

«Το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία»: Ένα συμπόσιο στο King's College, 25, 26 και 27 Απριλίου 1990

ΠΙΝ από δέκα χρόνια ο Richard Clogg, ο γνωστός Βρετανός ιστορικός της Νεότερης Ελλάδας, είχε οργανώσει στο Λονδίνο μια επιστημονική συνάντηση με θέμα «Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1980». Πολιτικοί επιστήμονες, ιστορικοί και οικονομολόγοι επιχείρησαν τότε μian αποτίμηση της πολιτικής, της οικονομίας, των διεθνών σχέσεων και του πολιτισμού στη χώρα μας που, έχοντας ακόμα νωπές τις μνήμες από τη δικτατορία των συνταγματαρχών, δοκίμαζε κάποια πρώτα, ασαθή βήματα μέσα στην Ε.Ο.Κ. και σύντομα έμελλε να γνωρίσει μια σημαντική πολιτική αλλαγή, την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία.

Δέκα χρόνια μετά, το ΠΑΣΟΚ δεν βρίσκεται πια στην εξουσία. Όμως η άνοδος του και η οκταετής παραμονή του σ' αυτήν σφράγισε τη δεκαετία του 1980 και εύλογα αποτέλεσε και αποτελεί αντικείμενο έρευνας των κοινωνικών επιστημόνων. Η νέα επιστημονική συνάντηση που οργάνωσε πάλι ο R. Clogg στα τέλη του Απριλίου 1990 στο Λονδίνο έφερε στο φιλόξενο King's College πολλούς απ' όσους είχαν συμμετάσχει στην πρώτη εκείνη συνάντηση, καθώς και νεαρότερους κοινωνικούς επιστήμονες από την Ελλάδα, τη Βρετανία και τις Η.Π.Α. Συνολικά, παρουσιάστηκαν δεκατέσσερις ανακοινώσεις που, αν και αφορούσαν διάφορες πλευρές της ελληνικής πολιτικής και οικονομίας και των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας, επικεντρώνονταν όλες γύρω από ένα ζητούμενο: ποιες εξελίξεις δρομολόγησαν οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ στην πολιτική, την οικονομία και τις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας;

Από τις δεκατέσσερις ανακοινώσεις οι οκτώ κάλυπταν πτυχές της εσωτερικής πολιτικής σκηνής, πέντε της εξωτερικής και μία την οικονομία της Ελλάδας. Με τη

σειρά του προγράμματος του συνεδρίου, ο Χρ. Λυριντζής μίλησε για την πολιτική της αποξένωσης («disenchantment») στα χρόνια του ΠΑΣΟΚ· ο Γ.Θ. Μαυρογορδάτος για τις οργανωμένες ομάδες συμφερόντων· ο Ν.Κ. Αλιβιζάτος για τους πολιτικούς θεσμούς· ο Στ. Πεσμαζόγλου για τα μέσα μαζικής επικοινωνίας· ο Αλ. Δημαράς για την εκπαίδευση· ο Δ. Κατσούδας για τη Νέα Δημοκρατία στην αντιπολίτευση· ο Β. Καπετανγιάννης για την Αριστερά στη δεκαετία του 1980· ο Θ. Κουλουμπής για την εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ· ο Β. Κουφουδάκης για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στη δεκαετία του 1980, και ο Γ.Ο. Ιατρίδης για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις την ίδια περίοδο· ο Γ. Γιαννόπουλος για την εθνική οικονομία και το ΠΑΣΟΚ· η S. Verney για την ευρωπαϊκή πολιτική του ΠΑΣΟΚ· ο Θ. Βερέμης για την αμυντική πολιτική του ΠΑΣΟΚ· και ο Ν. Διαμαντούρος για την ελληνική πολιτική κουλτούρα στη δεκαετία του 1980. Την κάθε ανακοίνωση ακολουθούσε εκτενής συζήτηση μεταξύ όλων των συνέδρων.

Ένα διάχυτο ερώτημα που διαπερνούσε πολλές από τις εισηγήσεις, χωρίς να βγαίνει πάντοτε στην επιφάνεια, ήταν

το κατά πόσο η περίοδος του ΠΑΣΟΚ αποτέλεσε τομή ή συνέχεια σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τη Νέα Δημοκρατία. Όσοι δέχονταν την ύπαρξη τομής – αντί για τη συνέχεια – συχνά επιχειρούσαν να αξιολογήσουν αυτήν την τομή που επέφερε η διακυβέρνηση της χώρας από το ΠΑΣΟΚ στη θεματική περιοχή που κάλυπτε η εισήγησή τους. Πολλές φορές δε κατέληγαν σε απόρριψη των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ, τονίζοντας πως το ΠΑΣΟΚ όχι μόνο δεν εκπλήρωσε το πρόγραμμά του, αλλά επιπλέον η κυβερνητική πρακτική του σήμανε οπισθοχώρηση αντί για πρόοδο σε σύγκριση με την περίοδο 1974-1981.

Ως παραδείγματα συνέχειας της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ σε σχέση με τις προηγούμενες κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας αναφέρθηκαν η ευρωπαϊκή και η αμυντική πολιτική του ΠΑΣΟΚ. Ως παραδείγματα τομής και μάλιστα επιδείνωσης της κυβερνητικής πολιτικής σε σχέση με το παρελθόν αναφέρθηκαν η πολιτική του ΠΑΣΟΚ στην κρατική τηλεόραση και τον τύπο και η πολιτική του απέναντι σε οργανωμένες ομάδες συμφερόντων (π.χ. τη Γ.Σ.Ε.Ε.).

Τα κύρια συμπεράσματα του συνεδρίου μπορούν να συνοψισθούν, έστω με τον κίνδυνο της απλούστευσης, ως εξής: στη διεθνή σκηνή το ΠΑΣΟΚ ακολούθησε λιγότερο ή περισσότερο την πολιτική όλων των ελληνικών κυβερνήσεων από το 1974 και μετά. Οι φραστικές διαφοροποιήσεις των ελληνικών αντιπροσωπειών στις διακρατικές συναντήσεις δεν ανταποκρίνονταν στην πράξη σε καμιά στρατηγική μεταβολή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στην εσωτερική πολιτική σκηνή το ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση επιχείρησε να χρησιμοποιήσει προς όφελός του τους πολιτικούς θεσμούς, τη μακροοικονομική πολιτική και τη σχέση του κράτους με τα οργανωμένα συμφέροντα, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και την εκπαίδευση. Αν και έλεγχο της κοινωνίας

και της οικονομίας ασκούσαν ήδη οι συντηρητικές κυβερνήσεις που προηγήθηκαν του ΠΑΣΟΚ, το ΠΑΣΟΚ διέφερε από αυτές κατά το ότι τον επιδίωξε με τρόπο συστηματικό, συνεχή και πολύπλευρο. Αυτό οφείλεται στον ισχυρό κομματικό μηχανισμό που είχε το ΠΑΣΟΚ, τον οποίο και χρησιμοποίησε όντας στην εξουσία, ενώ τέτοιο μηχανισμό δεν διέθεταν οι προηγούμενες κυβερνήσεις. Τελικά, το ΠΑΣΟΚ είναι ένα λαϊκιστικό κόμμα. Το πέρασμά του από την εξουσία συνοδεύτηκε από λίγα μέτρα εκσυγχρονισμού, έρποντα αυταρχισμό, αντιφατική οικονομική πολιτική, προώθηση συντεχνιακών συμφερόντων, απόπειρα πολιτικής νομιμοποίησης μιας νέας ισοπεδωτικής ηθικής και πρόσκαιρους πειραματισμούς στα μεγάλα προβλήματα του τόπου.

Στο συνέδριο η ιστορικά αναγκαία σύγκριση της περιόδου του ΠΑΣΟΚ με την αμέσως προηγούμενη περίοδο (1974-81), το βάρος των υποθέσεων των σκανδάλων της τελευταίας περιόδου του ΠΑΣΟΚ, η πρόσφατη εκλογική επιτυχία της Νέας Δημοκρατίας και οι προσωπικές πολιτικές προτιμήσεις ορισμένων συνέδρων συνετέλεσαν στη δημιουργία μιας παλινδρόμησης ανάμεσα στην αναλυτική προσέγγιση και την πολιτική αξιολόγηση του φαινομένου «του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία». Όταν –ευτυχώς σπάνια– επικρατούσε η δεύτερη αντί της πρώτης, πιο ψύχραιμης στάσης απέναντι στο ΠΑΣΟΚ, τότε τα όρια ανάμεσα στην κοινωνική επιστήμη και την πολεμική γίνονταν δυσδιάκριτα.

Ωστόσο η κύρια αδυναμία αυτού του ενδιαφέροντος συνεδρίου δεν ήταν η αναπόφευκτη μείξη του πολιτικού με το αναλυτικό στοιχείο. Σημαντικότερες αδυναμίες ήταν η έλλειψη νέων θεωρητικών εξηγητικών σχημάτων σε πολλές από τις εισηγήσεις και η έλλειψη αναφοράς σε σημαντικές πλευρές της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας τη δεκαετία του 1980.

Αρκετές εισηγήσεις έμειναν στο περιγραφικό επίπεδο και δεν επιχειρήσαν να προσφέρουν κάποια θεωρητική εξήγηση για τα φαινόμενα που περιέγραφαν. Έτσι το αν *αίτια* της κυβερνητικής πρακτικής του ΠΑΣΟΚ ανάγονται στην προσωπικότητα του ηγέτη του, τον τύπο της κομματικής του οργάνωσης, την ασθενή κοινωνία πολιτών, τη δομή του ελληνικού καπιταλισμού, την ιστορική διαμόρφωση της δημοκρατίας στην Ελλάδα ή τη θέση της χώρας στην παγκόσμια οικονομία δεν απασχόλησε το συνέδριο όσο θα έπρεπε. Η ένταξη της ελληνικής περίπτωσης στις διεθνείς συζητήσεις της συγκριτικής πολιτικής επιστήμης και κοινωνιολογίας θα επέτρεπε την αναγνώριση τυχόν ιδιομορφιών της ελληνικής πολιτικής και κοινωνίας και θα άνοιγε το δρόμο για τη συστηματική ερμηνεία τους.

Ακόμα υπήρξαν όψεις της οκταετίας του ΠΑΣΟΚ που το συνέδριο έθιξε λίγο, όπως την πολιτική διαφθορά, ή καθόλου, όπως την πολιτική στο χώρο της υγείας.

Χαρακτηριστική ήταν μάλιστα η έλλειψη κοινωνιολογικών αναλύσεων στο συνέδριο. Τέτοιες αναλύσεις θα φώτιζαν τις κοινωνικές συνέχειες ή τομές στο χώρο πέραν του πολιτικού, όπου κάποτε τα πράγματα αλλάζουν σιωπηλά και με ρυθμούς βραδύτερους από εκείνους των θορυβωδών εναλλαγών στην πολιτική εξουσία.

Ασφαλώς είναι ακόμα νωρίς για να μπορέσει η ελληνική επιστημονική κοινότητα να περιγράψει πλήρως και πολύ περισσότερο να εξηγήσει τα κοινωνικοπολιτικά φαινόμενα της δεκαετίας που μόλις έκλεισε. Και το γεγονός ότι στο συνέδριο του Λονδίνου έγινε οργανωμένη συζήτηση για το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία πέρα και πάνω από τον ορυμαγδό των πρωτοσέλιδων είναι καθ' εαυτό σημαντικό. Τέλος, η διάθεση των συνέδρων να βρεθούν ξανά, για τρίτη φορά, στο τέλος της δεκαετίας του 1990 δίνει ήδη την ελπίδα και το χρόνο για ιστορικές συγκρίσεις και συγκριτικές αναλύσεις, πάντως στις οποίες θα μπορούσε να στηριχθεί μια μη εθνοκεντρική προσέγγιση των ελληνικών φαινομένων².

Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. R. Clogg (ed.), *Greece in the 1980s*, London: Macmillan, 1983.
2. Τα πορίσματα του συνεδρίου θα εκδοθούν στα αγγλικά από τον εκδοτικό οίκο Macmillan.

Η αλόγιστη χρήση νερού και η καταναλωτική παραγωγή σκουπιδιών στην Ελλάδα: έλλειψη ευαισθητοποίησης ή αντανάκλαση της κοινωνικής κατάστασης του τόπου;

Ο ΡΟΪΔΗΣ το είχε επισημάνει εδώ και πολλές δεκαετίες, ότι η χειρότερη πληγή της Ελλάδας είναι οι Έλληνες. Φυσικά, οι κάτοικοι μιας χώρας συμπεριφέρονται ανάλογα με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν. Ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια έχουμε γίνει μάρτυρες της συστηματικής καταστροφής του περιβάλλοντος στην Ελλάδα από όλους ανεξαιρέτως τους Έλληνες και κυρίως από το κράτος, που αποτελεί τον χειρότερο ρυπαντή.

Το νερό στην Ελλάδα είναι άφθονο. Εάν αληθεύουν ορισμένα στοιχεία για το υδάτινο δυναμικό στη χώρα μας, υπήρχε αρκετό νερό τόσο για τις αγροτικές εργασίες όσο και για το περιορισμένο βιομηχανικό δυναμικό της χώρας. Η αστική κατανάλωση αυξήθηκε κατακόρυφα τα τελευταία χρόνια, αλλά κυρίως αυξήθηκε η κατασπατάληση του πολύτιμου αυτού αγαθού με τη χαμηλή τιμή διάθεσης και με τις χιλιάδες διαρροές του δικτύου.

Η τιμολογιακή πολιτική των τελευταίων χρόνων για το νερό ήταν καταστρεπτική. Ενώ υπήρχαν όλες οι ενδείξεις πως έρχονται χρόνια ανομβρίας και τα αποθέματα μπορούν εύκολα να εξαντληθούν με τις υψηλές θερμοκρασίες, οι νεοέλληνες ξόδευσαν αλόγιστα το νερό για το πλύσιμο των πεζοδρομίων και των αυτοκινήτων.

Με τη χαμηλή τιμή του νερού δεν έγινε δυνατή η συγκέντρωση πόρων για σοβαρές επενδύσεις τόσο στο δίκτυο (ανανέωση σωλήνων), όσο και στη βελτίωση του καθαρισμού των αστικών λυμάτων. Ιδιαίτερα σημαντικό θα ήταν ένα πρόγραμμα για την ανακύκλωση του νερού που θα καθαρίζεται στην Ψυττάλεια, αλλά και σε άλλες περιοχές της χώρας.

Το πρόγραμμα αντιμετώπισης της λειψυδρίας που απειλεί πολλές περιοχές της χώρας άμεσα, αλλά και στο μέλλον, θα περιλάμβανε φυσικά την *εξεύρεση νέων υδάτινων πόρων*, την *εξοικονόμηση νερού* με περιορισμό της χρήσης και των απωλειών από το σύστημα, και τέλος την *ανακύκλωση νερού* μετά από καθαρισμό ανάλογα με τη χρήση του.

Η εξεύρεση νέων υδάτινων πόρων στην Ελλάδα έχει γίνει μέσα από ένα χαώδες σύστημα, όπου ο καθένας κάνει γεωτρήσεις χωρίς να υπάρχουν περιορισμοί. Έτσι η Πάτρα, για παράδειγμα, δεν έχει πλέον πόσιμο νερό. Οι κυβερνητικές υπηρεσίες αντλούν νερό από ποτάμια ή ονειρεύονται εκτροπές ποταμών, που κι αυτοί σιγά σιγά στερεύουν. Όχι μόνο χρειάζεται προγραμματισμός και αυστηρές ποινές για τους παραβάτες, αλλά και περιορισμένη εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων, δηλαδή ενός φυσικού αγαθού που μέχρι τώρα κατασπαταλήθηκε χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι προοπτικές λειψυδρίας.

Ο περιορισμός της χρήσης του νερού είναι πλέον αναπόφευκτος για την Ελλάδα. Ένας τρόπος είναι η κατακόρυφη αύξηση της τιμής του νερού για αστική χρήση και συγχρόνως η διακοπή της υδροδότησης για ορισμένες ώρες της ημέρας, ιδιαίτερα τα Σαββατοκύριακα. Μόνο έτσι θα γίνει συνειδητό το κόστος του νερού. Συγχρόνως, πρέπει ν' αρχίσει εκστρατεία πληροφόρησης των αγροτών για την εξοικονόμηση νερού κατά την άρδευση, και μερική χρέωση για τις ποσότητες νερού που χρησιμοποιούνται σε γεωτρήσεις. Τέλος, ορισμένες καλλιέργειες που απαιτούν πολύ νερό πρέπει να πε-

ριοριστούν. Όλα αυτά φαίνονται πολύ αυστηρά, αλλά προκειμένου να γίνονται λιτανείες στις επαρχιακές πόλεις για να βρέξει, καλύτερα να γίνεται οικονομία στην κατανάλωση και ορθολογική χρήση του υπάρχοντος υδάτινου δυναμικού.

Το σύστημα υδροδότησης της ΕΥΔΑΠ είναι, σύμφωνα με καταγγελίες των υπαλλήλων, χαλασμένο σε πολλές περιοχές. Εάν η υπηρεσία αυτή θέλει να εργαστεί δημιουργικά για τον τόπο, που της ανέθεσε τη διανομή του πολύτιμου αυτού αγαθού εν ανεπαρκεία, πρέπει να ανασκουμπωθούν από τα γραφεία τους, όπου έχουν αποκοιμηθεί όλοι τους, για τη βελτίωση του δικτύου και τον περιορισμό των διαρροών.

Η ανακύκλωση του νερού που έχει χρησιμοποιηθεί είναι ένα ακόμη ενδιαφέρον σύστημα για τον περιορισμό της χρήσης του. Σήμερα υπάρχουν πολλά συστήματα ανακύκλωσης για το νερό των αστικών περιοχών, τα βιομηχανικά απόβλητα που περιέχουν τοξικές ουσίες, ακόμη και για τα αγροτικά που μπορούν να περιέχουν υπολείμματα φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων κ.λπ. Υπάρχουν αρκετές ιδέες από επιστήμονες, αλλά μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει καμία αξιόλογη προσπάθεια για ανακύκλωση του χρησιμοποιημένου νερού. Όμως τώρα οι συνθήκες λειψυδρίας δεν αφήνουν περιθώρια για αναβολές. Ήδη η γειτονική μας Ιταλία περνάει παρόμοια κρίση και αναπόφευκτα θα ακολουθήσει ανάλογες λύσεις.

Σκουπίδια, σκουπίδια... σκουπίδια

Την ίδια εποχή που ένα πολύτιμο πλούτο- παραγωγικό αγαθό ξοδεύεται αλόγιστα, η κοινωνία μας παράγει τόνους άχρηστων σκουπιδιών, που δεν ξέρουμε τι θα τα κά- νουμε.

Οι πόλεις στην Ελλάδα είναι γεμάτες σκουπίδια, τόσο στους δρόμους όσο και στα πεζοδρόμια, όπου μαζεύονται για τη συλλογή τους. Η Αθήνα ήδη έχει σημαντι- κό πρόβλημα εξεύρεσης χωματερής, μια και η χωματερή του Σχιστού είναι πλέον κορεσμένη. Αλλά και άλλες μεγάλες πό- λεις της Ελλάδας παρουσιάζουν οξυτάτα προβλήματα διάθεσης των σκουπιδιών.

Στο πρόβλημα των τοξικών αποβλήτων των βιομηχανιών η Ελλάδα έχει αναβάλει επί χρόνια την εγκατάσταση και λειτουρ- γία τουλάχιστον δύο ειδικών χωματερών, που θα διαχειρίζονταν τα απόβλητα βιο- μηχανικών εγκαταστάσεων. Έτσι όλα αυ- τὰ τα τοξικά απόβλητα καταλήγουν ν' ανα- μινγνούνται με τα αστικά σκουπίδια ή να πετιούνται εδώ κι εκεί (ή να θάβονται κρυ- φά σε λατομεία όπως το κλοφέν). Τα από- βλητα επιμεταλλωτηρίων και βυρσοδε- ψειών δεν γίνονται δεκτά από χρόνια στις εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού της Μεταμόρφωσης, και φυσικά πετιούν- ται στην αποχέτευση. Ποτάμια, λίμνες και θάλασσες, ιδιαίτερα κόλποι θαλασσών με πολλές βιομηχανικές εγκαταστάσεις, πα- ρουσιάζουν υψηλές συγκεντρώσεις τοξι- κών βαρέων μετάλλων.

Ένας άλλος τομέας που παράγει πολλά σκουπίδια και τοξικά απόβλητα είναι ο γεωργικός τομέας (γεωργία και κτηνοτρο- φία) και οι γεωργικές βιομηχανίες. Οι κτη- νοτροφικές μονάδες παράγουν τόνους το- ξικών αποβλήτων, ενώ τα φυτοφάρμακα και τα υπερβολικά λιπάσματα που χρησι- μοποιούν οι αγρότες μας πλένονται στα ποτάμια, τις λίμνες, τις θάλασσες και στο έδαφος, ρυπαίνοντας τα υπόγεια ύδατα. Οι γεωργικές βιομηχανίες επίσης παρά-

γουν λύματα που έχουν υψηλή τοξικότητα και υπολείμματα με μικροοργανισμούς.

Για όλα αυτά όμως τι γίνεται; Υπάρχουν σχέδια διαχείρισης όλων αυτών των σκου- πιδιών που έχουν κατακλύσει τα πεζο- δρόμια και τους δρόμους; Καμιά φορά στο παρελθόν, αλλά τώρα όλο και πιο συχνά όταν βλέπω τους νεοέλληνες να έχουν α- νοιχτό το λάστιχο και να πλένουν το αυτο- κίνητό τους με πλημμυρισμένα τα πεζο- δρόμια και τους γύρω δρόμους ενώ συγ- χρόνως τα σκουπίδια χύνονται από τους κάδους άτακτα στο πεζοδρόμιο, απελπίζο- μαι. Από τη μια μεριά, η αλόγιστη χρήση ε- νός αγαθού που δεν γνωρίζουμε την αξία

του, και από την άλλη, η παραγωγή σκου- πιδιών από την καταναλωτική μας μανία, που ρυπαίνουν και μολύνουν το φυσικό περιβάλλον.

Οι λύσεις, δυστυχώς, των προβλημάτων αυτών θα είναι επίπονες, ακριβές και με μακροχρόνιες επιπτώσεις στον τρόπο ζω- ής μας, αλλά ίσως μας κάνουν πιο ευαί- σθητους στην καταστροφή του περιβάλ- λοντος που καθένas από μας τόσο συνέ- βαλε στο παρελθόν.

A.B.

21/3/90

Ν Α Ρ Κ Ω Τ Ι Κ Α

Επιστημάνσεις για το σχεδιασμό παροχής υπηρεσιών στους χρήστες ουσιών εξάρτησης

Τ Ο ΘΕΜΑ των ουσιών εξάρτησης στην Ελλάδα έχει αντιμετωπιστεί όχι μόνο επιφανειακά, αλλά και με έλλειψη σοβα- ρότητας, επιστημονικής υποδομής (τόσο από κλινικής όσο και από ερευνητικής α- πόψεως) και συγκεκριμένου σχεδιασμού για την αντιμετώπιση ενός κοινωνικού φαινομένου.

Η υπόθεση των ναρκωτικών έχει πάρει διαστάσεις κυρίως «συναισθηματικές» γιατί η χρήση τους συνδέεται με άπειρα προβλήματα ιατρικού, ψυχολογικού, κοι- νωνικού και οικιακού περιεχομένου και, βέβαια, σε ορισμένες περιπτώσεις με το θάνατο του χρήστη. Επίσης, τα ναρκω- τικά έχουν γίνει αντικείμενο εκμετάλλευ- σης τόσο από τα μέσα μαζικής ενημέρω- σης, όσο και από τα πολιτικά κόμματα, ι- διαίτερα σε περιόδους προεκλογικής εκ- στρατείας. (Απ' ό,τι γνωρίζω, κανένα κόμ- μα δεν έχει εξηγήσει πώς ακριβώς θα αντιμετωπίσει το πρόβλημα κυρίως από τη σκοπιά της επιστημονικής έρευνας και της θεραπευτικής παρέμβασης.) Στην παραπάνω εικόνα θα πρέπει να προστε- θεί και ο αδικαιολόγητος υπερενθουσια- σμός που εκδηλώνεται κάθε φορά που εμφανίζεται μια καινούργια προσπάθεια (κυρίως στο σχήμα κάποιας θεραπευτι- κής κοινότητας) όταν υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία/επιχειρήματα τα οποία να δι- καιολογούν τόσο το θεωρητικό μοντέλο

όσο και την εφαρμοσμένη θεραπευτική παρέμβαση που οι θεραπευτικές κοινό- τητες παρέχουν. Με βάση τα παραπάνω, τα οποία λόγω έλλειψης χώρου δεν μπο- ρώ να τα σχολιάσω αναλυτικότερα, θεω- ρώ ότι ο αγώνας κατά των ναρκωτικών θα παραμείνει αναποτελεσματικός, τα προ- βλήματα και ο θάνατος των χρηστών θα τροφοδοτούν τα «σαλόνια» των εφημε- ρίδων και τους προεκλογικούς λόγους των πολιτικών, θα αυξάνουν την άγνοια, το φόβο και την αγωνία του πολίτη και, τέλος, δεν θα προβληματίσουν τους υ- πεύθυνους για το σχεδιασμό υπηρεσιών στους χρήστες.

Σ' αυτό το άρθρο στοχεύω να επισημά- νω ορισμένα στοιχεία που αφορούν τα ναρκωτικά και τα οποία τα θεωρώ απα- ραίτητα στο σχεδιασμό προτάσεων για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Τα στοιχεία αυτά θα παρατεθούν συνοπτικά στις παρακάτω ενότητες:

1. Ουσίες εξάρτησης
2. Χρήστης
3. Θεραπευτική παρέμβαση
4. Αξιολόγηση προτάσεων

1. Ουσίες εξάρτησης

Η χρήση του όρου «ναρκωτικά» έχει δημιουργήσει τη λανθασμένη αντίληψη ότι όλες οι ουσίες εξάρτησης είναι λίγ-πολύ ίδιες όσον αφορά τα προβλήματα που δημιουργούν, ότι από τη στιγμή που κάνει κάποιος χρήση μιας ουσίας (π.χ. χασίς) είναι αναπόφευκτο να προχωρήσει και σε άλλες ουσίες (π.χ. ηρωίνη), και ότι η αντιμετώπιση διαφόρων ουσιών εξάρτησης πρέπει να είναι ίδια. Θεωρώ ότι είναι χρέος των ειδικών/επιστημόνων να πληροφορήσουν και να ευαισθητοποιήσουν την κοινωνία ότι οι ουσίες που μπορούν να προκαλέσουν εξάρτηση διαφέρουν ουσιαστικά τόσο ως προς τις φαρμακολογικές ιδιότητες που έχουν όσο και ως προς τα προβλήματα που απορρέουν από τη χρήση τους (η δράση μιας ουσίας μπορεί να μεταβληθεί ουσιαστικά αν διαφοροποιηθεί η δόση, η καθαρότητά της, ο τρόπος χορήγησης κ.λπ.). Επίσης, σημαντικό είναι να διευκρινιστεί ότι η μετακίνηση από μια ουσία σε άλλη ή η χρήση πολλαπλών ουσιών δεν είναι αποτέλεσμα ανεξέλεγκτων βιολογικών διαδικασιών, αλλά θέμα κοινωνικής συμπεριφοράς και συνδιαλλαγών σ' αυτό που συνήθως είναι γνωστό σαν την «υποκοουλτούρα» του χρήστη. Τα παραπάνω θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη σε μια προσπάθεια ενημέρωσης του κοινού και στον κοινωνικό σχεδιασμό για την αντιμετώπιση των ουσιών εξάρτησης. Είναι απαράδεκτο να αντιμετωπίζονται με φόβο μόνο τα μη κοινωνικά αποδεκτά «ναρκωτικά» ενώ τα κοινωνικά αποδεκτά «ναρκωτικά» (π.χ. αλκοόλ, νικοτίνη κ.λπ.) να αντιμετωπίζονται ελάχιστα ή καθόλου. Είναι ευνόητο από τα παραπάνω ότι η ποικιλία των ουσιών εξάρτησης και η συγκεκριμένη δράση τους απαιτούν και ποικιλία παρεμβάσεων. Το πιο ουσιαστικό στοιχείο όμως που αφορά την έννοια «ναρκωτικά» ή «ουσίες εξάρτησης» είναι η αποκατάσταση της λανθασμένης αντίληψης ότι όλες οι ουσίες είναι ίδιες και πρέπει να αντιμετωπίζονται με δογματικότητα και φόβο. Η

υπεύθυνη πληροφόρηση του κοινού προωθεί την ψύχραιμη αντιμετώπιση του φαινομένου και συμβάλλει στην αλλαγή στάσεων απέναντι στον χρήστη και την οικογένειά του. Πρόσφατες εμπειρίες από ευρωπαϊκά κράτη δείχνουν ότι οι νέοι αντιδρούν θετικότερα στην πληροφόρηση παρά στον εκφοβισμό όσον αφορά τη συμπεριφορά τους στον πειραματισμό με ουσίες εξάρτησης. Ας μην ξεχνάμε, βέβαια, ότι, περισσότεροι θάνατοι προκαλούνται από τις «νόμιμες ουσίες εξάρτησης», όπως το αλκοόλ και η νικοτίνη παρά από τις παράνομες.

2. Χρήστης

Οι χρήστες ουσιών εξάρτησης δεν είναι εξωγήινοι!!! Είναι άτομα με ευαισθησίες, κακίες, νευρώσεις, είναι επαγγελματίες, φορολογούμενοι και γενικά έχουν όλα τα χαρακτηριστικά που έχεις εσύ κι εγώ. Οι έρευνες που κατ' εξοχήν προσπάθησαν να αποκαλύψουν τις απόκρυφες πτυχές της προσωπικότητας του χρήστη παρουσιάζουν σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα, με αποτέλεσμα τα πορίσματά τους να αμφισβητούνται. (Από αυτή την προσπάθεια κερδισμένος είναι ο επιστήμονας που έχει ακόμα μια δημοσίευση στο βιογραφικό του!!!)

Ο χρήστης έχει ανάγκη από βοήθεια και όχι τη φυλακή. Η στάση του τιμωρού που εξακολουθεί να υιοθετεί το κράτος, περιθωριοποιεί τους χρήστες και τους αφαιρεί το δικαίωμα της ευρύτερης κοινωνικής συμμετοχής. Τα ίδια αποτελέσματα θα έχουν τόσο η «Ιατρικοποίηση» όσο και η «Ψυχολογοποίηση» του φαινομένου. Απλώς, θα αλλάξει η «ταμπέλα»: από πα-

ράνομος και φυλακισμένος ο χρήστης θα γίνει οργανικά και ψυχολογικά άρρωστος. Είναι γνωστές οι κοινωνικές στάσεις ιδιαίτερα απέναντι στους ψυχολογικά άρρωστους. Τέλος, ο χρήστης είναι αντικείμενο της ίδιας λανθασμένης αντίληψης, όπως και τα ναρκωτικά. Όλοι θεωρούνται ίδιοι, και οι ιδιαιτερότητές τους ισοπεδώνονται. Θα πρέπει να καταλάβουμε τη διαφορά μεταξύ της κοινωνικής συμπεριφοράς, όπως π.χ. των τρόπων συνδιαλλαγής για την αγορά ουσιών, και των χαρακτηριστικών που συνθέτουν το άτομο. Τα παραπάνω έχουν ιδιαίτερη σημασία τόσο για την κλινική έρευνα όσο και για τη θεραπευτική παρέμβαση.

3. Θεραπευτική παρέμβαση

Οι θεραπευτικές παρεμβάσεις τόσο στα προβλήματα που δημιουργούν οι ουσίες εξάρτησης όσο και στην εξάρτηση την ίδια πρέπει να έχουν ευρύτητα, ποικιλία, ελαστικότητα και ανοχή.

Μελέτες από τη διεθνή βιβλιογραφία δείχνουν ότι καμιά θεραπευτική παρέμβαση δεν είναι πιο αποτελεσματική από κάποια άλλη. Αποτελεσματικότητα έχει συνήθως μια σύνθεση παραγόντων εκ των οποίων ο θεραπευτής, η τεχνική του και τα κίνητρα του πελάτη του είναι από τους πιο ουσιαστικούς. Αυτό το επισημαίνω ιδιαίτερα τόσο για τους «εκκολαπτόμενους Freud» όσο και για τους «αρτηριοσκληρωτικούς ιατροπατέρες» και τους δογματικούς κοινοτάρχες που μονοπωλούν τη σωτηρία των χρηστών. Η θεραπευτική παρέμβαση θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ποικιλία τεχνικών και θεραπειών (περίπου σαν οικουμενική κυβέρνηση, όχι όμως ακριβώς το ίδιο!!!) αλλά κυρίως θα πρέπει να είναι ευαίσθητη στα παρακάτω:

- α) Στην ανομοιογένεια των χρηστών
- β) Στην αξιολόγηση της κατάστασης του χρήστη
- γ) Στην ουσία(ες) που χρησιμοποιείται
- δ) Στην αξιολόγηση εφικτών θεραπευτικών στόχων και την παροχή εναλλακτικών λύσεων
- ε) Στο τι ζητά ο χρήστης. Η ενεργός συμμετοχή του χρήστη στη θεραπευτική παρέμβαση είναι το πιο σημαντικό συστατικό επιτυχίας (παθητική παρουσία στη θεραπευτική παρέμβαση δημιουργεί οπαδούς και όχι συνειδητούς θεραπευόμενους. Κάτι ανάλογο με οπαδούς θρησκειών, σικέ ποδοσφαιρικών αγώνων, και πολιτικών κομμάτων!!!)

4. Αξιολόγηση προτάσεων

Η Ελλάδα είναι μια από τις χώρες που πολλές φορές οι κοινωνικές υπηρεσίες (όπως λέμε τα δημόσια έργα!) γίνονται για προσωπική και κομματική προβολή. Είναι ενδιαφέρον ότι στις επικείμενες εκλογές όλα τα κόμματα βάζουν το θέμα ναρκωτικών αρκετά ψηλά στη λίστα των «ΘΑ».

Η δημιουργία σοβαρών κοινωνικών υπηρεσιών και θεραπευτικών προτάσεων θα πρέπει να εμπεριέχει και ένα ερευνητικό πρόγραμμα αξιολόγησης. Αυτό που οι Εγγλέζοι λένε «built-in evaluation programme» (αυτοί κάτι ξέρουν). Η συστηματική αξιολόγηση που θα βασίζεται σε εμπειρικά στοιχεία (καλύτερα θετικιστής παρά μεταφυσικός!) προσφέρει μια άριστη ευκαιρία για να αξιολογηθεί τόσο η πορεία της υπηρεσίας όσο και η αποτελεσματικότητα συγκεκριμένων θεραπευτικών παρεμβάσεων. Επίσης, το πρόγραμμα αξιολόγησης προσφέρει ουσιαστικά ερευνητικά στοιχεία που βοηθούν σημαντικά τόσο στην επιδημιολογία του φαινομένου όσο και στην πρόγνωση των προβλημάτων. Ας μην ξεχνάμε βέβαια ότι μας οδηγεί σε σοφότερη διανομή κρατικών δαπανών από τη σκοπιά της οικονομολογίας της υγείας, και σταματά κομπορρήμονες από αδικαιολόγητες επιτυχίες των έργων τους.

Γρηγόρης Ποταμιάνος

Η πάλη των παραγωγικών τάξεων

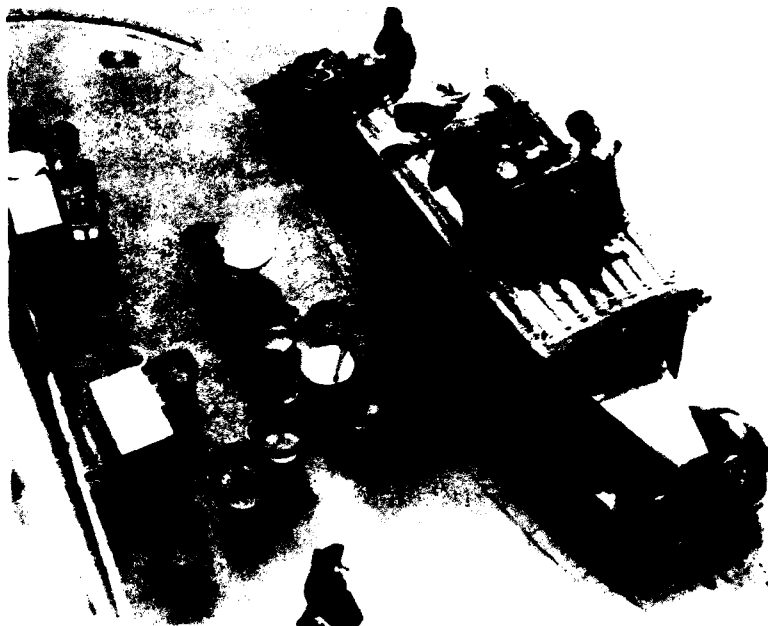
ΤΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ των επαγγελματικών οργανώσεων αποτελούν μόνιμο θέμα συζήτησης.¹ Η όλη συζήτηση και ο σχεδόν καθημερινός σχολιασμός εστιάζεται στα αιτήματα και τις διεκδικήσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων των μισθωτών, των οργανώσεων των «εργαζομένων» όπως συνήθως από πολλούς αποκαλούνται –σε αντιδιαστολή προφανώς με κάποιους άλλους «μη εργαζόμενους»! Από μια διαφορετική σκοπιά, έχει καθιερωθεί οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των μισθωτών να αναφέρονται ως «συντεχνίες», όρος υπαρκτός αλλά σήμερα σαφώς αρνητικά φορτισμένος. Αυτό που κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, έχει καταλήξει να υποδηλώνει ο όρος «συντεχνία» είναι τις συνδικαλιστικές υπαλληλικές οργανώσεις του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Η σημερινή χρησιμοποίηση του όρου παρ'ότι σε υπερβολικά, εξωπραγματικά, άκρως ιδιοτελή και τελικά παράλογα –δηλ. «συντεχνιακά»– αιτήματα από την πλευρά των συνδικαλιστικών οργανώσεων των μισθωτών.

Με την ίδια λογική, έχει επικρατήσει οι επαγγελματικές οργανώσεις των επιχειρηματιών να αναφέρονται ως «παραγωγικές τάξεις» και πρόσφατα «μαζικοί φορείς» – προφανώς σε αντιδιαστολή με κάποιες «μη παραγωγικές τάξεις» ή κάποιους «μη μαζικούς φορείς»! Σε αντίθεση με τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις των οργανώσεων των μισθωτών, τα αντίστοιχα και καθ' όλα νόμιμα αιτήματα των επαγγελματικών εργοδοτικών οργανώσεων θεωρούνται ρεαλιστικά και λογικά διότι «συμβάλλουν στην ανάπτυξη –όρος αρκετά ταιριασμένος– της οικονομίας».

Τα αιτήματα των «συντεχνιών» έχουν κατά καιρούς εκτενώς και επιμελώς σχολιασθεί. Εδώ θέλουμε να ρίξουμε μια γρήγορη ματιά σε ορισμένες από τις διεκδικήσεις των «παραγωγικών τάξεων», με τη σταχυολόγηση αιτημάτων από την πρόσφατη ανάγνωση του καθημερινού οικονομικού τύπου. Η παρακάτω καταγραφή είναι αποσπασματική και ενδεικτική, δεν είναι εξαντλητική. Το γεγονός ότι υπάρχουν προφανώς και άλλοι είδους αιτήματα από την πλευρά των εργοδοτικών οργανώσεων, δεν σημαίνει ότι αυτά που καταγράψαμε δεν αποτελούν πλευρά του ζητήματος.² Οι κρίσεις αφήνονται στον αναγνώστη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Julien R.M. (1975). *A primer of drug action*. W.H. Freeman and Co, San Francisco.
2. Connell P.H. and Dorn N. (1975). *Cannabis and Man*. Churchill Livinstone.
3. ORFORD J. (1985). *Excessive appetites: A psychological view of addictions*. J. Wiley & sons.
4. Potamianos G. et al (1986). «Randomised trial of community based centre Vs conventional hospital management in treatment of alcoholism», *The Lancet*, Oct. 4, 1986, pp. 797-799.
5. Potamianos G. (1986). «A comparison of the structure of two models of treatment for alcoholism», *Drug and Alcohol dependence*, 18, pp. 31-39.
6. Potamianos G. et al (1985). «Attitudes and treatment expectancies of patients and general hospital staff in relation to alcoholism», *British Journal of Medical Psychology*, 58, pp. 63-66.

Η Ομοσπονδία Ιδιοκτητών Επαγγελματιών Τουριστικών Λεωφορείων Ελλάδος υπογραμμίζει την «αναγκαιότητα της άμεσης ένταξης του τουριστικού λεωφορείου στον Ν. 1262/82, δεδομένου ότι η αντικατάσταση των παλαιών λεωφορείων με νέα σύγχρονα τουριστικά πούλμαν αποτελεί πλέον θέμα επιβίωσης για τον κλάδο» (εφημ. Εξπρές 10-2-90).

Ο Σύνδεσμος των εν Ελλάδι Τουριστικών και Ταξιδιωτικών Γραφείων επισημαίνει την «ανάγκη δημιουργίας κινήτρων για την προσέλκυση Tour operators και ταξιδιωτικών γραφείων του εξωτερικού» (εφημ. Εξπρές 10-2-90).

Ταυτόχρονα, η Πανελλήνια Ομοσπονδία Τουριστικών Μονάδων Αυτοεξυπηρέτησης ζητά την «υπαγωγή των ενοικιαζομένων δωματίων που έχουν ετήσια άδεια λειτουργίας στον Ν. 1262/82». Στα αιτήματα περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων η «ισχυροποίηση των τοπικών συλλόγων ώστε να αντιμετωπιστεί οργανωμένα η ασυδοσία των Tour operators» (εφημ. Εξπρές 10-2-90).

Η Ένωση Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδος υποστηρίζει ότι «οι επενδύσεις των εμπορικών επιχειρήσεων που αφορούν στη δημιουργία εμπορικής υποδομής πρέπει να έχουν την δυνατότητα υπαγωγής στον Ν. 1262/82 ισότιμα με τις επενδύσεις των υπολοίπων κλάδων της παραγωγής, ώστε να μην υπάρχουν διακρίσεις εις βάρος του εμπορίου» (εφημ. Εξπρές 31-1-90).

Ο Σύνδεσμος Αντιπροσώπων Εισαγωγών Αυτοκινήτων, σε μια ύστατη προσπάθεια κατανόησης από την πολιτεία των πραγματικών αιτίων ρύπανσης της ατμόσφαιρας στην πρωτεύουσα και τα άλλα αστικά κέντρα, συνιστά στην κυβέρνηση τη «λήψη ουσιαστικών κινήτρων που θα διευκόλυναν τις χιλιάδες εκατοντάδες των κατόχων αυτοκινήτων πέραν της οκταετίας, να τα αντικαταστήσουν με σύγχρονα» (εφημ. Εξπρές 18-1-89).

Ο Σύλλογος Καταστηματαρχών Κομμωτών Αθήνας και Προαστίων ζητά «χρηματοδότηση από το ειδικό κεφάλαιο για τη βιοτεχνία, που παρέχεται με ευνοϊκούς όρους (197 ΑΝΕ), και αύξηση του ορίου για την κάλυψη αναγκών σε κεφάλαιο κινήσεως, χωρίς όμως την παρεμβολή τραπεζικών κριτηρίων», τα οποία δυσχεραίνουν τη θέση των κομμωτών (εφημ. Ναυτεμπορική 10-10-89).

Ο πρόεδρος του «Committee» των Ελλήνων εφοπλιστών Λονδίνου κ. Ι.Α. Χατζηπατέρας, σε αποκλειστική συνέντευξη στην Εξπρές (22-9-89), ζητά τη «χρηματοδότηση της ναυτιλίας με κρατική συμπαράσταση για την ανανέωση του ελληνικού στόλου». Και τονίζει ότι «είναι ανάγκη να μην αφήσουμε τη ναυτιλία μας να εκμηδενισθεί· πρέπει να την κρατήσουμε σε μια μεγαλοσύνη!»

Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Ξενοδόχων ζητά την αναστολή της επιβολής του δημοτικού τέλους 5% σε όλους τους εκδιδόμενους λογαριασμούς στα εστιατόρια και στα μπαρ των ξενοδοχείων, διότι κρίνεται ότι αυτό επιβαρύνει εξοντωτικά τον κλάδο (εφημ. Εξπρές 12-9-89).

Σχολιάζοντας τη συζητούμενη «δέσμη μέτρων Ζολώτα», όσον αφορά τα έσοδα για την άμεση ικανοποίηση του ταμειακού ελλείμματος (εφημ. Εξπρές 10-1-90), ο πρόεδρος του Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Αθήνας θεωρεί ότι το κύριο και υψηλότερο βάρος καλούνται να το σηκώσουν οι μισθωτοί, οι βιοτέχνες και οι αγρότες, οι χαμηλόμισθοι και οι μικροεισοδηματίες. Επίσης, η Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδος θεωρεί ότι ο εκδημοκρατισμός και η αλλαγή του φορολογικού συστήματος εξαντλείται στο «σαφάρι» της ΥΠΕΔΑ μόνο στους Μ.Μ.Επιχειρηματίες.

Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Κατασκευαστών και Εξαγωγέων Ετοίμων Ενδυμάτων θεωρεί ότι ο κλάδος οδηγείται συνεχώς στον κατήφορο επειδή «οι εργαζόμενες με την πάροδο του χρόνου αυξάνουν την αμοιβή τους (τριετίες, επίδομα γάμου κ.λπ.) χωρίς πάντα να αυξάνουν την απόδοσή τους, με αποτέλεσμα να καλείται η επιχείρηση να ασκεί την, κατά τα λοιπά, δίκαιη κοινωνική πολιτική της πολιτείας». Προτείνει, μεταξύ άλλων, την επιδότηση του επιτοκίου ώστε να επανέλθει στο παλιό όριο του 10,5%, την επιδότηση των μεταφορών, την επιδότηση της μισθοδοσίας των στελεχών των επιχειρήσεων, την αύξηση του χρόνου επιδότησης των νέων θέσεων εργασίας από τους 12 στους 24 μήνες κ.λπ. (εφημ. Εξπρές 19-9-89).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για μια παρουσίαση των επαγγελματικών οργανώσεων βλ. μεταξύ άλλων Γ.Θ. Μαυρογορδάτου, *Μεταξύ Πιτυοκάμπτου και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Οδυσσέας 1988.
2. Πολλά από τα αιτήματα σχετίζονται με τον αναπτυξιακό νόμο 1262/82, εν όψει της επικείμενης αναπροσαρμογής του. Οι διεκδικήσεις για διεύρυνση των επενδυτικών κινήτρων ισοδυναμούν ουσιαστικά με την κατάργηση της έννοιας των κινήτρων, που πρέπει να αφορούν μόνο επιλεγμένους κλάδους και δραστηριότητες. Διαφορετικά πρόκειται για μεταφορά εισοδημάτων.

Σαράντης Λώλος

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΕΥΣΤΗΜΑ

Η ιδέα να αφιερώσουν τα ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ ένα τεύχος στο σωφρονιστικό σύστημα ξεκίνησε από μια ευχάριστη διδακτική εμπειρία. Κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του πανεπιστημιακού έτους 1986-1987, ομάδα φοιτητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ασχολήθηκε με «τα συνταγματικά δικαιώματα των φυλακισμένων». Η φοιτητική δουλειά καρποφόρησε, για να καταλήξει σε μια αξιόλογη εργασία, η οποία παρουσιάστηκε στο Φροντιστήριο για τα Ατομικά Δικαιώματα, που διοργανώνει κάθε χρόνο ο Τομέας Δημοσίου Δικαίου της Σχολής. Στο φροντιστήριο αυτό συμμετείχε, με την ιδιότητα του διδάσκοντος, και ένα μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού, που πρότεινε την έκδοση αυτού του τεύχους.

Όμως και λόγοι λιγότερο προσωπικοί συνηγορούσαν υπέρ ενός αφιερώματος στο σωφρονιστικό σύστημα. Η πρόσφατη ακόμη τότε «υπόθεση Γιαταγάνα» είχε διαταράξει κάπως τον συλλογικό λήθαργο, στον οποίο περιπίπτουμε όταν εγκαλούν την προσοχή μας ζητήματα ενοχλητικά, όπως οι θεσμοί «πειθαρχημένης διαβίωσης» (φυλακές, ψυχιατρεία, αναμορφωτήρια, ένοπλες δυνάμεις, κ.ά.). Την ίδια εποχή επίσης είχαν εξεγερθεί και οι κρατούμενοι της Κέρκυρας και του Επταπυργίου καταγγέλλοντας μεσαιωνικές συνθήκες κράτησης και διαβίωσης. Αλλά και η πολιτεία φαινόταν να παρουσιάζει κάποια σημάδια αφύπνισης, αφού το Υπουργείο Δικαιοσύνης είχε ανακοινώσει την πρόθεσή του να καταθέσει νομοσχέδιο για τη διαμόρφωση νέου Σωφρονιστικού Κώδικα.

Τρία χρόνια έχουν μεσολαθήσει από τότε. Από την υπόθεση Γιαταγάνα επιβίωσε στη σοφά επιλεκτική μας μνήμη η πιο εύπεπτη διάσταση – αυτή του σκανδάλου, δηλαδή η σκανδαλιστική. Αλλά ακόμα κι αυτή σε ρόλο κομπάρσου, καθώς ακολούθησαν άλλα σκάνδαλα ευρύτερου ενδιαφέροντος και με πιο ηχηρά επώνυμα. Εν τω μεταξύ οι φυλακές-κάτεργα συνεχίζουν να λειτουργούν αθόρυβα κι αδιατάρακτα, ενώ οι λιγοστές καινοτόμες ρυθμίσεις, που περιέχει ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας, είτε βρίσκονται σε νόμιμη αναστολή είτε δεν εφαρμόζονται στην πράξη – «διότι δεν υπάρχει η απαιτούμενη υποδομή».

Ο κίνδυνος να ξεπέσουμε στην γκρίνια και την ανέξοδη καταγγελία διαγράφεται ήδη ορατός. Παραχωρώ λοιπόν τον λόγο στους συνεργάτες του αφιερώματος, αφού προηγουμένως ευχαριστήσω εκ μέρους της Συντακτικής Επιτροπής τους Βασίλη Καρύδη, Νίκο Κουλούρη και Αντώνη Ασιρινάκη για τη συνδρομή και συμπαράστασή τους.

Γιώργος Καμίνης

«Οι σκοποί της ποινής: διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα»

ΒΑΣΙΛΗΣ Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ

«ΑΝ ΣΤΗΝ κοινωνική ζωή η ποινή αντιμετωπιζόταν αποκλειστικά από την πλευρά του σκοπού της, η ίδια η εκτέλεση της ποινής και ιδιαίτερα τα αποτελέσματά της θα έπρεπε να προκαλούν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Κανείς, εντούτοις, δεν θα μπορούσε να αρνηθεί πως το κέντρο βαρύτητας της ποινικής δίκης βρίσκεται κατά το μεγαλύτερο μέρος μέσα στην αίθουσα συνεδριάσεως και ιδιαίτερα τη στιγμή που απαγγέλλεται η απόφαση... Τα προβλήματα της σωφρονιστικής μεταρρύθμισης αφορούν μόνο έναν μικρό κύκλο ειδικών. Αντίθετα, το πρόβλημα που βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής του κοινού είναι αν η δικαστική απόφαση ανταποκρίνεται στη βαρύτητα του εγκλήματος... Εξάλλου η αστική δικαιοσύνη φροντίζει με επιμέλεια ώστε να κλείσει η σύμβαση με τον ένοχο με όλους τους κανόνες της τέχνης, δηλαδή ο καθένας να μπορέσει να πεισθεί και να ελέγξει ότι η πληρωμή καθορίστηκε αδέκαστα (δημοσιότητα της νομικής διαδικασίας), ότι ο εγκληματίας μπόρεσε να διαπραγματευθεί ελεύθερα την ελευθερία του (συζητητικό σύστημα) και ότι χρησιμοποίησε τις υπηρεσίες ενός τεχνικού (δικαίωμα συνήγορου) κ.λπ. Με μια λέξη, οι σχέσεις του κράτους και του κατηγορουμένου βρίσκονται απολύτως μέσα στο πλαίσιο μιας καθαρά εμπορικής υπόθεσης».¹

Υπέκυψα στον πειρασμό να μεταφέρω αυτό το εκτεταμένο απόσπασμα γιατί τα τελευταία χρόνια υπήρξαμε μάρτυρες πολύκροτων ποινικών υποθέσεων τις οποίες χαρακτηρίζει απόλυτα η ανταποδοτική ψυχολογία και η αναπόδοστη θεατρικότητα που αποδίδει στην ποινική διαδικασία ο Σοβιετικός θεωρητικός, ο οποίος διατύπωσε αυτές τις οξυδερκείς παρατηρήσεις πριν από 66 χρόνια.

Αναφέρω ενδεικτικά: Νάσιουτζικ, Κολιτσοπούλου, Παπαδόπουλος και «εταιρεία δολοφόνων», Γκιωνάκης, Μελίστας. Το εθνικό ακροατήριο που παρακολουθούσε τις διαδικασίες κατάρτισης των «συμβάσεων» σ' αυτές τις υποθέσεις διχάστηκε επανειλημμένα για διαφορετικούς κάθε φορά λόγους.² Κεντρικό όμως σημείο αναφοράς της κοινής γνώμης σε σχέση με όλες αυτές τις δίκες υπήρξε ο ακριβής ή μη καθορισμός από το δικαστήριο της ισοτιμίας μεταξύ της πράξης (και του βαθμού ενοχής) και της επιβαλλόμενης ποινής, η δίκαιη ή μη «πληρωμή» του κατηγορουμένου.

Η κοινή γνώμη εξαντλεί συνήθως το ενδιαφέρον της για τους σκοπούς της ποινής όταν αποσυρθούν οι προβολείς της δημοσιότητας από τους πρωταγωνιστές του δράματος. Δεν παύει όμως ο προβληματισμός των θεωρητικών από πολλούς επιστημονικούς κλάδους, δικαιικούς και μη, αλλά και των πρακτικών εφαρμοστών του δικαίου, κυρίως δικαστών, όπως αυτό εκφράζεται στην πλουσιότερη βιβλιογραφία σχετικά με τους σκοπούς, τη φύση και τις λειτουργίες της ποινής.

Αναφέρεται ότι η ποινή απαντάται σε τρεις όψεις ή επίπεδα (νομοθετική απειλή, κατάγνωση, έκτιση) και ότι οι επιδιωκόμενοι σκοποί διαφοροποιούνται αντίστοιχα³ σε καθένα από αυτά. Παρά το ενδιαφέρον που αναμφίβολα παρουσιάζει αυτή η σύλληψη, θεωρούμε ότι η λειτουργία της ποινής, όπως και του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης συνολικά, είναι ενιαία. Η φιλοσοφία που διαπνέει τη νομοθετική ρύθμιση ή λανθάνει σ' αυτήν επηρεάζει αποφασιστικά τη δικαστική απόφαση κατά την κατάγνωση της ποινής. Επίσης, ο τρόπος που τα ποινικά δικαστήρια απονέμουν τη δικαιοσύνη αλλά και τα πρακτικά αποτελέσματα κατά την έκτιση των ποινών αποτελούν εξ αντικειμένου το πεδίο όπου δοκιμάζονται οι επιλογές του νομοθέτη. Η «δικαιοσύνη στα βιβλία» και η «δικαιοσύνη στην πράξη» μπορεί να παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές αλλά ταυτόχρονα βρίσκονται σε στενή συνάρτηση και αλληλεπίδραση τόσο μεταξύ τους όσο και με την κοινωνία.

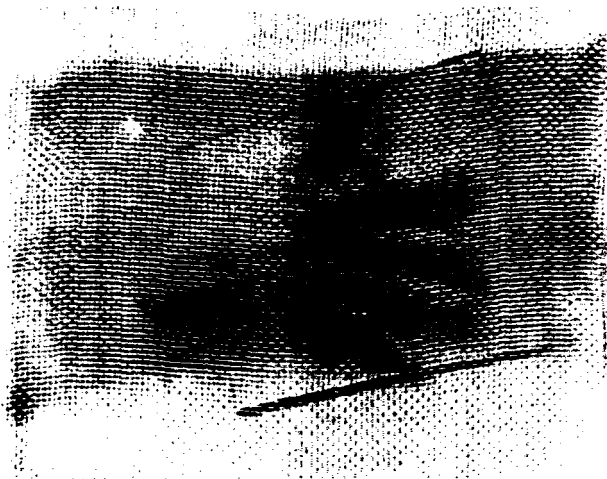
Στις σύγχρονες κοινωνίες η αναζήτηση των λόγων που καθιστούν αναγκαία την επιβολή ποινών στους δράστες εγκλημάτων είναι αυτονόητη. Δεν συνέβαινε όμως το ίδιο στις πρωτόγονες κοινότητες, όπου η κοινωνική αντίδραση προς το έγκλημα δεν εξυπηρετούσε κάποιους «σκοπούς» αλλά το ενστικτώδες μέλημα της επιβίωσης έναντι των (υπερ)φυσικών δυνάμεων τις οποίες είχε προσβάλει η συμπεριφορά του δράστη. Οι πρώτες αναφορές σε «λογικούς» σκοπούς της ποινής απαντώνται στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη.⁴ Δεν υπήρξε, όμως, κατά την ελληνική αρχαιότητα συστηματική αναζήτηση ευρύτερων κοινωνικών αξιών ή συμφερόντων που να δικαιώνουν τη δημόσια επιβολή κακού στο δράστη ανεξάρτητα από τη βλάβη που αυτός είχε προκαλέσει στο θύμα.⁵ Το ίδιο φαίνεται να ισχύει κατά τον Μεσαίωνα της Δύσης και του Βυζαντίου.

Παρά την αύξουσα «δημοσιοποίηση» του ποινικού δικαίου ήδη από τον 16ο αιώνα, η συστηματική θεωρητική προσπάθεια για τη δικαίωση της ανάληψης της ποινικής δίκης, της επιβολής και της εκτέλεσης των ποινών από την κρατική εξουσία εν ονόματι της κοινωνίας έλαβε χώρα μόλις τον 18ο αιώνα.⁶ Τότε, υπό την επίδραση των ιδεών του Διαφωτισμού, διατυπώθηκε από επιφανείς θεωρητικούς η ωφελμιστική έννοια της «γενικής αποτροπής» ως δικαιολογητικού σκοπού της ποινής. Η κεντρική ιδέα ήταν ότι η απειλή της ποινής και το παράδειγμα της επιβολής της στο συγκεκριμένο δράστη θα αποθαρρύνει τον υπόλοιπο πληθυσμό από τη διάπραξη εγκλημάτων. Επίσης, θα αποτρέψει τον ίδιο το δράστη από τη διάπραξη άλλου εγκλήματος μετά την έκτιση της ποινής. Αυτή η προσέγγιση ήταν απόρροια της αντίληψης των κλασικιστών για το άτομο ως ορθολογικό ον, το οποίο επιλέγει ελεύθερα μορφές συμπεριφοράς, όπως τη συμμόρφωσή του ή μη προς τον ποινικό νόμο, προϋπολογίζοντας τα κέρδη και τις ζημιές.⁷

Παρά τη θεωρητική αντιπαράθεση των εκπροσώπων του Γερμανικού Ιδεαλισμού, οι οποίοι διατύπωσαν ανταποδοτικές απόψεις περί της ποινής,⁸ η κλασική αποτρεπτική θεωρία επικράτησε χωρίς δυσκολία καθώς εξυπηρετούσε τον επιχειρούμενο κοινωνικό μετασχηματισμό από την αστική τάξη, που μόλις είχε κατακτήσει την κρατική εξουσία στις χώρες της Ευρώπης.

Η αρχή του ωφελισμού αποκορυφώνεται το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, οπότε επιχειρείται η ιστορική στροφή από τον έλεγχο του σώματος στον έλεγχο της διάνοιας και της συνείδησης των ατόμων. Ολοκληρώνονται οι κατά τον Φουκώ «μεγάλες εγκαθιρύξεις»: οι κλέφτες στη φυλακή, οι τρελοί στα άσυλα, οι στρατιώτες στους στρατώνες, οι εργάτες στα εργοστάσια, τα παιδιά στα σχολεία ή στα ιδρύματα.⁹ Οι νέες παραγωγικές σχέσεις απαιτούν την πλήρη πειθαρχηση του κοινωνικού σώματος, καθήκον που αναλαμβάνει η κρατική εξουσία. Ο νομοθετικός περιορισμός της καλλιεργήσιμης γης που είχαν δικαίωμα να κατέχουν οι εργάτες αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των αρχών του ωφελισμού.¹⁰ Οι νόμοι κατά της επαιτείας και της αλητείας που υιοθετήθηκαν την ίδια περίοδο στόχευαν ακριβώς στην υποχρεωτική υιοθέτηση του νέου τρόπου ζωής που απαιτούσαν οι ανάγκες της βιομηχανικής ανάπτυξης.¹¹ Το Πανόπτικον του Μπένθαμ θεωρείται ως άμεση εφαρμογή των αρχών του εργοστασιακού συστήματος στα σωφρονιστικά ιδρύματα: μέγιστη πειθαρχία, συνεχής επίβλεψη, οργανωμένη και συλλογική εργασία.¹² Έχει επισημανθεί ότι η νορφολογία της ποινής έχει άμεση σχέση

με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και τις ανάγκες των παραγωγικών σχέσεων στους διαφορετικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Στη δουλοκτητική κοινωνία, ο υποβιβασμός του ελεύθερου πολίτη σε δούλο. Την εποχή του αποικιοκρατικού ιμπεριαλισμού, η εξορία στις α-

ποικίες όπου υπήρχε ανάγκη εργατικών χεριών. Σε εποχές υπερπληθυσμού και κατά συνέπεια περισσεύματος εργατικής δύναμης, η επιβολή της θανατικής ποινής σε μαζική κλίμακα. Κατά τη βιομηχανική εποχή, λόγω της ζήτησης εργατικής δύναμης, η υποκατάσταση του κάτεργου από τη στερεητική της ελευθερίας ποινή με κατανγκαστική εργασία.¹³

Αυτή η προσέγγιση, παρά την κάποια σχηματικότητα, υποδεικνύει με εύστοχο τρόπο την «πολιτική σχετικότητα» του εγκλήματος και της ποινής. Σύμφωνα με μία άποψη, η υποκατάσταση του θύματος από το κράτος και η αποκλειστική ανάληψη της ποινικής δικαιοσύνης από επιφορισμένους κρατικούς λειτουργούς εν ονόματι του κύρους και της αυθεντίας της έννομης τάξης, διευκόλυνε αυτούς που ελέγχουν την κρατική εξουσία να προστατεύουν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα τα συμφερόντά τους.¹⁴ Η πολιτική σκοπιμότητα επηρεάζει ακόμη και την τύχη των ιδεών και την πορεία των επιστημών. Υποστηρίζεται ότι η κυριαρχία του «Λομπροσιανού μύθου» το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα είχε άμεση σχέση με τα ανεπιθύμητα για την καπιταλιστική τάξη πραγμάτων συμπεράσματα πρώτων κοινωνιολογικών μελετών ότι κάθε κοινωνία ευθύνεται για την εγκληματικότητα που παρουσιάζεται στους κόλπους της.¹⁵ Οι θετικιστές, αντίθετα, έστρεψαν την προσοχή στο συγκεκριμένο εγκληματία. Απέρριψαν την «ηθικιστική» αντίληψη για τη συμπεριφορά του ατόμου που είχε διατυ-

πώσει η Κλασική Σχολή, εισήγαγαν την έννοια της επικινδυνότητας του εγκληματία και διακήρυξαν το δικαίωμα της κοινωνίας να προστατεύεται από αυτόν. Για πρώτη φορά, τονίστηκε η ιδιαιτερότητα του εγκληματία και προτάθηκε η ειδική πρόληψη ως μόνος δικαιολογητικός σκοπός της ποινής.¹⁶

Η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο μορφών της αποτροπής (ή πρόληψης)¹⁷ μονοπώλησε το ενδιαφέρον των θεωρητικών κατά το πρώτο μισό αυτού του αιώνα, καθώς υπηρετούν κατ' αρχήν συγκρουόμενα συμφέροντα: η γενική πρόληψη το γενικό κοινωνικό συμφέρον, και η ειδική τις ιδιαίτερες ανάγκες του ατόμου που εγκλημάτησε. Η σύγκρουση μεταξύ των υποστηρικτών αυτών των δύο αντιλήψεων για τη λειτουργία της ποινής υπήρξε εκείνη την περίοδο οξυτάτη. Η θεωρία της γενικής πρόληψης μπορεί στην ακραία λογική της συνέπεια να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι εφόσον το αποτρεπτικό αποτέλεσμα της ποινής είναι το ίδιο σε όλες τις καταστάσεις, τότε όσο βαρύτερη είναι μία ποινή τόσο καλύτερα αποτελέσματα θα επιτυγχάνονται για τη μείωση του εγκλήματος. Από την άλλη πλευρά, η ανεπιθύμητη υιοθέτηση της αντίληψης ότι η εγκληματική εκτροπή είναι είτε βιολογικά προκαθορισμένη είτε προκαλείται από ποικιλία απρόβλεπτων αιτιών οδηγεί στο δογματικό μηδενισμό της αναγκαίας αποτρεπτικής λειτουργίας του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.¹⁸

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο επι-

κα, στο άρθρο 1 του οποίου ορίζεται ότι σκοπός της εκτέλεσης των ποινών και των ασφαλιστικών μέτρων είναι η κοινωνική αναπροσαρμογή με την αγωγή και βελτίωση των κρατουμένων.²¹

Με αυτό τον τρόπο, η κυρίαρχη μορφή άσκησης του κοινωνικού ελέγχου μέσω

κράτησαν οι λεγόμενες «ενωτικές» θεωρίες, που πρότειναν το συνδυασμό των δύο μορών της πρόληψης. Σε περίπτωση αναπόφευκτης σύγκρουσης μεταξύ των δύο σκοπών, το προβάδισμα παραχωρείται στην ειδική πρόληψη λόγω της συνταγματικά κατοχυρωμένης προτεραιότητάς του ατόμου και των δικαιωμάτων του έναντι οποιασδήποτε σκοπιμότητας.¹⁹ Αυτή η σύνθεση επιτρέπει το συμβιβασμό μεταξύ της αντίληψης των κλασικιστών για την ελεύθερη βούληση και επιλογή του εγκληματία στον οποίο επιβάλλεται ποινή και της θετικιστικής αντιμετώπισης ορισμένων δραστην χωρίς καταλογισμό οι οποίοι υφίστανται τα λεγόμενα ασφαλιστικά μέτρα στο όνομα της κοινωνικής προστασίας.

Τα μεταπολεμικά ποινικά συστήματα των χωρών της Δυτικής Ευρώπης και των ΗΠΑ υιοθετούν βασικά την ενωτική αντίληψη για τη λειτουργία της ποινής και τη βελτιωτική φιλοσοφία για το σκοπό του σωφρονισμού. Ειδικές κατηγορίες του πληθυσμού, όπως οι ανήλικοι, υπόκεινται σε μεταχείριση σύμφωνα με το «πρότυπο πρόνοιας». Στόχος του σωφρονιστικού συστήματος ορίζεται η αναμόρφωση και η κοινωνική επανένταξη του εγκληματία. Αυτό το πνεύμα διαπνέει και τον ελληνικό ΠΚ που ψηφίστηκε το 1951, όπου λαμβάνεται υπόψη η βαρύτητα του εγκλήματος και η προσωπικότητα του εγκληματία σε συνδυασμό με την ανάγκη του γενικού σεβασμού προς τους νομικούς κανόνες.²⁰ Το ίδιο ισχύει για τον Σωφρονιστικό Κώδι-

του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης μεταβλήθηκε επανειλημμένα τους τελευταίους αιώνες: Από τη μεσαιωνική ανταπόδοση στο σωματικό περιορισμό του εγκληματία. Από τον περιορισμό στην αναμόρφωση του εγκληματία και στη μεταχείριση του ακατάλογιστου και του παραβατικού. Ως μόνοι λογικοί σκοποί της ποινής αναγνωρίζονται οι ωφελμιστικοί στόχοι της αναμόρφωσης και κοινωνικής επανένταξης του εγκληματία και της προστασίας της κοινωνίας. Η άποψη για την ανταποδοτική φύση και λειτουργία της ποινής φαινόταν ως τη δεκαετία του 1970 ότι ανήκε οριστικά στην αρμοδιότητα των ιστορικών των ποινικών θεσμών.

Η γενική συναίνεση σχετικά με τους σκοπούς και τις λειτουργίες της ποινής που περιγράψαμε, διαταράχθηκε την τελευταία εικοσαετία. Την αμφισβήτηση προκάλεσαν οι εξελίξεις στην «περιφρονημένη» από το δογματικό ποινικό δίκαιο επιστήμη της εγκληματολογίας.

Τη δεκαετία του 1960 αναπτύχθηκε ένα νέο θεωρητικό ρεύμα που αμφισβητούσε τις θεμελιώδεις βάσεις της παραδοσιακής εγκληματολογίας. Η θεωρία της κοινωνικής αντίδρασης ή της «ετικέτας», όπως ονομάστηκε, απορρίπτει κάθε ντετερμινιστική ερμηνεία της εγκληματικής συμπεριφοράς, βιολογική, ψυχολογική ή κοινωνιολογική. Η «παθολογία» του εγκληματία δεν γίνεται αποδεκτή. Αντίθετα, επισύρεται η προσοχή στην «εγκληματογόνο» δραστηριότητα των μηχανισμών της κοινωνικής αντίδρασης οι οποίοι επεμ-

βαίνουν επιλεκτικά για να προσδώσουν εγκληματική ταυτότητα στην «αρχική παρεκτροπή» του παραβάτη και το στίγμα του «εγκληματία» στον ίδιο.²² Οι έρευνες για τη «σκοτεινή εγκληματικότητα» αμφισβήτησαν την αξιοπιστία των επίσημων εγκληματολογικών στατιστικών για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ως προς τη χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής.²³ Υποστηρίχθηκε ότι διαμορφώνεται και συντηρείται ένα ψευδές «εγκληματικό στερεότυπο» εις βάρος των κατώτερων κοινωνικά και οικονομικά τάξεων και στρωμάτων. Στη συνέχεια, τη δεκαετία του 1970, η νεο-μαρξιστική ριζοσπαστική εγκληματολογία κατηγόρησε για «θετικισμό» όλα τα ρεύματα της παραδοσιακής εγκληματολογίας. Οι εκπρόσωποι της μετέφεραν την επιστημονική έρευνα από τον ίδιο τον εγκληματία και το άμεσο περιβάλλον του στις πολιτικές δομές του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Κατήγγειλαν την ταξική λειτουργία όλων των μηχανισμών του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (κανονιστικού, κυρωτικού, πειθαρχικού) και τόνισαν την προϊούσα «εγκληματοποίηση» της πολιτικής παρεκτροπής και την «πολιτικοποίηση» του κοινού εγκλήματος.²⁴

Η κριτική στρεφόταν ευθέως κατά της βελτιωτικής φιλοσοφίας και του αναμορφωτικού ιδεώδους που κρέσθευαν τα μεταπολεμικά συστήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Εάν ο εγκληματίας «κατασκευάζεται» από τη δράση των μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου, στερείται νοήματος κάθε προσπάθεια βελτίωσης, αναμόρφωσης ή κοινωνικής του επανένταξης. Εάν η κρατική εξουσία συνειδητά «αποκλείει» μέσω του ποινικού στιγματισμού ένα τμήμα του πληθυσμού, είναι αδύνατον στη συνέχεια να το «περιχλείσει». Εάν σκοπός της φυλάκης είναι η περιχαράκωση του υπόλοιπου πληθυσμού και η καλλιέργεια του φόβου και του μίσους προς τον εγκληματικό πληθυσμό, τότε οι αγαθοεργές διακηρύξεις περί της ειδικής πρόληψης αποτελούν υποκρισία ή αφέλεια. Εάν το σύστημα καταστολής λειτουργεί με ταξικά κριτήρια, τότε οι θεραπευτικοί στόχοι του σωφρονισμού υποκρύπτουν συγκεκριμένες πολιτικές σκοπιμότητες. Ο στόχος της αναμόρφωσης χρησιμοποιείται για την αναίρεση στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων των κρατουμένων. Το «πρότυπο πρόνοιας» καταγγέλλεται ως απάνθρωπο, υποκριτικό και αναποτελεσματικό. Μετά από δεκαετίες εφαρμογής του, οι δείκτες υποτροπής παραμένουν εντυπωσιακά υψηλοί. Η εγκληματικότητα αυξάνεται. Τα αναμορφωτικά προγράμματα ούτως ή άλλως υπονομεύονται είτε από την απροθυμία να διατεθούν οι απαιτούμενοι πόροι είτε από το σύνδρομο της «ασφαλούς φύλαξης»

και το «αφύσικο περιβάλλον» της φυλάκι-
σης.

Αυτή η καταλυτική κριτική είχε ση-
μαντικό αντίκτυπο στη διεθνή επιστημο-
νική κοινότητα στο πεδίο των εγκληματο-
λογικών επιστημών, ανεξάρτητα από τις
διαφορές των θεωρητικών.

Ο κλονισμός της πίστης ότι είναι δυνα-
τόν να εντοπισθούν και να καταπολεμη-
θούν συγκεκριμένα αίτια του εγκλήματος·
η αποδυνάμωση της πεποίθησης ότι είναι
θεμιτό να ελεγχθεί η διάνοια και να μετα-
βληθεί η προσωπικότητα του εγκληματία·
η συνειδητοποίηση της διάσπασης του
«κοινωνικού συμβολαίου»· η αμφισβήτη-
ση του εγκληματικού στερεοτύπου· η προ-
βολή των απόψεων για την πολιτική σχε-
τικότητα του εγκλήματος και την ταξική
λειτουργία του ποινικού συστήματος· η
κοινή διαπίστωση για την αναποτελεσμα-
τικότητα του αναμορφωτικού ή βελτιωτι-
κού προτύπου απονομής της ποινικής δι-
καιοσύνης· η έξαρση της εγκληματικότη-
τας και οι υψηλοί δείκτες υποτροπής: Ό-
λα αυτά τα δεδομένα οδήγησαν στη δια-
τύπωση νέων προτάσεων για τη λειτουρ-
γία της ποινής, διαφορετικών ή και αντί-
θετων μεταξύ τους, με μόνη κοινή αφετη-
ρία τη διαπίστωση της κρίσης του υφι-
στάμενου συστήματος απονομής της ποι-
νικής δικαιοσύνης.

Μία ομάδα θεωρητικών επαναδιατύ-
πωσε τη θεωρία της γενικής αποτροπής σε
διευρυμένη εκδοχή, η οποία ονομάστηκε
«γενική πρόληψη» και συνίσταται σε τρεις
λειτουργίες:

1. Την απλή αποτροπή μέσω του εκφο-
βιστικού αποτελέσματος της νομοθετικής
απειλής και της επιβολής των ποινών.

2. Την ηθική, διδακτική ή διαπαιδα-
γωγική λειτουργία για τη δημιουργία
συνειδητών και ασυνειδητών αναστολών
στον πληθυσμό σχετικά με τη διάπραξη
εγκλημάτων.

3. Τον εθισμό των πολιτών σε νομοτα-
γή συμπεριφορά με συνδετικούς κρίκους
το φόβο, το σεβασμό προς την εξουσία και
τον κοινωνικό μιμητισμό.²⁵

Η ευρύτερη σύλληψη της γενικο-προ-
ληπτικής λειτουργίας της ποινής και η
προτίμηση αυτών που τη διατύπωσαν
στην κοινωνικοποιητική-διαπαιδαγωγι-
κή της διάσταση, δεν εμπόδισαν τους
συντηρητικούς υπέρμαχους του «νόμου
και της τάξης» να την υιοθετήσουν ως την
πλέον αποτελεσματική αντεγκληματική
πολιτική σε αντίθεση προς τη βελτιωτική
φιλοσοφία, η οποία κατά την άποψή τους
είχε οδηγήσει σε απαράδεκτα επιεική
αντιμετώπιση των εγκληματιών και στην
έξαρση της εγκληματικότητας. Η απειλή
και η επιβολή σοβαρών ποινών για τη
διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων, η βε-
βαιότητα και αμεσότητα της τιμωρίας, η
δημοσιότητα των απειλούμενων και επι-
βαλλόμενων ποινών, θεωρείται ότι θα υ-

ποχρεώσουν τελικά τους επιδόξους εγ-
κληματίες να συμμορφωθούν προς τους
κοινωνικούς κανόνες, ανεξάρτητα από
τις βαθύτερες πεποιθήσεις τους, αξίες και
κίνητρα. Κατά συνέπεια, υποστηρίζεται η
επάνοδος του συστήματος κοινωνικού ε-
λέγχου στην επιδίωξη του ελέγχου της ε-

ξωτερικής συμπεριφοράς των πολιτών
και η εγκατάλειψη της μάταιης προσπά-
θειας για τη μεταβολή της διάνοιας ή της
συνειδήσης των ατόμων. Προτείνεται η ε-
πιβολή σοβαρών ποινών σε όλες τις περι-
πτώσεις διάπραξης σοβαρών εγκλημάτων
με σκοπό αφ' ενός τη γενική αποτροπή
των επιδόξων εγκληματιών και αφ' ετέ-
ρου την εξουδετέρωση της μικρής ομάδας
των υπότροπων εγκληματιών, οι οποίοι
ευθύνονται για τη διάπραξη των σοβαρό-
τερων εγκλημάτων.²⁶ Κατά τη δεκαετία
του 1980, η ίδια ομάδα θεωρητικών απο-
κλίνει ακόμη και από το «γενικό εκφοβι-
σμό» που επιδιώκει η γενική πρόληψη. Υ-
ποστηρίζει την «πικελκτική εξουδετέρω-
ση» των επικινδύνων εγκληματιών ανάλο-
γα με τη συχνότητα τέλεσης εγκλημάτων
και τη συνολική «εγκληματική καριέρα»
του δράστη, ανεξάρτητα από τη συγκριτι-
κή σοβαρότητα του συγκεκριμένου εγ-
κλήματος για το οποίο δικάζεται.²⁷ Αυτές
οι απόψεις συνδέονται με τη διατύπωση
από τους ίδιους θεωρητικούς βιοκοινωνι-
κών ερμηνειών του εγκλήματος που ανα-
ζητούν τα αίτια της σοβαρής εγκληματι-
κής εκτροπής κυρίως στην προδιάθεση
και στην ιδιοσυσताσία ορισμένων ατό-
μων.²⁸

Τη δεκαετία του 1970 διατυπώθηκε ε-
πίσης, ως αντίδραση στην αναβίωση της
κλασικής αποτρεπτικής αντίληψης, το λε-
γόμενο «πρότυπο δικαιοσύνης», στο ο-
ποίο εντάσσονται κατά τεκμήριο «προο-
δευτικοί» θεωρητικοί, συχνά όμως με ση-
μαντικές διαφορές μεταξύ τους.²⁹ Σύμφωνα

να με τους εμπνευστές του, η ανάλογη αν-
ταπόδοση συνιστά θεμελιώδη αρχή κατά
την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, η
οποία δεν πρέπει να παραβιάζεται στο ό-
νομα οποιασδήποτε σκοπιμότητας. Η «ε-
πάξια ποινή» αποτελεί, όπως έχει χαρα-
κτηριστικά διατυπωθεί, «προϋπόθεση για
την ύπαρξη δικαιοσύνης, ενώ η αποτρο-
πή, η αχρήστευση και η αναμόρφωση εί-
ναι βασικά στρατηγικές για τον έλεγχο
του εγκλήματος».³⁰ Η κατάγνωση της α-
νάλογης ποινής καθορίζεται αφ' ενός από
την πραγματική βλάβη που προκάλεσε (ή
απειλήσε να προξενήσει) ο δράστης και
αφ' ετέρου από το βαθμό της ευθύνης του
για το κακό που προκλήθηκε. Ο συνδυα-
σμός αυτών των δύο μεγεθών προσδιορί-
ζει τη βαρύτητα της εγκληματικής συμπε-
ριφοράς, η οποία πρέπει να αποτελεί το
μοναδικό κριτήριο για τη βαρύτητα της
ποινής. Η πρόβλεψη για την επικινδυνό-
τητα του δράστη, η αναμόρφωση και κοι-
νωνική επανένταξη, η γενικοπροληπτική
σκοπιμότητα δεν έχουν θέση κατά την α-
πονομή της ποινικής δικαιοσύνης. Η επι-
δίωξη ειδικοπροληπτικών σκοπών καταγ-
γέλλεται ως πρόξενος περισσότερου πό-
νου στους δράστες εγκλημάτων.³¹ Η απο-
τρεπτική λειτουργία της ποινής αποτελεί
μύθο.³² Η φύση της ποινής παραμένει αν-
ταποδοτική και επισημαίνονται πολλά
χαρακτηριστικά του υφιστάμενου συστή-
ματος, τα οποία μπορούν να δικαιολογη-
θούν μόνο με τη λογική της ανταπόδο-
σης.³³ Βασική επιδίωξη αποτελεί η κατά
το δυνατόν μεγαλύτερη προστασία των α-

στηρή τήρηση των δικονομικών εγγυήσεων και των συνταγματικών ελευθεριών κατά τη λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, η κατάργηση κάθε παρέμβασης στην προσωπικότητα των εγκληματιών.

Ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε

τομικών ελευθεριών και της προσωπικότητας των πολιτών από την παρέμβαση των μηχανισμών του σύγχρονου κράτους-Λεβιάθαν.³⁴ Ο δράστης αντιμετωπίζεται ως ενεργό υποκείμενο που έχει ευθύνη για τις επιλογές του, διατηρεί την ατομικότητα και διαφορετικότητά του, και διεκδικεί την ισότιμη επάνοδο στην κοινωνία, τους κανόνες της οποίας παραβίασε. Ορίζεται μία τριμερής διαλεκτική σχέση μεταξύ του δράστη, του θύματος και της κοινωνίας εφόσον «η επανόρθωση που οφείλει ο εγκληματίας και το χρέος που οφείλουμε σ' αυτόν ποτέ δεν είναι εντελώς ανεξάρτητα... το έγκλημα είναι μια ρήξη στις σχέσεις του δράστη με την κοινωνία ή μάλλον το σύμπτωμα μίας ρήξης που είναι πολύ προγενέστερη».³⁵ Η ανάλογη ποινή προσδίδει στη λειτουργία της, ιδιαίτερα στη φυλάκιση, συμφιλίωτικό και εξιλεωτικό χαρακτήρα σε αντίθεση με την απόρριψη που κατέληγαν στην πράξη οι στόχοι της ωφελιμιστικής πρόληψης.

Κατά συνέπεια, οι βασικές προτάσεις του «προτύπου δικαιοσύνης» για τη μεταρρύθμιση του ποινικού συστήματος ήταν: η αναλογία της ποινής προς το έγκλημα, ο σαφής και επακριβής καθορισμός των τιμών ποινής στους Ποινικούς Κώδικες, η μείωση του αριθμού των στερητικών της ελευθερίας ποινών και του πληθυσμού των φυλακών, ο δραστικός περιορισμός της δικαστικής και διοικητικής διακριτικής ευχέρειας, η ελαχιστοποίηση των διαφορών κατά την κατάγνωση των ποινών σε παρόμοιες περιπτώσεις, η αυ-

στο διεθνή χώρο σχετικά με τους σκοπούς και τις λειτουργίες της ποινής δεν έχει αφήσει αδιάφορη την ελληνική επιστημονική κοινότητα. Ιδιαίτερα οι Έλληνες εγκληματολόγοι χειραφετήθηκαν την τελευταία δεκαετία από τις τοποθετήσεις των θεωρητικών του δογματικού ποινικού δικαίου, οι οποίοι παλαιότερα μονοπωλούσαν σχεδόν τις θεωρητικές επεξεργασίες περί ποινής.³⁶ Πολύ πρόσφατα δόθηκε η δυνατότητα να διατυπωθούν σχετικές απόψεις για τους σκοπούς έκτισης της ποινής (που αντανακλούν όμως το γενικότερο προβληματισμό για τη λειτουργία της ποινής) με αφορμή την ψήφιση του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (Ν. 1851/89). Πρέπει να σημειωθεί ότι στον προβληματισμό συνέβαλαν υπερεθνικά κείμενα όπως ο Στοιχειώδεις Κανόνες για την απονομή δικαιοσύνης στους νέους (1985) και οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες (1987), τα οποία σε μεγάλο βαθμό ενσωματώνουν τη διεθνή εμπειρία και το θεωρητικό προβληματισμό. Αυτό όμως αντικατοπτρίζεται σε μικρό βαθμό στο νέο Κώδικα καθώς, όπως φαίνεται, η νομοπαρασκευαστική επιτροπή έλαβε κυρίως υπόψη της τους προγενέστερους Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης (1973).³⁷

Ο Αλεξιάδης επί αρκετά χρόνια υποστηρίζει θέσεις που αφορούν στην αυστηρή τήρηση των δικονομικών εγγυήσεων κατά την ποινική διαδικασία, στον εξοβελισμό διοικητικών διαδικασιών, στην α-

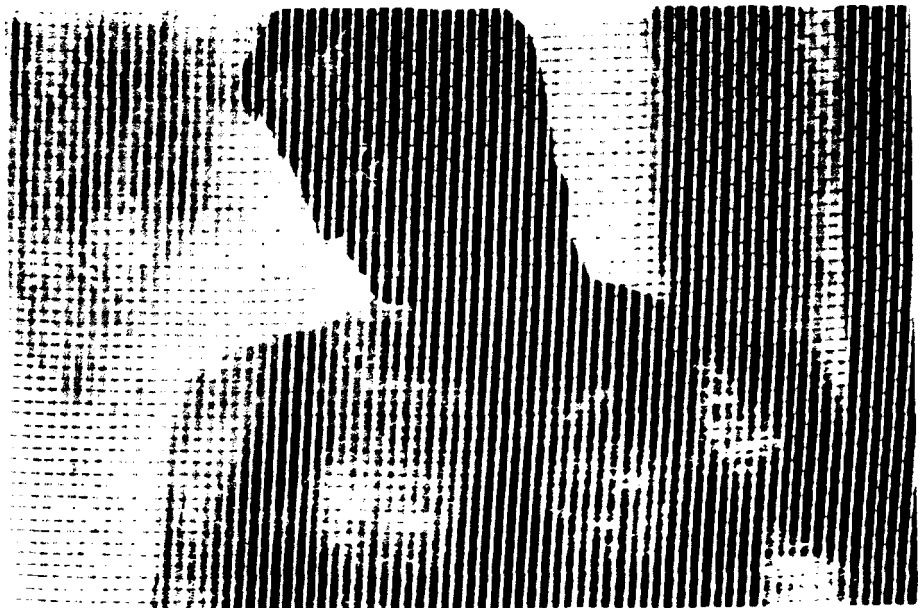
ντισυνταγματικότητα των σκοπών της αναμόρφωσης και κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και στο σεβασμό των συνταγματικών δικαιωμάτων τους.³⁸ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψή του ότι η έννοια της επικινδυνότητας αποτελεί απλώς επικίνδυνο για τα ατομικά δικαιώματα μύθο.³⁹ Επίσης, η επιχειρηματολογία του εναντίον της μεταβάιτισης όρων και θεσμών, η οποία διευκολύνει τη μεταμφίεση της ποινικής και σωφρονιστικής πράξης.⁴⁰ Ο Πανούσης υποστηρίζει τον απόλυτο σεβασμό του κρατουμένου ως φορέα θεμελιωδών δικαιωμάτων και αντιτίθεται σε κάθε προσπάθεια παρέμβασης στην προσωπικότητά του στο όνομα του «μύθου της επανακοινωνικοποίησης».⁴¹ Με αυτό τον τρόπο και οι δύο προσεγγίζουν τις απόψεις της πτέρυγας του προτύπου δικαιοσύνης που έθετε ως απόλυτη προτεραιότητα την τήρηση των δικονομικών και συνταγματικών εγγυήσεων κατά τη λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, αποκλείοντας ταυτόχρονα κάθε επέμβαση στην προσωπικότητα και κάθε διαδικασία ύποπτη για πολιτικο-κοινωνική χειραγώγηση των δραστών εγκλημάτων. Ο Κουράκης αποδέχεται την εισαγωγή ενός ανταποδοτικού στοιχείου (ως ανωτάτου ορίου) κατά τη σύνθεση των σκοπών της γενικής και ειδικής πρόληψης ανάλογα με τα επίπεδα της ποινικής καταστολής.⁴² Έχει επίσης διερευνήσει δυνατότητες νέων εναλλακτικών προς τον απάνθρωπο θεσμό της φυλακής ποινών.⁴³ Η Σπινέλλη κλίνει προς το πρότυπο δικαιοσύνης ιδιαίτερα σε σχέση με την επιβαλλόμενη μεταχείριση των ανηλίκων.⁴⁴ Η Γιωτοπούλου – Μαργακοπούλου αμφισβητεί την έννοια της επικινδυνότητας του εγκληματία και θεωρεί αδύνατο το συνδυασμό της ειδικής πρόληψης με τη βαρύτητα της πράξης κατά τη δικαστική επιμέτρηση της ποινής, σύμφωνα με το άρθρο 79 του ελληνικού ΠΚ. Επίσης, προτείνει την κατάργηση του εγκλεισμού στη φυλακή ως την κατά κανόνα επιβαλλόμενη ποινή.⁴⁵ Κατά συνέπεια, και αυτοί οι επιστήμονες έχουν διατυπώσει απόψεις που εντάσσονται στην προβληματική του προτύπου δικαιοσύνης. Οι Μαργαρίτης και Παρασκευόπουλος υιοθετούν βασικά την ενωτική σύλληψη του Μανωλεδάκη που αναγνωρίζει την ανταποδοτική «φύση» της ποινής,⁴⁶ και επιχειρούν τον προσδιορισμό της «φιλελεύθερης λειτουργίας» της ποινής και στις τρεις όψεις της (απειλή-επιμέτρηση-έκτιση). Επίσης, ο Παρασκευόπουλος θεωρεί απαραίτητη την εισαγωγή διορθωτικών ανταποδοτικών κριτηρίων κατά την κατάγνωση της ποινής, ώστε να ενισχυθεί η «φιλελεύθερη» λειτουργία της.⁴⁷ Με αυτή την έννοια οι απόψεις τους παρουσιάζουν συγγένεια προς τη θέση του ποσότητος δικαιοσύνης

ότι η έννοια της «επάξιας ποινής» προ-
στατεύει τόσο το δράστη όσο και τα άλλα
μέλη της κοινωνίας από την αυθαίρετη
κρατική παρέμβαση. Ο Παππάς υιοθετεί
την καταργητική ή την εναλλακτική προς
το ποινικό σύστημα άποψη. Αποδεχόμε-
νος τη ριζοσπαστική κριτική που ασκήθη-
κε από τους κόλπους του προτύπου δι-
καιοσύνης στο κυρίαρχο μοντέλο απονο-
μής της ποινικής δικαιοσύνης.⁴⁸ Ο Δα-
σκαλάκης διατυπώνει σοβαρές επιφυλά-
ξεις για τη διακριτική ευχέρεια του δικα-
στή που καταλήγει σε άνιση μεταχείριση
λόγω του εγκληματικού στερεοτύπου που
κυριαρχεί.⁴⁹ Τονίζει επίσης την ταξική
και πολιτική λειτουργία της ποινικής δι-
καιοσύνης και του θεσμού της φυλάκης
προσεγγίζοντας ίσως την πιο ριζοσπαστι-
κή τάση του προτύπου δικαιοσύνης.⁵⁰
Νεότεροι επιστήμονες έχουν διατυπώσει
κριτικές απόψεις για το αναμορφωτικό ι-
δεώδες⁵¹ και συνολικά για το θεσμό της
φυλάκης, η χρήση της οποίας θεωρείται
πολιτικά ύποπτη και ταξικά προσδιορι-
σμένη και η ύπαρξή της όχι μόνο άχρηστη
αλλά και επιζήμια για την κοινωνική εξέ-
λιξη.⁵²

Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι η
ελληνική επιστημονική κοινότητα κατά το
μεγαλύτερο μέρος της συμμερίζεται σε ση-
μαντικό βαθμό την κριτική που άσκησε το
πρότυπο δικαιοσύνης (ως ευρύτερο ρεύ-
μα που το συνθέτουν διάφορες τάσεις)
στο υφιστάμενο σύστημα απονομής της
ποινικής δικαιοσύνης. Αυτή η πολύ συνο-
πτική (επίσης όχι εξαντλητική) παραθεση
δεν αποσκοπεί στη σχολαστική κατάταξη
των Ελλήνων θεωρητικών σε αντίστοιχα
διεθνή ρεύματα και απόψεις. Επιχειρή-
θηκε γιατί η εμπειρία που έχει ήδη προη-
γηθεί στο διεθνή χώρο είναι δυνατό να
συμβάλει στη διευκρίνιση θεωρητικών
θέσεων και στη διατύπωση επεξεργασμέ-
νων προτάσεων για τη λήψη πολιτικών α-
ποφάσεων σχετικά με τη λειτουργία των
μηχανισμών ποινικής καταστολής, που α-
ναγκάια συναρτάται με τους σκοπούς και
τις λειτουργίες της ποινής.

Οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που έ-
λαβαν χώρα από τα τέλη της περασμένης
δεκαετίας, κυρίως στις ΗΠΑ, υπό την ι-
δεολογική επιρροή του προτύπου δικαιο-
σύνης είχαν ως απροσδόκητο αποτέλεσμα
την ένταση της καταστολής, τη σκληρόνση
του ποινικού συστήματος και τη διεύρυν-
ση του συνολικού κοινωνικού ελέγχου,
αντίθετα από τις προθέσεις και τις διακη-
ρύξεις των πρωτεργατών αυτής της θεω-
ρίας.⁵³ Δεν είναι τυχαίο ότι οι συντηρητι-
κοί υποστηρικτές της εκφοβιστικής γενι-
κής αποτροπής, παρά τη σφοδρή θεωρη-
τική τους αντιπαλότητα προς τις ανταπο-
δοτικές απόψεις, δεν ήταν αντίθετοι με τη
νέα ποινική πολιτική εφόσον διέκριναν ε-
ξαρχής ότι στην πράξη συνέλιπε στα βα-
σιικά της σημεία με τις δικές τους από-

ψεις.⁵⁴ Κυρίως στην αναλογία της βαρύτη-
τας της ποινής προς τη βαρύτητα του εγ-
κλήματος, στον περιορισμό της διακριτι-
κής ευχέρειας των δικαστών και στην εγ-
κατάλειψη της «ελαστικότητας» της ποι-
νής. Από τις νέες ιδέες που διατύπωσε το
πρότυπο δικαιοσύνης, διατηρήθηκε κατά

τη νομοθετική εφαρμογή του μόνο η ατο-
μικιστική ήθικιστική σύλληψη της ποι-
νής. Σ' αυτή τη διαδικασία αξιοποιήθηκε
στο έπακρο ο πανικός της κοινής γνώμης
για την πραγματική ή υποτιθέμενη θεμα-
τική έξαρση της εγκληματικότητας και η
αναπόδευκτη πεποίθηση ότι η ανστηρότη-
τα των ποινών θα αποτρεφεί από τη διά-
πραξη εγκλημάτων.⁵⁵

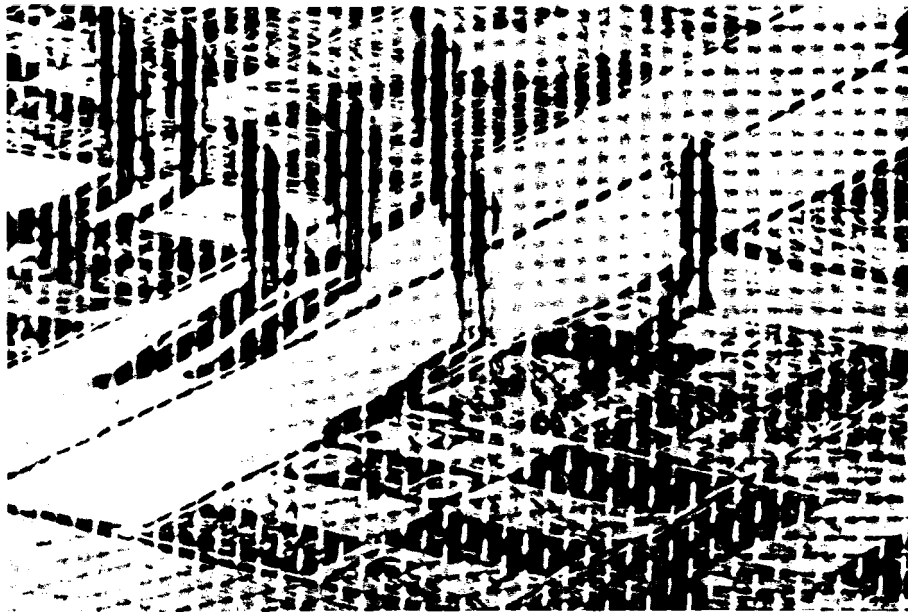
Με αυτό τον τρόπο, η ποινική και σω-
φρονιστική πράξη έγινε περισσότερο αν-
ταποδοτική και κατασταλτική. Οι επι-
βαλλόμενες ποινές έγιναν ανστηρότερες,
ο πληθυσμός των φυλακών σε πολλές πε-
ριπτώσεις αυξήθηκε, ενώ ταυτόχρονα το
δίχτυ του κοινωνικού ελέγχου έγινε πυ-
κνότερο, κατακρατώντας περισσότερες
μορφές παραβατικής συμπεριφοράς.⁵⁶ Ο
περιορισμός της διακριτικής ευχέρειας
στο ακροατήριο δεν εμπόδισε τη μεγαλύ-
τερη άσκησή της στα προηγούμενα στάδια
της ποινικής διαδικασίας.⁵⁷ Ο στόχος της
περιοστολής της δράσης των κατασταλτι-
κών μηχανισμών του κράτους μετατράπη-
κε στο αντίστροφό του καθώς «ο νεο-κλα-
σικισμός χρειάζεται το ισχυρό κεντρικό
κράτος περισσότερο από το θετικισμό».⁵⁸
Η έμφαση στην ανστηρή καταστολή των
«εγκλημάτων του δρόμου», που διατυπώ-
νεται κυρίως από τις μη προνομιούχες
κοινωνικές τάξεις, έγινε μεγαλύτερη.⁵⁹ Η
γενική αποτροπή και η επιλεκτική εξου-
δετέρωση αποτελούν την κυρίαρχη στρα-
τηγική για την καταπολέμηση της εγκλη-
ματικότητας κατά τη δεκαετία του 1980.

Ως αντίδοτο σ' αυτή την προεπιτι-

λογογία ήδη παρατηρείται η επανόδος ορι-
σμένων θεωρητικών στη βέλτιστη και α-
ναμορφωτική φιλοσοφία, που επιδιώκει
εκ νέου τον «εξανθρωπισμό» του ποινικού
συστήματος και την επιεικέστερη αντιμε-
τώπιση των εγκληματιών σύμφωνα με τις
ανάγκες τους. Επίσης, τη διατήρηση και
ενίσχυση των προοδευτικών θεσμών της
αναστολής της ποινής υπό όρους και της
απόλυσης των κρατουμένων υπό όρους
(probation και parole) που περιορίστηκαν
δραματικά από τη νέα ποινική πολιτική.⁶⁰
Ταυτόχρονα, ορισμένοι εκπρόσωποι της
ριζοσπαστικής εγκλημασιολογίας προτεί-
νουν τη συλλογική ανάμιξη της κοινότη-
τας για τον τοπικό έλεγχο του εγκλήματος
στις υποβαθμισμένες περιοχές, προγράμ-
ματα επανόρθωσης της βλάβης στα θύμα-
τα των εγκλημάτων με παράλληλη περι-
στολή της δράσης των οργάνων εφαρμο-
γής του ποινικού νόμου, και την ελαχιστο-
ποίηση της επιβολής στερητικών της ελευ-
θερίας ποινών.⁶¹

Αυτή η εξέλιξη κατά την εφαρμογή του
δικαικού προτύπου που οδήγησε σε με-
γαλύτερη καταστολή και σε «περισσότερο
κράτος» φαίνεται ότι δικαιώνει εκείνους
τους νεο-μαρξιστές θεωρητικούς οι οποίοι
εξ αρχής υποστήριξαν ότι η εμφάνιση
του προτύπου δικαιοσύνης ήταν απλώς
μια προσπάθεια της αστικής τάξης να ε-
πανακτήσει την ιδεολογική ηγεμονία στο
σύστημα απονομής της ποινικής δικαιο-
σύνης, μετά τη χρεοκοπία του αναμορφω-
τικού ιδεώδους.⁶² Άλλοι θεωρούν ότι για
τα αποτελέσματα αυτά ευθύνεται η πολι-

κή αποδοκιμασία των δραστών. Ήδη, κατά την πρώτη διατύπωση των ιδεών του δικαιοκτικού προτύπου, επισημαίνεται ρητά ότι η συγκρότηση ενός δικαίου συστήματος ποινικής δικαιοσύνης σε μια άδικη κοινωνία αποτελεί λογική αντίφαση εφόσον η ποινική δικαιοσύνη είναι αδιάστα-

τική ουδετερότητα του δικαιοκτικού προτύπου, που επέτρεψε τη χειραγώγηση του από τους συντηρητικούς υπέρμαχους του νόμου και της τάξης.⁶² Τέλος, η αποτυχία των καλών προθέσεων του δικαιοκτικού προτύπου αποδίδεται στις «λεγκαλιστικές αυταπάτες» του αστικού φιλελευθερισμού που χαρακτήριζε τους εμπνευστές του.⁶³

Αυτή η αυστηρή κριτική θεωρούμε ότι δεν είναι πλήρως δικαιολογημένη. Οι βασικοί θεωρητικοί του προτύπου δικαιοσύνης ουσιαστικά υποστήριξαν ότι η μορφή του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να βρει αντιστοιχία προς την ανταγωνιστική φύση της σύγχρονης κοινωνίας ώστε να πάψει η σύγχυση και η υποκρισία που το χαρακτηρίζει.⁶⁴ Κατά συνέπεια, έθεσαν ως βάση της ποινικής διαδικασίας την κυρίαρχη μορφή σχέσεων σ' αυτή την κοινωνία, την «ισοτιμία στην ανταλλαγή», δηλ. τη δίκαιη ανταπόδοση. Πολλοί από αυτούς όμως είχαν συνείδηση της άνισης κοινωνικής δομής· συνεπώς και του ότι τα ισότιμα στη θεωρία μέρη της σύμβασης είναι στην πράξη ανισότιμα λόγω των κοινωνικών διαφορών και των άνισων δυνατοτήτων που παρέχει στα μέλη της η ταξική καπιταλιστική κοινωνία. Αυτοί οι θεωρητικοί, οι οποίοι συντάχθηκαν αρχικά με τη βασική σύλληψη του προτύπου δικαιοσύνης, ως αναγκαία προϋπόθεση για την ορθή εφαρμογή του θεωρούσαν την επανατοποθέτηση της κοινωνίας σχετικά με την ιεράρχηση της απαξίας των διαφόρων εγκλημάτων και με τον ορισμό των κριτηρίων για την ηθι-

στα δεμένη και σε μεγάλο βαθμό εξωτημένη από την ευρύτερη κοινωνική δικαιοσύνη.⁶⁵ Δεν νοείται ισότητα ενώπιον του νόμου χωρίς ισότητα στην κοινωνική θέση, στην οικονομική δύναμη και στη γενικότερη επιρροή στα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Δεν έχει νόημα η πρόταση ότι όλοι οι πολίτες τιμωρούνται εξίσου όταν κοιμούνται στα παγκάκια του Ζαπτείου, χωρίς να ερευνηθεί ποιοι και γιατί επιλέγουν αυτή τη συμπεριφορά. Ο Christie είχε πλήρη συνείδηση αυτής της αντίφασης όταν υποστήριζε ότι πρέπει να υπάρξει δημόσια αντιπαράθεση σχετικά με τον τύπο ηθικής που θα πρέπει να αποτελέσει τη βάση των ποινικών κυρώσεων. Τα ποινικά δικαστήρια κατά την άποψή του έπρεπε να καταστούν ο στίβος της δημόσιας διαμάχης για την ηθική αξιολόγηση της κοινωνικής βλάβης που προκάλεσε το έγκλημα.⁶⁶ Σύμφωνα με τον Hood, το νέο πρότυπο ήταν αντίθετο προς την προϊούσα μετατροπή του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης σε μηχανισμό διακρίσεων και στιγματισμού των κοινωνικά κατώτερων στρωμάτων. Βασικό στόχο αποτελούσε η αναθεώρηση του συστήματος ποινών το οποίο έχει καθοριστεί από μια κοινωνική τάξη που βρίθει ανισοτήτων και αδικιών.⁶⁷ Η ηθική αξιολόγηση της υπαιτιότητας του δράστη τοποθετείται επίσης στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Κατά την εξατομίκευση της ποινής δεν πρέπει να ερευνώνται μόνο τα κίνητρα του δράστη και οι συνθήκες διάπραξης του εγκλήματος, αλλά επίσης το κοινωνικό πε-

ριβάλλον του δράστη, η κοινωνική του προέλευση και η ταξική του θέση έτσι ώστε να αναγνωρίζονται περισσότερα ελαφρυντικά για τους κοινωνικά μη προνομιούχους δράστες.⁶⁸ Η έννοια της δίκαιης ποινής συνδέεται με τη δίκαιη αποζημίωση ή επανόρθωση, στόχος της οποίας είναι η συνειδητοποίηση των συλλογικών συμφερόντων της κοινότητας, την οποία αντιπροσωπεύει κάθε συγκεκριμένο θύμα. Αυτό προϋποθέτει την κατάργηση της τυπικής και συχνά αυθαίρετης διάκρισης μεταξύ εγκλήματος και αδικοπραξίας, και κατά συνέπεια τον περιορισμό της τιμωρητικής παρέμβασης της κρατικής εξουσίας.⁶⁹ Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε σταδιακά να οδηγήσει στη μείωση του ρόλου του ποινικού δικαίου, ακόμη και στην εξαφάνισή του σε μια κοινωνία ίσων αλλά αυτόνομων ατόμων, όπου θα υπάρχει υλική αφθονία, πνευματική ωριμότητα και υψηλή κοινωνική-συλλογική συνείδηση.⁷⁰

Οι φορείς αυτής της εκδοχής του προτύπου δικαιοσύνης διαφεύστηκαν στην προσδοκία τους ότι ήταν δυνατή η μεταρρύθμιση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στη ριζοσπαστική κατεύθυνση που εισηγήθηκαν. Οι δυνάμεις που ελέγχουν αυτό το σύστημα αποδείχθηκαν ισχυρότερες και εμπειρότερες στην αποδυνάμωση και αφομοίωση αντίθετων απόψεων. Η αξία όμως των οξυδερκών παρατηρήσεων αυτών των θεωρητικών παραμένει κατά την άποψή μας σημαντική και επίκαιρη. Παραπάνω παρακολουθήσαμε τις διαδικασίες οι οποίες μετέτρεψαν βασικούς στόχους του προτύπου δικαιοσύνης στο αντίστροφό τους στην ποινική και σωφρονιστική πράξη. Αυτή η διεθνής εμπειρία υπαγορεύει ιδιαίτερη προσοχή κατά τη διατύπωση θεωρητικών θέσεων και μεταρρυθμιστικών προτάσεων χωρίς τη ρεαλιστική θεώρηση του συνολικού κοινωνικού και πολιτικού πλέγματος και την εξέταση των συγκεκριμένων δεδομένων που το συγκροτούν. Δεν πρέπει όμως να σημαίνει την παραιτήση του μεταρρυθμιστικού αιτήματος στη χώρα μας ή την αναδίπλωσή του σε θέσεις στείρας καταγγελίας της υφιστάμενης κατάστασης. Ούτε ακόμη περισσότερο να οδηγήσει στην «επαναστατική εφησύχαση» εν όψει κάποιας κοινωνικής ανατροπής, που θα δημιουργήσει την εναλλακτική λύση στη σημερινή πραγματικότητα του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

Εκόντες-άκοντες ταξιδεύουμε όλοι με την ίδια βάρκα, και συνεπώς όσοι έχουμε διαφορετική γνώμη για τη γραμμή πλεύσης πρέπει να τη διατυπώνουμε σαφώς και να την αναλύουμε σε συγκεκριμένες προτάσεις και λύσεις χωρίς περιττούς αφορισμούς. Διαφορετικά, κινδυνεύουμε να βρεθούμε στη θάλασσα με τη

ρομαντική πεποιθήση ότι κάποτε θα προοπεράσουμε τη βάρκα κολυμπώντας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ε. Πασουνάκης, *Μαρξισμός και Δίκαιο*, Αθήνα 1977, σ. 184. Πρβλ. τα ακόλουθα: Αν ο χαρακτήρας της ισοτιμίας της ποινής κάτω από τη χονδροειδή, κτηνώδη, υλική αισθητή μορφή του της φυσικής ζημίας ή λύτρων, ακριβώς λόγω της σκληρότητας αυτής, αποκτά τη στοιχειώδη σημασία του, παραδεκτή απ' όλους, αντίθετα χάνει την προφανή αυτή σημασία κάτω από την αφηρημένη μορφή της στέρησης της ελευθερίας για ορισμένο διάστημα...». Στο ίδιο, σ. 183.
2. Έντονη συγκίνηση στην κοινή γνώμη προκάλεσαν επίσης αποφάσεις κατά την προδικασία στις περιπτώσεις του Γκιωνάκη (άρση προσωρινής κράτησης). Τούπτρα και Αθανασόπουλου (επιβολή προσωρινής κράτησης). Επίσης, η ανασταλτική δύναμη της έφεσης του Μελίστα.
3. Βλ. Ι. Μανωλεδάκη, *Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου*, II, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 193 επ. Τη διάσπαση της ενότητας της ποινής και την εφαρμογή διαφορετικών αρχών στα διαφορετικά σημεία της ποινικής διαδικασίας έχει υποστηρίξει και ο H.L.A. Hart. Βλ. *Punishment and responsibility*, Oxford University Press 1970, σ. 3 επ.
- Και οι δύο θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι η ποινή κατά την κατάγνωσή της μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο ως ανταπόδοση για το κακό που προξένησε ο δράστης.
4. Βλ. Ν. Κουράκη, *Ποινική Καταστολή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 39-41.
5. Πάνη φυσικά των πράξεων που ουσιαστικά στρέφονταν κατά της πολιτικής εξουσίας. Βλ. στο ίδιο, σ. 32 επ. Για το ζήτημα της συνδιαλλαγής δράστη και θύματος στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο, βλ. Μ.Ν. Μπακατσούλα, *Η συνδιαλλαγή (αίδεσις) και η αποτίμησης (ποινή) εις το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον*, στο *Μνήμη - Ν. Χωραφά*, Η. Γάφου, Κ. Γαρόδικα, Αθήνα 1986, σ. 187-208.
6. Βλ. Ε. Bittner - A. Platt, *The right of the state to punish*, in (Eds) D.J. Gerber - P.D. McAnany, *Contemporary Punishment*, University of Notre Dame Press, USA, 1972.
7. Ο J. Bentham αναφερόμενος στον «εκφοβισμό μέσω του νόμου» γράφει: «Το κέρδος από το έγκλημα αποτελεί τη δύναμη η οποία ωθεί έναν άνθρωπο στην παρανομία, ο πόνος της τιμωρίας είναι η δύναμη που επιστρατεύεται για να τον συγκρατήσει από αυτό. Εάν ισχυρότερη από αυτές τις δυνάμεις είναι η πρώτη, το έγκλημα θα διαπραχθεί· εάν είναι η δεύτερη, το έγκλημα δεν θα διαπραχθεί». Βλ. *Principles of Penal Law*, Works I, London 1843, σ. 394.
8. Βλ. συνοπτικά τις απόψεις των Kant και Hegel, στο Ν.Κ. Ανδρουλάκη, *Ποινικόν Δίκαιον - Γενικόν Μέρος* (Α' - Τα Θεμέλια), Αθήνα-Κομοτηνή, χ.χ., σ. 29-30.

9. Βλ. Μ. Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα 1989.
10. Αναφέρει η σχετική νομοθεσία του 1834: «η παραχώρηση μερίδων γης μεγαλύτερων από δέκα εκτάρια σε ένα άτομο έχει αυτό το κακό: αν ο εργάτης κάλλιεργεί ο ίδιος με μόνη βοήθεια την οικογένειά του καταπατεί τις δυνάμεις του και φέρει στην εργασία του εργοδότη ένα σώμα εξαντλημένο από τον κόπο».
- Βλ. G. Pearson, *Goths and Vandals - Crime in history*, in (Eds) G. Messinger - P. Bittner, *Criminology Review Yearbook*, V.1., USA 1979.
11. Βλ. W. Chambliss, *A sociological analysis of the law of vagrancy*, in (Eds) W.E. Carson - P. Wiles, *Crime and delinquency in Britain*, London 1971.
12. Βλ. D. Melossi, *Institutions of social control and capitalist organization of work*, in National Deviancy Conference / Conference of Socialist Economists, *Capitalism and the rule of law. From deviancy theory to Marxism*, London 1979.
- Επίσης, J. Annette, *Bentham's fear of hobgoblins; law, political economy and social discipline*, in *Capitalism and the rule of law*.
13. Βλ. G. Rusche - O. Kirchheimer, *Punishment and social structure*, New York 1939.
- Ο G. Tarde έχει παρατηρήσει ότι η ποινή προσέβλεπε πάντοτε αγαθά που είχαν τη μεγαλύτερη αξία σε κάθε εποχή, και κατά συνέπεια στην περίπτωση της καπιταλιστικής κοινωνίας την προσωπική ελευθερία του δράστη.
- Ο Μανωλεδάκης συνδέει την εξέλιξη της ποινής με την κοινωνική δομή στους διαφορετικούς ιστορικούς, κοινωνικούς σχηματισμούς, βλ. όπ.π. σ. 196.
- Ο Patton θεωρεί ότι η εξέλιξη της σχέσης εγκλήματος και ποινής διαγράφει τον ίδιο κύκλο σε κάθε ιστορικό τύπο δικαίου, όπως ο ανθρώπινος οργανισμός μεγαλώνει, ωριμάζει και παρακμάζει. Βλ. *A Text-book of Jurisprudence*, Oxford 1972.
14. Βλ. A.K. Bottomley, *Criminology in focus. Past trends and future prospects*, Oxford 1979, σ. 34 επ.
15. Στο ίδιο, σ. 42 επ.
16. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, *Εγκληματολογία*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 95 επ., 256 επ.
17. Για τη σύγκριση σε σχέση με τη χρήση των δύο αυτών όρων, βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη, *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σ. 171 επ. Στο άρθρο χρησιμοποιούμε τον καθιερωμένο στην ελληνική βιβλιογραφία όρο «πρόληψη», εκτός από τις περιπτώσεις που αναφερόμαστε ειδικά στην εκφοβιστική αποτροπή.
18. Βλ. F.E. Zimring - G.J. Hawkins, *Deterrence: the legal threat in crime-control*, University of Chicago Press, 1973.
19. Βλ. Γ.-Α. Μαγκάκη, *Ποινικό Δίκαιο*, I, Αθήνα 1979, σ. 45 επ.
20. Βλ. Ν. Χωραφά, *Αι πνευματικά βάσεις του Ελληνικού Ποινικού Κώδικος*, Π.Χ., ΙΓ', σ. 529-548.
21. Βλ. Γ. Πανούση, *Σωφρονιστικός Κώδικς*, Αθήνα 1981.
22. Βασικοί εκπρόσωποι αυτού του νέου «παραδείγματος» στην εγκληματολογία θεωρούνται οι H. Becker και E. Lemert.

Βλ. D. Downes - P. Rock, *Understanding deviance. A guide to the sociology of crime and rule-breaking*, Oxford 1982, σ. 141-162.

Για τις συγχύσεις σχετικά με τις θέσεις του νέου ρεύματος και τους θεωρητικούς που εντάσσονται σ' αυτό, βλ. K. Plummer, *Misunderstanding labelling perspectives*, στο (Eds) D. Downes - P. Rock, *Deviant interpretations. Problems in criminological theory*, Oxford 1979, σ. 85-121.

23. Βλ. P. Wiles, *Criminal statistics and sociological explanations of crime*, in W.G. Carson - P. Wiles (Eds), *Crime and delinquency in Britain. Sociological readings*, London 1971, σ. 174-192.

24. Βλ. I. Taylor - P. Walton - J. Young (Eds), *Critical Criminology*, London, 1975.

25. Βλ. J. Andenaes, *Punishment and Deterrence*, University of Michigan 1974.

Για την εκτεταμένη παρουσίαση αυτής της αντίληψης περί ποινής, βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη, *Γενική πρόληψη*, όπ.π.

26. Βλ. A. von Hirsch, *Past or future crimes*, Manchester University Press 1985, σ. 7-9.
27. Βλ. στο ίδιο, σ. 12-15.

Επίσης, A. Rutherford, *Prisons and the*

- process of justice, Oxford University Press 1986, σ. 3-17.
28. Βλ. κριτική παρουσίαση στο J.R. Lilly – F.T. Cullen – R.A. Ball, *Criminological theory. Context and consequences*, σ. 194-202.
 29. Βλ. B. Hudson, *Justice through punishment*, London 1987, σ. 48 επ.
 30. Βλ. A. von Hirsch, *Doing Justice: the choice of punishments*, New York 1976.
 31. Βλ. American Friends Service Committee, *Struggle for justice*, New York 1971.
Επίσης, R. Hood, *Tolerance and tariff: some reflections on fixing the time prisoners serve in custody*, in (Eds) J. Baldwin – K. Bottomley, *Criminal Justice – Selected readings*.
 32. Βλ. W.C. Bailey – R.P. Lott, *Crime, punishment and personality: an examination of the deterrence question*, Journal of criminal law and criminology, V. 67 (1976).
 33. Παραδείγματος χάριν, η πρόβλεψη ελαφρότερης ποινής για την απόπειρα, η συνεκτίμηση της συμπεριφοράς του δράστη και της επανόρθωσης της βλάβης που προκάλεσε, το θεωρητικά αμετάκλητο της ποινής κ.λπ. Η καθ. Silving έχει παρατηρήσει ότι: «το σύνολο του ποινικού μας δικαίου έχει συγκροτηθεί υπό την επιρροή μιας φιλοσοφίας η οποία συνειδητά αγνοεί τις συνέπειες των κυρώσεων, σαν να μην έχει σημασία τι συμβαίνει στον εγκληματία μετά την τελεσίδικία της ποινής». Βλ. *A new philosophy of criminal justice*, in *Contemporary Punishment*.
 34. Βλ. A.K. Bottomley, *The «Justice Model» in America and Britain: development and analysis*, in (Eds) A.E. Bottoms – R.H. Preston, *The coming Penal crisis*, Scottish Academic Press 1980.
 35. Βλ. Howard League for Penal Reform, *Making Amends: Criminals, Victims and Society*, 1977, σ. 14-15.
 36. Βλ. σχετική βιβλιογραφία στο Α. Μαργαρίτη – Ν. Παρασκευόπουλου, *Θεωρία της Ποινής*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 28-36.
 37. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, *Έκθεση παρατηρήσεων στο Σχέδιο Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων*, στο συλλογικό έργο *Ο Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Αθήνα 1988.
 38. Βλ. *Προς αναμόρφωση τον σωφρονιστικού συστήματος*, Αθήνα-Κομοτηνή 1983.
«Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 5-6 (1986).
Έκθεση παρατηρήσεων, ό.π.
«Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων σε διάλογο», *Ποινικά Χρονικά*, τ. 7 (1989).
 39. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, *Η επικινδυνότητα του εγκληματία: ένα στοιχείο πλαστό, στο Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκας*, ό.π.
 40. Βλ. απόψεις του για τη μετονομασία των καταστημάτων ανηλίκων σε Μονάδες Αγωγής Νέων σε Πρακτικά Σεμιναρίου, *Οι νεαροί παραβάτες απέναντι στην κοινωνία, τους θεσμούς, τους νόμους*, Θεσσαλονίκη 1986.
Επίσης, *Έκθεση παρατηρήσεων*, ό.π. σ. 103-106.
 41. Βλ. Γ. Απ. Πανούση, *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή 1989.
 42. Βλ. Ν. Κουράκη, *Ποινική Καταστολή*, ό.π., σ. 6 επ.
 43. Βλ. Ν. Κουράκη, «Η ποινική καταστολή στο κατώφλι του 21ου αιώνα – Επτά προτάσεις για ένα εναλλακτικό είδος ποινής», *Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. 3 (1987).
 44. Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη – Α. Τρωϊάνου, *Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή 1987, όπου υποστηρίζεται ο συγκερασμός του «προτύπου προνοίας» με το «πρότυπο δικαιοσύνης».
Επίσης, Κ. Σπινέλλη, «Παρατηρήσεις στο δίκαιο ανηλίκων με αφορμή την απόφαση 14/87 Τρ. Εφετείου Ανηλίκων», *Ποινικά Χρονικά*, τ. 4 (1989).
 45. Βλ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, *Η επιμέτρηση της ποινής από την εγκληματολογική άποψη*, σε Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Αθήνα 1985.
 46. Βλ. *Θεωρία της Ποινής*, ό.π. Αποδίδεται πάντως κάποια μεγαλύτερη έμφαση στη γενική πρόληψη.
 47. Βλ. Ν. Παρασκευόπουλου, «Η ελαχιστοποίηση του "δαιμόνιου" ως σκοπός της ποινής» στην *Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου*, Κομοτηνή 1989.
 48. Βλ. Β.Ι. Παππά, *Το ποινικό πρόβλημα*, Αθήνα 1986.
 49. Βλ. Η. Δασκαλάκη (υπεύθυνος), *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα 1983, σ. 350 επ.
 50. Βλ. Η. Δασκαλάκη, «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλάκης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, άνοιξη 1988.
 51. Βλ. Ε. Λαμπροπούλου, «Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλάκης», *Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. 3 (1987).
 52. Βλ. Ν. Κουλούρη, *Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα και ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων: ουσιαστική πρόταση για την επίλυση του προβλήματος ή συνεισφορά στη διαιώνισή του*, Θεσσαλονίκη 1989 (διπλωματική εργασία).
 53. Βλ. S. Cohen, *Visions of Social Control*, Cambridge, 1985.
 54. Βλ. A. von Hirsch, *Past or future crimes*, ό.π. σ. 12.
 - 54α. Βλ. S. Walker, *Sense and nonsense about crime*, University of Nebraska 1985, 1989, σ. 11 επ.
 55. Βλ. S. Cohen, ό.π.
 56. Βλ. B. Hudson, ό.π. σ. 59 επ.
 57. Βλ. S. Cohen, ό.π. σ. 137.
 58. Βλ. I. Taylor, «Against crime and for socialism», *Crime and Social Justice*, V. 18 (1982).
 59. Βλ. B. Hudson, ό.π., σ. 170 επ.
 60. Στο ίδιο, σ. 176 επ.
 61. Βλ. R. Quinney, *Class, state and crime*, New York 1977, 1980, σ. 23.
 62. Βλ. P. Carlen, «On rights and powers: some notes on penal politics», in (Eds) D. Garland – P. Young, *The power to punish*, 1983, 1989.
 63. Βλ. Δ. Δημούλη, «Από τη διγαμία στην αναπαγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου. Η ποινική καταστολή στο αστικό κράτος», *Θέσεις*, τ. 29 (1989).
 64. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Bishop: «Μπορεί επομένως να λεχθεί ότι η απόρριψη της αναμορφωτικής ιδεολογίας οδηγεί σε μια τιμότερη παραδοχή του γεγονότος ότι η βάση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης είναι η επιβολή κυρώσεων για τιμωρητές πράξεις παρά η παροχή υποχρεωτικής θεραπείας για δυσλειτουργίες του χαρακτήρα». Βλ. N. Bishop, «Nordic criticism of treatment ideologies», in (Eds) L. Radzinowich – M. Wolfgang, *Crime and Justice*, V. III, USA, 1971, 1977.
 65. Βλ. *Struggle for Justice*, ό.π. σ. 16.
 66. Βλ. N. Christie, «Conflicts as property», *British Journal of Criminology*, V. 17 (1977).
 67. Βλ. R. Hood, *Tolerance and the Tariff*, ό.π.
 68. Βλ. K. Bottomley, *Criminology in focus*, ό.π., σ. 149 επ.
 69. Στο ίδιο, σ. 154 επ.
 70. Βλ. D.J. Black, *The behavior of law*, London 1976.

Κοινοτικός έλεγχος: Απομυθοποίηση ή επαναβεβαίωση;

STANLEY COHEN

Εισαγωγή και μετάφραση:
ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΣΕΡΑΣΗΣ

Η ΤΑΡΑΓΜΕΝΗ δεκαετία τον '60 δεν ήταν δυνατό να αφήσει ανεπηρέαστη την εγκληματολογική σκέψη και πρακτική: Νέες αντιλήψεις έθεσαν σε αμφισβήτηση ένα θεωρητικό οικοδόμημα που για περισσότερο από έναν αιώνα παρείχε κάλυψη για την εφαρμοζόμενη αντεγκληματική και σωφρονιστική πολιτική.

Η κρίση του θεσμού της φυλάξης, η οποία κορυφώθηκε στη δεκαετία τον '70, οδήγησε στην αναζήτηση νέων, εναλλακτικών μορφών μεταχείρισης, κοινοτικά προσανατολισμένων, οι οποίες θα ήταν απαλλαγμένες από τις μειονεξίες ενός κλειστού συστήματος.

Πράγματι, το αίτημα της «αποφυλακοποίησης» (decarceration) κατέστη κεντρικό σύνθημα τόσο για μια μερίδα ειδικών όσο και για διάφορες πολιτικά εναισθητοποιημένες ομάδες. Ως αποτέλεσμα εμφανίστηκαν, στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρειο Αμερική, νέοι θεσμοί – αλλά και απλά θεωρητικά σχήματα – που στόχευαν στη συνολική άρση της φυλάξης και στην εγκατάλειψη ενός εναλλακτικού συστήματος απομακρυσμένων από την επίσημη ποινική δικαιοσύνη.

Τα αποτελέσματα, εντούτοις, ατέιξαν πολύ από τα αναμενόμενα: οι νέες μορφές μεταχείρισης ήρθαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά προς τους υφιστάμενους θεσμούς, διενεργώντας, έτσι, εντυπωσιακά το δίκτυο του κοινωνικού ελέγχου. Τα προβλήματα, εξάλλου, των παραδοσιακών μέτρων αντί να υποχωρήσουν εξακολουθούν να υφίστανται ή και να πολλαπλασιάζονται. Η πανάκεια των εναλλακτικών μορφών μεταχείρισης φαίνεται σήμερα, στα τέλη της δεκαετίας τον '80, να έχει απογοητεύσει και τους πλέον ένθερμους οπαδούς τους.

Στη χώρα μας δεν γίνεται ακόμη καν λόγος γύρω από αυτά τα εναλλακτικά μοντέλα και τις ενδεχόμενες δυνατότητες εφαρμογής τους: ίσως η διεθνής εμπειρία να αποτελέσει έναν χρήσιμο οδηγό για τα θέματα αυτά.

Ο Stanley Cohen, καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ, είναι ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς του κοινωνικού ελέγχου και ένας από τους εγκυρότερους μελετητές των ζητημάτων που σχετίζονται με τις εναλλακτικές μορφές μεταχείρισης. Έχει εργαστεί για πολλά χρόνια σε πανεπιστήμια της Αγγλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ παράλληλα με το πλούσιο συγ-

γραφικό του έργο έχει αναπτύξει και έντονη πολιτική δράση.

Πέρα από τα υπόλοιπα πολυάριθμα βιβλία και άρθρα του,* το πρόσφατο Βιβλίο του 'Οψεις του Κοινωνικού Ελέγχου: Έγκλημα, Τιμώρηση και Κατηγοριοποίηση (Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification, Polity Press, 1985) αποτέλεσε σταθμό στη θεωρία του κοινωνικού ελέγχου, και γενικότερα στην εγκληματολογική βιβλιογραφία. Σ' αυτό μπορεί να βρει κανείς μια ιστορική εξέταση και μια εμπειριστικωμένη ανάλυση των μορφών κοινωνικού ελέγχου καθώς και μια κατατοπιστική βιβλιογραφία πάνω στο αντικείμενο.

Ο καθηγητής Cohen, ανταποκρινόμενος σε σχετική πρόσκληση, έστειλε το άρθρο που ακολουθεί, το οποίο αποτελεί μια συστηματική ανάλυση και κριτική των θεωρητικών και πρακτικών προσπαθειών και κινήσεων για εναλλακτικές προς τη φυλάκη μορφές μεταχείρισης.**

Ε ΔΩ ΚΑΙ είκοσι χρόνια περίπου στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρειο Αμερική, μια τάση αναθεώρησης κατέλαβε τη ριζοσπαστική σκέψη για το έγκλημα και την τιμώρηση, την παρέκκλιση και τον κοινωνικό έλεγχο. Η τάση αυτή εκφράστηκε με πολλούς διαφορετικούς τρόπους: με τη δημιουργία κινήματων που στόχευαν στην εξασθένιση, παράκαμψη, ή ακόμη και την κατάργηση της εξουσίας των συμβατικών δομών νομιμότητας, τιμωρίας και ελέγχου με την υποστήριξη και πρακτική εφαρμογή ριζοσπαστικών εναλλακτικών, στο συμβατικό σύστημα προτάσεων με τους αγώνες διάφορων παρεκκλινουσών, εγκληματικών και άλλων στιγματισμένων ομάδων ενάντια στους θεσμούς και τις αντιλήψεις που τους είχαν φυλακίσει με την υιοθέτηση διαφόρων κοινωνιολογικών θεωριών και πολιτικών ιδεολογιών (στιγματισμού, μαρξιστικές, φιλελεύθερες και άλλες) για να εκλογικεύσουν τα κινήματα αυτά.

Αυτά τα διαφορετικά ρεύματα αναδομικής σκέψης και δράσης διέφεραν ως προς την προσήλωσή τους σ' αυτό που σήμερα ονομάζεται γενικά (τουλάχιστον στην Ευρώπη) καταργητισμός (abolitionism). Μερικές φορές ο αρνητικός, ανατρε-

* Μεταξύ άλλων: «Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers», 1972 & 1980, «Psychological Survival: The Experience of Long-Term Imprisonment» (with Laurie Taylor), 1972 & 1981, «The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and the Mass Media» (with Jock Young), 1973 & 1981, «The Punitive City: Notes on the Dispersal of Social Control», 1979, «Footprints on the Sand: A Further Report on Criminology and the Sociology of Deviance in Britain», 1981, «Social Control Talk», 1983, «Social Control and the State» (with Andrew Scull), 1984, «Taking Decentralization Seriously: Values, Visions and Policies», 1987, «Against Criminology», 1987.

** Το άρθρο αυτό, το οποίο αποτελεί συνεπτυγμένη μορφή της εισήγησής του στο Συμπόσιο για την Αποκέντρωση του Κοινωνικού Ελέγχου (Βανκούβερ, Απρίλιος 1984) και στο Συνέδριο για την Κατάργηση της Φυλάξης ('Αμοστερνταμ, Ιούνιος 1985), δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο Herman Bianchi and R. Van Suraaingen Abolitionism: Towards a non-repressive Approach to Crime free University Press, Amsterdam 1986.

νες μορφές συμπεριφοράς εγκληματικές· ο καταργητισμός (abolitionism) θέλει να καταργηθεί εντελώς η έννοια του εγκλήματος· η αντιψυχιατρική αμφισβητεί συνολικά την αντιμετώπιση της ψυχικής ασθένειας ως τέτοιας·

4. *απο-νομικοποίηση* (ανεπίσημη δικαιο-

πτικός τόνος έσβηνε («γιατί δεν δοκιμάζε-τε τουλάχιστον κι αυτό ως εναλλακτική λύση στο παλιό σύστημα;»), μερικές φορές ήταν σχετικά ουτοπικός («καταργήστε πρώτα, και μετά συζητάμε για εναλλακτικές λύσεις»), μερικές φορές ο καταργητισμός διακηρυσσόταν υπερήφανα ως αξία καθ' εαυτήν. Αλλά όποιος κι αν ήταν ο τόνος, δεν υπήρχε αμφιβολία για το ριζοσπαστικό περιεχόμενο του μηνύματος: τα παλιά συστήματα κι οι θεωρίες δεν έπαιρναν απλή συντήρηση ή μεταρρύθμιση· έπρεπε να αντικατασταθούν. Οι απόψεις – χονδρικά – ήταν οι ακόλουθες:

1. *απο-φυλακοποίηση* (ή απο-ιδρυματοποίηση, κατάργηση της φυλακής): κλείσιμο ή σταδιακή κατάργηση των παραδοσιακών κλειστών ιδρυμάτων (φυλακές, άσυλα) και τοποθέτηση του ελέγχου, της μεταχείρισης και της φροντίδας στην ανοικτή κοινότητα·
2. *παράκαμψη*: απομάκρυνση διαφόρων παραβατών από τον επίσημο μηχανισμό της ποινικής δικαιοσύνης, και διοχέτευσή τους σε καινοτόμες υπηρεσίες που να είναι βασισμένες στην κοινότητα και όχι να αποτελούν τμήμα του επίσημου συστήματος·
3. *απο-κατηγοριοποίηση* (επίσης απο-στιγματισμός): κατάργηση των διαφόρων λόγων και γνωστικών συστημάτων που διαμορφώνουν κατηγορίες παρέκκλισης. Έτσι: η ατεγγληματοποίηση/αποποινικοποίηση προσπαθεί να περιορίσει το φάσμα της εξουσίας του κράτους να χαρακτηρίζει ορισμέ-

σύνη): εξεύρεση νέων και επεξεργασία παραδοσιακών μορφών δικαιοσύνης, επίλυσης διαφορών και διαχείρισης συγκρούσεων, έξω από το επίσημο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης·

5. *απο-τεχνοκρατισμός*: αντικατάσταση των δομών τεχνοκρατικού μονοπωλίου και εξουσίας (στην ποινική δικαιοσύνη, την κοινωνική εργασία ή την ψυχιατρική) με δίκτυα ελέγχου πολιτών, συμμετοχή του κοινού, αυτοβοήθεια και αλληλοβοήθεια και ανεπίσημη μέριμνα.

Η ανησυχία μου εδώ δεν αφορά τις ιστορικές ρίζες των αναδομικών και καταργητικών κινήσεων, τα ιδεολογικά τους μηνύματα, την εσωτερική τους συνέπεια, τις στρατηγικές τους, ή τις σοβαρές τους συνέπειες. Συγγενήρωνα και ανέλυσα διάφορες απόψεις αυτών των ζητημάτων στο πρόσφατο βιβλίο μου, *Visions of Social Control* (‘Οψεις του Κοινωνικού Ελέγχου’). Το θέμα μου εδώ είναι πιο περιορισμένο: ένας προβληματισμός γύρω από τις πολιτικές και θεωρητικές κατευθύνσεις προς τις οποίες οδηγούν κάποιες απ’ αυτές τις εργασίες.

Δεν αναφέρω στις κυρίαρχες εγκληματολογικές απόψεις – οι οποίες δεν αμφισβητούν καθόλου ούτε ασκούν κριτική στις καινοτομίες και τις μεταρρυθμίσεις των τελευταίων δεκαετιών. Γι’ αυτές το μήνυμα παραμένει ότι όλα πάνε καλά. Οι μεταρρυθμίσεις κατέληξαν λίγο-πολύ όπως σχεδιάστηκαν. Υπήρξαν λίγα σφάλματα. Επεισόδια υπερβολικού ζήλου, α-

προσεξίας, έλλειψης χρηματοδότησης ή ελλιπούς στελέχωσης επιβράδυναν τα πράγματα. Αλλά, συνολικά, η κίνηση είναι προς την πρόοδο. Στο επίκεντρο του εγκληματολογικού λόγου η ριζοσπαστική πλευρά του καταργητικού μηνύματος είτε αγνοείται είτε ενσωματώνεται με ασφάλεια.

Όσοι, εντούτοις, συμμετέχουν σε συνέδρια για την κατάργηση της φυλακής παράγουν και καταναλώνουν μια εναλλακτική εγκληματολογία. Οι δικές τους απόψεις είναι απόψεις σκεπτικισμού, απογοήτευσης και απομυθοποίησης: στρεφόμενες, αυτή τη φορά, όχι προς τις αρχικές ιδεολογίες και δομές που πρέπει να ανατραπούν, αλλά προς τις ίδιες τις εναλλακτικές λύσεις που υποτίθεται ότι θα τις υποκαταστήσουν. Το κυρίαρχο μήνυμα εδώ είναι ότι τα πράγματα δεν είχαν την κατάληξη που αναμενόταν, πως είναι χειρότερα απ’ ό,τι φαίνονται, και πως στο μέλλον θα γίνουν ακόμη χειρότερα.

Η σύνοψη της ριζοσπαστικής κριτικής του κινήματος της άτυπης δικαιοσύνης από την Cain μπορεί να μεταφερθεί και σε άλλες μορφές προσπαθειών αναδόμησης ή κατάργησης:

1. είναι *άχρηστη* – έχει οργανωθεί μια περίτεχνη νέα υποδομή υπηρεσιών για να ασχοληθεί με συγκρούσεις που, έτσι κι αλλιώς, θα είχαν αντιμετωπιστεί και διευθετηθεί ανεπίσημα (ακόμα και με απλή ανοχή)·
 2. είναι *αποτυχημένη και με βάση τους δικούς της όρους* – η ανεπίσημη δικαιοσύνη δεν είναι πάντα φτηνή· δεν λειτουργεί σύμφωνα με τα υποτιθέμενα πρωτότυπά της (λαϊκές συνελεύσεις, δικαστήρια χωριών)· ασχολείται με λάθος υποθέσεις (μόνον ασήμαντες)· καθίσταται επικουρική αντί υποκαταστατική μορφή δικαιοσύνης· οι λειτουργοί της και οι πρακτικές της δεν αντιπροσωπεύουν την «πραγματική» κοινότητα· γίνεται τεχνοκρατική, ενσωματώνεται και εξαρτάται από το επίσημο σύστημα. Με δυο λόγια, γίνεται πάλι επίσημη.
 3. είναι *ύποπλη* – επιλύει τα προβλήματα νομιμότητας του κράτους απομακρύνοντας ενδεχόμενες κριτικές και αντιθέσεις· εξουδετερώνει και εξατομικεύει τη σύγκρουση· συγκαλύπτει τον καταναγκασμό· επεκτείνει το δίκτυο του κρατικού κοινωνικού ελέγχου.
 4. είναι *έτσι κι αλλιώς ανέφικτη* – η προσπάθεια μεταφοράς προτύπων από μια κοινωνία ή περίοδο σε μια άλλη είναι απελυστικά ιδεαλιστική· η δικαιοσύνη είναι ένα κρατικά οργανωμένο, συγκεντρωτικό σύστημα, κι έτσι η αντίληψη της ανεπίσημης δικαιοσύνης αποτελεί μια ορολογική αντίφαση.
- Ο κατάλογος θα μπορούσε να προέλθει από τις ριζοσπαστικές εκτιμήσεις για την

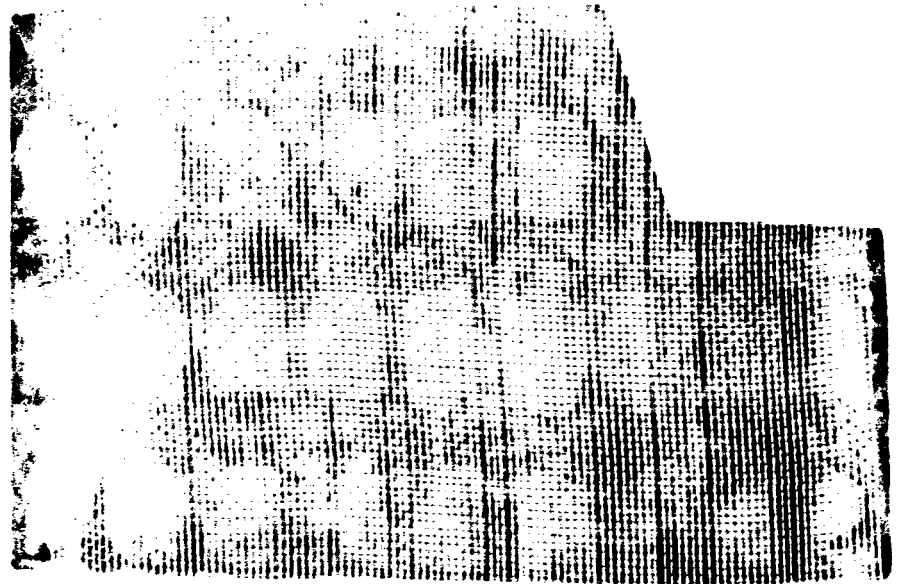
απο-φυλακοποίηση, τον κοινοτικό έλεγχο και την παράκαμψη του τέλους της δεκαετίας του '70. Έτσι:

1. οι μεταρρυθμίσεις και οι εναλλακτικές λύσεις υποστηρίζονται για λάθος λόγους (δημοσιονομικές κρίσεις, κρίσεις νομιμότητας, κ.λπ.)·
2. οι παλιές δομές (φυλακή, ιδρύματα ανηλίκων, επαγγελματικά μονοπώλια) παραμένουν, και ενισχύονται ακόμη περισσότερο. Παρά τον «κοινοτικό έλεγχο» τα ποσοστά εγκλεισμού αυξάνουν, παρά την «αποκέντρωση» η εμπέδωση του συγκεντρωτικού κράτους διευρύνεται·
3. οι εναλλακτικές λύσεις ενσωματώνονται και απορροφούνται. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές αποδεικνύονται όχι «καταργητικές μεταρρυθμίσεις» (σύμφωνα με τον όρο του Mathiesen), αλλά «νομιμοποιητικές μεταρρυθμίσεις». Το παλιό καθεστώς ενδυναμώνεται μάλλον παρά εξασθενεί·
4. οι νέες δομές δεν είναι ούτε φθηνότερες ούτε πιο ανθρώπινες ούτε πιο αποτελεσματικές·
5. εμφανίστηκαν τώρα όλων των ειδών τα προβλήματα και οι κίνδυνοι που κανείς δεν είχε φανταστεί πριν (οι «ύπουλες» συνέπειες της Cain): το δίκτυο του κοινωνικού ελέγχου εντείνεται και διευρύνεται και ο καταναγκασμός συγκαλύπτεται.

Διάφορες θεωρίες έχουν προταθεί – διαφορετικών επιπέδων επεξεργασίας και πειθούς– για την ερμηνεία αυτής της λυπηρής κατάστασης πραγμάτων. Θα συνοψίσω τις θεωρίες αυτές σε τέσσερις ομάδες:

1. Εξακολουθούμε να συμφωνούμε με τις αρχικές μας αξίες, προτιμήσεις και ιδεολογίες, αλλά υπήρξε πρόβλημα εφαρμογής. Απλώς τα προγράμματα δεν εφαρμόστηκαν όπως θα έπρεπε. Τροφοδοτείς τους οργανισμούς με καλές ιδέες, αλλά οι ιδέες αυτές καταστρέφονται εξαιτίας παρεξηγήσεων, έλλειψης πόρων, ή πολιτικού σκοταδισμού.
2. Μια άλλη παραλλαγή της ιστορίας αυτής επαναβεβαιώνει επίσης τις αρχικές αξίες, ή τουλάχιστο δεν τις καταγγέλλει, αλλά τοποθετεί την ευθύνη για την αποτυχία στο επαγγελματικό κατεστημένο. Οι τεχνοκράτες –δρώντας όπως πάντα από αμείλικτη ιδιοτέλεια– διαστρεβλώνουν και εκμεταλλεύονται οποιαδήποτε ριζοσπαστική τάση με στόχο να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους.
3. Μια πιο περίπλοκη παραλλαγή της ίδιας ιστορίας τοποθετεί το πρόβλημα σε μια καθορισμένη ιστορική ένταση ανάμεσα στη *συνείδηση* και το *βόλεμα*. Υπάρχει μια μόνιμη τάση στους οργανισμούς και τους τεχνοκράτες να υπο-

νομεύουν ή να ενσωματώνουν τις καλές ιδέες για την εξυπηρέτησή τους. Επιπλέον οι ίδιες οι ιδέες –συνείδηση, καλές προθέσεις, μεταρρυθμιστικές τάσεις– είναι εκτεθειμένες σε υποψία. Η φιλανθρωπία έχει τα όριά της. Η αντίληψη της «αγαθοεργίας» καθ' εαν-

τήν θα πρέπει πάντα να θεωρείται προβληματική.

4. Μια τελευταία ομάδα θεωριών βασίζεται σε μια δεδομένη παντογνωσία για όλες τις φιλελεύθερες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Με εφόδιο τον κατώληλο γνωστικό εξοπλισμό, θα έπρεπε να είναι εξαρχής σαφές ότι τίποτε καλό δεν ήταν δυνατό να προκύψει από τα αρχικά μεταρρυθμιστικά οράματα. Είναι ξεκάθαρο ότι τέτοιες ιδέες έχουν αδήλωτους σκοπούς, και είναι εξίσου ξεκάθαρο ότι θα αποτύχουν γιατί υπάρχουν βαθύτερες ιστορικές δυνάμεις οι οποίες λειτουργούν παρά τις προθέσεις και τις διακηρύξεις των μεταρρυθμιστών, και ανεξάρτητα από αυτές.

Πολλοί που μελετούν τέτοιες θεωρίες και τις «αποδείξεις» για την υποτιθέμενη αποτυχία των αναδομικών απόψεων της δεκαετίας του '60, έχουν καταλήξει σε δύο τύπους αντίδρασης: στο ριζοσπαστικό πεσσιμισμό και στο ριζοσπαστικό ρεαλισμό. Ο ριζοσπαστικός πεσσιμισμός συμμερίζεται την απαισιοδοξία (που διακατέχει τους «ρεαλιστές του ελέγχου του εγκλήματος») ότι: ούτε ο κοινωνικός κόσμος ούτε η «ανθρώπινη φύση» μπορούν να αλλάξουν εύκολα, οι παλιές δομές πρέπει να ενισχυθούν, ο έλεγχος του εγκλήματος πρέπει να αρκестεί σε περιορισμένους και ρεαλιστικούς στόχους. Ο νεοφιλελεύθερος πεσσιμισμός είναι επίσης δύσπιστος ως προς τις δυνατότητες αλλαγής. Από τις αναθεωρητικές του ιστορίες κοινωνικής

εγκλήματος. Βασισμένο στα αποτελέσματα των μελετών θηματοποίησης και σ' αυτό που θεωρήθηκε ως η πραγματική απειλή του εγκλήματος στους ανίσχυρους (εργατική τάξη, γυναίκες, μειονότητες), το παράδειγμα απορρίπτει τις αρχικές «ιδεαλιστικές» προσπάθειες να επαναπροσ-

μεταρρύθμισης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η φιλανθρωπία είναι ύποπτη, οι καλές προθέσεις οδηγούν σε καταστροφικά αποτελέσματα, το να κάνεις λιγότερο κακό είναι προτιμότερο από το να προσπαθείς να κάνεις περισσότερο καλό. Ο ριζοσπαστικός πεσιμισμός υποστηρίζει ότι οι μεταρρυθμίσεις είναι εκ των προτέρων καταδικασμένες (με την ενσωμάτωση και την απορρόφηση στην ηγεμονική εμβέλεια του κράτους), και έχει απελπιστεί για την πιθανότητα αλλαγής, εκτός από ένα συνολικό μετασχηματισμό της κοινωνικής τάξης.

Σ' αυτές τις παραλλαγές του πεσιμισμού προστέθηκε πρόσφατα μια περιέργη και απρόβλεπτη στροφή. Αντιμέτωποι με τις προφανείς αποτυχίες των ριζοσπαστικών απόψεων της δεκαετίας του '60 και την ανανέωση της κυριαρχίας των συντηρητικών πολιτικών, μια σημαντική ομάδα ριζοσπαστών εγκληματολόγων στη Βρετανία και τη Βόρειο Αμερική ξεκίνησαν μια μαζική απογραφή των θεωρητικών και πολιτικών προοπτικών τους. Αποτέλεσμα ήταν η εμφάνιση αυτού που ονομάστηκε *αριστερή ρεαλιστική, σοσιαλιστική ρεαλιστική ή ριζοσπαστική ρεαλιστική* θέση. Ο όρος *ρεαλιστική* – που χρησιμοποιήθηκε πριν από μια δεκαετία για να καταγγείλει τις ζοφερές, χωρίς φαντασία, πολιτικές των συντηρητικών και νεοφιλελεύθερων – προβάλλεται τώρα υπερέφανα ως αξία.

Το αριστερό ρεαλιστικό παράδειγμα επιβεβαιώνει την «πραγματικότητα» του

διοριστεί η σημασία του εγκλήματος. Έτσι οι ριζοσπάστες ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι: το παραδοσιακό μοντέλο ποινικού δικαίου – ποινικοποίηση και τιμώρηση – πρέπει να διατηρηθεί για τα κοινά εγκλήματα και να επεκταθεί για να περιλάβει τα εγκλήματα των ισχυρών· η αστυνομία πρέπει να εκδημοκρατιστεί και να κοινωνικοποιηθεί αντί να κατηγορείται ως καταπιεστικός μηχανισμός· οι φυλάκες πρέπει να διατηρηθούν· στους αδύναμους πρέπει να δοθεί η πλήρης προστασία του νόμου. Τα ήπια τμήματα του συστήματος – πρόνοια, κοινωνική εργασία, θεραπεία, αποκατάσταση – αντί να γίνονται αντικείμενο επίθεσης ως προκαταρκτικές μορφές κοινωνικού έλεγχου, θα πρέπει να προστατεύονται εν όψει της σφοδρής επίθεσης των συντηρητικών κατά τον κράτους προνοίας.

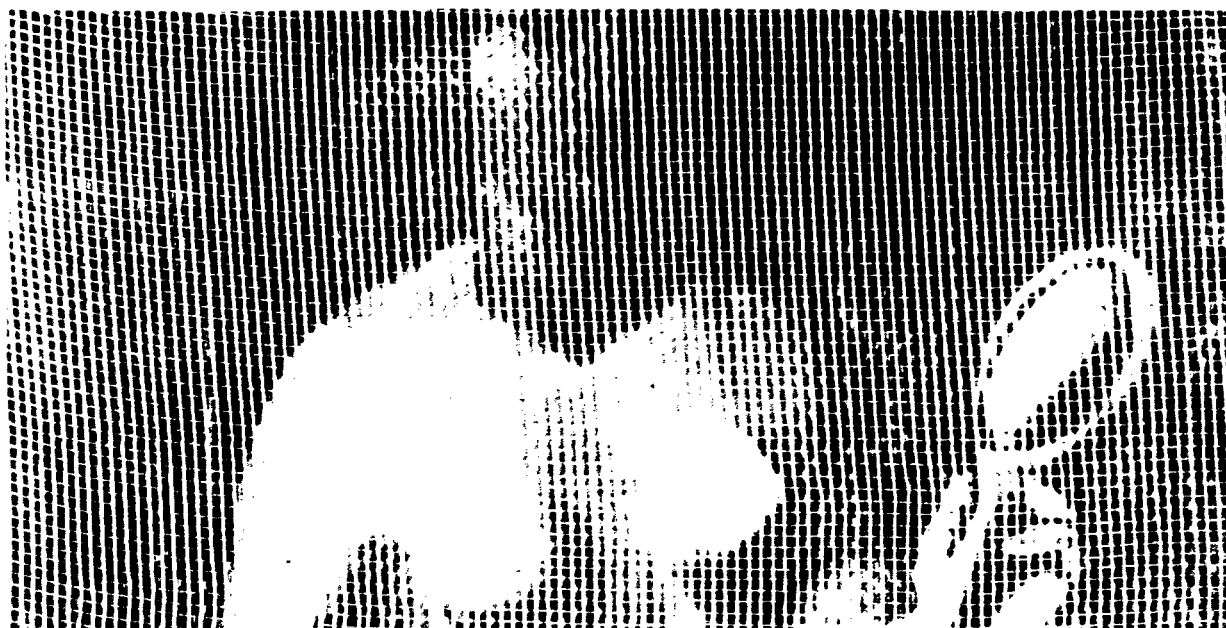
Υπάρχουν πολλά ελκυστικά και πολιτικά στοιχεία στην αριστερή ρεαλιστική θέση – ιδιαίτερα το ανανεωμένο ενδιαφέρον στα παραδοσιακά θετικιστικά εργαλεία για την αιτιότητα (που υποβαθμίστηκε από τη θεωρία του στιγματισμού και τις πρώτες κριτικές θεωρίες, και κατόπιν εγκαταλείφθηκε εντελώς από μια τεχνικιστική και διαχειριστική εγκληματολογία). Αλλά με τη συνολική τους προσήλωση στην «τάξη μέσω του νόμου» οι αριστεροί ρεαλιστές υποχώρησαν υπερβολικά από τα θεωρητικά επιτεύγματα της περασμένης εικοσαετίας. Η οπισθοδρομική τους στις υποθέσεις του καθιερωμένου μοντέλου ποινικού δικαίου για τον

κοινωνικό έλεγχο – ποινικοποίηση και τιμώρηση – είναι ανώριμη. Αυτό που η Cain αποκαλεί «αμυντικός φορμαλισμός» μπορεί να είναι κατανοητός – αλλά δεν έρχεται καθόλου αντιμέτωπος με τις αξίες πίσω από την αρχική αναδομική άποψη.

Οι αξίες αυτές – τις οποίες τώρα μόνο το καταργητικό κίνημα εξακολουθεί να υποστηρίζει – αξίζουν τουλάχιστο μια επιφυλακτική επαναβεβαίωση. Αυτό σημαίνει αναγνώριση του γεγονότος ότι τα κριτήρια, με τα οποία κρίνουμε το σημερινό σύστημα ως προβληματικό, είναι σε μεγάλο βαθμό τα ίδια με εκείνα που υπήρχαν στις αρχικές απόψεις. Έχει ακόμη νόημα η αναζήτηση περισσότερο ανθρωπινων, δίκαιων και εφικτών εναλλακτικών λύσεων προς τους μηχανισμούς σύλληψης, κρίσης και τιμώρησης του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Έχει ακόμη νόημα να θεωρούνται η αλληλοβοήθεια, η καλή γειτονία και η πραγματική κοινότητα προτιμότερες από τις λύσεις των γραφειοκρατών, των τεχνοκρατών και του συγκεντρωτικού κράτους. Οι κριτικές για την απανθρωπία και τον παραλογισμό της φυλακής έχουν την ίδια βαρύτητα σήμερα όπως και πριν από είκοσι χρόνια.

Η επαναβεβαίωσή μου είναι επιφυλακτική επειδή διαβλέπω σημαντικούς περιορισμούς στο πλήρες καταργητικό πρόγραμμα – ιδιαίτερα σε σχέση με τις αρραγές των ισχυρών (κράτους και επιχειρήσεων) και με την προστασία των μειονοτήτων. Αλλά αντί του αριστερού ρεαλισμού προτείνω μια πιο ευφάνταστη ανά-

ση είναι ανοικτή και σαφής· ο πελάτης συνίσταται ως ένα συλλογικό υποκείμενο· η αντίθετη πλευρά θεωρείται επίσης μέσα από συλλογικούς, ταξικούς όρους· υπάρχει μια μακροχρόνια «προφυλακτική» λύση (π.χ. εκπαίδευση, πολιτικοποίηση) και όχι απλώς επίλυση της ατομικής περι-

γνωση του υλικού πάνω στον κοινωνικό έλεγχο. Αυτό συνεπάγεται τρεις αλληλένδετες στρατηγικές: *Πρώτον*, ανάπτυξη μιας πειραματικής και επαγωγικής στάσης απέναντι στο ιστορικό παρελθόν των εναλλακτικών προτάσεων, καινοτομιών και πειραματισμών· *δεύτερον*, ευαισθησία απέναντι όχι μόνο στις αποτυχίες, ενσωματώσεις και παγίδες, αλλά και στις ιστορίες επιτυχίας – το κριτήριο επιτυχίας θα πρέπει να είναι, και δεν μπορεί να είναι άλλο παρά μια προσέγγιση σε επιθυμητές αξίες· και *τρίτο*, διαφυγή από την κυριαρχία της εγκληματολογίας (ριζοσπαστικής ή ρεαλιστικής) με τη διεύρυνση του αντικειμένου του κοινωνικού ελέγχου πέρα από τα όρια του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (για παράδειγμα, σε συστήματα ανεπίσημης δικαιοσύνης, ουτοπικά κοινόβια και πειράματα αυτοβοήθειας).

Ένα παράδειγμα εφαρμογής της πρώτης και της δεύτερης στρατηγικής είναι η σύγχρονη επανεκτίμηση του υλικού για την ανεπίσημη δικαιοσύνη από τη Maureen Cain. Προχωρώντας πέρα από την απομυθοποίηση, η Cain αναγνωρίζει ένα συγκεκριμένο σύνολο αξιών και, με αυτές υπόψη, κάνει εκτίμηση των επιτυχιών – όσο βραχύβιες, ασταθείς και ευάλωτες κι αν είναι – στις εφήμερες ιστορίες των «οραματιζόμενων θεσμών» καθώς εμφανίζονται και πριν ενσωματωθούν. Αυτά είναι τα καθοριστικά χαρακτηριστικά επιτυχίας τα οποία βρίσκει στην ιστορία της ανεπίσημης δικαιοσύνης: η ταξική ταύτι-

πωσης· ο φορέας λειτουργεί πέρα από τα δικαστήρια (π.χ. διαδηλώσεις, απεργίες)· οι υπεύθυνοι του φορέα είναι υπόλογοι στο σύνολο για το οποίο εργάζονται (και όχι στον μεμονωμένο πελάτη, εργοδότη, ή το κράτος)· η εσωτερική οργάνωση του φορέα είναι δημοκρατική και μη τεχνοκρατική. Η Cain επισημαίνει επίσης την απουσία των χαρακτηριστικών αυτών σε άλλες μορφές δικαιοσύνης.

Παρ' ότι δεν αποδέχομαι το συγκεκριμένο σύνολο αξιών της Cain (δηλαδή, τι είναι καλό από μια «ταξική σκοπιά» ή για τα «συμφέροντα της εργατικής τάξης»), σίγουρα αυτού του είδους τη μελέτη θα έπρεπε να την κάνουν τόσο οι ρεαλιστές όσο και οι οπαδοί της κατάρτησης. Όσον αφορά την τρίτη από τις στρατηγικές μου – η έρευνα των συστημάτων δικαιοσύνης και κοινωνικού ελέγχου έξω από το κρατικό ποινικό δίκαιο – κανείς οπαδός της καταργητικής τάσης δεν θα χρειαζόταν επιχειρήματα για να πεισθεί για την αξία της. Εδώ, πάντως, θα πρέπει να θυμηθούμε το μήνυμα των ρεαλιστών: κάποιες από τις εναλλακτικές λύσεις πέτυχαν μόνο επειδή βρίσκονται στη σκιά του ποινικού δικαίου. ■

Το σύστημα των κρατουμένων από την εποχή του Big House μέχρι τη σύγχρονη φυλακή

ΕΦΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

1. Εισαγωγή

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ αναλύσεις της κουλτούρας της φυλακής σημείωσαν έκρηξη τις δεκαετίες '50, '60 και συνέβαλαν αφ' ενός στο να συστηματοποιηθούν ρόλοι/συμπεριφορές κρατουμένων και φυλακτικού προσωπικού, και αφ' ετέρου στο να ενεργοποιηθεί ένας κλάδος της κοινωνιολογίας, η κοινωνιολογία της φυλακής, ο οποίος είχε και έχει ιδιαίτερα μεγάλη ανάγκη μελέτης. Απώτερος στόχος των παραπάνω ερευνών ήταν να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα της φυλακής στο να επανεντάξει κοινωνικά τον ποινικό παραβάτη όπως διακηρύσσεται στους Σωφρονιστικούς Κώδικες των περισσότερων χωρών.

Η θεώρηση της φυλακής ως οργάνωσης δεν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο. Χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας είναι η έντονη παρουσία των οργάνωσεων, οι οποίες επηρεάζουν πολύ σημαντικά τη ζωή μας και αποτελούν για την καθημερινή πρακτική και συμπεριφορά ένα ολότελο φυσικό γεγονός.¹

Συχνά οι όροι *θεσμός* και *οργάνωση* χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημοι. Η *φυλακή* ως *θεσμός* είναι ο τρόπος με τον οποίο έχει καθορισθεί σε μια κοινωνία η τιμωρία των παραβατών. Η *φυλακή* ως *οργάνωση* αποτελεί τη μεταφορά του θεσμού στην πράξη.²

Οργανώσεις είναι κοινωνικές ενότητες που εργάζονται για την επιτυχία ενός σκοπού (Goal Model).³

Οι σκοποί μιας οργάνωσης δηλώνουν την κατεύθυνση προς την οποία αυτή εργάζεται, αποτελούν τη νομιμοποίηση για τις δραστηριότητές της και δίνουν το κριτήριο για την αξιολόγησή της.⁴ Τι είναι όμως αυτοί οι σκοποί;

Οι σκοποί μιας οργάνωσης είναι ιδανικά,⁵ δεν έχουν υπόσταση, είναι μια κατάσταση για την οποία τα μέλη της εργάζονται, αλλά ποτέ μια κατάσταση την οποία εκπλήρωσαν. Από τη στιγμή που ο σκοπός της οργάνωσης εκπληρωθεί απαιτείται ή η αλλαγή του σκοπού ή η διάλυση της οργάνωσης. Οι σκοποί τίθενται είτε από προϊσταμένους φορείς είτε από τα ίδια τα μέλη. Στην περίπτωση των σωφρονιστικών καταστημάτων ο πρωταρχικός σκοπός τους τίθεται από προϊσταμένους φορείς. Το κατά πόσον όμως ο τεθειμένος σκοπός πράγματι επιδιώκεται είναι θέμα που εξαρτάται από το προσωπικό, από

τους κρατουμένους⁶ αλλά και από το κοινωνικό σύνολο.⁷

Η αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των σωφρονιστικών καταστημάτων είναι ιδιαίτερα δύσκολη γιατί ο σκοπός τους παρουσιάζει χρονική συνέχεια και «το προϊόν» τους δεν συνίσταται σε υλικά αγαθά για να είναι εύκολα μετρήσιμο. Εξάλλου η φυλακή ανήκει στις οργανώσεις «πολλαπλών στόχων»,⁸ ούτως ώστε η αναποτελεσματικότητά της ως προς έναν απ' αυτούς να μην αναιρεί την αποτελεσματικότητά της ως προς τους υπόλοιπους. Η αποτυχία της λοιπόν να επανακοινωνικοποιήσει τον εγκληματία και να μειώσει την υποτροπή δεν σημαίνει ότι δεν ανακουφίζει και την κοινή γνώμη παρέχοντάς της ένα αίσθημα ασφάλειας ότι δεν απειλείται από επικίνδυνους δράστες, ή ότι δεν ενισχύει την πίστη και τον σεβασμό των πολιτών στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης ή ότι δεν καλλιεργεί στο κοινωνικό σύνολο την εντύπωση της αποτελεσματικότητας του κράτους στη σύλληψη και τιμωρία των παραβατών ή ότι δεν ενεργεί συνεκτικά για τα νομοταγή κοινωνικά μέλη παρέχοντας νομιμοποίηση σ' αυτήν τη συμπεριφορά τους.⁹

Επομένως, η επιτυχία της φυλακής δεν εκτιμάται μόνον με το εάν και κατά πόσον εκπληρώνει τον πρωταρχικό και δημόσια διακηρυσσόμενο σκοπό της, αλλά και από την επίτευξη «δευτερευουσών» λειτουργιών όχι λιγότερο σημαντικών.

Εφόσον τα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν θεσμούς του κοινωνικού συστήματος και οι σκοποί τους καθορίζονται απ' αυτό, η αυτονομία τους απέναντι στην κοινή γνώμη και τους προϊσταμένους φορείς είναι περιορισμένη, κυρίως όσον αφορά την επιλογή των μελών τους, την πραγματοποίηση των προγραμμάτων τους και την εκτίμηση της αποδοτικότητάς τους. Το κοινωνικό σύστημα συμβάλλει στη διαμόρφωση των σκοπών του ιδρύματος, παράλληλα όμως και στην αξιολόγηση της επιτυχίας τους. Επειδή όμως δεν υπάρχει κάποιο μέτρο εκτίμησης για την επιτυχία ή όχι του σκοπού, είναι δύσκολη η αξιολόγησή του. Ο εξωτερικός παρατηρητής (εδώ: η κοινή γνώμη) κρίνει τα σωφρονιστικά καταστήματα από τα φαινόμενα,¹⁰ γιατί δεν έχει άμεση επαφή με την καθημερινότητα της ζωής σ' αυτά. Συνεπώς, η κοινή γνώμη θα κρίνει την επιτυχία του σκοπού τους, που είναι η κοινωνική επανένταξη, α-

πλώς και μόνον από τον βαθμό εκπλήρωσής του, ειδικότερα δε από το ποσοστό υποτροπής των τροφίμων του σωφρονιστικού καταστήματος μετά την αποφυλάκιση. Το κατά πόσον όμως τα ποσοστά υποτροπής διαφοροποιούνται ανάλογα με το εάν αφορούν τροφίμους με βαρύτερη εγκληματικότητα ή με το εάν έλαβαν χώρα θεραπευτικά - βελτιωτικά προγράμματα ή με το είδος του σωφρονιστικού καταστήματος ή εάν παρέχεται μετασωφρονιστική μέριμνα κ.λπ., λαμβάνεται σπάνια υπόψη.

Η σύλληψη της οργάνωσης ως «κοινωνικού συστήματος» για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού έχει αποδοθεί με τον όρο Goal Model (μοντέλο σκοπού). Το μοντέλο του σκοπού θεωρείται από τους οπαδούς του ως αντικειμενικό και αξιόπιστο μεθοδολογικό εργαλείο γιατί δεν εξαρτάται από τις όποιες επιμέρους απόψεις του ερευνητή, αλλά προσανατολίζεται στις αξίες που διέπουν το υπό εξέταση αντικείμενο.

Πολυάριθμες είναι οι μελέτες¹¹ οι οποίες χρησιμοποίησαν ως κριτήριο την εκπλήρωση του σκοπού της οργάνωσης για να εκτιμήσουν την αποτελεσματικότητά της. Όπως είναι όμως γνωστό, στις περισσότερες έρευνες διαπιστώθηκε, πρώτον, ότι λίγες οργανώσεις πραγματοποιούν τους σκοπούς τους και, δεύτερον, ότι έχουν διαφορετικούς σκοπούς απ' αυτούς που οι ίδιες ισχυρίζονται.

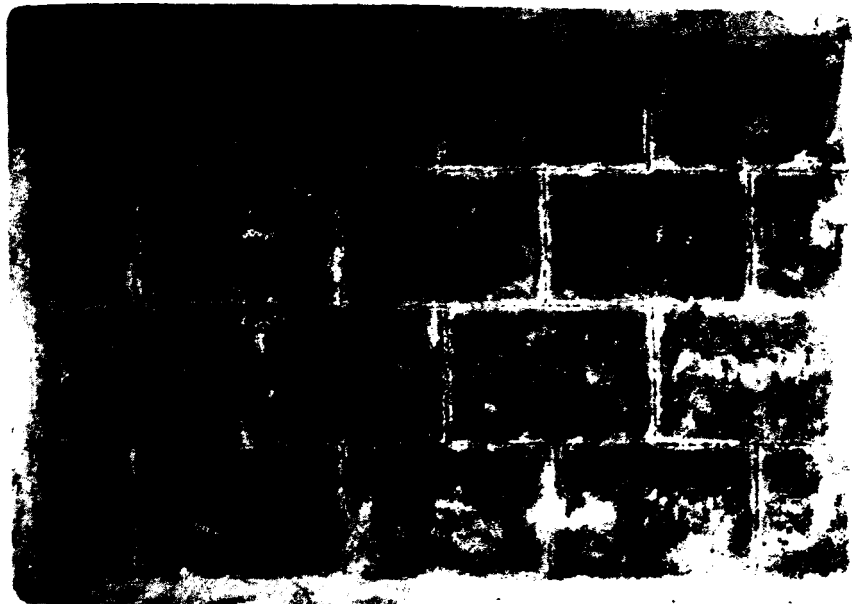
Αυτό συμβαίνει κατά τον Etzioni γιατί συγκρίνονται δύο ανόμοια συστήματα: το ιδεατό (ο σκοπός της οργάνωσης) με το πραγματικό (την οργάνωση). Οι σκοποί κατ' αυτόν είναι πολιτισμικές οντότητες, ένα σύνολο νοημάτων, ενώ οι οργανώσεις εκλαμβάνονται ως κοινωνικά συστήματα,¹² ως συστήματα κοινωνικών πράξεων στα οποία συμμετέχουν περισσότεροι από έναν πράττοντες.

Η ανάλυση των οργανώσεων απαιτεί μιαν άλλη προσέγγιση, τη συστημική (System Model).¹³ Ενώ το μοντέλο του σκοπού θεωρεί ότι η αποδοτικότητα μιας οργάνωσης αυξάνει όταν αυξάνουν τα παρεχόμενα για την πραγματοποίηση του σκοπού της μέσα, το συστημικό μοντέλο ισχυρίζεται ότι μπορεί να είναι δυσλειτουργική για το σύστημα τόσο η παροχή πολλών όσον και η παροχή λίγων μέσων.

Το σημείο αναφοράς του συστημικού μοντέλου δεν είναι ο σκοπός, αλλά το κοινωνικό σύστημα το οποίο είναι ικανό να πραγματοποιήσει τον σκοπό. Βασικό ερώτημα της συστημικής θεωρίας είναι μέσω ποιων εναλλακτικών συστημάτων, δεδομένου ότι αυτά είναι ανταλλάξιμα και όχι φυσικά αναγκαία, μπορεί να εκπληρωθεί η ίδια και η αντί λειτουργία. «Δεν είναι ούτε δυνατό ούτε λογικό να αξιολογεί κάποιος όλη την πρακτική ενός οργανωμένου συστήματος από τον σκοπό της

οργάνωσης. Εκτός από τον προσανατολισμό στον σκοπό (για την αξιολόγηση του συστήματος - σ. τ.σ.) απαιτείται και ένας προσανατολισμός σε άλλες οπτικές».¹⁴

Η μελέτη της αποτελεσματικότητας μιας οργάνωσης περιέχει την ανάλυση των περιβαλλοντικών όρων και τον προ-

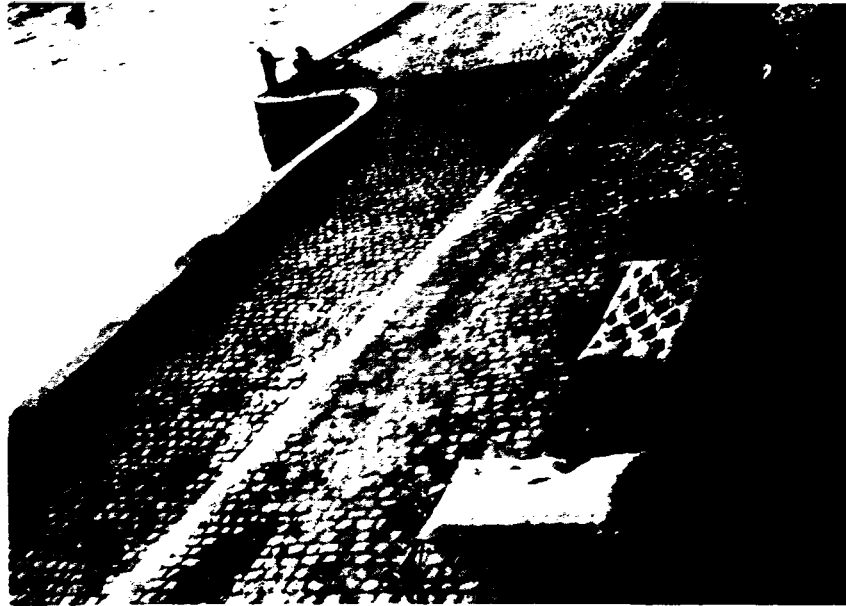
σανατολισμό της οργάνωσης σ' αυτούς. Η πρώτη από τις τέσσερις προϋποθέσεις που αναφέρει ο Parsons ότι πρέπει να εκπληρώνονται για να λειτουργεί το σύστημα είναι η προσαρμογή στο περιβάλλον (Adaptation).¹⁵ Μια οργάνωση επιχειρεί να μεταβάλει ορισμένα στοιχεία του περιβάλλοντος, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η προσαρμογή της σε τούτο είναι περιττή και ότι, κατά τα άλλα, δεν το αποδέχεται.¹⁶

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω στο παράδειγμα των σωφρονιστικών καταστημάτων, τις δεκαετίες '60, '70 συζητούνταν η δυνατότητα κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων με τη βοήθεια κυρίως θεραπευτικών προγραμμάτων. Οι έρευνες που εξέτασαν την επιτυχία των προγραμμάτων ξεκινούσαν θεωρώντας ως δεδομένο ότι οι σκοποί των καταστημάτων είναι θεραπευτικοί, για να καταλήξουν στο ότι, τελικά, τα σωφρονιστικά καταστήματα δεν εκπλήρωναν τους σκοπούς τους επειδή δεν μπόρεσαν να μετατραπούν από φυλακτικά (Custodial) σε θεραπευτικά.¹⁷ Ακολουθώντας η φυλακή ένα θεραπευτικό ή άλλο πρόγραμμα δεν σημαίνει ότι θα είναι και αποτελεσματική, δεν σημαίνει ότι το έργο της θα στεφθεί με επιτυχία. Λόγοι εσωτερικοί, παραδείγματος χάριν η αναντιστοιχία μεταξύ του μικρού αριθμού του ειδικευμένου προσωπικού προς τον μεγάλο αριθμό των φυλακισμένων, η έλλειψη πείρας των πρώτων και η χαμηλή αποδοτικότητα της θεραπείας, ή/και λόγοι εξωτερικοί, επί παρα-

δείγματι η μικρότερη επιρροή των υποστηριζόντων το θεραπευτικό μοντέλο ειδικών σε σχέση με εκείνη όσων υποστηρίζουν το φυλακτικό μοντέλο, η αντίδραση του κοινωνικού συνόλου σε μέτρα εργασικής απασχόλησης των κρατουμένων εκτός σωφρονιστικού καταστήματος ή σε χορηγούμενες σ' αυτούς άδειες κ.ά., μπορεί να επιδρούν αρνητικά στην επιτυχία του σκοπού. Είναι, επομένως, δύσκολο ν' αλλάξεις το περιβάλλον, ακόμη κι αν η απαιτούμενη αλλαγή είναι μικρή.¹⁸ Όταν λοιπόν αξιολογείται η επιτυχία της οργάνωσης σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή - και η υπό εξέταση οργάνωση δεν στοχεύει στην αλλαγή του περιβάλλοντος -, το περιβάλλον πρέπει να θεωρείται δεδομένο. Ως εκ τούτου είναι φανερό ότι για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του θεραπευτικού σκοπού στην περίπτωση των σωφρονιστικών καταστημάτων θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν άλλα πλν τον σκοπό κριτήρια.

Με τη βοήθεια του συστημικού μοντέλου εντοπίζονται, αναλύονται και αξιολογούνται ρεαλιστικά οι δυσκολίες πραγματοποίησης μεταβολών σε καθιερωμένα συστήματα, πράγμα που δεν συμβαίνει με το μοντέλο του σκοπού. Το τελευταίο δεν μπορεί να συλλάβει τις λειτουργίες μιας οργάνωσης στο σύνολό τους. Επίσης αποτελεί μειονέκτημα αυτού του μοντέλου και το ενδεχόμενο να συγκρίνεται η έρευνα με την κοινωνική κριτική, εφόσον ο μελετητής μιας οργάνωσης εξετάζει τους σκοπούς της από τη δική του οπτική. Δεν α-

πικό δεν κατορθώσει να εξασφαλίσει την τάξη και την ομαλή λειτουργία του σωφρονιστικού καταστήματος δεν υφίσταται κανενός είδους φυσικό καταναγκασμό): το προσωπικό στη συνέχεια ασκεί στους κρατούμενους καταναγκαστικού και «οικονομικού» χαρακτήρα έλεγχο

πολλεύεται, λοιπόν, να βρεθεί από τη θέση του αποστασιοποιημένου ερευνητή στη θέση του επικριτή ή του κοινωνικού μεταρρυθμιστή.¹⁹

Η αποτελεσματικότητα των οργανώσεων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το είδος και τον βαθμό του ελέγχου που ασκείται σ' αυτές. Ο έλεγχος διακρίνεται σε φυσικό, υλικό και συμβολικό.²⁰

Σε μια οργάνωση τα τρία είδη ελέγχου ασκούνται συνήθως παράλληλα και η χρήση τους στις διάφορες ιεραρχικές βαθμίδες δεν είναι αυστηρά οριοθετημένη. Συμβολικά μέσα ελέγχου χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο στην ιεραρχικά ανώτερη κλίμακα των μελών της οργάνωσης, υλικά στη μεσαία, ενώ φυσικά στην κατώτερη. Επί παραδείγματι, οι προϊστάμενοι φορείς ασκούν στη διεύθυνση της φυλακής κανονιστικού χαρακτήρα έλεγχο. Η διεύθυνση με τη σειρά της διενεργεί ίδιας φύσεως έλεγχο στο προσωπικό (π.χ. σε περίπτωση που το φυλακτικό προσω-

(λ.χ. ένας κρατούμενος εισάγεται στην απομόνωση όταν προσπαθήσει να αποδράσει ή όταν δημιουργήσει σοβαρά επεισόδια/κίνδυνο σε βάρος άλλων κρατούμενων) υφίσταται στέρηση «προνομίων» και διευκολύνσεων για κάποιο μικρότερης σημασίας από το προηγούμενο πειθαρχικό παράπτωμα: φυσικός και οικονομικός έλεγχος αντιστοίχως). Τέλος, οι κρατούμενοι ασκούν μεταξύ τους και τους τρεις τύπους ελέγχου - συχνότερα όμως κανονιστικό έλεγχο.

Όσο περισσότερο εκλεπτυσμένος είναι ο έλεγχος, τόσο πιο αποτελεσματικός είναι. Ο φυσικός έλεγχος είναι λιγότερο αποτελεσματικός από τον υλικό, και ο υλικός λιγότερο αποτελεσματικός από τον συμβολικό. Ο συμβολικός φύσεως (αλλιώς κανονιστικός) έλεγχος λειτουργεί στα μέλη της οργάνωσης πολύ λιγότερο απογοητευτικά απ' ό,τι ο φυσικού χαρακτήρα έλεγχος, και δημιουργεί ένα είδος ηθικής υποχρέωσης των μελών προς την οργάνωση. Ο χαρακτήρας του ελέγχου ε-

ξαρτάται από το είδος της οργάνωσης στην οποία ασκείται. Ειδικότερα, εξαρτάται από τον βαθμό οργανωτικότητας (τον αριθμό των από κοινού πραγματοποιούμενων δραστηριοτήτων), την εμβέλεια και την ελαστικότητα των κανόνων.

Ο Etzioni διακρίνει τις οργανώσεις (1) ανάλογα με τον βαθμό καταναγκασμού που ασκείται σ' αυτές (στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ψυχιατρεία, σωφρονιστικά καταστήματα, αναμορφωτήρια, στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου), (2) ανάλογα με τον βαθμό της ασκούμενης οικονομικής εξουσίας (οργανώσεις «λευκού κολάρου», π.χ. ασφαλιστικές εταιρείες, τράπεζες κ.λπ.). Τέλος δε (3) ανάλογα με τον βαθμό κανονιστικού ελέγχου (τέτοιος έλεγχος κυριαρχεί στις θρησκευτικές και πολιτικές οργανώσεις, στα σχολεία, τα πανεπιστήμια, τα θεραπευτικά ιδρύματα κ.ά.).²¹

Απώτερος στόχος του ασκούμενου ελέγχου είναι η αποδοχή του σκοπού της

Είδος ομάδας	Λόγος για τον σχηματισμό ομάδων	Έκταση του σχηματισμού ομάδων σε μια οργάνωση	Μέγεθος των ομάδων	Επικοινωνία μεταξύ μελών των διαφορετικών ιεραρχικών επιπέδων	Διαφοροποίηση των μελών της ομάδας ανάλογα με τη θέση που κατέχουν στο σύστημα	Έκταση της διομαδικής ιεραρχίας	Ανοικτότητα της ομάδας
"Coercive clique"	προάσπιση & ενίσχυση της ομάδας	μεγάλη	μεγάλο	μικρή	μεγάλη	πολλά επίπεδα	μικρή

οργάνωσης από τα μέλη της. Όσο περισσότερο αυτός γίνεται αποδεκτός από τις ομάδες που μετέχουν στην οργάνωση και υποστηρίζεται πρακτικά από αυτές, τόσο περισσότερο οι οργανώσεις επιτυγχάνουν τον σκοπό τους.²²

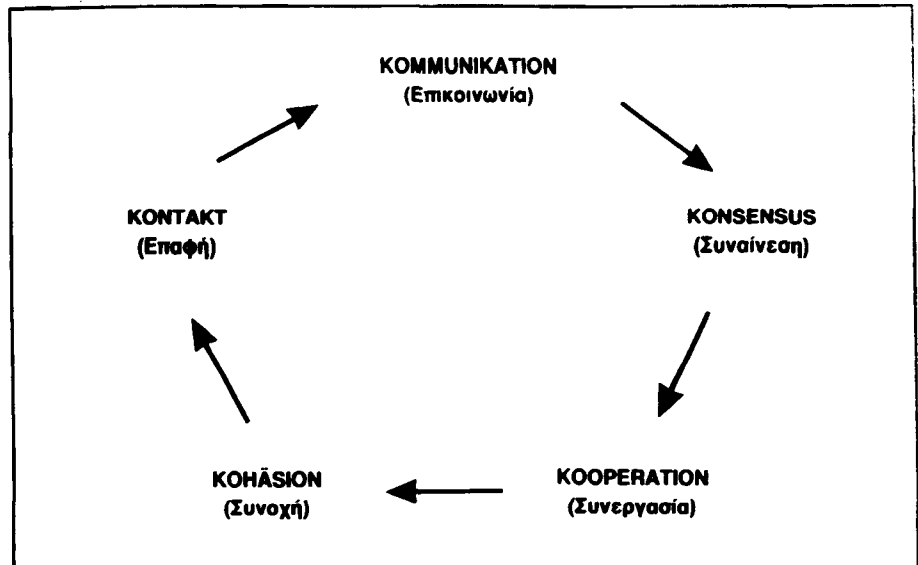
Επί τη βάση των προαναφερθέντων τύπων οργανώσεων ο Tichy²³ αναλύει τον σχηματισμό και τη δομή των ομάδων που υπάρχουν σε καθεμιά ξεχωριστά. Στις ομάδες των καταναγκαστικού τύπου οργανώσεων εντοπίζει τα εξής χαρακτηριστικά, (βλέπε πίνακα σελ. 28).

Οι ομάδες αυτές, νοούμενες ως κοινωνικές ομάδες, είναι συστήματα αλληλεπίδρασης που εκτελούν πολλές λειτουργίες, όπως συναισθηματική ισορροποίηση του ατόμου, τόνωση του συναισθήματος του «ερείς», διαμόρφωση ρόλων και καθιέρωση τρόπων συμπεριφοράς. Οι κοινωνικές ομάδες γενικότερα καλλιεργούν επιπλέον την κοινωνική επαφή, διευκολύνουν την επικοινωνία και συνεργασία, την ψυχική ισορροπία και εκτόνωση των μελών, τον προσανατολισμό τους σε αξίες, στόχους κ.λπ. Ο Türk παριστάνει τη διαδικασία συγκρότησης των κοινωνικών ομάδων με το σχήμα των πέντε μαγικών Κ.²⁴

Η επιλογή του σημείου εκκίνησης είναι ελεύθερη· η ύπαρξη, φερ' ειπείν, συνοχής στην ομάδα λόγω κάποιου σοβαρού προβλήματος που την απασχολεί, συντελεί στη συχνότερη επαφή μεταξύ των μελών· αυτή με τη σειρά της βοηθά στην καλύτερη επικοινωνία και έτσι στη δημιουργία συναίνεσης για την πρακτική που θα ακολουθηθεί και στην καλλιέργεια συνεργασίας για το ξεπέρασμα του προβλήματος. Όταν όμως οι εν λόγω κοινωνικές ομάδες χαράζουν, εξωτερικά και εσωτερικά, αυστηρά τα όριά τους δυσκολεύοντας ταυτόχρονα τη συνεργασία μεταξύ τους, ονομάζονται κλίκες. Η ανάλυση της δημιουργίας ομάδων και κλικών στη φυλακή θα επιχειρηθεί στις επόμενες παραγράφους.

2. Το τυπικό σύστημα της φυλακής και το άτυπο σύστημα των κρατουμένων

Αφετηριακό σημείο για την έρευνα του συστήματος της φυλακής αποτέλεσε η έννοια της υποκυκλούρας και της υποπολιτισμικής ομάδας.²⁵ Όταν ένα σύνολο ατόμων βρίσκεται αντιμέτωπο μ' ένα άμεσο και ζωτικής σημασίας πρόβλημα το οποίο προκύπτει από ένα συγκεκριμένο περιβάλλον, τότε δημιουργείται μια υποπολιτισμική ομάδα. Ένας «γενικευμένος τρόπος αντίδρασης»²⁶ για την υπερπήδηση του προβλήματος χαρακτηρίζεται ως υποκυκλούρα. Η υποκυκλούρα ως απο-

κλίνουν σύστημα αξιών διαφοροποιείται ανάλογα με το εάν αναφέρεται σε ορισμένες ή σε όλες τις παρουστάσεις κοινωνικά αποδεκτών αξιών. Πόσο ενεργητικά ή παθητικά βρίσκεται σε αντίθεση με την κυρίαρχη κυκλούρα, εάν είναι ένας κόσμος μέσα σ' έναν άλλο ευρύτερο ή αποτελεί απλώς μια ειδικά ενεργοποιημένη αντίδραση. Οι λόγοι δημιουργίας των υποπολιτισμικών ομάδων σε «ολοκληρωτικούς θεσμούς», όπως είναι τα σωφρονιστικά καταστήματα, και η διαδικασία ενσωμάτωσής στις εν λόγω ομάδες σημάδεψαν τη θεωρητική προσέγγιση του συστήματος των κρατουμένων.²⁷

Η ανάπτυξη των θεωριών για το σύστημα των κρατουμένων έχει άμεση σχέση τόσο με την εξωτερική μορφή της φυλακής όσο και με τη δομή και την οργάνωσή της. Το Big House, που ήταν η κύρια πηγή έμπνευσης των θεωριών της ιδρυματοποίησης και κυρίως του λειτουργικού μοντέλου, έμοιαζε με φρούριο. Περιβαλλόταν από χοντρό γρανιτένιο τοίχο (το σύμβολο του Big House) εντός του οποίου βρίσκονταν μεγάλα τετράγωνα κτίρια. Σ' αυτά υπήρχαν κελιά δύο έως τριών ατόμων σε τρία ή και περισσότερα επίπεδα (ορόφους). Σ' ένα τετράγωνο (block) στεγάζονταν συνήθως 1.000 άτομα σε έξι σειρές κελιών. Στα περισσότερα Big House επιτρεπόταν η διακόσμηση του εσωτερικού χώρου του κελιού. Ο μέσος όρος εγκλειστών στο Big House ανερχόταν σε 2.500 με 3.000 άτομα.

Τα χαρακτηριστικά της ζωής στη «Μεγάλη αμερικανική φυλακή» ήταν η μονοτονία και η ψυχική απομόνωση του κάθε κρατούμενου, παρόλο που ζούσε μαζί με μεγάλο αριθμό άλλων ατόμων. Οι ομάδες των εγκλειστών οργάνωναν σε μόνιμη βάση –άσχετα αν τελικά τις πραγματοποιούσαν– αποδράσεις και σχέδια αντίθετα με τους κανόνες της φυλακής και τις επιθυμίες του προσωπικού.

2.1. Το λειτουργικό μοντέλο

Με την είσοδο στη φυλακή το άτομο υφίσταται σειρά στέρησεων και «δεινοπαθειών».²⁸ Πλην της αναγκαστικής του αποκοπής από το κοινωνικό περιβάλλον, ο κρατούμενος βιώνει στην ενεργητική και παθητική μορφή της την κοινωνική αποστροφή και την απώλεια εμπιστοσύνης εκ μέρους του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου ενώ ταπεινώνεται υλικά, σεξουαλικά και ψυχικά. Οι «τελετές εξευτελισμού»²⁹ και η «διαδικασία ταπείνωσης»³⁰ λαμβάνουν χώρα καθώς όλες οι φάσεις των καθημερινών δραστηριοτήτων διεξάγονται στον ίδιο τόπο, καθοδηγούμενες από μία και μοναδική εξουσία, σύμφωνα μ' ένα αυστηρό χρονικό πρόγραμμα που έχει τεθεί από τη διεύθυνση, παρουσία και άλλων υφισταμένων την ίδια μεταχείριση ατόμων.³¹ Απέναντι στην ασκούμενη από το σωφρονιστικό κατάρστημα πίεση και τον μηχανισμό ψυχικής εξόντωσης, οι κρατούμενοι αντιπαράτassουν ένα όμοιο σύστημα το οποίο λειτουργεί σαν μηχανι-

τερο έντονης αποδοχής των ηθών, εθίμων και συνηθειών και της γενικότερης κουλτούρας της φυλακής χαρακτηρίστηκε από τον Clemmer³⁵ ως ιδρυματοποίηση (Prisonization).³⁶ Ο όρος έχει συνδεθεί κυρίως με την ενσωμάτωση στην υποκουλτούρα των κρατουμένων ενώ είναι

σμός άμυνας και αντίδρασης. Αυτό χαρακτηρίζεται αφ' ενός μεν για την αξιωματική αντίθεσή του απέναντι στην αυθεντία του σωφρονιστικού καταστήματος και την άρνηση της νομιμότητας του συστήματος δικαίου εν γένει, αφ' ετέρου δε από αλληλεγγύη (τουλάχιστον λεκτική) και συνοχή μεταξύ των μελών.³² Η ενσωμάτωση στην κοινωνία των κρατουμένων βοηθά στη μείωση της οξύτητας των στερήσεων και των δοκιμασιών, στην αύξηση του αισθήματος προσωπικής ασφάλειας, στην τόνωση της αυτοεκτίμησης και στη διατήρηση της προσωπικής αξιοπρέπειας.

Η συμπεριφορά των κρατουμένων καθορίζεται από δύο δέσμες κανόνων: της κοινωνικής ομάδας των εγκλείστων και της διεύθυνσης του σωφρονιστικού καταστήματος. Αποδοχή της μιας συνεπάγεται ταυτόχρονα αποδοκίμασία της άλλης. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και η διαφορά με την ελεύθερη κοινωνία όπου οι τρόποι συμπεριφοράς είναι ρευστοί και υπάρχει ένα ευρύ φάσμα παραλλαγών σύννομης συμπεριφοράς.³³ Το είδος της «κοινωνικοποίησης» που συντελείται στα σωφρονιστικά καταστήματα είναι αποτέλεσμα διαφορετικών και όχι ανεξάρτητων μεταξύ τους επιδράσεων, όπως η οργανωτική δομή της φυλακής, ο προσανατολισμός του προσωπικού στη φύλαξη ή τη βελτιωτική μεταχείριση των κρατουμένων καθώς και το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο των τελευταίων.³⁴

Η διαδικασία της περισσότερο ή λιγώ-

πολύ ευρύτερος και περιλαμβάνει και την υποταγή στο τυπικό σύστημα της φυλακής, την παραίτηση από ίδιες πρωτοβουλίες και τη σταδιακή αλλοίωση της προσωπικότητας.³⁷ Υπό τη μορφή αυτή έχει εξετασθεί περισσότερο σε ψυχιατρεία³⁸ και λιγότερο σε φυλακές και τα δύο είδη ιδρυμάτων διαθέτουν δομές που επιτρέπουν στους έγκλειστους ελάχιστο έλεγχο για τον ίδιο τον εαυτό τους και το περιβάλλον τους και που τα εξαναγκάζουν σε μεταβολή των απόψεων για το άτομό τους.

Ο προσωπικός έλεγχος καθορίζεται από την ικανότητα του ατόμου να επηρεάζει την εξέλιξη των πραγμάτων ώστε να επιφέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα (αποτελεσματικότητα), από τη δυνατότητα επιλογής εναλλακτικών λύσεων (επιλογή) και πρόβλεψης μελλοντικών γεγονότων (πρόβλεψη). Εάν το άτομο δεν έχει τη δυνατότητα να επεμβαίνει στο περιβάλλον και να επιφέρει το αποτέλεσμα που επιθυμεί, εάν δεν έχει δυνατότητα επιλογής μέσων για την επίτευξη των στόχων του, εναλλακτικής στάσης απέναντι σε διάφορες καταστάσεις και επιπλέον στερείται οποιασδήποτε πληροφορίας για μελλοντικά γεγονότα, τότε μειώνονται οι αντιδράσεις του, παρατηρούνται διαταραχές της αντίληψης και φαινόμενα κατάθλιψης³⁹ («learned helplessness»).

Μερικοί κρατούμενοι προσαρμόζονται στη φυλακή όπως οι ψυχικά ασθενείς. Θεωρούν τη φυλακή «σπίτι τους»,⁴⁰ γίνονται απαθείς και αδιάφοροι για τον

κόσμο πέρα από τη φυλακή και προσπαθούν να κάνουν τη ζωή τους εύκολη υποκρινόμενοι στους κανόνες του σωφρονιστικού καταστήματος. Όσοι πάλι εναντιώνονται, επιδιώκουν συνήθως να διατηρήσουν την αυτονομία τους, την προσωπική τους αξιοπρέπεια και κυρίως την προσωπική τους ταυτότητα. Τόσο οι πρώτοι με την υποταγή όσο και οι δεύτεροι με την αντίδραση πασχίζουν να εξουδετερώσουν τις επιθέσεις που δέχονται από το σύστημα.

Η αποδοχή του συστήματος αξιών και η ενσωμάτωση στην κοινωνία των κρατουμένων δεν λαμβάνει χώρα αμέσως με την άφιξη στο σωφρονιστικό κατάστημα. Η προσαρμογή είναι συνάρτηση του χρόνου παραμονής στη φυλακή και της προσωπικότητας του κρατουμένου. Κατά τον Clemmer, πρωτοπόρο στην έρευνα του συστήματος των κρατουμένων, η παραπάνω διαδικασία ενσωμάτωσης ακολουθεί μια σταδιακά ανοδική πορεία σε συνάρτηση με τον χρόνο παραμονής στη φυλακή.⁴¹

Δεκαπέντε χρόνια μετά την έκδοση της *Prison Community* του Clemmer, ο Wheeler⁴² οδηγείται από τα αποτελέσματα της έρευνάς του σε δύο φυλακές υψηλής ασφαλείας για άτομα 16 έως 30 ετών σε μερική τροποποίηση της θέσης του Clemmer. Η διαδικασία ενσωμάτωσης των κρατουμένων με σημείο αναφοράς τη νομότυπη συμπεριφορά στους κανονισμούς της φυλακής εξελίσσεται σε μια U-καμπύλη. Την πρώτη περίοδο μετά την είσοδο στο σωφρονιστικό κατάστημα και το χρονικό διάστημα πριν την αποφυλάκιση η συμπεριφορά του κρατουμένου είναι σε γενικές γραμμές σύμφωνη με εκείνη που απαιτείται από τον κανονισμό της φυλακής, στο μεσοδιάστημα της παραμονής αυξάνουν οι αναφορές και οι επιβολές πειθαρχικών κυρώσεων για παραβάσεις του κανονισμού της. Ο λόγος βρίσκεται κατά τον Wheeler στο ότι οι κρατούμενοι στην κάθε φάση της φυλάκισής τους είναι προσανατολισμένοι σε διαφορετικά πρόσωπα αναφοράς και συμβατικούς ή μη κανόνες αντίστοιχα: την πρώτη περίοδο μετά την είσοδό τους στο σωφρονιστικό κατάστημα και το χρονικό διάστημα πριν την αποφυλάκισή τους είναι στραμμένοι σε νομοταγείς κοινωνικές ομάδες. Στην πρώτη περίπτωση, γιατί οι εντυπώσεις και τα βιώματα απ' αυτές είναι εντονότερα αφού πρόσφατα εισήχθησαν στη φυλακή, και στη δεύτερη γιατί ενδιαφέρονται περισσότερο για τη ζωή μετά την αποφυλάκισή τους, με αποτέλεσμα να απέχουν από παραβατικές δραστηριότητες της κοινότητας των κρατουμένων. Τέλος, στη μεσαία φάση φυλάκισης φροντίζουν για την χωρίς προστριβές με τους συγκατατούμενούς τους παραμονή στη φυλακή και συμμετέχουν στη ζωή της κοινωνίας

τους. Το αίσθημα της αδυναμίας εμπρός στην ποινή που έχουν να εκτίσουν τους οδηγεί συχνά σε εκρήξεις και σύγκρουση με το προσωπικό.⁴³ Ο κοινωνικός τύπος του κρατουμένου και τα βελτιωτικά προγράμματα της φυλακής επιδρούν σημαντικά στο είδος και τον βαθμό ενσωμάτωσής.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εξήγηση του Wheeler για την χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα παρέλευση της πρώτης φάσης φυλάκισης, λόγω του ότι οι φυλακισμένοι είναι στραμμένοι σε νομοταγείς κοινωνικές ομάδες, είναι ελλιπής εάν αναφέρεται σε όλον τον έγκλειστο πληθυσμό. Θα πρέπει να αφορά μόνο άτομα που βρίσκονται περιστασιακά στη φυλακή και όχι, για παράδειγμα, κατ' επάγγελμα εγκληματίες.

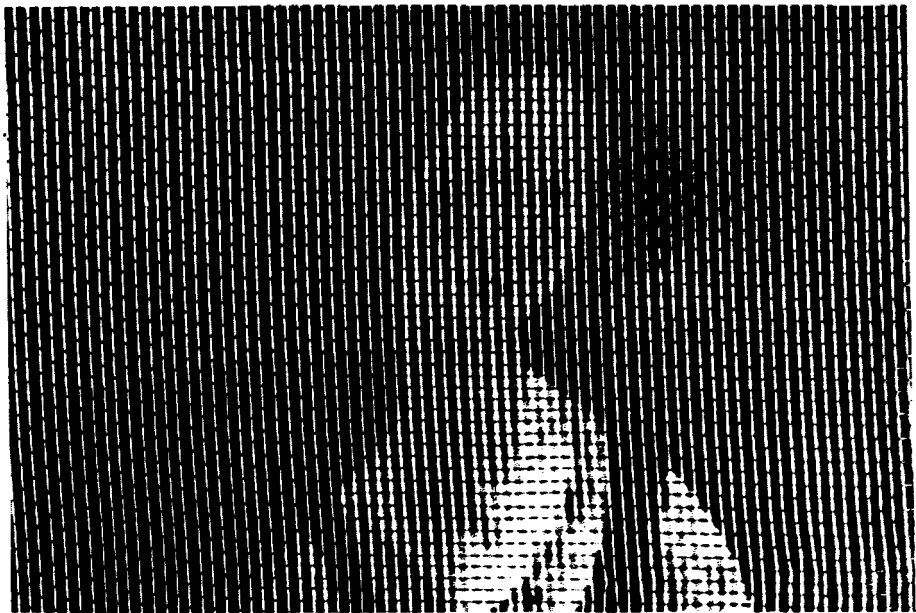
Οι Sykes και Messinger είναι εκείνοι που πρώτοι εντάσσουν το σύστημα των κρατουμένων σε μια γενική κοινωνιολογική θεωρία, τη θεωρία του κοινωνικού συστήματος του Talcot Parsons. Στις κλασικές εργασίες τους «The Society of Captives» (1958), «Men, Merchants and Toughs» (1956), «The Corruption of Authority and Rehabilitation» (1956) και «The Inmate Social System» (1960) αναλύονται οι κοινωνικές σχέσεις των κρατουμένων του Big House.

Η κοινωνία των κρατουμένων χαρακτηρίζεται από ορισμένους κανόνες βασικότεροι των οποίων είναι «thou shalt not snitch» (μην καρφώνεις άλλον συγκαταούμενο) και «do your own time» (πέρασε τον καιρό σου).⁴⁴ Γύρω από τους ανωτέρω κανόνες διαμορφώνονται και οι ρόλοι των εγκλείστων. Η επικρατέστερη αλλά όχι και αριθμητικά μεγαλύτερη ομάδα είναι εκείνη των «κλεφτών». Η σταθερή τους αφοσίωση στις γενικότερες αξίες της ομάδας τους, δηλαδή η ψυχραιμία, η αξιοπρέπεια, η ψυχική και σωματική αντοχή, η συνοχή με τους άλλους «κλέφτες» και το άψογο εσωτερικό-εξωτερικό κύκλωμα επικοινωνίας μεταξύ τους, τους νομιμοποιεί στα μάτια των άλλων κρατουμένων σαν αρχηγούς. Άλλες αρχές που διέπουν τη συμπεριφορά τους είναι «play it cool», «be loyal to your class», «don't exploit inmates», «don't weaken», «don't be a sucker».

Ο οικονομικός έλεγχος της φυλακής ασκείται από τους politicians, τους merchants και τους gamblers.

Οι queens είναι όσοι εκδηλώνονται ανοικτά ως ομοφυλόφιλοι, οι punks όσοι έχουν βιασθεί («turned out») και έχουν γίνει ομοφυλόφιλοι από την πρακτική των άλλων φυλακισμένων. Οι «σκληροί» της φυλακής (toughs, crazies, hard rocks, tush hogs) είναι εριστικοί και χρησιμοποιούν συχνά τη βία σαν μέσο επιβολής. Οι assholes, hoosiers, square Johns θεωρούνται ερασιτέχνες του εγκλήματος: οι

δύο πρώτες ομάδες προέρχονται από εργατικά κοινωνικά στρώματα, ενώ η τελευταία από μεσαία στρώματα. Η πιο απωθητική ομάδα είναι οι δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων (taps), και τη μικρότερη εκτίμηση απολαμβάνουν οι rats, stool pigeons, snitches (καρφιά, ρουφιάνοι).

νοι, χαφιέδες). Ο αστείος τύπος της φυλακής ονομάζεται character: τα παράξενα ρούχα του και η εκκεντρική συμπεριφορά του τον κάνουν διασκεδαστικό.⁴⁵

Το μεγαλύτερο μέρος του έγκλειστου πληθυσμού ακολουθεί την πρακτική του just doing time, δηλαδή αποφεύγει τη δημιουργία προβλημάτων και περιμένει την αποφυλάκισή του. Ένα δείγμα αυτής της αρχής αποτελεί μια ιστορία που συζητείται συχνά στις φυλακές των ΗΠΑ: «Όταν ήμουν στο Salem (φυλακή του Oregon – σ. τ.σ.) με έβαλαν μαζί (εννοείται στο κελί – σ. τ.σ.) με κάποιον που πάθαινε επιληπτικές κρίσεις. Όποτε συνέβαινε αυτό έπεφτε στο έδαφος τον κελιού, εγώ γυρνούσα αμέσως από την άλλη πλευρά στο κρεβάτι μου και κοιτούσα τον τοίχο. Στον τοίχο και κατά μήκος του πατώματος υπήρχε μια σωλήνα ζεστού νερού την οποία χρησιμοποιούσε για να καίγεται όταν πάθαινε κρίσεις. Εν τέλει, πήγε στον υπαρχιφύλακα και ζήτησε να αλλάξει κελί. Του είπε ότι θέλει να μείνει μαζί με κάποιον που θα τον εμποδίζει να καίγεται. Ο υπαρχιφύλακας ήθελε σε μένα και με ρώτησε γιατί δεν νοιάζομαι καθόλου γι' αυτόν τον τύπο. Είπα: "Φίλε, εγώ κάνω το νούμερό μου, άσ' τον λοιπόν κι αυτόν να κάνει το δικό του"».⁴⁶

Η διατήρηση της λεπτής ισορροπίας του συστήματος είναι ανατεθειμένη κυρίως στο φυλακτικό προσωπικό, εφόσον είναι εκείνο το οποίο έρχεται σε άμεση καθημερινή επαφή με τους κρατούμενους. Με τα μέσα και τις γνώσεις που δια-

θετεί πρέπει να εξασφαλίζει τον έλεγχο προλαμβάνοντας συγκρούσεις, βία, δραπέτευσεις, χωρίς να χρησιμοποιεί τακτικά (αυστηρές) κυρώσεις, γιατί αυτές χάνουν την αποτελεσματικότητά τους με τη συχνή χρήση, το ίδιο δε εμφανίζεται στα μάτια της διεύθυνσης ανίκανο να ελέγξει την κατάσταση και αναποτελεσματικό στο έργο του. Ακολουθείται λοιπόν μια άτυπη στρατηγική έλεγχου η οποία στηρίζεται σε προσωπικές συμφωνίες με τους κρατούμενους και σε μια «διεφθαρμένη προσωποληψία» (corrupt favoritism). Το προσωπικό παρέχοντας προνόμια στους αρχηγούς των κρατουμένων εξασφαλίζει τη συνεργασία τους στη διατήρηση της «ηρεμίας» και της «εύρυθμης λειτουργίας» του σωφρονιστικού καταστήματος.⁴⁷

Το λειτουργικό μοντέλο είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας Αμερικανών κοινωνιολόγων μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο να εφαρμόσουν τον δομικό λειτουργισμό του Talcot Parsons⁴⁸ για να αναλύσουν την κοινωνική δομή της φυλακής. Ο Sykes μόνος του στην αρχή και με τον Messinger στη συνέχεια, συνέθεσαν όλους τους ρόλους των κρατουμένων σ' ένα κοινωνικό σύστημα που λειτουργούσε ικανοποιητικά. Σύμφωνα μ' αυτό το μοντέλο τα τμήματα του συστήματος εκτελούν κάποιες λειτουργίες για όλο το σύστημα, και τούτο πάλι λειτουργεί για τον λόγο αυτό. Ο κρατούμενος υφίσταται την κοινωνική αποδοκιμασία, τις στέρσεις της φυλακής και τον εξευτελισμό ζώντας με άλλους παραβάτες, πολλοί από τους ο-

σκευασμένοι να ανήκουν στο σύστημα και όχι σαν να προέκυψαν από τη συγκεκριμένη διαδικασία φυλάκισης, όπως προϋποθέτει το μοντέλο. Ο κώδικας κρατουμένων αποτελεί ένα σύστημα αξιών που διαμορφώθηκε ακριβώς για να διατηρήσει τη συνοχή των ρόλων του συστήματος.

ποιους είναι επικίνδυνοι και αποχρονιστικοί. Σ' αυτές τις προσβολές πρέπει να βρει τρόπους «επιβίωσης» η συμμετοχή του στην κοινωνία των κρατουμένων αποτελεί ένα μηχανισμό άμυνας και αντίδρασης στο στρες που του δημιουργεί η παραμονή στη φυλακή.

Το προσωπικό της φυλάκης έχει τον δύσκολο ρόλο να διατηρεί τον έλεγχο χωρίς να ασκεί βία σ' έναν ιδιόμορφο πληθυσμό αριθμητικά μεγαλύτερο από το ίδιο. Οι αρχηγοί των κρατουμένων εξασφαλίζοντας για τους εαυτούς τους και τις ομάδες τους προνόμια και διευκολύνσεις μετά από σιωπηρή συμφωνία με το προσωπικό, βοηθούν στη διατήρηση του ελέγχου υιοθετώντας και καθιερώνοντας τη γενική αρχή του «do your own time».

Η κριτική που ασκήθηκε στο λειτουργικό μοντέλο αφορά την κυκλικότητά του,⁴⁹ δηλαδή ότι γίνεται σύγχυση των αιτίων με τα αποτελέσματα: οι στέρσεις που συνεπάγεται η παραμονή στη φυλακή δημιουργούν την υποπολιτισμική ομάδα των κρατουμένων και αυτή βοηθά με τη σειρά της στο να απαλύνει τις στέρσεις.⁵⁰

Άλλα παρεμφερή προβλήματα που ανακύπτουν κυρίως από το λειτουργικό μοντέλο των Sykes και Messinger, είναι ότι αυτοί εξήρτησαν την ερμηνεία των κοινωνικών τύπων και της πειθαρχίας από τη «φαύλη» συμφωνία μεταξύ προσωπικού και κρατουμένων, όπως περιγράφηκε παραπάνω. Έτσι, εμφανίζονται λόγου χάριν οι αρχηγοί ή άλλοι τύποι κρατουμένων σαν να είναι προκατα-

Η κοινωνία όμως των κρατουμένων αναγεννιέται διαρκώς με άτομα διαφορετικής κουλτούρας και κοινωνικού παρελθόντος. Πώς μπορεί λοιπόν να διατηρείται αυτή η ισορροπία στο σύστημα; Η ισορροπία διατηρείται με την πολιτισμική και κοινωνική εξουδετέρωση του ατόμου η οποία πραγματοποιείται μέσω της διαδικασίας «ταπεινώσης», της αποδιοργάνωσης της προσωπικότητάς του, της εξάλειψης προηγούμενων εμπειριών και της τοποθέτησής του στο κατώτατο στάδιο του «ψαριού», του «νέου», όπου πρέπει να μάθει τον κώδικα συμπεριφοράς για να επιβιώσει.⁵¹

Παρόλο που οι Sykes και Messinger πιθανολογούν την επίδραση του κοινωνικού υπόβαθρου και των λανθανουσών κοινωνικών ταυτοτήτων στη συμπεριφορά των κρατουμένων, όπως φαίνεται εξάλλου απ' όσα μόλις παραπάνω αναφέρθηκαν, εντούτοις δεν συμπεριέλαβαν αυτές τις μεταβλητές στις έρευνές τους.⁵²

2.2. Η θεωρία της πολιτισμικής μεταφοράς

Στο τέλος της εποχής του Big House επιχειρείται από τον Schrag⁵³ μια πρώτη προσπάθεια αμφισβήτησης και σχετικοποίησης του λειτουργικού μοντέλου με τη θεωρία της πολιτισμικής μεταφοράς.

Η θεωρία αυτή βασίζεται στη διαφοροποίηση μεταξύ «λανθάνουσας» (latent) και «έκδηλης κουλτούρας» (manifest culture) και των αντίστοιχων μ' αυτές ρόλων. Το μοντέλο διατυπώθηκε από τους Goul-

dner,⁵⁴ Becker/Geer⁵⁵ και Merton⁵⁶ και έδωσε αφορμή εκτενών συζητήσεων στην κοινωνιολογία της οργάνωσης.

Ο Gouldner διακρίνει μεταξύ των όρων «ρόλου» και «θέσης».⁵⁷ «Ρόλος» (role) είναι ένα σύνολο προσδοκιών που απευθύνονται σε πρόσωπα τα οποία κατέχουν μια θέση στο κοινωνικό σύστημα ή σε μια ομάδα. «Θέση» (status) όμως αποτελεί η κοινωνική ταυτότητα που αποδίδεται σ' ένα άτομο από τα άλλα μέλη της ομάδας. Κάθε μέλος μπορεί να έχει πολλές κοινωνικές ταυτότητες, δεν μπορούν όμως να θεωρηθούν όλες ταυτόχρονα εξίσου σημαντικές και θεμιτά ενεργοποιήσιμες. Εκείνες οι ταυτότητες που κρίνονται σημαντικές για τη συγκεκριμένη κατάσταση ονομάζονται «έκδηλες», εκείνες που θεωρούνται ασήμαντες γι' αυτήν «λανθάνουσες». Τέλος, οι προσδοκίες που συνδέονται με την εκάστοτε ταυτότητα αντιστοιχούν στους «έκδηλους» και «λανθάνοντες» ρόλους.

Στη συνέχεια, οι Becker και Geer διατυπώνουν, σε συνάρτηση με τη διάκριση των κοινωνικών ρόλων σε «έκδηλους» και «λανθάνοντες», την έννοια της «έκδηλης» και «λανθάνουσας» κουλτούρας. «Έκδηλη» κουλτούρα αποτελεί η οργανωμένη λύση κοινών και άμεσων προβλημάτων: η «λανθάνουσα» κουλτούρα έλκει την προέλευσή της και την κοινωνική της υποστήριξη από μια διαφορετική ομάδα απ' αυτήν που τώρα τα μέλη της συμμετέχουν. Αυτή η κουλτούρα δημιουργείται σε μια οργάνωση μόνον όταν τα άτομα έχουν όμοιες λανθάνουσες ταυτότητες και συγγενές κοινωνικό υπόβαθρο.

Η «έκδηλη» κουλτούρα υπερισχύει της λανθάνουσας όταν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα μέλη της ομάδας σε μια δεδομένη κατάσταση είναι πιεστικά και οι αποτελεσματικές λύσεις περιορισμένες, ώστε η «λανθάνουσα» κουλτούρα να μπορεί να αποδειχθεί δραστική μόνο σε περίπτωση αμφισβήτησης και εγκατάλειψης σπουδαίων ομαδικών κανόνων και αξιών οι οποίες απειλούν την ύπαρξη της ομάδας.⁵⁸

Η «λανθάνουσα» κουλτούρα υπερέχει με τη σειρά της της «έκδηλης», όταν η ομάδα αποτελείται από άτομα με όμοιες λανθάνουσες κοινωνικές ταυτότητες, έτσι ώστε το άμεσο πρόβλημα να γίνεται αντιληπτό υπό όρους που προσδιορίζονται από τη συναφή με τις λανθάνουσες ταυτότητες κουλτούρα.⁵⁹

Η συμβολή του Schrag έγκειται στη συστηματοποίηση των κοινωνικών τύπων των κρατουμένων και στην ταυτόχρονη σύνδεσή τους με κοινωνικούς ρόλους της ελεύθερης κοινωνίας. Έχοντας ως σημείο αναφοράς τη συμπεριφορά των κρατουμένων στους επίσημους κανονισμούς του σωφρονιστικού καταστήματος και χρησιμοποιώντας την αργό της φυλάκης ο

Schrag διέκρινε τέσσερις κυρίως κοινωνικούς τύπους. Επιπλέον, διατύπωσε μια ουδέτερη τυπολογία κρατουμένων βασιζόμενος στο κοινωνικό και εγκληματικό παρελθόν τους.

Αναλυτικά οι τύποι είναι οι εξής:

1. Ο *right guy (antisocial)*⁶⁰ είναι η ηγετική φυσιογνωμία της κοινωνίας των κρατουμένων, εκφραστής των κανόνων και των αξιών που κυριαρχούν σ' αυτήν και υπερασπιστής της συνοχής της. Χαρακτηρίζεται από σοβαρό εγκληματικό παρελθόν (καταδίκες για ληστείες, επιθέσεις και διαρρήξεις) και από υψηλά ποσοστά υποτροπής. Κατάγεται από μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα και αποκρούει τόσο λογικά όσο και συναισθηματικά τις συμβατικές κοινωνικές αξίες και την κρατική εξουσία.

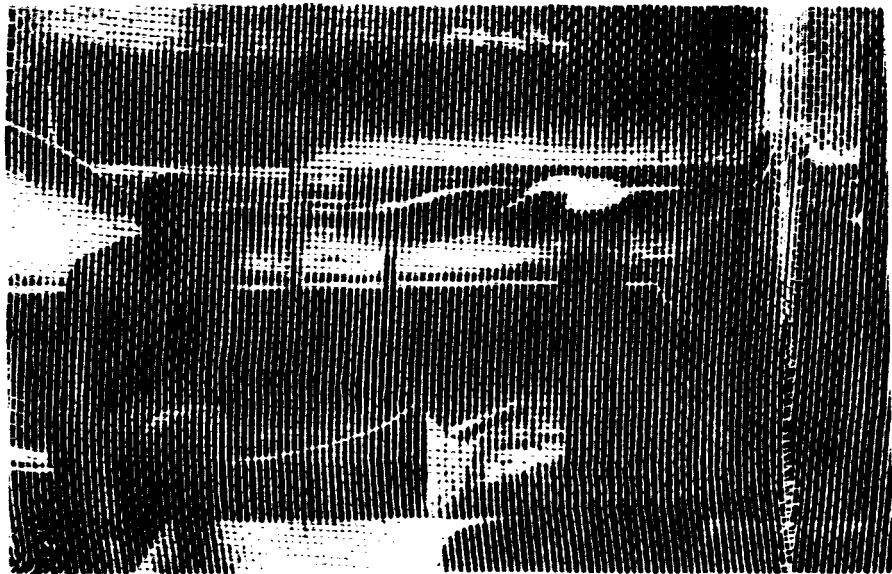
2. Ο *square John (prosocial)* είναι ο τύπος του κοινόφρονου, που συμμορφώνεται με τους επίσημους κανονισμούς του καταστήματος. Γενικά χαρακτηρίζεται από συντηρητισμό στην επιλογή αξιών και τρόπου ζωής. Είναι περιστασιακός εγκληματίας, χωρίς σοβαρό εγκληματικό παρελθόν, με καταδίκες για εγκλήματα βίας και κατά της περιουσίας.

3. Ο *con-politician (pseudosocial)*, ωμός συμπεριφερόμενος της μικροκοινωνίας, κάθε φορά προσανατολίζεται ανάλογα με το συμφέρον του τότε στους συγκρατούμενους του και τότε στο προσωπικό. Είναι επαγγελματίας εγκληματίας των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων που όμως διέπραξε τα εγκλήματα μετά την άνοδο σε μια αξιοσέβαστη κοινωνική θέση. Την κοινωνικοποίησή του διακρίνει ασταθής γονική διαπαιδαγώγηση.

4. Ο *outlaw (asocial)* είναι ο ταραξίας της φυλακής. Μεγαλωμένος σε ιδρύματα (ορφανοτροφεία, αναμορφωτήρια) έχει τελέσει απροσχεδίαστα εγκλήματα για παράλογες αιτίες με εκκεντρικούς τρόπους. Είναι κοινωνικά ανίκανος και αδέξιος για οποιαδήποτε συνεργασία και συνύπαρξη στην κοινωνία των κρατουμένων. Βρίσκεται σε διαρκή ρήξη τόσο με το προσωπικό όσο και με τους συναδέλφους του, αδύναμος και για μια ελάχιστη σταθερότητα στις σχέσεις του.

Η εργασία του Schrag έδωσε αφορμή για παραπέρα έρευνες. Ο Garabedian⁶¹ ήλθε στην υπόθεση των Clemmer και Wheeler (U-καμπύλη) για τη νομότυπη συμπεριφορά των κρατουμένων με τους κανονισμούς του ιδρύματος κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, βασιζόμενος στην τυπολογία του Schrag. Η U-καμπύλη της εξέλιξης της συμπεριφοράς επιβεβαιώθηκε για τους square Johns και right guys. Για τους ίδιους κρατούμενους διαπιστώθηκε επίσης ότι δεν έχουν, καθ' όλη τη διάρκεια της φυλάκισής τους, ιδιαίτερες επαφές με τους άλλους φυλακισμένους. Οι politicians γενικώς φέρονται

σύμφωνα με τον επίσημο κανονισμό του σωφρονιστικού καταστήματος και μονοστην αρχή της παραμονής τους είναι σχετικά απομονωμένοι από τους υπόλοιπους κρατούμενους. Οι outlaws χαρακτηρίζονται με την πάροδο του χρόνου από διαρκώς αυξανόμενη αντίθεση με το προσωπι-

κό και απομόνωση από τους άλλους κρατούμενους. Τέλος, ο Schrag διαπίστωσε επίσης ότι η συμμετοχή στα βελτιωτικά προγράμματα του καταστήματος κυμαίνεται ανάλογα με το ποιος έχει την πρωτοβουλία διεξαγωγής τους. Οι right guys συμμετέχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό στα προγράμματα που διεξάγονται με πρωτοβουλία των κρατουμένων, ενώ οι politicians και οι square Johns σ' εκείνα που διεξάγονται με την πρωτοβουλία του καταστήματος.

Εξέλιξη του μοντέλου της πολιτισμικής μεταφοράς αποτέλεσε η γνωστή εργασία των Irwin και Cressey.⁶² Υπόθεση της έρευνας, η οποία τελικά επιβεβαιώθηκε, αποτέλεσε η ύπαρξη τριών υποπολιτισμικών ομάδων στη φυλακή. Οι τρεις υποπολιτισμικές ομάδες είναι: των «κλεφτών», των «φυλακισμένων» και η «νόμιμη».

Η υποπολιτισμική ομάδα των «κλεφτών» αντιστοιχεί στις αξίες του right guy, δηλαδή εξυπνάδα (smartness), σκληρότητα (toughness) και αυτονομία (autonomy). Μολονότι τα μέλη της ομάδας είναι σε γενικές γραμμές αρνητικά διατεθειμένα σε συμβατικές κοινωνικές αξίες, ενίοτε επιχειρούν μετά την αποφυλάκισή τους κοινωνική αποκατάσταση και επαγγελματική επιτυχία με νόμιμα και επιδοκimasμένα μέσα· σε καμιά περίπτωση όμως δεν προσπαθούν να το επιτύχουν αναπτύσσοντας τακτική επαγγελματική απασχόληση («slave-labor») ή δραστηριότητες σε βάρος ομάδων των οποίων ήταν στο παρελθόν μέλη.

Η υποπολιτισμική ομάδα των «φυλακισμένων» πλαισιώνεται από νέους και ενήλικους με εγκληματικό παρελθόν από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Τα μέλη της αποτελούν οι outlaws, μερικοί right guys και conpoliticians. Η ομάδα αυτή έχει αποκλειστικό σκοπό την προστασία των συμφερόντων της στη φυλακή. Τα ποσοστά υποτροπής είναι υψηλά.

Η «νόμιμη» υποπολιτισμική ομάδα αποτελείται από τους square Johns. Αυτοί επιδιώκουν σκοπούς με μέσα που θεωρούνται θεμιτά και στην ελεύθερη κοινωνία. Το ποσοστό υποτροπής είναι χαμηλό.

Στην ισχυροποίηση του μοντέλου συνέτειναν και έρευνες σε γυναικείες φυλακές. Διαπιστώθηκε, πρώτον, μια διαφορετική δομή ρόλων μεταξύ γυναικών και ανδρών στην κοινωνία της φυλακής αντίστοιχων με εκείνους στην ελεύθερη κοινωνία, και δεύτερον ότι τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά και το εγκληματικό παρελθόν επιδρούν αποφασιστικά στην αποδοχή ή άρνηση της κουλτούρας των κρατουμένων.⁶³

Η θεωρία της πολιτισμικής μεταφοράς επικρίθηκε,⁶⁴ πρώτον, για το ότι δεν έρευνε την προέλευση και τις αξίες των υποπολιτισμικών ομάδων για να μπορεί να τις συσχετίσει με εκείνες της φυλακής, δεύτερον επειδή συσχετίζει μόνον κοινωνικά χαρακτηριστικά με τη συμπεριφορά των κρατουμένων στη φυλακή ενώ δεν συμπεριλαμβάνει και περιστασιακούς (situational) παράγοντες και, τρίτον, για το

μεταξύ τους συχνότερες και οι αρχηγοί της κοινωνίας τους πιο συνεργάσιμοι με το προσωπικό.⁶⁷ Επίσης διαπιστώθηκε ότι η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η ομοφυλοφιλία, κυρίως λόγω σεξουαλικής στέρησης και καταναγκασμού, η παθητικότητα και η αποξένωση (Alienation) α-

ότι ο περιορισμένος αριθμός των μεταβλητών (μόνον κοινωνικά χαρακτηριστικά) που χρησιμοποιεί, καθιστούν την πρόγνωση για τη μελλοντική συμπεριφορά δύσχερή.

Η ανωτέρω κριτική μπορεί να επιδοκιμασθεί μόνον εάν αναφέρεται στην αρχική φάση εξέλιξης της θεωρίας. Στη δεύτερη πιο εξελιγμένη μορφή της καλύπτει μεθοδολογικές και θεωρητικές φύσεως αδυναμίες.⁶⁸ Εξάλλου, η εξέλιξη αυτού του μοντέλου οδήγησε στο ευρύτερης αποδοχής **συνθετικό μοντέλο**.

Μετά την πρώτη περίοδο αποκλειστικής ισχύος του ενός ή του άλλου μοντέλου αρχίζει σταδιακά μια διαδικασία προσέγγισής τους.⁶⁹ Οι μελετητές ξεκινώντας με υποθέσεις εργασίας είτε από την πρώτη είτε από τη δεύτερη οπτική, εντάσσουν στις έρευνές τους μεταβλητές και της αντίθετης θεωρίας. Ο βαθμός αποδοχής του κώδικα κρατουμένων διαφοροποιείται ανάλογα με τη φάση της φυλάκισης, τον κοινωνικό τύπο του κρατουμένου και το είδος του σωφρονιστικού καταστήματος.

Σε κλειστές φυλακές με αυστηρό βαθμό πειθαρχίας παρατηρήθηκε ότι η υποπολιτισμική ομάδα των κρατουμένων είναι αρνητικότερα διακείμενη απέναντι στο προσωπικό και τη διεύθυνση απ' ό,τι σε φυλακές που εφαρμόζονται βελτιωτικά προγράμματα. Στη δεύτερη κατηγορία των σωφρονιστικών καταστημάτων η αλληλεγγύη μεταξύ των φυλακισμένων είναι εντονότερη, οι διαπροσωπικές σχέσεις

ποτελούν τυπικά χαρακτηριστικά των κλειστών σωφρονιστικών καταστημάτων.⁶⁸ Επιπλέον, επιβεβαιώθηκε η επίδραση προϊδρυματικών μεταβλητών, όπως κοινωνικά χαρακτηριστικά, εγκληματικό παρελθόν κ.ά., παράλληλα διαπιστώθηκαν διαφορές στην οργάνωση και τη λειτουργία των υποπολιτισμικών ομάδων ανάλογα με το φύλο.⁶⁹

2.3. Το συνθετικό μοντέλο

Όπως φαίνεται από τις έρευνες που εκτέθηκαν, ήδη από τη δεκαετία του '60 γίνεται ευρύτερα αντιληπτό ότι οι θεωρίες για το σύστημα των κρατουμένων είναι μεταξύ τους συμπληρωματικές και όχι αντίθετες.⁷⁰ Τρεις ομάδες μεταβλητών, προϊδρυματικές, ιδρυματικές και μεταϊδρυματικές, καθορίζουν τη συμπεριφορά των κρατουμένων στη φυλάκη και επηρεάζουν τις πιθανότητες υποτροπής τους.

Από την πρώτη ομάδα, σοβαρή επίδραση στην αποδοχή ενός συγκεκριμένου ρόλου κρατουμένου έχουν τα κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά, από τη δεύτερη το αίσθημα αδυναμίας και αποξένωσης⁷¹ (χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα κρατούμενους κλειστών σωφρονιστικών καταστημάτων με σχετικά μεγάλη παραμονή σ' αυτά) και από την τρίτη οι προσωπικές (ευοίωνες ή δυσοίωνες) κοινωνικής επανένταξης.

3. Το αναμορφωτικό ιδεώδες:

Η αμφισβήτηση

Η περίοδος της στροφής προς το συνθετι-

κό μοντέλο συμπίπτει με τη μετάβαση από τον τύπο φυλάξης του Big House στα αναμορφωτικά καταστήματα (Correctional Institutions).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι κλασικές θεωρίες για τη γένεση του εγκλήματος έχουν χάσει την ακτινοβολία τους. Κοινωνικοί επιστήμονες επηρεαζόμενοι άμεσα από την πρόοδο των θετικών επιστημών και τους κλασικούς των κοινωνικών επιστημών του 19ου και των αρχών του 20ού αι. (Durkheim, Weber, Marx, Freud) άρχισαν να ερευνούν τα αίτια της ανθρώπινης συμπεριφοράς, χρησιμοποιώντας μεθόδους των θετικών επιστημών προσδιόρισαν ένα πλήθος ατομικών (βιολογικών, ψυχολογικών) και κοινωνικών παραγόντων που την επηρεάζουν.

Οι νέες απόψεις βρήκαν απήχηση στην Εγκληματολογία και την Ποινολογία. Η εγκληματικότητα θεωρήθηκε αποτέλεσμα της επίδρασης παραγόντων δυναμένων να προσδιορισθούν και κυρίως να μεταβληθούν. Η μεταβολή θα επήρχετο με τη χρήση κατάλληλων βελτιωτικών/θεραπευτικών μέτρων σχεδιασμένων ώστε να επιδράσουν αποτελεσματικά στη συμπεριφορά του ατόμου προς όφελος δικό του και της κοινωνίας όπου ζει.⁷² Εκδήλωση της παραπάνω αντίληψης αποτελούν οι διακηρύξεις των περισσότερων σωφρονιστικών νομοθεσιών για τον σκοπό της εκτέλεσης των ποινών (επανακοινωνικοποίηση, κοινωνική επανένταξη, κοινωνική αναπροσαρμογή).

Παρά τις σοβαρές προσπάθειες που κατέβαλαν και τους ευγενείς στόχους που είχαν, οι θεμελιωτές και οι υποστηρικτές του αναμορφωτικού ιδεώδους δεν μπόρεσαν να το εκπληρώσουν. Οι λόγοι είναι πολλοί.⁷³ ενδεικτικά αναφέρω μερικούς μόνον: κυρίως υπερτιμήθηκαν οι δυνατότητες επίδρασης των προγραμμάτων γιατί: (1) θεωρήθηκε εφικτή η κοινωνική επανένταξη ατόμων που έχουν παρελθόν σοβαρών αρνητικών εμπειριών, κατά το σχετικά μικρό διάστημα της φυλάκισης, (2) ενώ παράλληλα τα ίδια τα βελτιωτικά προγράμματα δεν αποτέλεσαν το πλαίσιο εργασίας ολόκληρων των σωφρονιστικών καταστημάτων και (3) πραγματοποιήθηκαν χωρίς την ενεργητική συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου.

Άλλωστε η κοινή γνώμη και οι σχεδιαστές της κυβερνητικής πολιτικής δεν έπαυσαν να υποστηρίζουν ότι σκοπός της φυλάκισης είναι η πρόστασία της κοινωνίας από τους κρατούμενους και η τιμωρία τους μέσω του περιορισμού στα σωφρονιστικά καταστήματα.

Ενώ η συμμετοχή στα προγράμματα ήταν μεγάλη και τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του μοντέλου ενθουσιώδης, η σημαντικά υψηλή υποτροπή λειτούργησε ως προς τους ίδιους τους

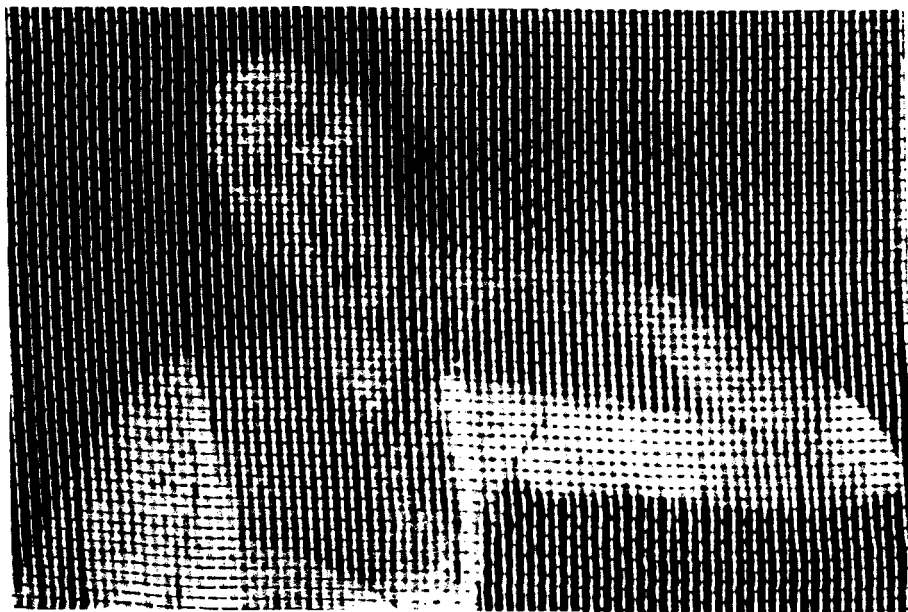
κρατούμενους αρνητικά. Κι αυτό γιατί οι κρατούμενοι αντιλήφθηκαν ότι δεν ήταν άρρωστοι ή προβληματικοί, αλλά ότι κοινωνικοί παράγοντες προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό όχι μόνον τη συμπεριφορά τους αλλά και την αντίδραση της υπόλοιπης κοινωνίας σ' αυτήν. Τελικά, με τη συμμετοχή τους στα προγράμματα είχαν βοηθήσει το προσωπικό να διατηρήσει τον έλεγχο του καταστήματος με τον πιο ανώδυνο τρόπο.⁷⁴

Πέρα απ' αυτά δεν πρέπει να παραβλεφθεί και το ότι τα «νέου τύπου» σωφρονιστικά καταστήματα (Correctional Institutions) δημιουργήθηκαν στη βάση σωφρονιστικών καταστημάτων με μεγάλη παράδοση, με ιεραρχικά δομημένη διοίκηση, με ένα σταθερό υποπολιτισμικό σύστημα κρατουμένων και με δεδομένες σχέσεις με το προσωπικό. Το φυλακτικό προσωπικό αντιστάθηκε σθεναρά στο νέο ρεύμα· ήθελε τη διατήρηση των αυστηρών κανόνων της λειτουργίας της φυλακής, υποστήριζε την υπάρχουσα ιεραρχία και την τήρηση αποστάσεων από τους κρατούμενους. Το νέο πρότυπο δημιουργούσε στους φύλακες σύγχυση και ανασφάλεια. Η στάση αυτή ενισχυόταν και από την υποτίμηση που αντιμετώπιζαν εκ μέρους του ειδικευμένου προσωπικού και της διεύθυνσης, καθώς επίσης από την παραγνώριση της προσφοράς τους για την ομαλή λειτουργία του καταστήματος. Προερχόμενοι από χαμηλά κοινωνικά στρώματα και από αγροτικές περιοχές είχαν μια αυστηρότερη αντίληψη για τον νόμο και μια σκληρότερη στάση απέναντι στους παραβάτες του.⁷⁵ Το ειδικευμένο προσωπικό επιθυμούσε εξατομικευμένη μεταχείριση, διακριτική ευχέρεια αντιμετώπισης του κάθε κρατούμενου, συνεργασία μαζί του και καλλιέργεια υπευθυνότητας εκ μέρους του.

Το σύστημα των κρατουμένων δεν παρέμεινε το ίδιο με εκείνο του Big House.⁷⁶ Πλην των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, τα οποία οπωσδήποτε επηρεάζουν τη φύση της αντίδρασης και της οργάνωσης των φυλακισμένων, είχε ήδη διαφοροποιηθεί και το είδος της εγκληματικότητας. Αυτήν την περίοδο οι έρευνες τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη δεν ασχολούνται με την υποकुλτούρα της φυλακής αλλά κυρίως με την αξιολόγηση των βελτιωτικών/θεραπευτικών μέτρων.

Στη ζωή των σωφρονιστικών καταστημάτων κυριαρχούν τα tips και οι cliques.⁷⁷ Τα tips (εφεξής: κυκλώματα) αποτελούνται από ένα μεγάλο αριθμό προσώπων τα οποία συνδέονται μεταξύ τους χαλαρά λόγω παλαιάς – εκτός σωφρονιστικού καταστήματος – γνωριμίας τους ή λόγω κοινού πολιτισμικού παρελθόντος· ένα άτομο μπορεί να ανήκει σε πολλά συγγενή κυκλώματα. Μεταξύ των μελών των «κυκλωμάτων» υπάρχει εμπιστοσύνη και α-

ναπτύσσεται ένα αίσθημα συγγένειας, ενώ παράλληλα σημειώνονται εκ μέρους τους αμοιβαίες υποχωρήσεις. Οι κλίκες είναι τμήματα των κυκλωμάτων· δημιουργούνται περισσότερο τυχαία εξαιτίας κάποιου κοινού ενδιαφέροντος, πλησιέστερης συμβίωσης στη φυλακή ή κοι-

νών προϋδρυστικών εμπειριών. Συνεργασία, αλληλεγγύη και συνοχή χαρακτηρίζει τις κλίκες του ίδιου κυκλώματος.

Οι δύο τύποι ομάδες εξασφαλίζουν την ηρεμία και τη συνεργασία των κρατουμένων ελλείψει της παλαιότερης αποτελεσματικής οργάνωσής τους στο Big House. Η ύπαρξη ενός συννοητεύματος υποπολιτισμικών ομάδων με σαφώς εξωγενή προέλευση δεν εννοεί την ισχύ ενός γενικά αποδεκτού κώδικα συμπεριφοράς και την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης ομάδας αρχηγών. Νέες (υπο)πολιτισμικές ομάδες που δεν έχουν την παράδοση και τον επαγγελματισμό των παλαιότερων, αγωνίζονται για την επικράτηση, ενώ το προσωπικό επηρεασμένο από το αναμορφωτικό ιδεώδες επιδοεί την ανάπτυξη του παλαιού «συμβιβαστικού» συστήματος διευθέτησης των προβλημάτων. Η υποπολιτισμική ομάδα των κλεφτών αντικαταστάθηκε από εκείνη των τοξικομανών. Η πρώτη ομάδα είναι μεν παρούσα, αλλά με μειωμένο τον αριθμό των μελών της, έχει χάσει δε την παλαιά αίγλη και δύναμη της· παρ' όλα αυτά τα μέλη της χαίρουν σεβασμού μεταξύ των κρατουμένων. Οι «κλέφτες» αυτού του τύπου της φυλακής είναι οι hustlers· στα χέρια τους βρίσκονται οι πάσης φύσεως οικονομικές συναλλαγές του ιδρύματος. Βασικό χαρακτηριστικό της μεθόδου τους είναι το «ψήσιμο» του θύματος χωρίς καμιά χρήση βίας. Οι ηρωινομανείς αποτελούν τη σημαντικότερη υποπολιτισμική ομάδα. Μολονότι είναι κοινωνικοί, δρα-

στηριοί και γενικώς ευχάριστοι, δεν χαιρούν της εκτίμησης και εμπιστοσύνης των άλλων κρατουμένων λόγω της εξάρτησής τους που τους καθιστά υποχείρια του καθενός. Τέλος, η πιο επικίνδυνη ομάδα είναι οι state raised youths· χρησιμοποιούν βία για να επιβληθούν στους άλλους κρατούμενους, τους κλέβουν συστηματικά και διαπράττουν σεξουαλικές βιαιότητες εναντίον των punks, queens, jokers και άλλων κρατουμένων.

Ο μεγαλύτερος αριθμός των κρατουμένων αποτελείται από τους fuck-ups ή losers.⁷⁸ Άτομα της εργατικής τάξης και των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, αναζητούν μια καλύτερη ζωή και εμπλέκονται τυχαία στο έγκλημα. Στη φυλακή εξειδικεύονται συστηματικά από άλλους έμπειρους εγκληματίες. Οι γνωστοί μας «κλέφτες» τους αποφεύγουν, αλλά όταν έχουν να κάνουν με νεαρούς και άπειρους τους βοηθούν. Οι square Johns ζουν επίσης απομονωμένοι και αγνοημένοι από τους άλλους κρατούμενους.

Οι εργασίες του Irwin – θεμελιωτή και πιστού υποστηρικτή του μοντέλου πολιτισμικής μεταφοράς – είναι από τις λίγες που εξέτασαν το σύστημα των κρατουμένων την περίοδο που δεσπόζει το «αναμορφωτικό ιδεώδες». Σ' αυτές τις μελέτες ο συγγραφέας δίνει αξιολογικά στοιχεία για τις υποπολιτισμικές ομάδες των εγκλειστών. Γνωρίσματα της εποχής είναι η μεταβολή στη σύνθεση της εγκληματικότητας, τον τύπο των κρατουμένων, των αξιών της κοινωνίας τους, η αυστηρή ο-

και επεξεργάζονται προτάσεις για να ξεπεραστούν τα σωφρονιστικά προβλήματα και οι αδυναμίες του συστήματος της Ποινικής Δικαιοσύνης.⁸¹

Μετά από ένα διάστημα παρακολούθησης των εξελίξεων οι διευθύνσεις των φυλακών με την έντονη υποστήριξη συν-

ροθέτηση των ομάδων, η αντιπάθεια ανάμεσα στο φυλακτικό και το θεραπευτικό προσωπικό, η επιφυλακτική στάση της διεύθυνσης απέναντι στο νέο είδος μεταχείρισης και η εξαπλούμενη αμφισβήτηση του μοντέλου της βελτιωτικής μεταχείρισης σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο.

4. Η σύγχρονη φυλακή

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι έρευνες για την υποकुλτούρα των κρατουμένων μειώνονται μετά την πάροδο της δεκαετίας του '60, ειδικά δε μετά το 1975. Η ύφεση των ερευνών σχετίζεται με την κινητικότητα που επικρατούσε στα σωφρονιστικά καταστήματα και στην κοινή γνώμη την εν λόγω περίοδο. Κατά το διάστημα αυτό το σύστημα των κρατουμένων πορεύεται από την αλληλεγγύη και τη συνοχή στον κατακερματισμό σε μικρές εχθρικές μεταξύ τους ομάδες.⁷⁹

Οι κρατούμενοι επαναπροσδιορίζοντας την κοινωνική και νομική θέση τους υιοθετούν πολιτικές ιδεολογίες και ενεργοποιούνται γι' αυτές. Αποφυλακισθέντες κρατούμενοι σχηματίζουν οργανώσεις αυτοβοήθειας, οι οποίες έχουν την ευθύνη των επαφών με ομάδες πολιτών και την ευθύνη του συντονισμού οργανωμένης δράσης. Η κοινή γνώμη συμπαρίσταται ενεργητικά δημιουργώντας ομάδες στις οποίες συμμετέχουν μεταξύ των άλλων εγκληματολόγοι, κοινωνιολόγοι, νομικοί

τηρητικών νομοθετών, κυβερνητών και κοινού, το οποίο εν τω μεταξύ είχε αλλάξει στάση λόγω των εξεγέρσεων που σημειώθηκαν εκείνη την περίοδο στις φυλακές, έθεσαν τέρμα στις δραστηριότητες των κρατουμένων.⁸¹ Αυτήν ακριβώς την περίοδο κατά την οποία η σύνθεση του πληθυσμού των φυλακών και οι σχέσεις μεταξύ των κρατουμένων μεταβάλλονταν, ενώ το παλιό άτυπο σύστημα διατήρησης της ηρεμίας και της εύρυθμης λειτουργίας του σωφρονιστικού καταστήματος καταστρεφόταν οριστικά, η διεύθυνση παρεμπόδιζε την οργάνωση των κρατουμένων, και ίσως έτσι τη δημιουργία ενάλλακτικών δομών στην κοινωνία τους.⁸² Το τελευταίο πιθανόν να μπορούσε να προλάβει τον σχηματισμό και την εξάπλωση βίαιων ομάδων στη φυλακή οι οποίες αμφισβητούν κάθε στιγμή την ηρεμία της.

Μετά το 1970 επικρατούν στις φυλακές βίαιες συμμορίες και κλίκες. Η σκληρότητα παραμέρισε όλα τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας των κρατουμένων, όπως αλληλεγγύη, συνοχή και ανεκτικότητα. «Σκληρότητα» σημαίνει, πρώτον, να βρίσκεσαι πάντα σε ετοιμότητα να υπερασπίζεις τον εαυτό σου, ο οποίος βρίσκεται σε μια κατάσταση διαρκούς απειλής και, δεύτερον, να μη διστάζεις να εκμεταλλεύεσαι, ή να ανέχεσαι να εκμεταλλεύονται και τον πιο αδύναμο.

Οι toughs, wise guys, convicts ή hogs κλέβουν, επιτίθενται, βιάζουν κρατούμενους, έρχονται σε συχνή σύγκρουση με το προσωπικό όποιες κι αν είναι οι συνέ-

πειες. «Η φυλακή στα μάτια τους είναι το τελευταίο τεστ ανδρισμού. Ένας άνδρας στη φυλακή είναι ικανός να εξασφαλίσει ό,τι θέλει και να προστατεύσει ό,τι έχει», «εδώ μέσα ο καθένας παίρνει ό,τι μπορεί», «κανείς δεν μπορεί να εξαναγκάσει κάποιον να κάνει κάτι που δεν θέλει» είναι τα βασικά στοιχεία του συστήματος αξιών τους. Κάθε κρατούμενος που δεν αποδέχεται αυτούς τους κανόνες δεν είναι άνδρας, «δεν έχει σεβασμό για τον εαυτό του και δεν μπορεί να αξιώνει σεβασμό από τους άλλους».⁸³

Αποτέλεσμα της επισφάλειας είναι η εθελοντική απομόνωση και οι προσωποποιημένες σχέσεις. Ο Irwin⁸⁴ βρίσκει σ' αυτήν τη μορφή οργάνωσης και πειθαρχίας αντιστοιχίες με εκείνη ενός slum του Σικάγο (Addams area).⁸⁵

Στις διάφορες άγνωστες μεταξύ τους ομάδες του slum επικρατούσε εχθρότητα, προκατάληψη και υποψία. Όπως στα περισσότερα slum, έτσι και σε εκείνο της Addams area υπήρχαν άτομα που απέρριπταν την κοινά αποδεκτή ηθική, η οποία όμως κάλλιεργεί ένα απαραίτητο για την ψυχική ισορροπία και συνύπαρξη αίσθημα ασφάλειας, αυτό ακριβώς που έλειπε από το slum. Το ίδιο συμβαίνει και με τη σύγχρονη φυλακή. Άγνωστοι μεταξύ τους κρατούμενοι αντιμετωπίζονται με καχυποψία· νιώθουν ασφάλεια μόνον εντασσόμενοι σε μικρές ομάδες με βάση κοινές προϊδρυματικές εμπειρίες, κοινά εγκληματικά ή «ιδρυματικά» ενδιαφέροντα.

Ο σύνδεσμος των «σκληρών» κρατουμένων είναι οργανωμένος σε τρία επίπεδα και ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στη «Near-Group» του Yablonsky.⁸⁶ Το πρώτο επίπεδο αποτελείται από τον μικρό πυρήνα των αρχηγών και των φίλων τους που συνδέονται στενά μεταξύ τους αποτελώντας μια κλίκα (μικρή, αυστηρά οροθετημένη ομάδα). Το δεύτερο επίπεδο αποτελείται από ένα μεγαλύτερο αριθμό κρατουμένων οι οποίοι δηλώνουν μέλη και θέλουν να συναποτελέσουν τον ηγετικό πυρήνα. Ενεργοποιούνται κάθε φορά που το χρειάζεται η ομάδα. Τέλος, ο μεγάλος αριθμός των κρατουμένων συμμετέχει περιστασιακά, κυρίως όταν πρόκειται για σύγκρουση με άλλη/ες ομάδα/ες.

Αλλαγές έχουν σημειωθεί και στις οικονομικές σχέσεις των κρατουμένων. Την εποχή του Big House υπήρχαν λίγα άτομα –οι merchants, politicians– που ασκούσαν τον οικονομικό έλεγχο της φυλακής και εξυπηρετούσαν τους φυλακισμένους κατά πολύ δικαιότερο τρόπο απ' ό,τι αυτήν την περίοδο. Αν και οι υπόλοιποι κρατούμενοι δεν τους εκτιμούσαν, οι σχέσεις τους ήταν αρμονικές γιατί οι merchants είχαν δύναμη και επιρροή στη διεύθυνση. Στη σύγχρονη φυλακή τα περισσότερα είδη γίνονται αντικείμενο συναλλαγών και στυγνής εκμετάλλευσης.⁸⁷ Εξαιρούνται

μόνον όσα είδη χορηγεί το σωφρονιστικό κατάστημα και θεωρούνται ως απολύτως αναγκαία (τροφή, ρουχισμός και μια μικρή ποσότητα καπνού). Πάρα πολλά είδη εισάγονται λαθραία στη φυλακή, όπως αλκοολούχα ποτά, μαριχουάνα, ηρωίνη, PCP (ηρεμιστικό), LSD, αμφεταμίνες, παράλληλα δε πολλές υπηρεσίες παρέχονται ή ασκούνται παράνομα (homosexual services, δανεισμός, τοκογλυφία). Η πρόσβαση στα «αγαθά» εξαρτάται μόνον από την οικονομική επιφάνεια του κρατουμένου, δηλαδή την αμοιβή από την εργασία του, το χορηγούμενο από την οικογένειά του ποσό και τα κέρδη των προσωπικών του παράνομων οικονομικών δραστηριοτήτων. Οι επιτυχημένοι και ευκατάστατοι κρατούμενοι, μ' άλλα λόγια όσοι έχουν στη διάθεσή τους πολλά αγαθά, απολαμβάνουν μεγάλη εκτίμηση.⁸⁸

5. Η κοινωνία των κρατουμένων στις σημερινές ελληνικές φυλακές

Εάν η παρουσία στον ευρωπαϊκό χώρο ανάλωγων προς τις ΗΠΑ ερευνών είναι ισχνή, στην Ελλάδα απουσίασε εντελώς έως τη δημοσίευση της Προκαταρκτικής Έκθεσης του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (1988).⁸⁹

Η παλαιότερη ελληνική βιβλιογραφία, επηρεασμένη από τη γενικότερη επιστημονική τάση της εποχής, αναφέρεται στην ψυχολογία του κρατουμένου.⁹⁰ Ο Καρανίκας παραθέτει τύπους εγκαθειρμένων από ξένες έρευνες, συγκεκριμένα από εκείνες των Birnbaum, Sieverts και Klug. Αναφέρει τον «κανονικό», τον «ευερέθιστο», τον «διανοητικώς καθυστερημένο», τον «άβουλο», «τον ισχυρά βουλήσεως και ενεργητικό», τον «υστερικό», τον «παραπονούμενο», τον «πτωχό ή άμοιρο παρορμήσεων», τον «ατίθασο» εγκαθειρμένο και τον «τακτικό θαμώνα των σωφρονιστηρίων».⁹¹ Με αφορμή την ανεπάρκεια του σωφρονιστικού προσωπικού στην Ελλάδα, κάνει νύξη στο βιβλίο του για την κοινωνία των κρατουμένων. Γράφει σ' ένα σημείο για τη φυλακή της Λευκάδας: «Παρά τας καλὰς κτιριακάς συνθήκας, οί κρατούμενοι διεβίουν κατά την διαφωτιστικήν έκθεσιν του άρμοδίου έπιθεωρητού γυμνητεύοντες, άξύριστοι, όπλοφορούντες και οργανώνοντας καπνεία εν τη φυλακή μέ χαρτοποιείαν, καφέδες κτλ.».⁹²

Ός προς την προσαρμογή του κρατουμένου στον ρυθμό και τη ζωή των «σωφρονιστηρίων» υπάρχουν κατά τον ίδιο συγγραφέα δύο πιθανότητες: η μεν μία της μετάνοιας και της επιδείξεως θέλησης προς βελτίωση ώστε να μπορεί να απολαμβάνει και ορισμένες εύνοιες, η δε άλλη της υπερδιεγέρσεως του συναισθήματος

του «εγώ», η οποία θα τον οδηγήσει σε προστριβές με την τάξη και την πειθαρχία του ιδρύματος.⁹³ Ός εκ τούτου, ο Καρανίκας διακρίνει είτε την απόλυτη υποταγή είτε την αντίδραση στον επίσημο κανονισμό της φυλακής.

Μετά το 1950 δημοσιεύονται αμερικα-

νικές κοινωνιολογικές έρευνες για τις υποπολιτισμικές ομάδες των κρατουμένων. Ο Γαρδίκας έχοντάς τις υπόψη του παρατηρεί ότι «οί κατάδικοι άποτελούν έντός της φυλακής ιδίαν κοινωνίαν, ένούμενοι ψυχικώς υπό του συναισθήματος της άλληλεγγύης των ζώντων τό αυτό είδος ζωής, όπερ άγει αυτούς εις κοινήν άμυναν κατά των δυσχερειών, άς παρέχει τό είδος τουτο της ζωής».⁹⁴ Εάν η φυλακή ακολουθεί το κοινοβιακό σύστημα και ο αριθμός των κρατουμένων είναι υψηλός, ασκείται στο άτομο «ίσχυροτάτη επίδρασις της ψυχής του όχλου» των καταδίκων και παύει πλέον να έχει ατομικό ψυχικό βίο.⁹⁵ Ο φυλακισμένος κατέχεται από το συναισθήμα ότι είναι έρμαιο της αυθαιρεσίας των άλλων και ότι στερείται μέσων άμύνης, γι' αυτό είναι επιθετικός και καχύποπτος. Ο μακροχρόνιος περιορισμός στο σωφρονιστικό κατάστημα τον οδηγεί σε «έλλειψιν διαφερόντων, άβουλησίαν και ψυχικήν άπάμβλυνσιν. Ό επί έτη έθιζόμενος νά θέλη μόνον όσα οί κανονισμοί και οί προΐστάμενοι αυτού θέλουνσιν, άπομανθάνει νά έχη άτομικήν βούλησιν».⁹⁶

Αν και οί Έλληνες εγκληματολόγοι ήταν την εποχή εκείνη απόλυτα ενημερωμένοι για τον σύγχρονο προβληματισμό της επίδρασης της φυλακής στη συμπεριφορά των κρατουμένων, στα χρόνια που ακολούθησαν δεν πραγματοποιήθηκαν, όπως θα περίμενε κανείς, τέτοιου είδους έρευνες. Ακόμη και η περιγραφική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων μετά το 1930 θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για

να παρατηρήσει κανείς τη διαφοροποίηση της κοινωνικής δομής των κρατουμένων και την αντιστοιχία τους με την ελληνική κοινωνία. Ενώ τέτοιου είδους μελέτες δεν υπάρχουν, είναι αντίθετα αρκετές οι προσπάθειες προσέγγισης της σωφρονιστικής πολιτικής στη χώρα μας, με ιδιαίτερη αναφορά στην κατάσταση των ελληνικών φυλακών.⁹⁷ Επειδή όμως το παρόν άρθρο δεν έχει ως αντικείμενο το παραπάνω θέμα αλλά το σύστημα των κρατουμένων, πρέπει να περιορισθεί μόνον σ' αυτό.

Θα αναφερθώ αναλυτικά στη μοναδική, απ' όσο γνωρίζω, ελληνική έρευνα του συστήματος των κρατουμένων. Η ερευνητική ομάδα του ΕΚΚΕ επέλεξε από τον πληθυσμό έξι ανδρικών φυλακών της χώρας με κλιμακούμενη αυστηρότητα λειτουργίας ως αντιπροσωπευτικό δείγμα 427 κρατούμενους.⁹⁸ Ειδικότερα, 10.8% του δείγματος εκτίουν την ποινή τους στη φυλακή της Κέρκυρας (από την Έκθεση χαρακτηρίζεται ως φυλακή ασφαλείας), 17.7% του Επταπυργίου (τρόφιμοι πολύ βαριάς εγκληματικότητας), 18.7% της Αίγινας (τρόφιμοι σοβαρής εγκληματικότητας), 16.8% της Χαλκίδας (παραγωγική), 10.6% του Βόλου (δικαστική) και 25.3% της Τίρυνθας (αγροτική). Οι κρατούμενοι των παραπάνω φυλακών αποτελούν το 1/4 του συνολικού αριθμού των ενήλικων φυλακισμένων σ' όλη τη χώρα το έτος 1982, ενώ το δείγμα εκπροσωπεί το 6.6% των κρατουμένων το έτος 1982 και το 6.1% των κρατουμένων το έτος 1983.⁹⁹

εκφράζονται από τις απαντήσεις που δίνουν στο ερωτηματολόγιο. Δεν προέρχονται επομένως και από μια διαχρονική παρατήρηση της ζωής και των αντιδράσεών τους στο σωφρονιστικό κατάστημα. Επιπλέον, δεν χρησιμοποιείται και ένα ιστορικό παραμυθι τους στη φυλακή με πι-

61% του δείγματος έχει ηλικία 25-45 ετών, 55% διαμένει σε αστικά κέντρα ενώ 41,5% σε αγροτικές περιοχές· 67% είναι τεχνίτες, εργάτες, γεωργοί, αγρότες, μικροπωλητές, μικρέμποροι, ή ασκούν βοηθητικά επαγγέλματα (τάξη γ'). 44,7% των κρατουμένων είναι υπότροποι, εκ των οποίων 61,8% έχει ήδη βρεθεί στη φυλακή τουλάχιστον δύο φορές και 44% το λιγότερο για ένα έτος· 55,5% βρίσκεται για πρώτη φορά στη φυλακή. Οι πρόσφατες καταδίκες αφορούν σε ποσοστό 32,6% του δείγματος εγκλήματα βίας, σε ποσοστό 27,2% «κτητική» (δηλ. κλοπές, απόπειρα κλοπής, κλεπταποδοχή, ζωοκλοπή, διακεκριμένες περιπτώσεις κλοπής κ.λπ.) και 14% «ωφελμιστική» εγκληματικότητα (δηλ. πλαστογραφία, ακάλυπτες επιταγές, απάτη, υπεξαίρεση κ.λπ.).

Ως προς τους ρόλους και τις αξίες της κοινότητας των κρατουμένων¹⁰⁰ που αφορά άμεσα το παρόν άρθρο υπάρχουν ορισμένα σημεία στα οποία θα ήθελα να επισημάνω την προσοχή, απλώς και μόνον επειδή υπάρχει δυσκολία σύγκρισης της μοναδικής ελληνικής έρευνας σ' αυτά τα σημεία με άλλες γνωστές αμερικανικές και ευρωπαϊκές μελέτες.

– Η πρώτη παρατήρηση είναι μεθοδολογικού περιεχομένου και σχετίζεται με τις γενικότερες επιφυλάξεις που έχουν εκφραστεί για την αξιοπιστία της αποκλειστικής χρήσης ερωτηματολογίων. Στην παρούσα έρευνα, οι αξίες της κοινότητας των κρατουμένων έχουν αξιολογηθεί μόνο με βάση τις απόψεις τους, όπως αυτές

θανές αναφορές του προσωπικού για πειθαρχικά παραπτώματα, κυρώσεις, απόπειρες απόδρασης, αυτοκτονίας κ.λπ.

– Στην έρευνα χρησιμοποιούνται οι όροι των αμερικανικών μελετών που αφορούν το κοινωνικοπολιτισμικό υπόβαθρο των κρατουμένων για να προσδιορίσουν την παραβατική ή νομότυπη συμπεριφορά τους στη φυλακή. Ενώ η ονομασία των τύπων των κρατουμένων είναι ίδια με εκείνη των αμερικανικών ερευνών αποδίδεται σ' αυτούς ένα διαφορετικό περιεχόμενο έτσι ώστε να δημιουργείται σύγχυση στον αναγνώστη/μελετητή αν επιχειρήσει να συσχετίσει τις τυπολογίες των κρατουμένων στις ελληνικές και τις αμερικανικές έρευνες (βλ. τους τύπους α, β, γ).¹⁰¹ Ο τύπος γ, φερ' ειπείν, αν και αντιστοιχεί στον right guy (antisocial) του Schrag, στην εν λόγω έρευνα χαρακτηρίζεται Ψευδοκοινωνικός, δηλαδή pseudo-social, κάτι που παραπέμπει στον politician. Οι χαρακτηρισμοί αντικοινωνικός (antisocial), ακοινωνικός (asocial), ψευδοκοινωνικός (pseudosocial) και (προ)κοινωνικός (prosocial) είναι μια τυπολογία που διατύπωσε ο Schrag με βάση το κοινωνικό και εγκληματικό παρελθόν των κρατουμένων και όχι με βάση τη συμπεριφορά τους στο σωφρονιστικό κατάστημα. Οι τύποι σε σχέση με τη νομότυπη ή παραβατική συμπεριφορά τους στη φυλακή είναι, όπως μόλις παραπάνω σημειώθηκε, οι right guy, outlaw, con-politician, square John.

– Η αλληλεγγύη εκτιμάται από το 45,2% και η μη ενοχλητική συμπεριφορά (Do Your Own Time) από το 58,5% του δείγματος ως στάση που πρέπει να τηρείται από τα μέλη της κοινωνίας τους. Επειδή όμως μπορεί να υπάρχει απόκλιση μεταξύ «λεκτικής» αλληλεγγύης (όπως εκφράζεται στις απαντήσεις) και πραγματικής, καλό θα ήταν, εφόσον απουσιάζει η μέθοδος της παρατήρησης ή η χρήση των ιστορικών παραμυθιών, να υπήρχαν οι ερωτήσεις: 1) «Πόσο πιστεύετε ότι είναι περίπου το ποσοστό που ακολουθεί μια στάση αλληλεγγύης με τους κρατούμενους, μη ενοχλητικής συμπεριφοράς, αποστασιοποίησης, συμβατικής ή μη συμβατικής συμπεριφοράς»,¹⁰² και 2) «Εσείς τι στάση ακολουθείτε ως επί το πλείστον;»

– Τέλος, μένει ασαφές αν οι ρόλοι θεωρούνται προϊόν του συστήματος της φυλακής ή αν αποτελούν μεταφορά από την ελεύθερη κοινωνία, παρόλο που έχουν διατυπωθεί για το συγκεκριμένο θέμα δύο υποθέσεις έρευνας.¹⁰³

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης για τις αξίες που διέπουν τη συνύπαρξη των κρατουμένων, η μη ενοχλητική συμπεριφορά και η αποστασιοποίηση (Play it cool and do your own time) συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά επιδοκιμαζόμενης στάσης (75,4%) από τους κρατούμενους, σημειωτέον δε ότι 42,6% του δείγματος θεωρεί ως καλό συνάδελφο τον διακριτικό.¹⁰⁴

Οι κρατούμενοι της Κέρκυρας επιδοκίμαζουν αναλογικά περισσότερο τη θετική συμβατική συμπεριφορά (φιλομάθεια, εντιμότητα κ.λπ.) και εκείνη που στρέφεται δυναμικά κατά της διεύθυνσης, ενώ αποδοκιμάζουν περισσότερο την αποστασιοποίηση.¹⁰⁵ Οι κρατούμενοι του Επαυγίου κατακρίνουν την ενοχλητική συμπεριφορά και τη διατάραξη του status-quo, της Αίγινας και της Τίρυνθας επιδοκίμαζουν την αποστασιοποίηση, της Χαλκίδας και του Βόλου την αλληλεγγύη. Είναι ενδιαφέρον ότι στις κλειστές φυλακές όπου φιλοξενούνται άτομα με σοβαρή εγκληματικότητα, καίτοι επικροτείται περισσότερο η δυναμική συμπεριφορά κατά της διεύθυνσης ή η αποστασιοποίηση στην ευρύτερη μορφή της (μη ενοχλητική συμπεριφορά, μη διατάραξη της καθεστηκυίας τάξης),¹⁰⁶ η αλληλεγγύη δεν κατέχει τη δεύτερη θέση επιδοκιμαζόμενης συμπεριφοράς.

Στην έρευνα διατυπώθηκε μια τυπολογία κρατουμένων ανάλογα με την τηρούμενη απέναντι στον κανονισμό και το προσωπικό της φυλακής στάση.¹⁰⁷ Ο κοινωνικός τύπος (α) συμμορφώνεται με τους κανονισμούς της υπηρεσίας χωρίς να επιδιώκει ιδιαίτερη εύνοια και στενές σχέσεις με τη διεύθυνση της φυλακής· ο αντικοινωνικός τύπος (β) κολακεύει το προσωπικό και καταβάλλει κάθε προ-

σπάθεια να αποσπάσει την εύνοια της διεύθυνσης: ο ψευδοκοινωνικός τύπος (γ) είναι απείθαρχος στους κανονισμούς και εχθρικός προς το προσωπικό, αλλά αλληλέγγυος με τους συναδέλφους του και ακολουθεί πάντοτε τους άγραφους νόμους της κοινωνίας τους: ο ακοινωνικός τύπος (δ) είναι εχθρικός και απομονωμένος γιατί δεν σέβεται ούτε τον κώδικα των κρατουμένων ούτε τον κανονισμό της φυλάκης.

Ο κοινωνικός τύπος α («ωραίος») απολαμβάνει τη μεγαλύτερη εκτίμηση του δείγματος (77%). Ο αντικοινωνικός τύπος β («ρουφιάνος») αποδοκιμάζεται από το 85% ενώ χαίρει μεγάλης εκτίμησης μόλις από το 3,3%. Ο ψευδοκοινωνικός τύπος γ («σωστός άνδρας», «μάγκας») έχει σε ποσοστό 35% μεγάλη αποδοχή και συμπάθεια —ιδιαίτερα μεταξύ των υποτρόπων— τουναντίον δεν εκτιμάται καθόλου από το 28,1% των κρατουμένων. Ο ακοινωνικός τύπος δ δεν τυγχάνει καμιάς υπόληψης για το 66,7% του δείγματος.

Όπως έχει παρατηρηθεί και σε άλλες έρευνες οι δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων είναι ιδιαίτερα αντιπαθείς στην κοινωνία των κρατουμένων.^{107α} έτσι και στο εν λόγω δείγμα ο βιαστής συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό αποστροφής (93%). Ακολουθεί ο δράστης ανθρωποκτονίας (66%) και ο κλέφτης (62,2%) παρόλο ότι 40,8% του δείγματος βρίσκεται στη φυλακή για «κτητική» (27,2%) και «ωφελιμιστική» (13,6%) εγκληματικότητα. 49,8% των κρατουμένων τρέφουν αντιπάθεια για τον δεσμοφύλακα ενώ 47,7% διάκεινται συμπαθώς προς αυτόν,¹⁰⁸ πράγμα διόλου παράδοξο αφού η καθημερινή επαφή μεταξύ των δύο ομάδων καταρρίπτει τις προκαταλήψεις της μιας για την άλλη και καθιστά αναγκαία την ειρηνική συμβίωση και την κατανόηση.

Σε περίπτωση «σύγκρουσης» με το προσωπικό, 54,6% των κρατουμένων δηλώνει ότι συμπαρίσταται συναισθηματικά στον/στους συναδέλφους, ενώ δεν είναι αμελητέο το ποσοστό (24%) που δηλώνει ότι θα τηρήσει στάση δικαιοκρασίας, για να κυριαρχήσει τελικά αυτή η στάση όταν η σύγκρουση λάβει συγκεκριμένη μορφή.¹⁰⁹

Η έρευνα εξέτασε και την ύπαρξη ηγετικής φυσιογνωμίας στα συγκεκριμένα σωφρονιστικά καταστήματα.¹¹⁰ Αν και 50% του δείγματος απάντησε ότι υπάρχουν ηγετικές προσωπικότητες στη φυλακή (48% ότι δεν υπάρχουν), εντούτοις 27,4% (επί του συνόλου του δείγματος) δεν μπόρεσε να δώσει τα χαρακτηριστικά της. Διαμορφώθηκε δε ένα ευρύ φάσμα γνωρισμάτων (δώδεκα ομάδες, μεταξύ των οποίων το μεγαλύτερο ποσοστό έλαβε η «μαγκιά»: 34%),¹¹¹ έτσι ώστε δεν μπο-

ρούμε να πούμε ότι υπάρχει μια αποκρισταλλωμένη άποψη για την ηγετική φυσιογνωμία στις ελληνικές φυλακές, γιατί πιθανόν να μην υφίστανται τέτοιες καθιερωμένες μορφές.

Ενδιαφέρουσα είναι η ταξινόμηση των κρατουμένων με βάση τα παρωνύμια

τους.¹¹² Η μεγαλύτερη ποικιλία αναφέρεται στον «προδότη» («ρουφιάνο», «όργανο της διεύθυνσης», «κύριο υπάλληλο»), ο οποίος αποδοκιμάζεται για τη στάση του περισσότερο από όλους τους τύπους των εγκλείστων. Ο «ρουφιάνος» δεν αναλογεί στον politician: ο politician δεν ασκεί προδοτική τακτική, αλλά κατέχοντας θέσεις-κλειδιά στο οικονομικό σύστημα της φυλακής προσπαθεί να αποκομίσει οφέλη τόσο από τους κρατούμενους όσο και από το προσωπικό. Προδοτική στάση εκ μέρους του θα είχε αρνητική επίδραση στις εμπορικές του υποθέσεις και απώλεια της λίγης επιιστοσύνης που χαίρει μεταξύ των κρατουμένων. Ο αντίποδας του προδότη είναι ο «άνδρας» («μάγκας», «σπαθένιος» κ.λπ.), χαρακτηριστικά του οποίου είναι η ευθύτητα απέναντι στην υπηρεσία και τους συναδέλφους, η αντοχή, η ειλικρίνεια και το θάρρος. Ο «άνδρας» αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στον right guy της τυπολογίας του Schrag, ο εριστικός και προκλητικός «ψευτομάγκας» («ψευτοπαλικαράς», «τοαμπουκάς», «μπελάς») στον outlaw του Big House, στον state raised youth του «αναμορφωτικού καταστήματος», και στους low riders και fuck-ups της σύγχρονης φυλακής.

Η διατύπωση συμπερασμάτων από την πρώτη παρουσίαση της έρευνας του ΕΚΚΕ θα ήταν πρόωγη. Πάντως, από τα στοιχεία που παρατίθενται η μη ενοχλητική συμπεριφορά (58,2%· Don't interfere with inmates interests), η αποστασιοποίηση (16,9%· Play it

cool and do your own time) και η αλληλεγγύη με τους συγκαταόμενους (45,2%· Keep off a man's backs, be loyal to your class) αποτελεί στάση ευρύτερης αποδοχής. Δεν αποκλίνει επομένως από την αντίστοιχη στάση των κρατουμένων ευρωπαϊκών και αμερικανικών ερευνών της περιόδου του Big House. Την παραπάνω διαπίστωση έρχεται να ενισχύσει και το ποσοστό εκτίμησης των κρατουμένων στον τύπο α (77,3%),¹¹³ δηλαδή εκείνον που τηρεί τους κανονισμούς της υπηρεσίας χωρίς να επιδιώκει ιδιαίτερη εύνοια και στενές σχέσεις με τη διεύθυνση της φυλακής.

6. Η επίδραση της ιδρυματοποίησης στην υποτροπή

Παρά τον μεγάλο αριθμό ερευνών για την ιδρυματοποίηση, οι γνώσεις για τις συνέπειές της και ειδικότερα για την επίδραση στην υποτροπή των κρατουμένων είναι πολύ περιορισμένες.

Η έρευνα του βαθμού ιδρυματοποίησης αναπτύχθηκε με σκοπό να προγνωσθεί το αποτέλεσμα της αφομοίωσης στην υποπολιτισμική ομάδα των φυλακισμένων, επειδή υποτίθεται ότι η συμμετοχή σ' αυτήν έρχεται σε αντίθεση με τις προαπαιτήσεις του σωφρονιστικού καταστήματος για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Οι ερευνητές όμως με την πάροδο του χρόνου εγκατέλειψαν αυτή

με τη φυλακή και τον προσανατολισμό του στην αποφυλάκιση, προσδιορίστηκαν τέσσερα πρότυπα συμπεριφοράς (τύποι ενσωμάτωσης). Διαπιστώθηκε ότι οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην υιοθέτηση του ενός ή του άλλου προτύπου δεν σχετίζονται με κοινωνικά χαρακτηριστικά

την προσπάθεια, και ό,τι ήταν αρχικά ένα μέσο για την επιτυχία ενός σκοπού έγινε στο τέλος αυτοσκοπός και η μελέτη της υποτροπής εγκαταλείφθηκε.¹¹⁴

Πάντως, απ' όσες έρευνες έχουν γίνει ο βαθμός αποδοχής της υποκυλιούρας των εγκλειστών δεν επιτρέπει κανένα άμεσο συμπέρασμα για μια πιθανή μελλοντική εγκληματική καριέρα. Ο υψηλός βαθμός παθητικότητας που προκαλούν τα κλειστά σωφρονιστικά καταστήματα με ανυπακοή πειθαρχία και οι αβέβαιες προοπτικές των κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους, τους οδηγούν συχνά σε αποδοχή του περιθωριακού ρόλου που τους απονέμει το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο λόγω της καταδίκης και παραμονής τους στη φυλακή, και σε ένταξη σε περιθωριακές ομάδες.¹¹⁵ Η κοινωνική τους ενσωμάτωση ως εκ τούτου γίνεται, αν όχι ανέφικτη, ιδιαίτερα δύσκολη.

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μελέτη για τη σχέση της ιδρυματοποίησης και της κοινωνικής αναπροσαρμογής είναι εκείνη της Goodstein.¹¹⁶ Σε αντίθεση με τις έρευνες που είχαν προηγηθεί, η συγγραφέας εξέτασε την αφομοίωση των κρατουμένων τριών σωφρονιστικών καταστημάτων από το νόμιμο σύστημα της φυλακής και τη σχέση του συγκεκριμένου τρόπου συμπεριφοράς με τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης. Η παρατήρηση των κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους διήρκεσε έξι μήνες. Με βάση την αποδοχή ή μη του επίσημου συστήματος και με μεταβλητές την ικανοποίηση του κρατουμένου

των κρατουμένων (με εξαίρεση τον «rebellious» που χαρακτηρίζεται περισσότερο από τους άλλους κρατούμενους του δείγματος για μικρή οικογενειακή υποστήριξη, νεαρότερη από τους άλλους κρατούμενους ηλικία πρώτης σύλληψης και άφθονες εμπειρίες φυλακίσεως).

Οι τύποι αυτοί είναι:

– ο επαναστατημένος κρατούμενος (rebellious, μικρή ικανοποίηση με τη φυλακή, μικρός προσανατολισμός στην αποφυλάκιση) απορρίπτει τους κανόνες και τις αξίες της διεύθυνσης και του προσωπικού προς χάριν των κανόνων που ενισχύουν τη συνοχή και την αυτονομία των εγκλειστών. Έχει στο ενεργητικό του πολλά πειθαρχικά παραπτώματα και δεν απασχολείται με κάποια εργασία κατά την παραμονή του στη φυλακή. Αντιστοιχεί στον right guy, real man του Schrag.

– ο θεατρίνος (manipulative, μικρή ικανοποίηση με τη φυλακή, υψηλός προσανατολισμός στην αποφυλάκιση) δεν είναι ευχαριστημένος από την παραμονή του στη φυλακή, αλλά το κρύβει ελπίζοντας ότι με τη συμμόρφωση στον κανονισμό θα κάνει τη ζωή του πιο εύκολη και θα επιταχύνει την αποφυλάκισή του. Συμμετέχει στα βελτιωτικά προγράμματα του καταστήματος. Αντιστοιχεί εν πολλοίς στον politician.

– ο ιδρυματοποιημένος (institutionalized, υψηλή ικανοποίηση με το σωφρονιστικό κατάστημα, χαμηλός προσανατολισμός στην αποφυλάκιση). Ακολουθεί τον κανονισμό προσπαθώντας να

δημιουργήσει έναν άνετο τρόπο διαβίωσης στη φυλακή: συμμετέχει στα προγράμματα και έχει κάποια «καλή» δουλειά κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο σωφρονιστικό κατάστημα.

– ο αισιόδοξος (positivist, υψηλή ικανοποίηση με το σωφρονιστικό κατάστημα, έντονος προσανατολισμός στην αποφυλάκιση). Προσαρμόζεται στην καθημερινή ρουτίνα, δεν είναι αρνητικά διατεθειμένος απέναντι στη φυλακή, αποδέχεται την εξουσία της διεύθυνσης και του προσωπικού, διατηρεί δε παράλληλα τις διασυνδέσεις του μ' έναν κύκλο ατόμων στην ελεύθερη κοινωνία. Αντιστοιχεί στον τύπο του square John.

Ως προς την κοινωνική επανένταξη των τεσσάρων τύπων παρατηρήθηκε ότι οι κρατούμενοι οι περισσότεροι ενσωματωμένοι στο νόμιμο σύστημα της φυλακής έχουν τους πρώτους μήνες μετά την αποφυλάκιση τις μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής στην ελεύθερη κοινωνία (εύρεση εργασίας, σταθερότητα ενασχόλησης, χρήση τοξικών ουσιών, προβλήματα από την υπηρεσία προστατευτικής επίβλεψης, ανάκληση της υφ' όρον απολύσεως κ.λπ.). Αφού όμως μεσολαβήσουν δύο μήνες από την αποφυλάκιση, οι διαφορές μεταξύ των τεσσάρων ομάδων εξαφανίζονται. Η επίδραση της φυλακής στη συμπεριφορά των κρατουμένων μετά την αποφυλάκιση φαίνεται να είναι ισχυρή μόνο για μικρό χρονικό διάστημα. Τα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι αποφυλακισθέντες είναι τόσο έντονα ώστε εξουδετερώνουν τις επιδράσεις του σωφρονιστικού καταστήματος.

Οι αβέβαιες προοπτικές εκφράζονται και από το δείγμα της έρευνας του ΕΚ-ΚΕ.¹¹⁷ 57% προβλέπει ότι θα συναντήσει δυσκολίες προσαρμογής¹¹⁸. ειδικότερα, τα προβλήματα οικονομικής φύσεως (58,6%) και κοινωνικής απόρριψης (52,1%) συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό ανησυχίας του δείγματος.¹¹⁹ Κατά τη γνώμη των κρατουμένων οι δυσκολίες οφείλονται στο στίγμα της καταδίκης (52,5%), στην οικονομική ανέχεια και στην έλλειψη επαγγελματικής προοπτικής (28,3%).¹²⁰ Το 34% του δείγματος πιθανολογεί ότι θα διαπράξει στο μέλλον παράνομη πράξη, από το οποίο 22,2% δηλώνει ότι έχει ελάχιστες έως λίγες πιθανότητες και 11,7% αρκετές έως πολλές, κυρίως λόγω αποδοχής του εγκληματικού ρόλου και ελλείψεως κοινωνικής μέριμνας.¹²¹

Οι κρατούμενοι της Κέρκυρας (εκεί συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός υποτρόπων του δείγματος) θεωρούν ότι έχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τις άλλες φυλακές πολλές πιθανότητες υποτροπής, ενώ της Θεσσαλονίκης σε μεγαλύτερο ποσοστό αρκεί. Ως κυριότερη αιτία υποτροπής αναφέρουν την «α-

στυναμική εξώθηση» (εννοείται η αστυνομική ευαισθητοποίηση λόγω βεβαρημένου ποινικού παρελθόντος), το γεγονός δηλαδή ότι μετά την αποφυλάκιση τους «τους καταδιώκει η αστυνομία», «ότι τους παίρνουν συχνά για εξακριβωση στοιχείων» και «τους κατηγορούν στους εργοδότες τους». Τέλος, οι κρατούμενοι της Αίγινας κατονομάζουν ως λόγους υποτροπής συχνότερα τους «κοινωνικούς παράγοντες» (ανεργία, οικονομική ανάγκη, ναρκωτικά, περιβάλλον, κοινωνικά προβλήματα).¹²²

7. Αντί επιλόγου

Όπως ήδη τονίστηκε, η επιτυχία του σκοπού μιας οργάνωσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αποδοχή του σκοπού εκ μέρους των μελών της οργάνωσης (εδώ: κρατούμενους και προσωπικό). Οι κρατούμενοι μπορούν να βοηθήσουν, να εξουδετερώσουν και να σχετικοποιήσουν την επιτυχία του σκοπού του σωφρονιστικού καταστήματος. Επομένως, η ανάπτυξη και η έρευνα ενός μοντέλου, το οποίο μπορεί να εξηγήσει επαρκώς τη δημιουργία των υποπολιτισμικών ομάδων στα σωφρονιστικά καταστήματα, είναι μεγάλης πρακτικής σημασίας για την επίτευξη του σκοπού τους.

Για παράδειγμα, εάν υποτεθεί ότι σκοπός της εκτέλεσης της στερητικής της ελευθερίας ποινής είναι η επανακοινωνικοποίηση του ποινικού παραβάτη, τότε

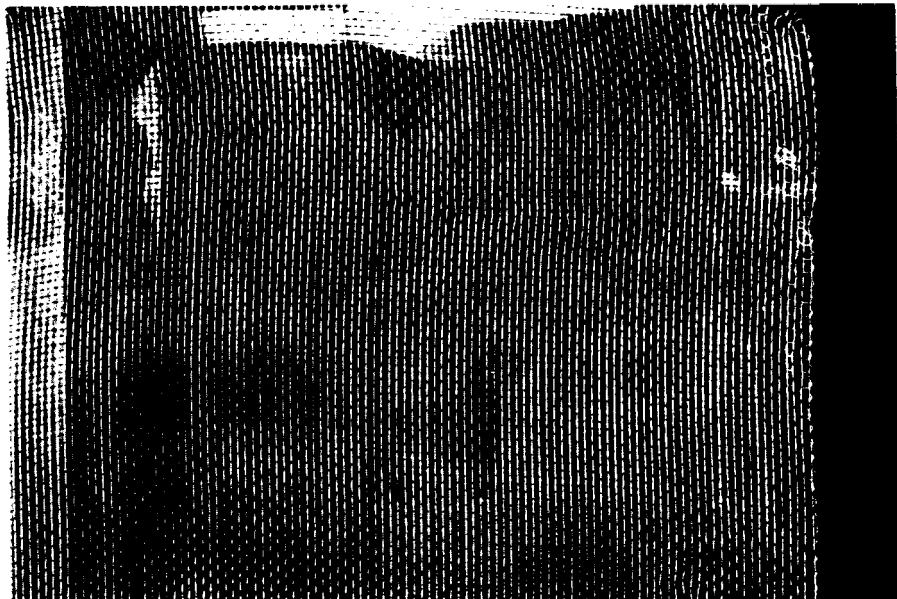
- η αποδοχή του λειτουργικού μοντέλου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι με τον σωστό συνδυασμό βελτιωτικών μέτρων και προγραμμάτων στη φυλακή είναι δυνατόν τα άτομα που ζουν σ' αυτήν να διατίθενται θετικά απέναντι στον σκοπό του σωφρονιστικού καταστήματος και έτσι να μπορούμε να προγνώσουμε τη μελλοντική συμπεριφορά τους στην ελεύθερη κοινωνία·

- η γενική αποδοχή της δεύτερης θεωρίας είναι μάλλον πεσιμιστική, γιατί τα σωφρονιστικά καταστήματα εμφανίζονται σαν πεδία των οποίων οι δυνατότητες να επηρεάσουν μια συμπεριφορά είναι πολύ περιορισμένες. Έτσι λοιπόν, είναι μάλλον αδύνατον να επιδράσει το σωφρονιστικό κατάστημα στους κρατούμενους, επειδή αυτοί ενεργούν με βάση από τα πριν αποκτηθείσες απόψεις και τρόπους συμπεριφοράς.

Κατά τη γνώμη μου, τα παραπάνω μοντέλα είναι συμπληρωματικά και όχι αντίθετα μεταξύ τους. Οι φυλακές δεν θα επιτύχουν τον «επανακοινωνικοποιητικό» σκοπό τους αν τα μέτρα που λαμβάνουν εξουδετερώνονται από εξωιδρυματικούς παράγοντες. Το στίγμα μιας πρώην καταδίκης σε στερητική της ελευθερίας ποινή προξενεί αυτόματα σ' ένα άτομο

περιορισμό των δυνατοτήτων επανένταξης του στο κοινωνικό σύνολο. Γίνεται, άρα, φανερό πόσο εξουδετερώνονται μετά την αποφυλάκιση οι όποιες προσπάθειες κοινωνικής επανένταξης έλαβαν χώρα στο σωφρονιστικό κατάστημα.

Τα θεωρητικά μοντέλα της οργάνωσης

της φυλακής και του συστήματος των κρατουμένων αναπτύχθηκαν με βάση τη δομική και πολιτισμική ιδιαιτερότητα των σωφρονιστικών καταστημάτων των ΗΠΑ. Αναμφισβήτητο σ' αυτά τα μοντέλα υπάρχουν στοιχεία που είναι γενικεύσιμα και πέραν των εθνικών τους ορίων. Όπως διαπιστώθηκε από μια μεγάλη έρευνα σε είκοσι δύο φυλακές πέντε χωρών,¹²³ η ιδρυματοποίηση, η αρνητική στάση των κρατουμένων απέναντι στο προσωπικό και η «Pluralistic Ignorance»¹²⁴ αποτελούν «διεθνή» φαινόμενα· αντίθετα, το επίπεδο απόκλισης από τους τυπικούς κανόνες του σωφρονιστικού καταστήματος αποτελεί περισσότερο αντανάκλαση της κοινωνικής δομής από την οποία προέρχονται οι κρατούμενοι και λιγότερο αντίδραση στο περιβάλλον που βρίσκονται.

Μολαταύτα υπάρχει αδήριτη αναγκαιότητα εθνικής έρευνας, γιατί θα ήταν επικίνδυνη η απλοποιητική μεταφορά των αναφερθέντων μοντέλων ιδρυματοποίησης στις ελληνικές φυλακές, κυρίως λόγω της ελληνικής πολιτισμικής ιδιομορφίας και κατά συνέπεια της υποकुουλούρας των κρατουμένων. Το πρώτο παράδειγμα το δίνει η έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, την οποία θεωρώ ιδιαίτερα διαφωτιστική και θα πρέπει να σηματοδοτήσει την αρχή μιας επισταμένης μελέτης του σωφρονιστικού προβλήματος στην Ελλάδα. Οι παρατηρήσεις του Καρανίκα ότι το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της παρ' ημίν σωφρονιστικής πολιτικής είναι ο «πρα-

κτικός εμπειρισμός» επειδή δεν μελετήθηκε σοβαρά, εμπειριστατωμένα και στο σύνολό του το σωφρονιστικό πρόβλημα ή εάν έτυχε κάποιας προσεκτικής μελέτης, το κράτος δεν θέλησε να ενδιαφερθεί σοβαρά για τη λύση του αλλά περιοριζόταν «εις πρόχειρον εμβλαωματικήν πολιτικήν», είναι ακόμη και σήμερα επίκαιρες μολονότι έχουν περάσει σαράντα χρόνια.¹²⁵

«Η τάσις τής δημιουργίας άρτίων και συμφώνως πρὸς τὰς νεωτέρας έπιστημονικάς άντιλήψεις νομοθετημάτων είναι διάχυτος παρ' ημίν (...). Τοιαύτα θεωρητικώς άρτια νομοθετικά κατασκευάσματα δυνατόν νά κολακεύωσι τόν έγωϊσμόν ώρισμένων έπιστημόνων, πολιτικών ή άνωτέρων διοικητικών ύπαλλήλων, ούσιαστικώς όμως άποτελοῦσι μίαν πολλαπλώς βλαβεράν χαρτίνην νομοθεσίαν άνευ ούσιαστικού περιεχομένου, έφ' όσον δέν λαμβάνεται έν ταυτώ καί ή φροντίς τής δημιουργίας τών άπαραίτητων προϋποθέσεων διά τήν πρακτικήν αὐτῶν έφαρμογήν».¹²⁶

Εν όψει του πρόσφατα ψηφισθέντος «Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων», για να μη μείνει κι αυτός «χαρτίνη νομοθεσία» θα ήταν σκόπιμη:

- η περιγραφή ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος κρατουμένων όλου του φάσματος των ελληνικών φυλακών με βάση τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά και το ποινικό παρελθόν τους,

- η διαδικασία και τα κριτήρια εισαγωγής σε σωφρονιστικά καταστήματα με κυμαινόμενο βαθμό ασφάλειας, αυστηρότητας, εργασιακής απασχόλησης κ.λπ.,

- η διαχρονική μελέτη της κοινωνίας των κρατουμένων διαφορετικών σωφρονιστικών καταστημάτων με τη χρήση θεωρητικών μοντέλων για το σύστημα της φυλακής, την εγκληματικότητα, τις κυριαρχούσες αξίες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, την υποκουλτούρα, την ύπαρξη τέτοιων αποκλινόντων συστημάτων αξιών, την αντιστοιχία με τις αξίες της κοινότητας των κρατουμένων,

- η μελέτη του πραγματικού τρόπου λειτουργίας και διοίκησης των σωφρονιστικών καταστημάτων καθώς επίσης και η έρευνα της σχέσης διεύθυνσης, προσωπικού (φυλακτικού και ειδικευμένου) και κρατουμένων και τέλος

- η έρευνα όσον αφορά την υποτροπή των κρατουμένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βλ. αντί άλλων την αναλυτική και κριτική παρουσίαση της Κοινωνιολογίας της οργάνωσης του K. Türk: Soziologie der Organisation, Stuttgart 1978.
2. Πρβλ. Türk, όπ. π., σ. 4.
3. Βλ. T. Parsons: Structure and Process in Modern Societies, Glencoe/111, 1960, σ. 17, R. Mayntz: Soziologie der Organisation, Reinbek bei Hamburg 1963, σ. 7· βλ.

επίσης R. Michels: Political Parties, Glencoe/111, 1949.

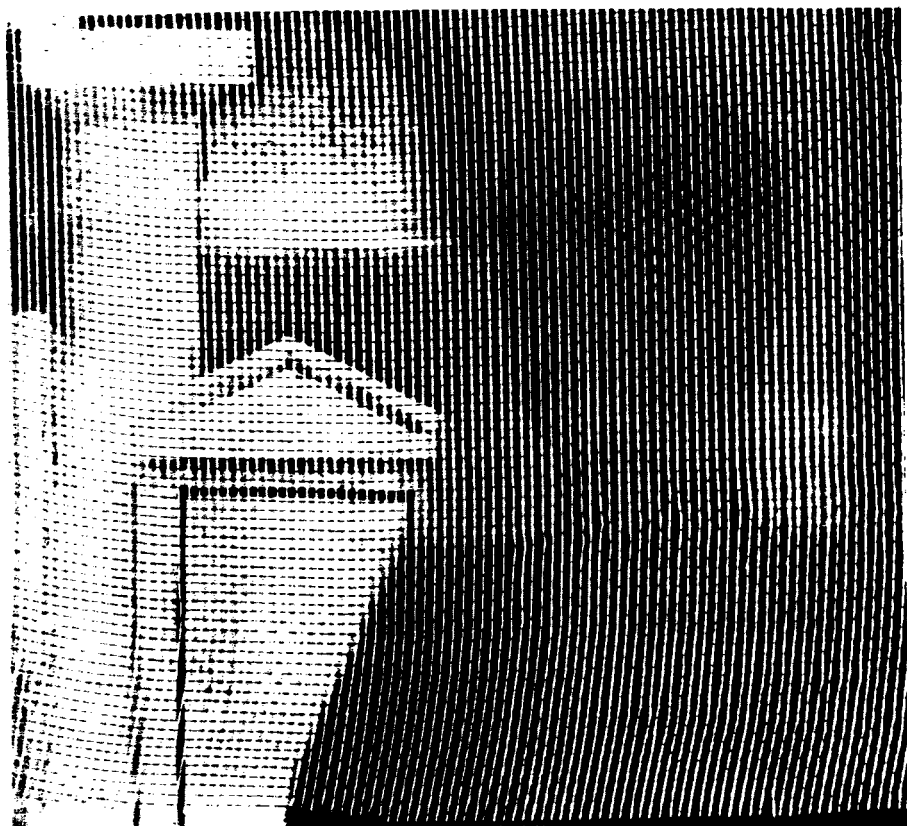
4. A. Etzioni: Soziologie der Organisationen, München 1973⁴, σ. 15.
5. Βλ. Etzioni, όπ. π., σ. 33· του ίδιου: Two Approaches to Organizational Analysis: A Critique and a Suggestion, στο: Administrative Science Quarterly 5/1960, σ. 257-278.
6. Βλ. H.J. Hummel/K.-D. Opp: Die Reduzierbarkeit von Soziologie auf Psychologie, Braunschweig 1971, σ. 61.
7. Βλ. H. Treiber: Widerstand gegen Reformpolitik. Institutionelle Opposition im Politikfeld Strafvollzug, Düsseldorf 1973.
8. Βλ. Etzioni, Soziologie, σ. 29-32.
9. Βλ. M. Voss: Gefängnis für wen? Eine kritische Funktionsbestimmung des Strafvollzugs, E. Λαμπροπούλου: Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλακής, στο: Έγκλημα & Κοινωνία, έτος Α (3)/1987, σ. 113-130.
10. Βλ. S. Wheeler: Die Struktur formal organisierter Sozialisationsanstalten, στο: Erwachsenensozialisation, O.G. Brim/S. Wheeler, Stuttgart 1974, σ. 109.
11. Βλ. Michels, όπ. π., I. Belknap: Human Problems of a State Mental Hospital, New York 1956.
12. Βλ. Etzioni, όπ. π., σ. 260, 258.
13. Βλ. T. Parsons: Suggestions for a Sociological Approach to the Theory of Organizations, στο: Administrative Science Quarterly 1/1956, σ. 63-85 (I), σ. 225-239 (II): βλ. επίσης N. Luhmann: Funktion und Fausalität, στο: KZfSS 14/ 1962, σ. 617-644, του ίδιου: Zweckbegriff und Systemrationalität, Tübingen 1968, Türk, όπ. π., σ. 25-31
14. N. Luhmann: Funktionen und Folgen for-

maler Organisationen, Berlin 1972², σ. 32· βλ. επίσης T. Parsons: The Social System, New York 1964, σ. 72, 100.

15. Βλ. Parsons, The Social System, όπ. π. βλ. επίσης J. Hage: Eine axiomatische Theorie der Organisationen, στο: Organisationstheorie, K. Türk (Εκδ.), Hamburg 1975, σ. 103-124.
16. Elaine & John Cumming: Closed Ranks, Cambridge/Mass, 1957.
17. Πρβλ. J. Robinson/G. Smith: The Effectiveness of Correctional Programs, στο: Crime and Delinquency 17/1971, σ. 67-80, W.C. Bailey: Correctional Outcome: An Evaluation of 100 Reports, στο: J.Crim 57/ 1966, σ. 153-160, Ch. H. Logan: Evaluation Research in Crime and Delinquency: A Reappraisal, JCLCPS 63/1972, σ. 378-387, D. Lipton/R. Martinson/J. Wilks: Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Evaluation Studies, New York κ.α. 1975.
18. Στον πρόλογο του βιβλίου του D. Clemmer The Prison Community (New York, 1958), ο Cressey γράφει σχετικά: «In spite of the many ingenious programs to bring about modification of attitudes or reform, the unseen environment in the prisoner's world, with few exceptions, continues to be charged with ideational content inimical to reform», σ. XIII.
19. Βλ. Etzioni, Soziologie, όπ. π., σ. 33-37, Two Approaches, όπ. π., σ. 261-278, R. Mayntz: Parteigruppen in der Grossstadt, Köln-Opladen 1959.
20. Βλ. A. Etzioni: A Comparative Analysis of Complex Organizations, New York 1961· του ίδιου: Soziologie, όπ. π., σ. 95-110.
21. Βλ. Etzioni, Soziologie, όπ. π., σ. 96-100· βλ. επίσης Parsons, Suggestions, όπ. π., σ. 228-238.
22. Βλ. Hummel/Opp, Die Reduzierbarkeit, όπ. π.
23. N.M. Tichy: An Analysis of Clique Formation and Structure in Organizations, στο: Administrative Science Quarterly 19/1973 (σ. 194-211), σ. 200.
24. Βλ. Türk, όπ. π., σ. 154 επ., έποψη 49.
25. Ο όρος της Subculture αποτέλεσε για τη Σχολή του Σικάγου έννοια-κλειδί στην εξήγηση της παραβατικής συμπεριφοράς. Παρά την πάροδο των χρόνων δεν υπάρχει συμφωνία για το τι περιλαμβάνεται στον όρο (βλ. F. Sack: Die Idee der Subkultur. Eine Berührung zwischen Anthropologie und Soziologie, στο: KZfSS 23/1971, σ. 261-282, M. Brake: The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures, London 1980). Οι εργασίες των Park, (1925), Trasher (1927), Shaw/McCay (1927) και White (1943) είναι πρόδρομοι της κλασικής θεωρίας της υποπολιτισμικής ομάδας του Cohen. Ο Cohen (1955) θεωρεί ως αιτία των νεανικών υποπολιτισμικών ομάδων τη δυναμική αντίδραση των νέων των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων με την παράλληλη δημιουργία αρνητικών υποπολιτισμικών αξιών σαν υπεραυξημένη άμυνα απέναντι σε υποσυνείδητα αποδεκτούς, αλλά υποκειμενικά αδύνατον να επιτευχθούν απ' αυτούς, στόχους των μεσαίων

κοινωνικών στρωμάτων: A.K. Cohen: *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, Glencoe/111 1955). Τρία χρόνια μετά τη δημοσίευση της εργασίας του Cohen κυκλοφόρησε η εργασία του Miller (1958). Ο Miller ασκεί κριτική στον Cohen και διατυπώνει την άποψη ότι η ζωή των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων είναι συγκεντρωμένη γύρω από κεντρικές αξιολογικές αντιλήψεις και πολιτισμικούς στόχους που δεν είναι καθ' εαυτοί αποκλίνοντες, αλλά χαρακτηρίζονται έτσι από τις μεσαίες τάξεις, που μ' αυτόν τον τρόπο περιθωριοποιούν αυτόματα τις κατώτερες (W.B. Miller: *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, στο: *Journal of Social Issues* 24/ 1958, σ. 5-19).

26. Βλ. Wheeler, *The Structure*, όπ. π., σ. 80.
27. Η επίσημη ίδρυση της κοινωνιολογίας της φυλακής ως κλάδου της Κοινωνιολογίας έλαβε χώρα το 1956-57 από το Social Science Research Council με πρωτεργάτη τον Gresham Sykes.
28. Βλ. G.M. Sykes: *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton 1958, G.M. Sykes/S.L. Messinger: *The Inmate Social System*, στο: *Theoretical Studies in the Social Organization of the Prison*, έκδ. από R.A. Cloward κ.ά., N. York 1960, σ. 5-19, E. Goffman: *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Garden City-N. York 1961, σ. 14-43.
29. Βλ. H. Garfinkel: *Conditions of Successful Degradation Ceremonies*, στο: *AJS* 51/ 1956, σ. 420-424.
30. Βλ. Goffman, όπ. π., 4 επ.
31. Βλ. E. Goffman: *On the Characteristics of Total Institutions: The Inmate World*, στο: *The Prison, Studies in Institutional Organization and Change*, D.R. Cressey (Ed.) σ. 17.
32. Βλ. Sykes/Messinger όπ. π., σ. 15-19, D. Street/ B.D. Vinter/C. Perrow: *Organization for Treatment. A Comparative Study of Institutions for Delinquents*, N. York 1966, σ. 223· βλ. επίσης G.M. Sykes/D. Matza: *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, στο *ASR* 22/1957, σ. 664-670, L.W. McCord/R. Korn: *Ressocialization within Walls*, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. *Prisons in Transformation*, έκδ. από T. Sellin, Westport, Connecticut 1954 (σ. 88-98), σ. 88, J. Galtung: *Prison. The Organization of Dilemma*, στο: *The Prison. Studies in institutional Organization and Change*, έκδ. από D.R. Cressey, N.Y. (σ. 107-145), σ. 107-112, S. Wheeler: *Socialization in Correctional Communities*, στο: *ASR* 26/1961 (σ. 697-712), σ. 710 επ.
33. Βλ. C. Wellford: *Factors associated with Adoption of the Inmate Code: A Study of Normative Socialization*, στο: *JCLCPS* 58/ 1967 (σ. 197-203), σ. 198.
34. Βλ. H. Müller-Dietz: *Probleme des modernen Strafvollzugs. Möglichkeiten und Schranken des Behandlungsvollzuges*, Berlin 1974, σ. 10.
35. Clemmer, *The Prison Community*, όπ. π., σ. 299.

36. Απόδοση στην ελληνική του γενικού όρου Institutionalization. Μορφές της Institutionalization είναι: η Hospitalization όταν πρόκειται για ψυχιατρεία, ορφανοτροφεία, οικοτροφεία, άσυλα, και η Prisonization όταν πρόκειται για φυλακές· οι ονομασίες παραλλάσσονται ανάλογα με το είδος του ιδρύματος και τους χώρους παραμονής των εγκλειστών (πλοία, στρατόπεδα συγκέντρωσης προσφύγων κ.λπ.). Η Prisonization χρησιμοποιείται στην ελληνική ενίοτε ως «φυλακοποίηση» (παλαιότερα είχε αποδοθεί πιο επιτυχημένα με τον όρο Δεσμωτηριοφιλία). Επειδή θεωρώ τον όρο αδόκιμο, θα χρησιμοποιώ αντ' αυτού τον όρο ιδρυματοποίηση, όπου δε θα υπάρχει περίπτωση συγχύσεως του αναγνώστη μεταξύ της υποταγής στο τυπικό σύστημα της φυλακής ή στο σύστημα των κρατουμένων θα διευκρινίζεται. Αντί του όρου Institutionalization έχουν χρησιμοποιηθεί και οι όροι: Deindividuation (R. Sommer/B. Osmond: *Symptoms of Institutional Care*, στο: *SP* 8/1961 σ. 254-263), Social Breakdown Syndrome E.M. Gruenberg: *The Social Breakdown Syndrome: Some Drigins*, στο: *American Journal of Psychiatry* 123 (12)/1967, σ. 1481-1489], Institutional Neurosis (R. Barton: *Institutional Neurosis*, Bristol 1959).
37. Βλ. Clemmer, όπ. π., σ. 299-315, S. Harbordt: *Die Subkultur des Gefängnisses. Eine soziologische Studie zur Resozialisierung*, Stuttgart 1967, σ. 84.
38. Βλ. A.T. Scull: *Decarceration*, Englewood Cliffs/N.J. 1977.
39. Βλ. L. Goodstein/D. Layton/MacKenzie/R.L. Shottland: *Personal Control and In-*

mate Adjustment. στο: *Criminology* 22/ 1984, σ. 343-369.

40. Βλ. J. Irwin: *Prisons in Turmoil*, Boston, Toronto 1980, 15 επ.· βλ. επίσης *Ερευνητική ομάδα Εγκληματολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών: Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα. Προκαταρκτική Έκθεση*, στην: *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Ειδικό Τεύχος, Άνοιξη 1988 (68Α), (σ. 237-377). 15.9% του δείγματος αναφέρει ότι θεωρεί τον ιδρυματισμό ως δυσκολία προσαρμογής στην κοινωνία, Πίνακας 81 και σ. 316.
41. Βλ. Clemmer, όπ. π., σ. 298-304· τον ίδιο: *Observations of Imprisonment*, στο *JCrim* 41/1950, σ. 311-319.
42. Βλ. S. Wheeler: *Socialization in Correctional Communities*, στο: *ASR* 26/1961, σ. 697-712.
43. Το θεωρητικό μοντέλο στο οποίο βασίστηκε ο Wheeler, όπ. π., για την εξήγηση του προσανατολισμού των κρατουμένων σε διαφορετικές ομάδες προσώπων ανάλογα με τη φάση της φυλάκισης, ανήκει στους Fred E. Fiedler / Alan R. Bass: *Delinquency, Confinement and Interpersonal Perception*. Technical Report No. 6. Group Effectiveness Research Laboratory (Urbana: University of Illinois, 1959).
44. Με την έννοια «κάνε την ποινή σου και φύγε».
45. Υλικό ενδεικτικά από: R.J. Corsini (1946), V. Fox (1954), J. Hargan (1935), F.E. Haynes (1948), B. Karpman (1948), W.A. Lunden (1954), W. Morrow (1950), P. Nitsche/K. Williams (1912), N. Polansky (1942)· βλ. επίσης Irwin, όπ. π., σ. 8-21.
46. Από Irwin, όπ. π., σ. 6 επ.

Local and Cosmopolitan Influentials, στο: *Social Theory and Social Structure*, N. York 1957.

57. Βλ. *Gouldner*, όπ. π. (I).

58. Βλ. *Becker/Geer*, όπ. π., σ. 306-308.

59. Βλ. *Becker/Geer*, όπ. π., σ. 308. βλ. επίσης σ. 310-313.

47. Βλ. *G. Sykes*: *The Corruption of Authority and Rehabilitation*, στο: *Social Forces* 34/1956, σ. 257-262. βλ. επίσης *A.H. Leighton*: *The Governing of Men: General Principles and Recommendations based on an Experience in a Japanese Relocation Camp*, Princeton 1945, σ. 226-241. Για τη δυνατότητα μιας οργάνωσης να ασκεί έλεγχο μέσω τέτοιων οδών (ηγετικών προσωπικτήτων) στα μέλη της, βλ. *Etzioni*: *Soziologie*, όπ. π., σ. 100-110, *R.H. McCleery*: *Policy Change in Prison Management*, East Lansing 1957.

48. Κυρίως τα έργα: *T. Parsons*: *The Social System*, και *T. Parsons/E. Shils*: *Toward a General Theory of Action*, Glencoe/111, 1953.

49. Βλ. *Luhmann*, *Funktion*, ό.π.

50. Βλ. *A. Mandaraka-Sheppard*: *The Dynamics of Aggression in Women's Prison in England*, Aldershot, Hants 1986, σ. 35 επ., πρβλ. επίσης *H. Polsky/D. Claster*: *The Dynamics of Residential Treatment. A Social System Analysis*, Chappel Hill 1968.

51. Βλ. *Irwin*, *Prisons*, όπ. π., σ. 34 επ.

52. Βλ. *Sykes/Messinger*, όπ. π., σ. 19.

53. Βλ. *C. Schrag*: *Some Foundations for a Theory of Correction*, στο: *The Prison. Studies in institutional Organization and Change*, εκδ. από D.R. Cressey, New York 1961, σ. 309-357.

54. Βλ. *A. Gouldner*: *Cosmopolitans and Locals: Toward an Analysis of Latent Social Roles*, στο: *Administrative Science Quarterly* 2/1957, σ. 281-306 (I), σ. 444-480 (II).

55. Βλ. *H.S. Becker/B. Geer*: *Latent Culture: A Note on the Theory of Latent Social Roles*, στο: *Administrative Science Quarterly* 5/1960, σ. 304-313.

56. Βλ. *R.K. Merton*: *Patterns of Influence:*

60. Ο πρώτος όρος αφορά την τυπολογία με βάση την αποδοχή από τον κρατούμενο των επίσημων κανονισμών του σωφρονιστικού καταστήματος: ο δεύτερος το κοινωνικό και εργαλειακό παρελθόν του φυλακισμένου.

61. Βλ. *P.G. Garabedian*: *Social Roles and Process of Socialization in the Prison Community*, στο: *SP* 11/1963, σ. 139-152.

62. Βλ. *J. Irwin/D. Cressey*: *Thieves, Convicts and the Inmate Culture*, στο: *SP* 10/1962, σ. 142-155.

63. Βλ. *D.W. Ward/G. Kassebaum*: *Women's Prison. Sex and Social Structure*, Chicago/111, 1965, *R. Giallombardo*: *Social Roles in a Prison for Women*, στο: *SP* 13/1966, σ. 268-288, *E. Heffernan*: *Making it in Prison. The Square, the Cool and the Life*, New York 1972.

64. Πρβλ. *J. Roebuck*: *A Critique of «Thieves, Convicts and the Inmate Culture»* στο: *SP* 11/1963, σ. 193-200. βλ. επίσης *Mandaraka-Sheppard*, όπ. π., σ. 34.

65. Βλ. *B. Schwartz*: *Pre-Institutional vs. Situational Influence in a Correctional Community*, στο: *JCLCPS* 62/1971, σ. 532-542. *τον ίδιον*: *Peer versus Authority Effects in a Correctional Community*, στο: *Criminology* 11/1973, σ. 233-257.

66. Βλ. *Ε. Λαμπροπούλου*: *Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα; Μια κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεών τους*, στα: *Ποινικά Χρονικά* 36/1986 (σ. 419-435), σ. 427-429 με περαιτέρω παραπομπές.

67. Βλ. *D. Street*: *The Inmate Group in Custodial and Treatment Settings*, στο: *ASR* 30/1965, σ. 40-55. βλ. επίσης *M.N. Zald*: *Organizational Control Structures in five*

Correctional Institutions, στο: *AJS* 68/1962, σ. 335-345.

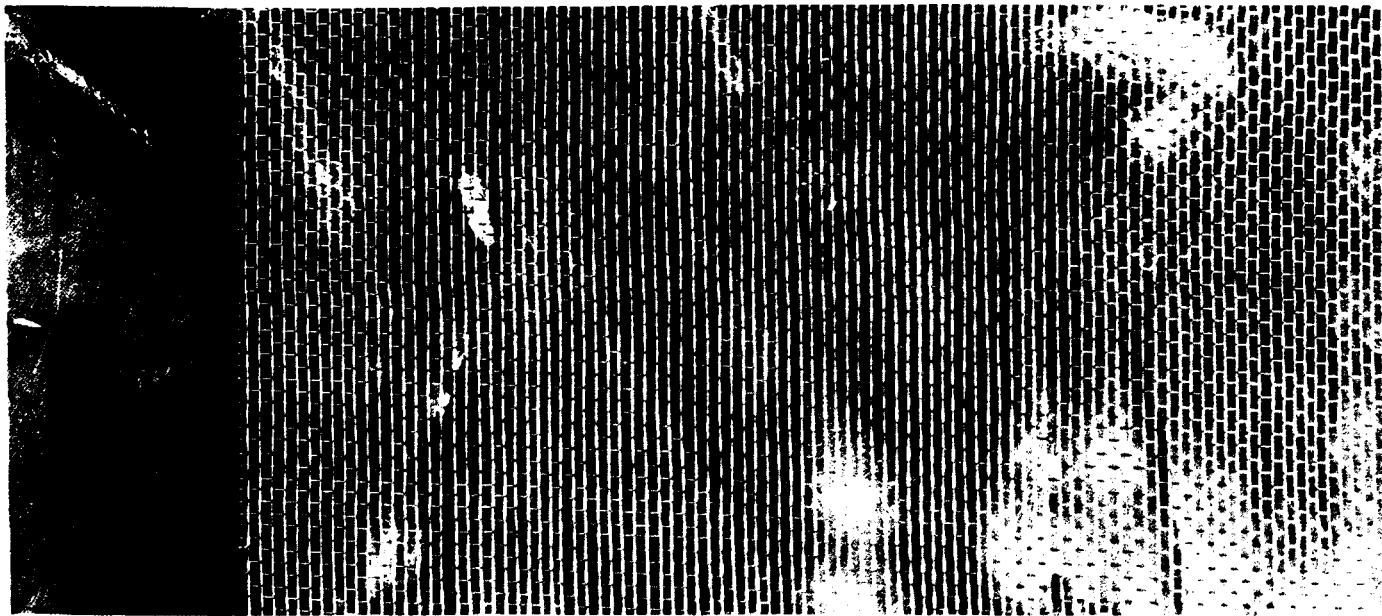
68. Ενδεικτικά βλ. *C.W. Thomas/E.D. Poole*: *The Consequences of Incompatible Goal Structures in Correctional Settings*, στο: *InJCrim* 3/1975, σ. 27-42, *C.W. Thomas/M.T. Zingraff*: *Organizational Structure as a Determinant of Prisonization. An Analysis of the Consequences of Alienation*, στο: *Pacific Sociological Review* 19/1976, σ. 98-116.

69. Βλ. *C.R. Title*: *Inmate Organization: Sex Differentiation and the Influence of Criminal Subcultures*, στο: *ASR* 34/1969, σ. 492-504. *τον ίδιον*: *Society of Subordinates. Inmate Organization in a Narcotic Hospital*, Bloomington, London 1972.

70. Βλ. *G.P. Alpert*: *Patterns of Change in Prisonization - A Longitudinal Analysis*, στο: *Criminal Justice and Behavior* 6/1979, σ. 159-174, *C.W. Thomas*: *Toward a more Inclusive Model of the Inmate Contraculture*, στο: *Criminology* 8/1970, σ. 251-262, *R. Huff*: *Inmate Stratification: Some Policy Implications for Correctional Administrators and Staff*, στο: *Corrective and Social Psychiatry and Journal of Behavior Therapy* 20/1974, σ. 9-14, *J. Jacobs*: *Stratification and Conflict among Prison Inmates*, στο: *JCrim* 66/1976, σ. 476-482, *C.W. Thomas/D.M. Petersen*: *Prison Organization and Inmate Subcultures*, Indianapolis 1977.

71. Η ασκούμενη από το προσωπικό πίεση εντείνει στους φυλακισμένους το αίσθημα αδυναμίας αυτοπροσδιορισμού και τους οδηγεί στην υποταγή στο τυπικό σύστημα της φυλακής. Η μεταβλητή βασίζεται στο *Compliance Model* του *Etzioni* (A Comparative Analysis, όπ. π.).

- Guards, στο: *Journal of Criminal Justice* 15/1987, σ. 49-64.
83. *Carroll, Hacks...*, όπ. π., σ. 69, βλ. και σ. 64-68.
84. *Irwin, The Prisons...*, όπ. π., σ. 181 επ.
85. *G. Suttles: The Social Order of the Slum.* Chicago 1968, από *Irwin*, όπ. π.

72. Βλ. *F.A. Allen: Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal*, στο: *JCLCPS* 50/1959, σ. 226-237.
73. Βλ. *Λαμπροπούλου, Οι λειτουργίες...*, όπ. π., σ. 115-119, με περαιτέρω παραπομπές.
74. *Irwin, Prisons...*, όπ. π., σ. 37-152.
75. Βλ. *E. Studt/S.L. Messinger/T.P. Wilson: C-Unit: Search for Community in Prison*, New York 1968· βλ. επίσης *P.A. Albrecht/F. Lamott: Innenansichten, Gruppendiskussionen mit Bediensteten des Jugendstrafvollzugs*, στο: *Jugendstrafe an Vierzehn-und Fünfzehnjährigen. Strukturen und Probleme*, Εκδ. από P.-A. Albrecht/H. Schüler-Springorum, München 1983, σ. 135-176.
76. Βλ. *J. Irwin: The Felon*, Englewood Cliffs/N.J. 1970, *R. McCleery: Communication Patterns as Bases of Systems of Authority*, Theoretical Studies 1960, όπ. π.
77. Βλ. *Irwin, Prisons...*, όπ. π., σ. 47-60.
78. Στο μυθιστόρημα του *Truman Capote: In Cold Blood*, New York 1965, ο ένας (Perry Smith) από τους δύο ήρωες του βιβλίου έχει ένα τατουάζ στο μπράτσο που γράφει «Born to loose».
79. Βλ. *L. Carroll: Hacks, Blacks and Cons*, Lexington/Mass. 1974.
80. Βλ. *American Friends Service Committee: Struggle for Justice*, New York 1971· βλ. επίσης: *Andrew v. Hirsch: Doing Justice*, New York 1976.
81. Βλ. *Irwin*, όπ. π., σ. 142-152, με περαιτέρω παραπομπές.
82. Βλ. *J. Jacobs: Stateville*, Chicago 1977. Για τις απόψεις του προσωπικού βλ. *J.P. Hepburn: The Prison Control Structure and its Effects on Work Attitudes: The Perceptions and Attitudes of Prison*
86. *L. Yablonsky: The Delinquent Gang as a Near-Group*, στο: *SP* 7/1959, σ. 108-117.
87. Βλ. *V. Williams/M. Fish: Convicts, Codes and Contraband*, Cambridge 1974.
88. Βλ. *S.E. Gleason: Hustling: The «Inside» Economy of a Prison*, στο: *Federal Production* 42/1978, σ. 32-40.
89. Ερευνητική ομάδα Εγκληματολογίας του ΕΚΚΕ, Ο θεσμός..., όπ. π., σ. 237-402.
90. Βλ. *Δ.Ι. Καρανίκα: Σωφρονιστική*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1950, σ. 17-29, *Κ.Γ. Γαρδίκας: Εγκληματολογία*, τ. Γ' Σωφρονιστική, Αθήναι 1965³, σ. 309-316.
91. Βλ. *Καρανίκα*, όπ. π.
92. Βλ. *Καρανίκα*, όπ. π., σ. 277.
93. Βλ. *Καρανίκα*, όπ. π., σ. 21.
94. Βλ. *Γαρδίκας*, όπ. π., σ. 314.
95. Βλ. *Γαρδίκας*, όπ. π., σ. 314 επ.
96. Βλ. *Γαρδίκας*, όπ. π., σ. 313, βλ. *Δικανικά Χρονικά: Το ψυχοπαθολογικών φαινόμενων της δεσμοτηριοφιλίας*, Έτος Α', Β' 1932-1933, σ. 5 επ.
97. Βλ. Έρευνα: Αί φυλακαί έν 'Ελλάδι, τ. Α' 1901-1904, τεύχος Ζ', σ. 102 επ., *Γ.Α. Κατωπόδη: Άσφυξία έν ταίς έλληνικαίς φυλακαίς*, στο: «Έργασία» 1934, σ. 331 επ., εφημ. *Βραδυνή: Τό ζήτημα τών φυλακών*, 20/4/1936, σ. 1 επ., *Θ. Παπαευσταθίου: Έκθεσις επί τού σωφρονιστικού προβλήματος έν 'Ελλάδι*, στίς: Σωφρονιστικές Πληροφορίες, έτος Β' 1936, τεύχος Β', σ. 22 επ., *Α. Βαγιανός: 'Η Σωφρονιστική Πολιτική έν 'Ελλάδι*, στο 'Αρχείο Ποινικών Έπιστημών, Σ.Α. Τεγόπουλου, Δ.Ε. Καστόρχει: 'Η έν 'Ελλάδι Σωφρονιστική Πολιτική και ή μεταχείρισις τών κρατουμένων, Β' Ανατύπωσις 1938, *Καρανίκα*, όπ. π., σ. 256-324, *Π. Παπαδάτου: Γενικές αρχές της σύγχρονης ορθολογικής και ανθρωπιστικής αν-*
- τεγκληματικής πολιτικής, τόμ. II, Αθήνα 1977, Σ. Αλεξιάδης: Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος, Αθήνα - Κομοτηνή 1983, *Α. Μαργαρίτη-Ν. Παρασκευόπουλου: Η θεωρία της ποινής*, Θεσσαλονίκη 1984.
98. Για τη σύνθεση του πληθυσμού ανά σωφρονιστικό κατάστημα, βλ. Ο θεσμός..., όπ. π., σ. 242. Για τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος που παρατίθενται βλ. σ. 242-249, Πίνακες 1-13.
99. Υπολογισμός από τη Στατιστική της Δικαιοσύνης 1982, 1983. Σωφρονιστική Στατιστική, Πίναξ I, II. Το 1982 κρατήθηκαν στις φυλακές του κράτους 6.417 κατάδικοι, 2.261 (35,3%) εκρατούντο από το προηγούμενο έτος, ενώ 4.156 (64,7%) εισήλθαν κατά τη διάρκεια του '83. Οι κρατούμενοι του έτους 1983 είναι 2.163 (30,7%) από το '82 και 4.880 (69,3%) από το '83, δηλ. συνολικά 7.043 κρατούμενοι.
100. Βλ. Κεφ. VII, σ. 287-307.
101. Βλ. σ. 294-296.
102. Πρβλ. Πίνακα 63.
103. Βλ. σ. 240 επ., υποθέσεις αρ. 3, 4.
104. Βλ. Πίνακα 65.
105. Βλ. σελ. 319-322.
106. Η έλλειψη αλληλεγγύης αποδοκιμάζεται μόνον από το 9,1% του δείγματος, ενώ η ενοχλητική συμπεριφορά από το 59,5% και η συνεργασία με τη διεύθυνση από το 55,7%, Πίν. 64 (δεν αναφέρονται τα ποσοστά κατά φυλακές).
107. Βλ. σελ. 293-300 και Πίν. 70, 71· πρβλ. επίσης και τα παρονύμια τα οποία αναφέρονται στο άρθρο της *Π. Παπαδοπούλου: Γλώσσα και φυλακή* (σ. 163-203) στον ίδιο τόμο της Επετεώρησης Κοινω-

124. Είναι το φαινόμενο κατά το οποίο τα μέλη μιας ομάδας αντιλαμβάνονται λανθασμένα τη συμπεριφορά και τις πεποιθήσεις των συναδέλφων τους.
125. Βλ. *Καρανίνα*, *Σωφρονιστική...*, όπ. π., σ. 256 επ.
126. Βλ. *Καρανίνα*, όπ. π., σ. 256.

νικών Εργων, ιδίως σελ. 171- 183, 197-203.

- 107α. *K.-D. Opp: Strukturen und Prozesse in Gefängnissen. Zur Anwendbarkeit der Lerntheorie in Strafvollzug*, στο: *Soziologie* τμητικός τόμος για τον R. König, εκδ. από G. Albrecht/H. Daheim/F. Sack, Opladen 1973, σ. 737-752.
108. Βλ. Πίνακα 72.
109. Βλ. Πίνακα 68, πρβλ. Πίνακα 69 β.σ. και σ. 300-303.
110. Βλ. Πίνακα 76, 77 και σ. 305 επ.
111. Βλ. Πίνακα 76.
112. Βλ. παραπομπή αρ. 107 του παρόντος άρθρου.
113. Βλ. Πίνακα 70.
114. *M.T. Zingraff: Prisonization as Inhibitor of effective Resocialization* στο: *Criminology* 13/1975 (σ. 366-388), σ. 367.
115. Συστηματική έρευνα των συνεπειών της ιδρυματοποίησης έγινε από τον Thomas και τους συνεργάτες του. βλ. *C.W. Thomas/S.C. Foster: Prisonization in the Inmate Contraculture*, στο: *SP* 20/1972, σ. 229-239, *Thomas/Poole, The Consequences*, όπ. π.
116. Βλ. *L. Goodstein: Inmate Adjustment to Prison and the Transition to Community Life*, στο: *JResCrim* 16/1979, σ. 246-272.
117. Κεφ. VIII, σ. 307-318.
118. Πίνακας 79.
119. Πίνακας 80.
120. Πίνακας 81.
121. Πίνακας 84Γ.
122. Βλ. σ. 317, 315, 317 αντιστοίχως.
123. Βλ. *R.L. Akers/N.S. Hayner/W. Gruninger: Prisonization in five Countries. Type of Prison and Inmate Characteristics*, στο: *Criminology* 14/1977, σ. 527-554.

Συντομογραφίες ξένων περιοδικών

American Journal of Sociology = AJS
 American Sociological Review = ASR
 International Journal of Criminology and Penology = InJCrim
 Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science = JCLCPS
 Journal of Criminal Law and Criminology = JCrim
 Journal of Research in Crime and Delinquency = JResCrim
 Social Problems = SP
 Kölner Zeitschrift für Soziologie and Sozialpsychologie = KZfSS

Το σωφρονιστικό άλλοθι: Το ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ Π. ΣΕΡΑΣΗΣ

Έχεις ποτέ διαβάσει εγκληματολογικά κείμενα; Είναι συγκλονιστικά. Και το λέω αυτό από έκπληξη, όχι από επιθετικότητα, επειδή δεν μπορώ να καταλάβω πώς ο εγκληματολογικός λόγος μπόρεσε να συνεχισθεί σ' αυτό το επίπεδο. Έχει κανείς την εντύπωση ότι έχει τόσο χρησιμότητα, είναι τόσο απαραίτητος και τόσης ζωτικής σημασίας για τη λειτουργία του συστήματος, ώστε δεν θεωρεί αναγκαίο να αναζητήσει κάποια θεωρητική κάλυψη για τον εαυτό του, ή ακόμη απλά ένα συνεκτικό πλαίσιο. Είναι απολύτως ωφελμιστικός. Πιστεύω ότι είναι ανάγκη να εξετασθεί γιατί ένας τέτοιος «επιστημονικός» λόγος έγινε τόσο απαραίτητος στη λειτουργία του ποινικού συστήματος του 19ου αιώνα. Αυτό που τον έκανε αναγκαίο ήταν το *άλλοθι*, που επιστρατεύεται από το 18ο αιώνα, ότι *αν επιβάλλεται μια ποινή σε κάποιον αυτό δεν γίνεται με σκοπό να τιμωρήσουμε αυτό που έκανε αλλά να μεταβάλουμε αυτό που είναι*.¹

MICHEL FOUCAULT (1975a)

ΤΟΣΟ ο «Σωφρονιστικός Κώδικς Εκτελέσεως των Ποινών» (1967) όσο και ο νέος «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» (1989) στο πρώτο τους ήδη άρθρο ορίζουν ως σκοπό της ποινής την «κοινωνική επανένταξη» («κοινωνικήν αναπροσαρμογήν») των κρατουμένων.² Η αρχή αυτή βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία προς τις σωφρονιστικές αντιλήψεις που επικρατούν από τα τέλη του 18ου αιώνα και μπορεί να βρεθεί διατυπωμένη στις περισσότερες νομοθεσίες καθώς και σε υπερεθνικά κείμενα όπως οι «Στοιχειώδεις Κανόνες» του Συμβουλίου της Ευρώπης (1973, 1987) και του ΟΗΕ (1984).³

Η κοινωνική αναπροσαρμογή, η «επανακοινωνικοποίηση» προβάλλεται ως σκοπός της ποινής και ως δικαιολογία του εγκλεισμού με βάση την υπόθεση ότι τα αίτια της εγκληματικής πράξης θα πρέπει να αναζητηθούν σε κάποια ιδιότυπα χαρακτηριστικά του εγκληματία. Κατά συνέπεια, το ζητούμενο είναι η βελτίωσή του, η αναδόμηση της προσωπικότητάς του και η κοινωνική του επανένταξη και αυτό επιτυγχάνεται με τον εγκλεισμό του παραβάτη του νόμου στο κλειστό πλαίσιο της φυλακής.

Πολλές και ποικιλόμορφες είναι οι μέλτες (και κριτικές) που υπάρχουν σχετικά με το θεσμό της φυλακής, γενικότερα, αλλά και την πρακτική εφαρμογή του σω-

φρονισμού στη χώρα μας, ειδικότερα.⁴

Πέρα από τις θεωρητικές επικρίσεις και αμφισβητήσεις, αντικείμενο εξέτασης αποτέλεσε και η πρακτική δυνατότητα επίτευξης του στόχου της «επανακοινωνικοποίησης» κατά πόσο, δηλαδή, είναι εφικτή μια «βελτιωτική» παρέμβαση στην προσωπικότητα του παραβάτη και η προετοιμασία του για την επανένταξή του στην «κονφορμιστική» κοινωνία, μέσα στα πλαίσια ενός κλειστού, ολοκληρωτικού θεσμού όπως είναι η φυλακή, με τα μέσα που αυτή διαθέτει.

Ακόμη κι αν παραμερίσουμε για λίγο τα διλήμματα της αμφισβητούμενης νομιμότητας και επιστημονικής ορθότητας ενός τέτοιου εγχειρήματος, ακόμη και αν αποφύγουμε την εμπλοκή σε συζητήσεις γύρω από το δικαίωμα παρέμβασης στην προσωπικότητα του ατόμου και αν κοιφύσουμε στις επικρίσεις για προσπάθεια ελέγχου και χειραγώγησης, ορθώνονται τα πρακτικά προβλήματα και η σκληρή καθημερινή πραγματικότητα: αυτή ακριβώς η πραγματικότητα που οδήγησε στην απαισιόδοξη διαπίστωση –ακόμη και από τους ίδιους τους εκπροσώπους του συστήματος– ότι «τίποτε δεν δουλεύει» («nothing works»).

Ένα από τα σημαντικά ζητήματα που έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης είναι η διάρκεια της ποινής που καλείται να εκτίσει ο κρατούμενος, ως συντελεστής της βελτιωτικής επίδρασης που αναμένεται να ασκηθεί επάνω του.

Το κύριο βάρος της έρευνας δόθηκε στις μακροχρόνιες ποινές⁵ και ιδιαίτερα στις δυσμενείς επιδράσεις τους στον κρατούμενο αλλά και στο οξύμωρο σχήμα της προσπάθειας «επανακοινωνικοποίησης» με το μακροχρόνιο αποκλεισμό του από την κοινωνία: το «άλλοθι» στην περίπτωση αυτή δεν είναι διόλου πειστικό.

Ανάλογο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζουν και οι μικρές διάρκειας ποινές, ένα φαινόμενο που παρατηρείται ευρύτατα και στη χώρα μας.⁶

Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα μιας δώδεκαετίας (από τη μεταπολίτευση ως το 1985, οπότε και υπάρχουν διαθέσιμα πλήρη στοιχεία), η συντριπτική πλειοψηφία των εισερχομένων⁷ κάθε χρόνο στις ελληνικές φυλακές εγκλείονται για να εκτίσουν ποινές μέχρι ένα έτος.⁸ (Πίν. 1).

Παρά το ότι το ποσοστό των εγκλεισμένων για ποινές μέχρι ένα έτος παρουσιάζει πτωτική τάση –κυρίως λόγω της

ποχρεωμένη» να απομονώσει από το κοινωνικό σύνολο για να προστατευτεί.

Αυτό θα πρέπει να συνδυασθεί και με το δεδομένο ότι —κατά μέσο όρο— μόνο ένα ποσοστό 1.94%(!) των θεωρουμένων ως δραστών από την αστυνομία και 4.81%(!) των καταδικαζομένων από τα

ριές περιπτώσεις εγκληματικότητας (αυτό εξάλλου είναι και το στερεότυπο που επικρατεί), κάτι τέτοιο δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Κατά συνέπεια, η πλειοψηφία των εισερχομένων στη φυλακή —με όλες τις στιγματιστικές και άλλες επιπτώσεις που συνεπάγεται κάτι τέτοιο— κατά πολύ απέχει από το στερεότυπο που πανταχόθεν (ακόμη και με επιστημονικοφανή τρόπο) προβάλλεται και επικρατεί στο κοινωνικό σύνολο, για να καθησυχάζει τις συνεδήσεις των νομοταγών πολιτών: το στερεότυπο του επικίνδυνου «εγκληματία» (λέξη που καθίσταται συνώνυμη του δολοφόνου, του βιαστή, του αιμοδιψούς) που πρέπει να τον απομονώσουμε για το «καλό» του και το «καλό» της κοινωνίας μας.

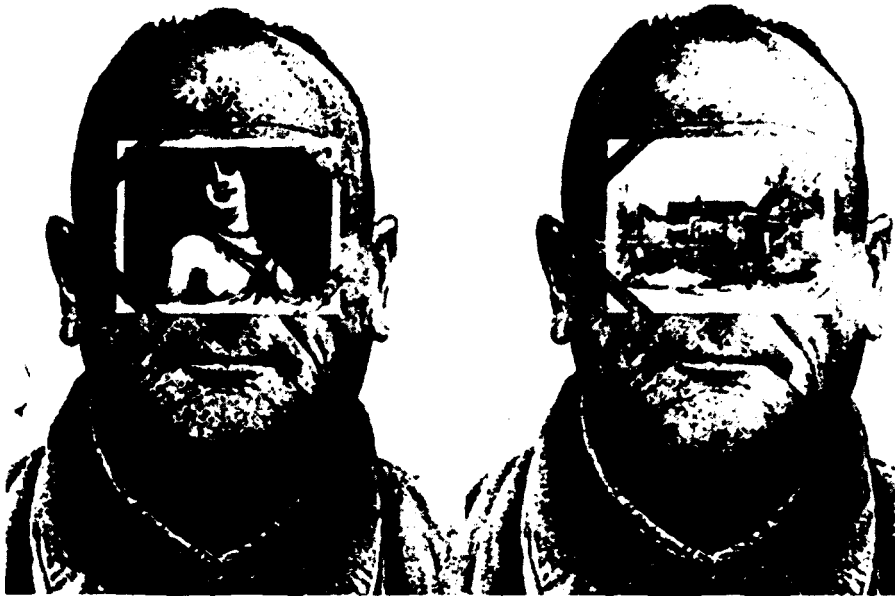
β. Με δεδομένο ότι οι ποινές αυτές είναι εξαγοράσιμες¹⁰ και η δικαστηριακή πρακτική είναι ευνοϊκή στο θέμα αυτό, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι τουλάχιστον ένα μεγάλο ποσοστό αυτών οδηγούνται τελικά στη φυλακή γιατί δεν έχουν τα χρήματα να εξαγοράσουν την ποινή τους, να εξαγοράσουν, σε τελευταία ανάλυση, την «κοινωνικοποίησή» τους!

Έτσι, μέσα από τα στατιστικά δεδομένα,¹¹ ο «κακούργος» έγκλειστος των φυλακών αποκαλύπτεται ως ένας μικρο-παραβάτης που αν είχε τα χρήματα να πληρώσει την εξαγορά της ποινής του θα συνέχιζε τη ζωή του, στερούμενος, τελικά, τη «βελτιωτική» παρέμβαση της ποινικής δικαιοσύνης.

Και η «κοινωνικοποίηση»; Τι γίνεται με την «κοινωνική επανένταξη» που ευαγγελίζεται η σωφρονιστική νομοθεσία;

Είναι αμφίβολο εάν μπορεί να βρεθεί κάποιος, ακόμη κι αν είναι υπέρμαχος των σωφρονιστικών ιδεωδών και του υφιστάμενου συστήματος, που να υποστηρίξει ότι σε χρονικό διάστημα ενός, έξι ή και δώδεκα μηνών¹² είναι δυνατό να επιτευχθούν όλα όσα υποτίθεται ότι εμπεριέχονται στον όρο επανακοινωνικοποίηση, ακόμη και στη φανταστική περίπτωση που η αναγκαία υποδομή και όλοι οι υλικοί όροι θα ήταν εξασφαλισμένοι και οι συνθήκες ευνοϊκές.

Μέσα από τις διαδικασίες «φιλτραρίσματος», λοιπόν, επιλέγεται από ένα σύνολο δραστών, που κατά μέσο όρο φτάνουν τους τριακόσιες χιλιάδες,¹³ ένας αριθμός γύρω στους πεντέμισι χιλιάδες (ο οποίος, όπως φαίνεται και από τον πίνακα 2, φθίνει συνεχώς) οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι μικρο-παραβάτες, χωρίς καν την οικονομική δυνατότητα να εξαγοράσουν την ποινή τους, για να οδηγηθούν στις φυλακές καθιστάμενοι, έτσι, αποδιοπομπαίοι τράγοι ενός συστήματος που —όχι χωρίς υποκρισία— προβάλλει ως ιδεώδες του τη μεταχείριση—«θεραπεία» του παραβάτη και την προστασία

μειώσεως του αριθμού των εγκλεισμένων— γεγονός παραμένει ότι η πλειοψηφία των περιπτώσεων (κατά μέσο όρο 74,1%) ανήκει σε αυτή την κατηγορία.

Δύο είναι οι άμεσες διαπιστώσεις που μπορούν να γίνουν για το φαινόμενο:

α. Η πλειοψηφία των εισερχομένων είναι μικρο-παραβάτες (petty offenders) που έχουν διαπράξει αδικήματα για τα οποία προβλέπονται χαμηλές ποινές· καταρρίπτεται έτσι ο μύθος του επικίνδυνου εγκληματία τον οποίο η πολιτεία είναι «υ-

δικαστήρια καταλήγει τελικά στη φυλακή. Όπως, εξάλλου, φαίνεται και από τον πίνακα 2, ακόμη και αυτά τα ποσοστά παρουσιάζουν πτωτική τάση.

Είναι σαφές ότι, μέσα από τις διαδικασίες επιλογής του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό αυτών που η αστυνομία εισάγει στο σύστημα καταλήγουν στην τελική του έξοδο που είναι η έκτιση κάποιας ποινής στη φυλακή.⁹ Και ενώ θα περίμενε κανείς το μικρό αυτό ποσοστό να περιλαμβάνει βα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εισελθόντες στις φυλακές με βάση τη διάρκεια της ποινής

Έτος	Σύνολο εγκλεισθέντων	Έως 1 έτος	%	Άνω του 1 έτους	%
1974	9.143	7.902	86,43%	1.241	13,57%
1975	7.147	5.899	82,54%	1.248	17,46%
1976	6.467	5.223	80,76%	1.244	19,24%
1977	6.159	4.824	78,32%	1.335	21,68%
1978	6.190	4.917	79,43%	1.273	20,57%
1979	5.818	4.431	76,16%	1.387	23,84%
1980	5.846	4.241	72,55%	1.605	27,45%
1981	4.728	3.453	73,03%	1.275	26,97%
1982	4.156	2.627	63,21%	1.529	36,79%
1983	4.880	2.897	59,36%	1.983	40,64%
1984	4.559	2.515	55,17%	2.044	44,83%
1985	3.620	1.985	54,83%	1.635	45,17%
μ.δ.:	5.726	4.243	74,10%	1.483	25,90%

του κοινωνικού συνόλου, και όχι την τιμώρηση-«εκδίκηση».

Ο εγκλεισμός αυτός, με τις στιγματιστικές του επιδράσεις αλλά και τη φυσική απομάκρυνση του ατόμου από το περιβάλλον του, μόνο αρνητικά αποτελέσματα έχει τελικά για τον κρατούμενο: τα γνωστά προβλήματα τόσο της διαβίωσης στη φυλακή όσο και της μετέπειτα περιόδου.

Το «ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης» παραμένει σε ένα θεωρητικό επίπεδο διακηρύξεων, ενώ η μοναδική λειτουργία που ουσιαστικά επιτελείται είναι αυτή της παραγωγής και αναπαραγωγής ενός στερεότυπου «εγκληματία», με όλες τις πρακτικές συνέπειες που κάτι τέτοιο συνεπάγεται, τόσο για τα άτομα όσο και για το κοινωνικό σύνολο.¹⁴

Το σωφρονιστικό άλλοθι γίνεται ολοένα και πιο σαθρό, αποκαλύπτοντας τις πραγματικές προθέσεις που υποκρύπτονται: της καταστολής και του ελέγχου.

Αυτό ακριβώς υποδηλώνει και η σχετική θέση του Ηλία Δασκαλάκη (1982):

«Κάτω από συνθήκες έντασης των πολιτικοκοινωνικών αντιθέσεων, η φυλακή γίνεται μηχανισμός καθαρής καταστολής και εξουδετέρωσης, καμουφλάροντας, όπως είπαμε, τούτο κάτω από το γενναιόφρον ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης. Η παρατεινόμενη δομική κρίση του καπιταλισμού και η όξυνση των αντιθέσεων που επάγεται πιθανολογεί σοβαρότατη για το κοντινό μέλλον έξαρση της κατασταλτικής λειτουργίας της φυλακής σε ορισμένες χώρες. Αυτό θα προβάλλει ανάγλυφα τον δονκιχωτικό χαρακτήρα κάθε συζήτησης γύρω από την ανα-

μόρφωση, τον περιορισμό ή την κατάργηση της φυλακής».

Το θέμα της «επανακοινωνικοποίησης», λοιπόν, θα πρέπει να αποτελέσει κεντρικό αντικείμενο της εγκληματολογικής έρευνας, σε όλες τις πτυχές του, συμπεριλαμβανομένης της διάρκειας της ποινής όσον εγκλείονται στις φυλακές. Η εμπειρισταωμένη εξέταση του ζητήματος θα βοηθήσει στην κατάργηση μύθων που διέπουν όχι μόνο το σύστημα και τη λειτουργία του αλλά ακόμη και αυτόν τον επιστημονικό λόγο.

Το άρθρο αυτό στόχο είχε απλώς να επισημάνει το φαινόμενο και να θέσει κάποια ζητήματα για περαιτέρω αναζήτηση. Η έρευνα των ζητημάτων αυτών θα προσφέρει σίγουρα υπηρεσία στην ορθολογικότερη λειτουργία του ποινικού μας συστήματος.¹⁵ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η έμφαση δική μου.
2. Η εισηγητική έκθεση της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής του «Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων» δεν περιέχει καμία θεωρητική θεμελίωση της αρχής αυτής, αλλά απλώς παραπέμπει στους «Στοιχειώδεις Κανόνες» του ΟΗΕ (1957) και του Συμβουλίου της Ευρώπης (1973), απ' όπου αντλεί το «πολιτιστικό, ιδεολογικό και επιστημονικό υπόβαθρο» ο κώδικας. Η επιτροπή απλώς αναφέρει ότι «σκοπός των κυρώσεων, στο στάδιο της έκτισής τους, είναι η αγωγή των κρατουμένων και η κοινωνική τους επανένταξη» και πως «η μεταχείριση των κρατουμένων αποβλέπει στο να αναπτύξει σ' αυτούς τη θέληση αλλά και τις ικανότητες

να επανενταχθούν στην κοινωνία» (ΕΕΠΔ & ΕΕΕ, 1988). Ακόμη πιο γενικόλογη και χωρίς τεκμηρίωση –τουλάχιστον ως προς το σημείο αυτό– είναι η εισηγητική έκθεση του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης: «(Ο νέος κώδικας) καθιερώνει τις βασικές θέσεις της σύγχρονης σωφρονιστικής επιστήμης και αντεγκληματικής πολιτικής...» όσον αφορά τη θεμελίωση της αρχής, επαναλαμβάνει, αυτούσια σχεδόν, την αναφορά της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής στους «Στοιχειώδεις Κανόνες».

3. Βλ. σχετικά: Δασκαλάκης (1981), Κουράκης (1984), Garland (1985). Για τους «Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες», βλ. Tulkens (1988).
4. Η διεθνής βιβλιογραφία πάνω στο θέμα της τιμώρησης και της φυλακής είναι πραγματικά πολύ πλούσια: Ως κυριότερα έργα μπορούν να αναφερθούν εκείνα των Rusche & Kirchheimer (1939), Michel Foucault (1975a, 1975b), Thorsten Sellin (1976), και Melossi & Pavarini (1981). Μια σειρά από ενδιαφέροντα άρθρα καθώς και πλούσια βιβλιογραφία περιέχονται στην πρόσφατη συλλογή των David Garland & Peter Young (1983). Στον ελληνικό χώρο (με ιδιαίτερη έμφαση στους ελληνικούς σωφρονιστικούς κώδικες) μπορούν να αναφερθούν οι Ηλίας Δασκαλάκης (1981, 1982, 1984), Στέργιος Αλεξιάδης (1983, 1988) και Νέστωρ Κουράκης (1984) επίσης η έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου και της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας (1988).
5. Ανάμεσα στα πολυάριθμα έργα, κλασικό πάνω στο θέμα είναι το βιβλίο των Stanley Cohen & Laurie Taylor (1972). Το αντικείμενο, εξάλλου, απασχόλησε και το Συμβούλιο της Ευρώπης (1977).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Θεωρούμενοι ως δράστες (αστυνομική στατιστική) – καταδικασθέντες (δικαστική στατιστική) – εισελθόντες στις φυλακές (σωφρονιστική στατιστική)

Έτος	Σύνολο δραστών	Σύνολο καταδικασθέντων	% των δραστών	Σύνολο εγκλεισθέντων	% των δραστών	% των καταδικασθέντων
1974	213.147	107.010	50,20%	9.143	4,29%	8,54%
1975	193.705	114.063	58,88%	7.147	3,69%	6,27%
1976	261.011	112.510	43,11%	6.467	2,48%	5,75%
1977	268.445	116.736	43,49%	6.159	2,29%	5,28%
1978	274.197	115.734	42,21%	6.190	2,26%	5,35%
1979	308.733	120.281	38,91%	5.818	1,88%	4,84%
1980	309.487	122.828	39,69%	5.846	1,89%	4,76%
1981	333.348	137.577	41,27%	4.728	1,42%	3,44%
1982	340.442	139.433	40,96%	4.156	1,22%	2,98%
1983	399.039	120.991	30,32%	4.880	1,22%	4,03%
1984	352.317	113.988	32,35%	4.559	1,29%	4,00%
1985	279.455	108.011	38,65%	3.620	1,30%	3,35%
μ.δ.:	294.444	119.097	40,45%	5.726	1,94%	4,81%

6. Θα πρέπει εξ αρχής να διευκρινισθεί ότι δεν πρόκειται για τις βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές, ως ιδιαίτερο μέτρο αντεγκληματικής πολιτικής, οι οποίες εφαρμόζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελέσουν ένα σοκ για τον παραβάτη του νόμου («short, sharp shock») και να τον αποτρέψουν από επανάληψη της εγκληματικής του πράξης. Σχετικά με το θέμα αυτό, βλ. Χαΐδου (1989).

7. Δεν θα πρέπει να γίνεται σύγχυση μεταξύ των «εγκλεισμένων» («εισερχομένων») στις φυλακές, από τη μια, και των «εγκλειστών» («κρατούμενων») από την άλλη: η πρώτη είναι μια δυναμική μεταβλητή που υποδηλώνει την κίνηση στο σύστημα (είσοδοι - έξοδοι)· η δεύτερη είναι μια στατική μεταβλητή που δείχνει την κατάσταση του συστήματος σε μια συγκεκριμένη στιγμή (πόσοι, δηλαδή, είναι οι κρατούμενοι). Οι εγκλείστοι που εκτίουν μα-

κροχρόνιες ποινές είναι, φυσικά, περισσότεροι μέσα στη φυλακή γιατί παρουσιάζουν πολύ μικρή κινητικότητα. Και στις δύο, πάντως, περιπτώσεις γίνεται αναφορά σε «καταδίκους» (παραβάτες του νόμου που έχουν καταδικασθεί από δικαστήριο) και όχι σε υποδίκους (οι οποίοι δεν έχουν δικασθεί ακόμη) ή κρατούμενους για χρέη.

8. Το φαινόμενο επισημάνει και ο Ηλίας Δασκαλάκης σε διάλεξη του στην Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας (1982), όπου και γίνεται αναφορά σε αντίστοιχη διαπίστωση του Manuel Lopez Rey σε παγκόσμιο επίπεδο: σύμφωνα με στατιστικές του ΟΗΕ, το 1970 επί 2.000.000 καταδίκων οι 1.300.000 (65%) εξέτιαν ποινές κάτω των έξι μηνών.

9. Για μια ανάλυση των διαδικασιών επιλογής του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης βλ. Δασκαλάκης (1985) καθώς και τη σχε-

τική έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Δασκαλάκης κ.ά., 1983). Βλ. και σημ. 13 σχετικά με το «σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας».

10. Στην πραγματικότητα το όριο για την εξαγορά έχει γίνει 18 μήνες (άρθρο 1 νόμου 1419/8-14 Μαρτίου 1984): δυστυχώς, όμως, δεν υπάρχει τέτοια κατηγορία (12-18 μήνες) στις επίσημες σωφρονιστικές στατιστικές, με αποτέλεσμα να περιορίζονται οι υπολογισμοί στους 12 μήνες, όριο εξαγοράς που ίσχυε μέχρι το 1984 (άρθρο 82 ΠΚ). Ο συνυπολογισμός και των υπολοίπων περιπτώσεων σίγουρα θα ενίσχυε τη διαπίστωση. Ας σημειωθεί, παράλληλα, ότι με το άρθρο 5 του ίδιου νόμου αυξήθηκε και το προβλεπόμενο από το άρθρο 99 ΠΚ όριο για τη χορήγηση υφ' όρον αναστολής εκτέλεσης της ποινής σε 18 μήνες.

11. Δυστυχώς, τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, όπως δίνονται από την Εθνική Στατι-

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εισελθόντες στη φυλακή με βάση τη διάρκεια της ποινής (αναλυτικός πίνακας)

Έτος	Σύνολο εγκλεισθέντων	Έως 1 μήνα	%	1 έως 6 μήνες	%	Σύνολο έως 6 μήνες	%	6 έως 12 μήνες	%
1974	9.143	4.232	46,29%	2.668	29,18%	6.900	75,47%	1.002	10,96%
1975	7.147	3.031	42,41%	2.082	29,13%	5.113	71,54%	786	11,00%
1976	6.467	2.371	36,66%	1.975	30,54%	4.346	67,20%	877	13,56%
1977	6.159	2.089	33,92%	1.768	28,71%	3.857	62,62%	967	15,70%
1978	6.190	2.139	34,56%	1.889	30,52%	4.028	65,07%	889	14,36%
1979	5.818	1.705	29,31%	1.763	30,30%	3.468	59,61%	963	16,55%
1980	5.846	1.557	26,63%	1.726	29,52%	3.283	56,16%	958	16,39%
1981	4.728	1.150	24,32%	1.402	29,65%	2.552	53,98%	901	19,06%
1982	4.156	802	19,30%	1.008	24,25%	1.810	43,55%	817	19,66%
1983	4.880	858	17,58%	1.038	21,27%	1.896	38,85%	1.001	20,51%
1984	4.559	713	15,64%	1.029	22,57%	1.742	38,21%	773	16,96%
1985	3.620	557	15,39%	856	23,65%	1.413	39,03%	572	15,80%
μ.δ.:	5.726	1.767	30,86%	1.600	27,95%	3.367	58,81%	876	15,29%

Έτος	Σύνολο έως 1 έτος	%	1 έως 3 έτη	%	3 έως 5 έτη	%	άνω των 5 ετών	%	Σύνολο άνω του 1 έτους	%
1974	7.902	86,43%	682	7,46%	352	3,85%	207	2,26%	1.241	13,57%
1975	5.899	82,54%	875	12,24%	191	2,67%	182	2,55%	1.248	17,46%
1976	5.223	80,76%	821	12,70%	223	3,45%	200	3,09%	1.244	19,24%
1977	4.824	78,32%	894	14,52%	293	4,76%	148	2,40%	1.335	21,68%
1978	4.917	79,43%	912	14,73%	234	3,78%	127	2,05%	1.273	20,57%
1979	4.431	76,16%	996	17,12%	239	4,11%	152	2,61%	1.387	23,84%
1980	4.241	72,55%	990	16,93%	390	6,67%	225	3,85%	1.605	27,45%
1981	3.453	73,03%	789	16,69%	309	6,54%	177	3,74%	1.275	26,97%
1982	2.627	63,21%	929	22,35%	355	8,54%	245	5,90%	1.529	36,79%
1983	2.897	59,36%	1.297	26,58%	368	7,54%	318	6,52%	1.983	40,64%
1984	2.515	55,17%	1.214	26,63%	437	9,59%	393	8,62%	2.044	44,83%
1985	1.958	54,83%	991	27,38%	316	8,73%	328	9,06%	1.635	45,17%
μ.δ.:	4.243	74,10%	949	16,58%	309	5,39%	225	3,93%	1.483	25,90%

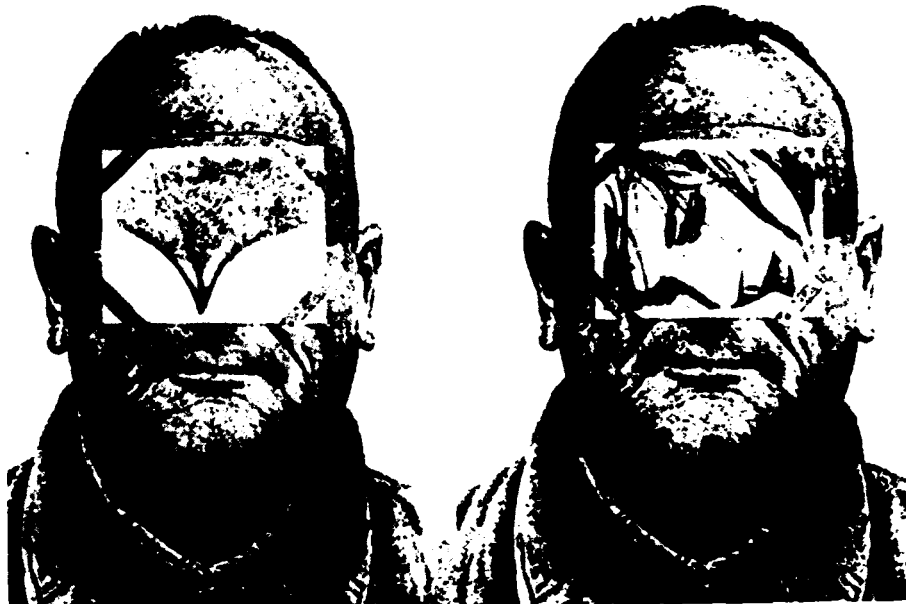
στική Υπηρεσία, είναι εξαιρετικά περιορισμένα: οι ελλείψεις είναι πολλαπλές, ενώ και η διαθέσιμη ταξινόμηση και επεξεργασία είναι μάλλον αντικειμενική και πολλές φορές ανακόλουθη (βλ. και σημ. 10 και 13). Σίγουρα η μελέτη του θέματος, όπως και πολλών άλλων αντικειμένων εγκληματολογικής έρευνας, προ απαιτεί μια ορθότερη στατιστική της ποινικής δικαιοσύνης.

12. Κατά μέσο όρο, ποσοστό 31% περίπου των εγκλεισμένων βαρύνεται με ποινή ως ένα (!) μήνα. Για ποινές από ένα ως έξι μήνες ο μέσος όρος είναι 28% περίπου, ενώ για ποινές έξι ως δώδεκα μηνών το ποσοστό είναι γύρω στο 15%. Βλ. αναλυτικό πίνακα στο παράρτημα.
13. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ακόμη ένα τεχνικό (αλλά και ουσιαστικό) κενό των ελληνικών στατιστικών: στις αστυνομικές στατιστικές, οι οποίες μας παρέχουν τον αριθμό των εγκλημάτων και των δράστών που έρχονται σε γνώση της αστυνομίας, δεν περιλαμβάνονται, φυσικά, όλες εκείνες οι περιπτώσεις που αναφέρονται κατ' ευθείαν στις εισαγγελικές αρχές ή τις υπόλοιπες -εκτός της αστυνομίας- δικαστικές αρχές της χώρας (λιμενικό, πυροσβεστική, αγροφυλακή, κ.λπ.). Το πρόβλημα οξύνεται ακόμη περισσότερο εάν συνυπολογισθεί το γεγονός ότι οι αριθμοί αυτοί αφορούν τη φαινόμενη μόνο εγκληματικότητα, ενώ διαφεύγει, φυσικά, ο λεγόμενος «σκοτεινός αριθμός» (οι παραβάσεις εκείνες, δηλαδή, που δεν επισημειώνονται από τις δικαστικές αρχές), ο οποίος υπολογίζεται σε ποσοστό 80%-85% περίπου (βλ. σχετικά, Δασκαλάκης, 1975). Μπορεί, κατά συνέπεια, να αναλογισθεί κανείς τι αντιπροσωπεύουν οι πέντε - πενήντα χιλιάδες εγκλεισμένοι σε σχέση με τον όγκο της ετήσιας «εγκληματικότητας».
14. Για την ιδεολογική λειτουργία της φυλάκης, βλ. Δασκαλάκης (1984)· για τις συνέπειες του στιγματισμού, βλ. Δασκαλάκης (1985). Στη διεθνή βιβλιογραφία, εξέχουσα θέση πάνω στο πρώτο θέμα κατέχει, φυσικά, το έργο του Michel Foucault (1975a, b), ενώ για το στερεότυπο του εγκληματία και το στιγματισμό μπορούν ενδεικτικά να αναφερθούν οι Howard Becker (1963) και Dennis Chapman (1968).
15. Η ελληνική πολιτεία, βέβαια, είναι μάλλον αλλεργική στην κοινωνιολογική έρευνα και φαίνεται να έχει την περίεργη αντίληψη ότι η κοινωνική πολιτική χαράσσεται μέσα στα δημοσιοϋπαλληλικά γραφεία. Ίσως είναι μια πρώτη υποχρέωση των επιστημόνων να πιέσουν (και να πείσουν) για το αντίθετο.

ΚΕΙΜΕΝΑ - ΠΗΓΕΣ

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (and Procedures for the Effective Implementation of the Rules), United Nations - Economic and Social Council (1957-1984).

Ensemble des Règles Minima pour le Traitement des Détenus (Résolution 73-5/19.1.1973), Conseil de l' Europe (Comité des Ministres). *Règles Pénitentiaires Européennes* (Recommandation R (87) 3/12.2.1987), Conseil de l' Europe (Comité des Ministres). *Σωφρονιστικός Κώδις Εκτελέσεως Ποινών και*

Ασφαλιστικών Μέτρων (Α.Ν. 125/24.8.4.9.1967).

Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (Νόμος 1851/11.5.1989).

Εισηγητική Έκθεση του Υπουργού Δικαιοσύνης στο Σχέδιο Νόμου «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» (9 Μαΐου 1988).

Στατιστική της Δικαιοσύνης (έτη 1974-1985), Αθήνα, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Στέργιος

(1988) *Έκθεση Παρατηρήσεων στο «Σχέδιο Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων»*, στο ΕΕΠΑ & ΕΕΕ (1988), σελ. 93-130.

(1983) *Προς Αναμόρφωση του Σωφρονιστικού Συστήματος*, Αθήνα: Σάκουλας.

BECKER Howard

(1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, New York: Free Press (2nd edition 1973).

CHAPMAN Dennis

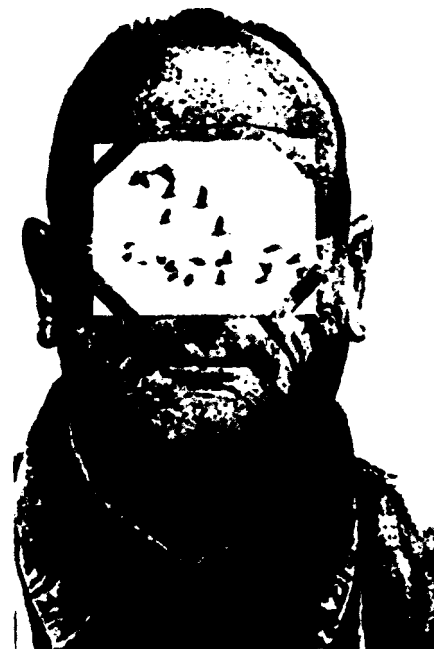
(1968) *Sociology and the Stereotype of the Criminal*, London: Tavistock.

COUNCIL OF EUROPE - LEGAL AFFAIRS

(1977) *Treatment of Long-Term Prisoners*, (Res. 76/2), Strasbourg: Council of Europe.

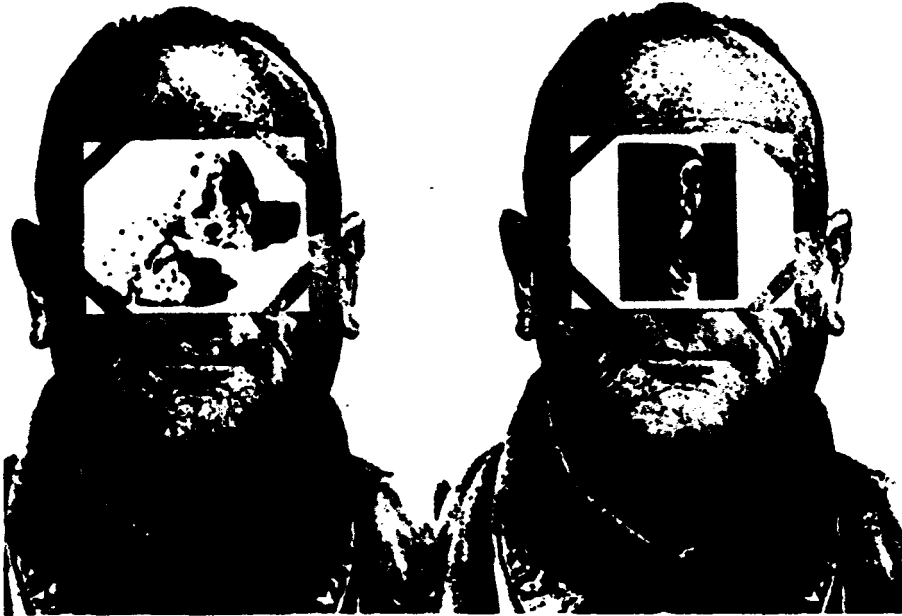
COHEN Stanley & Laurie TAYLOR

(1972) *Psychological Survival: The Experience of Long-Term Imprisonment*,

[«Prison Talk» in *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* (edited by Colin Gordon), New York: Pantheon Books, 1980, pp. 37-54].

(1975b) *Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*, Paris: Gallimard. (Discip-

Harmondsworth: Penguin (2nd edition 1981).

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Ηλίας

(1985) *Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης*, Αθήνα: Σάκκουλας.

(1984) *Ο Θεσμός της Φυλακής*, εφημ. *Τα Νέα*, 14 Απριλίου. Αναδημοσιεύεται στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος – αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, άνοιξη 1988, σελ. 32-37.

(1982) *Οι Επιστημονικές Τάσεις έναντι του Προβλήματος της Φυλακής*, Διάλεξη στο πλαίσιο της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας (ΔΣΑ, 2 Απριλίου). Δημοσιεύεται στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος – αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, άνοιξη 1988, σελ. 38-47.

(1981) *Η Μεταχείριση του Εγκληματία*, Αθήνα: Σάκκουλας.

(1975) «Η Εγκληματολογική Σημασία του Σκοτεινού Αριθμού της Εγκληματικότητας», *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 25, σελ. 371-384.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Ηλίας, κ.ά.

(1983) *Απονομή της Ποινικής Δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ Εταιρεία Ποινικού Δικαίου (ΕΕΠΔ) & Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας (ΕΕΕ).

(1988) *Ο Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας* (Εισηγητική Έκθεση, Κείμενο, Κριτική), Αθήνα: Σάκκουλας.

FOUCAULT Michel

(1975a) «Les jeux du pouvoir» (interview), *Magazine Littéraire*, no. 101

line and Punish: The Birth of the Prison, Penguin 1979).

GARLAND David

(1985) *Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies*, Aldershot: Gower.

GARLAND David & Peter YOUNG (eds.)

(1983) *The Power to Punish: Contemporary Penalty and Social Analysis*, London: Heinemann.

ΚΟΥΡΑΚΗΣ Νέστωρ

(1984) *Η Ποινική Καταστολή μεταξύ Παρελθόντος και Μέλλοντος*, Αθήνα: Σάκκουλας (β' έκδοση 1985).

MELOSSI Dario & Massimo PAVARINI

(1981) *The Prison and the Factory: Origins of the Penitentiary System*, London: MacMillan.

RUSCHE Georg & Otto KIRCHHEIMER

(1939) *Punishment and Social Structure*, New York: Columbia University Press.

SELLIN Thorsten

(1976) *Slavery and the Penal System*, New York: Elsevier.

TULKENS Hans

(1988) «The Concept of Treatment in the European Prison Rules», *Prison Information Bulletin* (Council of Europe – Legal Affairs), no. 11, June, pp. 8-17.

ΧΑΪΔΟΥ Ανθοζώη

(1989) «Η λειτουργία και η σκοπιμότητα των βραχυχρόνιων στερητικών της ελευθερίας ποινών», στον *Τμητικό Τόμο στη Μνήμη του Καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο (υπό έκδοση).

Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής των φυλακών

ΧΡΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

1. Εισαγωγικά

ΦΥΛΑΚΗ είναι οποιαδήποτε κτιριακή κατασκευή που περιορίζει τις ανθρώπινες ελευθερίες σε ορισμένο τόπο και για ορισμένο χρόνο.

Η λειτουργία των φυλακών, με τις ποινές που στερούν την ελευθερία των καταδικασμένων, διαφέρει από τα άλλα κοινωνικά ιδρύματα που στεγάζουν ανθρώπους με όλα τα δικαιώματα της ατομικής ελευθερίας. Έτσι στη μελέτη μιας φυλακής, για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος κατάλληλου να επιτύχει τους σκοπούς του αναμορφωτικού ιδρύματος, ο αρχιτέκτονας δεν είναι ελεύθερος, γιατί «η τέχνη του πρέπει να ακολουθεί τις επιταγές του ποινικού νόμου».¹ Επομένως, το χτίσιμο μιας φυλακής, ως ειδικό κτίριο για εγκλεισμό, ήταν πάντα και παραμένει ένα από τα πιο ιδιόμορφα αρχιτεκτονικά θέματα.

Η φυλακή, ως αρχιτεκτονικό θέμα, έμεινε σήμερα πολύ πίσω, και βασική αιτία γι' αυτό είναι η παράδοσή της, η οποία έχει δημιουργήσει την αντίληψη ότι χρησιμεύει σαν ένας κοινωνικός «κάλαθος αχρήστων».² Γι' αυτό και σήμερα υποστηρίζεται ότι από τη μελέτη της πατροπαράδοτης φυλακής του παρελθόντος πολύ λίγα πράγματα μπορούμε να διδαχθούμε. Είναι απαραίτητο όμως να κάνουμε αρχικά μια σύντομη ιστορική αναδρομή, για να δούμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έχει εξελιχθεί. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τους βασικούς τύπους των φυλακών και το πώς προήλθαν, κατά τον 18ο και 19ο αιώνα, και οι οποίοι αποτέλεσαν σταθμό για τις μετέπειτα εξελίξεις και τη δημιουργία των σύγχρονων τάσεων στην Ευρώπη και την Αμερική. Τέλος, θα αναφερθούμε στην εξέλιξη των φυλακών στην Ελλάδα και, με αφορμή έναν πρόσφατο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό για φυλακές, στους γενικότερους προβληματισμούς πάνω στο θέμα.

2. Ιστορικά

Στην Αρχαιότητα ο θεσμός της φυλακής μοναδικό σκοπό είχε την τιμωρία και τον βασανισμό.³ Στην αρχαία Αθήνα υπήρχε ένα μοναδικό «δεσμοκτήριο», κάτω από την εξουσία των ένδεκα, και σ' αυτό κλείνονταν οι τιμωρημένοι, αλλά προπάντων οι καταδικασμένοι σε θάνατο. Οι φυλακι-

σμένοι τελούσαν ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, συσκέπτονταν, δέχονταν επισκέπτες και τη νύχτα ακόμη, γυρνούσαν ελεύθερα κατά τη διάρκεια των Διονυσίων και των Παναθηναίων· υπήρχαν όμως τα δεσμά και διάφορα όργανα βασανισμού.

Σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές της εποχής εκείνης δεν ξέρουμε πολλά. Η φυλακή πάντως του Σωκράτη (500 π.Χ.) δεν ήταν τόσο κακή, όπως φαίνεται από τα κείμενα.

Στην αρχαία Αίγυπτο, η φυλακή ήταν ένας σκοτεινός και ακάθαρτος τόπος, όπου οι φυλακισμένοι δυσκολεύονταν να ξαπλώσουν, και να ανασάνουν ακόμη.

Στην Ινδία, ήταν ένα κλουβί ξύλινο ή λίθινο τοποθετημένο σε δημόσιους χώρους.

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή υπήρχαν φοβερά υπόγεια κελιά, απ' όπου «η δραπέτευση ήταν αδύνατη κι όπου τα πάντα γίνονταν μέσα σ' αυτά».⁴ Κύριες ποινές, εκτός από το θάνατο, ήταν η εξορία, οι χρηματικές ποινές καθώς και καταναγκαστικά έργα σε λατομεία για τους δούλους.

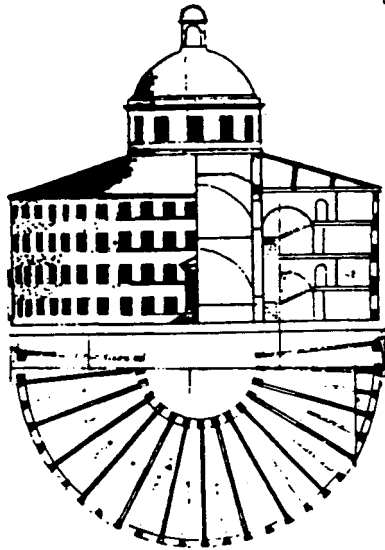
Κατά τον Μεσαίωνα, σε φυλακές διαμορφώνονταν τα υπόγεια των δημαρχείων, των μοναστηριών, οι ειρκτές των ανακτόρων κ.λπ., χώροι με χαρακτηριστικά την τέλεια απομόνωση, την υγρασία και τη βρωμιά. Εκεί οι καταδικασμένοι υπέφεραν από τη βαρβαρότητα και η ποινή του θανάτου επιβαλλόταν σε μεγάλο ποσοστό κρατουμένων.

Στη βυζαντινή εποχή, με νόμους των χριστιανών αυτοκρατόρων η φυλακή βελτιώθηκε κάπως. Άρχισε να γίνεται διαχωρισμός των υποδίκων από τους κατάδικους, ιδρύθηκαν φυλακές γυναικών και καθιερώθηκε το κλείσιμο σε μοναστήρια με κατάργηση των ιδιωτικών δεσμοτηρίων. Το απομονωτικό σύστημα των φυλακών ξεκίνησε από το Βυζάντιο.

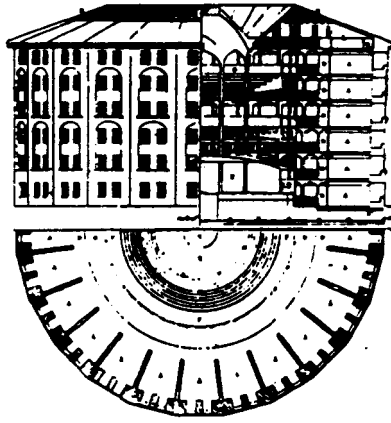
Στις αρχές της Αναγέννησης, για πρώτη φορά παρουσιάζεται μια πιο συγκροτημένη μορφή φυλακής. Η φυλακή της «Officialite de Sens» είναι χαρακτηριστική αυτής της περιόδου, με κελιά πλακόστρωτα, πέτρινους τοίχους και μικρά παράθυρα καλυμμένα με πέτρινα καφασωτά για να εμποδίζουν τον φυλακισμένο να βλέπει έξω. Συνέχεια με τα κελιά υπήρχαν δωμάτια κατασκοπείας, για να παρακολουθούν τους κρατούμενους όταν τους έβαζαν πολλούς μαζί.

Όμως, η φυλάκιση δεν απέβλεπε ακό-

λαξη, και αφ' ετέρου την προσπάθεια που έγινε πρώτη φορά για ηθική καλυτέρευση με αυστηρή πειθαρχία, επιμελή εργασία* και θρησκευτική φροντίδα.⁵ Ταυτόχρονα γίνεται διαχωρισμός των φυλακισμένων, ανάλογα με το βαθμό του εγκλήματος και το φύλο, ώστε να σταματήσει η χειροτέ-

Bentham's proposed panopticon surmounted by circular chapel.

More ambitious 6-storey panopticon design.

μη στη βελτίωση του εγκληματία, αλλά ήταν μόνο απλό προληπτικό μέτρο που αποσκοπούσε στο να εμποδίσει τον κατηγορούμενο να ξεφύγει από τους δικαστές, και τον κατάδικο να αποφύγει την εκτέλεση της ποινής που του επιβλήθηκε. Έτσι τα κτίρια των φυλακών ως τον 16ο αιώνα ήταν ανεπαρκή, δεν εξασφάλιζαν τη διαφύλαξη των φυλακισμένων, ούτε επέτρεπαν το διαχωρισμό τους σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το είδος του αδικήματος, ή το διαχωρισμό τους σε άνδρες και γυναίκες: μετά λίγα χρόνια οι φυλακισμένοι γίνονταν σωματικά ερείπια και κίνδυνος μετάδοσης ασθενειών για όλη την πόλη. Παράδειγμα έχουμε τη φυλακή στο Quimper, έναν τόπο που δεν έφτανε ο ήλιος, τη φυλακή της Rennes με αφάνταστα υγρούς τοίχους, ή τη φυλακή στο Lorient, όπου σε τρεις εκρήξεις πέθανε το 1/3 των φυλακισμένων.

Αλλά και αργότερα ακόμη, από πλευράς αρχιτεκτονικής, η κατάσταση δεν βελτιώνεται, γιατί τα νέα κτίρια είναι άτεχνα και συχνά μετασκευές παλαιότερων.

3. Τυπολογία φυλακών κατά τον 18ο και 19ο αιώνα – Πρόδρομοι των σύγχρονων φυλακών

Τον 18ο αιώνα, η αλλαγή του ποινικού δικαίου και των συστημάτων της τιμωρίας έδωσε στις φυλακές εντελώς νέους σκοπούς, με κύρια αιτήματα αφ' ενός τη στέρηση της ελευθερίας με την αυστηρή φύ-

ρευσή τους. Αυτές οι απαιτήσεις δημιούργησαν το θεμέλιο της αρχιτεκτονικής των φυλακών.

Η πρόθεση σωφρονισμού και ο ψυχολογικός εκφοβισμός αποτυπώνονται με σαφήνεια στην οργάνωση της κάτοψης και της μορφής των κτιρίων εγκλεισμού. Έτσι γεννήθηκε μια αρχιτεκτονική που προσπάθησε να εκφράσει με την εξωτερική εμφάνιση των κτιρίων της το μεγαλείο και τη δύναμη, και με την εσωτερική διαρρύθμιση να ικανοποιήσει απαιτήσεις σαν αυτή του ολοκληρωτικού ελέγχου του εξατομικευμένου ανθρώπου.⁶ Το αποτέλεσμα είναι στο σύνολο του δομημένου χώρου να επικρατεί η ιεραρχημένη οργάνωση με χρήση των συνθετικών κανόνων της συμμετρίας και της τυποποίησης. Κατ' αυτό τον τρόπο όμως αποκλειόταν η προοδευτική εξέλιξη και παρουσιάζονταν ανώφελες επιτηδεύσεις, άμετρη καλλιτεχνική προσπάθεια για επιβλητικά κτίρια και πειράματα νέων εφευρέσεων, με αποτέλεσμα τη σπατάλη πολλών χρημάτων και την παρεμπόδιση της αναμόρφωσης των φυλακών.

Το Panopticon, του αρχιτέκτονα J. Bentham, άρχισε να χτίζεται το 1787 στην Αγγλία και αποτελεί την πρώτη αρχιτεκτονική έκφραση των παραπάνω ιδεών (βλ. Σχ. 1). Η φυλακή αυτή συγκροτείται

γύρω από ένα κυκλικό κτίριο—δακτύλιο, που στο εσωτερικό του διατάσσονται σε επάλληλους ορόφους τα ατομικά κελιά ενώ στο κέντρο βρίσκεται ο πύργος ελέγχου. Τα διάφανα προς το εσωτερικό κελιά επιτρέπουν οποιαδήποτε στιγμή να ελέγχεται και η παραμικρή κίνηση του κρατουμένου, ενώ αντίθετα, με ένα σύστημα από τοίχους, περσίδες και καθρέφτες, ο κρατούμενος δεν μπορεί να καταλάβει πότε ακριβώς παρακολουθείται. Έτσι το ίδιο το κτίριο υλοποιεί την έκφραση της εξουσίας και της ιεραρχίας και λειτουργεί από μόνο του, ανεξάρτητα από τον οποιοδήποτε δεσμοφύλακα. Μ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η εκμηδένιση της προσωπικότητας με σκοπό την πειθαρχία, που επιβάλλεται πλέον χωρίς ορατή βία.

Το Panopticon είναι μια τελειοποιημένη μέθοδος επιβολής εξουσίας, γιατί η χρήση του επιτρέπει την άσκηση ελέγχου σε πάρα πολλά άτομα με τη χρησιμοποίηση ελάχιστου προσωπικού.⁷ Τα σχέδια του Bentham τελειοποιήθηκαν το 1791, αλλά δεν εφαρμόστηκαν πλήρως, γιατί σε μεγάλη κλίμακα η εφαρμογή τους δεν επέτρεπε καλή οπτική επαφή ενώ υπήρχε αδυναμία διαχωρισμού των κρατουμένων και καλού προσανατολισμού για όλα τα κελιά.

Η φυλακή Milbank, κοντά στο Λονδίνο, χτίστηκε σύμφωνα με το πανοπτικό σύστημα (1816-1822), όπου στο κεντρικό σημείο βρίσκονται τα διαμερίσματα του διοικητικού προσωπικού και η εκκλησία, ενώ στο κέντρο κάθε περιφερειακού πενταγώνου ένας πύργος ελέγχου (βλ. Σχ. 2).

Όμως ο πρωσικός ποινικός κώδικας του 1851, με αφορμή την αύξηση της εγκληματικότητας, καθιέρωσε σαν κύρια ποινή τη στέρηση της ελευθερίας, με σκοπό τη βελτίωση και επανένταξη του κρατουμένου στην κοινωνία. Η αποστολή της φυλακής έγινε πλέον ο δυναμικότερος εκπαιδευτικός μηχανισμός, επιχειρώντας μια συνολική διαπαιδαγώγηση.⁸ Τότε αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη τα πρώτα μεγάλα σωφρονιστικά ιδρύματα.

Το πρώτο βήμα ήταν η κατάργηση των παλιών μεγάλων κοινών κελιών και ο διαχωρισμός του χώρου με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ταυτόχρονα δυνατή η ιεράρχηση των κρατουμένων και η ικανοποιητική επιτήρησή τους. Έτσι «από τον άτακτο συνωστισμό κρατουμένων στα κοινά κελιά, περνάμε σ' ένα διάδρομο που εξυπηρετεί τον έλεγχο των πολλών μικρών ατομικών κελιών που βρίσκονται κατά μήκος του».⁹

Αυτή η αρχιτεκτονική αρχή του διαχωρισμού του χώρου σε ατομικά κελιά σε μεγάλη κλίμακα εφαρμόζεται για πρώτη φορά στις φυλακές του Genter το 1777. Το βασικό πρόβλημα της εποχής ήταν η παράθεση ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού ευκολοελεγχόμενων κελιών. Το

* Για πρώτη φορά η εργασία θεωρήθηκε μέσο σωφρονιστικής αγωγής, που συμβάλλει στην ηθική ανάπλαση του φυλακισμένου και στην κοινωνική του αποκατάσταση.

μειονέκτημα αυτής της λύσης ήταν η δημιουργία υπερβολικά μεγάλων διαδρόμων, που θα μείωναν την ικανότητα επίβλεψης.

Στις ΗΠΑ εμφανίζεται το λεγόμενο Pennsylvania-System. Τα σχέδια αυτά (λέγονται και ακτινωτά ή αστεροειδή) πρώτη φορά εφαρμόζονται το 1829 στο Cherry Hill (Eastern Penitentiary of Philadelphia), όπου «οι τοίχοι αντιπροσωπεύουν την τιμωρία του εγκλήματος στο κελί· ο κρατούμενος είναι αναγκασμένος να ακούει τη φωνή της συνείδησής του»¹⁰ (βλ. Σχ. 3). Η βασική ιδέα αυτού του συστήματος είναι η ακτινωτή διάταξη μονώροφων πτερύγων με κελιά γύρω από έναν πύργο ελέγχου. Στο σωφρονιστήριο αυτό εφαρμόζεται η πλήρης απομόνωση των κρατουμένων σε ατομικά κελιά, που ταυτόχρονα αποτελούν και χώρους εργασίας. Αντίθετα με το Raporticon, εδώ ο έλεγχος είναι ατομικός μέσα από τη διαδικασία παραγωγής.

Το σύστημα αυτό, που ορίζει την απομόνωση και την εργασία ως συνθήκες απαραίτητες για τη μεταμέλεια και την αναμόρφωση, ονομάστηκε «απομονωτικό». Η σκέψη όμως ότι «η παραγωγικότητα της συλλογικής εργασίας σε ορθολογιστικά σχεδιασμένα εργαστήρια ξεπερνάει κατά πολύ την παραγωγικότητα της εργασίας που γίνεται στα ατομικά κελιά»,¹¹ οδήγησε στην καθιέρωση του μικτού συστήματος, όπου η απομόνωση περιορίζεται μόνο τη νύχτα και η συλλογική εργασία γίνεται κατά τη διάρκεια της ημέρας. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε στην Αμερική το 1823, στη φυλακή Auburn της Ν. Υόρκης (Sing-Sing). Τα κελιά εδώ ήταν μικρά, σε αντίθεση με αυτά του Pennsylvania, γιατί οι κρατούμενοι δεν εργάζονταν. Οι φυλακισμένοι εργάζονταν χωρισμένοι σε ομάδες όλη την ημέρα, αλλά ήταν επιβεβλημένη η απόλυτη σιωπή.

Στην Ευρώπη όμως, σε αντίθεση με την Αμερική, υπήρχε πλεόνασμα εργατικού δυναμικού. Έτσι η αύξηση της παραγωγικότητας δεν συσχετίστηκε με την ιδιοποίηση της εργατικής δύναμης των κρατουμένων. Το γεγονός επίσης ότι με την πλήρη απομόνωση αναμενόταν και η «βελτίωση» των κρατουμένων γιατί θα είχαν όλο το χρόνο να σκεφθούν και να γνωρίσουν τον εαυτό τους, οδήγησε στην καθιέρωση του Pennsylvania System. Η πρώτη ευρωπαϊκή φυλακή του τύπου αυτού, χτίστηκε στο Λονδίνο το 1842 και ήταν η φυλακή Pentonville (βλ. Σχ. 4).

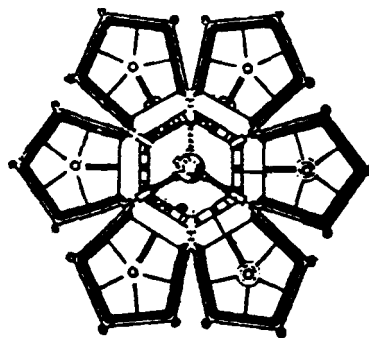
Τέλος, το 1898, εμφανίζεται στη Γαλλία (στις φυλακές του Fresnes, κοντά στο Παρίσι) το σύστημα Telefon-Stangenplan (σχέδιο τηλεγραφόξυλο) του αρχιτέκτονα Roussin, που εκπληροί τις περισσότερες προϋποθέσεις για την ικανοποίηση αναγκών αυξημένης περιπλοκότητας, ιεράρχησης απομόνωσης και ατομικής-ιδιαίτε-

ρης μεταχείρισης των φυλακισμένων, και αποτέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη των φυλακών τα τελευταία χρόνια. Σ' αυτό το σύστημα οι πτέρυγες με τα κελιά τέμνονται κάθετα από ένα συνδετικό διάδρομο.

Εξέλιξη του απομονωτικού και του μικτού συστήματος αποτελεί το προοδευτι-

Millbank Prison, London — the first English State Penitentiary.

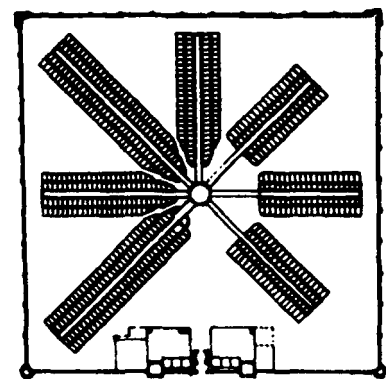
κό σύστημα, που αποβλέπει στη βαθμιαία ελάττωση της φυλάκισης, από την ανστηρή απομόνωση ως την εργασία του κατάδικου έξω από τη φυλακή. Κατά το σύστημα αυτό η τύχη του κατάδικου κατά κάποιο τρόπο αφήνεται στον ίδιο, η δε βαθμιαία επαναφορά του στην πλήρη ελευθερία τον συνηθίζει ομαλά στους κινδύνους και τα αγαθά της ελεύθερης ζωής. Το σύστημα αυτό πρωτοεμφανίστηκε στην Ιρλανδία και εφαρμόζεται με επιτυχία σε πολλές χώρες.

4. Οι φυλακές στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα ως το 1911 δεν υπήρχαν καθορισμένα σωφρονιστικά συστήματα. Τα πρώτα κτίρια και τα φρούρια που χρησι-

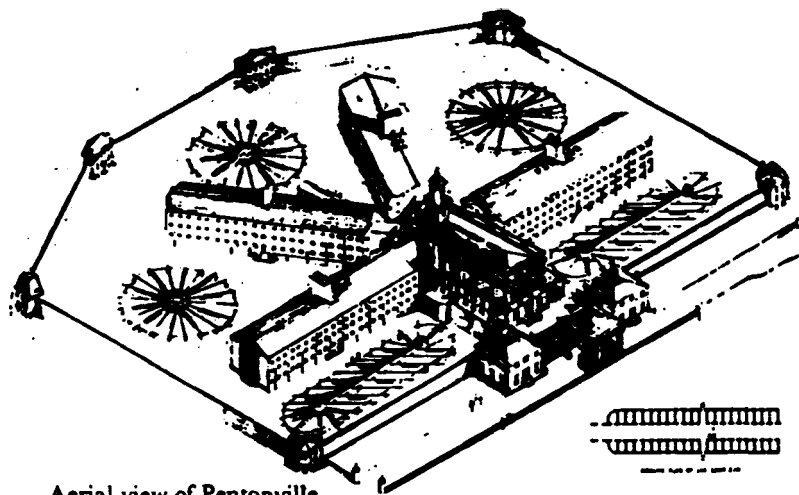
μοποιήθηκαν σαν φυλακές αποτελούσαν χώρους τελείως ακατάλληλους.¹² Ο Νόμος του 1911 όρισε το απομονωτικό σύστημα στις δικαστικές και το μικτό (απομόνωση μόνο τη νύχτα) στις κεντρικές και αγροτικές φυλακές. Το 1925 για όλες τις κατηγορίες των ελληνικών φυλακών καθιερώθηκε το προοδευτικό σύστημα.

Οι φυλακές στη νεότερη Ελλάδα, μετά την Τουρκοκρατία, άρχισαν να καταλή-

Eastern Penitentiary, Pennsylvania. The basic radial plan

κου το 1918 για αγόρια στην Αθήνα και το 1920 για κορίτσια στο Παλιό Φάληρο. Το 1925 δημιουργήθηκε η πρώτη αγροτική φυλακή στην Τίρυνθα¹³ (όπου ενδιαφέρον παρουσιάζει το συγκρότημα στάβλων, αποθηκών και υποστέγων που χτίστηκε από τους κρατούμενους), και αργότερα οι

Aerial view of Pentonville Prison.

ξουν σε μορφές ανεκτές. Η Ελλάδα απέκτησε μερικές σχετικά εκσυγχρονισμένες φυλακές, όπως π.χ. της Κέρκυρας, μετά το 1863. Το 1887 χτίστηκε η φυλακή Συγγρού, το 1896 η φυλακή Αγγλικών Αβέρωφ και το 1900 οι γυναικείες φυλακές Αβέρωφ, τα αναμορφωτήρια του Εμπειρί-

φυλακές της Κασσαβέτειας και της Κασάνδρας. Από το 1940 προβλέπεται η λειτουργία αναμορφωτηρίων για ανηλίκους.

Παράδειγμα σύγχρονης φυλακής μεγίστης ασφαλείας αποτελεί το σωφρονιστικό ίδρυμα Αθηνών-Πειραιώς στον Κορυδαλλό,¹⁴ με το κυριότερο κτιριακό έργο της ελληνικής σωφρονιστικής πολιτικής (βλ. Σχ. 5). Γενικά όμως, παρ' όλες τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν, χαρακτηριστικό στην Ελλάδα ήταν η έλλειψη κατανόησης σ' ένα θέμα μεγάλης κοινωνικής σημασίας, όπως είναι το πρόβλημα των φυλακών.

Από το 1925 μέχρι σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν οι εξής κατηγορίες φυλακών:

- Οι δικαστικές φυλακές για υπόδικους και καταδικασμένους σε φυλάκιση έως ένα χρόνο.
- Οι κεντρικές φυλακές για φυλάκιση πάνω από ένα χρόνο. Διακρίνονται στις αγροτικές, που δημιουργούνται σε αγροτικό περιβάλλον και αποτελούν ικανή απασχόληση για τους φυλακισμένους σε αγροτικές περιοχές (Τίρυνθα), και στις βιομηχανικές, σε βιομηχανικές πόλεις, όπου εφαρμόζεται το σύστημα εργασίας των καταδίκων σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις.
- Οι φυλακές-σχολές ανηλίκων.
- Οι φυλακές σανατόρια ή θεραπευτήρια.

5. Ένας αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για φυλακές

Τα τελευταία χρόνια, αρχίζει να γίνεται στην Ελλάδα κάποια προσπάθεια αντιμετώπισης αυτού του σοβαρού αρχιτεκτονικού ζητήματος των φυλακών. Αυτό αποδεικνύεται και με τον Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τη Μελέτη της Δίδυμης Φυλακής Θεσσαλονίκης στη Χρυσανγή Λαγκαδά,* όπου αξιοσημείωτη είναι η ευρεία συμμετοχή σε σχέση με το αντικείμενο του θέματος που θεωρείται από τα πιο δύσβατα, και η σοβαρότητα με την οποία προσέγγισαν και διερεύνησαν το θέμα οι μελετητές.¹⁵

Η δίδυμη αυτή φυλακή αποτελείται από τη δικαστική, όπου κρατούνται κυρίως υπόδικοι, οφειλότες και σε μικρή ποινή καταδικασμένοι (άνδρες, γυναίκες και ανήλικοι), και την κλειστή, όπου κρατούνται καταδικασμένοι σε μεγάλες ποινές (άνδρες). Οι βασικές επιδιώξεις για τις φυλακές αυτές, σύμφωνα με τη διακήρυξη του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, είναι δύο:

α. «Οι κρατούμενοι με την κατάλληλη μεταχείριση να διατηρούν την καλή τους υγεία, και παράλληλα να επιτυγχάνεται ο σωφρονιστικός σκοπός της βελτίωσης της κατάστασής τους εκείνης που τους οδήγησε στο αδίκημα ή το έγκλημα», και

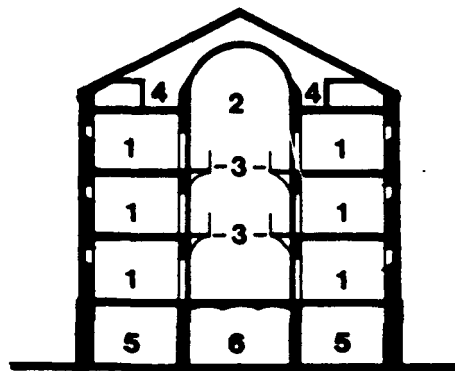
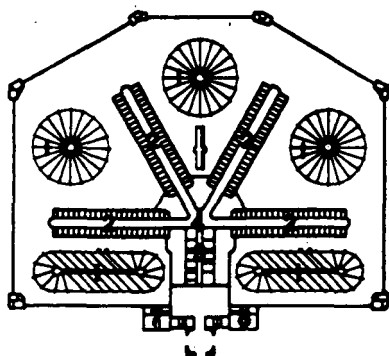
β. «η κράτηση να είναι ασφαλής σε κάθε ιδέα απόδρασης».¹⁶

Τα κτιριολογικά στοιχεία είναι σύμφωνα με τις γενικές σωφρονιστικές απόψεις όπως έχουν διαμορφωθεί σήμερα, και περιλαμβάνουν τις εξής ενότητες:

A. Χώροι μεταβατικοί από τον εξωτερικό κόσμο στον εσωτερικό, με δυνατότητα επίσκεψης και από το κοινό. Περιλαμβάνουν είσοδο-θυρωρείο, τα επισκεπτήρια, χώρους αναμονής εξερχομένων και εισερχομένων και τα εκθετήρια για τα εργόχειρα των κρατούμενων.

B. Χώροι του διοικητικού προσωπικού, που αποτελούνται από τα γραφεία διοίκησης και τις κατοικίες του φυλακτικού προσωπικού και των διευθυντών.

* Είναι ο πρώτος πανελλήνιος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για φυλακές και προκηρύχθηκε στις 21/3/1988 από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Τα αποτελέσματα βγήκαν το Μάρτιο του 1989, και το 1ο βραβείο πήρε η αρχιτεκτονική ομάδα Θ. Μπαρζούκας, με συνεργάτη τη Σ. Αφεντούλου. Η ανέγερση δεν έχει αρχίσει ακόμη και σύμφωνα με την επιτροπή, κατά τα επόμενα στάδια ολοκλήρωσης της μελέτης, αναγκαία είναι η στενή συνεργασία των μελετητών με τις αρμόδιες υπηρεσίες, για την αντιμετώπιση του θέματος ασφάλειας.

Γ. Χώροι ιδιωτικοί των κρατουμένων (ε-ποπτευόμενοι όμως από το φυλακτικό προσωπικό), που περιλαμβάνουν:

- α. Κοινοτισμό (θάλαμοι 5 ατόμων και κε-λιά 1 ατόμου).
- β. Χώρους εργασίας των κρατουμένων, δηλαδή εργαστήρια, μαγειρεία, απο-θήκες και πλυντήριο.
- γ. Χώρους αναψυχής και κοινωνικών εκ-δηλώσεων, υπαίθριους χώρους για γυ-μναστική ή περίπατο, και εκκλησία.

Σύμφωνα με την κριτική επιτροπή, οι αρχιτεκτονικές μελέτες που υποβλήθηκαν στο διαγωνισμό μπορούν να διαχωρι-στούν σε δύο κατηγορίες:

- α. Σε αυτές που αποκλίνουν από τα πα-ραδοσιακά πρότυπα και προσεγγίζουν τις νέες τάσεις αντίληψης και σχεδια-σμού σωφρονιστικών ιδρυμάτων, με τη δημιουργία ανεξάρτητων μονάδων, και
- β. Σε εκείνες που στηρίζονται στα παρα-δοσιακά πρότυπα, με τη δημιουργία πτερυγών, ενισχύοντας έτσι την αίσθη-ση της έντονης εικόνας της φυλακής (συναίσθημα απομόνωσης και εγκλει-σμού), με αποτέλεσμα να γίνονται μο-νότονες και να επιδρούν αρνητικά στην ψυχολογία των κρατουμένων.

Τα βασικά κριτήρια αξιολόγησης που καθορίστηκαν από τα μέλη της επιτροπής και έπαιξαν θετικό ρόλο στην επιλογή των μελετών ήταν:

1. Η ένταξη του συγκροτήματος στο περι-βάλλον, και
2. Η συμβολή της φυλακής στην αναβάθ-μιση της προσωπικότητας των κρατου-μένων.

Η ένταξη στο περιβάλλον στις διάφο-ρες μελέτες επιτυγχάνεται:

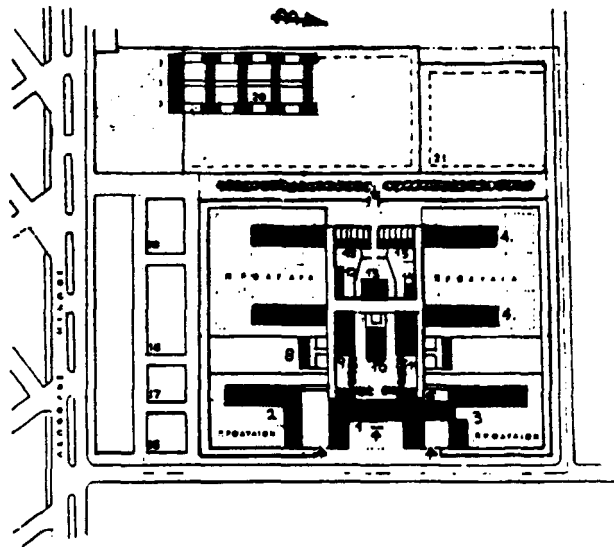
- Με τη σωστή εναλλαγή κτιρίων και χώρων.
- Με την εκμετάλλευση των φυσικών στοιχείων του περιβάλλοντος, δηλαδή πηγών, δέντρων, κλίσης του εδάφους, προσανατολισμού, κ.λπ., μετατρέπον-τάς τα σε λειτουργικά στοιχεία.
- Με την προσπέλαση από τον εκτός γη-πέδου χώρο, καθώς και με τη σύνδεση των λειτουργικών ενότητων μεταξύ τους με διαδρόμους ελεύθερους στο χώρο, οπτικά ανοικτούς στο ύπαιθρο.
- Με τη δυνατότητα επέκτασης του συγ-κροτήματος για μελλοντικές λειτουργι-κές ανάγκες.

Η βελτίωση της προσωπικότητας των κρατουμένων επιτυγχάνεται:

- Με τη δημιουργία όγκων σε ανθρώπινη κλίμακα.
- Με την ποικιλία των εντυπώσεων που δίνει η εναλλαγή των χώρων διημέρευ-σης, περιπάτου και δημιουργικής (ερ-γαστηριακής) απασχόλησης. Θετικά στοιχεία υπήρξαν οι μεγάλοι χώροι διημέρευσης των κρατουμένων σε θέ-σεις που δημιουργούν ζεστή και οικο-

γενειακή ατμόσφαιρα, καθώς και οι ζωτικοί εξωτερικοί χώροι - κήποι.

- Με την εσωτερική οργάνωση των θα-λάμων και των κελιών όσον αφορά τη λειτουργικότητα και τον εξοπλισμό τους. Θετικό στοιχείο υπήρξε η εκμε-τάλλευση της θέας, πάντα προς το ύ-

Γενική κάτοψη του σωφρονιστηρίου του Κορυδαλλού.

παιθρο, στο πλαίσιο όμως της επιθυ-μητής ασφάλειας. Σημασία δόθηκε ε-πίσης στον τρόπο ελέγχου, με την ελα-χιστοποίηση του φυλακτικού προσω-πικού και τις διαδρομές των φυλάκων.

Γενικά, από τις αξιολογες μελέτες του διαγωνισμού, οι οποίες και επιλέχθηκαν, διαπιστώνουμε μια σοβαρή αντιμετώπιση του ζητήματος που έχει σχέση με την ανα-βάθμιση της προσωπικότητας των κρα-τουμένων, και ας ελπίσουμε ότι θα δια-γράψουν κάποιο πρότυπο για τις παρα-πέρα προσπάθειες της σχέσης: 'Ανθρω-πος - «Ειδικό Περιβάλλον».

6. Η φυλακή ως αρχιτεκτονικό πρόβλημα - Σύγχρονες τάσεις

Οι δυσκολίες στην αρχιτεκτονική σύνθε-ση της φυλακής είναι ιδιαίτερες, γιατί α-παιτείται πιστή τήρηση του κτιριακού προγράμματος και πλήρης συμμόρφωση του τεχνικού με τις απόψεις των ποινικο-λόγων, οι οποίες μεταβάλλονται σε συ-νάρτηση με τις επικρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις.¹⁷

Χαρακτηριστική είναι η βαθμιαία με-ταλλαγή του χαρακτήρα της φυλακής από χώρο τιμωρίας αρχικά σε χώρο αναμόρ-φωσης του κρατουμένου, με σκοπό την η-θική και κοινωνική του αποκατάσταση. Γι' αυτό παρατηρείται η επικράτηση, όλο και σε ευρύτερη κλίμακα, του τύπου των ανοικτών φυλακών, όπου προβλέπεται αύξηση των χώρων για κοινωνικές εκδη-

λώσεις, άθληση, διδασκαλία, ψυχαγωγία και δημιουργική απασχόληση, σε αναλο-γία μάλιστα που θυμίζει άλλους τύπους κοινωνικών ιδρυμάτων. «Σ' αυτά τα ι-δρύματα οι συνθήκες ζωής μοιάζουν όσο το δυνατόν περισσότερο με μιας κοινωνι-κής κοινότητας ή ενός σχολείου».¹⁸

Τα ανοικτά σωφρονιστικά ιδρύματα παρουσιάζονται τη δεκαετία του '50 στο πλαίσιο της αναβάθμισης των φυλακών και αποτελούν την πιο σύγχρονη και πιο καθαρή έκφραση των ιδεών της εκπαιδευ-σης και της βελτίωσης, αρχές που αποτε-λούν τη βάση του σύγχρονου ποινικού δι-καίου. Τα ιδρύματα αυτά αποτελούν εξέ-λιξη των φυλακών ελαχίστης ασφάλειας, που άρχισαν να ιδρύονται στις ΗΠΑ το 1930 με βάση την οικονομία της κατα-σκευής και το ότι οι δραπέτες αποτελούν μία ελάχιστη μειοψηφία κρατουμένων. «Είναι γεγονός ότι οι περισσότεροι κατα-δικασμένοι έχουν ανάγκη από περιθάλψη και σωφρονισμό, παρά από αυστηρή τι-μωρία».¹⁹ Μόνο ένα 20% των φυλακισμέ-νων δικαιολογεί μεγάλο βαθμό προφύλα-ξης.²⁰

Τη μεγαλύτερη αναλογία ανοικτών φυ-λακών τη συναντάμε στη Σουηδία, όπου έχουν τη μορφή αποικίας και εξυπηρε-τούν κυρίως την περίοδο πριν από την α-ποφυλάκιση. Αυξημένος αριθμός υπάρχει επίσης στην Καλιφόρνια, την Αγγλία, την Ουαλλία, τη Γερμανία και αλλού. Οι φυ-λακές της κατηγορίας των ανοικτών σω-φρονιστικών ιδρυμάτων αποτελούνται από πτέρυγες με θαλάμους χωρισμένους

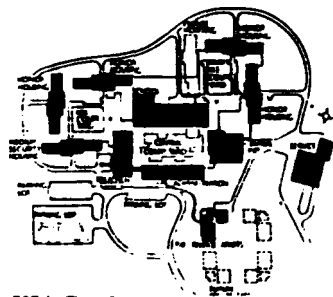
FINLAND Hämeenlinna

κατά ομάδες (απομονωμένους), με κοινούς όμως χώρους εργασίας, φαγητού, ψυχαγωγίας, εργαστηρίων και εκπαίδευσης (στη γεωργία, την κηπουρική, το χτίσιμο, την ξυλουργική, τη μηχανική κ.λπ.). Ως παράδειγμα, αναφέρουμε τις φυλακές της Padinska Skela στη Γιουγκοσλαβία, όπου δεν υπάρχει μανδρότοιχος και τα κάγκελα που θυμίζουν φυλακές, και τις φυλακές της Skenas στη Σουηδία με τη μορφή αγροτικής σχολής (βλ. Σχ. 6). Ένα ενδιαφέρον ελληνικό ανοικτό σωφρονιστικό ίδρυμα υπάρχει στον Ωρωπό,²¹ και είναι αισιόδοξο το γεγονός, όπως είδαμε και από τα «πρακτικά του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού», ότι οι τάσεις στην Ελλάδα πλησιάζουν τα πρότυπα των ανοικτών φυλακών (βλ. Σχ. 6).

Είναι καιρός να γίνει αντιληπτό και στη χώρα μας ότι η φυλακή, όπως κάθε ίδρυμα στην κοινωνία, θα πρέπει να είναι μια καλά «οργανωμένη και ισορροπημένη κοινότητα», που να προσφέρει στον τρόφιμο αρκετή ελευθερία κινήσεων ώστε να αναπτύσσει με ελεύθερο πνεύμα τις ανθρώπινες σχέσεις. ■

ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

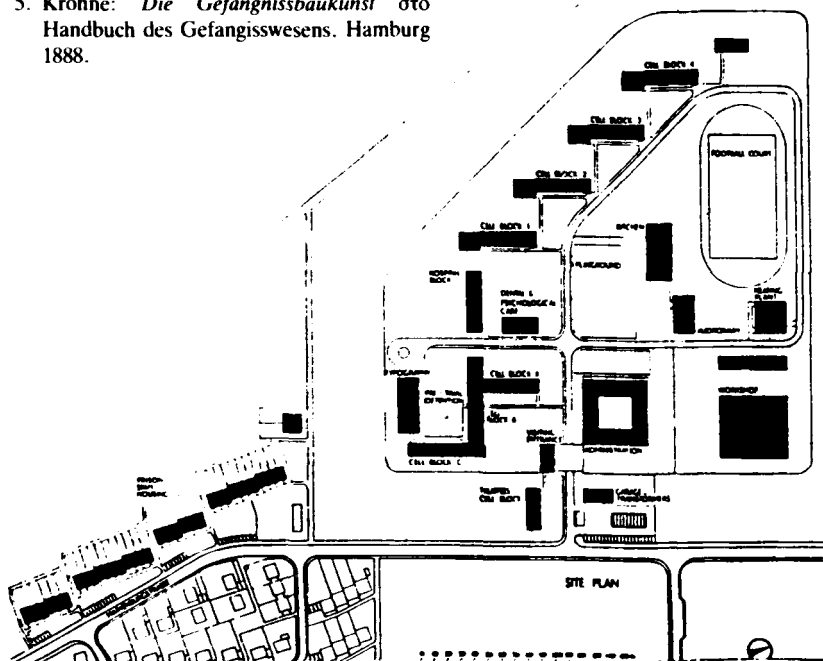
1. Α. Πεταλά: *Μελέτη περί μεταρρύθμισης των φυλακών του ελληνικού κράτους στην Ελλάδα*, Αθήνα 1906.
2. W. Ferrini: *A correctional Institution for Essex County, Mass.*, έκδοση MIT 1954.
3. Krohne: *Die Gefangnisbaukunst* στο

USA Purdy

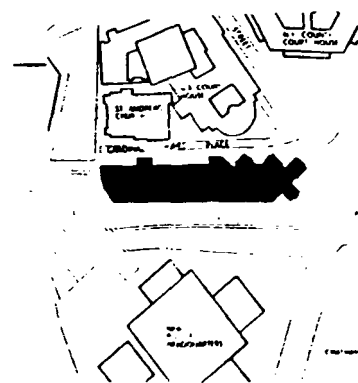
Handbuch des Gefangniswesens. Hamburg 1888.

4. J. Gaudet: *Elements et Theorie de l'Architecture* (Τόμος II, Paris 1894).
5. Krohne: *Die Gefangnisbaukunst* στο Handbuch des Gefangniswesens. Hamburg 1888.

GERMANY Darmstadt

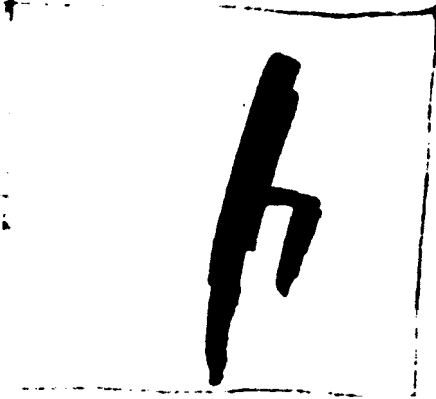
6. Winfried Reeds: *Φυλακές και Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1988.
7. J. Bentham: *The Panopticon Penitentiary and the colonation system compared*, London 1912.
8. Carl Welcker: *Articel uber Besserungsstrate im Staatslexikon*, 3.
9. Michael Foucault: *Microphysik der Mact*.
10. Μισέλ Φονκώ: *Επιτήρηση και τιμωρία - Η γέννηση της φυλακής*, έκδοση 1976.
11. J. Wichern: *Die Gestaltung der Gefangnisfrage*.
12. Δ. Καρανίκας: «Η σωφρονιστική προσπάθεια στην Ελλάδα, μετά την απελευθέρωση του 1821», στο περιοδικό *Ξεκίνημα* 1944, τεύχος II.
13. Χ. Βλιάμου: «Αγροτικές φυλακές Τίρινθας», περιοδικό *Αρχιτεκτονική* No 4, 1957 (σελ. 45).
14. Υπουργείο Δικαιοσύνης της Ελλάδας: *Το Σωφρονιστικό Κατάστημα Κορινθιακού*.
15. «Πρακτικά»: Από τον Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τις φυλακές, στη Θεσσαλονίκη (Μάρτιος 1988).
16. «Διακήρυξη»: Από τον Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό για τις φυλακές, στη Θεσσαλονίκη (Δεκέμβριος 1986).
17. Επιστολή του Α.Τ. Μομφεράτου: «Το πρόβλημα των ελληνικών φυλακών», στα *Τεχνικά Χρονικά*, Ιούνιος 1938.
18. C. Litchfield: *Correctional Institutions* (σελ. 870).
19. Κ. Τριανταφυλλίδης: *Η αρχιτεκτονική των φυλακών*.
20. J. Madge: *Prison design and Penal Reform*, International Review of Criminal Policy No 17-18, Geneve 1961.
21. Δ. Γαζή: «Ανοικτό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ωρωπού», στο περιοδικό *Αρχιτεκτονική* No 4, 1957 (σελ. 44).

USA New York

Η φυλακή ως «ετεροτοπία»: Συμβολή στη θεώρηση του Φουκώ για τους χώρους εγκλεισμού

ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΚΑΝΙΑΤΣΑΣ

Η ΦΥΛΑΚΗ, η σκοτεινότερη αυτή περιοχή του μηχανισμού της δικαιοσύνης, είναι ο χώρος όπου η κολαστική εξουσία, που δεν τολμάει πια να ασκηθεί ανδixτά, οργανώνει σιωπηρά ένα πεδίο αντικειμενικότητας όπου η τιμωρία μπορεί τώρα, χωρίς να κρύβεται, να λειτουργεί σαν θεραπευτικό μέσο και όπου η δικαστική απόφαση μπορεί να εγγραφεί στο πλαίσιο της γνώσης. Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς πολύ καλά γιατί η δικαιοσύνη υιοθέτησε τόσο εύκολα τη φυλακή, που μολαταύτα δεν είχε γεννηθεί από τη δική της νόση. Πρέπει να ομολογήσουμε πως της χρωστούσε το ελάχιστο αυτό δείγμα ευγνωμοσύνης.¹

Ο όρος «φυλακή» αποτελεί σχήμα κατ' ευφημισμό για τους χώρους εγκλεισμού. Φυλακή σημαίνει κυριολεκτικά φύλαξη, διαφύλαξη, προστασία από εξωτερικούς κινδύνους.²

Η σημερινή χρήση του όρου φυλακή για τους κατ' εξοχήν χώρους εγκλεισμού ή μεταφορικά για οποιοδήποτε χώρο ενέχει χαρακτηριστικά περιοριστικά της ελευθερίας³ δηλώνει ακριβώς το αντίθετο: χώρος απόρριψης ώστε να διαφυλαχτεί ο κοινωνικός χώρος. Δηλώνει επίσης την υποκρισία μιας κοινωνίας που χρησιμοποιεί τις φυλακές όχι για να σωφρονίσει τα πιο ευπαθή μέλη της, αλλά για να τα αποκλείσει από το ευπαθές κοινωνικό σύστημα που δεν αντέχει τις εσωτερικές του αντιθέσεις και την άλλη του όψη.⁴

Αυτό που ενδιαφέρει σε αυτό το σημείωμα είναι να εξετάσουμε τη φυλακή όχι σαν χώρο εγκλεισμού αποδίδοντας σε αυτόν πιθανά μια κοινωνική λειτουργία, αλλά μάλλον σαν χώρο αποκλεισμού που κατάληξε να έχει συγκεκριμένη μορφή χώρου ή κτιρίου, τη φυλακή ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτισμικών επιλογών που χαρακτήρισαν κύρια τον ορθολογισμό του 17ου αιώνα και τον διαφωτισμό του 18ου και του 19ου αιώνα.⁵

Ο χώρος της φυλακής δεν είναι ένας ακόμη «κοινωνικός» χώρος, όπως είναι η αγορά, οι χώροι αναψυχής, χώροι εργασίας κ.ά., ούτε μπορεί να αντιμετωπιστεί σαν μια ακόμη λειτουργία της πόλης. Αποτελεί εξ ορισμού έναν αντι-τόπο, μια αντι-λειτουργία, και σαν τέτοιος δεν είναι ένα μέρος του κοινωνικού χώρου αλλά αναφέρεται διαλεκτικά στο κοινωνικό σύνολο in toto αποτελώντας μια εγγενή του ιδιότητα.

Με αυτή την έννοια, μια κοινωνία θα

μπορούσε να μελετηθεί αποκλειστικά και μόνο από τους μηχανισμούς στέρησης της ελευθερίας που εφαρμόζει.

Η έννοια της ετεροτοπίας

Θα ονομάσουμε τους χώρους αποκλεισμού και τιμωρίας *ετεροτοπίες*,⁶ για να δώσουμε έμφαση στη διαφορετικότητά τους από οποιονδήποτε άλλο κοινωνικό χώρο, και θα περιγράψουμε τη δομή και το χαρακτήρα τους σαν μέλη της εξελικτικής σχέσης *οντοπία* → *τόπος* → *ετεροτοπία*.

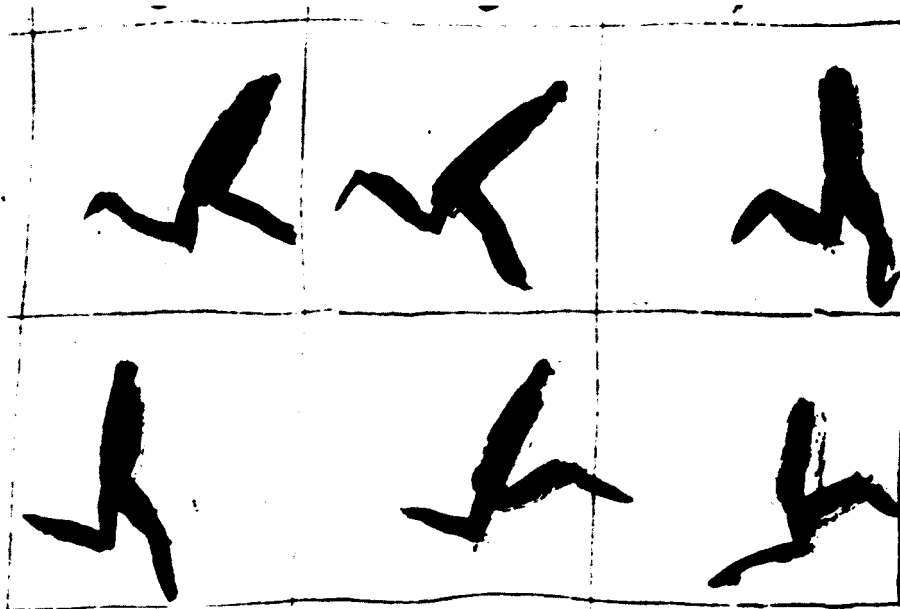
Στη συνέχεια, θα στηριχτούμε στην έ-ξοχη ανάλυση του Foucault για την ετεροτοπία για να περιγράψουμε κάτω απ' αυτό το πρίσμα το χαρακτήρα των χώρων εγκλεισμού – αποκλεισμού.

Στις λεγόμενες «παράδοσιακές» κοινωνίες⁷ –για τη Δυτική Ευρώπη κυρίως έως τους Μεσαιωνικούς Χρόνους– διακρίνουμε μια ιεράρχηση του κοινωνικού χώρου βασισμένη όχι στη λειτουργία ή τη χρήση του χώρου αλλά στις διαφορετικές ποιότητες χώρων, την οντολογικά διαφορετική τους υπόσταση (χώροι της πόλης / χώροι της υπαίθρου, χώροι καθημερινοί / χώροι ιεροί, κ.ά.).

Με τη θεωρία του Γαλιλαίου ο χώρος –άρα και ο κοινωνικός χώρος– έπαψε να είναι ένα σύνολο οντολογικά αυθύπαρκτων αλλά συλλειτουργούντων κοινωνικών χώρων και αντικαθίσταται από έναν ουδέτερο, άπειρα εκτεταμένο και ομοιογενή χώρο – πεδίο.⁸ Ο γεωμετρικός χώρος πήρε τη θέση του πολιτισμικού χώρου και η μοναδικότητα του πλέγματος διαφορετικών χώρων δίνει τη θέση της –για το χώρο της πόλης– στη διεισθήτηση ενός ανοιχτού και ουδέτερου χώρου. Βέβαια, και σήμερα ο κοινωνικός χώρος διαφοροποιείται, αλλά ως τμήματα ενός άπειρα εκτεταμένου χώρου που εξυπηρετούν διαφορετικές χρήσεις, και όχι ως αυτόνομες ενότητες με οντολογική ιδιαιτερότητα.

Ο Foucault διερευνά εκείνους τους χώρους που ενώ συσχετίζονται με όλους τους άλλους την ίδια στιγμή διαλεκτικά αναφέρονται σε όλους και εκφράζουν τις αντιθετικές τους διαστάσεις. Τέτοιοι χώροι είναι οι οντοπίες, χώροι εξωπραγματικοί της κοινωνικής φαντασίας που αντιπροσωπεύουν την υπάρχουσα κοινωνική πραγματικότητα σε εξιδανικευμένη μορφή, ή το ακριβώς αντίθετό της, όταν η ου-

σταση σαν πραγματικός χώρος. Αυτούς τους χώρους ο Foucault τους ονομάζει «ετεροτοπίες». Οι ετεροτοπίες «αντιπροσωπεύουν, προκαλούν και ανατρέπουν την ίδια στιγμή σε όλες τις διευθετήσεις που εκφράζουν την κοινωνική δομή του χώρου». ¹² Οι ετεροτοπίες είναι χώροι που,

τοπία αποτελεί ταυτόχρονα και διαμαρτυρία. ¹⁰ Και στις δύο περιπτώσεις οι ουτοπίες αποτελούν την άλλη όψη της κοινωνικής πραγματικότητας, που τις φαντασιώνει σε διαλεκτική σχέση με αυτή.

Βέβαια η έννοια του νόμου σε κάποια μεταφυσική ή πραγματιστική βάση («θεϊκός» ή κοινωνικός νόμος) είναι αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής και η έννοια της τιμωρίας φυσικό συμπλήρωμά της. Η έννοια του παραδείσου (η πρώτη ουτοπία) είναι ασυμβίβαστη με την ανθρώπινη πραγματικότητα, και έτσι η κοινωνική ζωή εξελίσσεται σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο αντί για την ουτοπία του παραδείσου (τόπος υπεράνω τόπων). Η τιμωρία του ανθρώπου υπήρξε ο αποκλεισμός του από το βασίλειο της ουτοπίας. ¹¹ Κατ' αναλογία, ο παράδεισος «μεταφέρεται» στον συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο, και οι «τιμωρούμενοι» αποκλείονται από αυτόν. Κάτω από μια τέτοια αναλογία μπορεί να ιδωθεί και ο αποκλεισμός αυτών που παρανομούν από τον κοινωνικό χώρο, που θεωρείται σαν επίγειος παράδεισος, από μια κοινωνία που δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις αντιφάσεις της και να αναμορφωθεί με βάση αυτές.

Η βασική συμβολή του Foucault έγκειται στην παρατήρησή του ότι εκτός από τις ουτοπίες υπάρχουν κοινωνικοί χώροι—για κάθε πολιτισμική ενότητα— που, ενώ έχουν βέβαια μια πραγματική χωρική ύπαρξη, ταυτόχρονα αποτελούν «άλλους» χώρους όπου δίνεται η ουτοπική διά-

στροφή εντοπίζονται κάπου, αποτελούν χώρους «έξω» από όλους τους άλλους χώρους.

Οι ετεροτοπίες αναφέρονται στην κοινωνία ως σύνολο εκφράζοντας μια διαλεκτική στάση προς αυτή. Για παράδειγμα, ο χώρος ενός μοναστηριού αποτελεί ετεροτοπία που αναφέρεται στα υπερχώρια σε αντιδιαστολή με όλο το κοινωνικό γίγνεσθαι που θεωρείται εγκόσμιο· ο χώρος ενός νεκροταφείου αποτελεί την ετεροτοπία των νεκρών, που αναφέρεται συνολικά στην κοινωνία των ζωντανών.

Βέβαια η διαλεκτική σχέση της ετεροτοπίας με το κοινωνικό σύνολο προϋποθέτει το συσχετισμό κοινωνικού χώρου και ετεροτοπίας, κάποια κοινή βάση κοινωνίας πάνω στην οποία η διαλεκτική σχέση αποκτά νόημα για να νοηματοδοτήσει στη συνέχεια την ετεροτοπία, με την έννοια που την ορίσαμε εδώ. Για παράδειγμα, τα νεκροταφεία και τα μοναστήρια εναντιώνονται—κατά κάποιο τρόπο—διαλεκτικά στην κοινωνική ζωή αλλά μέσα από τους όρους της. Η αισθητική, τα υλικά, οι τρόποι δομής αποτελούν μια κοινή βάση πάνω στην οποία μια ετεροτοπία χαρακτηρίζεται σαν τέτοια μόνο σε σχέση με έναν συγκεκριμένο τόπο. Πάνω σε αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο η φυλακή μπορεί να ιδωθεί όχι σαν ένας λειτουργικός κοινωνικός χώρος αλλά σαν ετεροτοπία—χώρος των «κακών», των συγκεκριμένων «κακών» ως προς κάποιο κοινωνικό—πολιτισμικό σύστημα.

Σε παραδοσιακές κοινωνίες οι ετερο-

τοπίες αποτελούσαν χώρους μύησης σε κρίσιμες καμπές της ζωής, χώρους μετάβασης από μια κατάσταση σε άλλη (ενηλικίωση, στιγμή γέννησης, στιγμή θανάτου). ¹³ Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι οι ετεροτοπίες από χώροι μύησης και μετάβασης προκειμένου να ενσωματωθεί ένα μέλος στο κοινωνικό—πολιτισμικό σύνολο, σύμφωνα δέχεται με τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες μιας κοινωνίας, έγιναν χώροι αποκλεισμού και διαχωρισμού κάθε «παρέκκλισης» ή «ανωμαλίας» που ξεφεύγει από ομοιογενείς σταθερές.

Τα ψυχιατρεία και οι φυλακές αποτελούν σήμερα τις κατ' εξοχήν ετεροτοπίες. Τα γηροκομεία είναι στο μεταίχμιο μεταξύ παραδοσιακών και σύγχρονων ετεροτοπιών, μια και τελευταία ακόμα τα γηροκομεία από φυσιολογικό στάδιο της ζωής θεωρούνται σταδιακά ελάττωμα και παρέκκλιση από την ενεργό και παραγωγική κοινωνία.

Η διαφορετική αντίληψη της ετεροτοπίας στις «παραδοσιακές» και στις σύγχρονες κοινωνίες είναι αποκαλυπτική των χαρακτηριστικών της σημερινής πραγματικότητας. Οι χώροι τιμωρίας δεν είναι πια οι ίδιοι οι κοινωνικοί χώροι μέσα στους οποίους θα έπρεπε να επιχειρηθεί η αναμόρφωση αυτών που παρανομούν. Η δημιουργία των φυλακών—ιδιαίτερα όταν χωροθετούνται μακριά από τους κοινωνικούς χώρους—αποκαλύπτει την τάση απόρριψης μάλλον παρά αναμόρφωσης για ενσωμάτωση στο κοινωνικό σύνολο των ατόμων που κρίνεται ότι παρεκκλίνουν, σε όποιο βαθμό, από τις κοινωνικές νόρμες. Η φυλάκιση πλέον ισοδυναμεί με οριστική διαγραφή ενός ατόμου από μέλος του κοινωνικού συνόλου και χωροθέτηση του σε μια ετεροτοπία. Η χρήση των φυλακών ως ετεροτοπίας κυρίως «απαλλάσσει» το κοινωνικό σύνολο από τις αντιφάσεις του ενώ παράλληλα το δικαιώνει και το ορίζει εξ αντιθέτου σαν «ιδανικό». Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η διαφορετική αντίληψη για την ετεροτοπία μεταξύ παραδοσιακών και σύγχρονων κοινωνιών.

Στην ετερότητα της ετεροτοπίας οι παραδοσιακές κοινωνίες δίδωσαν στιγμές από μια ουτοπία απρόσιτη. Αντίθετα, οι σύγχρονες κοινωνίες δίδωσαν στην ετερότητα της ετεροτοπίας την πραγματικότητα τους σαν ουτοπία. Οι φυλακές χτίζονται κυρίως για να συμβολίζουν τι δεν ανήκει σε μια κοινωνία, εξοντώνουν τις αντιθέσεις, λειτουργούν για τον εξιλασμό των «υγιών» μελών μιας κοινωνίας ενώ παράλληλα τηρούν τα προσχήματα του ανθρωπισμού και της μεγαλοθυμίας (κατάργηση βασανισμού, θανατικής ποινής).

Η ύπαρξη των φυλακών δηλώνει ότι η παρανομία δεν αντιμετωπίζεται σαν εγγενές χαρακτηριστικό, παράγωγο και ευθύνη ενός κοινωνικού—πολιτισμικού συ-

νόλου, αλλά σαν στοιχείο έξω από αυτό. Έτσι οι φυλακές αποτελούν χώρο «εξωτερικό» και χώρο εξίλασμού για μια κοινωνία που διώνει τον εαυτό της σαν τέλειο.¹⁴

Πέρα από οποιαδήποτε πρόφαση, οι φυλακές δεν αποτελούν χώρο προορισμένο για ένα οργανικό (τους παρανομούντες) μέλος ενός κοινωνικού συνόλου προς θεραπεία και αναμόρφωσή του, αλλά χώρο για κάτι προκαθορισμένα ξένο προς αυτή, που όμως το διατηρεί για να καλύπτει το παράδοξο της αντίθεσής της με το παράγώγό της.

Η αρχιτεκτονική της ετεροτοπίας

Η ετεροτοπία της φυλακής πέρα από τον καθορισμό της ως χώρου διαφορετικού από όλους τους άλλους, οργανώνεται εσωτερικά με δόση τον έλεγχο και την κατανομή του χώρου ως κύριο χαρακτηριστικό της.¹⁵

Η περιφραξη αποτέλεσε τον κύριο τρόπο καθορισμού του πειθαρχικού χώρου σε στρατώνες, οικοτροφεία, κολέγια και φυλακές. Εσωτερικά ο χώρος πειθαρχίας –οι φυλακές κατ' εξοχήν– οργανώνονται με δόση την κανονικότητα ενός καννάδου που ομογενοποιεί το χώρο με την ταξινόμηση πανομοιότυπων μονάδων εγκλεισμού. Το κελί των μοναστηριών, κατά οξύμωρο τρόπο, από σχήμα μέγιστης εθελοντικής απομόνωσης χρησιμοποιείται για τον καταναγκασμό στον πειθαρχικό χώρο.

Από τη στιγμή της επιβολής του εσωτερικού καννάδου η αρχή, σύμφωνα με τον Foucault, είναι: «το κάθε άτομο στη θέση του και σε κάθε θέση ένα άτομο. Πρέπει να αποφεύγονται οι κατανομές σε ομάδες, να αποσυνθέτονται οι ομαδοποιήσεις, να αναλύονται οι συγκεχυμένες, μαζικές ή εφήμερες πολότητες. Οργανώνοντας «κελιά», «θέσεις» και «σειρές» η πειθαρχία διαμορφώνει περιήλους χώρους: ταυτόχρονα αρχιτεκτονικούς, λειτουργικούς και ιεραρχικούς... Πρόκειται για μικτούς χώρους: πραγματικούς, αφού ρυθμίζουν τη διάθεση των κτιρίων, των θαλάμων και της επίπλωσης, αλλά και ιδεατούς, αφού πάνω σ' αυτή τη διευθέτηση προβάλλονται χαρακτηρισμοί, αξιολογήσεις και ιεραρχήσεις».¹⁶

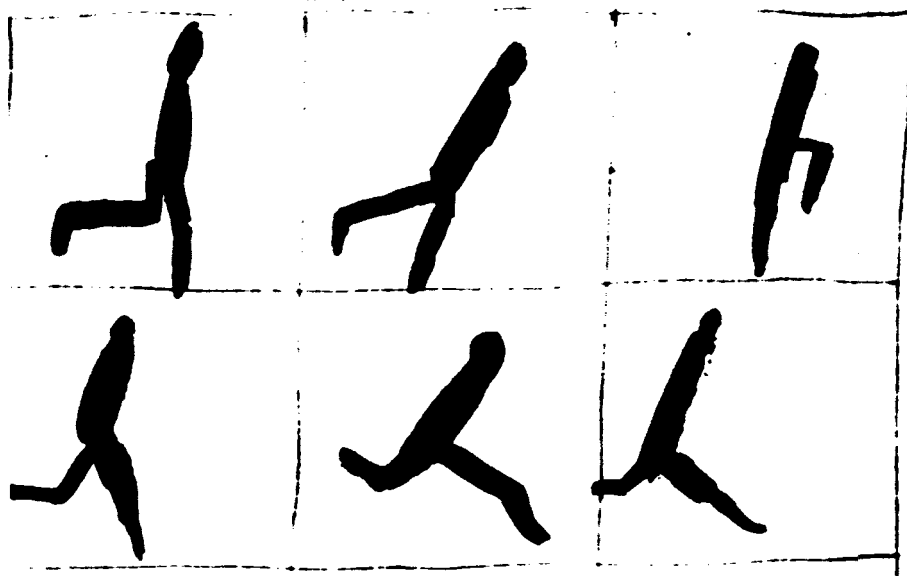
Συνδεδεμένη άμεσα με τη γεωμετρική ιεράρχηση του χώρου της φυλακής και εξίσου σημαντική για τον καταναγκασμό είναι η επιτήρηση. Γράφει ο Foucault:

«Το στρατόπεδο είναι το διάγραμμα μιας εξουσίας που ασκείται χάρη σε μια γενική ορατότητα. Για καιρό θα συναντούμε στην πολεοδομία, στην οικοδόμηση των εργατικών οικισμών, των νοσοκομείων, των ασύλων, των φυλακών, των παιδαγωγικών ιδρυμάτων, αυτό το πρότυπο του στρατοπέδου, ή τουλάχιστον τη

θεμελιακή αρχή στην οποία βασίζεται: μια χωροταξική διάρθρωση των ιεραρχικών ενων επιτηρήσεων».¹⁷

Και πιο κάτω:

«Αναπτύσσεται τώρα μια ολόκληρη προβληματική: η προβληματική μιας αρχιτεκτονικής που σκοπός της δεν είναι μο-

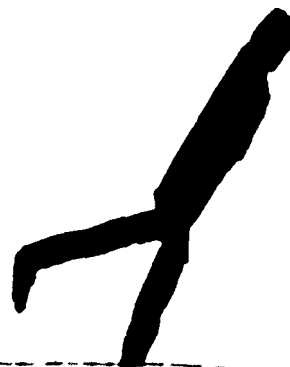
νάχα η επίδειξη (πολυτέλεια των ανακτόρων) ή η επιτήρηση του εξωτερικού χώρου (γεωμετρία των οχυρών), αλλά η διευκόλυνση ενός εσωτερικού, σπονδυλωτού και λεπτομερειακού ελέγχου –με το να είναι ορατοί όσοι μένουν εκεί–, γενικότερα μιας αρχιτεκτονικής που θα συντελέσει στη μεταμόρφωση των ατόμων».¹⁸

Αποκλεισμός και επιτήρηση συνθέτουν τα κύρια χαρακτηριστικά της φυλακής. Η παρατήρηση του Foucault είναι εύγλωττη:

«Αν είναι αλήθεια πως η λέπρα υποκίνησε τελετές αποκλεισμού που, ως ένα σημείο, στάθηκαν η δόση για το πρότυπο και η γενική μορφή του μεγάλου εγκλεισμού, εξίσου αλήθεια είναι πως ο λοιμός ανέδειξε πειθαρχικά συστήματα. Η εξορία είναι το όραμα μιας εξαγνισμένης κοινότητας και ο περιορισμός το όραμα μιας πειθαρχικής κοινωνίας».¹⁹

Η φυλακή με τη μορφή του *Panopticon* του J. Bentham είναι η ιδανική ετεροτοπία για τον τέλειο εγκλεισμό.²⁰ Όσο και αν οι φυλακές –και ιδιαίτερα η χωρική οργάνωσή τους– τείνουν να αποκτήσουν ένα φιλελεύθερο πρόσωπο με τη θέσπιση των ανοιχτών φυλακών, ευρύχωρα κελιά, «κοινωνικοί» χώροι στη φυλακή... δεν παύουν να λειτουργούν σαν «ετεροτοπίες» στο βαθμό που η κοινωνία «δάζει σε παρένθεση» αυτό που θέλει να αναμορφώσει.

Η ισοπέδωση του ατόμου, η αποξήρανση και η τελική αποκοπή του από το

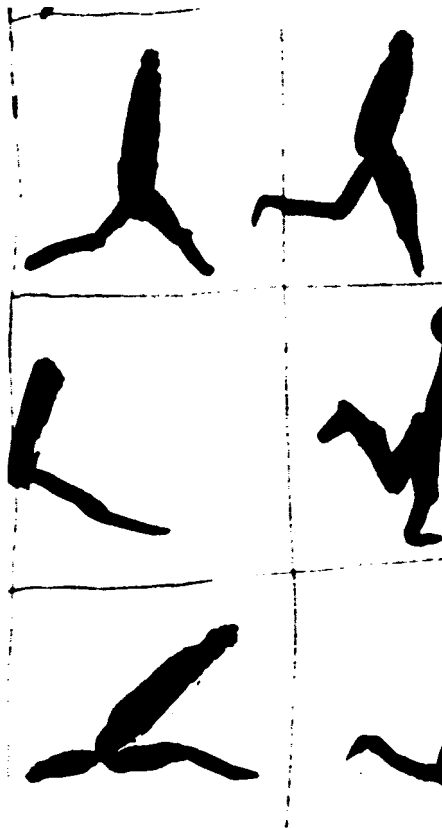
κοινωνικό σύνολο φαίνεται να είναι ο κύριος στόχος των φυλακών.²¹ Όσο περισσότερες όμως είναι οι φυλακές τόσο πιο έκδηλη είναι η αδυναμία μιας κοινωνίας να εμπνεύσει παρά να επιβάλει κοινωνική τάξη.

Οι φυλακές, οπουδήποτε και αν χωροθετούνται και ανεξάρτητα από την «καλή» αρχιτεκτονική τους, αποτελούν ετεροτοπίες στο βαθμό που δεν συνδέονται με την ενεργό κοινωνική ζωή. Δεν είναι κοινωνικός χώρος. Ό,τι συνδέει τους φυλακισμένους με το χώρο της φυλακής είναι η κοινωνική φόρτιση που είχαν πριν τον εγκλεισμό (αποκλεισμό), που δημιουργεί την ψευδαίσθηση ενός κοινωνικού συνόλου μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η ένταξη της εργασίας, του αθλητισμού και της διασκέδασης αποτελούν «εισαγόμενες» κοινωνικές λειτουργίες. Ο χώρος της φυλακής υπάρχει μόνο χάρη στον κοινωνικό χώρο – η δυναμική του αποτελείται μόνο από την εναντίωσή του στο κοινωνικό σύστημα, αλλά δεν είναι κοινωνικός χώρος. Η υποθετική χρησιμότητά του ως χώρου σωφρονισμού και τιμωρίας (θεραπευτικό μέσο) δεν είναι παρά άλλοθι για τις ετεροτοπίες όπου η κοινωνία τιμωρεί εκδικούμενη.

Είναι χρήσιμο λοιπόν να εξεταστεί αν η αρχιτεκτονική των φυλακών έχει νόημα, να δώσουμε δηλαδή κοινωνικό χώρο στους παρανομοούντες ή να τους εκτοπίσουμε από αυτόν. Με βάση την κοινωνική αισθητική, ο χώρος των φυλακών θα πρέπει να είναι εξίσου κοινωνικά ανεπιθύμητος ακολουθώντας την ιεράρχηση των κοινωνικών χώρων. Η έννοια της ανθρώπινης, καλής και «κοινωνικής» αρχιτεκτονικής των φυλακών δεν έχει ουσιαστικό νόημα αφού κρύβει την υποκρισία μιας κοινωνίας που θέλει να λογίζεται φιλελεύθερη από τη φιλελεύθερη αρχιτεκτονική των φυλακών της! Και μόνο ο χαρακτήρας της ετεροτοπίας στερεί οποιαδήποτε φυλακή από το φιλελεύθερο πρόσωπο. Η υποκρισία των πιο εξοντωτικών χώρων με τις πιο φιλελεύθερες όψεις δηλώνει το παράδοξο της ύπαρξης αυτού του είδους της αρχιτεκτονικής. Αν μια κοινωνία θέλει να έχει φυλακές για τα μέλη της που παρανομοούν, θα πρέπει να ψάξει για τη χειρότερη αρχιτεκτονική στον πιο ανεπιθύμητο κοινωνικά χώρο για να φτιάξει φυλακές.²² Έτσι ίσως προκύψουν μερικά γενικότερα συμπεράσματα για την αρχιτεκτονική μιας κοινωνίας τα μέλη της οποίας σίγουρα δεν διώνουν το ίδιο ουτοπικό όραμα.²³ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ – ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Michel Foucault, *Surveiller et Punir, Naissance de la prison*, Paris: Gallimard, 1976.

Μετάφραση Κ. Χατζηδημητρίου – Ι. Ράλλη: Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία, Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα – Κέδρος 1989, σελ. 333-334.

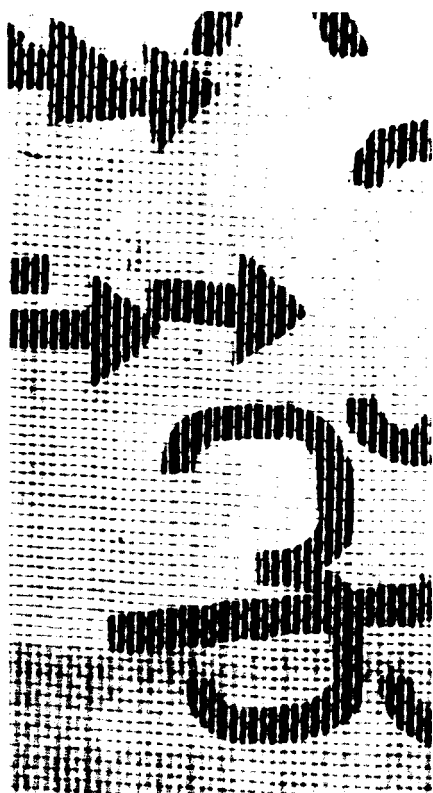
2. Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon* - λήμμα Φυλακή. Οι όροι δεσμοτήριο, ειρκτή χαρακτηρίζουν κυριολεκτικά τους χώρους εγκλεισμού.
3. Φουκώ, ό.π. σελ. 309.
4. Ο εξοστρακισμός στην Αρχαία Ελλάδα, το «πλοίο των τρελών» (*sulphera navis*) στον Δυτικό Μεσαίωνα και ακόμα η εξορία πολιτικά διαφωνούντων είναι μερικές ενδεικτικές σκηνές στην ιστορία των «αποκλεισμών».
5. Peter Collins, *Changing Ideals in Modern Architecture 1750-1950*, London: Faber and Faber, 1965, σελ. 230.
6. Michel Foucault, «Other Spaces: The principles of heterotopia», στο περιοδικό *Lotus International*, No 48-49, 1985-1986.
7. Η ετεροτοπία αναπληρώει την ουτοπία στο βαθμό που δίνει την «ετερότητα» στο κοινωνικό σύνολο. Μια ποιητική τυπολογία χώρων είχε επιχειρήσει και ο U. Eco σε μια έσοχη ανάλυση της λογοτεχνίας επιστημονικής φαντασίας. Συγκεκριμένα ο Eco είχε διακρίνει ουτοπίες - αλλοτοπίες - συγχρονίες - αλλοχρονίες (utopia - allotopia - uchronia - allochronia) [άρθρο στην εφημερίδα *Le Monde*].
8. Για την έννοια του «παραδοσιακού» και των παραδοσιακών κοινωνιών βλ. Seyyed Hossein Nasr, *Knowledge and the Sacred - The Gifford Lectures*, 1981, Edinburgh University, Press, 1981 (ιδιαίτερα το κεφάλαιο 2).
9. Alberto Pérez-Gomez, *Architecture and the Crisis of Modern Science*, MIT Press 1983, σελ. 40.

10. Foucault, *Other Spaces...*, σελ. 11-12.

11. Εδώ πρέπει να σημειωθεί η συμβολή της χριστιανικής αντίληψης στην ύπαρξη της φυλακής. Σύμφωνα με τη χριστιανική ηθική ο άνθρωπος γεννιέται αμαρτωλός. Στον αντίποδα της χριστιανικής ηθικής αναφέρουμε τη θεωρία του J.J. Rousseau κατά την οποία η κοινωνία κάνει τους ανθρώπους να «αμαρτάνουν» - παρανομοούν.
12. Foucault, *Other Spaces...*, σελ. 12.
13. Στην κινηματογραφική ταινία του A. Penn, «Little Big Mans» (Το μεγάλο ανθρώπακι) ο αρχηγός των Ινδιάνων πηγαίνει να πεθάνει σε συγκεκριμένο τόπο-ετεροτοπία.
14. Για μια ανθρωπολογική προσέγγιση του ίδιου θέματος («καθαρότητα» και «σπίλωση»), βλ.: Mary Douglas, *Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*, N. York: Penguin Books 1966 (ιδιαίτερα τα κεφάλαια 1 και 6).
15. Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία...*, σελ. 188-198.
16. ό.π., σελ. 190 και 196.
17. ό.π., σελ. 229.
18. ό.π.
19. ό.π., σελ. 262-263.
20. ό.π., σελ. 265 κ.ε.
21. Winfried Reeb, *Η αναζήτηση για τον ιδανικό τρόπο εξόντωσης - Φυλακές και Αρχιτεκτονική* (Μετάφραση Π. Πικραμένος), Αθήνα: Εκδ. Αμχανία 1988 (1983), σελ. 56.
22. Φυσικά, μόνο οι καλύτεροι αρχιτέκτονες μπορούν να φτιάξουν τις χειρότερες φυλακές – αν θυμηθούμε τους διαλόγους του Πλάτωνα –, εκτός και αν δεχτούμε ότι η αρχιτεκτονική έχει και ηθική υπόσταση και συμφωνήσουμε με τον Φουκώ ότι «οι άπειρες υποψίες της επιτήρησης, στις οποίες η αρχιτεκτονική ανταποκρίνεται με χιλίους δυο μηχανισμούς που ελάχιστα την τιμούν» (Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία...*, σελ. 231 και 232 κ.ε.) και με τον Βρετανό αρχιτέκτονα Norman Foster ότι: «Οι αρχιτέκτονες πρέπει αναγκαστικά να είναι οπτιμιστές και να θέλουν να φτιάξουν τον κόσμο, αλλιώς δεν έχει νόημα το επάγγελμά τους». (BBC 2 – Architecture at the Crossroads).
23. Η οργανωμένη δόμηση, η αρχιτεκτονική των σχολείων, των ιδρυμάτων, των εργοστασίων, των γραφείων ακόμα και η αρχιτεκτονική του ελεύθερου χρόνου δεν είναι άσχετες με την αρχιτεκτονική των φυλακών σε μια κοινωνία. Σύμφωνα με τον Φουκώ: «Τι το εκπληκτικό αν η φυλακή μοιάζει με τα εργοστάσια, με τα σχολεία, τους στρατώνες, τα νοσοκομεία – που όλα τους μοιάζουν με φυλακές;» (Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία...*, σελ. 298).

Θεσμικά πλαίσια, όρια και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες του κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων*

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ

Η ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ρύθμιση – άνωθεν και έξωθεν – των όρων για αξιοπρεπή διαβίωση των κρατουμένων και για εύρυθμη λειτουργία των ιδρυμάτων εγκλεισμού τους δεν είναι ευχερές έργο. Δυσχέρειες δημιουργεί το γεγονός ότι τα ιδρύματα αυτά, στα οποία συνυπάρχουν σε στενή συμβίωση οι διοικούντες–κρατούντες με τους διοικουμένους–κρατουμένους,¹ διέπονται σε μεγάλο βαθμό από άγραφους, άτυπους και έσωθεν δημιουργούμενους κανόνες των οποίων η ύπαρξη δεν μπορεί να αγνοηθεί.² Πρόσθετες δυσχέρειες προκύπτουν από την εγγενή δυσλειτουργικότητα του θεσμού της φυλάκης, όπου επιχειρείται η ρύθμιση της ζωής πολλών προσώπων τα οποία στερούνται την ελευθερία τους και των οποίων θίγονται – αναπόφευκτα ή όχι – και άλλα αγαθά τους. Η δυσλειτουργικότητα αυτή επιτείνεται από την ανεπάρκεια χώρων και πόρων, που παρατηρείται σήμερα στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες, ιδίως επειδή πρόκειται να δαπανηθούν χρήματα για το μη παραγωγικό ή αντιπαραγωγικό σύστημα των φυλάκων.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες επιβάλλουν τελικά στο νομοθέτη τη χάραξη μιας συμβιβαστικής πολιτικής που απαιτεί δύσκολες επιλογές και λεπτές ισορροπίες. Για τη χάραξη αυτής της πολιτικής πρέπει, φυσικά, να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο οι πιο πάνω παράγοντες αλλά και οι σύγχρονες νομικές και εγκληματολογικές αντιλήψεις.

Οι διαπιστώσεις αυτές, κοινές σε κάθε νομοθετική διαδικασία που επιδιώκει να ρυθμίσει θέματα κρατουμένων και καταστημάτων εγκλεισμού, αφορούν και τον ισχύοντα από 1-1-1990 Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (ΚωδΜεΚ).³ Ήδη από το σημείο αυτό επισημαίνεται ότι πρόκειται για ένα κείμενο που αποτελείται από 123 άρθρα, είναι δηλαδή ένα συνοπτικό νομοθέτημα το οποίο θεωρήθηκε σκόπιμο να περιέχει μόνο τους βασικούς και απαραίτητους κανόνες για να έχει περισσότερες πιθανότητες η υλοποίηση και εφαρμογή τους.⁴ Είναι ευνόητο ότι στις διατάξεις του ΚωδΜεΚ αποκρυσταλλώθηκαν τελικά προσωπικές ιδεολογικοπολιτικές τοποθετήσεις και επιστημονικές αντιλήψεις σχετικά με τη λεγόμενη «σωφρονιστική» πολιτική, και επελέγησαν λύσεις

στα τόσο κρίσιμα θέματα που δημιουργεί η ύστατη, και κατ' εξαίρεσιν μόνο αναγκαία, στέρηση της ανθρωπίνης ελευθερίας.

Στις παρακάτω σελίδες επιχειρείται να παρουσιαστούν συνοπτικά αλλά και συστηματικά οι απόψεις αυτές και όλοι οι παράγοντες που επέδρασαν θετικά ή αρνητικά στη θέσπιση των διατάξεων του ΚωδΜεΚ. Η παρουσίαση αυτή γίνεται σε δύο φάσεις: Στην πρώτη, απομονώνονται και εξετάζονται οι κυριότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν και οροθέτησαν το νομοθετικό αυτό έργο – τα εξωτερικά πλαίσια. Στη δεύτερη, εντοπίζονται οι αρχές και οι άξονες στους οποίους στηρίχθηκε τελικά ο ΚωδΜεΚ – τα εσωτερικά πλαίσια.

2. Πλαίσια και παράγοντες επιρροής του νομοθέτη

2.1. Κύρια σημεία αναφοράς – εξωτερικά πλαίσια

Τη θεσμοθέτηση κανόνων που να θέτουν τις προϋποθέσεις για την έκτιση της ποινής στέρησης της ελευθερίας στην Ελλάδα μέσα στα πλαίσια σεβασμού της ανθρωπίνης αξίας και των λοιπών θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και των γενικότερα αποδεκτών σκοπών αυτής της ποινής, προσδιόρισαν και περιόρισαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό έξι κυρίως παράγοντες:

- η ισχύουσα νομοθεσία,
- τα δεδομένα υλικά μέσα,
- η αναζήτηση συναίνεσης στη νομοπαρασκευαστική επιτροπή,
- η στάση του ελληνικού κοινού,
- η πολιτική βούληση, και
- η ανατροφοδότηση της επιτροπής από τις απόψεις ορισμένων ομάδων.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, πρώτο σημείο αναφοράς για το νομοθέτη αποτέλεσαν ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου⁵ και των λοιπών θεμελιωδών δικαιωμάτων των κρατουμένων, καθώς και οι γενικά αποδεκτοί σκοποί της φυλάκισης, στην ευρεία της έννοια (εννοείται κάθετηρη και κράτηση).

2.1.1. Ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξίας

Η ανάλυση του περιεχομένου και της λειτουργίας της αρχής του σεβασμού της αν-

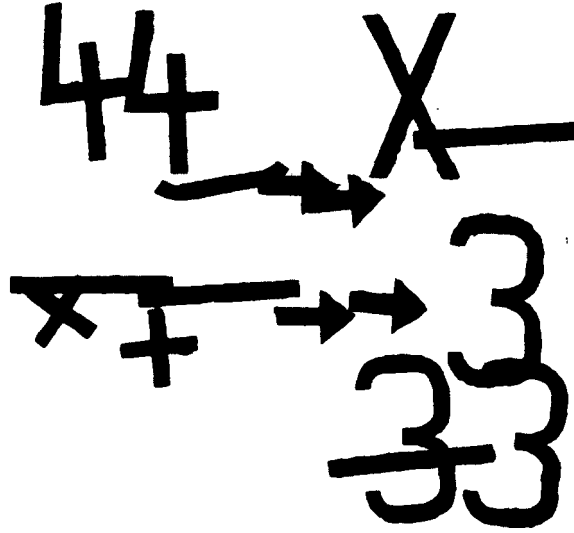
* Στο κείμενο αυτό εκφράζονται οι προσωπικές απόψεις της συγγραφέως. Τις σχετικές αντιλήψεις, κατά κύριο λόγο του Προέδρου της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής καθηγητή κ. Π. Παπαδάτου και κατά δεύτερο τον συνόλου των μελών της, απηχεί η Εισηγητική Έκθεση του ΚωδΜεΚ.

* Προδημοσίευση της Εισαγωγής στον τόμο «Σωφρονιστική Νομοθεσία» που εκδίδεται προσεχώς από τη «Νομική Βιβλιοθήκη» με επιμέλεια Κ.Δ. Σπινέλλη / Ν.Ε. Κουράκη και συνεργασία Ν. Κουλούρη.

κανόνων συμπεριφοράς για το προσωπικό των φυλακών.

2.1.2. Από ανθρώπινα δικαιώματα

Περισσότερο θετικά, θεμελιώνοντας αξίωση για παροχή θετικών ενεργειών,

θρώπινης αξίας (άρθ. 2 παρ. 1 Συντάγμα-τος) εκφεύγει από τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.⁶ Εδώ αρκεί μόνο να τονιστεί ότι φορέας προσωπικής αξιοπρέπειας είναι κάθε άνθρωπος, και επομένως και οι κρατούμενοι. Μάλιστα στο άρθ. 10 παρ. 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα αναφέρεται ρητά ότι «κάθε άτομο που έχει στερηθεί την ελευθερία του έχει δικαίωμα σε μια μεταχείριση ανθρώπινη, που σέβεται την έμφυτη αξιοπρέπεια του ανθρώπινου προσώπου».⁷ Ανάλογη μεταχείριση των κρατουμένων σύμφωνη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια επιτάσσει και ο κανόνας 65 παρ. α των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης [Σύσταση 87 (3)] (στο εξής: ΕυρΣωφρΚα '87).⁸ Επομένως, ο ΚωδΜεΚ είναι εναρμονισμένος με τις διατάξεις αυτές, αφού στο άρθ. 2 απαιτεί η μεταχείριση⁹ των κρατουμένων να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου.

Είναι βέβαια γνωστό⁹ ότι η συνταγματική επιταγή του άρθ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος λειτουργεί αμυντικά, αποτρεπτικά. Δηλαδή, δεν υποδεικνύει στα πολιτειακά όργανα τι πρέπει να πράττουν αλλά μόνο από τι πρέπει να απέχουν. Ωστόσο η πρακτική αξία της απόλυτης αυτής αρχής είναι μόνο βραχυπρόθεσμα περιορισμένη. Μεσοπρόθεσμα θα είναι σημαντική τόσο για τη δικαστική προστασία των κρατουμένων όσο και για τη χάραξη

μπορεί να λειτουργήσουν ορισμένα άλλα συνταγματικά καθιερωμένα και στην Ελλάδα, αλλά και από τη διεθνή έννομη τάξη προστατευόμενα, ανθρώπινα δικαιώματα.¹⁰

Από την πλευρά της «σωφρονιστικής» πολιτικής γίνεται σήμερα αποδεκτό ότι «η φυλάκιση, με τη στέρηση της ελευθερίας, είναι ποινή αυτή καθ' εαυτή» (Κανόνας 64 ΕυρΣωφρΚα '87). Με άλλα λόγια, κυριαρχεί πλέον η αντίληψη ότι «φυλακή σημαίνει μόνο στέρηση της ελευθερίας»,¹¹ κι επομένως κατά την έκτιση της ποινής απαιτείται σεβασμός της φυσικής ακεραιότητας, της αξίας και των λοιπών δικαιωμάτων του ανθρώπου.¹² Και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από ετών έχει διακηρύξει ότι ακόμα και στην περίπτωση που η «κρατούμενη εκτίει ποινή η οποία της έχει επιβληθεί για εγκλήματα κατά των πλέον βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων», αυτή η κατάσταση δεν της αφαιρεί, εντούτοις, την εγγύηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προσδιορίζονται στη Σύμβαση...¹³ Εξάλλου και ο κανόνας 5 των ΕυρΣωφρΚα '87 προδιαγράφει τα μέσα και τις διαδικασίες για τη διασφάλιση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Ο κρατούμενος επομένως, αν και έχει στερηθεί την ελευθερία του, εξακολουθεί να είναι φορέας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η ποινή του αφαιρεί μόνο τη φυσική ελευθερία που προστατεύεται με το άρθ. 5 παρ. 3 και 4 του Συντάγματος.¹⁴ Διατη-

ρεί έτσι όλα τα δικαιώματα – ατομικά, ατομικά, κοινωνικά, ακόμη και πολιτικά – στο βαθμό που η άσκησή τους δεν περιορίζεται ούτε ρητά από τη δικαστική απόφαση αλλά ούτε και είναι ασυμβίβαστη με το προσωρινό καθεστώς στέρησης της φυσικής ελευθερίας. Με άλλη διατύπωση, το ιδιάζον νομικό καθεστώς υπό το οποίο τελεί ο κρατούμενος πρέπει να λαμβάνεται υπόψη μόνο όταν στη συγκεκριμένη περίπτωση η χρήση του θεμελιώδους δικαιώματος αναιρεί τη δυνατότά του να λειτουργήσει ως φορέας του θεσμού της συγκεκριμένης ποινής, που προκύπτει από το Σύνταγμα (άρθ. 7 παρ. 1) και που του έχει επιβληθεί νόμιμα.¹⁵

Είναι φανερό ότι η παραπάνω «λειτουργική αντίληψη» δεν δέχεται – ή μόλις δέχεται – περιορισμούς στα ατομικά δικαιώματα των κρατουμένων. Αυτή ακριβώς την αντίληψη προσπάθησε να έχει ως γνώμονα ο νομοθέτης αποφεύγοντας, όσο ήταν δυνατό, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αλλοιώσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων, τις οποίες από παράδοση ή εκ των πραγμάτων επιφέρει η φυλάκιση.¹⁶ Ωστόσο η προσπάθειά του δεν ήταν πάντοτε επιτυχής. Και αυτό οφείλεται μεταξύ άλλων, στην κρατούσα σε ορισμένες ομάδες άποψη, τόσο στην πράξη, όσο ενίοτε και στη νομολογία,¹⁷ ότι – κατά τη διατύπωση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης – «η έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής συνεπάγεται τον περιορισμό ορισμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών».¹⁸ Πάντως, ο ΚωδΜεΚ περιέχει μια γενική ρήτρα, σύμφωνα με την οποία θεμελιώνεται και στους χώρους κράτησης το κράτος δικαίου. Έτσι, «οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της στέρησης της ελευθερίας τους, στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος. Όταν αδυνατούν να ασκήσουν ένα δικαίωμα αυτοπροσώπως, μπορούν να το ασκήσουν με αντιπρόσωπο» (άρθ. 5 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Επομένως, κατά τη διάταξη αυτή, ο κρατούμενος είναι δυνατό να διεκδικήσει και να κατακτήσει κάθε ατομικό δικαίωμα του οποίου την άσκηση δεν απαγορεύει ο ΚωδΜεΚ ή άλλος νόμος. Τέτοιο είναι, λ.χ., το δικαίωμα ψήφου των κρατουμένων οι οποίοι δεν έχουν αποστερηθεί των πολιτικών τους δικαιωμάτων.¹⁹ Στο ίδιο άρθρο (παρ. 2 και 3) καθιερώνεται ο σημαντικός θεσμός του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών, στο οποίο δικαιούνται να προσφεύγουν όσοι κρατούμενοι έχουν βλαβεί είτε από παράνομη ενέργεια σε βάρος τους είτε από προσβολή κάποιου δικαιωμάτος τους «από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης» (έμφαση δική μου), δηλαδή από τον ανώτερο έως τον κατώτερο υπάλληλο και από το διοικητικό έως το υγειονομικό και άλλο ειδικό προσωπι-

από τον εαυτό του.⁸³ Η απλή δίκαιη και κατά το δυνατόν ανώδυνη μεταχείριση των κρατουμένων είναι, λοιπόν, ο στόχος προς τον οποίο πρέπει να τείνουν οι προσπάθειες της κεντρικής και περιφερειακής διεύθυνσης, αλλά και όλου εν γένει του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης.

Η ratio άρα του νομοθέτη γι' αυτήν του την επιλογή – η οποία βρίσκεται άλλωστε έρεισμα και στις νεοκλασικές και σε άλλες σύγχρονες τάσεις (βλ. παραπάνω 2.1.3) – είναι ότι μια τέτοια μεταχείριση μπορεί να μην ωφελήσει αλλά πάντως δεν θα βλάψει σημαντικά, ιδίως όταν κατά την έκτιση της ποινής παρέχονται οι εξής εγγυήσεις: α) διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, και επομένως η μη ταπεινωτική αντιμετώπιση του κρατουμένου (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ), β) ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ), γ) καλλιεργείται το συναίσθημα της ευθύνης (άρθ. 2 και άρθ. 84 ΚωδΜεΚ), και δ) παρέχονται ορισμένες ευκαιρίες για αγωγή, εάν φυσικά την έχει ανάγκη και τη ζητεί ο συγκεκριμένος κρατούμενος.⁸⁴

3.1.3. Η αγωγή νοείται ως μια ευρύτατη παιδευτική διαδικασία, η οποία αποβλέπει στην άσκηση ενεργητικής επίδρασης στον αποδέκτη της μέσου της μεταβίβασης σε αυτόν πολιτιστικών στοιχείων και αξιών επιστήμης, τέχνης, θρησκείας, θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων κ.λπ.⁸⁵ Με αυτή την έννοια λοιπόν, στο πλαίσιο του ΚωδΜεΚ, η αγωγή περιλαμβάνει ρεαλιστικούς στόχους, όπως την εκπαίδευση – συμπεριλαμβάνεται και η επαγγελματική –, την εργασία και την κοινωνική, πνευματική και φυσική αγωγή (άρθ. 39-44 ΚωδΜεΚ), και όχι ηθικοπλαστικούς. Απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση της αγωγής είναι η ελεύθερη συμμετοχή και η συνεργασία του κρατουμένου, σύμφωνα και με τη συνταγματική επιταγή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του (άρθ. 5 παρ. 1 Σ.).⁸⁶

Η αγωγή, φυσικά, διαφοροποιείται με βάση τα χαρακτηριστικά των σημεινών κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές, δηλαδή το μορφωτικό, επαγγελματικό και γενικά το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο. Για ορισμένες κατηγορίες κρατουμένων (λ.χ. δράστες οικονομικών εγκλημάτων, χρήστες και μικρεμπόρους ναρκωτικών) έχει απλώς την έννοια της ελάφρυνσης των δεινών⁸⁷ της στέρησης της ελευθερίας (π.χ. σωματική αγωγή, ψυχαγωγικές-μορφωτικές ευκαιρίες). Για άλλες κατηγορίες αποβλέπει πρωτευνόντως στην παροχή γραμματικών ή επαγγελματικών γνώσεων και δευτερευόντως στη δημιουργία σ' αυτούς μιας θετικής στάσης προς την εργασία.⁸⁸ Ευνόητο είναι ότι η ποιότητα των παρεχομένων υπηρε-

σιών προσδιορίζει τόσο το βαθμό της συμμετοχής των κρατουμένων στα σχετικά προγράμματα όσο και το βαθμό της επίδρασής τους στους κρατουμένους αυτούς.

3.1.4. Ο απώτερος στόχος της κοινωνικής

επανεκπαίδευσης ή/και αναφέρθηκε παραπάνω (2.2). Ωστόσο πρέπει και εδώ να τονιστεί ότι αφού βασική αρχή της επανεκπαίδευσης είναι να θεωρείται η κοινωνία ο φυσικός χώρος για τη φροντίδα των δραστηνών,⁸⁹ η καθιέρωση νέων θεσμών που λειτουργούν στο χώρο αυτό, όπως οι τακτικές (άρθ. 52-55 ΚωδΜεΚ) και εκπαιδευτικές (άρθ. 48, 52, 56 ΚωδΜεΚ) άδειες κρατουμένων, τα Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης (άρθ. 57-60 ΚωδΜεΚ), η εργασία για κοινωνικές σκοπούς ή για την κοινότητα (άρθ. 61, 62 ΚωδΜεΚ), η μητρωτική έκτιση της ποινής (άρθ. 61), η μεταίδρυματική αγωγή (άρθ. 14, 41, 95 ΚωδΜεΚ) κ.λπ. προωθεί την κοινωνική επανεκπαίδευση.

3.1.5. Στο τέλος αυτής της κάπως διεξοδικής αναφοράς στον πρώτο και βασικό άξονα, αντι άλλης ανακεφαλαίωσης, υπογραμμίζεται ότι ο ΚωδΜεΚ καθιερώνει την αρχή της κατά το δυνατόν ανώδυνης μεταχείρισης και της ελάχιστης δυνατής παρέμβασης στη ζωή των κρατουμένων.⁹⁰ Σε αυτόν δηλαδή αντικατοπτρίζονται σε κάποιο βαθμό οι σύγχρονες σκανδιναβικές και λοιπές ευρωπαϊκές νεοκλασικές τάσεις, οι βορειοαμερικανικές απόψεις για δίκαιη αποκατάσταση και, τέλος, οι αντιλήψεις για κοινωνική αποκατάσταση, έτσι όπως προβάλλονται κυρίως στο καναδικό πρότυπο.⁹¹

3.2. Ο εκδημοκρατισμός της διοίκησης

Ο παραδοσιακός και, λίγο-πολύ, αυταρ-

χικός τρόπος λήψης αποφάσεων παραχωρεί τη θέση του σε νέες μεθόδους διοίκησης των ιδρυμάτων εγκλεισμού.⁹² Κι αυτό το στοιχείο αποτελεί το δεύτερο άξονα. Στον Κώδικα καθιερώνονται συλλογικές και συμμετοχικές διαδικασίες για τη λήψη αποφάσεων, ενώ περιορίζονται αντίστοιχα οι εξουσίες του διευθυντή και μεταβιβάζονται στη δικαστική εξουσία ή σε πολυμελή όργανα ή τουλάχιστον σε δύο άτομα. Έτσι, προβλέπεται η λειτουργία: α) δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών, β) επισημονικού συμβουλίου, γ) πειθαρχικού συμβουλίου, δ) διαφόρων επιτροπών και ε) σύμπραξη, λ.χ. διευθυντή και ιατρού ή διευθυντή και κοινωνικής υπηρεσίας κ.λπ., για τη λήψη διαφόρων αποφάσεων.

Συγκεκριμένα: Οι κρισιμότερες αποφάσεις δεν αποτελούν πλέον έργο της διοίκησης αλλά της δικαιοσύνης, και μάλιστα του νέου θεσμού του δικαστηρίου εκτέλεσης των ποινών κατά κανόνα – και μόνο του δικαστή εκτέλεσης ποινών κατ' εξαίρεση.⁹³ Έτσι, για να αρκεστεί κανείς σε μερικά παραδείγματα: Στο δικαστήριο προσφεύγει ο κρατούμενος σε περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος του ή προσβολής των δικαιωμάτων του από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού του ιδρύματος (άρθ. 5 παρ. 2 ΚωδΜεΚ). Το δικαστήριο αποφασίζει αν κάποιος κρατούμενος έχει ανάγκη από ειδική μεταχείριση λόγω προηγούμενων εμπειριών (άρθ. 12 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Το δικαστήριο, και μόνο αυτό και υπό προϋποθέ-

κού συμβουλίου (άρθ. 55 παρ. 1 και 2, σχετικά και άρθ. 53 και 54 ΚωδΜεΚ).

Επιπρόσθετα, πειθαρχικό συμβούλιο, συγκροτούμενο από το διευθυντή, έναν κοινωνικό λειτουργό και ένα μέλος του επιστημονικού συμβουλίου –εκτός από το δικαστή– θα απονέμει τις ουσιαστικότε-

σεις, μπορεί να διατάξει αναγκαστικά ιατρικά μέτρα (άρθ. 34 παρ. 3 ΚωδΜεΚ). Εκτός από την ειδική επιτροπή του άρθ. 55 ΚωδΜεΚ και το δικαστήριο εκτέλεσης ποινών ύστερα από αίτηση του καταδίκου χορηγεί άδεια παραμονής σε Κέντρο Ημελεύουσας Διαβίωσης (άρθ. 59 παρ. 3 ΚωδΜεΚ). Επιπλέον, ο δικαστής μόνος του αποφασίζει για το λεπτότατο θέμα της ιατρικής εξέτασης ή και ιατροχειρουργικής επέμβασης σε κρατούμενο που είναι νοητικά καθυστερημένος ή ψυχικά ασθενής και δεν συναινεί (άρθ. 33 παρ. 2 ΚωδΜεΚ).

Εξάλλου σημαντικές για τον κρατούμενο αποφάσεις ανατίθενται σε επιστημονικά συμβούλια και άλλα συλλογικά όργανα. Γι' αυτό προβλέπεται η λειτουργία επιστημονικών συμβουλίων σε κάθε κατάσταση κράτησης, αλλά και στο υπό ίδρυση Κέντρο Προσανατολισμού και Παρατήρησης (άρθ. 15 ΚωδΜεΚ). Προφανώς, η συμμετοχή στα συμβούλια αυτά του δικαστή εκτέλεσης ποινών, ενός ιατρού και ενός κοινωνικού λειτουργού μαζί με το διευθυντή εξασφαλίζουν, με τη διεπιστημονική προσέγγιση αλλά και με τον αμοιβαίο έλεγχο του κάθε συμμετέχοντος, κατά το δυνατόν ορθές αποφάσεις.

Σε συλλογικό όργανο αποτελούμενο από το δικαστή εκτέλεσης ποινών, το διευθυντή και έναν κοινωνικό λειτουργό ανατίθεται και η χορήγηση της πρώτης κανονικής αδείας, ενώ λαμβάνονται υπόψη και οι υποδείξεις του επιστημονι-

ρες αμοιβές και θα επιβάλλει τις βαρύτερες πειθαρχικές κυρώσεις (άρθ. 85 παρ. 2 και 8, άρθ. 86 και άρθ. 88 παρ. 2, άρθ. 90 παρ. 4 και 6 ΚωδΜεΚ).

Επίσης, ο χειρισμός των ευαίσθητων περιπτώσεων απεργίας πείνας –που αποτελεί άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, το ύστατο και αναφαίρετο δικαίωμα διαμαρτυρίας των κρατουμένων– ανατίθεται, στο πρώτο στάδιο, σε ιατρό της επιλογής του κρατουμένου, στον ιατρό του καταστήματος και στον διευθυντή και στο τελευταίο στάδιο στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών.⁹⁴

Τριμελής Επιτροπή με τη συνεργασία του κρατουμένου θα καθορίζει και τα της εργασίας των καταδικών (άρθ. 65 παρ. 3 και 4 ΚωδΜεΚ). Και πάλι τριμελής επιτροπή θα επιλέγει τους κρατουμένους για έκτιση της ποινής τους σε αγροτικά καταστήματα.

Επιπλέον, στο δυσχερές θέμα της μεταγωγής κρατουμένων,⁹⁵ για την οποία φημιολογείται ότι γίνονται συναλλαγές και ασκούνται πιέσεις, θα συνεργάζονται ο διευθυντής, ο δικαστής εκτέλεσης ποινών και το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ενώ πρόταση θα γίνεται από τον ίδιο τον κρατούμενο, από την κοινωνική υπηρεσία –ή την επιτροπή εργασίας ή αδειών, ανάλογα με την περίπτωση. Τονίζεται ότι μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις θα μπορεί μόνος του ο διευθυντής αγροτικών καταστημάτων ή καταστημάτων ημελεύουσας διαβίωσης να διατάξει τη μεταγωγή και εκ των υστέρων να το αναφέρει στο δικα-

στή εκτέλεσης ποινών και στο Υπουργείο Δικαιοσύνης (άρθ. 77 και 79 ΚωδΜεΚ). Όμως και για τη μεταγωγή σε θεραπευτικό κατάστημα δεν θα αποφασίζει ένα πρόσωπο, αλλά το μέτρο αυτό θα παραγγέλλεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης με πρόταση του διευθυντή, έκθεση του ιατρού και γνώμη του εισαγγελέα (άρθ. 81 ΚωδΜεΚ).

Τέλος, επιτροπή στην οποία συμμετέχουν και τρεις εκπρόσωποι κρατουμένων αναλαμβάνει το σχεδιασμό και την οργάνωση ψυχαγωγίας και αθλητικών εκδηλώσεων ή το ουσιαστικό έργο της έκδοσης ενημερωτικών ή λογοτεχνικών εντύπων (άρθ. 46 ΚωδΜεΚ).

Αναμφισβήτητα, η διοίκηση δεν έχει αποφυλωθεί από κάθε εξουσία. Κατά συνέπεια, ο διευθυντής μεριμνά λ.χ. για την τάξη και πειθαρχία του καταστήματος του οποίου προϊστάται (άρθ. 85 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), απονέμει ορισμένες αμοιβές (άρθ. 86 παρ. 2 ΚωδΜεΚ), επιβάλλει ορισμένες –και όχι όλες τις– κυρώσεις (άρθ. 88 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), επιτρέπει την επίσκεψη σε κρατούμενους εκ μέρους κοινωνικών φορέων, συλλόγων κ.λπ. (άρθ. 50 παρ. 4 ΚωδΜεΚ).

Θα αποτελούσε κοινοτοπία η επισήμανση των εγγυήσεων και των λοιπών πλεονεκτημάτων που συνεπάγονται οι διαδικασίες των πολυμελών οργάνων πλεονεκτημάτων που τελικά ισοφαρίζουν εν μέρει τις συγκρούσεις, τις απαιτήσεις για ικανότερα διευθυντικά στελέχη,⁹⁶ τη δυσκινησία και τη βραδύτητα στη λήψη αποφάσεων. Άλλωστε, σε περιπτώσεις που η ταχύτητα δράσης είναι αναγκαία, καθιερώνεται και η εκ των υστέρων απόφαση (π.χ. στην περίπτωση της έκτακτης μεταγωγής ασθενούς κρατουμένου, άρθ. 81 παρ. 3 ΚωδΜεΚ).

3.3. Η εξομοίωση

Η λεγόμενη αρχή της εξομοίωσης (An-gleichungsgrundsatz)⁹⁷ αποτέλεσε ένα συνεχές σημείο αναφοράς για το νομοθέτη και, συνεπώς, τον τρίτο ιδεολογικοπολιτικό άξονα.

Ήδη αναφέρθηκε (παραπάνω 2.7) ότι ο τρόπος μεταχείρισης των κρατουμένων πρέπει να είναι τέτοιος ώστε να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) και να μη γίνονται διακρίσεις με βάση το φύλο, τη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τις ιδεολογικές πεποιθήσεις κτλ. (άρθ. 3 ΚωδΜεΚ).

Με την έννοια της ελαχιστοποίησης των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) υπογραμμίζεται ακριβώς ότι πρέπει να καταβάλλεται προσπάθεια να μη διαφέρει ου-

2.6. Η πολιτική βούληση

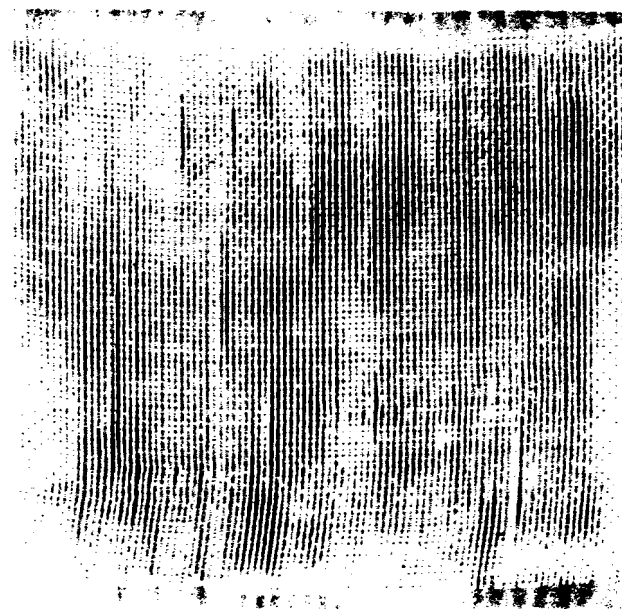
Τέλος, πολυεπίπεδους περιορισμούς επιβάλλει η βούληση της πολιτικής ηγεσίας. Σε ένα πρώτο επίπεδο βρίσκονται τα θεωρητικά όρια που θέτουν οι προγραμματικές και άλλες δηλώσεις των κομμάτων.⁵⁵ Έτσι, κατά κανόνα τα προοδευτικά κόμματα διακηρύσσουν μια πολιτική για την αντιμετώπιση του εγκλήματος, αφ' ενός, ιδιαίτερα ευαίσθητη στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, αφ' ετέρου, προσανατολισμένη προς την αποδυνάμωση του ανταρχικού και αυστηρού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (π.χ. κατάργηση της ποινής του θανάτου, αμνηστία, απεγκληματοποίηση και αποποινικοποίηση κ.λπ.).⁵⁶

Σε ένα δεύτερο επίπεδο κινούνται τα πρακτικά όρια που χαράσσουν οι συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις. Έτσι, λ.χ., η καθυστέρηση της κύρωσης του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου αρ. 6 στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, σύμφωνα με το οποίο θα έπρεπε και η Ελλάδα να καταργήσει την ποινή του θανάτου, ανάγκασε τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή, λίγο πριν από την παράδοση του σχεδίου νόμου, να προσθέσει ένα κεφάλαιο με ένα μόνο άρθρο, στο οποίο τουλάχιστον διατηρείται το μέτρο της μετατροπής της θανατικής ποινής σε ισόβια κάθειρξη (άρθ. 96 Κωδ.ΜεΚ).⁵⁷

Από την άλλη πλευρά, η πάγια πολιτική διαφορά των ελληνικών κυβερνήσεων να χρησιμοποιούν την «προσωπική κράτηση ως μέσο διοικητικής εκτέλεσης για την αναγκαστική ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων του Δημοσίου» και άλλων πιστωτών⁵⁸ επέβαλε τη στοιχειώδη ρύθμιση της ιδιόμορφης αυτής κατηγορίας κρατουμένων (άρθ. 13, 18 παρ. 2, 21 παρ. 2 Κωδ.ΜεΚ).⁵⁹ Βέβαια, μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1975 (βλ. άρθ. 2 παρ. 1, 5, 6 και 7 καθώς και άρθ. 20 παρ. 1) είχε επανειλημμένα επισημανθεί από τον επιστημονικό κόσμο η «αντισυνταγματικότητα της προσωποκράτησης για χρέη προς το Δημόσιο».⁶⁰ Παρά ταύτα, στο βαθμό που ήταν δυνατή η προσωπική κράτηση για οφειλές α) στο Δημόσιο, β) σε Δήμους και Κοινότητες, γ) από δικαστικά έξοδα και χρηματικές ποινές και δ) από ιδιωτικά χρέη,⁶¹ επιβαλλόταν η ρύθμιση του θέματος και στο νέο Κώδικα.

Σε ένα τρίτο επίπεδο, τέλος, τοποθετούνται οι περιορισμοί που τίθενται έμμεσα από την πολιτική βούληση. Η πολιτική ηγεσία καθορίζει συνήθως την έναρξη και λήξη των νομοπαρασκευαστικών εργασιών. Η έναρξη τέτοιων εργασιών σηματοδοτείται συχνά από ορισμένες συγκεκριμένες και οδυνηρά περιστατικά: Μέσα στις φυλακές, αυτοκτονίες, απεργίες πείνας, σημαντικά χρούσματα κατάχρησης εξου-

σίας φυλάκων, διακινήσεις τοξικών ουσιών κ.ο.κ.⁶² Και έξω από τις φυλακές, αυξήσεις ανθρωποκτονιών και ληστειών με πρόθεση,⁶³ ανεξιχνίαστων εγκλημάτων βίας που συγκινούν την κοινή γνώμη κ.λπ. Όλα αυτά επηρεάζουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την εκτελεστική

εξουσία και το νομοπαρασκευαστικό έργο. Αναμφισβήτητα, τέτοια γεγονότα δεν δημιουργούν το κατάλληλο κλίμα για τη σύνταξη νομοθετημάτων που αποβλέπουν σε επιστημονικά επιλεγμένους σκοπούς, αφού τους κυβερνώντες περισσότερο ενδιαφέρει ο εφησυχασμός της κοινής γνώμης ή ακόμη και η είσπραξη πολιτικού οφέλους. Τέλος, και η πολιτική απόφαση σχετικά με το χρόνο λήξης των εργασιών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής επιδρά στο τελικό αποτέλεσμα, όπως περιγράφεται αμέσως πιο κάτω.

2.7. Η ανατροφοδότηση από επιστημονικές και επαγγελματικές ενώσεις

Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή είχε προγραμματίσει να αποστείλει το προσχέδιο του Κώδικα σε επιστημονικές και επαγγελματικές ενώσεις, για ενημέρωσή τους και γραπτή διατύπωση των απόψεών τους. Τέτοιες διαδικασίες χρησιμοποιούνται σε άλλες χώρες και αποδίδουν.⁶⁴ Τελικά όμως, αυτός ο προσχεδιασμένος γραπτός διάλογος και η ανατροφοδότηση της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με τις αντιδράσεις και σκέψεις των διαφόρων φορέων ετεροχρονίστηκε, γιατί πραγματοποιήθηκε όταν είχε ήδη μεταβληθεί η ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, είχε πλέον δει πανηγυρικά το φως της δημοσιότητας το σχέδιο νόμου⁶⁵ και είχε εκπνεύσει η εντολή που συνιστούσε και καθόριζε το έργο της νομοπαρασκευαστικής ομάδας. Έτσι, αποκλεί-

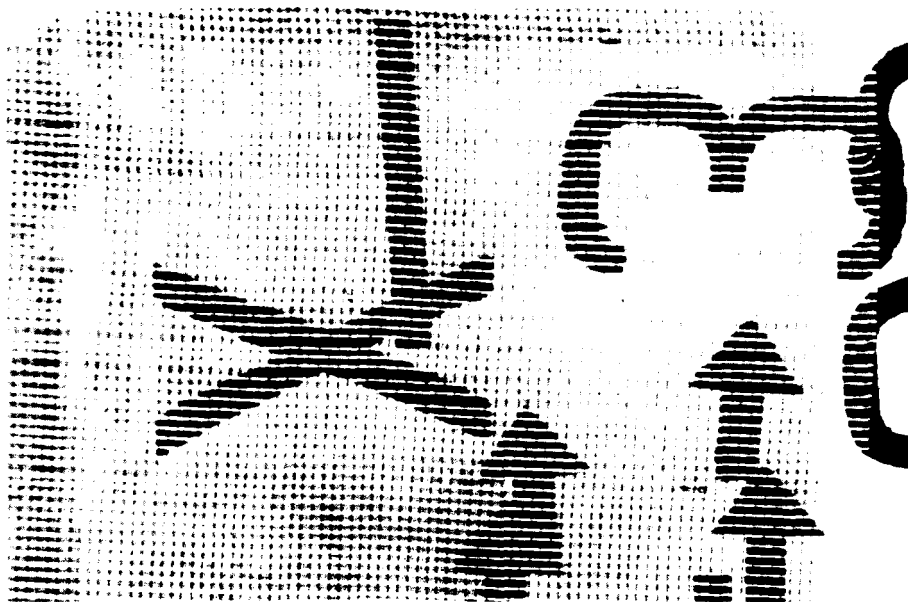
στηκε η δυνατότητα τροποποιήσεων του κειμένου από την πλευρά της νομοπαρασκευαστικής ή μιας αναθεωρητικής επιτροπής ή από το κοινοβούλιο, εάν δεν επελέγετο η διαδικασία των Κωδίκων.⁶⁶ Κατά συνέπεια δεν αξιοποιήθηκαν, στο βαθμό που ήταν δυνατό, οι τοποθετήσεις και κριτικές που διατυπώθηκαν και που αναμενόταν να ενισχύσουν, ιδίως σε αμφιλεγόμενα σημεία, γνώμες της μειοψηφίας και να οδηγήσουν σε καλύτερες επιλογές. Εν τέλει, μόνο λίγες από τις απόψεις και υποδείξεις που προέκυψαν από αυτό το διάλογο ελήφθησαν υπόψη.

3. Θεμελιώδεις αρχές και ιδεολογικοπολιτικοί άξονες – Εσωτερικά πλαίσια

Στις προηγούμενες σελίδες χαράχτηκαν καταρχήν τα βασικά, εξωτερικά πλαίσια – αναγνώριση και σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων και επιλογή σκοπών της στερητικής της ελευθερίας ποινής – και εντοπίστηκαν οι σημαντικότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν το περιεχόμενο και οροθέτησαν τη δράση όσων ήταν επιφορτισμένοι με τη σύνταξη του σχεδίου νόμου για τον Κωδ.ΜεΚ. Στις σελίδες που ακολουθούν περιγράφονται τα εσωτερικά πλαίσια μέσα στα οποία κινήθηκε ο νομοθέτης.

Διατρέχοντας τα δεκαπέντε κεφάλαια και τα 123 άρθρα του Κωδ.ΜεΚ και ανατρέχοντας στις συζητήσεις των μελών της

ούτε ενθαρρυντικά. Και δεν προβλέπεται για τους κρατούμενους άλλη «θεραπεία» εκτός από την παροχή της αναγκαίας ιατρικής βοήθειας καταρχήν, με προσωπικό του καταστήματος ή δικής τους επιλογής ή και των γενικών κρατικών νοσοκομείων, για τη διατήρηση της υγείας τους

Επιτροπής, διαπιστώνει κανείς ότι οι θεμελιώδεις αρχές που πρυτάνευσαν είναι δυνατό να συνοψιστούν σε πέντε ιδεολογικοπολιτικούς άξονες:

3.1. Η εγκατάλειψη του «σωφρονιστικού ιδεώδους»

3.1.1. Η εγκατάλειψη του λεγόμενου «σωφρονιστικού ιδεώδους» είναι το πρώτο αποφασιστικό βήμα του νομοθέτη, ο πρώτος άξονας που καθορίζει αρνητικά το ιδεολογικό υπόβαθρο. Παράλληλα, θετικά το προσδιορίζουν: α) ο άμεσος στόχος μιας κατά το δυνατόν «ανώδυνης», θα έλεγα, μεταχείρισης,⁶⁷ β) ο βραχυπρόθεσμος σκοπός της αγωγής (άρθ. 1 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), και γ) ο κάπως απώτερος της κοινωνικής επανένταξης (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ).

Η απομάκρυνση από το μοντέλο του σωφρονισμού, της αναμόρφωσης, της θεραπευτικής αγωγής και άλλων παραπλήσιων διαδικασιών με οποιαδήποτε σχετική ονομασία διακηρύσσεται ήδη στον τίτλο του Κώδικα, ο οποίος δεν αποκαλείται και δεν είναι «Σωφρονιστικός Κώδικας». Αποφεύγεται η χρησιμοποίηση του επιθέτου «σωφρονιστικός»,⁶⁸ για να αντιληφθούν όλοι όσοι ασχολούνται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με κρατούμενους ότι η φυλακή δεν είναι χώρος «σωφρονισμού» αλλά τόπος έκτισης μιας ποινής. Δεν αναφέρεται ο όρος «αναμόρφωση»,⁶⁹ γιατί τα διεθνή ερευνητικά δεδομένα στον τομέα αυτό ούτε αδιαμφισβήτητα είναι

(ιδίως άρθ. 31 παρ. 2, 22, 24, 28 ΚωδΜεΚ). Σε αυτές τις βασικές επιλογές κατέληξε η νομοπαρασκευαστική επιτροπή αφού έλαβε υπόψη: α) τις ιδεολογικές τοποθετήσεις των μελών της, β) τις «μπρεσιονιστικές» παρατηρήσεις για την ανακύκλωση του πληθυσμού των φυλακών μας (αφού απουσιάζουν από τον ελληνικό χώρο ακόμα και βασικές έρευνες σχετικά με το δείκτη υποτροπής των αποφυλακισμένων), και γ) τις κυρίαρχες σχετικές επιστημονικές αντιλήψεις.

Ήδη, λίγο πριν από τη δεκαετία του '60, ο Allen⁷⁰ έσπειρε τους πρώτους δισταγμούς για το «αναμορφωτικό ιδεώδες», οι οποίοι κορυφώθηκαν το 1974 με την ανάλυση των πορισμάτων 231 ερευνών από τον Martinson⁷¹ και την υποστήριξη της ακραίας, και έκτοτε πολυσυζητημένης,⁷² τοποθέτησής του ότι «τίποτε δεν αποδίδει» (nothing works). Την ίδια χρονική περίοδο, αλλά σε άλλη χώρα και από άλλη θεωρητική σκοπιά και με περισσότερο συγκρατημένο τόνο, ο Eser διερωτάται αν η «επανακοινωνικοποίηση»⁷³ βρίσκεται σε κρίση.⁷⁴

Συγχρόνως όμως με τις αντιλήψεις αυτές εκφράζονται και ορισμένες σχέψεις για το μέλλον της ίδιας της φυλάκισης.⁷⁵ Έτσι, μεταξύ άλλων, ο Morris αναπτύσσει την άποψη ότι η φυλάκιση, με τη μορφή που κυριάρχησε τους τελευταίους αιώνες στις ΗΠΑ, δεν πέτυχε τον αναμορφωτικό της στόχο.⁷⁶ Υποστηρίζει εξάλλου ότι, αν μέσα στο πλαίσιο της φυλακής λειτουργούσε, κατά το συνηδικό

πρότυπο, ένα αναμορφωτικό πρόγραμμα που εκούσια θα ακολουθούσε ο κρατούμενος, και αν η αντίθετη απόφασή του δεν συνεπαγόταν πειθαρχικές κυρώσεις ή επιπτώσεις στην υπό όρο απόλυση ή στην εν γένει διαβίωσή του στη φυλακή, τα αποτελέσματα θα ήταν διαφορετικά.⁷⁷

Αντί άλλης απαντήσεως στους παραπάνω προβληματισμούς, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει ένα κλασικό ερώτημα που φαίνεται να συνοψίζει κάπως τον Morris, ενώ αποτελεί έναν αντίλογο στον Martinson και μια εισαγωγή στη σχετική προβληματική που απασχόλησε τον Έλληνα νομοθέτη: «Ποιες μέθοδοι αποδίδουν καλύτερα, για ποια είδη δραστηνών και κάτω από ποιες συνθήκες ή σε ποιό περιβάλλον;»⁷⁸

3.1.2. Ειδικότερα: Ο νομοθέτης, σύμφωνα με τα παραπάνω, έπρεπε να επιλέξει είτε την υιοθέτηση της αναμορφωτικής ιδεολογίας είτε την πλήρη απόρριψή της είτε, τέλος, την αναγνώριση στον κρατούμενο και της αξίωσης για αναμόρφωση αλλά και του δικαιώματός του για μη αναμόρφωση.⁷⁹ Αν και η τρίτη επιλογή αντικειμενικά είναι πλεονεκτικότερη, δεν θεωρήθηκε κατάλληλη για την ελληνική πραγματικότητα. Πρώτο, γιατί υπάρχει παντελής έλλειψη ελληνικής εμπειρίας στον τομέα των σωφρονιστικών ψυχοκοινωνικο-θεραπευτικών βελτιωτικών προγραμμάτων, σχετικά με τα οποία άλλωστε υπάρχει αμφισβήτηση. Και δεύτερο και σπουδαιότερο, διότι το ελληνικό κράτος δεν θα μπορούσε να φέρει το τεράστιο οικονομικό κόστος που συνεπάγεται η εφαρμογή και απαραίτητη συνεχής αξιολόγηση τέτοιων αναμορφωτικών-σωφρονιστικών προγραμμάτων.

Έτσι, ο νομοθέτης του ΚωδΜεΚ επέλεξε τελικά την ακόλουθη συμβιβαστική οδό: α) την όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη μεταχείριση των καταδίκων, και β) την επιδίωξη της εκούσιας συμμετοχής τους στις διαδικασίες αγωγής και επανένταξης. Επομένως ο όρος «μεταχείριση»,⁸⁰ ο οποίος νοείται απλώς ως αντιμετώπιση και όχι ως θεραπεία κατά το ιατρικό πρότυπο, αποκτά ειδική βαρύτητα στον ΚωδΜεΚ. Δεν αποτελεί μέσο αλλά εξυπνώνεται σε σκοπό, όπως άλλωστε συνάγεται έμμεσα και από την παρουσία του όρου στον τίτλο του Κώδικα. Με αυτή την επιλογή θέλησε ο νομοθέτης να υπογραμμίσει ότι ο κρατούμενος βρίσκεται στο κατάστημα κράτησης απλώς και μόνο για να εκτίσει την ποινή του. Η στέρηση της ελευθερίας, δηλαδή, είναι αυτή καθ' εαυτή ποινή και δεν είναι ούτε ευκαιρία για περαιτέρω τιμώρηση⁸¹ ή εξευτελισμούς, ούτε «εργαλείο» για μετατροπή της συμπεριφοράς του κρατούμενου.⁸² Κάτι τέτοιο ενδέχεται να συμβεί αν το επιδιώξει ο ίδιος ο κατάδικος, αντλώντας δυνάμεις

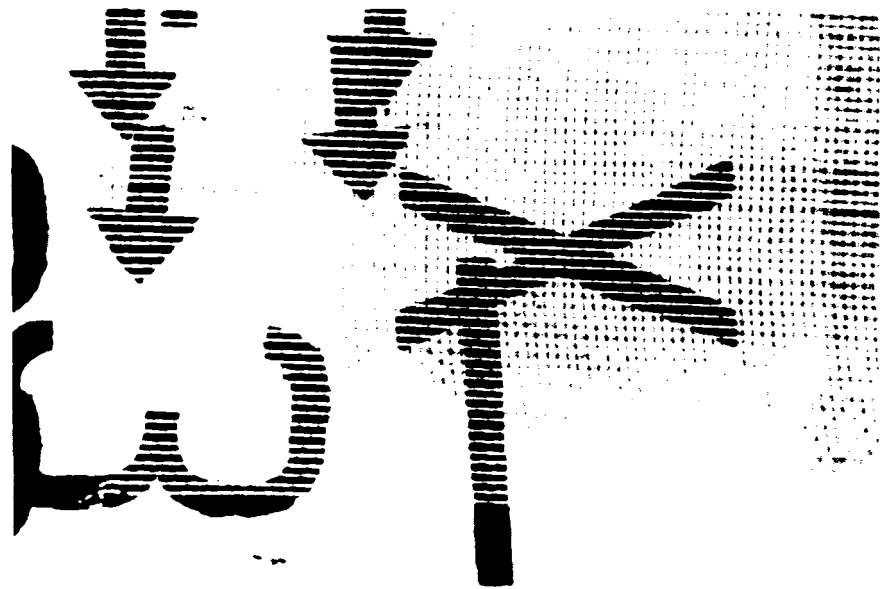
τάξουν οργανικά και οικονομικά στο πρόγραμμα των ιδρυμάτων.⁴¹

Με αυτές τις συνθήκες, πώς να εναρμονιστεί το υφιστάμενο ελληνικό καθεστώς υπο-απασχόλησης ή οιονεί εργασιο-θεραπείας των καταδίκων με τις σύγχρονες αντιλήψεις για την εργασία των κρατουμένων;⁴² Πώς να καθιερώσει ο Έλληνας νομοθέτης δικαίωμα για καθημερινή εργασία με ίσες απολαβές και ίδια γενικά δικαιώματα των καταδίκων με τους ελεύθερους εργαζόμενους πολίτες (άδειες, κοινωνική και εργασιακή ασφάλιση, υπολογισμός της εργασίας αυτής στα συντάξιμα χρόνια κ.λπ.), αφού η απόλυτη ελευθερία προσέλευσης των κρατουμένων στο χώρο της εργασίας θα συνεπαγόταν απωσίες ή έστω μειωμένη αποδοτικότητα ασύμφορη για οποιονδήποτε (ιδιώτη ή κρατικό) εργοδότη ενώ η επιβολή υποχρεωτικής εργασίας είναι αντισυνταγματική; Κι ακόμη, πώς να ακολουθήσει ο νομοθέτης την ορθή πολιτική της αναγνώρισης δικαιώματος του κρατουμένου να αξιώσει να του προσφερθεί μέσα στη φυλακή αμειβόμενη εργασία ανάλογη με τα προσόντα του, τις κλίσεις του και τα ισχύοντα εκτός των τειχών της φυλακής, σύμφωνα και με το άρθ. 22 του Συντάγματος, αφού κάτι τέτοιο δεν θα ήταν πραγματοποίησιμο;

Προφανώς, όλοι οι προαναφερόμενοι προβληματισμοί συνετέλεσαν στο να μην καθιερώσει ο νομοθέτης του ΚωδΜεΚ ούτε δικαίωμα αλλά ούτε και υποχρέωση για εργασία. Απλώς προέβλεψε οι κρατούμενοι να *συνεργάζονται* και να *συμμετέχουν* (άρθ. 65 παρ. 4 ΚωδΜεΚ) στην επιλογή του είδους της εργασίας που θα εκτελέσουν, είτε μέσα στο πλαίσιο του επαγγελματικού τους προσανατολισμού –αν υπάρχει τέτοια ανάγκη, δεδομένου ότι ο πληθυσμός των φυλακών είναι πλέον σε μικρό μόνο ποσοστό ανεπάργελτος ή πολύ χαμηλού μορφωτικού επιπέδου⁴³– είτε μέσα στο πλαίσιο των αναγκών του καταστήματος, δηλαδή των καθημερινών και έκτακτων λειτουργικών αναγκών του χώρου στον οποίο ζουν. Είναι αυτονόητο όμως ότι στην περίπτωση που τελικά ορισμένοι κατάδικοι θα συμμετάσχουν στην επιλογή του είδους της εργασίας που θα εκτελέσουν (άρθ. 65 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), η εργασία αυτή θα είναι αποτέλεσμα εκούσιας επιλογής τους. Εξάλλου, δεν θα έχει τιμωρητικό χαρακτήρα (άρθ. 64 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), δεν θα είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη ή ανθυγιεινή, ούτε θα έχει καταπιστευτικό χαρακτήρα (άρθ. 64 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) αλλά θα είναι παραγωγική και στο πλαίσιο της θα θεμελιώνονται εργασιακά δικαιώματα όμοια με αυτά των ελεύθερων εργαζομένων.⁴⁴ Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, λοιπόν, και με προεξέχουσα προϋπόθεση την εκούσια επιλογή και συμμετοχή του καταδίκου σε

αυτή τη διαδικασία, «οι κατάδικοι οφείλουν να εκτελούν εργασία» που συντελεί στην εκπαίδευσή τους (άρθ. 64 παρ. 3 ΚωδΜεΚ) ή είναι σύμφωνη με όσα ήδη έχουν εκτεθεί.⁴⁵

Εννοείται ότι διαφορετικά τίθεται το θέμα της εργασίας καταδίκων που κρα-

τούνται σε Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για εργασία *ελεύθερη*, έξω από τα Κέντρα. Είναι δηλαδή ουσιαστικά ένα ευεργέτημα που παρέχεται, υπό ορισμένους όρους, σε ορισμένους καταδίκους που εργάζονται ως ελεύθεροι πολίτες ενώ διαβιώνουν στα Κέντρα (άρθ. 53 παρ. 1 και 2, και άρθ. 57 ΚωδΜεΚ).

Όλα όσα προηγήθηκαν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας Κώδικας που ρυθμίζει τον τρόπο έκτισης της φυλάκισης προϋποθέτει για την εφαρμογή του (σε αντίθεση, λ.χ., με τον Αστικό Κώδικα) σημαντικές δαπάνες σχετικά με την προετοιμασία του αναγκαίου γι' αυτό έμπνυχου και άμπνυχου υλικού· έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις προσανατολίζεται, αναπόφευκτα, όχι προς το επιθυμητό αλλά προς το εφικτό.

2.4. Η αναζητούμενη συνείδηση

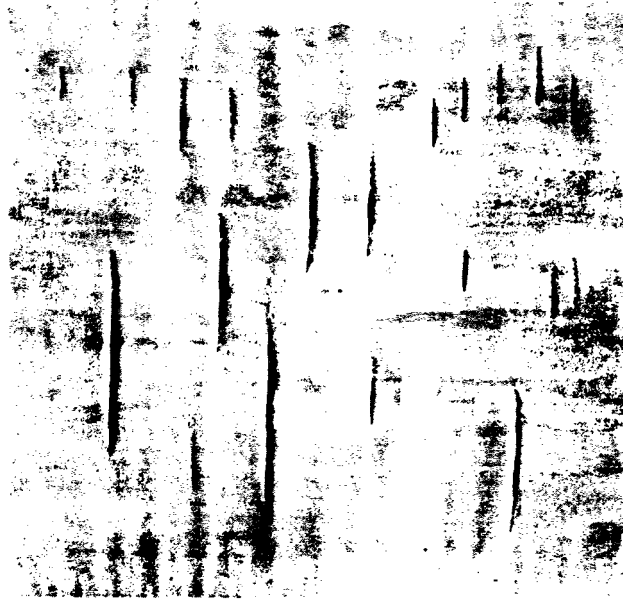
Λιγότερο εμφανείς αλλά υπαρκτοί και σοβαρότατοι είναι οι περιορισμοί που πηγάζουν από την αναζήτηση κατευθύνσεων και διατυπώσεων παραδεκτών από το σύνολο –ή, κατ' εξαίρεσιν, από την πλειοψηφία– των μελών της νομοπαρασκευαστικής ομάδας.

Φυσικά, οι αντιλήψεις των μελών σχετικά με τις μεθόδους κοινωνικού ελέγχου και τις λειτουργίες του θεσμού της φυλάκισης παρουσιάζουν μια ηθελημένη ετερογένεια, αφού επετέλεσαν από την ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης άτομα με

διαφορετική ιδεολογική τοποθέτηση, εκπαίδευση και επαγγελματικές εμπειρίες (δικαστικός, πανεπιστημιακός, ψυχίατρος, δικηγόρος, κοινωνικός λειτουργός, μέλος της διοίκησης του Υπουργείου Δικαιοσύνης ή των φυλακών). Αυτή όμως η ανομοιογένεια αντιλήψεων αποτελεί όχι μόνο έναυσμα για συζητήσεις και γόνιμες αλληλεπιδράσεις, αλλά και τροχοπέδη στις τολμηρές ή μονομερείς επιλογές. Τελικά, η συναίνεση ή το σημείο σύγκλισης των διαφόρων θέσεων βρίσκεται άλλοτε σε μια συνθετική άποψη, άλλοτε σε μια προοδευτική επιλογή και άλλοτε σε μια παραδοσιακή κατεύθυνση.

Η συνθετική άποψη κατίσχυσε ή συμβιβαστικές λύσεις δόθηκαν, λόγου χάρι: – στην περίπτωση του άρθ. 2 ΚωδΜεΚ στο οποίο αναφέρεται ότι η μεταχείριση των κρατουμένων όχι μόνο δεν είναι ταπεινωτική αλλά πρέπει να συντελεί στην άμβλυνση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας, με την επιφύλαξη όμως των αναγκών μέτρων για την εξασφάλιση της *ομαλής λειτουργίας* –και *όχι της τάξης*– του καταστήματος.⁴⁶ – στην περίπτωση του «οπτικού» –και *όχι και του «ακουστικού»*– ελέγχου στα επισκεπτήρια (άρθ. 50 παρ. 2 ΚωδΜεΚ), – στην οργάνωση της ψυχαγωγίας που ανατίθεται σε επιτροπή, στην οποία συμμετέχουν και τρεις εκπρόσωποι κρατουμένων, αλλά είναι δυνατό το πρόγραμμα της επιτροπής να ματαιωθεί από τον διευθυντή (άρθ. 46 παρ. 2 και 3 ΚωδΜεΚ), – στην περίπτωση της υποτροπής κρατου-

ρέχεται και δικαίωμα κλήσης ιατρού της επιλογής του, ενώ μόνο το δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών μπορεί, λαμβάνοντας υπόψη την προσωπικότητα, το σκοπό, τις επιδιώξεις και τη σταθερότητα της απόφασης, να διατάξει λήψη αναγκαστικών ιατρικών μέτρων (άρθ. 34 Κωδ-

μένου με πειθαρχικό παράπτωμα, οπότε την εκτέλεση της πειθαρχικής κύρωσης που έχει ανασταλεί ή διακοπεί μπορεί να διατάξει είτε το πειθαρχικό συμβούλιο είτε μόνος του ο διευθυντής (άρθ. 91 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) (βλ. σχετικά και παρακάτω 3.2).

Από τις προοδευτικές επιλογές σημειώνουμε ενδεικτικά:

- γενικά την εγκατάλειψη της σωφρονιστικής-αναμορφωτικής ιδεολογίας (βλ. παρακάτω 3.1),
- το δικαίωμα του κρατουμένου-κατηγορουμένου για πειθαρχική παράβαση να λάβει γνώση της κατηγορίας, και το δικαίωμα της υπεράσπισής του (άρθ. 84 παρ. 8 και 90 παρ. 1 ΚωδΜεΚ),
- τη δυνατότητα ακρόασης του κρατουμένου από την επιτροπή αδειών (άρθ. 55 παρ. 2 ΚωδΜεΚ),
- την περιοριστική απαρίθμηση των πειθαρχικών παραπτωμάτων και κυρώσεων,⁴⁷
- το δικαίωμα του καταδίκου να εφεσιβάλει και αυτός -και όχι μόνο ο εισαγγελέας (άρθ. 479 παρ. 2 ΚΠΔ)- απόφαση του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών αναφερόμενη σε υπό όρο απόλυση,⁴⁸
- το δικαίωμα του καταδίκου να προσφύγει στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών στην περίπτωση τοποθέτησής του σε ανθυγιεινή εργασία ή μείωσης της αμοιβής του χωρίς νόμιμη αιτία (άρθ. 65 παρ. 5),
- την αναγνώριση της απεργίας πείνας ως του ύστατου μέσου για να επιδιώξει κάποιος σκοπό ο κρατούμενος, οπότε του πα-

ΜεΚ),⁴⁹

- τη διεύρυνση των επισκέψεων γενικά και ιδίως το μη περιορισμό τους στους βαρυνομένους που τις έχουν ιδιαίτερα ανάγκη (άρθ. 50 ΚωδΜεΚ),
 - γενικότερα, τη μη καθιέρωση αυστηρότερου καθεστώτος διαβίωσης σε καταδίκους που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές (άρθ. 10 παρ. 3 ΚωδΜεΚ),
 - την ασφαλιστική κάλυψη όσων από τους κρατουμένους εργάζονται, για εργατικά ατυχήματα και επαγγελματικές ασθένειες σύμφωνα με τη νομοθεσία που ισχύει για τους εργαζόμενους γενικά (άρθ. 73 ΚωδΜεΚ),
 - την αναζήτηση της «συνεργασίας» και «συμμετοχής» των καταδίκων για τον καθορισμό της κατάλληλης μεταχείρισης (άρθ. 14 ΚωδΜεΚ), της εργασίας (άρθ. 65 ΚωδΜεΚ), της κοινωνικής μεταϊδρυματικής αρωγής εφόσον το επιθυμεί ο απολυόμενος (άρθ. 41 ΚωδΜεΚ), και
 - την καθιέρωση νέων θεσμών έκτισης ποινής σε καθεστώς ελευθερίας ή ημιελευθερίας (βλ. παρακάτω 3.4).
- Αντίθετα, υπερίσχυαν λιγότερο προοδευτικές τάσεις, και επικράτησαν οι παραδοσιακές κατευθύνσεις, για παράδειγμα:
- στα μέτρα τάξης, προστασίας και κατευνασμού (άρθ. 93 ΚωδΜεΚ),
 - στο ζήτημα των λεγόμενων συζυγικών επισκέψεων,^{49α}
 - στη μη πρόβλεψη τρόπου ενάσκησης ορισμένων συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, όπως π.χ. το δικαίωμα να

συνδικαλιζούνται και να συνιστούν ενώσεις οι κρατούμενοι.⁵⁰

Η σιγή, ωστόσο, του ΚωδΜεΚ σχετικά με το τελευταίο θέμα (βλ. και παραπάνω 2.1.2) δεν σημαίνει και αδυναμία διεκδίκησης τους στο μέλλον. Θα πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να αποτελέσει μάλλον ερέθισμα για σχετική ενημέρωση της πολιτικής ηγεσίας και των διαφόρων κρατικών υπηρεσιών -ιδιαίτερα του Υπουργείου Δικαιοσύνης- όσο και της κοινής γνώμης. Παράλληλα ομάδες πίεσης και ομάδες δράσης⁵¹ θα πρέπει να προωθήσουν σχετικά αιτήματα κρατουμένων στις δικαστικές αρχές, και να κάνουν εν ανάγκη χρήση και των δυνατοτήτων που παρέχονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

2.5. Η στάση του ελληνικού κοινού

Ένας ακόμη περιοριστικός παράγων είναι η ελληνική κοινή γνώμη. Την τελευταία δεκαετία κατά την οποία καθιερώθηκαν διεθνώς οι διερευνήσεις των αντιλήψεων και στάσεων του κοινού αναφορικά με το έγκλημα, το φόβο του εγκλήματος και τις μεθόδους κοινωνικού ελέγχου των εγκλημάτων, τα σχετικά ερευνητικά δεδομένα άρχισαν να λαμβάνονται υπόψη για τη χάραξη εγκληματοπροληπτικής πολιτικής.

Στη χώρα μας όμως οι έρευνες στο πεδίο αυτό είναι λιγοστές - κάποτε μάλιστα και με αλληλοσυγκρουόμενα ευρήματα.⁵² Εξάλλου η ελληνική κοινή γνώμη συχνά φορτίζεται ή αποπροσανατολίζεται από αιχμηρές περιγραφές εγκλημάτων σε ορισμένα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα γεγονότα αυτά έχουν τελικά ως συνέπεια όχι μόνο να μην καθοδηγείται ο νομοθέτης ορθά από την κοινή γνώμη αλλά και να του δημιουργεί η κοινή γνώμη προσκόμματα. Έτσι, λ.χ. ενώ οι άδειες καταδίκων ή οι συζυγικές επισκέψεις αποτελούν καθιερωμένους θεσμούς σε πολλές άλλες χώρες, το ελληνικό κοινό δεν είχε ενημερωθεί κατάλληλα, και δεν αποδέχεται παρόμοια μέτρα. Σχετικά μάλιστα δημοσιεύματα σε μερίδα του τύπου⁵³ δημιουργήσαν αρνητικό κλίμα στο κοινό. Πάντως, οι «άδειες», παρά τις αντιδράσεις αυτές, θεσπίστηκαν στα άρθ. 52-56 ΚωδΜεΚ, αφού όμως, δυστυχώς, προβλέφθηκαν αυστηρές προϋποθέσεις για τη χορήγησή τους.

Και σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ο ρόλος που μπορεί και πρέπει να διαδραματίσουν οι ενώσεις κρατουμένων, αποφυλακισμένων και συμπαραστατών τους. Μόνο έτσι θα καλλιεργηθεί βαθμιαία στην ελληνική κοινή γνώμη η αποδοχή⁵⁴ προοδευτικότερων μέτρων ή θεσμών για τους καταδικασμένους μέσα στις φυλακές αλλά και έξω από αυτές, ιδίως με υποκατάστατα των στερητητικών της ελευθερίας ποινών.

κό. Η αναγκαία μάλιστα αποτελεσματικότητα της δικαστικής ή άλλης προστασίας και η υλοποίησή της διευκολύνεται με τη βοήθεια της παρ. 3, η οποία διαλαμβάνει: «Η διεύθυνση του καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάζει χωρίς καθυστέρηση κάθε αναφορά ή επιστολή κρατούμενου απευθυνόμενη προς οποιαδήποτε αρχή, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της» (έμφαση δική μου).²⁰

2.1.3. Σκοποί της στερητικής της ελευθερίας ποινής

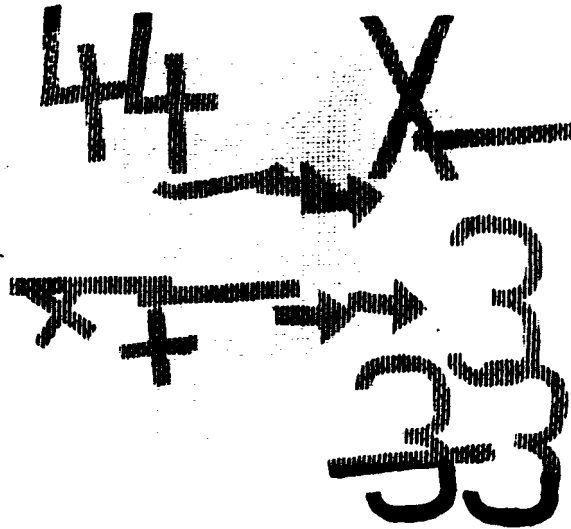
Ένα τρίτο σημείο αναφοράς αποτέλεσαν οι σκοποί που επιδιώκονται με τις στερητικές της ελευθερίας ποινές. Είναι γνωστό ότι στον τομέα αυτό επικρατεί σύγχυση στην ορολογία και αμφισβήτηση των στόχων και ιδίως της δυνατότητας επίτευξής τους. Πάντως, υπεραπλουστεύοντας τα σχετικά σωφρονιστικά (correctional) μοντέλα που έχουν προταθεί στην επιστήμη, μπορεί κανείς να αναφέρει τέσσερις σκοπούς και αντίστοιχες βασικές αντιλήψεις: την προστασία της κοινωνίας, την αναμόρφωση, την επανένταξη και τη (δίκαιη) αποκατάσταση (restitution).²¹

– Ο σκοπός της προστασίας της κοινωνίας επιδιώκεται κυρίως με την αχρήστευση του κρατούμενου και την παρεμπόδιση του να δραστηρεύεται και να υποτροπιάσει, όσο φυσικά διαρκεί η φυλάκιση. Βασίζεται στην παραδοσιακή, τιμωρητική αντίληψη που κυριάρχησε περίπου ως την αρχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Συνδέεται, φυσικά, με την εμπιστοσύνη που επικρατούσε τότε στο θεσμό της φυλάκισης και γενικά στην αξία της αυστηρής κατασταλτικής αντιμετώπισης των κρατουμένων.

– Ο σκοπός της αναμόρφωσης (rehabilitation, therapeutic treatment ή απλώς treatment ή reformation – Resozialisierung, Sozialtherapie ή Behandlung – reformation, traitement κ.λπ.) αναφέρεται στο λεγόμενο «ιατρικό μοντέλο». Επικεντρώνεται στη διάγνωση και εξατομικευμένη μεταχείριση των κρατουμένων με τη βοήθεια ειδικών των επιστημών συμπεριφοράς (ψυχιάτρων, ψυχολόγων κ.λπ.). Οι διαδικασίες αυτές θεωρούνται απαραίτητες για να ανακτήσουν οι κρατούμενοι την ψυχική τους υγεία, την ηθική τους υπόσταση και να εγκαταλείψουν την προηγούμενη εγκληματική τους συμπεριφορά. Οι αντιλήψεις αυτές προσανατόλισαν τη μεταπολεμική σωφρονιστική πολιτική και κυριάρχησαν ως το 1970 περίπου. Ήδη από την προηγούμενη δεκαετία, όμως, άρχισε στην Ο.Δ. Γερμανίας, στις Η.Π.Α. και στις σκανδιναβικές χώρες η αναζήτηση άλλων σκοπών για τη στερητική της ελευθερίας ποινή παράλληλα με –ή και μακριά από– την ιδεολογία της αναμόρ-

φωσης, της θεραπείας ή της επανακοινωνικοποίησης.²²

– Ο σκοπός της (επαν)ένταξης (reintegration, social resettlement – Wiedereingliederung – reinsertion)²³ σηματοδοτεί τη σωφρονιστική πολιτική κυρίως της Βόρειας Αμερικής στη δεκαετία του 1970-

1980, αλλά και μεταγενέστερα. Σε άλλες χώρες δεν είναι τόσο ξεκάθαρος ο όρος, το περιεχόμενό του ή η διάρκεια της επίδρασής του στη σχετική πολιτική. Πάντως, ο σκοπός αυτός συναρτάται: α) με την αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της σωφρονιστικής-αναμορφωτικής μεταχείρισης, β) με την αντιμετώπιση της εγκληματικής συμπεριφοράς κατά κανόνα ως μη παθολογικής, γ) με την αντίληψη ότι η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να είναι το ultimum refugium, και επομένως, δ) με την επέκταση ή αναζήτηση θεσμών εξωιδρυματικής μεταχείρισης για τους καταδικασμένους (χρηματικές ποινές, δοκιμασία, αναστολή εκτέλεσης της ποινής, εργασία για κοινωνικές σκοπούς, αποζημίωση θύματος ως κύρια ποινή κ.ο.κ.). Συνεπώς, στο μοντέλο της επανένταξης πρωτανεύει η αρχή ότι η παραμονή του καταδικασμένου στην εκτός της φυλακής κοινωνία θεωρείται βασικό στοιχείο για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του.²⁴

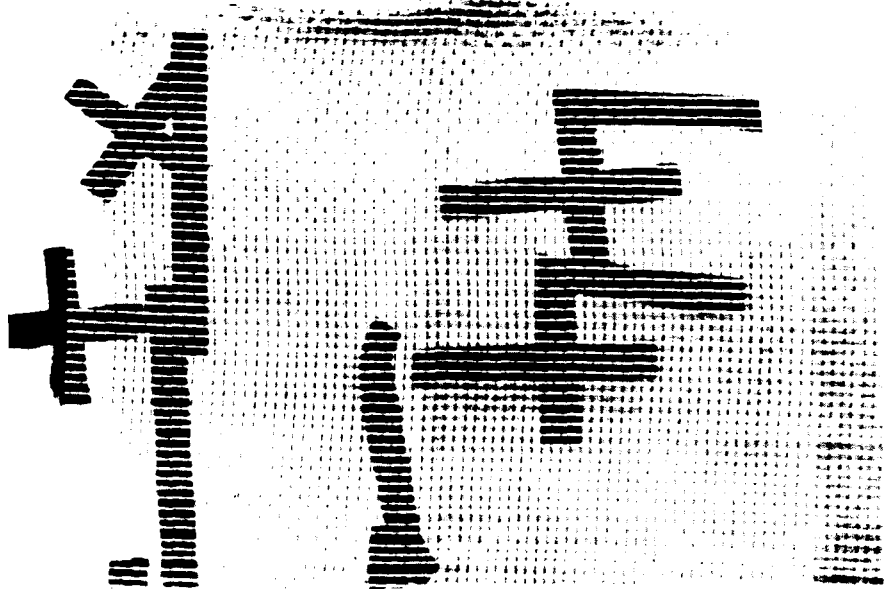
– Ο σκοπός της (δίκαιης) αποκατάστασης (restitution) ή της δίκαιης ανταμοιβής (just deserts) ή η λεγόμενη «νεοκλασική» αντίληψη εμφανίζεται στη Βόρεια Αμερική και στις σκανδιναβικές χώρες πριν από το τέλος της δεκαετίας του 1980, ενώ, κατά τη γνώμη μου, μάλλον δεν έχει ποτέ εγκαταλειφθεί από το δόγμα του ελληνικού ή του γερμανικού ποινικού δικαίου.²⁵

Κυρίαρχο στοιχείο των αναπτυσσόμενων νεοκλασικών αντιλήψεων είναι η α-ναλογία της βαρύτητας της ποινής προς τη σοβαρότητα της πράξης και η αναγνώ-

ριση της ευθύνης του δράστη.²⁶ Αν μεταφερθεί η θεωρία αυτή στη σωφρονιστική πολιτική, σημαίνει ότι ο κρατούμενος είναι ένα άτομο που με μια καταδικαστική απόφαση έχει στερηθεί την ελευθερία του για ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο πρέπει να τύχει μιας μεταχείρισης ανθρώπινης και δίκαιης. Ο κρατούμενος, εξάλλου, πρέπει να αποκαταστήσει τη βλάβη συμβολικά, με την έκτιση της ποινής του, ή και πραγματικά, με την αποζημίωση του θύματος. Επομένως, βασικά χαρακτηριστικά αυτής της τάσης είναι η έμφαση: α) στη δίκαιη και ανάλογη με τη βαρύτητα του εγκλήματος ποινή που τείνει να αποκαταστήσει τη βλάβη, β) στην ευθύνη του δράστη, ο οποίος ως υπεύθυνο άτομο μπορεί να ασκήσει το δικαίωμά του για αναμόρφωση, γ) στη φροντίδα για τα θύματα των εγκλημάτων περισσότερο από ό,τι κατά την προηγούμενη περίοδο, και τέλος δ) στην εντονότερη αναζήτηση και εφαρμογή εναλλακτικών ποινών ή υποκατάστατων της φυλάκισης.²⁷

Στο τέλος αυτής της απαραίτητης, συνοπτικής αναδρομής στους σκοπούς που επιδιώκονται, όχι με την ποινή γενικά αλλά ειδικά με τη στερητική της ελευθερίας ποινή, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τόσο στο θεωρητικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο εφαρμογής της, η κατασταλτική πολιτική ενός κράτους –επομένως και αυτή που αποκρυσταλλώθηκε στον Κωδ.ΜεΚ– δεν είναι αμιγώς προσανατολισμένη προς ένα από τα προαναφερθέντα μοντέλα. Συνήθως συνυπάρχουν περισσότεροι

ρια ποινή, δοκιμασία, εργασία για την κοινότητα ή για κοινωνικά σκοπούς κ.λπ.). Η έλλειψη, συνεπώς, τέτοιων θεσμών ενέπνευσε το νομοθέτη να αναζητήσει προσωρινή λύση στο πρόβλημα συμφόρησης των φυλακών μέσω των διατάξεων που ρυθμίζουν τη μετατροπή

σκοποί – ως κύριοι ή συμπληρωματικοί.

Όπως αναπτύσσεται παρακάτω, ο ΚωδΜεΚ προσανατολίζεται προς τους σκοπούς της επανένταξης και της αποκατάστασης. Τούτο εκφράζεται θετικά στο άρθ. 1 παρ. 1 ΚωδΜεΚ, στο οποίο αναφέρεται ότι «η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη». ²⁸ Αποθετικά δε προκύπτει από την εγκατάλειψη της σωφρονιστικής-αναμορφωτικής ιδεολογίας.

2.2. Οι ισχύουσες ποινικές διατάξεις

Είναι ευνόητο ότι όρια και περιορισμούς θέτει στο νομοθέτη γενικά και η ισχύουσα νομοθεσία. Ήδη έγινε μνεία του Συντάγματος και ορισμένων Διεθνών Συμβάσεων που άπτονται του θέματός μας – και οι οποίες, εφόσον έχουν κυρωθεί με ελληνικούς νόμους (άρθ. 28 παρ. 1. Σ.), έχουν αυξημένη τυπική ισχύ. Περιορισμούς όμως επιβάλλουν και οι διατάξεις του ΠΚ και του ΚΠΔ. Έτσι, λ.χ. η ισχύουσα νομοθεσία αποτελεί εμπόδιο στην αποσυμφόρηση των ελληνικών φυλακών, ²⁹ που θα είχε σκοπό να κα-αστεί δυνατή η καθιέρωση δικαιώματος ξεχωριστής στέγασης κατά τις ώρες της ανάπαυσης ³⁰ ή να βελτιωθεί κάπως η ποιότητα ζωής στα καταστήματα κράτησης. Αυτό συμβαίνει, μεταξύ άλλων, και επειδή δεν προβλέπεται από τον ΠΚ ένα ευρύ φάσμα εναλλακτικών μη ιδρυματικών ποινών (αποζημίωση του θύματος ως κύ-

(άρθ. 82 ΠΚ). ³¹ Επιπλέον η ανάγκη να μεταφερθούν κρίσιμες αποφάσεις σε δικαστήριο υποχρέωσε το νομοθέτη να παρακάμψει τον ΚΠΔ και τουλάχιστον να εξαγγείλει το θεσμό του δικαστηρίου εκτέλεσης ποινών ³² (βλ. και παρακάτω 3.2).

Εξάλλου πλαίσια ή ερεθίσματα για τη θέσπιση νέων νομοθετικών ρυθμίσεων αποτελούν τα Πρότυπα Στοιχειωδών Κανόνων, ³³ που έχει αποδεχθεί η χώρα μας, καθώς και οι διάφορες Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Γι' αυτό, λ.χ., ο καινοφανής για την ελληνική κοινωνία θεσμός των αδειών κρατουμένων, παρά τις οξείες και περιέργες αντιδράσεις που δημιούργησε, δεν ήταν δυνατό παρά να περιληφθεί στον ΚωδΜεΚ, αφού ανταποκρινόταν σε Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης (βλ. και παρακάτω 2.3 και 3.4). ³⁴

2.3. Τα δεδομένα υλικά μέσα

Φραγμούς δημιουργούν αναμφισβήτητα και τα διαθέσιμα – καθώς και οι προβλέψεις για τα διατεθησόμενα – κονδύλια για τη χρηματοδότηση νέων θεσμών ή για τη συμπλήρωση ή ανανέωση των κτιριακών εγκαταστάσεων των φυλακών. Η εξέταση κάθε προτεινόμενου νέου μέτρου και από το πρίσμα των υλικών δυνατοτήτων πραγματοποίησής του ³⁵ – ιδίως από την πλευρά οικονομικού κόστους και περιθωρίων εξεύρεσης πόρων (λ.χ. από ει-

δικά ταμεία) για να το καλύψουν – αναμφισβήτητα περιορίζει πολλά από τα προσδοκώμενα οράματα του νομοθέτη.

Βραχυπρόθεσμα θέτει όρια και το υπάρχον ανθρώπινο δυναμικό καθώς και η υλικοτεχνική υποδομή. Για παράδειγμα, το παλαιό προσωπικό των σωφρονιστικών καταστημάτων, στο μέτρο που είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου ή εθισμένο σε αυταρχικούς τρόπους μεταχείρισης των κρατουμένων, καθιστά αδύνατη την άμεση μεταβολή των όρων διαβίωσης των εγκλειστών.

Εξάλλου, άμεσα και μεσοπρόθεσμα φαίνεται να μειώνουν τις επιλογές του νομοθέτη και τα καταστήματα κράτησης με το δεδομένο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και εξοπλισμό τους, την έλλειψη χώρων, λ.χ. για εγκατάσταση σύγχρονων εργαστηρίων ή βιοτεχνιών για προσοδοφόρο επαγγελματική απασχόληση ή για ταχύρρυθμη εκπαίδευση καταδίκων, που δεν είναι δυνατό να μετάσχουν σε εξωιδρυματικά προγράμματα του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού ή να εργαστούν, αν το επιθυμούν, έξω από τα καταστήματα. ³⁶

Ειδικότερα, το ζήτημα της εργασίας των καταδίκων δημιούργησε διλήμματα και δυσχέρειες. Η πρόσφατη μάλιστα αναστολή της εφαρμογής όλων των άρθρων που συνεπάγονταν δαπάνες, και κατά συνέπεια και οι διατάξεις που ρύθμιζαν τα θέματα της (αμειβόμενης) εργασίας, επιβεβαιώνει την ύπαρξη τέτοιων περιορισμών και την αδυναμία να ξεπεραστούν σύντομα. ³⁷ Επομένως, είναι αναγκαίο να εξετάσουμε προσεκτικότερα το σημαντικό και αμφιλεγόμενο αυτό θέμα. ³⁸

Στην ελληνική έννομη τάξη και πραγματικότητα γεννάται ένα ουσιαστικό θέμα σχετικά με την εργασία των καταδίκων, για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, γιατί το άρθ. 22 του Συντάγματος προβλέπει ότι «οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται». Και δεύτερο, γιατί οι κτιριακές εγκαταστάσεις, η λοιπή υλικοτεχνική υποδομή των φυλακών αλλά και οι οικονομικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους απέχουν πολύ από το να προσφέρουν ελκυστική (δηλαδή ενδιαφέρουσα, επαγγελματικά και οικονομικά) και επαρκή ³⁹ εργασία ή επαγγελματική εκπαίδευση.

Παρενθετικά πρέπει να υπογραμμιστεί στο σημείο αυτό ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθ. 4 παρ. 3α) ή άλλα Συντάγματα, λ.χ. της Ο.Δ. Γερμανίας, ενώ απαγορεύουν την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, επιτρέπουν κατ' εξαίρεση αυτήν που επιβάλλεται σε κρατούμενους ποινικούς καταδίκους. ⁴⁰ Παράλληλα, μια Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης καλεί τα κράτη-μέλη να δώσουν προτεραιότητα στην εργασία των κρατουμένων και να την εν-

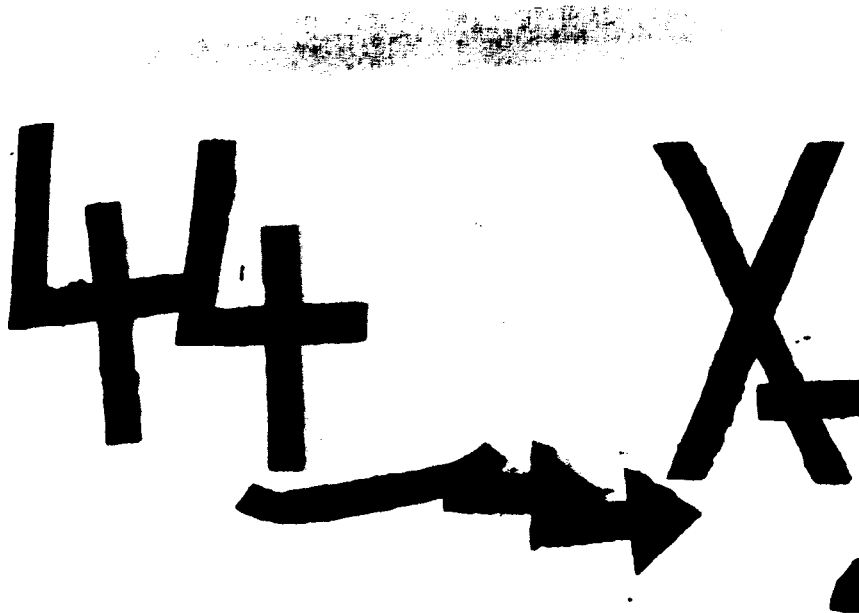
- είχε προταθεί από ορισμένα μέλη ενώ άλλα δεν τη δέχονταν. Τελικά, τα εναντιούμενα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν αφού όμως μετέτρεψαν την «τάξη και ασφάλεια» σε «ομαλή λειτουργία». Σχετικά με τη ρήτρα «τάξη και ασφάλεια», βλ. Kaiser / Kermer / Schöch, ανωτ. [σημ. 7] σελ. 180 κ.ε. Για κρίσεις στο σ.ν. βλ. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 102 και Χ. Μπάκα ανωτ. [σημ. 35] σελ. 134.
47. Προβλ. Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών: StVollzG par. 103, στην οποία αναφέρονται εννέα είδη κυρώσεων, ενώ στον ΚωδΜεΚ άρθ. 88 προβλέπονται έξι και ακόμη λιγότερα στον Σουηδικό (*Act on Correctional Treatment*, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 47 κ.ε., όπου γίνεται αναφορά σε ακόμη λιγότερα. Προβλ. και ΕυρΣωφΚα '87 καν. 33-38 και την απαγόρευση και στον ΚωδΜεΚ επιβολής κύρωσης δύο φορές για το ίδιο παράπτωμα άρθ. 84 παρ. 2 (δ): βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 125-126.
48. Βλ. Θ. Λαφαζάνου, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 159.
49. Γενικά για τη χρήση «αναγκαστικών ιατρικών μέτρων» στην περίπτωση απεργίας πείνας βλ. Kaiser / Kermer / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 183-184, αλλά και κριτική της παρ. 101 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών από G. Bemann, ανωτ. [σημ. 14]. Ήδη είχε τεθεί το πρόβλημα της αναγκαστικής σίτισης των κρατουμένων στην Ελλάδα από το 1984, οπότε έγινε και σχετική συζήτηση στο Ινστιτούτο Goethe στην οποία συμμετείχαν οι Μ. Μαράτος, Γ. Παπαδημητρίου, Β. Φίλιας και η Κ.Δ. Σπινέλλη. Βλ. και Σ.Κ. Αναγνωστάκη / Ε.Σ. Σοφianού, «Η απεργία πείνας των κρατουμένων», *Ποινικά Χρονικά* ΛΔ' (1984), σελ. 113-126, όπου υποστηρίζεται μεταξύ άλλων η διατήρηση του άρθ. 94 παρ. 2δ του ΣωφΚ '67, αναφερόμενο στην πειθαρχική τιμωρία των απεργών σε ορισμένες περιπτώσεις (σελ. 126). Βλ. όμως και Σ.Κ. Αναγνωστάκη, «Παρατηρήσεις στο σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα» *Ποινικά Χρονικά* ΛΖ' (1987), σελ. 596 κ.ε. και ιδίως σελ. 599.
- 49α. Βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 135-136.
50. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 119.
51. Βλ. τον ορισμό, την εξέλιξη, τη δομή και λειτουργία (ακόμα και τις συνέπειες) του κινήματος για τα δικαιώματα των φυλακισμένων, π.χ. στις ΗΠΑ. Το θέμα πήρε τη μορφή κοινωνικού κινήματος, όπως αυτό των πολιτικών δικαιωμάτων των νέγρων και των γυναικών: J.B. Jacobs, «The Prisoners' Rights Movement and its Impacts 1960-1980», στο *Crime and Justice* (N. Morris / M. Tonry (eds.) τόμ. 2, σελ. 429 κ.ε. και ιδίως σελ. 431 κ.ε.
52. Στην έρευνα π.χ. των Η. Δασκαλάκη, Α. Ανδρότσου, κ.ά. «Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1983, σελ. 186 κ.ε., δείγμα 2.007 ατόμων απάντησε ότι δεν είναι υπέρ της διατήρησης της θανατικής ποινής, ενώ σε έρευνα της Κ.Δ. Σπινέλλη σε δείγμα 312 ατόμων (κοινού, κρατουμένων, αστυνομικών) περίπου 76% απάντησαν ότι «πολλά» ή «αρκετά» άτομα «θα κάθονταν ήσυχα» αν προβλεπόταν η ποινή του θανάτου για περισσότερα εγκλήματα (*Η γενική πρόκληση...* ανωτ. [σημ. 43] σελ. 441).
53. Καθώς «διέρρευσε» η είδηση σχετικά με τις «άδειες κρατουμένων» με τις οποίες προετοιμάζεται η επάνοδος στην κοινωνία και σε ελάχιστο βαθμό αντιμετωπίζεται το πρόβλημα των γενετήσιων σχέσεων των κρατουμένων, κάποια εφημερίδα ανήγγειλε: «Σεξ πίσω από τα κάγκελα». Βλ. ενδεικτικά τις εφημ. *Έθνος* της 9ης και 29ης Νοεμβρίου 1984. *Τα Νέα* της 20ής Νοεμβρίου 1984 και τη *Μακεδονία* της 29ης Νοεμβρίου 1984, όπως αναφέρονται από τον Ν.Κ. Κουλούρη («Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα και ο ΚωδΜεΚ: Ουσιαστική πρόταση για την επίλυση του προβλήματος ή συνεισφορά στη διαιώνισή του;» Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία για το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δεκέμβριος 1989, σελ. 81, σημ. 11). Επίσης, σχετικά με το θεσμό των συζυγικών επισκέψεων, βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 135-136 αλλά και γενικά στον V. Fox, *Introduction to Corrections*, New Jersey 1985, σελ. 242-243.
54. Και ο Πανούσης τονίζει την ανάγκη να συμβιβαστεί «η τριάδα: φυλακές - κρατούμενοι - κοινή γνώμη» (Γ. Απ. Πανούσης, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 199).
55. Βλ. Γ.-Α. Μαγκάκη, *Οι αγώνες της αλλαγής στο χώρο της δικαιοσύνης*, σελ. 7, 9-11, 14-16 και 22. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 165 και Ν. Κουράκη, ανωτ. [σημ. 21] σελ. 261.
56. Η Μ. Delmas-Marty (*Le flou du droit*, Paris 1986), στις τρεις φάσεις της γαλλικής πολιτικής για την εγκληματικότητα: 1974-1978, πρώτη περίοδος της επταετίας Ζισκάρ ντ' Εσταίν, 1978-1981 (δύτηρη περίοδος) και 1981-1986 πρώτη επταετία Φ. Μιττεράν, παρατηρεί πως τα όρια της αλλαγής της πολιτικής δεν είναι πάντα ευδιάκριτα, δεν παραλείπει ωστόσο να τονίσει ότι η τρίτη φάση αρχίζει με την παραδοσιακή προεδρική αμνηστία, την κατάργηση της θανατικής ποινής -9 Οκτωβρίου 1981- κ.ά. νομοθετήματα (σελ. 23-30 και ιδίως σελ. 26-27).
57. Το άρθ. 1 του Πρωτοκόλλου προβλέπει ρητά ότι καταργείται η ποινή του θανάτου σε καμιά ειρήνη και ότι κανείς δεν είναι δυνατό να καταδικαστεί σε θάνατο ή να εκτελεστεί η θανατική ποινή. Βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση Παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 122. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 132, και Θ. Λαφαζάνου, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 158.
58. Βουλή των Ελλήνων. Ε' Περίοδος, Σύνοδος Α'. Επιστημονική Υπηρεσία, Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, *Εκθέσεις επί των ψηφισθέντων νομοσχεδίων*, Αθήνα 1989, σελ. 41.
59. Λίγο πριν περατωθεί η εργασία αυτή, ψηφίστηκε ο ν. 1867/1989, ΦΕΚ 227/9.10.1989, για την προσωπική κράτηση κατ' εφαρμογήν των διατάξεων του Κώδικος Εισπράξεως Δημοσίων Εσόδων.
60. Βλ. Γ.-Α. Μαγκάκη, «Η αντισυνταγματικότητα της προσωποκράτησης για χρέη προς το Δημόσιο» *ΝοΒ* (1979), σελ. 1553-1555. Ε. Κροιστάληκη «Η προσωπική κράτηση, ειδικότερα ως μέσο αναγκαστικής εκτέλεσης για την εισπράξη δημοσίων εσόδων υπό το πρίσμα του Συντάγματος του 1975» *Δίκη* (1982), σελ. 244-255. Ν. Αλιβιζάτου, «Και πάλι για την αντισυνταγματικότητα της προσωπικής κράτησης για χρέη προς το Δημόσιο» *ΝοΒ* (1984), σελ. 62-76.
61. Διευκρινίζεται ότι κατά το 1985 σύμφωνα με δεδομένα της ΕΣΥΕ κρατήθηκαν συνολικά 518 άτομα, από τα οποία: 227 για οφειλές προς το Δημόσιο, 252 για ιδιωτικό χρέος, 24 για δικαστικά έξοδα και χρηματικές ποινές, 13 για οφειλές σε Δήμους και Κοινότητες και 2 για χρέος προς την Αγροτική Τράπεζα, *Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική της Δικαιοσύνης, έτος 1985*, Αθήνα 1988, σελ. 136.
62. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 166-167.
63. Η Αστυνομία για το 1972 κατέγραψε: 61 ανθρωποκτονίες με πρόθεση (τετελεσμένες και απόπειρες) και 19 ληστείες (τετελεσμένες και απόπειρες). Το 1982 οι περιπτώσεις ήταν 135 και 170 αντίστοιχα, και το 1985, 143 και 263 αντίστοιχα. Κ.Δ. Σπινέλλη, *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σελ. 140.
64. Σχετικά με τα στάδια που διέρχεται, λ.χ. στις ΗΠΑ ένα νέο σημαντικό νομοθέτημα, βλ. B.L. Ingraham «Reforming criminal procedure» στο A.W. Cohn / B. Ward, *Improving Management in Criminal Justice*, Beverly Hills / London, 1980, σελ. 23 κ.ε. και ιδίως σελ. 28. Συνοπτικά: α) σύνταξη από δικαστές, καθηγητές νομικών σχολών, δικηγόρους, ενδεχομένως εκπροσώπους της ποινικής δικαιοσύνης και πολίτες, β) παραδοχή του προσχεδίου της επιτροπής στη δημοσιότητα, γ) επεξεργασία του προσχεδίου με βάση τις αντιδράσεις και δ) υποβολή του σ.ν. σε νομοπαρασκευαστική επιτροπή η οποία σε ειδικές δημόσιες συνεδριάσεις δίνει άλλη μια ευκαιρία στο κοινό και σε διάφορες οργανωμένες ομάδες να εκφράσουν τις απόψεις τους.
65. Υπενθυμίζεται ότι η πρωτοβουλία σύστασης της ομάδας ανήκε στον υπουργό κ. Γ.-Α. Μαγκάκη (αρ. απόφασης 8378/1983) κι ότι τον διαδέχτηκαν οι κ. Μ. Παπαϊωάννου, Α. Κακλαμάνης, Ε. Βερνιβάκης, Α. Κουτσόγιωργας και Β. Ρώτης. Στα μέσα μαζικής ενημέρωσης δόθηκε δύο φορές από τους Ε. Βερνιβάκη και Α. Κουτσόγιωργα. Σημειώνεται επίσης ότι α) η επιτροπή εργάστηκε σταθερά επί τέσσερα περίπου έτη χωρίς αμοιβή και ότι ορισμένα από τα μέλη της, μεταξύ των οποίων και η γράφουσα, είχαν διατελέσει από το 1982 μέλη μιας ομάδας εργασίας με το ίδιο αντικείμενο τον Δικηγορικό Συλλόγο Αθηνών, επί προεδρίας Ε. Μαχαίρα (Σ. Αλεξιάδη, *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Αθήνα-Κομοτηνή 1983, σελ. 8-9).
66. Σχετικά και οι παρατηρήσεις Πανούσης

- (Γ.Α.Π. Πανούση ανωτ. [σημ. 16] σελ. 176 κ.ε.).
67. Για την έννοια της «μεταχείρισης» στον Κωδ.ΜεΚ βλ. παραπάνω σημ. 8.
 68. Πρβλ. L. Hulsman, ο οποίος μεταξύ άλλων υποστηρίζει και την κατάργηση γενικά της «ποινικής διαλέκτου»: των όρων έγκλημα, εγκληματίας, ποινική δικαιοσύνη κ.λπ. (Όπως αναφέρεται στον S. Cohen, *Against Criminology*, New Brunswick / Oxford 1988, σελ. 243.) Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι από παραδομένη αναγράφονται οι όροι «σωφρονιστική» και «μετασωφρονιστική» μεταχείριση στο άρθρ. 112 Κωδ.ΜεΚ. Διαφορετική άποψη για την αποφυγή αρνητικά φορτισμένων όρων έχει ο Αλεξιάδης (Σ. Αλεξιάδης «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 103-104).
 69. Οι απόψεις της πλειοψηφίας των μελών της επιτροπής φαίνεται να συνοψίζονται, κατά τη γνώμη μου, καλύτερα στις εξής δύο προτάσεις: α) «...[H] ιδρυματική μεταχείριση όχι μόνο δεν επιτυγχάνει την επίσημη θεραπευτική της λειτουργία αλλά μάλλον αντιμάχεται την αναμόρφωση. Δημιουργεί διαδικασίες εγκληματοποίησης, εξάρτησης από τοξικές ουσίες, ιδρυματοποίησης, αλλοτρίωσης, στιγματίζει και γενικά δυσχεραίνει περισσότερο την κοινωνική αναπροσαρμογή. Η στέρηση της ελευθερίας όχι μόνο δεν εκπληρώνει την εμφανή [σκοπούμενη] ειδικοποιητική λειτουργία αλλά μάλλον εκπληρώνει μια αφανή [μη σκοπούμενη] εγκληματοπροκλητική λειτουργία...» (U. Bode-son, όπως αναφέρεται από A.R. Hauber, «Modelle für den sozialtherapeutischen Strafvollzug in den Niederlanden», σελ. 179-203, στο H. Kury (Hrsg.) *Strafvollzug und Öffentlichkeit*, Freiburg 1980, σελ. 183-184 και 2) «Μόνο μια μινιμαλιστική τοποθέτηση είναι υποστηρίξιμη... για τις φυλακές...» (S. Cohen, ανωτ. [σημ. 68] σελ. 131). Βλ. και αντίστοιχη γενική αρχή του Σουηδικού Νόμου για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4], όπως αναλύεται στο *Current Problems of Prison Administration in Sweden*, «Swedish Prison and Probation Administration» S-601 Norrköping, Sweden, August 1985, σελ. 2.
 70. Βλ. πλέον το, κλασικό και από πολλούς αναφερόμενο, άρθρο του F. Allen. «Criminal Justice, Legal Values and the Rehabilitative Ideal», *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, (1959), 50 (3) σελ. 226-232, ο οποίος επηρέασε ιδιαίτερα τη συγγραφέα ως καθηγήτης και μέλος της διδακτορικής της επιτροπής. Βλ. επίσης και το βιβλίο του: *The Decline of the Rehabilitative Ideal: Penal Policy and Social Purpose*, New Haven, CT, 1981.
 71. Το πολυσυζητημένο άρθρο του R. Martinson: «What Works? Questions and Answers about Prison Reform» αναδημοσιεύτηκε σε διάφορους συλλογικούς τόμους (πρώτη έκδοση στο περιοδικό *Public Interest*, 1974), βλ. π.χ. S.M. Talarico, *Criminal Justice Research* 1980, σελ. 343 κ.ε. Επίσης D. Lipton / R. Martinson / J. Wilks, *Effectiveness of Correctional Treatment, A Survey of Treatment Evaluation Studies*, Springfield, MASS, 1974.
 72. Από τους αναθεωρητές του Martinson, π.χ. J. Palmer, Martinson Revisited, στον τόμο S.M. Talarico, ανωτ. [σημ. 71] σελ. 370-395, I. Van Voorhis, «Correctional Effectiveness». *The High Cost of Ignoring Success. Federal Probation* (1987) σελ. 51, 56-62, και το πιο πρόσφατο άρθρο των M.S. Hamm / J.L. Schrink, «The Conditions of Effective Implementation. A Guide to Accomplishing Rehabilitative Objectives in Corrections», *Criminal Justice and Behavior, An International Journal* (1989) 16, 2, σελ. 166-182. Για μια διεξοδική αντιμετώπιση όλων των σχετικών θεμάτων βλ. L.P. Carney, *Corrections: Treatment and Philosophy*, Eaglewood Cliffs, NJ, 1980.
 73. Βλ. παραπάνω 2.1.3.
 74. A. Eser, ανωτ. [σημ. 23] σελ. 505-518. Γενικότερα, την αποτελεσματικότητα της φυλάκισης αμφισβητεί μεταξύ πολλών άλλων και ο J. Pinatel (*Le phénomène criminel*, Paris 1987, σελ. 169 βλ. και ανωτ. σημ. 69).
 75. N. Morris, *The Future of Imprisonment*, Chicago, London 1974.
 76. Στο ίδιο σελ. X (πρόλογος).
 77. Στο ίδιο σελ. 96 κ.ε.
 78. S. Folkard, *The Penal Process Research Bulletin*, Home Office (1981) 12, 20-26 σελ. 20.
 79. Για το δικαίωμα για αναμόρφωση και το δικαίωμα για μη αναμόρφωση στις ΗΠΑ βλ. λ.χ. C.D. Rodin, *Introduction to the Criminal Justice System*, 3rd ed., Cambridge etc. 1987, σελ. 406-413. Η αναγνώριση αυτού του τελευταίου δικαιώματος περιλαμβάνει την απαγόρευση: 1) να χρησιμοποιηθούν οι κρατούμενοι για ιατρικά πειράματα, και 2) να εφαρμοστούν μέθοδοι μετατροπής συμπεριφοράς όπως, π.χ., το πρόγραμμα START που έλαψε το 1974 ύστερα από πιέσεις, επιδείχθηκε τον κίνδυνο καταχρήσεων.
 80. Βλ. παραπάνω σημ. 8. Πρβλ. και τον ευρύτατο ορισμό της «μεταχείρισης» που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ο όρος περιλαμβάνει «διάφορα μέτρα που είναι αναγκαία για τη διατήρηση ή ανάκτηση της σωματικής και ψυχικής υγείας των κρατουμένων καθώς και ένα ευρύ φάσμα ενεργειών (εργασία, εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, προετοιμασία για απόλυση, κ.λπ.), που αποβλέπουν στο να ενθαρρύνουν και να προωθήσουν την κοινωνική επανένταξη και να προσφέρουν στους κρατουμένους τα μέσα για να ζήσουν υπεύθυνα στην κοινωνία και να εγκαταλείψουν την εγκληματική συμπεριφορά «Conseil de l'Europe, *Droits de l'Homme*, ανωτ. [σημ. 11] σελ. 27, σημ. 1. Βλ. και Council of Europe, *Prison Rules*, ανωτ. [σημ. 33] σελ. 35 και 72 σημ. 1, καθώς και καν. 3.
 81. Σε αγγλική έκφραση: «Offenders are sent to prison as punishment, not for punishment» E.P. McDowell, *Criminal Justice, A Community Relations Approach*, Cincinnati, OH, 1984, σελ. 444.
 82. Βλ. Ν.Σ. Φωτάκη, *Ποινή, τροποποίηση της συμπεριφοράς και κοινωνική αναπροσαρμογή. Ψυχολογική άποψη*. Αθήνα-Κομοτηνή, 1980.
 83. Βλ. π.χ. M.S. Hamm, «Current Perspectives on the Prisoner Self-Help Movement», *Federal Probation* (1988) June, σελ. 49-58, και A.K. Katz / E.I. Bender, *Strength in US*, New York 1976.
 84. Πρβλ. το λεγόμενο «μοντέλο ευκαιριών» («opportunity model»), βάσει του οποίου στον κρατούμενο παρέχονται ευκαιρίες για επιλογές, δηλαδή για συμμετοχή ή μη συμμετοχή σε υπεύθυνη συμπεριφορά. Αυτό θεωρείται προτιμότερο από το να λαμβάνουν τρίτα άτομα αποφάσεις για τον κρατούμενο, και επομένως να του επιτρέπεται να αποφεύγει τις υποχρεώσεις και ευθύνες του, Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 262.
 85. Στοιχεία για την κατασκευή του ορισμού ελήφθησαν σκόπιμα από το λήμμα «αγωγή» του *Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας* Δημητράκου και όχι από τη «σωφρονιστική» βιβλιογραφία. Πρβλ. και ορισμό Δασκαλάκη: ως αγωγή «νοείται όχι μόνο η γραμματική μόρφωση και η επαγγελματική κατάρτιση, αλλά και η ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση» (Η. Δασκαλάκη, ανωτ. [σημ. 8] σελ. 75). Για εκτεταμένη κριτική ανάπτυξη του θέματος, βλ. Γ.Α.Π. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 108 κ.ε. και 186 κ.ε.
 86. Βλ. Σ. Αλεξιάδης, «Προς αναμόρφωση...», ανωτ. [σημ. 65] σελ. 66.
 87. Ο Sykes στο κλασικό πλέον έργο του αναλύει τα δεινά της φυλάκισης σε: στέρηση 1) αγαθών και υπηρεσιών, 2) ετεροφυλοφιλικών σεξουαλικών σχέσεων, 3) αυτονομίας και 4) ασφάλειας: G. Sykes, *The Society of Captives*, New Jersey 1958, σελ. 65 κ.ε.
 88. Πρβλ. V. Fox, ανωτ. [σημ. 53] σελ. 213.
 89. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76 αλλά και ο J. Pinatel (ανωτ. [σημ. 74] σελ. 170) υποστηρίζει ότι απαιτείται ανοικτό περιβάλλον για θεραπεία.
 90. Βλ. E.M. Schur, *Radical Non-Intervention: Rethinking the Delinquency Problem*, Englewood Cliffs, NJ, 1973. Αναφερόμενος στους ανηλίκους διακηρύσσει ότι «η εξετασμένη δικαιοσύνη πρέπει να παραχωρήσει τη θέση της στην επιστροφή στον κανόνα δικαίου», σελ. 169 (έμφαση στο πρωτότυπο).
 91. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 74-75.
 92. Πρβλ. *Swedish Prison and Probation Administration*, ανωτ. [σημ. 69] σελ. 7.
 93. Πρβλ. Ευρ.Σωφ.Κα '87 καν. 5, στον οποίο συνιστάται έλεγχος των ιδρυμάτων από δικαστική αρχή ή άλλο όργανο που δεν ανήκει στη σωφρονιστική διοίκηση, καθώς και καν. 42.
 94. Βλ. παραπάνω σημ. 49.
 95. Πρβλ. Ευρ.Σωφ.Κα '87 καν. 50, παρ. 1 και 2.
 96. Πρβλ. *Swedish Prison and Probation Administration*, ανωτ. [σημ. 69] σελ. 7.
 97. Η παρ. 3 εδ. 1 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG) προβλέπει: «...η διαβίωση κατά την εκτέλεση [της ποινής]... πρέπει να εξομοιώνεται κατά το δυνατό με τις εν γένει συνθήκες διαβίωσης». Αντί άλλων βλ. Kaiser /

376, και Γ. Απ. Πανούση, *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα / Κομοτηνή 1989, σελ. 21 κ.ε.

17. Βλ. ενδεικτικά τη Requête no 1803/63 decision du 15 Decembre 1965. Recueil no 18, σελ. 47 κ.ε. όπου κρατούμενος ισχυρίστηκε ότι προσεβλήθη το δικαίωμά του για πληροφόρηση (άρθ. 10 της Σύμβασης) επειδή ο διευθυντής των φυλακών δεν του έδωσε τον Κανονισμό για την έκτιση της φυλάκισης. Η Επιτροπή δεν δέχτηκε την προσφυγή, βασιζόμενη στο ότι α) η φυλάκιση συνεπάγεται και ορισμένους περιορισμούς, β) οι κρατούμενοι έχουν δικαίωμα να πληροφορηθούν τα δικαιώματά και τις υποχρεώσεις τους από τη διεύθυνση του καταστήματος, και γ) η άρνηση της διοίκησης του καταστήματος να επιτρέψει στον κρατούμενο να προμηθευτεί αυτό τον Κανονισμό, είχε βασιστεί στο ότι ο κρατούμενος δεν τον ήθελε για να γνωρίσει καλύτερα τα δικαιώματά του αλλά για να συζητήσει με εκπρόσωπο του τύπου θέματα σχετικά με το σωφρονιστικό σύστημα. (*Conseil de l'Europe, Les droits ...* ανωτ. [σημ. 11] σελ. 60-61). Επίσης Requête no 8575/79 Dr no 20, σελ. 202 κ.ε. στην οποία η Επιτροπή αρνείται την προσφυγή ισοβίτη που είχε χαρακτηριστεί ως «κατηγορία Α» (επικίνδυνοι κρατούμενοι) και στον οποίο δεν επιτρεπόταν να συμμετέχει στη συλλογική ζωή του καταστήματος, με αίτημα να πληροφορηθεί τη σύνθεση ειδικής επιτροπής που εξέταζε κάθε χρόνο την περίπτωση του (στο ίδιο σελ. 61). Επιπλέον, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν δέχτηκε ότι αποτελεί παραβίαση του άρθ. 3 της Σύμβασης, κι ότι δεν είναι «ταπεινωτική» διαδικασία η έρευνα που καταγγέλλουν κρατούμενοι ότι γίνεται με ορισμένες διαδικασίες (παρουσία άλλων, στο σώμα τους). Και τούτο γιατί, κατά την Επιτροπή, το γεγονός ότι η έρευνα κρατουμένου πριν και μετά το επισκεπτήριο ή πριν από τη μεταγωγή σε άλλο κατάστημα γίνεται παρουσία τριών φυλάκων και ενός αρχιφύλακα χωρίς φυσική επαφή, εκτός αν υπάρχει αντίσταση, με ένα διερευνητή με άλλων και τη βοήθεια καθρέπτη, ή στην περίπτωση που απαιτείται έρευνα στον πρωκτό, αυτή γίνεται από τον ιατρό της φυλακής, υποδηλώνει ότι τα μέτρα αυτά αποσκοπούν στη μείωση του βαθμού ταπείνωσης και στην παροχή εγγυήσεων εναντίον καταχρήσεων. Άλλωστε η Επιτροπή υπογράμμισε: τις ιδιόζουσες συνθήκες της φυλακής, τα επικίνδυνα αντικείμενα που είχαν βρεθεί στον πρωκτό κρατουμένων (σπίρτα, αναπτήρες, λάμες ξυρίσματος), τη χρησιμοποίηση τέτοιων αντικειμένων, για να κάψουν π.χ. παράθυρα, το σοβαρό κίνδυνο που διέτρεχαν φυλακές να γίνουν στόχοι ανθρωποκτονίας κ.λπ. (στο ίδιο σελ. 64-65).
18. Βλ. παραπάνω σημ. 17 καθώς και την προσφυγή αρ. 1803/1963 και την απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1965.
19. Άλλωστε για την άσκηση του δικαιώματος αυτού υπάρχει πρόβλεψη στο άρθ. 5 της Σύστασης του Συμβουλίου της Ευρώπης ήδη από την 1η Φεβρουαρίου 1962

οπότε υιοθετήθηκε από τους εκπροσώπους των υπουργών των κρατών-μελών (*Conseil de l'Europe, Resolution 62, 2 sur les droits electoraux, civils et sociaux du detenu, Recommendation 195*). Στο σχετικό άρθρο αναφέρεται ειδικότερα (σε δική μου πρόχειρη μετάφραση): «Εάν ο

νόμος επιτρέπει να ψηφίζει κανείς χωρίς προσωπική παρουσία στον τόπο της ψηφοφορίας, αυτή η δυνατότητα αναγνωρίζεται στον κρατούμενο στο βαθμό που δεν έχει στερηθεί του δικαιώματος του εκλέγειν βάσει νόμου ή δικαστικής αποφάσεως». Διαφορετική η άποψη του Α. Σβάλλου ο οποίος πρότείνει, λ.χ., την εγκατάσταση εκλογικού τμήματος μέσα στις φυλακές (*Συνταγματικό δίκαιο*, Β', Αθήνα, 1935, σελ. 31 κ.ε.). Πρβλ. Σ. Αλεξιάδη («Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 117-118), ο οποίος αναφέρεται σε «αντισυνταγματικότητα» λόγω «παράλειψης ρύθμισης».

20. Πρβλ. Σουηδικό Νόμο για τη Σωφρονιστική Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 25, κατά το οποίο κατ' εξαίρεσιν επιτρέπεται ακόμη και αυτή η μορφή ελέγχου των επιστολών.
21. Γίνεται εδώ συνδυασμός των σωφρονιστικών μοντέλων των Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 74 κ.ε. και των αναφερομένων στο: *Conseil de l'Europe, «Les Droits...»* ανωτ. [σημ. 11] σελ. 23-27. Άλλοι συγγραφείς δέχονται και τη γενική και ειδική πρόληψη, την ανταπόδοση κ.ά. Ειδικά η γενικοπολητική λειτουργία της φυλάκισης τονίζεται από την Antilla (βλ. I. Antilla, *New Perspectives on Justice in the Criminal Justice System, International Penal and Penitentiary Foundation, New Trends in Criminal Policy*, Bonn 1984, σελ. 15). Για περισσότερα στο ίδιο θέμα: Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 86-97, και από τους Έλληνες ενδεικτικά: Π. Παπαδάτο, *Γενικά αρχαία της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής*, τόμος Ι, Αθήναι 1973, ΙΙ, 1977, σελ. 73 κ.ε., Ν. Κουράκη, *Ποινική Κατα-*

στολή, όπ. π. σελ. 334 κ.ε., Α. Μαργαρίτη / Ν. Παρασκευόπουλου, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 28 κ.ε., Ε. Λαμπροπούλου, «Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλακής» στο *Έγκλημα και Κοινωνία*, 1987, 3, σελ. 114 κ.ε., Η. Δασκαλάκη, ανωτ. [σημ. 8] σελ. 13 και 33-35.

22. Αντί άλλων: Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6], ιδίως σελ. 29-31.
23. Και στους όρους υπάρχει σύγχυση. Στη γερμανική βιβλιογραφία ο όρος «επανενταξη» (*Wiedereingliederung*) απαντάται αραιότερα από ό,τι ο όρος «επανακοινωνικοποίηση» (*Resozialisierung*) και έχουν και οι δύο παρεμφερές περιεχόμενο. Ο Eser χαρακτηρίζει την «*Wiedereingliederung*» ασαφή όρο. Βλ. A. Eser, «*Resozialisierung in der Krise?*» στο J. Baumann / K. Tiedemann (Hrsg.), *Einheit und Vielfalt des Strafrechts, Festschrift für K. Peters zum 70. Geburtstag*, Tübingen 1974, σελ. 508. Επίσης στους ΕυρωφΚα '87 στο γαλλικό κείμενο η «επανενταξη» αναφέρεται ως «*reinsertion*», ενώ στο αγγλικό κείμενο ο όρος αποδίδεται ως «*social resettlement*» (Rules 59, 65d, 66b, 70 para. 1, *European Prison Rules* 1987).
24. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76.
25. Βλ. ιδίως: N. Jaremborg / A. von Hirsch, «*Neoklassizismus*» in der skandinavischen Kriminalpolitik: sein Einfluss, seine Grundprinzipien und Kriterien, σελ. 35-64 και H. Zipf, *Mögliche Auswirkungen des neo-klassizismus auf die deutsche und österreichische Kriminalpolitik*, σελ. 141-146, και ιδίως K. Lüderssen, *Neuere Tendenzen der deutschen Kriminalpolitik*, σελ. 161-207 στο *Beiträge und Materialien aus dem Pax*, Planck-Institut für auslan-

- disches und internationales Strafrecht. Freiburg, Band 6, A. Eser / K. Cornils (Hrsg.) *Neuere Tendenzen der Kriminalpolitik, Beiträge zu einem deutsch-skandinavischen Strafrechtskolloquium*, Freiburg 1987. Αλλά και Ν.Κ. Ανδρουλάκη, *Ποινικών Δίκαιον*, Γενικό Μέρος, Τα θέματα, Αθήνα / Κομοτηνή, σελ. 42-44. Φυσικά από άλλους εκφράζονται επιφυλάξεις, βλ. αντί άλλων: B. Hudson, *Justice through Punishment. A Critique of the «Justice» Model of Corrections*, New York 1987.
26. Jaremborg / von Hirsch, ανωτ. [σημ. 25] σελ. 37.
 27. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 75. Για τα υποκατάστατα της φυλάκισης βλ. ενδεικτικά S. Stanley / M. Baginsky, *Alternatives to Prison, An Examination of Non-Custodial Sentencing of Offenders*, London 1984, όπου μεταξύ άλλων τονίζεται ο υπερπληθυσμός των αγγλικών φυλακών (χωρητικότητα 39.000 κρατουμένων, κρατούνται 44.000) και γενικά η κακή ποιότητα διαβίωσης σε άθλια κτίρια, σελ. 7. Βλ. και προσπάθεια Helsinki Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations για τη διάδοση των εναλλακτικών ποινών: N. Bishop, *Non Custodial Alternatives in Europe*, Helsinki, Finland 1988, No 14, καθώς και No 15, *Alternatives to Custodial Sanctions, Proceedings of the European Seminar*, Helsinki, Finland 1988.
 28. Η κοινωνική επανένταξη αναφέρεται από τους ΕυρΣωφΚα '87 άλλοτε περιφραστικά (καν. 3) και άλλοτε ρητά (καν. 59, 65δ, 66β, 70 παρ. 1). Επίσης στο μοντέλο της επανένταξης βασίζεται η σωφρονιστική πολιτική του Καναδά (Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 76), ενώ στο Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών αναφέρεται ότι η έκτιση πρέπει να διαμορφωθεί έτσι ώστε να βοηθεί τον κρατούμενο να επανενταχθεί στη ζωή σε καθεστώς ελευθερίας [βλ. StVollzG para. 3 (3) «... in das Leben in Freiheit einzugliedern»].
 29. Ο υπερπληθυσμός των φυλακών είναι διεθνές πρόβλημα: βλ. ενδεικτικά: A. Kuhn, «Les effets pervers des remèdes au surpeuplement carcéral. Le cas de la Suisse», *Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique* (1989), 2, σελ. 196-206. Έρευνες στις ΗΠΑ έχουν δείξει ότι ο υπερπληθυσμός έχει αρνητικές ψυχολογικές επιδράσεις που μετρούνται με αύξηση παραπόνων για ασθένεια, υψηλότερους δείκτες θανάτων και αυτοκτονιών και περισσότερα πειθαρχικά παραπτώματα (όπως αναφέρεται στο Home Office). *Research Bulletin* (1983) 15. D. Smith, *Research on prison overcrowding*, σελ. 36-38. Επίσης, Ν. Κουράκη, ανωτ. [σημ. 21] σελ. 314, 327, 331 και 338.
 30. Βλ. Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών: StVollzG para. 18 (1) όπου καθιερώνεται τέτοια αξίωση.
 31. Βλ. Θ. Λαφαζάνου, «Επιπτώσεις του σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα στη δικαστηριακή πρακτική», στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας* ανωτ. [σημ. 4] σελ. 153-163 και ιδίως σελ. 155-156.
 32. Βλ. το ίδιο.
 33. Ως τέτοια πρότυπα αναφέρονται και στην Εισηγητική Έκθεση του ΚωδΜεΚ οι Στοιχειώδεις Κανόνες του ΟΗΕ του 1955 και οι αντίστοιχοι του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973 και του 1987 (εκ παραδρομής μάλιστα αναφέρεται το έτος 1986 αντί του 1987). Επισημαίνεται ότι οι Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973 αποτελούν, όπως είναι γνωστό, την ευρωπαϊκή «απαιτητικότερη» παραλλαγή των αντίστοιχων κανόνων του ΟΗΕ. Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, από το 1973 ακολούθησαν οι ανά πενταετία αναθεωρήσεις του 1978 και του 1983 και, τέλος, δημιουργήθηκαν οι ΕυρΣωφΚα '87, οι οποίοι περιέχουν τελικά μόνο 9 νέους κανόνες και 8 συνδυασμούς νέων και παλαιών. Ωστόσο, στους Κανόνες αυτούς διαπιστώνει κανείς, εκτός από τη νέα δομή, μια σημαντική αλλαγή ιδεολογίας: οι έξι «βασικές αρχές» (καν. 1-6) καθιερώνουν τον ανθρωπισμό, το ήθος, τη δικαιοσύνη, το σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, συγκεκριμένους στόχους για τη μεταχείριση των κρατουμένων και κυρίως μηχανισμούς για μια χρηστή, ελεγχόμενη διοίκηση που να προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα των κρατουμένων. (Βλ. *Council of Europe, Legal Affairs, European Prison Rules*, Strasbourg 1987, σελ. 31 και 34-35, 73-77). Διευκρινίζεται ότι η νομοπαρασκευαστική Επιτροπή του ΚωδΜεΚ έλαβε υπόψη της καταρχήν το κείμενο των Στοιχειωδών Κανόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1973, κατόπιν τα διάφορα προπαρασκευαστικά κείμενα των νέων Κανόνων και πρακτικά σχετικών συζητήσεων και, τέλος, τους ΕυρΣωφΚα '87.
 34. Recommendation R (82) 16 du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe aux Etats membres sur le congé pénitentiaire.
 35. Διευκρινίζεται ότι η επιτροπή δεν αντιμετώπισε θέμα οικοδόμησης νέων φυλακών. Βλ. τον προβληματισμό: M. Colin / J.M. Elchardus, «Faut-il construire des prisons nouvelles ou des nouvelles prisons» στο *Revue Internationale de Criminologie et de police technique*, Janvier-Mars 1989, σελ. 41-46, καθώς και T. Mathiesen, «The Argument against Building more Prisons» στο N. Bishop (ed.) *Scandinavian Criminal Policy and Criminology 1980-1985, Scandinavian Research Council for Criminology*, 1985, σελ. 89-98. Για τους μειωμένους πόρους στην Ελλάδα βλ. παρ. 1 της Εισηγητικής Έκθεσης, αλλά και σχετικές επισημάνσεις: Ε. Λαμπροπούλου, «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου «μεταχείριση» του σχεδίου του Κώδικα κτλ.», *Ποινικά Χρονικά ΛΣΤ'* (1988), σελ. 172, και Χ. Μπάκα, «Συγκριτική εξέταση θεμελιωδών θεσμών του Σχεδίου Κώδικα κ.λπ.» στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, ανωτ. [σημ. 4] σελ. 150-151.
 36. Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] όπου περιέχονται πλούσιες πληροφορίες όσον αφορά προγράμματα του ΟΑΕΔ εκτός φυλακών (σελ. 55), την έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής (σελ. 72) αλλά και πλείστα όσα σχετικά με την εργασία και την αγωγή θέματα σε ελληνικό και συγκριτικό επίπεδο.
 37. Βλ. ν. 1868/1989 άρθ. 22 παρ. 2β με τον οποίο αναστέλλονται ορισμένοι δαπανηροί θεσμοί. Ειδικότερη αναφορά παραπάνω στη σημ. 3.
 38. Ο Αλεξιάδης θεώρησε τις σχετικές ρυθμίσεις του σ.ν. ως αντισυνταγματικές («Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 115 κ.ε.). Βλ. και Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 47 κ.ε., καθώς και για γενική εισήγηση στο θέμα Δ. Ευαγγελάτου «Κατευθυντήριοι άξονες του Σχεδίου του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», στο *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, ανωτ. [σημ. 4] σελ. 170 κ.ε.
 39. Πρβλ. και πληροφορίες από τη Γαλλία, που αναφέρουν ότι το 1978 ούτε το 50% των κρατουμένων δεν είχαν εργασία και κάτω του 30% είχε παραγωγική εργασία: J. Favard, *Le labyrinthe pénitentiaire*, Paris 1981, σελ. 132. Πρόβλημα απασχόλησης όλων των κρατουμένων – λιγότεροι από το 50% – έχει και ένα σύγχρονο, επιτυχημένο από πλευράς υποτροπής των αποφυλακισμένων και κερδών των εργαζομένων, πρόγραμμα [Oversight report on PRIDE (Prison Rehabilitative Industries and Diversified Enterprises)], Talahasee, FL., 1988, όπως αναφέρεται στο *Criminal Justice Abstracts* (1989) 21, 2, σελ. 273-274.
 40. Grundgesetz art. 12 (3).
 41. Resolution (75) 25 du Comité des Ministres du Conseil de l'Europe sur le travail pénitentiaire. Πρβλ. και ΕυρΣωφΚα '87, καν. 71-76. Επισημαίνεται ότι η Σύσταση είναι παλαιότερη. Επίσης Σ. Αλεξιάδης, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 115 κ.ε. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 147 κ.ε. και Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38], όπου γίνεται ειδική αναφορά στην εργασία των κρατουμένων, σελ. 170 κ.ε.
 42. Βλ. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 171, όπου γίνεται αναφορά και σε Γ. Πανούση.
 43. Σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα στις δικαστικές φυλακές Κορυδαλλού μόνο 4% των κρατουμένων δήλωσαν «άνεργοι» ενώ περισσότεροι από τους μισούς ανέφεραν ότι ήταν «ειδικευμένοι εργάτες» και «επιχειρηματίες ή έμποροι». Εξάλλου μόνο 2% δήλωσαν «αγράμματοι» ενώ 36% ανέφεραν ότι ήταν απόφοιτοι δημοτικού και 18% είχαν τελειώσει και ορισμένες τάξεις γυμνασίου. Κ.Δ. Σπινέλλη, *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων, Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1982, σελ. 235-236.
 44. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 148.
 45. Πρβλ. Σουηδικό Νόμο για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4] άρθ. 12: «Οι κατάδικοι οφείλουν να εκτελούν την εργασία ή να συμμετέχουν στο πρόγραμμα μελέτης ή εκπαίδευσης που απαιτείται από αυτούς».
 46. Η «επιφύλαξη της τάξης και ασφάλειας»

ρούν τη σωφρονιστική διοίκηση και συγκεκριμένα την ανάγκη για αποδοτικό management, για επαγγελματική συμπεριφορά του προσωπικού και για αξιολόγηση του έργου του.

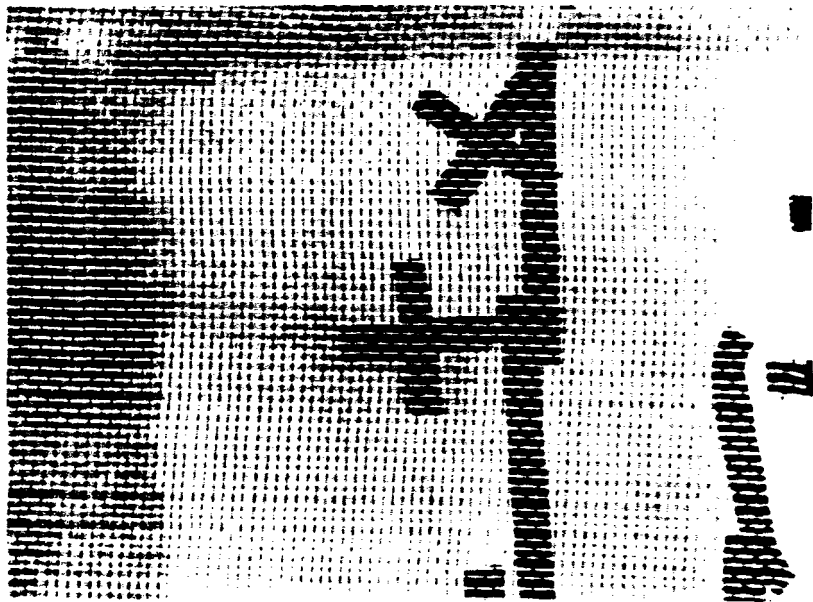
Αλλά και στις έξι βασικές αρχές (καν. 1-6), τις αποκαλούμενες «λίκνο της φιλοσοφίας των κανόνων»,¹⁰⁹ γίνεται μνεία στον ανθρωπισμό, στην ανθρωπινή αξιοπρέπεια, στον κοινωνικό σκοπό και, τέλος, στην επίδοση και απόδοση της διοίκησης.

Εκτός όμως από τους ΕυρΣωφρΚα '87 που προβάλλουν την ανάγκη ποιοτικών μεταβολών στη διοίκηση, συνδικαλιστικοί φορείς των εργαζομένων στις ελληνικές φυλακές επιζήτησαν να ρυθμιστούν ορισμένα ζητήματά τους στον ΚωδΜεΚ. Έτσι, αποφασίστηκε η σύνταξη των άρθρων αυτών που αποσκοπούν στην επαγγελματική, μορφωτική και κοινωνική αναβάθμιση του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης. Αυτή η διαδικασία επιδιώκεται στον ΚωδΜεΚ μέσα από τη (βαθμιαία) εξάλειψη κυρίως α) της αριθμητικής και ποιοτικής ανεπάρκειας των εργαζομένων, β) της ανασφάλειάς τους, γ) των άστοχων παρεμβάσεων για μεταθέσεις ή για λύση συγκρούσεων, και δ) των εκπαιδευτικών ευκαιριών.

Με αυτούς τους γνώμονες λοιπόν, α) επιχειρήθηκε να εκσυγχρονιστούν οι κατηγορίες και τα καθήκοντα του προσωπικού για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αθέμιτης συναλλαγής ή εκμετάλλευσης των κρατουμένων (άρθ. 101 ΚωδΜεΚ), β) ρυθμίστηκε η υπαγωγή του μόνιμου προσωπικού όλων των κατηγοριών μισθολογικά, βαθμολογικά και πειθαρχικά στον Υπαλληλικό Κώδικα (άρθ. 98 παρ. 1 ΚωδΜεΚ), γ) απαγορεύτηκαν αφ' ενός η ανάθεση σε φυλακτικό προσωπικό, πριν από την παρέλευση δεκαπέντε ετών πραγματικής υπηρεσίας, καθηκόντων άλλου κλάδου¹¹⁰ (άρθ. 98 παρ. 4 ΚωδΜεΚ) και αφ' ετέρου οι περιορισμοί μεταθέσεων υπαλλήλων καταστημάτων κράτησης (άρθ. 100 ΚωδΜεΚ), και δ) εμπλουτίστηκε το προσωπικό με νέες ειδικότητες και ανθρωπιστικότερες λειτουργίες και βελτιωμένη εκπαίδευση και μετεκπαίδευση.

Παρά τη διατύπωση είκοσι πέντε άρθρων αναφορικά με το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης, κυρίως η πολυνομία που υπάρχει στον τομέα αυτό (Υπαλληλικός Κώδικας, Οργανισμός του Υπουργείου Δικαιοσύνης, διατάξεις που αφορούν προσλήψεις στο Δημόσιο, Β.Δ. της 3.4.1937 «περί οργανώσεως διαχειριστικής και λογιστικής υπηρεσίας φυλακών» κ.λπ.) απέτρεψαν μια αρκετά ικανοποιητική αντιμετώπιση όλων των σχετικών θεμάτων. Ωστόσο, οι σύγχρονες τάσεις για την ανθρωπινή και μέσα στο πλαίσιο του νόμου διοίκηση των ιδρυμάτων εγκλεισμού αποτελεί ζήτημα περισ-

σότερο οργανωτικό – στρατηγικών και τακτικής – και λιγότερο νομοθετικό – σωφρονιστικό. Απαιτεί δηλαδή, α) καθορισμό και καταμερισμό στόχων και εργασιών, β) αποτροπή συγκρούσεων τόσο σε επίπεδο στόχων όσο και σε επίπεδο απόμων, και γ) βελτίωση επικοινωνίας.¹¹¹

4. Τελικές παρατηρήσεις

Στόχος της ανάλυσης που προηγήθηκε δεν ήταν να υποστηριχθούν οι γενικές αρχές του ΚωδΜεΚ ούτε να επισημανθούν τα μειονεκτήματά του και ούτε, πολύ περισσότερο σ' αυτό το στάδιο, να δοθούν απαντήσεις στις κριτικές που είχαν διατυπωθεί για το αντίστοιχο σχέδιο νόμου μέσα στο πλαίσιο του προγραμματισμένου διαλόγου. Απλώς επιχειρήθηκε να εντοπισθούν και να παρουσιαστούν οι σημαντικότεροι παράγοντες που προσδιόρισαν και περιόρισαν το νομοθέτη και οι κυριότερες ιδεολογικοπολιτικές κατευθύνσεις που τελικά χαρακτηρίζουν τον ΚωδΜεΚ.

Μόνο με νομοθετικές παρεμβάσεις δεν επιλύονται τα πολυσχιδή προβλήματα που δημιουργεί η φυλάκιση και οι φυλακές. Ο ΚωδΜεΚ δεν είναι πανάκεια. Παρέχει όμως δυνατότητες για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων και του συστήματος εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών. Αυτές οι δυνατότητες σκιαγραφήθηκαν στις προηγούμενες σελίδες για να γίνουν έτσι – και με άλλους τρόπους – ευρύτερα γνωστές στο κοινό, και φυσικά και στο προσωπικό των ιδρυμάτων και, κυρίως, στους ίδιους τους κρατουμένους.¹¹²

Πέρασαν πλέον οι εποχές όπου όλοι πίστευαν ότι «στο κατώφλι της φυλακής σταματάει ο νόμος» του κράτους,¹¹³ και αρχίζει ο νόμος της φυλακής. Επομένως, η ύπαρξη και η γνώση των νόμων του

κράτους είναι ένα σημαντικό βήμα. Στους χώρους όμως αυτούς για να εφαρμοστούν οι νόμοι,¹¹⁴ δηλαδή το Σύνταγμα, οι διεθνείς συμβάσεις που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, ο ΚωδΜεΚ καθώς και άλλοι εφαρμοστέοι νόμοι, δεν αρκεί η ψήφισή τους. Απαιτούνται κινητοποιήσεις και ομάδες πίεσης. Και σ' αυτό το σημείο υστερεί η χώρα μας.¹¹⁵

Παράλληλα, λοιπόν, με το νέο Κώδικα θα πρέπει να δημιουργηθούν σεμινάρια ευαισθητοποίησης του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης στις νέες αντιλήψεις που βρίσκουν εφαρμογή στον ΚωδΜεΚ. Επίσης, όπου υπάρχουν φυλακές, θα πρέπει να συσταθούν ομάδες στήριξης: ομάδες εθελοντών, κοινωνικών επιστημόνων, αποφυλακισμένων, μαχητικών δικηγόρων και άλλων συνειδητών πολιτών.¹¹⁶ Οι ομάδες αυτές θα είναι, βέβαια, επιφορτισμένες με την ορθή ενημέρωση των κρατουμένων για το περιεχόμενο του ΚωδΜεΚ, θα έχουν όμως και άλλα ουσιαστικότερα καθήκοντα όπως:

- να ελέγχουν τις τυχόν παραβιάσεις των δικαιωμάτων των κρατουμένων και να είναι σε θέση, εν ανάγκη, να προωθήσουν την υπόθεσή τους στα αρμόδια δικαστήρια αλλά και στην Επιτροπή ή και στο Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,¹¹⁷

- να παρακολουθούν το βαθμό στον οποίο εφαρμόζεται ο ΚωδΜεΚ και να εντοπίζουν τις ελλείψεις και τις δυσχέρειες που παρουσιάζονται κατά τα πρώτα στάδια της υλοποίησής του.

- να προετοιμάζουν το έδαφος για μεγαλύτερη χρήση υποκατάστατων της στερητικής της ελευθερίας ποινής, και
- γενικά να δημιουργούν μια ομάδα πίεσης, που να παρεμβαίνει θετικά στις διάφορες νομοθετικές διαδικασίες που αφορούν κρατούμενους ή καταδικασμένους, λ.χ. στη σύνταξη των κανονισμών των διαφόρων καταστημάτων κράτησης - έργο σημαντικότητας που πρέπει το ταχύτερο να αρχίσει - ή στη θεσμοθέτηση νέων ποινών που θα εκτίονται σε καθεστώς ημιελευθερίας ή ελευθερίας.

Οι ιδεολογικοπολιτικές κατευθύνσεις που απομονώθηκαν και παρουσιάστηκαν, πιστεύεται ότι θα βοηθήσουν και προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ αναμένεται να δώσουν ώθηση σε νέες εποικοδομητικές αναλύσεις, σε διατυπώσεις εναλλακτικών προτάσεων και - γιατί όχι; - σε σύνταξη από κάποια ομάδα ενός Εναλλακτικού (Σωφρονιστικού) Κώδικα,¹¹⁸ μέχρις ότου αρχίσουμε και στη χώρα μας να ασχολούμαστε με κανόνες για την προστασία των παραβατών των νόμων που εκτίουν ποινές σε καθεστώς ελευθερίας.¹¹⁹ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η χρησιμοποίηση του ζεύγματος διοικούντες - κρατούντες / διοικούμενοι-κρατούμενοι δεν σημαίνει υιοθέτηση της σχέσης εξουσίας που νομιμοποιεί περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πρβλ. Α.Ι. Μάνεση, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, α' Ατομικές Ελευθερίες, δ' έκδ. 1982, σελ. 73. Για κριτική της θεωρίας «ειδικής σχέσης εξουσίας» βλ. Δ.Θ. Τσάτσου, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τόμος Γ' Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, 1988, σελ. 258-259. Σημειώνεται εξ αρχής ότι έχει καταβληθεί προσπάθεια οι αναφορές να είναι σε πρόσφατη βιβλιογραφία και εκδόσεις και όχι σ' αυτές που είχε λάβει υπόψη της η σ. κατά τη διάρκεια των εργασιών της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής. Εξάλλου, ο χώρος δεν επιτρέπει, δυστυχώς, ειδικότερες παραπομπές στα κλασικά εγχειρίδια των Κ.Γ. Γαβρίκα, *Εγκληματολογία*, τόμος Γ', Σωφρονιστική, έκδ. Γ', Αθήναι 1965, Δ. Καρανίκα, *Σωφρονιστική*, 2 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1948 και 1950, και Μ.Ν. Μπακατσούλα, *Γενικά Αρχαία Σωφρονιστικής*, Αθήναι, χ.χ., στα οποία ο αναγνώστης θα βρει για όλα σχεδόν τα θιγόμενα θέματα πλούσιο πληροφοριακό υλικό.

2. Σχετικά με τον άγραφο κώδικα των κρατούμενων βλ. αντί άλλων J.W. Ekstedt / C.T. Griffiths, *Corrections in Canada, Policy and Practice* 2nd ed., Toronto 1988, σελ. 232.
3. Η μη διάθεση κονδυλίων και η μη έγκαιρη λήψη μέτρων για την υλοποίηση ορισμένων διατάξεων οδήγησε στην αναστολή μέχρι της 31ης Ιανουαρίου 1990 των άρθ. 15 παρ. 1-3, 58-60 και 64-76 - δηλαδή όλων των άρθρων που για την εφαρμογή τους απαιτούνταν ορισμένες δαπάνες - και στη διατήρηση για το ίδιο χρονικό διάστημα της ισχύος των άρθ. 53-63 του ΣωφΚ '67 (βλ. v. 1868/1989 άρθ. 22 παρ. 2β).
4. Πρβλ. ενδεικτικά: το Σουηδικό Νόμο για τη Σωφρονιστική Μεταχείριση σε Ιδρύματα, ο οποίος απαρτίζεται από 63 συνοπτικότητας άρθρα (*Swedish Code of Statutes, The Act of Correctional Treatment in Institutions*, 1974: 203 with Amendments, 1976: 506, 1978: 901, and 1979: 693), την *Κανονιστική Διοικητική Πράξη της Κυπριακής Δημοκρατίας: Αι περί Φυλακών (Γενικοί) Κανονισμοί του 1981* οι οποίοι περιέχουν 147 άρθρα (Παράρτημα Τρίτον της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας, άρθ. 1660 της 30ής Ιανουαρίου 1981, Κ.Δ.Π. 18/81, τους Ολλανδικούς Κανόνες Φυλακών στους οποίους αναφέρονται 141 τμήματα - άρθρα - εκ των οποίων ορισμένα δεν καλύπτουν ούτε μία σειρά (π.χ. άρθ. 84 «Εφημερίδες και περιοδικά μπορούν να διαβάζονται») (Decree of May 23, 1953, laying down new Prison Rules, *Bulletin of Acts, Orders and Decrees of the Kingdom of the Netherlands*, No 237-1953), και τον Γερμανικό Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών, ο οποίος αποτελείται από 201 παραγράφους (*Strafvollzugsgesetz [StVollzG]*, vom 16 März 1976 BGBI, I S. 581, ber. S. 2088 und 1977 S. 436). Διαφορετική άποψη: Σ. Αλεξιάδης, «Έκθεση παρατηρήσεων στο Σχέδιο Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατούμενων» στο συλλογικό έργο: *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Ποινικά, 27, Αθήνα 1988, σελ. 93 κ.ε., ιδίως σελ. 102-103, και Σ. Αναγνωστάκης «Παρατηρήσεις στο Σχέδιο του Νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΖ' (1987), σελ. 596 επ. και ιδίως σελ. 599.
5. Βλ. άρθ. 2 ΚωδΜεΚ. Επίσης Σ. Αλεξιάδης, «Η μεταχείριση των κρατούμενων και ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, 1986, 5-6, σελ. 3-4, όπου δίνεται, και ορθά, πρωτεύουσα θέση στο σεβασμό της ανθρωπίνης αξίας.
6. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία σημειώνουμε: Δ. Σπινέλλη, *Το έγκλημα αγαθόν της ποινής και οι αξιόποιντοι αυτού προσβολαί*, Αθήναι 1976, σελ. 195-211, Κ. Κωνσταντινίδη, *Ποινικό Δίκαιο και ανθρωπινή αξιοπρέπεια*, έκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1987, Α. Μαργαρίτη / Ν. Παρασκευόπουλου, *Θεωρία της ποινής*, έκδ. Σάκουλα, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 320, Σ. Αναγνωστάκης, *Σωφρονιστικό Δίκαιο*, γεν. μέρος, Θεσσαλονίκη 1978. Επίσης, αντί άλλης ξενό-

γλώσσης βιβλιογραφίας: Kaiser / Kerner / Schöch, *Strafvollzug*, 3Auf l., Heidelberg 1982, σελ. 87-88.

7. Παρατίθεται σε μετάφραση της Διεθνούς Αμνηστίας. Βλ. επίσης Σ. Αλεξιάδης, «Η μεταχείριση ...», ανωτ. [σημ. 5], σελ. 3.
- 7α. Σχετικά παρακάτω στη σημ. 33.
8. Ευθύς υπογραμμίζεται ότι στον ΚωδΜεΚ ο όρος «μεταχείριση» χρησιμοποιείται με την ευρεία έννοια και όχι με την εξειδικευμένη της «βελτιωτικής μεταχείρισης» (βλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Παραδόσεις, τόμος α', 1981, σελ. 1-2). Παρόμοια και η διάκριση του L. Wilkins, [*Treatment*] on Trial. The case of Patuxent στον: N. Johnston / L.D. Savitz (eds.), *Justice and Corrections*, New York 1978, σελ. 670-687] σε απλή μεταχείριση («...τον μεταχειρίζονται καλά ή άσχημα, ευγενικά ή μη ευγενικά...») και σε μεταχείριση με την κλινική, θεραπευτική έννοια - ιατρική αναλογία. Αναλυτικότερα: παρακάτω 3.1.
9. Αντί άλλων βλ. Α. Μανιτάκη, «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατούμενων και η δικαστική προστασία τους», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΘ' (1989), σελ. 161 κ.ε., και ιδίως 162.
10. Για την ενσωμάτωση και εξειδίκευση της αρχής του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου στα προσωπικά έννομα αγαθά, βλ. Α. Μανιτάκη, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος*, 1981, σελ. 126. Για τις διευκρινίσεις των όρων: ανθρώπινα, ατομικά, θεμελιώδη δικαιώματα, κ.λπ. βλ. Α.Ι. Μάνεση, *Παράπαν* [σημ. 1] σελ. 12 κ.ε. Στο ίδιο σελ. 19-20 για το αρνητικό και θετικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων.
11. *Conseil de l' Europe*, Les droits de l' Homme, Les droits de l' homme dans les prisons, Strasbourg 1986, σελ. 27 (έμφαση δική μου).
12. Στο ίδιο σελ. 28.
13. Koch v. Federal Republic of Germany (1962), Yearbook, σελ. 126 και σελ. 134, όπως αναφέρεται από G. Zellick, «Human Rights and the Treatment of Offenders» στο J. A. Andrews (ed.), *Human Rights in Criminal Procedure*, The Hague etc. 1982, σελ. 375 κ.ε. και ιδίως σελ. 410.
14. Βλ. Α. Μανιτάκη, *Τα Συνταγματικά Δικαιώματα*, ανωτ. [σημ. 9] σελ. 164 και 165· επίσης την κλασική πλέον απόφαση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ο.Δ. Γερμανίας του 1972 BVerfGE 33,1 κ.ε., στην οποία τονίζεται ότι τα βασικά δικαιώματα των κρατούμενων είναι δυνατόν να περιοριστούν μόνο με νόμο, άμεσα ή κατά παραπομπή του. Βλ. και G. Bemmman, «Strafvollzug im sozialen Rechtsstaat» σελ. 2 (αδημοσίευτη μελέτη στο πλαίσιο της Ελληνογερμανικής Συνάντησης Ποινικού Δικαίου στην Κομοτηνή, Μάρτιος 1989, όπου σχετική βιβλιογραφία). Πρβλ. Σ. Αλεξιάδης, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4], σελ. 107-111.
15. Δ.Θ. Τσάτσου, ανωτ. [σημ. 1], σελ. 259.
16. Πρβλ. G. Zellick, ανωτ. [σημ. 13], σελ.

οιαστικά και ποιοτικά η ζωή στις φυλάκες από τη διαβίωση έξω από αυτές σε άλλα σημεία, εκτός από τον περιορισμό της ελευθερίας κινήσεως. Παράλληλα, με την αναφορά στο σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (άρθ. 2 ΚωδΜεΚ) και την απαγόρευση διακρίσεων (άρθ. 3 ΚωδΜεΚ), εξομοιώνονται οι κρατούμενοι προς τους ελεύθερους πολίτες για τους οποίους θεσπίζονται οι διατάξεις αυτές στο Σύνταγμα, στη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σε άλλα παρεμφερή διεθνή κείμενα κυρωμένα από τη χώρα μας. Επίσης, ειδικά για τους υπόδικους αναφέρεται ότι οι όροι διαβίωσης τους στο κατάστημα πρέπει να είναι ανάλογοι προς τους όρους της ελεύθερης διαβίωσης (άρθ. 12 ΚωδΜεΚ). Δηλαδή, γι' αυτούς η εξομοίωση δεν πρέπει να είναι στόχος προς επίτευξη αλλά πραγματικότητα, η απόκλιση δε από το καθεστώς αυτό είναι εξαίρεση που διατάσσεται από το δικαστήριο εκτέλεσης ποινών.⁹⁸

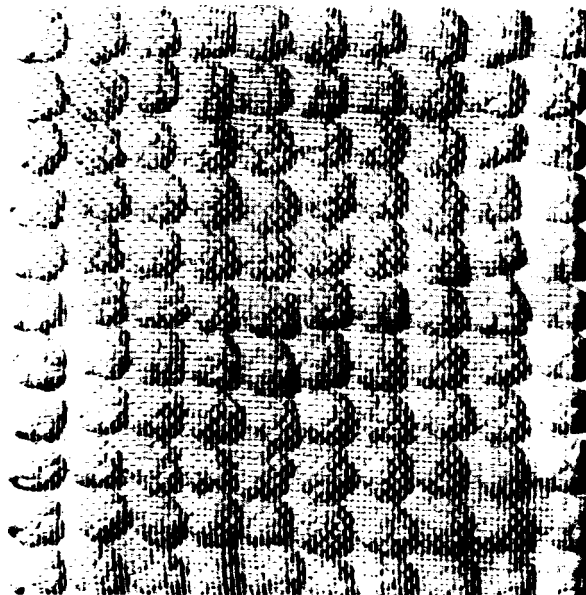
Από την άλλη πλευρά στον Κώδικα διευκρινίζεται ότι οι κρατούμενοι έχουν όλα τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζει ο νόμος και ότι στην περίπτωση που αδυνατούν να τα ασκήσουν, μπορούν να το πράξουν μέσω αντιπροσώπου τους (άρθ. 5 παρ. 1 ΚωδΜεΚ, βλ. και παραπάνω 2.1.2).

Επιπρόσθετα, στον ΚωδΜεΚ καθιερώνονται και ειδικά δικαιώματα, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά, που αποβλέπουν στην υλοποίηση της εξομοίωσης, όπως π.χ. το δικαίωμα να φέρει ο κρατούμενος την ατομική του ενδυμασία – ενώ απαγορεύονται οι ομοιόμορφες στολές (άρθ. 36 ΚωδΜεΚ)⁹⁹ –, το δικαίωμα να επιμορφώνεται και να ενημερώνεται με βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές, κτλ. (άρθ. 43 ΚωδΜεΚ).

Φυσικά, το δικαίωμα του κρατουμένου για εκπαίδευση θα ήταν φάλκιδευμένο αν δεν υπήρχε ισοτιμία των τίτλων εκπαίδευσης ή μετεκπαίδευσης με τους τίτλους των αντίστοιχων σχολών της δημόσιας ή επαγγελματικής εκπαίδευσης, ή εάν αναγραφόταν σε αυτούς το όνομα του καταστήματος κράτησης. Γι' αυτό υπάρχει σχετική πρόβλεψη που καθιερώνει την ισοτιμία και τη μη αναφορά του καταστήματος κράτησης στον τίτλο σπουδών (άρθ. 47 ΚωδΜεΚ). Το δικαίωμα για μόρφωση ουσιαστικοποιείται ακόμη με την πρόβλεψη της δυνατότητας εκπαιδευτικών αδειών για τη συνέχιση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (άρθ. 48 ΚωδΜεΚ), κατά τις οποίες μάλιστα οι κρατούμενοι επιδοτούνται (άρθ. 56 παρ. 6 ΚωδΜεΚ).

Εξάλλου, μια σύγκριση του ΚωδΜεΚ στο σημείο αυτό με τον προϊσχύσαντα Σωφρονιστικό Κώδικα αποκαλύπτει το βαθμό διεύρυνσης των δυνατοτήτων επι-

κοινωνίας των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (άρθ. 49, 50, 51 και 52 ΚωδΜεΚ).¹⁰⁰ Έτσι, παρέχεται η δυνατότητα να εργαστεί ο κρατούμενος και έξω από το κατάστημα κράτησης (άρθ. 47 ΚωδΜεΚ), ενώ οι όροι εργασίας των διαφόρων κατηγοριών κρατουμένων

– ανδρών, γυναικών και μητέρων – και ειδικότερα η ασφάλισή τους ρυθμίζεται από τη νομοθεσία που ισχύει για τους εργαζόμενους γενικά (άρθ. 72, 73 και 74 ΚωδΜεΚ), εκτός εάν η εργασία τους έχει κυρίως εκπαιδευτικό χαρακτήρα.

Τέλος, το καίριο δικαίωμα της προσφυγής στο δικαστήριο εκτέλεσης ποινών και προσηγουμένως στην ιεραρχικά προϊσταμένη αρχή κι ακόμα και σε ευρωπαϊκά όργανα, αν χρειαστεί, (άρθ. 5 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) αναμένεται να έχει διττή επίδραση: Πρώτο, να ποδηγετεί και να εκφοβίζει το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης, και δεύτερο να συντελεί στην υλοποίηση της αρχής της εξομοίωσης.

3.4. Η ζωτική ανάγκη για επικοινωνία με τον έξω κόσμο

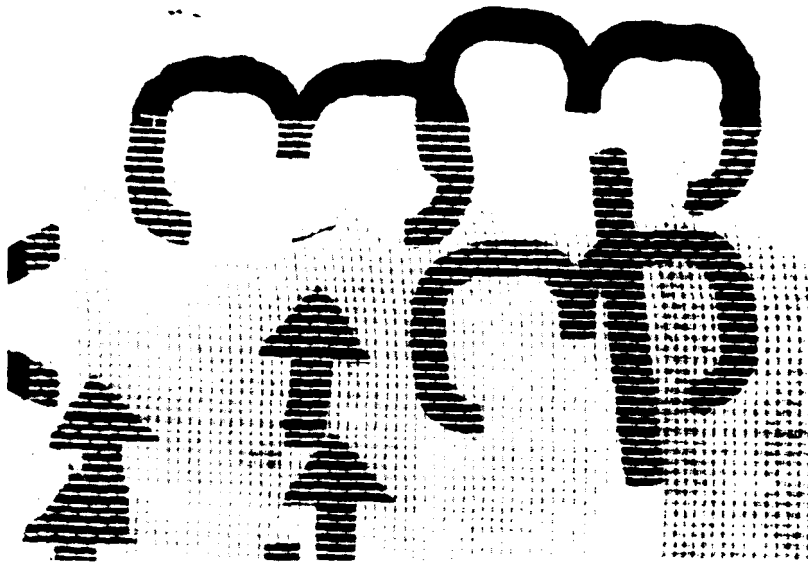
Η εξασφάλιση προϋποθέσεων για θετικές μορφές επικοινωνίας των κρατουμένων εντός και εκτός του χώρου έκτισης της ποινής αποτελεί τον τέταρτο άξονα. Σε αυτόν στηρίζεται ο σκοπός της επανένταξης. Η επικοινωνία με την ευρεία της έννοια είναι μέσο για διατήρηση ή σύμπτυξη οικογενειακών δεσμών, για ψυχολογική αποφόρτιση, για συντήρηση μιας ομαλής κατάστασης στον επαγγελματικό, μορφωτικό ή πνευματικό τομέα ή για αντίστοιχες αναγκαίες βελτιώσεις. Γι' αυτό και αφιερώνεται στην επικοινωνία ένα ολόκληρο κεφάλαιο στο οποίο ρυθμίζονται οι διαδικασίες εσω-ιδρυματικών και εξω-ιδρυματικών επαφών.¹⁰¹

Προσπάθειες ανανέωσης των παραδοσιακών, εσω-ιδρυματικών μορφών επικοινωνίας καλύπτουν τις σχέσεις των κρατουμένων: α) με τους λοιπούς κρατούμενους, β) με τη διοίκηση και το φυλακτικό προσωπικό, και γ) με το ειδικό προσωπικό – ιατρούς, ιερείς, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, δασκάλους για σχολική ή επαγγελματική εκπαίδευση, γυμναστές, επιμορφωτές σεμιναρίων κ.λπ.

Μέσα στα πλαίσια αυτά παρέχεται σημαντική ελευθερία σε κρατούμενους (άρθ. 46 παρ. 2 ΚωδΜεΚ) να συγκροτούν πρωτοποριακά προγράμματα ή να οργανώνουν τα ήδη εφαρμοζόμενα, άλλα πειραματικά και άλλα εδραιωμένα (λ.χ. προγράμματα απασχολησιο-θεραπευτικών θεατρικών παραστάσεων, Λαϊκής Επιμόρφωσης και Ελεύθερον Ανοικτού Πανεπιστημίου), έως τώρα χάρη στην πρωτοβουλία, ευθύνη και επιμονή ορισμένων ατόμων.¹⁰² Επιπλέον παρέχονται ευχέριες για ανάπτυξη νέων και εξέλιξη παλαιών δραστηριοτήτων των κρατουμένων σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, ιδιωτικούς φορείς ή ομάδες εθελοντών.

Οι διατάξεις αυτές αρχικά δεν εντυπωσιάζουν. Και όμως, μέσω των ρυθμίσεων που αφορούν την επικοινωνία με τον έξω κόσμο επιτελείται, παράλληλα με τη σκοπούμενη, εμφανή λειτουργία της διευκόλυνσης της κοινωνικής επανένταξης που προαναφέρθηκε, και μια αξιοπρόσεκτη μη σκοπούμενη, αφανής λει-

τηλεγραφημάτων και επιστολών σε περίπτωση που το επιβάλλουν λόγοι ασφαλείας ή κίνδυνος διάπραξης ιδιαίτερος σοβαρών εγκλημάτων κτλ. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να ελεγχθεί η αλληλογραφία κρατούμενων ύστερα από άδεια του δικαστή εκτέλεσης ποινών (άρθ. 51 παρ.

τουργία: η διαφάνεια, για να μεταχειριστούμε ένα σύγχρονο όρο. Επιτυγχάνεται, δηλαδή, ένας ανεπίσημος έλεγχος σχετικά με τα συμβαίνοντα στον άλλοτε κλειστό και απρόσιτο χώρο των ιδρυμάτων. Σημειώνεται ότι τέτοιας μορφής «ανοίγματα» συστήνουν όσοι προτείνουν ριζοσπαστικές εναλλακτικές λύσεις στα προβλήματα των φυλακών.¹⁰³

Η αρχή της ζωτικής ανάγκης του κρατούμενου για επικοινωνία με το (ευρύτερο) περιβάλλον διαπνέει εξάλλου και τις εξω-ιδρυματικές επαφές. Με βάση αυτή την αρχή μειώνονται αισθητά οι περιορισμοί των επισκεπτηρίων και καθιερώνεται η δυνατότητα χρησιμοποίησης τηλεφώνου μία ή, σε περίπτωση ανάγκης, και περισσότερες φορές την εβδομάδα (άρθ. 50 και 51 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Και βεβαίως, δεν προβλέπονται οι διακρίσεις και απαγορεύσεις του προϊσχύσαντος Κώδικα του τύπου «οι καταδικασμένοι σε ισόβια κάθειρξη δικαιούνται να δέχονται επισκέψεις μία φορά το μήνα, οι σε πρόσκαιρη δύο» κ.ο.κ. (άρθ. 86 παρ. 6 ΣωφρΚ '67).

Εξάλλου ο έλεγχος ακόμη και της εισερχόμενης αλληλογραφίας, αν και θεωρείται απόλυτα απαραίτητος από τη διοίκηση των ιδρυμάτων εγκλεισμού στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες, μεταξύ άλλων και για την πρόληψη διακίνησης ναρκωτικών μέσα στα καταστήματα κράτησης, ωστόσο απαγορεύεται (άρθ. 51 παρ. 2 ΚωδΜεΚ). Κατ' εξαίρεση μόνο επιτρέπεται ο έλεγχος του περιεχομένου

2 ΚωδΜεΚ). Σημειώνεται ότι η διάταξη αυτή είναι μέσα στο πλαίσιο του άρθ. 19 παρ. 2 του Συντάγματος. Επομένως, αυτό σημαίνει ότι στο πρακτικό επίπεδο οι κρατούμενοι μπορούν να συζητούν ή να επιλύουν οικογενειακά, επαγγελματικά κ.ά. θέματα χωρίς να γίνονται αυτά γνωστά σε τρίτους. Στο δε νομικό επίπεδο, με τη ρύθμιση αυτή γίνεται σεβαστό και αυτό το ατομικό δικαίωμα ενώ ευθυγραμμίζεται ο Κώδικας με την ελληνική συνταγματική επιταγή η οποία δεν περιέχει, όπως άλλα Συντάγματα, ειδική περιοριστική ρήτρα για όσους έχουν νόμιμα στερηθεί την ελευθερία τους.¹⁰⁴

Ακρογωνιαίος λίθος όμως μιας σύγχρονης επιτρεπόμενης και επιβαλλόμενης επικοινωνίας με τον εκτός του καταστήματος κράτησης κόσμο είναι ο θεσμός των αδειών και άλλοι θεσμοί, που διατηρούν ή περιορίζουν απλώς την ελευθερία αντί να τη στερούν.

Εναρμονιζόμενος ο Κώδικας και με σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης [R (82) 16] προβλέπει, εκτός από τις έκτακτες άδειες που ρυθμίζονται από τον ΚΠΔ (άρθ. 557 και 558), τακτικές άδειες για ανθρωπιστικότερη έκτιση της ποινής και για προετοιμασία ομαλής επανένταξης, καθώς και εκπαιδευτικές για την απόκτηση ή συμπλήρωση γνώσεων σε όλους τους βαθμούς εκπαίδευσης (άρθ. 52 ΚωδΜεΚ).¹⁰⁵

Παράλληλα με την υιοθέτηση του θεσμού των αδειών εισάγονται και τρεις, νέοι για την Ελλάδα, θεσμοί που μεγιστο-

ποιούν τις δυνατότητες ελεύθερης επικοινωνίας και διαβίωσης. Οι θεσμοί αυτοί είναι: α) τα Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης (άρθ. 58 και 59 ιδίως, ΚωδΜεΚ) τα οποία, βέβαια, απαιτούν δαπάνες για την ίδρυση και λειτουργία τους,¹⁰⁶ β) η τμηματική έκτιση της ποινής (άρθ. 61 και 62 ΚωδΜεΚ), και γ) η εργασία σε κοινωφελείς φορείς (άρθ. 61 ΚωδΜεΚ). Η περιγραφή και ανάλυση των θεσμών αυτών εκφεύγει από τους σκοπούς αυτής της εισαγωγής. Εδώ αρκεί μόνο να αναφερθεί ότι η έλλειψη σχετικών διατάξεων στον ΠΚ – και φυσικά, η αδυναμία ταχείας αναθεώρησης ορισμένων άρθρων του – περιόρισε την έκταση της εφαρμογής των θεσμών αυτών για να εναρμονιστεί ο ΚωδΜεΚ με τον ΠΚ.¹⁰⁷ Γι' αυτό και τόσο η τμηματική έκτιση της ποινής όσο και η εργασία σε κοινωφελείς φορείς εφαρμόζονται μόνο σε περιπτώσεις καταδικασμένων σε ποινή στερητική της ελευθερίας μέχρι δεκαοκτώ μηνών (άρθ. 61 παρ. 1 και παρ. 5 ΚωδΜεΚ). Επιπλέον, και οι προϋποθέσεις εισαγωγής σε Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης είναι κατά τι λιγότερο αυστηρές από αυτές της υπό όρον απόλυσης, λ.χ. ο κατάδικος πρέπει, εκτός των άλλων προϋποθέσεων, να έχει εκτίσει το ήμισυ της στερητικής της ελευθερίας ποινής και στην περίπτωση καταδίκης σε ισόβια κάθειρξη, τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια (άρθ. 59 παρ. 1 ΚωδΜεΚ). Πάντως, η εισαγωγή των εναλλακτικών αυτών τρόπων έκτισης της στερητικής της ελευθερίας ποινής, έστω και σε περιορισμένη έκταση, παρέχει τη δυνατότητα να διερευνηθούν πειραματικά τα πλεονεκτήματά τους όπως και οι δυσχέρειες που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή τους σε μικροκλίμακα και, φυσικά, ο δείκτης υποτροπής των καταδίκων που συμμετέχουν στους νέους αυτούς θεσμούς.

3.5. Η ποιοτική αναβάθμιση του προσωπικού

Η ανάλυση των κατευθυντήριων αρχών, που προηγήθηκε, δεν απέβλεπε σε ιεράρχησή τους. Έτσι, ο τελευταίος άξονας που αναφέρεται στην αναβάθμιση του προσωπικού¹⁰⁸ θα μπορούσε να ήταν και πρώτος.

Είναι ευνόητο ότι το προσωπικό σε όλες του τις διαστάσεις, οριζόντιες, από διοικητικό έως τεχνικό, και κάθετες, από διευθυντή έως υπάλληλο γραμματείας (άρθ. 97- 120 ΚωδΜεΚ), αποτελεί ουσιαστικά το μόνο κλειδί που έχει τη δυνατότητα ν' ανοίξει την πύλη για διορθωτικές αλλαγές, ακόμα και τομές, στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Γι' αυτό άλλωστε και οι αναθεωρημένοι ΕυρΣωφρΚα '87, στο προοίμιο όπου απαριθμούνται οι σκοποί των Κανόνων, για πρώτη φορά θίγουν θέματα προσωπικού. Οι τρεις μάλιστα από τους τέσσερις σκοπούς αφο-

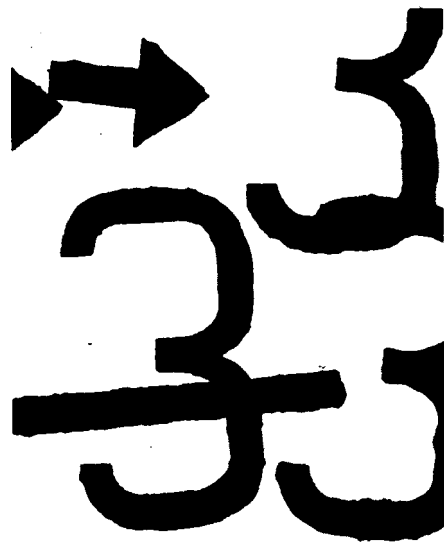
- Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 110-112.
98. Πρβλ. Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 117.
99. Πρβλ. ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 95, κατά τον οποίο οι υπόδικοι έχουν αυτό το δικαίωμα. Σχετικά με τους λοιπούς κρατουμένους βλ. καν. 22. Ενδεικτικά, βλ. παρ. 20 εδ. 4 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG), κατά το οποίο ο κρατούμενος «μπορεί» να φορά δικά του ρούχα.
100. Βλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 86-89, και πρβλ. ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 43 και 44.
101. Πρβλ. Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 145 κ.ε.
102. Γ. Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 122 κ.ε.
103. Βλ. π.χ. συμπεράσματα και συστάσεις μιας έρευνας σε φυλακές της Αγγλίας και της Ουαλλίας στα οποία μεταξύ άλλων προτείνεται η ελευθερία και αυτονομία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και εκπαιδευτών, η μεγαλύτερη δυνατότητα επικοινωνίας του προσωπικού των φυλακών με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η κατάργηση κάθε λογοκρισίας επισκεπτών και αλληλογραφίας, η συστηματοποίηση επισκέψεων από ιδιώτες δικηγόρους, η ουσιαστικοποίηση του θεσμού του Σώματος Επισκεπτών κ.λπ. (S. Cohen / L. Taylor, *Prison Secrets, National Council for Civil Liberties*, σελ. 94 κ.ε.). Για τον ενδιαφέροντα θεσμό του Σώματος Επισκεπτών (Board of Visitors), βλ. M. Maguire, *Prison Watchdogs: The role and effectiveness of Board of Visitors*, Home Office, Research Bulletin, σελ. 33-35 καθώς και παρακάτω σημ. 116.
104. Πρβλ. παρ. 29 του Γερμανικού Κώδικα Εκτέλεσης Ποινών (StVollzG), που προβλέπει την «παρακολούθηση της αλληλογραφίας». Ενδεικτικά βλ. Kaiser / Kerner / Schöch, ανωτ. [σημ. 6] σελ. 150-153. Αλλά βλ. και την προσφυγή στην Επιτροπή και στο ΔΑΔ του κρατουμένου Golder v. U.K. Application No 4451/70, Report of the Commission, 1 June 1973; Judgment of the Court 21 February 1975, μεταξύ άλλων και για παραβίαση της αλληλογραφίας του. Ο ισχυρισμός της αγγλικής κυβέρνησης ότι οι αρχές της φυλακής πρέπει να έχουν μια ευρεία διακριτική ευχέρεια που να τους επιτρέπει να διαβάζουν και να σταματούν επιστολές ακόμη και προς τους δικηγόρους, δεν έγινε δεκτός και αποφασίστηκε ότι παραβιάζει το δικαίωμα του κρατουμένου. (Όπως αναφέρεται από S. McConville, *The Use of Imprisonment. Essays in the Changing State of English Penal Policy*, U.K. / Boston 1975, σελ. 4-5 και 15.) Βλ. και Σ. Αλεξιάδη, «Έκθεση παρατηρήσεων...» ανωτ. [σημ. 4] σελ. 114-115, Χ. Μπάκα, ανωτ. [σημ. 35] σελ. 145-146 και Θ. Λαφαζάνου ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161.
105. Βλ. και παραπάνω 2.2 και 2.5· επίσης πρβλ. Σ. Αλεξιάδη, «Οι άδειες των κρατουμένων που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές», *Αρμενόποιλος* (1984), 38 σελ. 1-9 του ιδίου, «Έκθεση παρατηρήσεων...», ανωτ. [σημ. 4] σελ. 128-129, Χ. Μπάκα,

ανωτ. [σημ. 35] σελ. 146-147, Θ. Λαφαζάνου ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161, καθώς και ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 7 παρ. 2 και 78.

106. Βλ. παραπάνω σημ. 3.
107. Βλ. και παραπάνω 2.2 αλλά και σχετική κριτική στο σ.ν. από Θ. Λαφαζάνο, ανωτ. [σημ. 31] σελ. 161.
108. Βλ. Δ. Ευαγγελάτου, ανωτ. [σημ. 38] σελ. 167-168.
109. Council of Europe, *European Prison Rules*, ανωτ. [σημ. 33] σελ. 31 (Explanatory memorandum).
110. Αν και πρέπει να ξεκουράζεται ίσως ενωρίτερα το φυλακτικό προσωπικό, η πρόβλεψη αυτή θεωρήθηκε τελικά αναγκαία για να μην απομακρύνονται επιμορφωμένοι και έμπειροι υπάλληλοι αλλά και για να μην αποτελεί η θέση του φύλακα προθάλαμο χαριστικής εισαγωγής σε ανώτερη θέση της δημόσιας υπηρεσίας.
111. Πρβλ. π.χ. Σουηδικό Νόμο για τη Μεταχείριση, ανωτ. [σημ. 4], ο οποίος τηρεί σιγή σε θέματα προσωπικού, ενώ οι σχετικές κυρίαρχες διατάξεις (Οι περί φυλακών Κανονισμοί, όπ. π. άρθ. 124-129) ή οι γερμανικές (StVollzG παρ. 155, 156 και 162-165 σχετικά με τα Συμβούλια φυλακών) είναι συνοπτικές. Βλ. όμως και T. Vinson / M. Brouwers / M. Sampiemon, «Management Strategies and Tactics» στο M.J. M. Brand-Koolen, *Studies on the Dutch Prison System*, The Hague, 1987, σελ. 55-70 και ιδίως σελ. 55-67· επίσης των ιδίων, *Views of Prison Officers*, σελ. 73-94.
112. Πρβλ. άρθ. 24 παρ. 2 ΚωδΜεΚ αλλά και ΕυρΣωφρΚα '87 καν. 6 (που αφορά τους Κανόνες) και καν. 41 (που αφορά την εσωτερική νομοθεσία και τους κανονισμούς).
113. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 2.
114. Η σπουδαιότητα και οι δυσχέρειες της εφαρμογής τέτοιων κανόνων αποδεικνύεται και από κείμενο των Η.Ε. που καθιερώνει διαδικασίες εφαρμογής: *United Nations, Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners and Procedures for the Effective Implementation of the Rules*, Department of Public Information, New York 1984, σελ. 15-17.
115. Βλ. Ν. Κουλούρη, ανωτ. [σημ. 53] σελ. 34.
116. Πρβλ. τις «συμβουλευτικές επιτροπές πολιτών» του Καναδά («citizen advisory committees») που η κινητοποίησή τους σηματοδοτεί το μοντέλο της επανένταξης —παραπάνω 2.1.3—, γιατί με αυτές επιτυγχάνεται το «άνοιγμα» των φυλακών προς τον έξω κόσμο και προς τη συνειδητοποίηση των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Βλ. Ekstedt / Griffiths, ανωτ. [σημ. 2] σελ. 79· βλ. επίσης το κίνημα για τα δικαιώματα των κρατουμένων στις ΗΠΑ J.B. Jacobs, ανωτ. [σημ. 51] σελ. 431 κ.ε., καθώς και το θεσμό των «επισκεπτών φυλακών» της Αγγλίας (prison visitors) ο οποίος διαφέρει από το θεσμοθετημένο και διοριζόμενο από το κράτος «Σώμα Επισκεπτών» (Board of Visitors), που περιλαμβάνει και δικαστικούς. Βλ. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 6-7.
117. Βλ. S. McConville, ανωτ. [σημ. 104] σελ. 4 κ.ε. Περισσότερο απαισιόδοξος είναι ο Πανούσης για την υποδοτικότητα της α-

τομικής προσφυγής (Γ.Απ. Πανούση, ανωτ. [σημ. 16] σελ. 25).

118. Πρβλ. Alternativ-Entwurf eines Strafvollzugsgesetzes 1973, όπως αναφέρεται λ.χ. από τους Kaiser / Kerner / Schöch ανωτ. [σημ. 6] σελ. 69-71.
119. Βλ. τους ήδη συνταχθέντες νέους κανόνες από την International Penal and Penitentiary Foundation, *The Elaboration of Standard Minimum Rules for Non-Institutional Treatment*, Bonn 1989.

Ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων: Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν*

ΝΕΣΤΟΡΑΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

«... έδω πού συναντιέται τό πέρασμα της βροχής,
τοῦ ἀγέρα καί της φθοράς...»

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ 'Ο βασιλιάς της 'Ασίνης

I. Το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας

1. ΑΠΟ ΤΗΝ 1η Ιανουαρίου 1990 ο νέος σωφρονιστικός Κώδικας της Χώρας («Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» και σε συντομογραφία «ΚωδΜεΚ») τέθηκε επί-τέλους σε ισχύ (βλ. ακροτελεύτιο άρθρο του ν. 1851/89). Το κύριο και καίριο όμως ερώτημα είναι τούτο: Θα μπορέσει αυτός ο Κώδικας πράγματι να τεθεί και σε εφαρμογή; Ορισμένες ρυθμίσεις που περιέλαβε ο πρόσφατος ν. 1868/89 στο άρθρο 22 § 2β σε συνδυασμό με το ά. 1 ν. 1877/90 και με τις οποίες αναστέλλεται μέχρι 31.12.1990 η εφαρμογή κρίσιμων διατάξεων του Κώδικα¹ θα πρέπει, φοβούμαι, να μας καταστήσουν αρκετά απαισιόδοξους ως προς την περαιτέρω τύχη αυτού του νομοθετήματος. Οι συχνά εμπνευσμένοι (αν και νομοτεχνικά ατελείς) θεσμοί του για «άνοιγμα της φυλακής» (κατωτ. § 8) κινδυνεύουν να μείνουν απλώς ένας «νόμος στα χαρτιά» (law in books, κατά την έκφραση του R. Pound²), όπως άλλωστε συνέβη και με τους περισσότερους θεσμούς του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα 1967, αλλά και γενικότερα της εκάστοτε σωφρονιστικής μας νομοθεσίας. Στη θέση των προοδευτικών αυτών θεσμών, που ευαγγελίζονται μια ορθολογικότερη και ανθρωπιστικότερη μεταχείριση των κρατουμένων, τείνει να επικρατήσει για άλλη μια φορά, ως «νόμος στην πράξη» (law in action), η πρακτική της τιμώρησης, του εξιλασμού ή ακόμη και της ανταπόδοσης.

2. Οπωσδήποτε δεν βρισκόμαστε πια στην εποχή που οι βαρυνόμενοι κρατούμενοι έπρεπε να «δεσμεύονται» τούς δύο πόδας διά μακράς αλύσεως, προσηρτημένην έχουσης και βαρείαν σιδηράν σφαίραν και [νά] προτρέπωνται εις έργα βαρύντατα εντός του δεσμοτηρίου» (ά. 9 § 1 Ποινικού Νόμου 1834³). Ούτε βεβαίως παρατηρείται πλέον το άθλιο φαινόμενο που είχε επισημανθεί παλαιότερα, ότι δηλαδή «οί φυλακισμένοι μόλις είχαν τόν απαιτούμενον χώρον διά νά εξαπλωθούν επί του λιθοστρώτου καί ἐπλάγιαζον φύρδην-μίγδην ἐπάνω εις τάς πλάκας, έχοντες διά προσκέφαλα μεγάλους άργούς λίθους...»⁴. Δεν φαίνεται ωστόσο να έχουμε απομακρυνθεί πολύ από την εποχή εκείνη κατά την οποία, όπως περιέγραφε

ο Παύλος Καλλιγιάς στο περιοδικό *Πανδώρα* την 15.9.1866 (σελ. 289), στις φυλακές οι κατάδικοι βρίσκονται συσσωρευμένοι «έν άδιαλείπτω άργία καί άπραξία βαττολογούντες από πρωίας μέχρις έσπέρας, εις ουδεμίαν υποβαλλόμενοι πνευματικήν έπιμέλειαν, όλως παρημελημένοι». Αντίθετα, όπως κατάγγειλε με παρησία σε αναφορά της από 10.6.1984 η τότε εισαγγελική πάρεδρος Χρυσούλα-Μαρία Γιαταγάνα προς τον Προϊστάμενο της Εισαγγελίας Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης σχετικά με τις ήδη καταργημένες φυλακές Επταπυργίου,⁵ αλλά και όπως καταγγέλθηκε κατά καιρούς στον Τύπο και το Κοινοβούλιο,⁶ εκτός από την αδράνεια, την παραμέληση ή και την κακοποίηση φυλακισμένων που παρατηρούνταν παλαιότερα, έχουν ήδη προστεθεί στην πρακτική του θεσμού της φυλακής και μύρια όσα άλλα δεινά, όπως η εισαγωγή, εμπορία και χρήση ναρκωτικών ουσιών μέσα στις φυλακές, οι ομαδικοί βιασμοί ανηλίκων και νεαρών ατόμων από άλλους καταδίκους, και η απιστία ή εκμετάλλευση κρατουμένων από ορισμένους ασυνείδητους δικηγόρους.

II. Τα τρία πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής και η θέση του Κώδικα σε αυτά

3. Εάν ήθελε κανείς να προσεγγίσει περισσότερο την ιστορική διάσταση της εξέλιξης των σωφρονιστικών μέσων και μεθόδων στη χώρα μας, θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να διακρίνει δύο παράλληλες τροχιές, που σπάνια συγκλίνουν ή εφάπτονται μεταξύ τους: Από τη μια πλευρά η πορεία της σωφρονιστικής νομοθεσίας (law in books), όπου κατ'επίδραση διαφόρων αντίστοιχων εξελίξεων της αλλοδαπής επιδιώχθηκε, ιδίως μεταπολεμικά, η διαμόρφωση συγχρονισμένων και μεγάλωπνων σωφρονιστικών θεσμών. Και από την άλλη πλευρά η πορεία της σωφρονιστικής πρακτικής (law in action), όπου τα μεγαλόπνοα σχέδια καταλήγουν να είναι απλώς το μέσον για την επίτευξη μικροπολιτικών στόχων ή και για τη συγκάλυψη-εξωραϊσμό μιας απαράδεκτης πραγματικότητας. Ειδικότερα:

Σε επίπεδο σωφρονιστικής νομοθεσίας μπορεί κανείς, εφόσο βέβαια θεωρήσει τον θεσμό της φυλακής για κάποιο ακόμη

* Προδημοσίευση της Εισαγωγής στον τόμο «Σωφρονιστική Νομοθεσία» που εκδίδεται προσεχώς από τη «Νομική Βιβλιοθήκη» με επιμέλεια Κ.Δ. Σπινέλλη / Ν.Ε. Κουράκη και συνεργασία Ν. Κουλούρη.

χρονικό διάστημα ως «αναγκαίο κακό», να διακρίνει τρεις ειδικότερες φάσεις και τρία συναφή πρότυπα (μοντέλα), που αποκραυσταλλώνονται αντίστοιχα, ως προς την Ελλάδα, στο Οθωνικό Διάταγμα από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλάκης» (τιμωρητικό πρότυπο), στον Σωφρονιστικό Κώδικα 1967 (προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο) και εν μέρει στον νεότερο υπό συζήτηση «Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων 1989» (δικαιικό πρότυπο).⁷

4. Αρχικά κυριαρχεί, λοιπόν, το *τιμωρητικό πρότυπο*, το οποίο εμπνέεται κατά βάση από την Κλασική Σχολή του Ποινικού Δικαίου. Κατά το πρότυπο αυτό, με την έκτιση της ποινής του ο κρατούμενος πρέπει κυρίως να αδρανοποιηθεί ως προς τους κινδύνους που δημιουργεί στην κοινωνία, να «πληρώσει» για το έγκλημά του, να πονέσει δηλαδή γι' αυτό, και να εξιλεωθεί έτσι απέναντι στο Θεό και τους ανθρώπους για την αξιόποινη πράξη του. Η μόνωση θεωρείται ότι μπορεί να εξυπηρετηθεί κατά τον καλύτερο τρόπο και τον τιμωρητικό και τον εξιλαστικό αυτό χαρακτήρα της ποινής, γι' αυτό και η εξασφάλισή της αποτελεί κύριο γνώμονα τόσο για τις επαφές μεταξύ των κρατουμένων («σύστημα της σιωπής»⁸), όσο και για τις επαφές των κρατουμένων με τρίτους, που προβλέπεται να είναι ιδιαίτερα αραιές και περιορισμένες.⁹ Η εργασία θεωρείται ως μέρος της ποινής, γι' αυτό και έχει πολύ συχνά ένα άσκοπο και ανιαρό, αν όχι οδυνηρό, χαρακτήρα (π.χ. απασχόληση σε ποδοκίνητο μύλο – Tread Mill¹⁰). Οι δυνατότητες εκπαίδευσης είναι μηδαμινές, όπως και οι δυνατότητες για κοινωνικοπολιτιστική δραστηριότητα. Από την πλευρά τους, οι φύλακες είναι πρωτίστως οι ανταρτικοί εκπρόσωποι της εξουσίας, που έχουν ως βασικό μέλημα την τήρηση της τάξης έστω και διά της βίας ή έστω και με τον εγκλεισμό του κρατουμένου «εις έρημον ή σκοτεινόν οίκισκον», με «δαίταν άνοψον» (δηλ. μόνο με ψωμί και νερό).¹¹

5. Στη συνέχεια, και κυρίως υπό την επίδραση των ιδεών της Νέας Κοινωνικής Άμυνας και του Συνόλου των Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων 1955 του ΟΗΕ¹² κερδίζει έδαφος στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα το λεγόμενο *προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο*. Κατ' αυτό, η ποινή και ιδίως η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να στοχεύει όχι στην τιμωρηση αλλά στην (ηθική) βελτίωση και αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατουμένου, με άλλα λόγια «εις τήν κοινωνικήν αναπροσαρμογήν των κρατουμένων διά της αγωγής και βελτιώσεως αὐτῶν» (ά. 1 ΣωφρΚ '67),¹³ έστω όμως και αν αυτό καταλήγει να γίνεται με ρυθμίσεις αόριστες και ανεπίδεκτες δικαστικής προσφυγής, κατά παρά-

βαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου.¹⁴ Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι κρατούμενοι θεωρείται ότι πρέπει να υποβάλλονται σε ψυχοβιολογική εξέταση προς διερεύνηση της προσωπικότητάς τους και ακολούθως να κατανέμονται σε ομοιογενείς ομάδες, «σχημῶνως πρὸς τήν

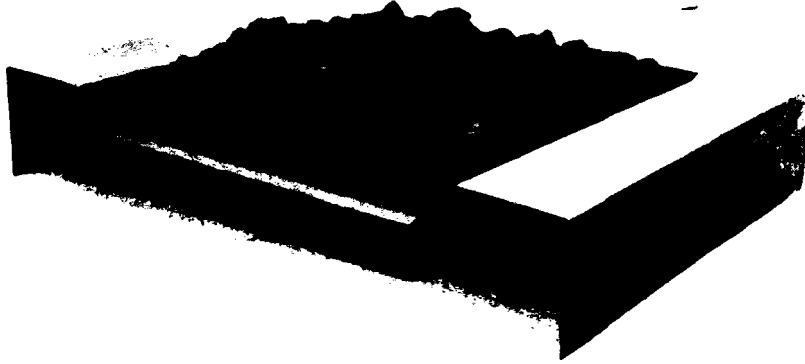
ιδιοσυμστασίαν, τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν ἐκάστου» – π.χ. «φυγόπονοι ἁλῆται» (ά. 7, 8 επ., 26, 161-163 ΣωφρΚ '67), να κρατούνται δε σε ξεχωριστά καταστήματα φυλακῶν ή σε τμήματά τους. Ο γνώμονας της ηθικής αναμόρφωσης/κοινωνικής αναπροσαρμογής έρχεται έτσι να υποκαταστήσει το παλαιότερο κριτήριο της «μόνωσης» όχι μόνο στις επαφές των κρατουμένων μεταξύ τους, που επιτρέπονται αρκεί να γίνονται «κοσμῶς» και «χαμηλοφῶνως» (ά. 44 § 1 και 43 § 3 ΣωφρΚ '67), αλλά και σε εκείνες με άλλα πρόσωπα, που και αυτές επιτρέπονται, εάν «προσδοκάται ἀγαθὴ ἐπὶ τὸν κρατούμενον ἐπίδρασις» (ά. 86 § 2, 81 § 2 εδ. γ' ΣωφρΚ '67). Η εργασία θεωρείται ότι πρέπει να είναι ωφέλιμη, παραγωγική και προσοδοφόρα, «χωρὶς νά ἐξαντλῇ τὸν κρατούμενον, οὐδὲ νά παρακωλύῃ τὴν ἐπαγγελματικὴν αὐτοῦ ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν ἀγωγὴν εἰς ἡθικὴν» (ά. 54 § 1 ΣωφρΚ '67), επίσης δε να «ἀποσκοπεῖ εἰς βελτίωσιν τῶν κρατουμένων δι' ἔθισμον εἰς βίον φιλόπονον, εἰς ἐπίρρωσιν τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς αὐτῶν ὑγείας καὶ εἰς κοινωνικὴν ἀποκατάστασιν, διὰ τῆς ἐκμαθήσεως τέχνης τινος βιοποριστικῆς» (ά. 53 ΣωφρΚ '67). Παρόμοια βελτιωτική-ηθοπλαστική κατεύθυνση έχει και η αγωγή των κρατουμένων, είτε πρόκειται για «ἀγωγὴν εἰς ἡθικὴν» (ά. 72 ΣωφρΚ '67), είτε και για «θηρησκευτικὴν ἀγωγὴν» (ά. 72 ΣωφρΚ '67). Προβλέπεται ακόμη η γραμματική διδασκαλία και επαγγελματική εκπαίδευση των κρατουμένων (ά. 73 επ.

ΣωφρΚ '67), ενώ ιδιαίτερες ρυθμίσεις υπάρχουν επίσης για την ψυχαγωγία και τη σωματική τους αγωγή (ά. 78, 79 ΣωφρΚ '67). Η συμπεριφορά του σωφρονιστικού προσωπικού δεν θα πρέπει από την πλευρά της να θίγει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων, αλλά να είναι «δίκαια, ἀμερόληπτος καὶ φιλόανθρωπος».¹⁵

6. Γενικότερα, οι κρατούμενοι θεωρείται ότι εκτός από υποχρεώσεις έχουν και δικαιώματα (ά. 4 ΣωφρΚ '67) καθώς επίσης και αμοιβές για «ἀξιέπαινες πράξεις». Ορισμένες μάλιστα από τις αμοιβές αυτές (που όμως σπάνια εφαρμόστηκαν) φθάνουν ακόμη και στη χορήγηση άδειας απουσίας 2-4 ημερών για έκτακτες οικογενειακές ανάγκες, ή λόγω προσέγγισης του χρόνου αποφυλάκισης (ά. 93 § 2 στοιχ. ε' και 96 ΣωφρΚ '67) ή και σε δυνατότητα διαβίωσης υπό καθεστώς ημιελευθερίας κατά τα τελευταία στάδια του προοδευτικού συστήματος (ά. 112 και 58 ΣωφρΚ '67), π.χ. σε ανοικτές ή αγροτικές φυλακές, όπως αυτές εγκαθιδρύθηκαν ήδη με το ά. 6 ν. ΖΛΖ/1911. Παράλληλα, όμως, δεν αποκλείεται και η χρήση βίας ή καταναγκασμού κατά κρατουμένων, αρκεί αυτό να γίνεται «ἐν μέτρῳ, οὐχὶ δὲ ἀνεὶ ἀποχρώντος λόγου»... (ά. 91 § 4 εδ. β' ΣωφρΚ '67). Ιδίως επιτρέπεται η χρήση βραχείας εράβδου (κλωμπ), υδραντλίας, κ.λπ. «πρὸς ἄμυναν κατὰ κρατουμένων...» (ά. 101 § 6 ΣωφρΚ '67).

Από την άλλη όμως μεριά, ορίζεται ότι κατά την εκτέλεση μιας πειθαρχικής ποινής ο κρατούμενος δεν πρέπει ούτε να πα-

σύστημα ως άτομα δυσπροσάρμοστα και προβληματικά, άτομα δηλαδή που έχουν ανάγκη από πατερνλιστική αγωγή ή ειδική μεταχείριση (κάτι ανάλογο με τον άρρωστο), και μάλιστα αγωγή προσαρμοσμένη στις συγκεκριμένες ιδιομορφίες της προσωπικότητάς τους και με στόχο τη

ρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης», παράλληλα όμως τίθεται και η επιφύλαξη ότι όλες αυτές οι αρχές πρέπει να συμπορεύονται με τη δυνατότητα λήψης των αναγκαίων μέτρων «για την εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του καταστήματος κράτησης» (ά. 2 ΚωδΜεΚ). Περαιτέρω, για τη συγκεκριμενοποίηση αυτών των σημαντικών, πράγματι, διακηρύξεων ο Κώδικας παραπέμπει όχι μόνο στις διατάξεις του νόμου, αλλά και σε όσα (ασαφή και ανεξέλεγκτα) θα ορίσουν «οι κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότηση του νόμου» (βλ. π.χ. ά. 4 και 6 § 1 ΚωδΜεΚ). Ακόμη, προς καλύτερη διασφάλιση των δικαιωμάτων του κρατουμένου εισάγεται ο θεσμός του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών, ο οποίος όμως ούτε ρυθμίζεται στις λεπτομέρειές του, ούτε έχει στον Κώδικα μια νομοτεχνικά άρτια καθ' ύλην αρμοδιότητα.

Ως προς την επικοινωνία τους με τρίτους, οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονται από τον Κώδικα με μεγαλύτερη διάθεση ανθρωπισμού απ' ό,τι προηγούμενους. Ενώ, π.χ., κατά τον προϊσχύσαντα Σωφρονιστικό Κώδικα οι κρατούμενοι αλληλογραφούσαν «πάντοτε υπό τόν έλεγχον του διευθυντού ή έτέρου επί τούτῳ τεταγμένου υπαλλήλου», οι δε επιστολές τους διαβάζονταν, ελέγχονταν και μονογράφονταν (ά. 80 § 1, 2 ΣωφρΚ '67), ήδη ορίζεται ρητά ότι κατ' αρχήν τουλάχιστον «το περιεχόμενο τηλεγραφημάτων ή επιστολών δεν ελέγχεται» (ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ). Επίσης, η εργασία του κρατουμένου αποσυνδέεται από τον παλαιότερο τιμωρητικό-καταπιεστικό ή και ηθοπλαστικό της χαρακτήρα και ορίζεται ότι στο εξής «αποσκοπεί στη διατήρηση ή επαύξηση των ικανοτήτων των κρατουμένων για την κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 64 ΚωδΜεΚ). Πάντως, η εργασία δεν θεωρείται δικαίωμα του κρατουμένου, και μολονότι υποτίθεται πως ο κρατούμενος συμμετέχει στην επιλογή της, κατά βάση είναι υποχρεωμένος να την εκτελεί χωρίς σύζηση (πρβλ. ά. 65 § 1 και 66 § 1 ΚωδΜεΚ), έχοντας ωστόσο την εξασφάλιση κάποιου εργασιακού status. Εξάλλου, η αγωγή των κρατουμένων αποβλέπει και αυτή «στην ομαλή επανένταξή τους στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον», ενώ ιδιαίτερη σημασία αποκτά η πρόβλεψη του νόμου για «συμμετοχή και συνεργασία των κρατουμένων στον προγραμματισμό της αγωγής» (ά. 40 § 2 ΚωδΜεΚ). Η εκπαίδευση των κρατουμένων προσλαμβάνει επίσης μια νέα διάσταση, διότι συνδυάζεται με τη χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών εκτός φυλακής (ά. 48 § 2, 52 § 5, 56 ΚωδΜεΚ).

8. Γενικότερα, στον νέο Κώδικα παρατηρείται ένα πολύ αξιοσημείωτο «άνοιγμα της φυλακής», μια προσπάθεια δηλ.

ραμένει σε στενά και σκοτεινά κελιά, ούτε να στερείται της συνήθους διατροφής του (ά. 98 ΣωφρΚ '67), όπως συνέβαινε παλαιότερα.¹⁶

Συμπερασματικά, το καθεστώς των φυλακών εξακολουθεί και υπό το προνοιακό-θεραπευτικό σύστημα να διέπεται από αυταρχικότητα και ανστηρότητα (ίσως με πιο συγκαλυμμένη και «ευπρεπή» μορφή), ενώ αφήνονται στα αρμόδια όργανα της φυλακής μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας, ιδίως για να επιτρέπουν πράξεις ή καταστάσεις που μπορούν να συμβάλουν, κατά τη γνώμη τους πάντα, στην «ηθική βελτίωση του κρατουμένου», π.χ. ανάγνωση από τον κρατούμενο περιοδικών ή εντύπων «έπιστημονικών ή ποικίλης μέν ύλης, άλλ' ήθοπλαστικών, διδακτικών και προς ύγιή ψυχαγωγία» (ά. 90 § 1 ΣωφρΚ '67) και επισκέψεις ή αλληλογραφία με πρόσωπα που μπορούν να ασκήσουν «αγαθοποιό» επίδραση στον κατηγορούμενο (ά. 81 § 2 και 86 § 2 ΣωφρΚ '67 ως ανωτέρω). Περαιτέρω οι κρατούμενοι ορίζεται να υποβάλλονται σε κάποιο πρόγραμμα ηθικής διάπλασης από ειδικούς εκπαιδευτές, ειδήμονες κοινωνικούς λειτουργούς ή μέλη των προστατευτικών εταιρειών ή άλλων φιλανθρωπικών συλλόγων (ά. 71 ΣωφρΚ '67), να υπόκεινται δε σε πειθαρχικές ποινές προς «έθισμόν του κολαζομένου εις πειθαρχίαν και διερέθισιν τούτου προς όμολήν εν κοινῷ διαβίωσιν» (ά. 91 § 3 ΣωφρΚ '67). Όπως προκύπτει, οι κρατούμενοι εκλαμβάνονται από το προνοιακό αυτό

διάπλαση πειθαρχημένων πολιτών.

7. Σε μια τρίτη φάση, που σηματοδοτείται εν μέρει από τον νέο υπό συζήτηση Κώδικα και κατά προέκταση από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 1973 και του 1987, το βάρος του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται από την πρόνοια υπέρ της ηθικής ανάπτυξης και αναμόρφωσης του κρατουμένου προς (α) το σεβασμό των θεμελιωδών του δικαιωμάτων (σύμφωνα με το νόμο και το Σύνταγμα), (β) την υποβολή του σε προγράμματα αγωγής και μεταχείρισης μόνο με την ανεπιρέαστη θέλησή του και (γ) την κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της παραμονής του μέσα σε κλειστά-ιδρυματικά καταστήματα κράτησης (δικαικό πρότυπο, ιδίως όπως το ανέπτυξε για τους ανήλικους παραβάτες ο Αμερικανός Edwin M. Schur στο έργο του *Radical Non-Intervention*, Prentice Hall 1973¹⁷).

Στο νέο Κώδικα, σκοπός της εκτέλεσης των στερητικών ποινών της ελευθερίας είναι εφεξής «η αγωγή των κρατουμένων» και η «κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 1 § 1 ΚωδΜεΚ), όχι δε πλέον η «κοινωνική τους αναπροσαρμογή», ούτε η αναμόρφωση της προσωπικότητας ειδικών κατηγοριών, όπως οι φυγόπονοι αλήτες του προηγούμενου Σωφρονιστικού Κώδικα. Επίσης διακηρύσσονται για την επίτευξη αυτής της μεταχείρισης μεγαλεπήβολοι στόχοι όπως «να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και να ενθαρ-

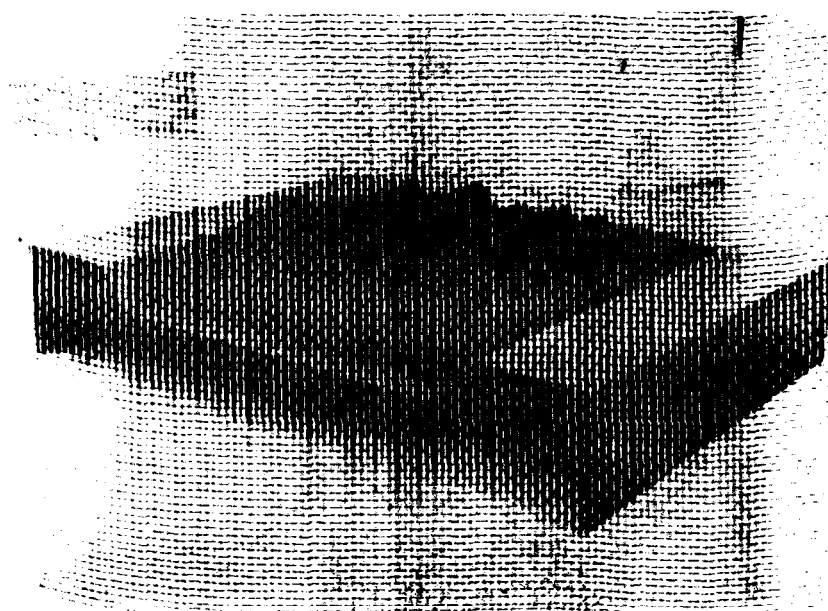
για εισαγωγή μέτρων και θεσμών που επιτρέπουν τη συχνότερη επικοινωνία και επαφή του κρατουμένου με τον οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό του περίγυρο, χωρίς τους χρονικούς περιορισμούς και τα εξελικτικά στάδια του προγενέστερου προοδευτικού συστήματος, που καταργήθηκε. Τέτοιοι θεσμοί είναι ιδίως οι τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές άδειες, που χορηγούνται ωστόσο με ιδιαίτερα περίπλοκες και ασαφείς προϋποθέσεις: ά. 52 επ. ΚωδΜεΚ, η ημιελεύθερη διαβίωση του κρατουμένου: ά. 57 επ. ΚωδΜεΚ, η τμηματική έκτιση της ποινής και η εργασία σε κοινωνικούς φορείς: ά. 61 ΚωδΜεΚ. Αντίθετα, περισσότεροι περιορισμένες είναι οι καινοτομίες του Κώδικα στα θέματα των πειθαρχικών κυρώσεων, όπου ούτε γίνεται αναπροσδιορισμός του σκοπού που είχε τάξει ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 περί «εθισμού του τιμωρουμένου στην πειθαρχία και στους όρους της κοινής διαβίωσης» (ο σκοπός αυτός παρέμεινε άθικτος και στον νέο Κώδικα, ά. 84 § 2), ούτε και εγκαταλείπονται οι διάφορες σκληρές μέθοδοι της χρήσης βραχείας ράβδου, υδραντλίας, κ.τ.τ. «όταν κινδυνεύει η τάξη και η ασφάλεια του καταστήματος από βίαιες ή άλλες (;) ενέργειες κρατουμένου...» (ά. 93 § 1 ΚωδΜεΚ). Επίσης η πειθαρχική ποινή της απομόνωσης εξακολουθεί να επιβάλλεται χωρίς τις εγγυήσεις των σχετικών διατάξεων του Συντάγματος.¹⁸

Συμπερασματικά, το νέο σωφρονιστικό νομοθέτημα είναι κατά τη γνώμη μου θετικά προσανατολισμένο στις νέες ιδέες του δικαίου προτύπου, αλλά χωρίς να έχει συγκεκριμενοποιήσει με νομοτεχνική αρτιότητα αυτές τις ιδέες, ούτε να έχει απαγκιστρωθεί από κάποιες, παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προποικιακού-θεραπευτικού προτύπου, όπως π.χ. για τους σκοπούς των πειθαρχικών ποινών και για την υποχρεωτικότητα της εργασίας.

III. Είκοσι χρόνια πορείας προς τον νέο Κώδικα

9. Αλλ' ενώ στη θεωρία και στη νομοθετική παραγωγή η Ελλάδα φαίνεται κάπως να συμπορεύεται με τις σύγχρονες ορθολογικές και ανθρωπιστικές τάσεις των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, στην πράξη η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη το ίδιο σχεδόν δραματική, όσο και κατά την εποχή του οθωμανικού «τιμωρητικού προτύπου». Αν μάλιστα επιχειρούσε κανείς να συσχετίσει την εξέλιξη αυτής της κατάστασης κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια με τις προσπάθειες της πολιτείας για την αντιμετώπισή της, θα αποκόμιζε σίγουρα την εντύπωση μιας «σωφρονιστικής πολιτικής» χωρίς πολιτική, χωρίς

δηλ. μέθοδο, μακρόπνοους στόχους και προγραμματισμό, με μόνο ίσως σκοπό την εμβάλωματική και σπασμωδική «διενθέρτηση» τρεχόντων ζητημάτων. Αλλά και όποτε οι προσπάθειες αυτές πήραν έναν πιο οργανωμένο χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση των επιτροπών για τη σύνταξη

νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, και πάλι τα προβλήματα παρέμεναν, διότι προσέκρουσαν σε σοβαρότατες ελλείψεις προσωπικού και υλικοτεχνικής υποδομής (π.χ. σε σχέση με τους θεσμούς του νέου Κώδικα, των οποίων η εφαρμογή αναστάλη — βλ. ανωτ. § 1 και σημ. 1). Αναλυτικότερα:

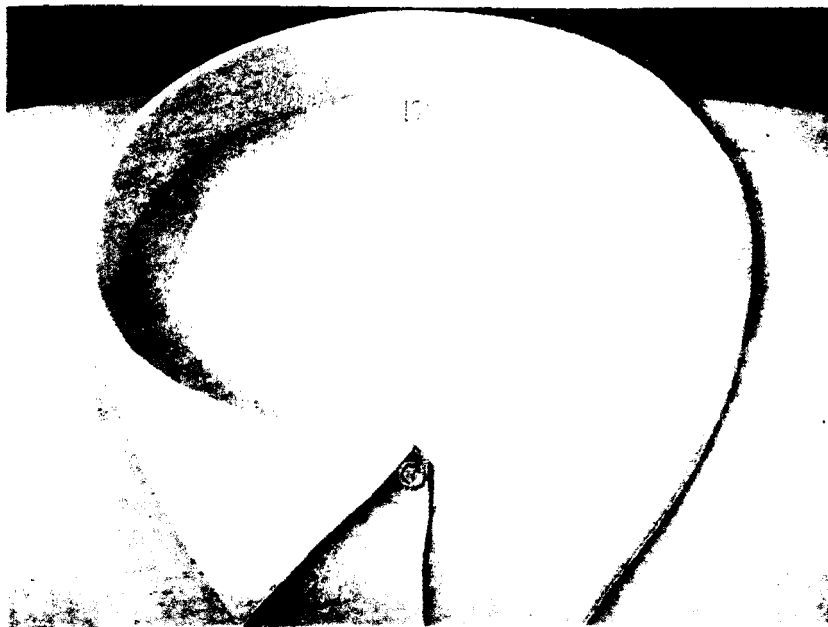
10. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια που αναλήφθηκε μετά τη θέση σε ισχύ του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 για επανεξέταση και αναθεώρησή του, σημειώθηκε το 1971. Κατά το έτος εκείνο συστάθηκε από την τότε δικτατορική κυβέρνηση μια επταμελής «Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή Σωφρονιστικής Πολιτικής» υπό τον αντεισαγγελέα Αρείου Πάγου Χρ. Μουστάκη (Απόφ. Υπουργού Δικαιοσύνης 114052/23.11.1971, ΦΕΚ Β' 947, με βάση το ά. 7 § 1 ν.δ. 308/1971 Περί μονίμου Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής παρά τω Υπουργείω Δικαιοσύνης).^{18α} Η επιτροπή αυτή ετοίμασε έως τον Μάρτιο του 1972 ένα σχέδιο αναθεωρημένου Σωφρονιστικού Κώδικα από 82 άρθρα, έναντι 167 του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967. Η μείωση του αριθμού των άρθρων αποτελεί ίσως και μια χαρακτηριστική ένδειξη για τους σκοπούς αυτού του νομοσχεδίου. Όπως τόνισε ο τότε «Υπουργός» Δικαιοσύνης Άγγελος Τσουκαλάς στη σχετική Εισηγητική του Έκθεση, ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 αφ' ενός μεν περιείχε διατάξεις ανεφάρμοστες ή ελλιπείς, αφ' ετέρου δε «λεπτομερείας, αίτινες έδεδεμεν υπερμέτρως την διοί-

κησιν καί παρεκώλυνον την όμαλήν διεξαγωγήν της ύπηρεσίας».

Επομένως, με το εν λόγω νομοσχέδιο επιδιώχθηκε «ή κατάρτις ενός νόμου πλαισίου, ό όποιος νά περιέχη μέν τās βασικός διατάξεις λειτουργίας τών φυλακών καί σωφρονιστικών καταστημάτων, νά παρέχη δέ τήν εύχέρειαν είς τήν Διοίκησιν τής επί μέρους ρυθμίσεως λεπτομερειών διά κανονισμών, αποφάσεων καί έγκυκλίων». Στην ουσία, βέβαια, με τον τρόπο αυτό ο Σωφρονιστικός Κώδικας, και αν τελικά ψηφιζόταν, θα κινδύνευε να μείνει γράμμα νεκρό μέχρις ότου (και εφόσον) εκδίδονταν οι σχετικοί κανονισμοί και αποφάσεις... Το σχέδιο περιέλαβε, είναι αλήθεια, και ορισμένες γενικόλογες διατάξεις που έδειχναν κάποια ανθρωπιστική διάθεση στην αντιμετώπιση του κρατουμένου.¹⁹ Παράλληλα, το Σχέδιο απέδωσε, ευλόγως, ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της «έθνικής διαπαιδαγωγίσεως τού κρατουμένου» (βλ. π.χ. ά. 25 ως προς τον σκοπό της αγωγής) και αναγόρευσε σε πειθαρχικό αδίκημα «πάσαν πολιτικού χαρακτήρος εκδήλωσιν»... (ά. 62 § 2 στοιχ. α').

Προχώρησε πάντως, ορισμένες φορές, και σε λύσεις ενδιαφέρουσες για την εποχή του, όπως ήταν η δυνατότητα χορήγησης ολιγόωρης άδειας έξοδου (καθημερινά;) σε ανήλικους και σε ενήλικους νεαρής ηλικίας «πρός παρακολούθησιν γυμνασιακών, τεχνικών ή πανεπιστημιακών μαθημάτων ή συμμετοχήν είς έξετάσεις» (ά. 28 § 2) και η δυνατότητα έκτισης ποι-

1975 ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Κωνστ. Στεφανάκης σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Καθημερινή* (24.9.1975) δηλώνει: «Το σωφρονιστικό σύστημα είναι υπό μελέτη. Έχει γίνει η προμελέτη για ένα νέο σωφρονιστικό κώδικα. Είναι σχεδόν έτοιμος». Επίσης, λί-

νών έως 3 ή κατ' εξαίρεση έως 6 μήνες με διακεκομμένο τρόπο (δηλ. με κράτηση κατά τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες, σύμφωνα με το βελγικό πρότυπο: ά. 33).

11. Το Σχέδιο του 1972 δεν μπόρεσε τελικά (ευτυχώς) να πάρει τη μορφή νόμου. Μετά όμως την πτώση της στρατιωτικής κυβέρνησης το 1974, το θέμα της επεξεργασίας ενός νέου Σωφρονιστικού Κώδικα άρχισε και πάλι ν' απασχολεί την πολιτική ηγεσία του τόπου, ιδίως εν όψει του ότι πολλά από τα τότε στελέχη της είχαν φυλακισθεί ως πολιτικοί κρατούμενοι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και είχαν αναπτύξει, έτσι, μιαν ιδιαίτερη ευαισθησία στο σεβασμό των δικαιωμάτων του κρατούμενου.

Εξάλλου, σημαντικό ρόλο στην τάση αυτή διαδραμάτισε και η νομοθετική κίνηση εκείνης της εποχής στην αλλοδαπή, με πρόσφατη τότε (1973) την έγκριση του Συνόλου των Στοιχειωδών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης,³⁰ καθώς και με υιοθέτηση νέων σωφρονιστικών θεσμών προσανατολισμένων στην εγκατάλειψη του συστήματος της «μεταχείρισης» και στη διεύρυνση του «ανοίγματος της φυλακής» από σειρά ολόκληρη ευρωπαϊκών χωρών.³¹ Παράλληλα, στην Ελλάδα σημειώνονται εξεγέρσεις κρατουμένων (π.χ. στον Κορινθαλλό κατά την περίοδο 16-20.6.1975), πράγμα που εμβάλλει πολύ ούς σε σκέψεις ως προς την αποδοτικότητα του σωφρονιστικού μας συστήματος. Συνακόλουθα, ήδη το

γο αργότερα, με αφορμή το ότι «επίκειται η ψήφιση του νέου [σωφρονιστικού] Κώδικα», γίνεται ευρεία συζήτηση στον τύπο για υιοθέτηση νέων μορφών «ποινής κατά της ελευθερίας εν ελευθερία», όπως π.χ. η κράτηση καταδικαζομένων μόνο τα Σαββατοκύριακα.³²

12. Καθώς όμως όλες αυτές οι εξαγγελίες για νέο σωφρονιστικό κώδικα αποδεικνύονται στη συνέχεια φρούδες, το ενδιαφέρον του τύπου στρέφεται περισσότερο στην ίδια την κατάσταση των ελληνικών φυλακών, που διεκτραγωδείται ως άθλια και απαράδεκτη.³³ Εξάλλου, στις φυλακές εκδηλώνονται κατά το 1980 απεργίες πείνας και γενικότερη αναταραχή, ιδίως έπειτα από δύο απόπειρες αυτοκτονίας που έγιναν από ισοβίτισες στον Κορυδαλλό.³⁴ Η ίδια κατάσταση συνεχίζεται οξύτερη, φθάνοντας σε σημείο αναβρασμού, το 1981. Σημειώνονται τότε αλλεπάλληλες αυτοκτονίες ή θάνατοι κρατουμένων, κυρίως τοξικομανών,³⁵ απεργία πείνας 50 κρατουμένων στον Κορυδαλλό³⁶ (από τους οποίους ορισμένοι έφθασαν αργότερα σε κωματώδη κατάσταση³⁷), εξεγέρσεις και ομηρίες κρατουμένων από συγκαταρκτούμενους τους.³⁸ άσκηση ποινικής δίωξης κατά διευθυντή φυλακών, ιατροδικαστή και ψυχιάτρων για τους θανάτους ορισμένων από τους αυτόχειρες κρατουμένους³⁹ καθώς και κατά μελών του σωφρονιστικού προσωπικού για εξύβριση και δωροληψία,⁴⁰ διατίπωση σειράς αιτημάτων από τους κρατούμενους για βελτίωση των συνθηκών κρά-

τησης και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους,³¹ πορείες διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις εξωκοινοβουλευτικών ή άλλων οργανώσεων,³² έκδοση σχετικών περιοδικών όπως εκείνου με τον τίτλο *Της Φυλακής*,³³ απόπειρες απόδρασης,³⁴ επιτόπια έρευνα της κατάστασης από επιτροπή του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών,³⁵ έντονες συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, όπου καταδικάζονται οι «ατέλειες του σωφρονιστικού συστήματος»,³⁶ καθώς και αποκαλυπτικές δημοσιογραφικές έρευνες και συνομιλίες με κρατουμένους για τα όσα συμβαίνουν πίσω από τους τοίχους των φυλακών.³⁷ Κατά την περίοδο αυτή συντάσσεται από εξαμελή Επιτροπή υπηρεσιακών παραγόντων του Υπουργείου Δικαιοσύνης υπό τον τότε Επιθεωρητή Φυλακών Κωνστ. Λαμπρία ένα «Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικος» από 100 άρθρα, που ωστόσο δεν πρόλαβε να προχωρήσει για ψήφιση στη Βουλή.³⁸

13. Αμέσως μετά την κυβερνητική αλλαγή της 18.10.1981 οι κρατούμενοι στις περισσότερες ελληνικές φυλακές εξεγέρθηκαν και άρχισαν να διεκδικούν με δυναμικό τρόπο από τη νέα κυβέρνηση καλύτερες συνθήκες ζωής. Ιδίως στάσεις εκδηλώθηκαν στις φυλακές Τίρυνθας,³⁹ Κορυδαλλού,⁴⁰ στο νοσοκομείο «Σωτηρία» όπου νοσηλεύονταν φυματικοί κρατούμενοι,⁴¹ και στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης.⁴² Σε απάντηση, η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε επιτόπιες επισκέψεις υπουργών στις φυλακές, παρήγγειλε στα αρμόδια δικαστικά όργανα τη διενέργεια διοικητικής έρευνας ή προκαταρκτικής εξέτασης για την κατάσταση στις φυλακές, ανέθεσε σε επιτροπή την «έρευνα, μελέτη και έλεγχο του σωφρονιστικού προβλήματος, των δεδομένων και των λύσεων του»⁴³ και εγκαινίασε πολιτιστικές εκδηλώσεις για τους τρωφίμους των φυλακών.⁴⁴ Επίσης, από τον Ιούνιο του 1984 ελήφθησαν αρκετά σημαντικά μέτρα για την κοινωνική αποκατάσταση κρατουμένων και αποφυλακισομένων (π.χ. προγράμματα ταχύρρυθμης επαγγελματικής εκπαίδευσης, προγράμματα επιδότησης εργοδοτών για την πρόσληψη αποφυλακισμένων, κ.λπ.). Ωστόσο, αρχικά τουλάχιστον, η κατάσταση κάθε άλλο παρά βελτιώθηκε στην πράξη, με επακόλουθο νέες στάσεις κρατουμένων περί τα Χριστούγεννα του '81 και εισβολή των ΜΑΤ στον Κορυδαλλό,⁴⁵ αποδράσεις κρατουμένων⁴⁶ και απεργίες πείνας.⁴⁷

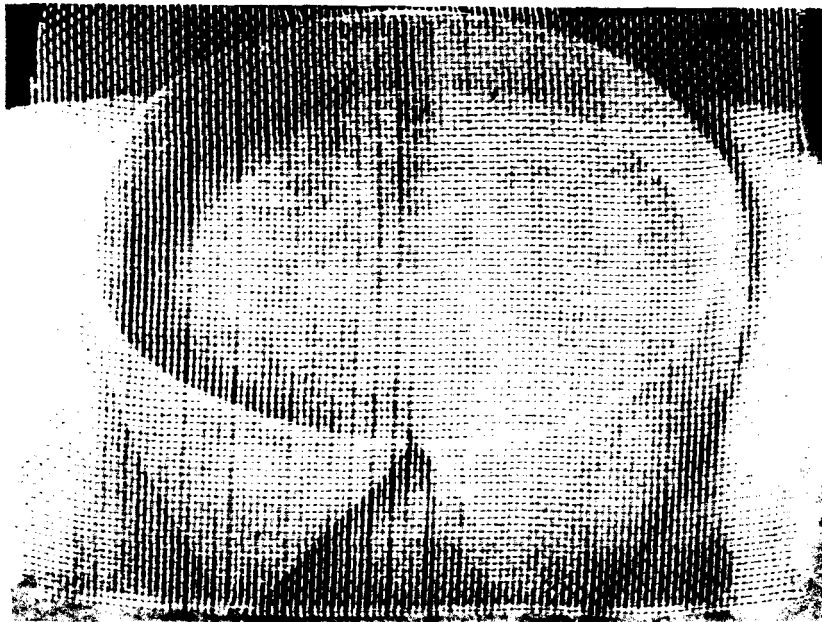
14. Μέσα σ' αυτήν την έντονα φορτισμένη ατμόσφαιρα, όπου η κατάσταση στις φυλακές περιγράφεται με μελανά χρώματα ακόμη και από τους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς⁴⁸ ή τους πανεπιστημιακούς διδασκάλους,⁴⁹ η τότε κυβέρνηση προχώρησε, τον Δεκέμβριο του 1983, στην ψήφιση διάταξης νόμου για τη σύσταση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επι-

τροπής προς σύνταξη σχεδίου νέου Σωφρονιστικού Κώδικα (ά. 35 § 1 στοιχ. β', ν. 1406/83) και παράλληλα συγκροτεί αυτή την επιτροπή, πρώτα ως Ομάδα Εργασίας με την απόφαση 8378/3.2.1983 και έπειτα ως Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή με την απόφαση 68912/26.7.1984 του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης Γεωργίου-Αλ. Μαγκάκη. Στην αρχή ως πρόεδρος της 12μελούς Ομάδας Εργασίας και μετά της 9μελούς Επιτροπής^{49α} ορίστηκε ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Αντ. Μιχαλάκης. Τελικά όμως, μετά την προαγωγή του εν λόγω δικαστικού σε Εφέτη Κερκύρας, περί τα μέσα 1984, την προεδρία της επιτροπής αναλαμβάνει (έως και την ολοκλήρωση του έργου της) το μέλος της, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Πέτρος Παπαδάτος. Οι εργασίες της Ομάδας Εργασίας και έπειτα της Επιτροπής διήρκεσαν από τον Φεβρουάριο του 1983 έως τον Μάιο του 1987 και περατώθηκαν έπειτα από 130 περίπου συνεδριάσεις. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μερικά από τα συζητούμενα θέματα της Επιτροπής διέρρευσαν στον τύπο και αποτέλεσαν αντικείμενο πολύστηλων τίτλων και ρεπορτάζ,⁵⁰ ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν και ορισμένες επισημονικές τοποθετήσεις και προτάσεις στον τύπο για τα υπό συζήτηση θέματα.⁵¹

Στο πλαίσιο των τοποθετήσεων αυτών αξιολογώμενη υπήρξε και η πρωτοβουλία τριτοετών φοιτητών της Νομικής και μαθητών μου, οι οποίοι σε συνεργασία με τον γράφοντα επεξεργάστηκαν και κατέθεσαν στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ.-Αλ. Μαγκάκη, την 17.7.1984, ένα πολυσέλιδο υπόμνημα για τις «δυνατότητες βελτίωσης του σωφρονιστικού μας συστήματος».⁵²

15. Το σχέδιο της Επιτροπής, απαρτιζόμενο από 115 άρθρα, δόθηκε στη δημοσιότητα την 13.5.1987 και την παρουσίασή του έκαναν προς τους εκπροσώπους του τύπου ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Λευτ. Βερυβάκης και ο Πρόεδρος της Επιτροπής, Καθηγητής Πέτρος Παπαδάτος. Από πολλές αντιπολιτευόμενες εφημερίδες το νομοσχέδιο επικρίθηκε την επόμενη μέρα ότι είναι «ανεφάρμοστο» (*Ελεύθερος Τύπος*), ότι αποτελεί «νομοθέτημα εντυπώσεων» (*Βραδυνή*) και ότι «μετατρέπει τις φυλακές σε... ξενοδοχεία» (*Ακρόπολις*). Ωστόσο κατά βάση οι νέες ρυθμίσεις του, κυρίως αυτές για άδειες στους κρατούμενους, βρήκαν θετική απήχηση στον υπόλοιπο τύπο και θεωρήθηκαν, ακόμη και από αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, ως «προσπάθεια εκσυγχρονισμού του σωφρονιστικού κώδικα» (*ΡΙΞΟπάσης*) και ως «παράθυρο στην κοινωνία για τους φυλακισμένους» (*Μεσημβρινή*). Το Σχέδιο δόθηκε προς μελέτη σε αρμόδιους οργανισμούς και φορείς, με προθεσμία για υποβολή σχετικών προτάσεων

έως το τέλος του 1987. Ιδιαίτερα σημαντική ενέργεια σε ανταπόκριση αυτής της πρωτοβουλίας για δημόσιο διάλογο υπήρξε η οργάνωση εκδήλωσης από την Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου και την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας την 15.1.1988 και την 12.2.1988 στην Α-

θήνα, με εμπεριστατωμένες εισηγήσεις από τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, τον επίκουρο Καθηγητή Χρ. Μπάκα, τον Εφέτη Θεόδ. Λαφαζάνο και τον Δικηγόρο Δημ. Ευαγγελάτο (οι εισηγήσεις αυτές δημοσιεύθηκαν σε τόμο το 1988, με τίτλο «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας»)⁵³. Κύριοι άξονες επίκρισης του σωφρονιστικού νομοσχεδίου υπήρξαν εδώ, πέρα από κάποιες ορολογικές διαφωνίες (π.χ. ως προς τον όρο «κυρώσεις»: σελ. 105 επ., 131) και πέρα από την εύλογη επιφύλαξη για τη δυνατότητα εφαρμογής στην πράξη αυτών των ρυθμίσεων (σελ. 93 επ., 150 επ.), ιδίως οι ακόλουθοι:

Η μη επαρκής προστασία (ένδικη και ουσιαστική) των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του κρατουμένου (σελ. 110 επ., 145 επ.⁵⁴), η πρόβλεψη για δυνατότητα άσκησης βίας και ξυλοδαρμού εις βάρος των κρατουμένων (σελ. 120 επ.), η πολύ συχνά αόριστη διατύπωση των πειθαρχικών παραπτώματων και κυρώσεων (σελ. 125 επ.), οι ασάφεις και περιήλικτες προϋποθέσεις για τη χορήγηση αδειών στους κρατούμενους, και άλλων συναφών θεσμών (σελ. 127 επ., 146, 161), η μη διευκόλυνση των «συζυγικών επισκέψεων» των κρατουμένων (σελ. 136 επ.), η θέσπιση μορφών μεταχείρισης των κρατουμένων με βάση τα ρευστά και ακαθόριστα κριτήρια των επικινδύνων της προσωπικότητας (σελ. 142 επ. — πρβλ. ά. 10 § 2 και 57 § 1 ΚωδΜεΚ⁵⁵), η μη συσχέτιση της επιλογής του τόπου κράτησης με τον τόπο όπου διαμένει η οικογένεια του κρατου-

μένου (σελ. 144 επ.), η αγνόηση του κρατουμένου στον καθορισμό της εργασίας (σελ. 149 — πρβλ. όμως ά. 65 § 1 ΚωδΜεΚ, που υπήρχε ήδη ως ά. 59 § 1 στο Σχέδιο), η μη ρύθμιση της σύνθεσης, της λειτουργίας και της τοπικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών (σελ. 154 επ.), η μη πρόβλεψη επαρκών δικαστικών εγγυήσεων για τον τρόπο εκτέλεσης των ποινών (σελ. 160), η διάταξη για έλεγχο του περιεχομένου των τηλεγραφημάτων ή επιστολών (σελ. 114, 161 — τελικά, η διάταξη αυτή απαλείφθηκε και αντικαταστάθηκε με το ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ) και οι ασάφεις ως προς το τι διατηρείται και τι καταργείται από την υπόλοιπη σωφρονιστική νομοθεσία (σελ. 162).

Ως κεντρικό συμπέρασμα αυτών των εισηγήσεων προέκυψε η ανάγκη για σύσταση μιας Αναθεωρητικής Επιτροπής, η οποία να επανεξετάσει το σωφρονιστικό νομοσχέδιο τόσο από την άποψη εναρμόνισής του με τις συνταγματικές διατάξεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες 1987 (που μόλις τότε είχαν θεοπισθεί), όσο και από την άποψη της προσαρμογής του στο ισχύον δικονομικό και ουσιαστικό ποινικό δίκαιο.⁵⁶

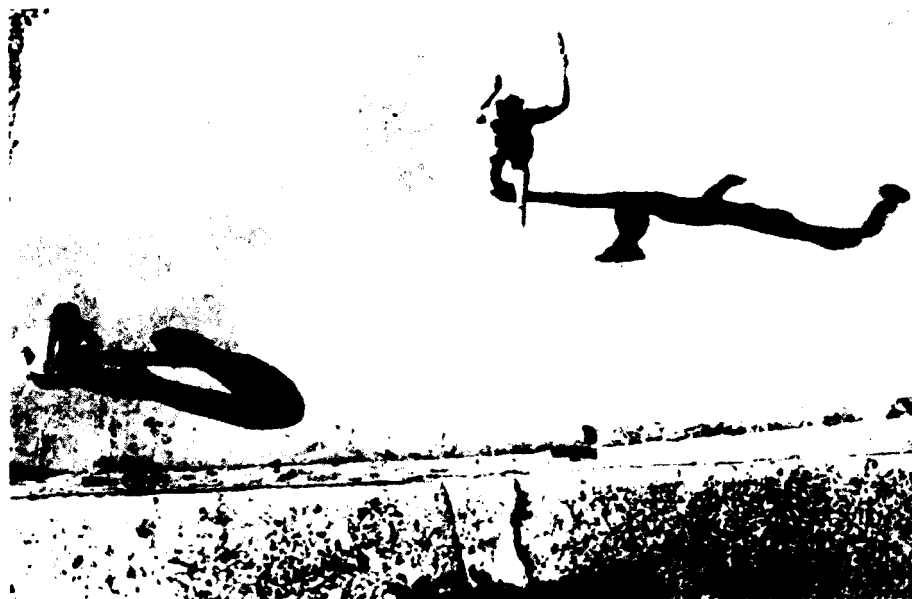
16. Παράλληλα είδαν το φως της δημοσιότητας και ορισμένες άλλες επίκαιρες μελέτες, όπως εκείνες του Καθηγητή Στέφανου Αναγνωστάκη,⁵⁷ της εγκληματολόγου Έφης Λαμπροπούλου⁵⁸ και του υ-

σιότητα ή να κατατεθεί στη Βουλή) ένα νέο «προσχέδιο», αυτή τη φορά από τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης και Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα την 9.5.1988, δηλ. λίγο μετά τη συζήτηση στη Βουλή, την 6.5.1988, μιας επερώτησης βουλευτών της Δημο-

της υφιστάμενης υποδομής και της προσδοκώμενης βελτίωσής της», αποφάσισε τη σύσταση Αναθεωρητικής Επιτροπής από τους Καθηγητές Στέργιο Αλεξιάδη, Ιωάννη Πανούση, Καλλιόπη Σπινέλλη, Νέστορα Κουράκη και από τον Διευθυντή των Φυλακών Κορυδαλλού Νικόλαο Παπαδογούλα (αριθμός απόφασης 60023/13.12.1988). Τελικά όμως, λίγες ημέρες αργότερα, ο ίδιος Υπουργός για δυσεξήγητους επιστημονικά λόγους θεώρησε καλό να μην προχωρήσει στην αναθεώρηση του Σχεδίου και αντίθετα να επισπεύσει (λόγω και των εκλογών του Ιουνίου 1989) την ψήφισή του στη Βουλή με συνοπτικές διαδικασίες (Επιστολή Υπουργού Δικαιοσύνης από 30.12.1988 προς τα μέλη της Αναθεωρητικής Επιτροπής).

19. Την 3.2.1989 ανακοινώθηκε από τον ημερήσιο τύπο ότι κατατέθηκε στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή «προς συζήτηση» ένα νομοσχέδιο που επέπρωτο τελικά να ψηφισθεί «αυτούσιο και χωρίς καμιά τροποποίηση ως νόμος του Κράτους, με βάση την ιδιόρρυθμη και απαράδεκτη, κατά τη γνώμη μου, διαδικασία περί Κωδίκων που προβλέπει (δυνητικά όμως!) το Σύνταγμα στο ά. 76 § 6.⁶³ Οι σχετικές συζητήσεις στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή έγιναν την 8η και την 29η Μαρτίου 1989 και περιορίστηκαν αναγκαστικά μόνον «επί της αρχής» του νομοσχεδίου.

Εισηγητής της πλειοψηφίας υπήρξε ο Λάζαρος Μπουλάκης, που επισήμανε τα θετικά στοιχεία του νομοθετήματος. Αντίθετα, η εισηγήτρια της μειοψηφίας Καθηγήτρια Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη είπε ότι η παράταξή της θα καταψηφίσει το νομοσχέδιο διότι, παρά τις θετικές του ρυθμίσεις, το θεωρούσε «όχι μόνο από ελληνικής πραγματικότητας ουτοπιστικό και ανεφάρμοστο αλλά και από άποψη νομοτεχνικής και ουσιαστικής εξαιρετικά ελαττωματικό». ⁶⁴ Οι περισσότερες από τις επιμέρους παρατηρήσεις της κ. Ψαρούδα-Μπενάκη στηρίχθηκαν σε επιτόπιες προσωπικές της επισκέψεις στις φυλακές και σε ad hoc διαβουλεύσεις με εμπειρογνώμονες, μεταξύ των οποίων ο υπογράφων. Ως ειδικός αγορητής του ΚΚΕ συμμετείχε στη συζήτηση ο Στρατής Κόρακας, ο οποίος χαρακτήρισε το νομοθέτημα θετικό και εδήλωσε ότι η παράταξή του θα το ψηφίσει, αν και πιστεύει ότι «δεν υπάρχει κανένα χρονοδιάγραμμα υλοποίησής του, ούτε υπάρχει η κατάλληλη υποδομή αλλά και η πολιτική βούληση για την εφαρμογή του». Τον λόγο έλαβαν επίσης άλλοι εννέα βουλευτές, που διατύπωσαν τη γνώμη τους για το νομοσχέδιο και την εν γένει σωφρονιστική κατάσταση. ⁶⁵ Ανάλογες τοποθετήσεις έγιναν και ένα μήνα αργότερα από τους ίδιους ή και άλλους βουλευτές κατά τη συζήτηση του εν λόγω νομοσχεδίου στη Βουλή στις 12, 13, 17 και 21 Απριλίου 1989. ⁶⁶

πογράφοντος. ⁵⁹ Επίσης, στην προώθηση της σχετικής επιστημονικής συζήτησης θα μπορούσε να είχε συμβάλει η δημοσιοποίηση ερευνών γύρω από τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές και τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων. Τέτοιες έρευνες διεξήγαγαν, π.χ., η εγκληματολογική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών υπό την αρχική ευθύνη του αείμνηστου Καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη, με θέμα «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα», ⁶⁰ οι ερευνήτριες Ντορέττα Πανάγου, Μαρία Ταβουλάρη και Σοφία Τσόλκα, με θέμα «Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και το σωφρονιστικό κατάρστημα ανηλίκων Κορυδαλλού», Αθήνα 1985 (υπό δημοσίευση στον τιμητικό τόμο Ηλ. Δασκαλάκη που εκδίδει το Πάντειο Πανεπιστήμιο), ο Νίκος Κουλούρης, με θέμα «Νοσοκομείο και Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού», Αθήνα 1989 (υπό δημοσίευση στη σειρά *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*) και ο Καθηγητής Γιάννης Πανούσης, με θέμα: «Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Από τον κυνισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής», Αθήνα 1989.

17. Οι συζητήσεις που έγιναν για το σωφρονιστικό νομοσχέδιο δεν φαίνεται να είχαν σπουδαία απήχηση στην περαιτέρω διαμόρφωση του τελικού κειμένου. Ένα χρόνο μετά την αρχική γνωστοποίησή του, τον Μάιο του 1987, αναγγέλλεται (χωρίς να δοθεί αμέσως τότε στη δημο-

κρατικής Ανανέωσης από τις 20.2.1987 για τη «θλιβερή κατάσταση» που επικρατεί στις φυλακές της χώρας (βλ. «Πρακτικά Βουλής», Δ' Περίοδος, Γ' Σύνοδος, σελ. 5.967-5.976). Μια απλή παραβολή της αρχικής εισηγητικής έκθεσης της Επιτροπής το 1987, όπως δημοσιεύθηκε στην ανωτέρω έκδοση (ανωτ. § 15 και σημ. 53), ⁶¹ προς την εισηγητική έκθεση της ίδιας Επιτροπής το 1988, πείθει ότι μόνον η ημερομηνία είναι καινούργια. Επίσης, από τη σύγκριση του Σχεδίου 1987 με το Σχέδιο 1988 αλλά ακόμη και με το Σχέδιο 1989 που τελικά ψηφίστηκε αυτούσιο από τη Βουλή κατόπιν επεξεργασίας του από 7μελές κλιμάκιο της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής υπό τον Αρεοπαγίτη Σ. Σαμουήλ, προκύπτει ότι οι τροποποιήσεις αυτές είναι τις περισσότερες φορές λεκτικές-νομοτεχνικές και ότι πάντως δεν ελήφθησαν ουσιαστικά υπόψη οι υποδείξεις που έγιναν από αρμόδιους φορείς (ανωτ. § § 15, 16) για τη βελτίωση του νομοσχεδίου. ⁶²

18. Μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη στην πορεία του σωφρονιστικού αυτού νομοσχεδίου σημειώθηκε τον Δεκέμβριο του 1988, όταν ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Βάσος Ρώτης, θεωρώντας (σύμφωνα και με τις υποδείξεις των Εταιρειών Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας, ανωτ. § 15) ότι το υπάρχον νομοσχέδιο έπρεπε ν' αναθεωρηθεί και ν' αναπροσαρμοσθεί «εν όψει των συμπερασμάτων που προέκυψαν κατά το σχολιασμό του από ειδικούς επιστήμονες της σωφρονιστικής,

20. Σε γενικές γραμμές, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (§ § 1, 8), ο Κώδικας για τη μεταχείριση των κρατουμένων, παρά τις νομοτεχνικές του ατέλειες και την προσκόλλησή του σε κάποιες παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προνοιακού συστήματος, εμπεριέχει κατά βάση εμπνευσμένους θεσμούς για ένα «άνοιγμα της φυλακής» και αποτελεί, επομένως, ένα βήμα προς τα εμπρός, τουλάχιστον για όσον καιρό ακόμη ο θεσμός της φυλακής θα γίνεται ανεκτός της κοινωνίας μας. Για την εφαρμογή όμως αυτού του νομοθετήματος δεν αρκεί βεβαίως μόνον η υπάρχουσα «χαρτίνη νομοθεσία», κατά την ωραία διατύπωση του Καρανίκα.⁶⁷ Χρειάζεται ακόμη η υλικοτεχνική υποδομή. Χρειάζεται επίσης η αναβάθμιση και επιμόρφωση του σωφρονιστικού προσωπικού.⁶⁸ Κυρίως όμως, χρειάζονται άνθρωποι που θα έχουν τον ιερό ζήλο ενός Βενιαμίν Αλπέρ, ενός Αριστείδη Οικονόμου, ενός Νικόλαου Δημητρακόπουλου ή ενός Παναγή Σκουριώτη,⁶⁹ για να μπορέσουν να δώσουν μια καινούργια πνοή στα σωφρονιστικά μας πράγματα. Χωρίς κατάλληλους και εμπνευσμένους εφαρμοστές των νόμων, όπως ορθά είχε τονισθεί ήδη κατά την αρχαιότητα, «όχι μονάχα οι νόμοι δεν ωφελούν σε τίποτε, αλλά εκτός του ότι προκαλούν το ειρωνικό γέλιο όλων, μπορεί να φέρουν τις μεγαλύτερες ζημιές και συμφορές στις πόλεις».⁷⁰ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναστέλλονται έτσι οι διατάξεις των ά. 15 § § 1-3, ά. 58-60, ά. 64-76 και 99 § 2, που αφορούν αντίστοιχα τη λειτουργία του κέντρου προσανατολισμού και παρατήρησης, των κέντρων ημελεύσεως διαβίωσης, την εργασία των κρατουμένων και την κατάρτιση του φυλακτικού προσωπικού.
2. Roscoe Pound, *Law in Books and Law in Action*, εις: *American Law Review* 1910, 118 επ., 398 επ., 510 επ. Πρβλ. Guido Fassò, *Histoire de la Philosophie du Droit, XIXe et XXe siècles*, Paris: L.G.D.J. 1976, Ch. XIII, 7, σελ. 213 και σημ. 39.
3. Πρβλ. αντίστοιχες παλαιότερες διατάξεις του γαλλικού δικαίου, όπου προβλέπονται για τους βαρυνομένους «des travaux les plus pénibles» εις J. Pinatel, *Traité élémentaire de science pénitentiaire et de défense sociale*, Paris 1950, σελ. 276 κατά παραπομπή του Γιάννη Πανούση, *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1989, σελ. 78 και σημ. 207.
4. Βλ. Αλ. Οικονόμου, *Τρεις Άνθρωποι*, τ. Α', Αθήναι 1950, σελ. 504. Η περιγραφή αναφέρεται στη φυλακή Παλαμηδίου και τοποθετείται στα 1888. Ανάλογες πληροφορίες υπάρχουν και σε άλλες πηγές, όπως π.χ. σε αναφορά του τότε νομάρχη Θ. Αγγελόπουλου-Αθάνατου προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης (περ. *Θέμις* ΣΤ'

1895, 63-64, 30-31), σε έκθεση ιατρών για τη φυλακή του Μενδρεσέ στην Αθήνα (*Εφημερίς των Φυλακών*, έτ. 1, φύλλ. 1, Αύγουστος 1875, σελ. 27), σε έκθεση του Γάλλου ιπλότη Βενιαμίν Αλπέρ προς τον τότε βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα (*Voyage en Grèce*, Athènes: Imprimerie Royale, 1856, σελ. 44, 97 και passim) και σε σύγγραμμα του μετέπειτα πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη (σε συνεργασία με τον Γ.Κ. Ζηνόπουλο) με τίτλο *Ελληνική Νομοθεσία από τον 1833*, τ. Γ', 1862, σελ. 446. Πρβλ. γενικότερα και το βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 1985², σελ. 185 επ.

5. Βλ. το κείμενο αυτής της εισαγγελικής αναφοράς στην εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 20.8.1984, σελ. 12 επ., καθώς και στο περ. *Εντευκτήριο* του Οκτ. 1987, σελ. 6-14 πρβλ. επίσης και εφημ. *Καθημερινή* της 18 και της 20.1.1987, όπου σύμφωνο πόρισμα του αντεισαγγελέα Πρωτοδικών Κώστα Λογοθέτη.

Σημειώνεται ότι σε παρόμοια συμπεράσματα είχαν καταλήξει και τέσσερα πορίσματα που είχαν υποβληθεί το 1981 στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ. Σταμάτη, μετά από ταραχές στον Κορυδαλλό — βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 21.3.1981, σελ. 6, όπου δημοσίευμα του Φώτη Σιούμπουρα με τίτλο «Βρώμικες δουλειές στις φυλακές Κορυδαλλού».

6. Βλ. κατωτ. § 12 και ιδίως σημ. 23, 36 και 37.
7. Για τα πρότυπα αυτά πρβλ. την εργασία μου «Ανήλικοι παραβάτες και ποινική δικαιοσύνη», ΝοΒ 34:1986, 175-179, καθώς επίσης Α. Reynaud, *Human Rights in Prisons*, Council of Europe: Strasbourg, 1986, σελ. 22 επ., και Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, *Δίκαιο Ανήλικων*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 36 επ.
8. Βλ. π.χ. ά. 29 του οθωνικού Διατάγματος από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής», που ωστόσο δεν μπόρεσε να εφαρμοσθεί ελλείψει κτιριακής υποδομής: «κατόν καιρόν τής εργασίας πρέπει να βασιλεύη εις τούς επί τούτω προδόμους βαθυτάτη σιωπή». Για το σύστημα της σιωπής (silent system) πρβλ. και τα όσα αναφέρονται στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. (σημ. 4), σελ. 144.
9. Κατά το ανωτέρω οθωνικό Διάταγμα, ά. 50 εδ. α' και 52, «οί κατάδοικοι δέν ήμπορούν νά κοινωνώσι μετά των συγγενών καί φίλων των άνεν άδείας τού έπιστάτου (...). Αί έπισκέψεις δέν ήμπορούν νά διαρκέσωσι πλέον τής ήμισείας ώρας, καί νά έπαναληφθώσι παρά των αυτών έντός τού αυτού μηνός άνεν τής άδείας τής έφορείας».
10. Για τη λειτουργία του περιεργου αυτού μύλου βλ. Π. Καλλιγά, ανωτ. [§ 2], σελ. 293, καθώς και στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 268.
11. Βλ. ά. 49 και 33 του ανωτέρω οθωνικού Διατάγματος.
12. Σχετικά με τις βασικές αρχές των κειμένων αυτών βλ. ιδίως τα αντίστοιχα δημοσιεύματα του Στέργιου Αλεξιάδη «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Έλάχιστο Πρόγραμμα» του κινήματος Κοινωνικής Άμυνας», *Νομικές Μελέτες*, α-

ριθμ. 3, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1982, σελ. 15-40, και «Το Έννολο Στοιχειώδων Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων» του ΟΗΕ», περ. *Αρμενόπουλος* 39:1985, σελ. 913-916. Βλ. επίσης τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 236 επ.

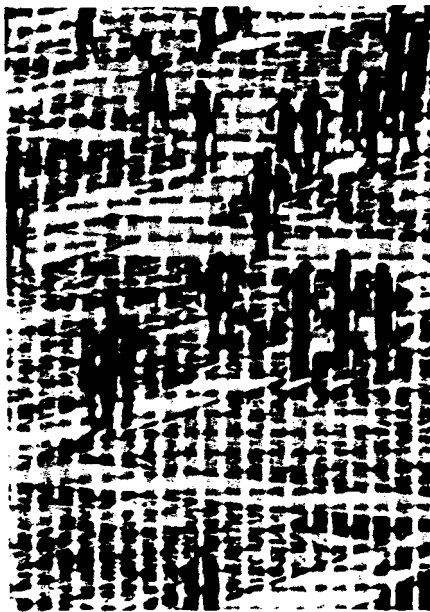
13. Για το ιδεώδες αυτό της βελτιωτικής μεταχείρισης βλ. ιδίως τις σχτ. αναπτύξεις και βιβλιογραφικές παραπομπές στο έργο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 276 επ., 312, καθώς και στην εργασία της Έφης Λαμπροπούλου «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου 'μεταχείριση' του Σχεδίου του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (1987)», *ΠοινΧρ* ΛΗ' 1988, σελ. 161-172.
14. Ενδεικτική αυτού του αυθαίρετου και ανεξέλεγκτου πνεύματος με το οποίο αντιμετωπιζόνταν οι κρατούμενοι υπό το προνοιακό πρότυπο είναι και η ακόλουθη διάταξη του προϊσχύσαντος Σωφρκ' 67 (ά. 2 § 2): «Οί όροι τής μεταχειρίσεως δύνανται έν τοίς καθ' έκαστον νά τροποποιώνται επί τού αύστηρότερον ή τού ήπιώτερον, σύμφωνας πρός τούς διαγραφόμενους έν τώ παρόντι κανόνας». Επίσης χαρακτηριστικές είναι και οι ακόλουθες διατάξεις, που αξίζει να τις προσέξει κανείς ιδιαίτερα: ά. 66 (απαγόρευση προσφυγής κρατουμένων κατ' αποφάσεων για θέματα εργασίας), ά. 94 § 1 (αοριστία στον προσδιορισμό των πειθαρχικών παραπτωμάτων), ά. 50 § 3 (υποχρέωση κρατουμένων για «πλήρη υπακοή» στις εντολές της διεύθυνσης) κ.λπ.
15. Η ωραία αυτή αλλά κενόλογη και χωρίς κυρώσεις διάταξη υπάρχει στο ά. 4 § 1 Σωφρκ' 67. Αθέλητα φέρνει κανείς στον νου τη φράση του Shakespeare από τον *Hamlet* (Πράξη Β', Σκ. 2) «Words, words, words»...
16. Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι ορισμένα τέτοια κρούσματα κράτησης χωρίς φαγητό και νερό επί ημέρες σημειωνόνταν ακόμη και πρόσφατα — βλ. π.χ. τη σχτ. ειδησεογραφία στην εφημ. *Έθνος* της 15.6.1982, σελ. 13, κατά την οποία ένας ύποπτος για ανθρωποκτονία κρατήθηκε στο αστυνομικό τμήμα Μεσσήνης σ' αυτήν την κατάσταση επί 57 ώρες!...
17. Βλ. γενικότερα τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 280. Η τάση αυτή υπέρ του δικαιικού προτύπου, που πρωτοεμφανίσθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70, θεωρείται ως η μάλλον επικρατούσα αυτή τη στιγμή στις ευρωπαϊκές χώρες — βλ. π.χ. Mick Ryan, *The Politics of Penal Reform*, London/New York: Longman, 1983, ιδίως σελ. 42 επ., Otfried Schäffer, *Strafvollzugsreform durch institutionsbezogene Fortbildung*, Heidelberg: C.F. Müller, 1982, σελ. 5 επ. (ιδίως σημ. 17, όπου και σχτ. νομολογία του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου για τα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων): πρβλ. όμως και Maurice Cusson, *Pourquoi punir?* Paris: Dalloz 1987, σελ. 179, κατά τον οποίο η ιδέα της αναμόρφωσης (réhabilitation) μπορεί ακόμη να προσφέρει πολλά στο σωφρονιστικό σύστημα.

- Θα πρέπει πάντως να τονισθεί ότι η απομάκρυνση από την ιδέα της αναμόρφωσης εμπειρικλείει, πολλές φορές, τον κίνδυνο μιας στρόφης προς αυστηρότερες αντιλήψεις για τον σκοπό της ποινής, με βάση π.χ. τη βαρύτητα της πράξης και την υπεράσπιση της έννοιας τάξης. Οι νεοκλασικές αυτές αντιλήψεις, που συχνά αποδίδονται με το σύνθημα για περισσότερο «νόμο και τάξη», βρήκαν ιδιαίτερη απήχηση και στην πολύκροτη απόφαση 22 του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου από 28.6.1983 (βλ. BVerfGE 64:1984, 261-301: 275 επ. και NJW 1984, 33 όπου και αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Mahrenholz - σχετικά με την απόφαση αυτή πρβλ. από την εκτεταμένη βιβλιογραφία ιδίως Al. Böhme εις *Neue Zeitschrift für Strafrecht* 1986, 201-206: 204 επ., Fr. Arloth, εις *Golidammer's Archiv* 1988, 403-425, ιδίως 413 επ., H. Müller-Dietz, αυτόθι 1985, 147-175, ιδίως 154 επ., P. Meier-Beck, εις *Monatsschrift für Deutsches Recht* 1984, 447-451 και R.-P. Callies, NJW 1989, 1.338-1.343: 1.338 επ.).
18. Πρβλ. ιδίως St. Alexiadis, «Die Strafvollzugsreform in Griechenland: Eine verlorene Chance», εις: *Zeitschrift für Strafvollzug und Staffälligenhilfe*, 39: 1989, 206-209: 208.
- 18α. Οι σχετικές πληροφορίες και τα έγγραφα της Επιτροπής 1972 τέθηκαν υπόψη του γράφοντος τον Μάρτιο 1981 από το μέλος της Δημ. Ντζιώρα.
19. Π.χ. ά. 2 § 2: «Μεταχειρίσις κρατουμένων αντιβαίνουσα εις κοινώς παραδεκτούς (;) κανόνες ανθρωπισμού ή προσβάλλουσα την προσωπικότητα αυτού, δέν είναι έπιτρεπτή».
20. Βλ. μτφρ. των Κανόνων αυτών στο έργο *Σωφρονιστικός Κώδιξ* με επιμ. Λ. Μαργαριτη/Ν. Παρασκευόπουλου. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1985, σελ. 125-154.
21. Η νομοθετική αυτή κίνηση έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη Μ. Βρετανία (ν. 1972: deferment of sentence, community service), στη Γαλλία (ν. της 17.7.1970, της 29.12.1972 και της 11.7.1975), στην Ιταλία (νέος ΣωφρΝ της 26.7.1975), στη Δυτ. Γερμανία (Νόμος για την εκτέλεση της ποινής και των μέτρων κατά της ελευθερίας, της 16.3.1976) και σε ορισμένες σκανδιναβικές χώρες (ιδίως στη Δανία, με τον ν. της 13.6.1973 και στη Σουηδία με τον ΣωφρΝ της 19.4.1974) — πρβλ. τη σχτ. ανάπτυξη στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 337, 330, 324, 316, 305 και 297 αντίστοιχα.
22. Βλ. έρευνα του Γ. Παπαχριστοφίλου με τον εντυπωσιακό τίτλο «Φυλακές χωρίς σίδερα...», εφημ. *Ακρόπολις*, της 3.7.1977, σελ. 11. Στην πραγματικότητα είχε συγκροτηθεί με τις υπ' αριθμ. 128862/1.2.1975, 25492/11.3.1975 και 27092/24.3.1975 αποφάσεις του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης μία δμελής μόνιμη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή γενικής αρμοδιότητας κατ' ά. 7 § 1 ν.δ. 908/1971 υπό τον τότε Αντεισαγγελέα Εφετών Αθηνών Σπ. Κανίνα. Έργο της επιτροπής αυτής ήταν π.χ. ο ν. 378/1976 περί Επιμελητών Ανηλίκων. Ως προς την αναθεώρηση όμως του ΣωφρΚ '67 δεν έγιναν σπουδαία βήματα (ούτε συντάχθη-
κε σχετικό νομοσχέδιο), αλλά απλώς καταρτίσθηκε ένα σχέδιο Γενικού Εσωτερικού Κανονισμού Σωφρονιστικών Καταστημάτων (οι ανωτέρω πληροφορίες δόθηκαν στον γράφοντα τον Ιανουάριο 1990 από τα μέλη της Επιτροπής ομότ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Μεν. Μπακατσούλα και
- πρ. Γεν. Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης Μαρία Μαυρομάτη).
23. Βλ. ιδίως τα δημοσιεύματα του Γιώργου Λιάνη στην εφημ. *Τα Νέα*, στις 24-28.4.1979 (Επταπύργιο και Κασσάνδρα) και στις 28.5-8.6.1979 (Χαλκίδα, Κέρκυρα, Τίρυνθα). Τα δημοσιεύματα αυτά μαζί με άλλα αποτέλεσαν τη βάση για ένα βιβλίο που εκδόθηκε το 1982 (εκδ. «Κάκτος») με τίτλο *Φυλακές. Νίκος Κομετζής*. Πρβλ. γενικότερα και το έργο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 251, σημ. 2-3, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές σε άλλα δημοσιεύματα εφημερίδων και μαρτυρίες κρατουμένων.
24. Βλ. εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* της 4.5.1980, σελ. 21 με τίτλο «Εδώ μέσα ζούμε σαν τα ζώα».
25. Π.χ. τον Πολυχρόνη Θεοφιλή (εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 26.1.1981), του Γιώργου Ξυράφη (εφημ. *Απογευματινή* και *Τα Νέα* της 17.3.1981), του Νίκου Πανόπουλου (εφημ. *Απογευματινή* της 6.4.1981, σελ. 1), του Μιλτ. Αλεγιάννη, του Γιώργου Μαρουλάκη (εφημ. *Απογευματινή* της 20.4.1981, σελ. 1), του Κώστα Καρούζου (εφημ. *Απογευματινή* της 29.4.1981, σελ. 1), του Γεράσιμου Βαλάτου (εφημ. *Ελευθεροτυπία*, της 24.6.1981, σελ. 1) κ.ά.
26. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 15.4.1981, σελ. 1.
27. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 14.7.1981, σελ. 8.
28. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 17.4.1981, σελ. 1.
29. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 7.5.1981, σελ. 1, και *Μεσημβρινή* της 16.5.1981, σελ. 1.
30. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 4.7.1981, σελ. 3, και *Τα Νέα* της 25.5.1981, σελ. 16.
31. Βλ. σγτ. δημοσίευμα του Γ. Βότση στην εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 6.6.1981, σελ. 4, και του Ν. Πατούρη στο ΝοΒ 30:1982, σελ. 609-626.
32. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 11.7.1981, σελ. 8.
33. Πρβλ. Νίκου Κουλούρη, *Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1989 (πολυγρ.), σελ. 31 επ.
34. Βλ. εφημ. *Μεσημβρινή* της 4.9.1981, σελ. 1.
35. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 16.5.1981, σελ. 1, και *Ελευθεροτυπία* της 3.6.1981, σελ. 2.
36. Βλ. *Πρακτικά Βουλής* της 27.1.1981, σελ. 3.379 επ.
37. Π.χ. εφημ. *Απογευματινή* της 7.4.1981, σελ. 5, με τίτλο «Τα ναρκωτικά μας κυνηγούν και στη φυλακή», *Ριζοσπάστης* της 17.5.1981, σελ. Θ' του ειδικού οκτασέλιδου με τίτλο «Ελληνικές φυλακές ώρα μηδέν...» και *Το Βήμα - Εβδομάδα* της 19.7.1981, σελ. 8.
38. Η Επιτροπή αυτή συγκροτήθηκε με την απόφαση 35248/8.5.1981 του Υπουργού Δικαιοσύνης και ετοίμασε ένα νομοσχέδιο περί τις αρχές Σεπτεμβρίου 1981. Οι προτάσεις της στηρίχθηκαν κατά ένα μέρος στο Σωφρονιστικό Νομοσχέδιο 1972. Π.χ. διατηρήθηκαν οι ρυθμίσεις του ά. 28 § 2 ΣχΣωφρΚ 1972 περί εξόδου από το κατάστημα προς παρακολούθηση μαθημάτων (ά. 29 § 2 ΣχΣωφρΚ 1981), του ά. 61 § 2 περί αδειών προς επίσκεψη οικείων ως ηθικής αμοιβής (νέο ά. 65 § 2' πρβλ. και ά. 43 § 1) και του ά. 34 περί διακεκομμένης έκτισης της ποινής (νέο ά. 35) (πρβλ. και ανωτ., § 10). Επίσης, το σημαντικό άρθρο 52 ΣχΣωφρΚ 1972 για τον χαρακτήρα και τον σκοπό της εργασίας έμεινε και στο ΣχΣωφρΚ 1981 (ά. 56) σχεδόν αμετάβλητο. Γενικά, οι καινοτομίες υπήρξαν περιορισμένες (το κείμενο του ΣχΣωφρΚ 1981 δόθηκε στον γράφοντα από τη Σεβαστή Παπαμητροπούλου, Προϊσταμένη Τμήματος του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επίσης, σχετικές πληροφορίες παρασχέθηκαν και από τη Μαρία Μητσοπούλου, Προϊσταμένη Διεύθυνσης στο ίδιο Υπουργείο).
39. Βλ. εφημ. *Έθνος* της 23.10.1981, σελ. 12-13, και της 24.10.1981, σελ. 13-15.
40. Βλ. εφημ. *Μεσημβρινή* της 3.11.1981, σελ. 5, και *Έθνος* της ίδιας μέρας, σελ. 19.
41. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 10.11.1981, σελ. 17.
42. Βλ. εφημ. *Εγνατία* της 13.11.1981, σελ. 13.
43. Βλ. εφημ. *Έθνος* της 2.11.1981, σελ. 11.
44. Βλ. εφημ. *Εγνατία* της 14.11.1981, σελ. 9, και *Μεσημβρινή* της 17.11.1981, σελ. 7.
45. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 23.12.1981, σελ. 3, *Μεσημβρινή* της 29.12.1981, σελ. 1, και *Ελευθεροτυπία* της 30.12.1981, σελ. 3.
46. Βλ. εφημ. *Το Βήμα* της 3.10.1982, σελ. 15, *Τα Νέα* της 20.12.1982, σελ. 15, και *Ελευθεροτυπία* της 6.4.1983, σελ. 8.
47. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 5.3.1983, σελ. 1.
48. Έτσι π.χ. κατά τον Πρόεδρο Εφετών Πανσανία Λαμινή (ΠοινΧρ ΛΔ' 1984, 978-981: 978), «οι συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων στις φυλακές δεν ανταποκρίνονται στο νόμο, δηλ. είναι υποβαθμισμένες σε σχέση με τα όρια του ανεκτού της σωφρονιστικής μεταχείρισης». Επίσης, κατά την Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών

Χρυσούλα-Μαρία Γιαταγάνα (πρβλ. και ανωτ. § 2), σε πρόταση της που έγινε δεκτή από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης, «η προφυλάκιση, με τη σημερινή δομική συγκρότηση και οργάνωση των φυλακών, έχει σαν αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ανθρώπινης προσωπικότητας και την επιδείνωση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς του προφυλακισμένου» (Βουλ.Συμβ.Πλημ.Θεσ 980/83, Αρμενόπουλος ΑΖ' 1983, 802-805:803).

49. Βλ. π.χ. τις εργασίες του Στέργιου Αλεξιάδη, *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, σελ. 39 επ., του Στέφ. Αναγνωστάκη, *Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους* (και η ελληνική πραγματικότητα), ΝοΒ 32:1984, 1.473-1.481:1.480 και σημ. 30, καθώς και τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 246 επ.
- 49α. Αποτελεί, νομίζω, φόρο τιμής να αναφερθούν εδώ τα ονόματα εκείνων που ασχολήθηκαν με τη σύνταξη του σωφρονιστικού νομοσχεδίου. Αρχικά την Ομάδα Εργασίας συγκρότησαν οι εξής (σημειώνονται οι ιδιότητες που είχαν τον Φεβρουάριο 1983): Αντώνης Μιχαλάκας (Πρόεδρος Πρωτοδικών), Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (Καθηγήτρια Παντείου Σχολής), Πέτρος Παπαδάτος (Αν. Καθηγητής Νομικής Σχολής Αθηνών), Καλλιόπη Σπινέλλη (άμισση Επ.Κ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών), Ηλίας Δασκαλάκης (Επ.Κ. Καθηγητής Παντείου Σχολής), Μάριος Μαράτος (Ψυχίατρος), Στέλιος Νέστωρ (Δικηγόρος Θεσσαλονίκης), Νίκος Κωνσταντόπουλος (Δικηγόρος Αθηνών), Σωτήρης Δέδες (Δικηγόρος Θεσσαλονίκης), Ανδρέας Τσουδερός (Γεν. Γραμματέας Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών), Νικόλαος Παπαδογούλας (Διευθυντής του Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού) και Παρασκευή Τσιλιμγκάκη (Κοινωνική Λειτουργός στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού). Από αυτούς οι Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Ηλίας Δασκαλάκης, Σωτήρης Δέδες, Στέλιος Νέστωρ και Νίκος Κωνσταντόπουλος έπαισαν να συμμετέχουν μετά τις πρώτες συνεδριάσεις, ενώ αργότερα αποχώρησαν οι Αντ. Μιχαλάκας και Ανδρ. Τσουδερός. Στη θέση τους ορίσθηκαν μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Βλάσσης (Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών), ο Δημήτρης Ευαγγελάτος (Δικηγόρος Αθηνών), ο Κώστας Κούτρας (Δικηγόρος Αθηνών) και η Μαρία Μητσοπούλου (Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης). Αυτοί, μαζί με τους Παπαδάτο (Πρόεδρο), Σπινέλλη, Μαράτο, Παπαδογούλα και Τσιλιμγκάκη, αποτέλεσαν την τελική σύνθεση της Επιτροπής και παρέδωσαν, έπειτα από υπερτετραετή κοπιώδη εργασία, το σωφρονιστικό νομοσχέδιο που επρόκειτο αργότερα, με κάποιες τροποποιήσεις, να ψηφισθεί ως νόμος.
50. Βλ. π.χ. εφημ. *Τα Νέα* της 20.11.1984, σελ. 20, *Έθνος* της 9.11.1984 και της 29.11.1984, περ. *Εικόνες* της 19.12.1984, σελ. 48-52.
51. Βλ. ιδίως Γιάννη Πανούση, «Ποινή θανάτου τέλος, αλλά οι φυλακές;» εφημ. *Ελευ-*

θεροτυπία της 13.5.1983, σελ. 4, Χρ. Μπάκα, «Προβληματισμός για το αδιέξοδο της φυλακής», εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 8.9.1983, σελ. 4, Δημ. Ευαγγελάτου, «Και τώρα φυλακές χωρίς σίδερα», *Έθνος* της 2.5.1985, Αλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, «Το Επτατύριο και οι παράλλα-

γές του», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 1.2.1987, σελ. 17.

52. Βλ. ολόκληρο το κείμενο του υπομνήματος (που έμεινε αναπάντητο από τον Υπουργό) στο περ. Κεφάλαιο του Σεπτ. 1984, σελ. 134-137· πρβλ. και σχετική εκτενή παρουσίαση των θέσεων του υπομνήματος στις εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* από 22.7.1984, σελ. 34, και *Ακρόπολις της Κυριακής*, από 29.7.1984, σελ. 3.
53. Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας (σειρά *Ποινικά*, αρ. 27). Αξιωματικοί είναι επίσης οι εκδηλώσεις που έγιναν στην Αθήνα, από την Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων την 23.11.1987, με εισηγητή τον Καθηγ. Γιάννη Πανούση, στη Θεσσαλονίκη από την Ελληνική Χριστιανοσοσιαλιστική Οργάνωση Νέων την 5.5.1988 με εισηγητές τους Καθηγ. Στέργιο Αλεξιάδη, Καθηγ. Ιωάννη Μανωλεδάκη, Γεώργιο Τσανανά και Γιάννη Ζερβό, και, περί το τέλος της νομοθετικής προσπάθειας (Μάρτιος 1989), στην Αθήνα και την Κομοτηνή, με εισηγητές από τα αντίστοιχα Πανεπιστήμια των δύο πόλεων και από το δυτικογερμανικό Πανεπιστήμιο του Hagen, με επικεφαλής τον Καθηγ. G. Bemmman.
54. Το σημείο αυτό είχε εξαιρεθεί ιδιαίτερα και υπό το κράτος του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα, όταν διακηρύχθηκε με έμφαση ότι «το μόνο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα που επιτρέπεται (από τη διάταξη του άρθρ. 5 παρ. 3 Συντ.) να περιορίζεται κατά την έκτιση στα σωφρονιστικά καταστήματα των γνωστών στον ΠΚ ποινών, είναι το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας» — βλ. Στ. Αλεξιάδη, ανωτ. (σημ. 49), σελ. 36· σύμφωνης γνώμης και οι αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 247, ση-

μείωση. Ανάλογες θέσεις έχει υποστηρίξει και ο Καθηγ. Αντώνης Μανιτάκης στην εργασία του «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους», *Ποιν.Χρ. ΑΘ'* 1989, 161-180:164 επ. (α' δημοσίευση στο περ. *Πολίτης* το 1987).

55. Βλ. και τις σχετ. παρατηρήσεις της Effi Lambropoulou, «Das neue griechische Strafvollzugsgesetz», υπό δημοσίευση στην: *Zeitschrift für Strafvollzug und Straffälligenhilfe*, 40:1990, με αναφορά και σε αντίστοιχη γνώμη του Quensel (σημ. 31).
56. Ανωτ. [σημ. 53], σελ. 5-7.
57. «Παρατηρήσεις στο Προσχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», αρχικά στο περ. *Αρμενόπουλος* 1987, 729-732, και έπειτα, με κάποιες βελτιώσεις, στα *Ποινικά Χρονικά ΑΖ'* 1987, 596-602.
58. «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου Μεταχείριση του Σχεδίου Κωδ.ΜεΚ 1987», *Ποιν.Χρ. ΑΗ'* 1988, 161-172.
59. «Η ποινική καταστολή στο κατώφλι του 21ου αιώνα», περ. *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α' 1987, 131-132· πρβλ. εφημ. *Καθημερινή* της 22.5.1988, σελ. 14, και εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* της 27.11.1988, σελ. 37.
60. Βλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68Α 1988, σελ. 239-377.
61. Η πρώτη δημοσίευση της εν λόγω εισηγητικής έκθεσης έγινε στο περ. *Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. Α' 1987, 59-64.
62. Από τις τελικές αυτές τροποποιήσεις του Σχεδίου 1989 σε σύγκριση με το αρχικό Σχέδιο 1987 σημαντικότερες θα μπορούσαν να θεωρηθούν εκείνες των εξής άρθρων του ψηφισθέντος νόμου: α. 1 § 2 (πρώην 1 § 2 Σχ.Κωδ.ΜεΚ 1987), 2 (πρώην 2 § 1), 8 § 2, 3 (πρώην 8 § 1, 2), 9 § 2 (πρώην 9 § 1), 15 § 3, 4 (πρώην 12), 22 (—), 44 (πρώην 39), 48 (πρώην 43), 51 § 2 (πρώην 46 § 2), 53 § 2 στοιχ. β' (πρώην 48 § 2), 60 § 2 (πρώην 55), 62 § 4, 5 (πρώην 57 § 4, 5), 64 § 1 (πρώην 58 § 1), 101 περ. γ' (πρώην 96 § 2). Για την κατανόηση της ratio αυτών των τροποποιήσεων (και της παράλειψης άλλων) σημαντική βοήθεια παρέχει το από 31.5.1988 έγγραφο με τίτλο «Επεξεργασία Αριθμός 568» της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης.
63. *Ο Κανονισμός της Βουλής* 1987 στο ά. 111 § 3 προβλέπει κατ' αντίθεση προς το Σύνταγμα την υποχρεωτικότητα αυτής της διαδικασίας...
64. *Πρακτικά Κοινοβουλευτικής Επιτροπής* (πολυτ.) από 8.3.1989, σελ. 9.
65. Πρβλ. αναλυτικότερα Γιάννη Πανούση, ανωτ. (σημ. 3), σελ. 176 επ. και τις συναφείς υποσημειώσεις.
66. Βλ. *Πρακτικά Βουλής*, Δ' Περίοδος, Δ' Σύνοδος, ιδίως σελ. 4.796-4.809, 4.821-4.831, 4.962-4.979: τελικό κείμενο.
67. Δημ. Καρανίκας, *Σωφρονιστική*, τ. Β' Θεσσαλονίκη 1950, σελ. 257, κατά παραπομπή του Στέργιου Αλεξιάδη, ανωτ. [σημ. 49], σελ. 17.
68. Ορισμένες πρακτικές προτάσεις για μια βελτίωση στην εφαρμογή του νέου Κώδικα που έγιναν από τον δημοσιογράφο Χρ. Θεοχαράτο (περ. *Εικόνες* της 11.5.1988,

σελ. 8), αξίζει, πράγματι, να μνημονευθούν και από τη θέση αυτή:

— Να καταργηθούν εντελώς όσες φυλακές δεν επιδέχονται δραστικές βελτιώσεις και να ανεγερθούν νέες, σύμφωνες με τις νέες αντιλήψεις περί Σωφρονιστικής.

— Να μετασκευαστούν ορισμένοι (άχρηστοι, πια) στρατώνες σε φυλακές — καθώς μάλιστα περιβάλλονται από άπλετους χώρους, κατάλληλους για εργοτάξια.

— Να απομακρυνθούν όλοι οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι για τους οποίους υπάρχουν ή έχουν υπάρξει αποχρώσεις ενδείξεις για βιαιοπραγίες εναντίον κρατούμενων, για διακίνηση ναρκωτικών ή για χρηματισμό.

— Να αρχίσει η εκπαίδευση νέων σωφρονιστικών υπαλλήλων (στο πνεύμα του νέου Κώδικα) οι οποίοι θα καταλαμβάνουν

νουν σταδιακά όλες τις κενούμενες θέσεις υπαλλήλων στις φυλακές.

— Να παταχθούν με κάθε μέσο τα κυκλώματα δικηγόρων — σωφρονιστικών υπαλλήλων, τα οποία λυμαίνονται, κυριολεκτικά, τους φυλακισμένους και θησαυρίζουν από την ελπίδα των καταδίκων (ότι θα ελαφρύνουν τη θέση τους).

— Οι κρατούμενοι να εκτίουν τις ποινές τους στις πλησιέστερες στον τόπο της κατοικίας τους φυλακές, ώστε να είναι δυνατό να τους επισκέπτονται οι φίλοι και συγγενείς τους και να μην αποκόπτονται από τον κόσμο τους.

— Να ιδρυθούν στα σωφρονιστικά καταστήματα εργοτάξια, στα οποία οι κρατούμενοι να μπορούν να εργάζονται με αμοιβή, ώστε όταν αποφυλακίζονται να έχουν ένα σεβαστό κομτόδεμα ή να βοη-

θούν, όσο είναι φυλακισμένοι, τις οικογένειές τους.

— Να διοργανώνονται επιμορφωτικά σεμινάρια στις φυλακές, στα οποία οι κρατούμενοι να μην είναι μόνο ακροατές κτλ. κτλ.

Τότε, και μόνο τότε, ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας θα λειτουργήσει και θα αποδώσει».

69. Για την ιστορία και τις προσπάθειες των ανθρώπων αυτών βλ. ιδίως τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. (σημ. 4), σελ. 187 επ., 206 επ., 212 επ., 216 επ., όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

70. Πλάτωνος, *Νόμοι* ΣΤ' 751 b σε απόδοση Βασ. Μοσκόβη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1988, τ. Α', σελ. 376 και 377.

Οι αντιφάσεις των γενικών αρχών του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (Ν. 1851/1989):

Αυτοαναίρεση και αδιέξοδα*

ΝΙΚΟΣ Κ. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ

Γενικές αρχές του Κώδικα βασικών κανόνων για την μεταχείριση των κρατουμένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Γενικές αρχές

Άρθρο 1

Σκοπός της εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών

1. Η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη.

2. Η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να τείνει στην επίτευξη του παραπάνω σκοπού.

Άρθρο 2

Μεταχείριση κρατουμένων

Η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να μην είναι ταπεινωτική και να γίνεται με τρόπο ώστε να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και να ενθαρρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης, με την επιφύλαξη των αναγκαίων μέτρων για την εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του καταστήματος κράτησης.

Άρθρο 3

Ισότητα μεταχείρισης

Απαγορεύεται κάθε διάκριση στη μεταχείριση των κρατουμένων και ιδίως εκείνη που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τις ιδεολογικές πεποιθήσεις. Επιτρέπεται, όμως, βάσει επιστημονικών κριτηρίων, η διαφορετική μεταχείριση των κρατουμένων κατά κατηγορίες, όπως ορίζει ο νόμος.

Άρθρο 4

Νομιμότητα της εκτέλεσης

Η μεταχείριση των κρατουμένων γίνεται όπως ορίζει ο νόμος και οι κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότησή του.

Άρθρο 5

Βασικά δικαιώματα κρατουμένων

1. Οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται, λόγω της στέρησης της ελευθερίας τους, στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος. Όταν αδυνατούν να ασκήσουν ένα δι-

κρίωμα αυτοπροσώπως, μπορούν να το ασκήσουν με αντιπρόσωπο.

2. Σε περίπτωση παράνομης ενέργειας σε βάρος των κρατουμένων ή προσβολής των δικαιωμάτων τους από οποιοδήποτε μέλος του προσωπικού των καταστημάτων κράτησης, οι κρατούμενοι έχουν το δικαίωμα να προσφεύγουν εγγράφως και χωρίς καθυστέρηση στην ιεραρχικά προϊσταμένη σωφρονιστική αρχή και, στη συνέχεια, στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών.

3. Η διεύθυνση του καταστήματος υποχρεούται να διαβιβάζει χωρίς καθυστέρηση κάθε αναφορά ή επιστολή κρατούμενου απευθυνόμενη προς οποιαδήποτε δημόσια αρχή, χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου της.

4. Όλοι αδιακρίτως οι κρατούμενοι, ημεδαποί και αλλοδαποί, απολαμβάνουν, κατά το Σύνταγμα και τους νόμους, ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και τους εξασφαλίζεται, κατά το δυνατόν, η άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων από λειτουργό του θρησκευματος ή του δόγματος στο οποίο ανήκουν.

Άρθρο 6

Υποχρεώσεις και περιορισμοί των κρατουμένων

1. Οι κρατούμενοι δεν έχουν άλλες υποχρεώσεις ούτε υπόκεινται σε άλλους περιορισμούς εκτός από αυτούς που προβλέπονται ρητά στους νόμους και στις κατ' εξουσιοδότησή τους εκδιδόμενες κανονιστικές πράξεις.

2. Ως γενική υποχρέωση έχουν να συμμορφώνονται προς τις οδηγίες των σωφρονιστικών υπαλλήλων, εκτός αν είναι προδήλως παράνομες, και να συνεργάζονται πρόθυμα με αυτούς για την εξασφάλιση της τάξης, της ασφάλειας και της καλύτερης δυνατής κοινής διαβίωσης μέσα στο κατάστημα κράτησης.

Άρθρο 7

Καθήκοντα της Πολιτείας πριν και μετά την αποφυλάκιση

Η Πολιτεία έχει καθήκον να μεριμνά, πριν και μετά την αποφυλάκιση, για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και ειδικότερα για την προσαρμογή τους στο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον, τη συμπλήρωση της διαπαιδewγής τους και την επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Α. Λόγοι επιλογής των γενικών αρχών

ΚΑΘΕ παρατήρηση επί των επιμέρους διατάξεων του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (στο εξής: ΚΜετΚ) προϋποθέτει συμφωνία και αποδοχή των διατάξεων που προδίδουν το ιδεολογικό του στίγμα, μέσα από την ανακάλυψη των αρ-

χών στις οποίες υιοθετείται και βάσει των οποίων λειτουργεί το προτεινόμενο πρότυπο εκτέλεσης – έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας. Αναφέρομαι στις διατάξεις που φανερώνουν τις αντιλήψεις των συντακτών του ΚΜετΚ και του νομοθέτη για το πρόβλημα, τους τρόπους αντιμετώπισής του, και θεσπίζουν τα όρια (εγγυήσεις) μέσα στα οποία αναλαμβάνεται το σχετικό εγχείρημα. Πρόκειται για τα επτά άρθρα των γενικών αρχών που

* Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί τμήμα διπλωματικής εργασίας που υποβλήθηκε στο μεταπτυχιακό τμήμα του Τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του Τμήματος Νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με θέμα: «Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα και ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων: Ουσιαστική πρόταση για την επίλυση του προβλήματος ή συνεισφορά στη διαίτησή του;»

διατυπώνονται στο πρώτο κεφάλαιο του ΚΜετΚ, δηλαδή για το τμήμα του που έχει απήχηση σε κάθε συγκεκριμένη ειδική διάταξη, καθοδηγεί την ερμηνευτική, προσπάθεια και βοηθά στην κατανόηση του κειμένου ως συνόλου.^{1,1α}

Από την άποψη αυτή, ενδιαφέρει μό-

πος επίρρωση ή αποδυνάμωση των προβαλλόμενων από άλλες πλευρές επιχειρημάτων.

Αν διαπιστωθεί συμφωνία με τις γενικές αρχές του ΚΜετΚ, μπορεί στη συνέχεια να εξεταστεί αν στις ειδικές ρυθμίσεις οι προβλέψεις του ανταποκρίνονται

νο η κοινωνική πραγματικότητα που ο ΚΜετΚ καλείται να ρυθμίσει, ενώ απορρίπτεται κάθε ενδεχόμενο αντιστροφής λειτουργίας του (προσδιοριστικής «διαπλαστικής» αντί ρυθμιστικής- «αναγνωριστικής»). Επομένως, δεν έχει σημασία και η σύγκριση των ρυθμίσεών του με άλλα ανάλογα, προγενέστερα ή σύγχρονα κείμενα, είτε έχουν αντίστοιχη τυπική ισχύ (νόμοι) είτε είναι απλές κατευθυντήριες οδηγίες (κανόνες διεθνών οργανισμών, όπως ΟΗΕ και Συμβούλιο της Ευρώπης). Το μόνο που θα εξεταστεί είναι η εξέλιξη των γενικών αρχών, από την αρχική τους διατύπωση στη νομοπαρασκευαστική επιτροπή (αδημοσίευτο κείμενο, στο εξής α.κ.), στο προσχέδιο 1987 (στο εξής προσ.), στο σχέδιο 1988 (στο εξής σχ.) και μέχρι την ψήφιση του νομοσχεδίου 1989 (στο εξής σ.ν.) ως ΚΜετΚ. Ακόμη θα χρησιμοποιηθούν, όπου κρίνεται ότι μπορούν να συμβάλουν, οι δύο εισηγητικές εκθέσεις, της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής (εισ.εκ.επ.) και του Υπουργού Δικαιοσύνης (εισ.εκ.υπ.) και τα ανεπίσημα πρακτικά (αν.π.) των συνεδριάσεων της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής.² Τέλος, προσφυγή σε άλλες διατάξεις του ΚΜετΚ (εκτός των γενικών αρχών) θα γίνει:

α. στις περιπτώσεις που τα εξεταζόμενα άρθρα των γενικών αρχών «αναφέρονται» σε αυτές, και

β. όταν θεωρείται ότι συντρέχει λόγος (αυτο-)ελέγχου της υποστηριξιμότητας των απόψεων που διατυπώνονται και

στο πνεύμα που τον διέπει και ακόμη αν προσφέρονται για την υλοποίηση των στόχων που διακηρύσσονται από την αρχή. Σε περίπτωση διαφωνίας «επί της αρχής», αποκλείεται κάθε διαπραγμάτευση στη συνέχεια. Η όλη προσπάθεια πρέπει να στραφεί στην κινητοποίηση για άσκηση πίεσης, ώστε να διαμορφωθεί ένα «άλλο» γενικό πλαίσιο στην επιθυμητή κατεύθυνση. Κάθε άλλη τακτική συμβάλλει στην αποδοχή ενός εγχειρήματος μη αποδεκτού!

Θα εξεταστεί, λοιπόν, η γενική τοποθέτηση και άποψη που «προβάλλει» το κείμενο του ΚΜετΚ, όπως προκύπτει (κυρίως) από τα επτά πρώτα άρθρα του. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα επιχειρηθεί λέξη προς λέξη ανάλυσή τους. Απλώς θα «αναζητηθεί» η προτεινόμενη απάντηση στο σωφρονιστικό πρόβλημα, που εντοπίζεται σε τρεις βασικούς (διαπλεκόμενους) άξονες:

- στον προσδιορισμό του σκοπού της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας, όπου εμπεριέχεται και ο σκληρός πυρήνας της απάντησης που προκρίνεται,
- στις μεθόδους επιδίωξης αυτού του σκοπού, όπου εξειδικεύονται οι προτεινόμενες λύσεις, και

- στα όρια μέσα στα οποία κρίνεται σκόπιμο να επιχειρηθεί η σχετική προσπάθεια, όπως διαφαίνονται στις εγγυήσεις που θεσπίζονται υπέρ των κρατουμένων και περί μη επέμβασης του κρατικού σωφρονιστικού μηχανισμού.

Β. Η παραγωγή των γενικών αρχών

Σχετικά με τη διαμόρφωση του πρώτου άρθρου, παρατηρείται ότι αρχικά αφορούσε την εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας κυρώσεων (α.κ., προσ.), δηλαδή και των ποινών και των μέτρων ασφαλείας.³ Στο ά. 1 παρ. 1 σχ. για πρώτη φορά παραλείπονται τα μέτρα ασφαλείας και ο όρος «κυρώσεις» αντικαθίσταται από τον όρο «ποινές». Για την αλλαγή αυτή, που διατηρήθηκε μέχρι και την ψήφιση του ΚΜετΚ, δεν δόθηκε καμία εξήγηση, παρά το ότι περιορίζει το ρυθμιστικό πεδίο του. Ίσως πρόκειται για παραδοχή της ετερότητας των μέτρων ασφαλείας σε σχέση με τις ποινές (τα πρώτα έχουν θεραπευτικό προσανατολισμό και δεν σκοπούν τον κολασμό για το διαπραχθέν έγκλημα, όπως η ποινή, αλλά την καταπολέμηση της επικίνδυνης ψυχικής κατάστασης του δράστη εγκλήματος ή την προφύλαξη της κοινωνίας από αυτήν).⁴

Για τον καθορισμό του σκοπού της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας (ά. 1 παρ. 1), η επιτροπή προβληματίστηκε, αφού υπήρχαν διαφωνίες ως προς το αν έπρεπε να αναφέρεται η βελτίωση του κρατουμένου και η προστασία της κοινωνίας. Στην 4η συνεδρίαση (αν.π. 20.10.1983) παρουσιάστηκε η διατύπωση «η εκτέλεση ... αποβλέπει κυρίως στην αγωγή και στην προσαρμογή των κρατουμένων στην κοινωνία, καθώς και στην προστασία της κοινωνίας». Από τη συζήτηση που είχε προηγηθεί (3η συν. αν.π. 12.10.1983), φαίνεται ότι ο όρος «βελτίωση» αμφισβητήθηκε από μερικά μέλη της επιτροπής που θεωρούσαν ότι δεν πρέπει να χρησιμοποιηθεί καθόλου, και αρχικά αντικαταστάθηκε με το (ισοδύναμό του;) «αγωγή και προσαρμογή στην κοινωνία». Μάλιστα διατυπώθηκε η άποψη ότι η αγωγή είναι ο τρόπος με τον οποίο επιδιώκεται η επανένταξη. Τελικά, στο προσ. ως σκοπός της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας προτιμήθηκε η αγωγή και η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων (και έμεινε ο ίδιος έως την ψήφιση).

Στη διαμόρφωση της παρ. 2 του ά. 1 παρατηρείται μια σημαντική εξέλιξη. Ενώ αρχικά (α.κ.) θεμελιώνει δικαίωμα των κρατουμένων να τυγχάνουν μεταχειρίσεως που να τείνει στην επίτευξη του σκοπού του ά. 1 παρ. 1 και διατηρήθηκε έτσι στο προσ. και στο σχ., άλλαξε στο σ.ν. και τελικά ψηφίστηκε ως ηθικό καθήκον της διοίκησης: η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να τείνει στην επίτευξη του σκοπού της εκτέλεσης.

Το ά. 2 άλλαξε επίσης μορφή και στερήθηκε του τίτλου που είχε πριν δοθεί το προσ. στη δημοσιότητα: σεβασμός της ανθρώπινης αξίας των κρατουμένων και αναμόρφωσή τους. Πρώτα διαγράφηκε ο όρος «αναμόρφωση» και στη συνέχεια ο-

λος ο τίτλος. Στο προσ. έγινε απλή αναδιάταξη των παραγράφων και στο σχέδιο δεν επήλθε καμία αλλαγή. Όμως, στο σ.ν. και στο τελικό κείμενο το άρθρο συμπύχθηκε σε μία μόνη παράγραφο (έναντι τεσσάρων που είχε αρχικά), στην οποία δεν περιλήφθηκαν οι διατυπώσεις που πρόβλεπαν τη μείωση των διαφορών στις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων με τις αντίστοιχες του ελεύθερου βίου και την ανάπτυξη της θέλησης και των ικανοτήτων των κρατουμένων (η πρώτη μάλλον ως μη πραγματοποιήσιμη, η δεύτερη μάλλον ως περιττή).

Το ά. 3 (ισότητα μεταχείρισης) δεν γνώρισε ουσιαστικές αλλαγές. Απλώς στη διατύπωση του α.κ. προστέθηκαν τα κριτήρια «περιουσία» και «ιδεολογικές πεποιθήσεις», χωρίς αυτό να έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού η απαρίθμηση των κριτηρίων ήταν από την αρχή ενδεικτική.

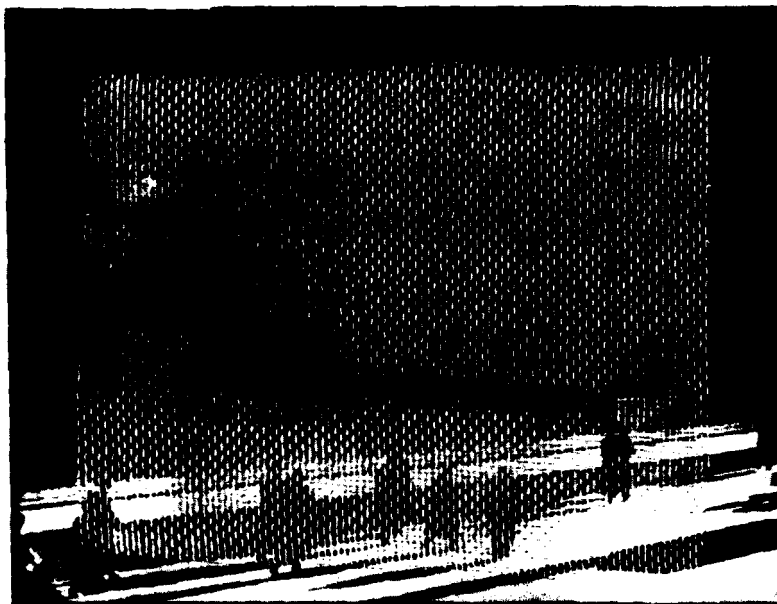
Η αρχή της νομιμότητας της εκτέλεσης (ά. 4) αρχικά είχε διατυπωθεί ως υπαγωγή της μεταχείρισης στους ορισμούς του (τυπικού) νόμου, των προεδρικών διαταγμάτων που εκδίδονται με νομοθετική εξουσιοδότηση και των κανονισμών (α.κ.). Στη συνέχεια «διευκρινίστηκε» ότι και οι κανονισμοί εκδίδονται μετά από νομοθετική εξουσιοδότηση (προσ. και σχ.) και στο δ.ν. το άρθρο πήρε την τελική του μορφή, ώστε η μεταχείριση να προσδιορίζεται από τον (τυπικό) νόμο και τις κανονιστικές διοικητικές πράξεις. Προφανώς, εννοούνται τα κανονιστικά διατάγματα ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης που σύμφωνα με το ά. 43 παρ. 2 του Συντάγματος εκδίδονται (κυρίως) από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, αλλά και από άλλα όργανα της διοίκησης, στο πλαίσιο της δευτερογενούς κανονιστικής τους αρμοδιότητας. Ο ίδιος ο ΚΜετΚ προβλέπει έκδοση τέτοιων κανονιστικών πράξεων σε αρκετές περιπτώσεις (π.χ. ά. 15, 18, 38, 50, 58) και διευκρινίζει ότι οι αναφερόμενοι κανονισμοί εκδίδονται με προεδρικά διατάγματα μετά από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης (ά. 121 παρ. 2).

Κατά τη συζήτηση του ά. 5 (βασικά δικαιώματα των κρατουμένων) η νομοπαρασκευαστική επιτροπή αντιμετώπισε δύο κυρίως προβλήματα (5η συν. αν.π. 1.11.1983):

- αν οι κρατούμενοι σε περίπτωση προβολής δικαιωμάτων τους θα αναφέρονται διαδοχικά ή παράλληλα στη διοίκηση (στον Υπουργό Δικαιοσύνης, που αναφέρεται ως η προϊστάμενη αρχή της διεύθυνσης του σωφρονιστικού καταστήματος) και στη δικαιοσύνη (δικαστήριο εκτέλεσης ποινών - προσωρινά στο δικαστικό συμβούλιο), και
- πώς θα δοθεί στους κρατούμενους η δυνατότητα να αναφέρονται στις δημόσιες

αρχές αμέσως και όχι μέσω του Υπουργού Δικαιοσύνης.

Ως προς το πρώτο θέμα αρχικά προτιμήθηκε η προσφυγή των κρατουμένων να είναι παράλληλη (α.κ. και προσ.). Στο σχ. το δικαστήριο μεταβλήθηκε σε όργανο δευτεροβάθμιας κρίσης της προσφυγής

των κρατουμένων στη διοίκηση! Στο σ.ν. προτιμήθηκε η λύση της διαδοχικής προσφυγής.

Ως προς το δεύτερο θέμα, από την αρχή ως το τέλος θεωρήθηκε άσκοπη η αναφορά της συγκεκριμένης προϊστάμενης σωφρονιστικής αρχής και προβλέφθηκε η υποχρέωση της διεύθυνσης του καταστήματος κράτησης να διαβιβάζει κάθε αναφορά ή επιστολή κρατουμένου προς «οποιαδήποτε αρχή» (α.κ. και προσ.) και «οποιαδήποτε δημόσια αρχή» (σχ., σ.ν., ΚΜετΚ), χωρίς να λαμβάνει γνώση του περιεχομένου τους.

Το ά. 6 (υποχρεώσεις και περιορισμοί των κρατουμένων) παρακολουθεί στην παρ. 1 την εξέλιξη του ά. 4. Επίσης «ανακαλεί» την αρχική επιλογή αναγωγής των σωφρονιστικών υπαλλήλων σε «λειτουργούς» (παρ. 2), που άντεξε μέχρι και το σχ.

Τέλος, το ά. 7 (καθήκοντα της πολιτείας πριν και μετά την αποφυλάκιση) είχε διατυπωθεί με τελείως διαφορετική μορφή και με τίτλο «Συνεργασία στην κοινωνική επανένταξη». Αναφερόταν στη συνεργασία διαφόρων κρατικών υπηρεσιών και στη συνδρομή δημοσίων οργανισμών, ιδιωτικών φορέων και του κοινού. Όμως, από την 6η συν. (16.11.1983), διατυπώθηκε με τρόπο που προσέγγιζε αρκετά και το κείμενο του προσ. και το τελικό κείμενο του ΚΜετΚ (αλλαγές στη σειρά των λέξεων).

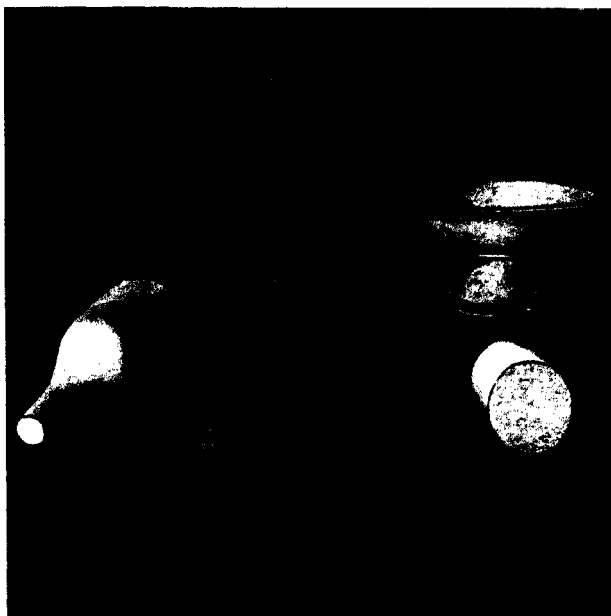
Γ. Σύνθεση και αποσύνθεση

α. Η κοινωνική επανένταξη: η παγίδα τοποθετείται

Στο σημείο αυτό και με βάση το τελικό κυρίως κείμενο του κώδικα, πρέπει να εξεταστεί το πρότυπο αντιμετώπισης των κρατουμένων που εισήγεται ο ΚΜετΚ.

Στην απάντηση μπορεί να συμβάλει σημαντικά η επιλογή του σκοπού της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας: αγωγή των κρατουμένων και κοινωνική επανένταξή τους (ά. 1 παρ. 1). Η επιλογή αυτή πρώτα από όλα αποκαλύπτει ποιο ερώτημα έθεσαν ως αφετηρία του προβληματισμού τους οι συντάκτες του κειμένου (το οποίο αποδέχτηκε ο νομοθέτης): τιμώρηση (δίκαιη ανταπόδοση) ή αναπροσαρμογή (κοινωνική επανένταξη); [βλ. και Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1987, σελ. 91]. Η προτίμηση στο δεύτερο σκέλος της ερώτησης είναι αναμφισβήτητη. Επομένως, κάθε κρατούμενος (εν. κατάδικος) υποβάλλεται σε (κοινωνική, φυσική, πνευματική, θρησκευτική) αγωγή (ά. 41 - 44 ΚΜετΚ, παρ. 34 εισ.εκ.επ.) κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του σε κάποιο κατάστημα κράτησης, ώστε να επανενταχθεί κοινωνικά μετά την απόλυσή του από αυτό (οριστική ή με όρους). Τα ζητήματα που συνήθως τίθενται σε σχέση με την κοινωνική επανένταξη είναι αν ο κρατούμενος θεωρείται υποκείμενο συστατικό της κατάστασης ή εξωτερικό αντικείμενό της, αν η επανακοι-

νείς είτε όχι τι είναι η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, η φράση σημαίνει: Δεν μπορεί κανείς να παραβιάσει την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, αυτό δεν γίνεται (...) [Όμως] τίποτα δεν είναι πιο εύκολο απ' το να παραβιάσει κανείς την αξιοπρέπεια του ανθρώπου (...)

ωννικοποίηση αποτελεί δικαίωμα του κρατουμένου ο οποίος θα καθορίζει το περιεχόμενό του (Πανούσης, 1989, σελ. 19, 75) και αν συμβιβάζεται ο σκοπός της (υποχρεωτικής) κοινωνικής αποκατάστασης ή αναπροσαρμογής ή επανένταξης (βλ. Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 115) με το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (σύγκρουση που παρουσιάζεται και σε υπερεθνικά κείμενα: Αλεξιάδης, 1986, σελ. 3-4, 1988, σελ. 111. Βλ. και Δασκαλάκη, 1981, σελ. 34-35). Η προβληματική αυτή σχετίζεται και με την αποδοχή αξίωσης του κρατουμένου να επανακοινωνικοποιηθεί, αξίωση που απορρέει από την αρχή του κοινωνικού κράτους, η οποία απαιτεί κρατική πρόνοια και φροντίδα για μέλη κοινωνικών ομάδων (στις οποίες περιλαμβάνονται και οι κρατούμενοι), που δυσκολεύονται στην προσωπική και κοινωνική τους ανάπτυξη εξαιτίας προσωπικών αδυναμιών ή προσωπικής ευθύνης ή ανικανότητας ή κοινωνικής αποδοκιμασίας (Bemmann, 1989).

Θα μπορούσε κανείς να απαντήσει αφοπλιστικά:

«Όσο ασαφέστερα γράφει ή μιλάει κανείς, τόσο περισσότερο καιρό μένει κρυμμένο το ψέμα που υπάρχει στο μυαλό του (...) Μια ενδιαφέρουσα ασάφεια είναι η εξής φράση [από το ά. 1 του δυτικογερμανικού Συντάγματος, αντίστοιχο με το ά. 2 παρ. 1 του ελληνικού]: η αξιοπρέπεια του ανθρώπου είναι απαραβίαστη (...) Είτε ξέρει κα-

Οι εμπνευστές αυτού του ισχυρισμού θα έπρεπε να εξηγήσουν τι είναι η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, να αναφέρουν συγκεκριμένα με ποιες πράξεις θίγεται, θα έπρεπε να ορίσουν ποινές για την παραβίασή της (...) Δεν μπορεί να επαφίεται κανείς στα όσα λέει το Σύνταγμα. Το Σύνταγμα λέει ψέματα» (Ράουτερ, 1982, σελ. 37-38, 42-βλ. και Μαργαρίτη - Παρασκευόπουλο, 1984, σελ. 321).

Όμως τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά: Το θέμα συναρτάται με τις «δικεικήσεις δικαιοδοσίας» επί των κρατουμένων, που προβάλλουν από τη μια πλευρά η δικαστική εξουσία και από την άλλη το συνονθύλευμα των ειδικών της ανθρωπίνης συμπεριφοράς (με δυο λόγια: μερικών από τους διαχειριστές της ανθρωπίνης ζωής για λογαριασμό της εξουσίας: βλ. και Bean, 1976, σελ. 143 επ.).

Αλλά, εκτός αυτού, το θεμελιώδες σωφρονιστικό δίλημμα αναφέρεται στους δύο πόλους θεωριών δικαιολόγησης της ποινής (και της ποινής κατά της ελευθερίας). Από τη μια πλευρά η ποινή θεωρείται αυτοσκοπός, από την άλλη της προσδίδεται ωφελιμιστικός χαρακτήρας (βλ. Jones, 1981, σελ. 17 επ.). Αυτοί οι δύο πόλοι συνήθως εμπλουτίζονται με στοιχεία ορθολογισμού και ανθρωπισμού (βλ. ενδεικτικά Μαργαρίτη - Παρασκευόπουλο, 1984, σελ. 28-36, Κουράκη, 1985, σελ. 6-10, 236-243, Lenckner, 1982, σελ. 1-3, Kaiser, 1982, σελ. 833-836, και Κόγκαν, 1988, σελ. 46, που θεω-

ρεί ότι τιμωρητικός, αποτρεπτικός και αναμορφωτικός σκοπός πρέπει να συνυπάρχουν για να μπορεί να θεωρηθεί «ποινή» ένα ποινικό μέτρο).

Έχει επισημανθεί ότι όλες αυτές οι θεωρίες αποτελούν μυθολογικές ιδεολογίες και νομοποιητικές κατασκευές της ποινής και της φυλακής (Παππάς, 1986, σελ. 233 επ., 249-250, 263 επ., 286, Δασκαλάκης, 1988α, σελ. 44 επ., Τσαλίκου, 1989, σελ. 172 επ.). Ακόμη παρατηρείται ότι δεν μπορούν να δώσουν πειστικές απαντήσεις σχετικά με τη δικαιοσύνη και την αναγκαιότητα της ποινής κατά της ελευθερίας (Γιωτοπούλου - Μαργαροπούλου, 1989) και ότι τα ερευνητικά δεδομένα θέτουν υπό αμφισβήτηση την υποστήριξή τους (Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 115-122).

Το δίλημμα τιμώρηση - αναπροσαρμογή κατά την εκτέλεση της ποινής κατά της ελευθερίας είναι αποπροσανατολιστικό και πλαστό από τρεις τουλάχιστον πλευρές:

α. συντελεί στη συγκάλυψη της πραγματικής κοινωνικής λειτουργίας του θεσμού της φυλακής,

β. εμφανίζει ως αντίθετες τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, και

γ. διαχωρίζει τεχνητά τους σκοπούς των διαφορετικών μηχανισμών του ποινικού συστήματος (κανονιστικού, κυρωτικού, πειθαρχικού: βλ. Δημούλη, 1989, σελ. 44).

Το ποινικό σύστημα ως όλο (παρά την κακή συνεργασία που παρατηρείται μεταξύ των συστατικών του μηχανισμών), και διά του θεσμού της φυλακής, τείνει στην επίτευξη ενός σκοπού (παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις): στην παραγωγή ή/και εκμείωση της κοινωνικής συνείδησης μέσω της αποδοχής ή/και υποταγής των κοινωνιών σε αξίες που αναπαράγουν το συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα. Αυτό το σκοπό μπορεί να τον επιδιώκει είτε με απροκάλυπτα τιμωρητικό τρόπο (δίκαιη ανταπόδοση) είτε με συγκαλυμμένο τιμωρητικό τρόπο (επανακοινωνικοποίηση). Και στις δυο περιπτώσεις παράγονται ακραίες σχέσεις εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό, η συζήτηση για σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και για υποκειμενοποίηση των κρατουμένων αποκτά απλώς φιλολογικό χαρακτήρα. Στο θέμα αυτό θα επανέλθω (βλ. παρακάτω, Δ).

Ο σκοπός της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας προκαλεί ορισμένα ακόμη ερωτήματα και προβληματισμούς. Ο προσδιορισμός αυτού του σκοπού σε ένα κείμενο που ρυθμίζει θέματα σχετικά με την έκτιση, και μάλιστα η πρόταξή του, έχει επικριθεί επειδή (μεταξύ άλλων) είναι θέμα επιστημονικού χαρακτήρα στο οποίο δεν μπορεί να πάρει θέση ο νομοθέτης και επειδή η φυσική του θέση είναι

στον Ποινικό Κώδικα (Αλεξιάδης, 1983, σελ. 60 – 62). Νομίζω ότι η διακήρυξη αυτή δεν έχει θέση πουθενά, για τον απλούστατο λόγο ότι αποτελεί μια αυθαίρετη και παραμορφωτική της πραγματικότητας απάντηση στο πρόβλημα της αντιμετώπισης της εγκληματικότητας, αφού:

– απενοχοποιεί τις κοινωνικές συνθήκες και δομές που γεννούν, συντηρούν και διαχειρίζονται το έγκλημα

– παρουσιάζει το μεμονωμένο άτομο – εγκληματία ως εχθρό ενός κοινωνικού «συνόλου», που υπάρχει μόνο στη φαντασία ορισμένων νομικών, ενώ εκείνο που πραγματικά υπάρχει είναι τάξεις με αντιτιθέμενα συμφέροντα. «Κάθε ιστορικά καθορισμένο σύστημα ποινικής πολιτικής φέρνει το σημάδι των συμφερόντων της τάξης που το έχει υλοποιήσει» (Πασουκάνης, 1985, σελ. 176) και «όποιος έχει την εξουσία να καθορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού, φτιάχνει κανόνες που του επιτρέπουν να κερδίζει» (Ράουτερ, 1982, σελ. 41 – 42, 44).

β. Μεταχείριση και αγωγή: το θήραμα πλησιάζει

Επανερχομαι στο θέμα της διερεύνησης του προτύπου αντιμετώπισης των κρατουμένων που εισάγει ο ΚΜετΚ. Η διακήρυξη του ά. 1 παρ. 1, μόνη ή σε συνδυασμό με άλλες προβλέψεις του κώδικα, έδωσε λαβές για διατυπώσεις κριτικών και γνωμοδοτήσεων όπως «ο νομοθέτης επαναλαμβάνει την πάγια τακτική της επέμβασης στην προσωπικότητα του κρατουμένου, της καθιέρωσης μηχανισμών αλλοίωσης των αντιλήψεών του και έμμεσης πολιτικοκοινωνικής χειραγώγησης με το πρόσημα της εφαρμογής βελτιωτικών προγραμμάτων μεταχείρισης» (Πανούσης, 1987, σελ. 4) και «η υποχρεωτικότητα της με συγκεκριμένο τρόπο μεταχείρισης κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης της ποινής κατά της ελευθερίας έρχεται σε αντίθεση με τα ά. 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 κ.ά. του Συντάγματος και εκφράζει συγκεκριμένη επιστημονική θέση: ότι το έγκλημα είναι απόδειξη κοινωνικής αποπροσαρμογής του δράστη, που οφείλεται σε αποβολή της αγωγής του και επομένως, αν του χορηγηθεί αγωγή, θα επιτευχθεί η κοινωνική επανένταξη» (Αλεξιάδης, 1983, σελ. 60 επ., 1988, σελ. 111 – 112. Βλ. και Kaiser, 1982, σελ. 844 επ.).

Ήδη, με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, συνδέθηκαν οι έννοιες αγωγή και κοινωνική επανένταξη με την έννοια της μεταχείρισης του κρατουμένου. Σε μια συστηματική ανάλυση του θέματος, διαπιστώθηκε η ατυχής διατύπωση και σύγχυση που δημιουργείται στον ΚΜετΚ μεταξύ αγωγής και μεταχείρισης ως σκοπού και ως μέσου της εκτέλεσης της ποινής και η ανάγκη προσδιορισμού του περιεχομένου της κοινωνικής επανένταξης και των

μεθόδων της αγωγής και μεταχείρισης, για να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι το ιδεολογικό πρίσμα υπό το οποίο γίνεται αντιληπτή η μεταχείριση δεν χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη θεωρητική τοποθέτηση και ότι ο ΚΜετΚ δεν είναι συνεπής προς τις διακηρύξεις του (Λαμπροπού-

λου, 1988, σελ. 161 – 162, 171): το βελτιωτικό πρότυπο διακηρύσσεται, αλλά δεν εισάγεται επαρκώς.

Επομένως, η ανάγκη αποσαφήνισης του περιεχομένου των τριών εννοιών παραμένει. Η συνδρομή των εισηγητικών εκθέσεων στον τομέα αυτό αποδεικνύεται ανεπαρκής. Η επίκληση κάποιων κειμένων που παρουσιάζονται ως «πολιτιστικό, ιδεοπολιτικό και επιστημονικό υπόβαθρο» του κρίνεται ότι δεν αρκεί, αφού έχει δειχθεί ότι ο ΚΜετΚ δεν διακρίνεται για τη συνέπειά του προς αυτά τα κείμενα (βλ. Αλεξιάδης, 1988, σελ. 107 – 122). Μόνο στην εισ.εκ.υπ. (βλ. το κείμενο σε Πανούση, 1989, σελ. 252 και 286) συναντώνται λίγες φράσεις με ιδιαίτερη σημασία. Στο σημείο που γίνεται λόγος για την «πολυδιάστατη έρευνα της προσωπικότητας κάθε κρατουμένου» αναφέρονται ορισμένα πολύ «αποκαλυπτικά» στοιχεία για διάγνωση των βιο-κοινωνικών και ψυχολογικών αιτιών της αντικοινωνικής συμπεριφοράς των κρατουμένων, η οποία διαξάγεται από επιστήμονες και τεχνικούς, ειδικούς στα θέματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Το κείμενο αυτό είναι μια πολύ σοβαρή ένδειξη για το πώς νοούνται η κοινωνική επανένταξη, η μεταχείριση και η αγωγή, αλλά δεν εξασφαλίζει τη βέβαιη εξαγωγή συμπερασμάτων, αφού ήδη έχει επιστημανθεί ότι το περιεχόμενό του είναι ανεπαρκές και μάλιστα όχι μόνο από επιστημονική άποψη. Περισσότερο ουσιαστική βοήθεια μπορεί να προσφέρει το

κείμενο του ΚΜετΚ, αν μάλιστα επιχειρηθεί η υπαγωγή του σε ορισμούς των εννοιών αυτών, που δεν έχουν γίνει εξ αφορμής του.

Αν παραβλεφθεί η ανακολουθία αλλού αγωγή και κοινωνική επανένταξη να τίθενται από κοινού ως σκοποί της εκτέλεσης των ποινών (ά. 1 παρ. 1), αλλού η αγωγή να εμφανίζεται ως μέσο επίτευξης του σκοπού της κοινωνικής επανένταξης (ά. 39) και αλλού η αγωγή να θεωρείται στοιχείο της έννοιας της μεταχείρισης που έμμεσα αναφέρεται ως μέσο επίτευξης του σκοπού αυτού (εισ.εκ.επ. παρ. 34: βλ. Λαμπροπούλου, 1988, σελ. 161 – 162. Πανούση, 1989, σελ. 186), ο ΚΜετΚ εξειδικεύει την έννοια της κοινωνικής επανένταξης στο ά. 7 ως προσαρμογή στο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον, συμπλήρωση διαπαιδαγώγησης και επαγγελματική αποκατάσταση. Για να γίνει αυτό, οι κρατούμενοι θα υποβληθούν (υποχρεωτικά: Αλεξιάδης, 1988, σελ. 111 – 112⁵) σε κατάλληλες επιστημονικές μεθόδους και προγράμματα, σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο, με τη συνεργασία των ίδιων (ά. 40 παρ. 2, ά. 14), όλων του προσωπικού (ά. 40 παρ. 1), και έτσι θα αναπτύξουν τις ψυχικές, σωματικές και πνευματικές ιδιότητές τους, θα διατηρήσουν τη σωματική και ψυχική τους υγεία, θα εκπαιδευτούν κατάλληλα και (μετά από όλα αυτά) θα καταστούν υπεύθυνα και αυτοδύναμα άτομα. Τα παραπάνω, μαζί με την ψυχαγωγία και την εκπαίδευση, συγκροτούν την ευρεία έννοια της αγωγής

ή (σύμφωνα με άλλη άποψη) κατά πέντε τρόπους (Δημόπουλος, 1989):

- ως μετάγγιση της ποινικής ιδεολογίας (δικαιικό πρότυπο),
- ως πρόδοση ικανοτήτων που θεωρείται ότι δεν έχει ο εγκληματίας (εκπαιδευτικό πρότυπο).

(σε στενή έννοια η αγωγή αναλύεται σε κοινωνική, φυσική, πνευματική και θρησκευτική).⁶ Αν προστεθούν η επικοινωνία, η πειθαρχία και η εργασία ως ωφέλεια και ως διέξοδος (βλ. Πανούση, 1989, σελ. 42 - 43) αποδίδεται το περιεχόμενο της μεταχείρισης.

Σχετικά παρατηρούνται τα εξής: Η επανακοινωνικοποίηση ή κοινωνική επανένταξη⁷ είναι συνδεδεμένη με την ιδεολογία της βελτιωτικής μεταχείρισης (Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 116 - 117) με κυριότερη «παρενέργεια» την παθολογικοποίηση του εγκληματία (Τσαλίκογλου, 1989, σελ. 196 - 199). Παρά την υπερβολική χρήση του όρου, το νοηματικό του περιεχόμενο παραμένει ακαθόριστο (Δασκαλάκης, 1981, σελ. 33). Εξάλλου είναι και αμφισβητήσιμος, γιατί προϋποθέτει αναπόδεικτα μια ήδη πραγματοποιημένη αλλά αποτυχημένη ένταξη (Κουράκης, 1985, σελ. 270, Αλεξιάδης, 1983, σελ. 63). Είναι δυνατό δε να νοηθεί κατά τρεις τρόπους (Δασκαλάκης, 1981, σελ. 33 - 34):

- ως αναδόμηση της προσωπικότητας (αναμόρφωση του υπερεγώ ή εκρίζωση και αντικατάσταση του συστήματος αξιών του εγκληματία),
- ως εκγύμναση της εξωτερικής μόνο συμπεριφοράς του εγκληματία (ώστε να μην έρχεται σε σύγκρουση με τον ποινικό νόμο),
- ως εγκαθίδρυση προστατευτικών δομών (αποτρεπτικών της επανάληψης της εγκληματικής δράσης),

- ως θεραπευτική αγωγή για τον εγκληματία-ασθενή (ιατρικό πρότυπο).

- ως λειτουργική εναρμόνιση του εγκληματία προς καθιερωμένα πρότυπα (πρότυπο τροποποίησης της συμπεριφοράς),
- ως βαθμιαία κοινωνικοποίηση στο καθεστώς της φυλάκης (πρότυπο φυλακοποίησης⁸).

Γενικά όμως, ως επανακοινωνικοποίηση νοείται η θέληση για αναμόρφωση, η εργατικότητα, η τήρηση των νομίμων αστικών κανόνων και (για τη σωφρονιστική διοίκηση) η καλή συμπεριφορά των κρατούμενων και η συμμόρφωσή τους στον κανονισμό της φυλάκης (Λαμπροπούλου, 1988, σελ. 168).

Όπως όμως και αν νοείται η κοινωνική επανένταξη είναι φανερό ότι αποτελεί μια χρονοβόρα διαδικασία. Από την άποψη αυτή αρκεί μία μόνο παρατήρηση για να καταρρίψει την επιλογή της ως σκοπού της εκτέλεσης των ποινών: τα 3/4 των εισερχομένων στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα καταδικών (μ.ό. για τη δωδεκαετία 1974 - 1985: 74,1%) εκτίουν ποινές διάρκειας μικρότερες του ενός έτους και αρκετοί από αυτούς οδηγούνται στις φυλακές επειδή δεν έχουν χρήματα για να εξασφαλίσουν την ποινή τους. Σε ποια προγράμματα υποβάλλονται όλοι αυτοί στους λίγους μήνες εγκλεισμού τους; Η επανακοινωνικοποίηση καταγγέλλεται ως σαθρό σωφρονιστικό άλλοθι, που προσπαθεί να καλύψει τις πραγματικές προθέσεις: την καταστολή και τον έλεγχο (Σεράσης, 1990). Σχετικά παρατηρείται ότι

οι περισσότεροι εγκλειστοί τελούν μικροεγκλήματα που δεν δικαιολογούν τον περιορισμό τους σε φυλακές, ενώ σε μεγάλες ποινές καταδικάζονται άτομα που δεν πιθανολογείται ότι θα διαπράξουν ξανά το ίδιο έγκλημα, άρα γι' αυτούς δεν γεννάται θέμα επανακοινωνικοποίησης (Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 119 - 120). Και από την άποψη αυτή το ιδεώδες της κοινωνικής επανένταξης καταρρέει.

Ο όρος «μεταχείριση» με τη γενική του σημασία δηλώνει οτιδήποτε γίνεται σε ή για τους κρατούμενους. Έτσι δεν σχετίζεται με την επιδίωξη κάποιου αναμορφωτικού σκοπού. Με μια άλλη, πιο στενή, σημασία ο όρος υποδηλώνει τους τρόπους και τα μέσα δράσης πάνω στους εγκληματίες με σκοπό την άσκηση επίδρασης στη συμπεριφορά τους και στον τρόπο ζωής τους ώστε να επιτευχθεί η επανακοινωνικοποίησή τους (McConville, 1975, σελ. 108, Δασκαλάκης, 1981, σελ. 3, Πανούσης, 1983, σελ. 24).

Για να αποφευχθεί η ιατρική/ψυχιατρική προσέγγιση στην οποία οδηγεί η αποδοχή του όρου μεταχείριση στη στενή του έννοια, το Συμβούλιο της Ευρώπης προτείνει ο όρος μεταχείριση (treatment) να γίνεται κατανοητός σε ευρεία έννοια, στην οποία περιλαμβάνονται μέτρα διατήρησης ή ανάκτησης της φυσικής και ψυχικής υγείας των κρατούμενων καθώς και μια ποικιλία δραστηριοτήτων για την ενθάρρυνση και προαγωγή της κοινωνικής ενσωμάτωσης και την εξασφάλιση των απαραίτητων ευκαιριών, ώστε οι κρατούμενοι να μπορούν να ζουν με κοινωνική υπευθυνότητα και να αποδεσμευτούν από την εγκληματικότητα. Με τον τρόπο αυτό, διευκρινίζεται, η μεταχείριση περιλαμβάνει κοινωνική και επαγγελματική εκπαίδευση, γενική μόρφωση, εργασία, αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου, φυσική άσκηση, επισκέψεις, αλληλογραφία, ενημέρωση, επιμόρφωση, κοινωνική στήριξη, θρησκευτική αγωγή και προετοιμασία για την απόλυση (Council of Europe, 1983, σελ. 13 - 14).

Κατά την άποψη του Παππά (1986, σελ. 101 - 104), ο όρος treatment αποτελεί παρέκταση ή μεταφορά ομώνυμου όρου της ιατρικής που σημαίνει θεραπευτική αγωγή, και επομένως όταν αναφέρεται στους κρατούμενους πρέπει να αποδίδεται ως σωφρονιστική αγωγή, όχι ως μεταχείριση, και δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ανθρωπιστική διαβίωση των κρατούμενων στις φυλακές, που δεν είναι σωφρονιστική αγωγή (= προετοιμασία για την ευδοκίμηση στην ελεύθερη ζωή), στην οποία απέβλεπε το αναμορφωτικό ή αποκαταστατικό ιδεώδες.⁹

Νομίζω ότι ο ΚΜετΚ χρησιμοποιεί τον όρο «μεταχείριση» με τη στενή έννοια (της «σωφρονιστικής αγωγής») και όχι με την έννοια της ανθρωπιστικής διαβίωσης ή

της συνολικής δραστηριότητας στις φυλακές, αφού:

α. προτάσσει ως σκοπό της εκτέλεσης των ποινών κατά της ελευθερίας την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων μέσω της αγωγής τους (ή: και την αγωγή τους),

β. αποδέχεται την ανάγκη πρόσκτησης κάποιων ικανοτήτων και ανάπτυξης κάποιων ιδιοτήτων τις οποίες (προϋποθέτει ότι) οι κρατούμενοι στερούνται ή δεν διαθέτουν σε επαρκή βαθμό.

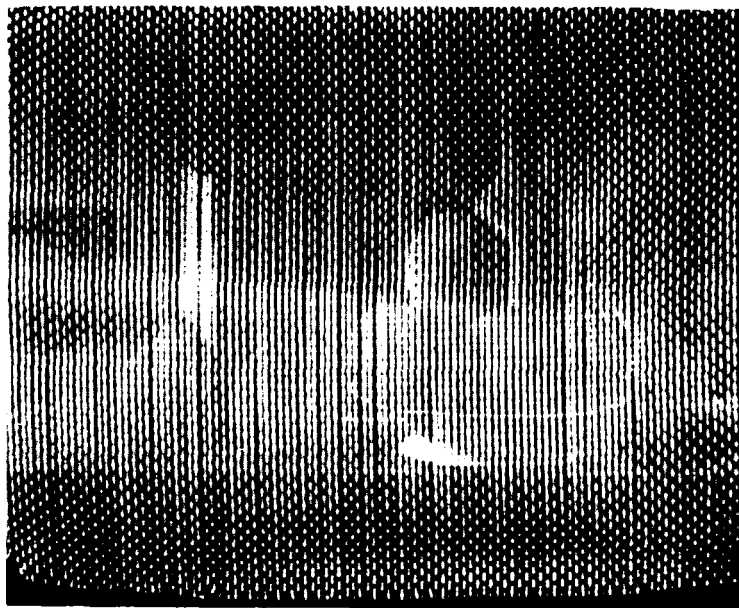
Πιο αναλυτικά: Οι κρατούμενοι, κατά την έκτιση των στερητικών της ελευθερίας ποινών, αποκτούν «αγωγή» υποβαλλόμενοι σε «μεταχείριση» και «επανεντάσσονται κοινωνικά». Αυτά επιτυγχάνονται με (ά. 2, 7, 39, 41 ΚΜεΚ):

- την ενθάρρυνση του αυτοσεβασμού τους,
- την τόνωση και ανάπτυξη του συναισθήματος ατομικής και κοινωνικής ευθύνης τους,
- την προσαρμογή στο κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον,
- την ανάπτυξη των ψυχικών, σωματικών και πνευματικών ιδιοτήτων τους,
- τη συμπλήρωση της διαπαιδαγώγησής τους,
- την επαγγελματική αποκατάστασή τους και (τελικά)
- τη «μετατροπή» τους σε υπεύθυνα και αυτοδύναμα άτομα.

Να λοιπόν η (σύμφωνα με τον ΚΜεΚ) εικόνα του μέσου κρατουμένου στις ελληνικές φυλακές: άτομο ανάγωγο ή δυσάγωγο, κοινωνικά απενταγμένο, χωρίς (ή με μειωμένο) αίσθημα αυτοσεβασμού, χωρίς (ή με μειωμένη) συνείδηση ατομικής και κοινωνικής ευθύνης, κοινωνικά και οικογενειακά απροσάρμοστο, χωρίς (ή με ελλειπή) διαπαιδαγώγηση, χωρίς (ή με ελλειπή) επαγγελματική κατάρτιση, υπολειπόμενο σε ψυχικές, σωματικές και πνευματικές ιδιότητες, ανεύθυνο και εξαρτημένο. Επομένως, άτομο προβληματικό και μειονεκτικό από κάθε άποψη, που πρέπει να «εφοδιαστεί» με τα στοιχεία που τον «λείπουν» ώστε να επανενταχθεί κοινωνικά.

Η φυλακή υποστηρίζεται ότι κάνει τον απατεώνα τίμιο, τον ψεύτη ειλικρινή, τον αυθάδη ευγενικό, τον επιθετικό πράο κ.λπ. Εκτός του ότι στην πραγματικότητα επιτελεί άλλες, τελείως διαφορετικές λειτουργίες (σταθεροποίηση νομότυπης συμπεριφοράς με την αποθάρρυνση της διάπραξης εγκλημάτων και τη «δικαίωση» - εκτόνωση της εκδικητικότητας των νομοταγών πολιτών που βλέπουν τους παράνομους να φυλακίζονται: Chapman, 1968, σελ. 197 επ., Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 122 επ. και 128, υποσημ. 110), υποκαθιστά στη θέση του καταδικασμένου παραβάτη που παραλαμβάνει από την ποινική δικαιοσύνη ως δράστη ενός εγκλήματος,

τη συνολική προσωπικότητα ενός εγκληματία: υποκαθιστά στη θέση μιας πράξης μια ολόκληρη ζωή (Φουνιώ, 1989, σελ. 327 - 328, Τσαλίκογλου, 1989, σελ. 161), θεωρεί τον κρατούμενο μια κοινωνικά παθολογική περίπτωση και στη θεώρηση αυτή θεμελιώνει την παρέμβασή της.¹¹

γ. Η άμβλυνση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας: το θήραμα παγιδεύεται

Οι ενδείξεις έχουν ήδη ισχυροποιηθεί, αλλά η διερεύνηση του «σωφρονιστικού» προτύπου που προτείνει ο ΚΜεΚ συνεχίζεται.

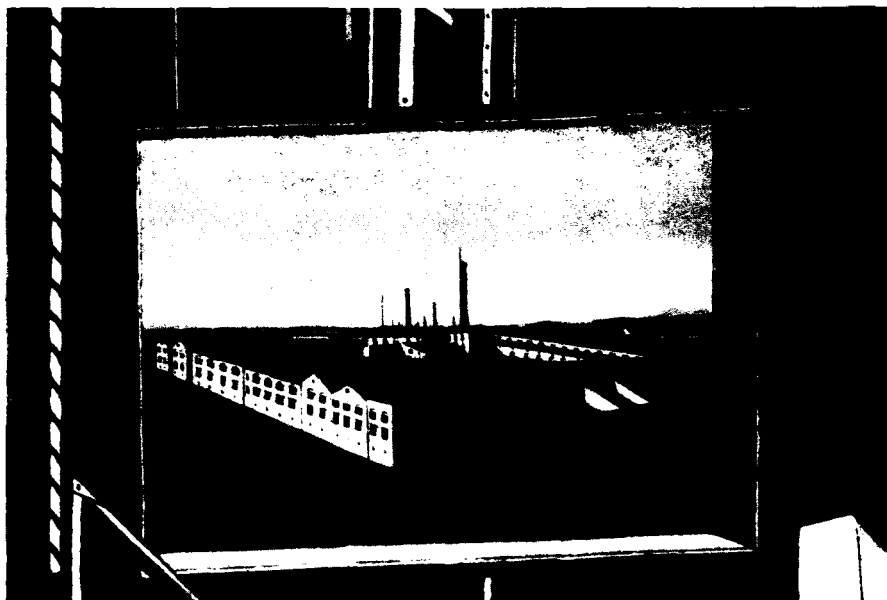
Στην προσπάθεια επίτευξης της κοινωνικής επανένταξης εξαγγέλλεται η άμβλυνση των δυσμενών συνεπειών της στέρησης της ελευθερίας.¹² Στο προσ. και στο σχ. η διατύπωση ήταν πολύ πιο αισιόδοξη: γινόταν λόγος για μείωση των διαφορών της διαβίωσης των κρατουμένων από τις συνθήκες της ελεύθερης ζωής. Παρά την «άμβλυνση» αυτής της διακήρυξης, παραμένει το ερώτημα με ποιους τρόπους «διασφαλίζεται» η «άλλη» άμβλυνση: των δυσμενών συνεπειών...

α. Με την αναγωγή της τήρησης της ασφάλειας, της τάξης και της (ομοιοούσιότητας) ομαλής λειτουργίας των φυλακών («καταστημάτων κράτησης»)¹³ σε βασικό όρο και όριο διαμόρφωσης της ζωής σε αυτές (ά. 2 και ά. 6 παρ. 2). Μάλιστα, καθιερώνεται ως γενική υποχρέωση των κρατουμένων η συνεργασία τους με τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, προκειμένου να εξασφαλιστεί η τάξη και η ασφάλεια (ά. 6 παρ. 2)! Αυτή η γενική υποχρέωση συναρτάται με τον νόμιμο χαρακτήρα των οδηγιών του σωφρονιστικού προσωπικού, ενώ θα έπρεπε να εξαρτάται απόλυτα από την πρόσκρουση των οδηγιών αυτών στη δίκαιη, αμερόληπτη

και ανθρωπιστική αντιμετώπιση που οφείλεται σε έναν άνθρωπο (Πανούσης, 1987, σελ. 5). Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει από τη διατύπωση του ΚΜεΚ είναι τι σημαίνει το κριτήριο «προδήλως» (παράνομες οδηγίες, στις οποίες οι κρατούμενοι δεν έχουν υποχρέωση συμμόρφωσης). Οι οδηγίες των σωφρονιστικών υπαλλήλων θα είναι ή «νόμιμες» ή «παράνομες». Μέση λύση δεν υπάρχει. Πάντως, η ουσιαστική σημασία όλων αυτών είναι ότι οι κρατούμενοι πρέπει να μετατρέπονται από τη στιγμή της εισόδου τους στη φυλακή σε πειθήνια όργανα της διοίκησης και σε καταδότες των «ανησυχών» συγκρατουμένων τους. Η ασφάλεια της κράτησης (εσωτερική ευταξία, αποτροπή αποδράσεων αλλά και παρεμπόδιση ανάπτυξης σχέσεων με τους «έξω», που μπορεί να θέσει σε κρίση το καθεστώς της κράτησης) εξακολουθεί να είναι αυτοσκοπός, προσδιοριστικός όρος, ακρογωνιαίος λίθος της δομής και της λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος και γίνεται ρυθμιστής της (μη) λειτουργίας ακόμη και συνταγματικών επιταγών (Αλεξιάδης, 1983, σελ. 96 επ., 1988, σελ. 116, Αναγνωστόπουλος, 1988, σελ. 27).

β. Με την ασαφή και επικίνδυνη εξουσιοδότηση για έκδοση κανονιστικών πράξεων (Πανούσης, 1987, σελ. 5) και την αποδοχή διαφόρων περιορισμών και υποχρεώσεων (που τελικά μεταφράζονται σε στέρησης) σε βάρος των κρατουμένων (ά. 6 παρ. 1), που υποστηρίζεται με τη θεωρητική κατασκευή - επινόηση της ειδικής

ότι η εξαγγελία περί σεβασμού της είναι κενή περιεχομένου. Όμως, ο ΚΜετΚ μεριμνά για την περαιτέρω θωράκιση αυτής της «προστατευτικής» για τους κρατουμένους δικλίδας, συμπληρώνοντάς τη με δύο «εγγυήσεις»: την ισοτήτα (πάλι στο πλαίσιο της) μεταχείρισης και τη νομιμό-

σχέσης εξουσίας ή, πιο πρόσφατα, της ειδικής λειτουργικής σχέσης στην οποία υπόκεινται ορισμένες κατηγορίες πολιτών μεταξύ των οποίων και οι φυλακισμένοι (Μάνεσης, 1982, σελ. 45, Τσάτσος, 1988, σελ. 254 επ.). Για το θέμα αυτό θα γίνει λόγος αμέσως παρακάτω (δ).

Είναι φανερό ότι και στις δύο περιπτώσεις εκείνο που εξασφαλίζεται είναι οι δυσμενείς επιπτώσεις της στέρησης της ελευθερίας και όχι η άμβλυνσή τους.

δ. Ο σεβασμός της αξιοπρέπειας των κρατουμένων: το θήραμα εξουθενώνεται

Μία ακόμη θεμελιώδης σωφρονιστική αρχή διακηρύσσεται στο ά. 2 του ΚΜετΚ (και επαναλαμβάνεται στο ά. 8 παρ. 2): ο σεβασμός της αξιοπρέπειας των κρατουμένων, που έχει συνδεθεί με την ενθάρρυνση του αυτοσεβασμού και την ανάπτυξη του συναισθήματος ευθύνης [του καταλληλότερου ψυχολογικού μέσου για την ανόρθωση της πεσμένης προσωπικότητας του εγκληματία!!! (Αναγνωστάκης, 1978, σελ. 126)], τα οποία ο ΚΜετΚ θεωρεί στοιχεία που συντελούν στην κοινωνική επανένταξη. Προσωπικά θεωρώ τη διαπίστωση ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων «διασφαλίζεται» μέσα στο πλαίσιο της μεταχείρισης, δηλαδή σε ένα στάδιο που προϋποθέτει προηγούμενη παραβίασή της, αφού επιχειρείται κάποιος έκτασης επίδραση στην προσωπικότητά τους, αρκετή για να συμπεράνω

τητα της εκτέλεσης (ά. 3 και 4 αντίστοιχα).

α. Στο ά. 3 περ. 1 απαγορεύεται ρητά και με τρόπο απόλυτο «κάθε διάκριση στη μεταχείριση των κρατουμένων». Η απαρίθμηση των κριτηρίων που αποκλείεται να λαμβάνονται υπόψη δεν σχετικοποιεί την απαγόρευση, αφού είναι ενδεικτική. Στην περ. 2 όμως του ίδιου άρθρου η απαγόρευση κάθε διάκρισης αναιρείται. Αυτό επιτυγχάνεται με την εισαγωγή μιας ακόμη θεμελιώδους σωφρονιστικής αρχής, της αρχής της εξατομικευμένης έκτισης της ποινής, που αποτελεί προέκταση της γενικότερης εξατομικεύσεως των ποινικών κυρώσεων στο σωφρονιστικό επίπεδο και σημαίνει την προσαρμογή της ποινής στις ιδιομορφίες κάθε ανθρώπινης προσωπικότητας, που αποβλέπει στην κοινωνική επανένταξη (Αναγνωστάκης, 1978, σελ. 115, Πανούσης, 1978, σελ. 12, Κουράκης, 1985, σελ. 10 - 12). Η ιδιαίτερη σημασία αυτής της αρχής δικαιολογεί την άποψη ότι η εισαγωγή της δεν αποτελεί διευκρίνιση ή εξαίρεση της ρύθμισης του ά. 3 περ. 1, αλλά αναίρεσή της. Η άποψη αυτή ισχυροποιείται αν ληφθεί υπόψη ότι η αρχή της εξατομικεύσεως κατά την έκτιση της ποινής υλοποιείται με μια ενδιάμεση ταξινομητική διαδικασία (ομαδοποίηση ατόμων που έχουν διαπράξει εγκλήματα σύμφωνα με τις ιδιότητές τους, που βασίζεται στην ομοιότητα των εγκλημάτων: Πανούσης, 1985, σελ. 104 - 105): τη διάκριση των κρατουμένων σε κατηγορίες με βάση κάποια (υόριστα α-

ναφερόμενα) επιστημονικά κριτήρια (Χαίδου, 1990), που δικαιολογούν διαφοροποιήσεις στη μεταχείρισή τους και εκτιμάται ότι μπορεί να σημαίνει ή εξαστομικεύση του καθεστώτος κράτησης ή επιστημονικούς πειραματισμούς πάνω στους κρατούμενους (Πανούσης, 1987, σελ. 4).

Σχετικά παρατηρείται (Μπάκας, 1988, σελ. 140 - 142) ότι καθιερώνεται η ευρύτατη κατηγοριοποίηση των κρατουμένων, που «αποτρέπει τον κίνδυνο ανάμειξης ατόμων με ριζικά αντίθετα χαρακτηριστικά στοιχεία, με κριτήρια τη νομική και δικαστική κατάσταση, τη διανοητική κατάσταση, το φύλο και την ηλικία».¹³ Η παρατήρηση αυτή συνοδεύεται από το διαφωτιστικό συμπλήρωμα ότι «η μεταχείριση των κρατουμένων είναι προσαρμοσμένη στο βαθμό επικινδυνότητάς τους και κινδύνου απόδρασης», κάτι που επικρίνεται λόγω του ρευστού και ακαθόριστου χαρακτήρα και της παντελούς έλλειψης διαγνωστικών κριτηρίων της επικινδυνότητας. Η εικόνα ολοκληρώνεται με την αναφορά κατηγοριών όπως «δυσάγωγοι», «δυσχερώς προσαρμόσιμοι», «αποδεδειγμένα απειθαρχοί» (ά. 10 παρ. 2 και ά. 18 παρ. 4). Η πρόβλεψη Κέντρου Παρατήρησης (ά. 15) διαλύει κάθε αμφιβολία: ο ΚΜετΚ είναι «βαθιά ποτισμένος από θετικιστικές ιδέες... επιμένει στο θεσμό της έρευνας της προσωπικότητας των κρατουμένων» (Αλεξιάδης, 1989). Όλα αυτά σημαίνουν ότι η εξατομικευμένη μεταχείριση (είναι επιθυμητό, με την υποθετική λειτουργία του Κέντρου Παρατήρησης, να) καθορίζεται σύμφωνα με τα βιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνιολογικά κριτήρια που εισηγείται η παραδοσιακή εγκληματολογία. Αυτή είναι η τυπική πλευρά του θέματος, αφού -ευτυχώς- το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα δεν έχει τέτοιες δυνατότητες. Ουσιαστικά, όμως, πρόκειται για διαχωρισμό και τοποθέτηση των κρατουμένων σε διαφοροποιημένα καθεστώτα πειθαρχίας και ασφάλειας, ανάλογα με το βαθμό συνεργασιμότητας και υποταγής που δείχνουν προς τη σωφρονιστική υπηρεσία (εξάλλου, έχουν και γενική υποχρέωση συνεργασίας!). Έτσι οι κρατούμενοι χωρίζονται σε αμνούς και ερίφια και ευνοείται η δημιουργία ενός καθεστώτος διακρίσεων υπέρ των πειθαρχημένων, που σκύβουν το κεφάλι και συμμορφώνονται στις απαιτήσεις των σωφρονιστών τους, και σε βάρους των δύστροπων, που αρνούνται να υποκύψουν και να συμβιβαστούν. Η κατάσταση αυτή σχετίζεται, βέβαια, άμεσα με το βασικό όρο εύρυθμης λειτουργίας του σωφρονιστικού μηχανισμού, την ακατάπαυστη τυραννική πειθαρχία, που συντελεί στην παρεμπόδιση της ανάπτυξης σχέσεων αλληλεγγύης μεταξύ των κρατουμένων (Φουκώ, 1989, σελ. 308 επ.).

Συμπερασματικά, το ά. 3 δεν εισάγει

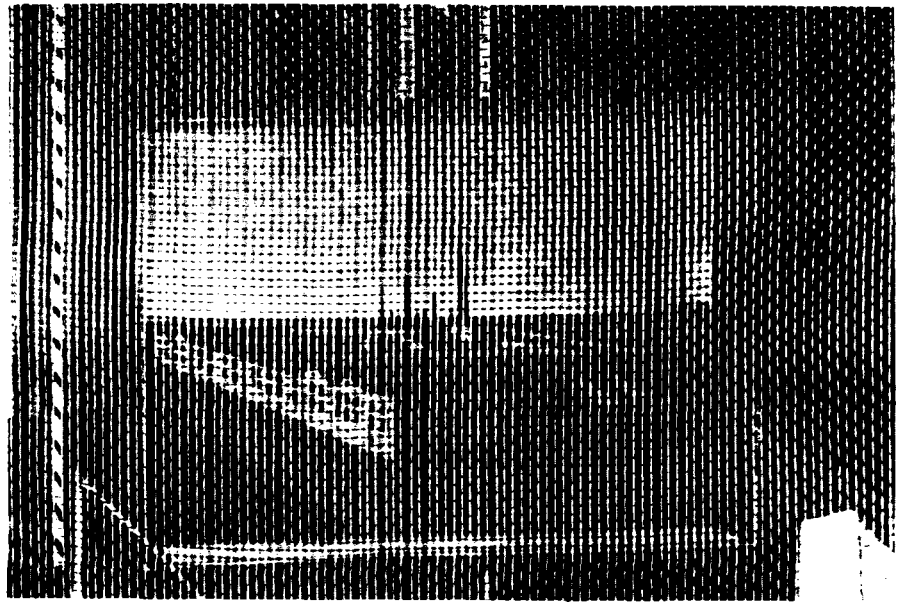
την αρχή της ισότητας (έστω κατά τη μεταχείριση) των κρατουμένων, αλλά την αρχή των διακρίσεων της σωφρονιστικής υπηρεσίας με κριτήριο τις κατά περίπτωση αυξημένες ή μειωμένες ανάγκες της ανθρωποφύλαξης.

β. Ως νομιμότητα της εκτέλεσης των ποινών νοείται η συμφωνία της σωφρονιστικής πρακτικής με το αντίστοιχο νομοθετικό πλαίσιο, τους τυπικούς νόμους και τις κανονιστικές πράξεις που εκδίδει η διοίκηση μετά από ειδική νομοθετική εξουσιοδότηση. Λογικά θα περίμενε κανείς ότι τα ρυθμιστικά όρια νόμων και κανονιστικών πράξεων εξαντλούνται όταν συναντούν τις επιταγές κειμένων με αυξημένη τυπική δύναμη (Σύνταγμα, διεθνείς συμβάσεις κυρωμένες με νόμο). Για την περίπτωση των κρατουμένων όμως φαίνεται ότι αυτό δεν είναι αυτονόητο.

Η αρχή του κράτους δικαίου απαιτεί νομιμότητα άσκησης της κρατικής εξουσίας. Άρα, η έκτιση της ποινής πρέπει να κινείται σε ασφαλή νομοθετικά πλαίσια (Bemmann, 1989). Η σημασία αυτής της «διαπίστωσης» είναι προφανής για την εξασφάλιση και προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων και τον αυστηρό προσδιορισμό της κυριαρχικής – περιοριστικής δραστηριότητας της σωφρονιστικής διοίκησης. Όμως, στον ΚΜεΚ (ά. 4 και 6) επιχειρείται η αντιστροφή της αρχής της νομιμότητας ώστε, ενώ θα έπρεπε να υποχρεώνει τη σωφρονιστική υπηρεσία σε αποχή από παρεμβάσεις, τελικά καταγράφει υποχρεώσεις των κρατουμένων και εξουσιοδοτεί τη διοίκηση να θέτει κανόνες δικαίου με τους οποίους ρυθμίζεται η μεταχείριση των κρατουμένων και η λειτουργία των φυλακών, ώστε τελικά ο προσδιορισμός της έκτασης και των μορφών που μπορεί να πάρει η μεταχείριση να γίνεται αδύνατος (βλ. και Αλεξιάδη, 1988, σελ. 110 – 111). Αξίζει εδώ να προσεχθεί η δυνατότητα δημιουργίας «και άλλων κατηγοριών καταστημάτων» (κράτησης), εκτός των αναφερομένων στα ά. 17 – 20, «αν αυτό επιβάλλεται από την ανάγκη ειδικής μεταχείρισης ή διαπαιδαγώγησης των κρατουμένων» (ά. 18 παρ. 5), με Προεδρικό Διάταγμα!

Ακόμη, με το ά. 5 καταβάλλεται προσπάθεια να κατοχυρωθούν τα δικαιώματα των κρατουμένων. Όμως, κατά περίεργο τρόπο, γίνεται λόγος μόνο για «βασικά» δικαιώματα (μόνο αυτά έχουν ανάγκη κατοχύρωσης;). Εξάλλου «πηγή» όλων των δικαιωμάτων των κρατουμένων δεν είναι ούτε ο ΚΜεΚ ούτε κάποιος άλλος νόμος, αλλά το ίδιο το Σύνταγμα. Επιπλέον, το ά. 5 δεν «φροντίζει» να παρέχει εγγυήσεις άσκησης των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των κρατουμένων (Αλεξιάδης, 1983, σελ. 39 – 40). Έτσι, η διακήρυξη ότι οι κρατούμενοι δεν μπο-

ρίζονται στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος, που συνοδεύεται από εκτιμήσεις εκτός πραγματικότητας όπως «θεσπίζονται ρητά (:) τα βασικά δικαιώματα των κρατουμένων και τα αντίστοιχα δικαιώματα του κράτους» (Ευαγγελιάτος, 1988, σελ. 168), δεν έχει

καμία ουσιαστική αξία. Ακόμη περισσότερο χάνει εντελώς το νόημά της όταν συσχετίζεται με τις θεωρητικές κατασκευές της ειδικής σχέσης εξουσίας (Μάνεσης, 1982, σελ. 45) και της ειδικής λειτουργικής σχέσης (Τσάτσος, 1988, σελ. 254 επ.) που δικαιολογούν τον περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων, είτε εκ των προτέρων είτε εκ των υστέρων:

– (στην πρώτη περίπτωση) αντιδιαστέλλοντας την ειδική νομική κατάσταση ορισμένων κατηγοριών προσώπων έναντι του κράτους με τη γενική νομική κατάσταση όλων των άλλων (Morlok, 1989)

– (στη δεύτερη περίπτωση) αναγνωρίζοντας ότι το νομικό καθεστώς υπό το οποίο τελούν ορισμένες κατηγορίες πολιτών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και να δικαιολογεί περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όταν εν όψει συγκεκριμένης περίπτωσης η χρήση των θεμελιωδών δικαιωμάτων ματαιώνει τη δυνατότητα των προσώπων που υπάγονται σε αυτές τις κατηγορίες πολιτών να λειτουργήσουν ως φορείς του θεσμού στον οποίο υπάγονται (πρβλ. και Αναγνωστάκη, 1984, σελ. 1.475: οι κρατούμενοι, όσο διαρκεί η έκτιση της ποινής, έχουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ελεύθερου ατόμου, αρκεί να μην προσκρούει η άσκησή τους στη φύση της κράτησης).

Στην πρώτη περίπτωση θεωρείται ότι τα ατομικά δικαιώματα δεν ισχύουν α priori, πρόκειται για «κατάσταση μειωμένης ελευθερίας» (Morlok, 1989). Στη δεύτερη, οι πολίτες (που τελούν σε ειδική

λειτουργική σχέση) είναι υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα αυτά όμως μπορούν να περιοριστούν όταν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις.¹⁴

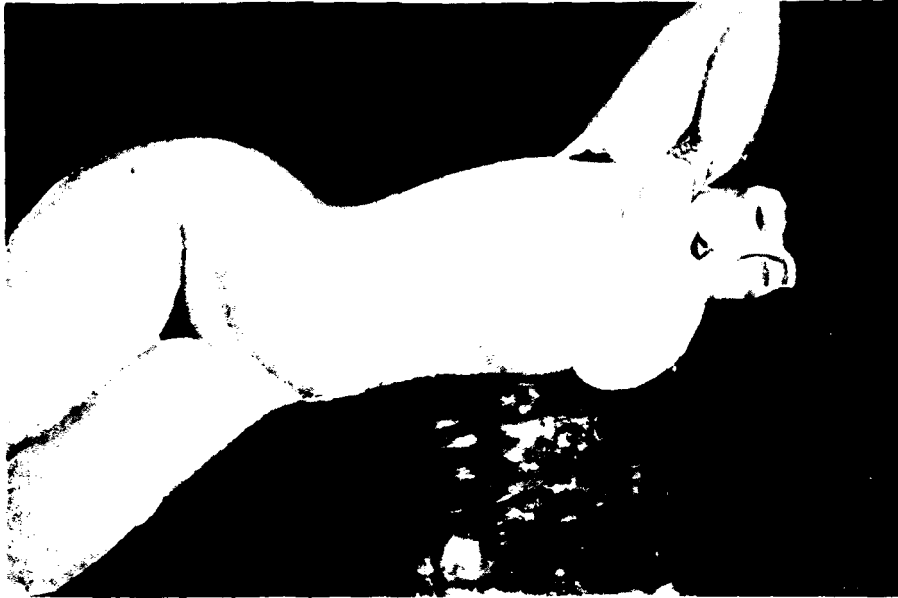
Με τη συνδρομή αυτών των θεωρήσεων σχετικοποιείται και η δυνατότητα προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων από ενδεχόμενες παραβιάσεις, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι ο έλεγχος που προβλέπεται είναι μόνο (ιεραρχικός) διοικητικός και δικαστικός, προκαλείται δε πάντα μετά από πρωτοβουλία των κρατουμένων [αγνοείται ο ουσιαστικός κοινωνικός έλεγχος (όχι βέβαια των εφοριών που συγκροτούνται από «ειδήμονες» και «επίλεκτα μέλη» της κοινωνίας, που προβλεπόταν στο Σωφρονιστικό Κώδικα του 1967: βλ. Αλεξιάδη, 1983, σελ. 87 – 88) από παρεμβατικούς κοινωνικούς φορείς που δεν θα σχετίζονται με τη σωφρονιστική διοίκηση].

Έτσι στο ά. 5 παρ. 2 προβλέπεται ότι ο κρατούμενος μπορεί να προσφεύγει εγγράφως:

α. αμέσως μετά την προσβολή στην ιεραρχικά προϊστάμενη σωφρονιστική αρχή [που τελικά δεν διευκρινίζεται ποια είναι: ο Υπουργός Δικαιοσύνης (άποψη που διατυπώνεται στα αν.π.), οι διευθύνσεις σωφρονιστικής αγωγής ή κάποια άλλη:]

β. στη συνέχεια στο Δικαστήριο Εκτέλεσης Ποινών (και μέχρι τη θέσπισή του στο Συμβούλιο Πλημμελειοδικών του τόπου έκτισης της ποινής: ά. 121, παρ. 1).

Ο συνδυασμός των ά. 4, 5 και 6 προδίδει μια αντίληψη που θέλει το νόμο να σταματά στις πύλες των φυλακών, εγκαταλείποντας τους κρατούμενους στην αποκλειστική διάθεση των σωφρονιστών τους (Zellick, 1975, σελ. 1). Η αρχή της νομιμότητας της εκτέλεσης της ποινής τε-

Ερωτάται γιατί ο κρατούμενος πρέπει να απευθύνεται στη διοίκηση (στην οποία ανατίθεται ο έλεγχος του εαυτού της) και μάλιστα πριν προσφύγει σε δικαστική αρχή, και αν ενδεχόμενη παράλειψή του να το κάνει του στερεί τη δυνατότητα παροχής δικαστικής προστασίας. Ποιες εγγυήσεις υπάρχουν για την αντικειμενική αντιμετώπιση του αιτήματός του και τον αποκλεισμό κακομεταχείρισης σε βάρος του από τη θιγόμενη σωφρονιστική υπηρεσία, όταν αναλάβει μια τέτοια πρωτοβουλία; Πώς θα ξεπεράσει τις αποδεικτικές δυσχέρειες που προκύπτουν μέσα στο απρόσιτο – διαλυμένο κοινωνικά πλαίσιο της φυλακής; Κάθε κρατούμενος που θα τολμήσει να κινήσει αυτές τις διαδικασίες θα πρέπει να έχει αποφασίσει να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο της πειθαρχικής του δίωξης (οι συκοφαντικές αναφορές σε βάρος του προσωπικού αποτελούν πειθαρχικό παράπτωμα: ά. 88, παρ. 2, περίπτωση ιβ, βλ. και Μιργαρίτη – Παρασκευόπουλο, 1984, σελ. 323, Αλεξιάδη, 1983, σελ. 85).

Τελικά, μοναδική εξασφάλιση (:) των κρατούμενων μένει η υποχρέωση της διεύθυνσης της φυλακής να διαβιβάζει χωρίς καθυστέρηση και χωρίς γνώση του περιεχομένου τους τις αναφορές και επιστολές τους προς τις δημόσιες αρχές (ά. 5, παρ. 3). Αλλά και στην περίπτωση αυτή δεν προβλέπεται καμία κύρωση αν η διεύθυνση της φυλακής ενεργήσει διαφορετικά (βλ. Πανούση, 1987, σελ. 4, Χάιδου, 1990).

λικά μετατρέπεται σε αρχή της νομιμοποίησης αυθαιρεσιών σε βάρος των κρατούμενων.

ε. Συνοπτική εκτίμηση: το θήραμα εξοντώνεται

Ο ΚΜεΤΚ επιχειρεί να εισαγάγει ένα μικτό πρότυπο βελτιωτικής μεταχείρισης,¹⁵ με κυρίαρχο το εκπαιδευτικό στοιχείο. Υπάρχουν ενδείξεις ότι γίνεται δεκτή και μια εκδοχή του συμπεριφορικού προτύπου (εναρμόνιση της συμπεριφοράς των κρατούμενων στις επιταγές κάποιων κυρίαρχων κοινωνικών αξιών: αναδόμηση προσωπικότητας σε κοινωνιολογική προοπτική). Ακόμη διακηρύσσει την εγκαθίδρυση προστατευτικών δομών (οικογενειακών, επαγγελματικών) ώστε να αποφευχθεί η εκ νέου εμπλοκή σε εγκληματικές δραστηριότητες. Υπάρχουν ακόμη επιδράσεις από το πρότυπο της φυλακοποίησης (και μέσα από διατυπώσεις που προσιδιάζουν στο εκπαιδευτικό πρότυπο και από τη σημαντική θέση διατάξεων που αφορούν την προσαρμογή στο καθεστώς της φύλαξης). Τέλος, υιοθετεί μόνο για ειδικές περιπτώσεις το ιατρικό πρότυπο (ά. 11) ενώ αγνοεί το δικαιοκτικό πρότυπο.

Τα στοιχεία που αποκαλύπτουν τον έντονα βελτιωτικό προσανατολισμό του κώδικα (εκτός από το περιεχόμενο των εννοιών κοινωνική επανένταξη, αγωγή, μεταχείριση) είναι:

– η προσφυγή του στο διαγνωστικό προαπαιτούμενο της βελτιωτικής μεταχείρισης

(κέντρο μελέτης ατομικών και κοινωνικών παραγόντων για την εξατομίκευση της μεταχείρισης των κρατούμενων: ά. 15), και

– η διατήρηση του σχήματος αμοιβές (για τον «καλό» κρατούμενο) – πειθαρχικές κυρώσεις (για τον «κακό» κρατούμενο) [που παραμένει ως κατάλοιπο του προοδευτικού συστήματος το οποίο εγκαταλείπεται (ά. 84, παρ. 1)].

Όμως, περισσότερο σημαντική είναι η διαπίστωση της απολύτως αποτυχημένης προσπάθειας συνδυασμού του προτεινόμενου είδους βελτιωτικής μεταχείρισης με τη θέσπιση εγγυήσεων για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των κρατούμενων, που καταλήγει στα εντελώς αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που επιδιώκει: καθεστώς διακρίσεων αντί ισότητας (στη μεταχείριση), αυθαιρεσίες αντί νομιμότητα, επέμβαση στην προσωπικότητα των κρατούμενων αντί σεβασμό της ανθρωπίνης αξίας τους, συντήρηση ή και επέκταση των διαφορών με τη ζωή στην ελεύθερη κοινωνία αντί απάμβλυσή τους. Τελικά, πρόκειται για έναν κώδικα που κατορθώνει να εξασφαλίζει ακριβώς τα αντίθετα από όσα διακηρύσσει!

Δ. Προς διατύπωση μιας αντιπρότασης

Ως αντίδραση σε αυτή την πραγματικότητα έχει αρχίσει να διαμορφώνεται στην ελληνική θεωρία μια *τάση ανστηγού προσδιορισμού του περιεχομένου της ποινής κατά της ελευθερίας, με σαφή πρόθεση ελαχιστοποίησής του*. Η τάση αυτή, που πρόσφατα έχει χαρακτηριστεί –εύστοχα κατά τη γνώμη μου– «*λεγκαλιστική αυταπάτη*» (Δημούλης, 1989, σελ. 52) προκύπτει από τις θέσεις που διατυπώνουν σε κείμενά τους οι καθηγητές Σ. Αλεξιάδης, Η. Δασκαλάκης, Α. Μανιτάκης και Γ. Πανούσης και μπορεί να συνοψισθεί στην ακόλουθη διατύπωση: *η στερητική της ελευθερίας ποινή εξαντλείται με τον περιορισμό της (προσωπικής) ελευθερίας κίνησης και διαμονής σε ορισμένο χώρο και για καθορισμένο χρόνο*. Οι απόψεις αυτές βρίσκουν τη θεωρητική τους θεμελίωση σε συνταγματικές επιταγές και συγκεκριμένα σε διατάξεις του Συντάγματος που αφορούν τα ατομικά δικαιώματα του πολίτη. Πιο αναλυτικά:

Ο Αλεξιάδης (1983, σελ. 36, και 1988, σελ. 107 – 109, 1989α) διαπιστώνει ότι η φυλάκιση (σε ευρεία έννοια) είναι συνταγματικά επιτρεπόμενος περιορισμός ενός συνταγματικού δικαιώματος, του δικαιώματος της προσωπικής ελευθερίας. Κατά την έκτιση της δεν επιτρέπεται να παραβιάζεται κανένα άλλο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, εκτός από την προσωπική ελευθερία.

Ο Μανιτάκης (1989, σελ. 164) συμπληρώνει ότι η φυλάκιση (σε ευρεία έννοια), ως ποινή, αποσκοπεί στη στέρηση ή αφαίρεση μιας μόνο έκφανσης της προσωπικής ελευθερίας, αυτής που έχει σχέση με την ελευθερία κίνησης και διαμονής. Καμία άλλη ελευθερία δεν αφαιρείται νομικά από τον φυλακισμένο.

Ο Πανούσης (1989, σελ. 21 - 22) παρατηρεί ότι ο φυλακισμένος παραμένει υποκείμενο θεμελιωδών δικαιωμάτων και οι μόνες ρυθμίσεις που μπορεί να γίνουν θα αφορούν στη χρήση των δικαιωμάτων και όχι στον περιορισμό τους. Οι περιορισμοί των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων και οι εξαιρέσεις από πλευράς σωφρονιστικού νομοθέτη μπορεί να γίνονται μόνο μετά από συνταγματική εξουσιοδότηση¹⁶ διαφορετικά, μόνο ρυθμίσεις (για τη χρήση αυτών των) δικαιωμάτων επιτρέπονται και όχι καταργήσεις.

Τέλος, ο Δασκαλάκης (1988, σελ. 36) προτείνει ως ρύθμιση θεσμικού χαρακτήρα την καθιέρωση μιας έννοιας σωφρονιστικής νομιμότητας με σαφή αναγνώριση στους κρατούμενους όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται σε κάθε πολίτη, πλην αυτών που η άσκησή τους δεν συμβιβάζεται με το καθεστώς τους ως κρατουμένων (π.χ. ελευθερία κινήσεων στο χώρο).

Τα αποσπάσματα που αναφέρθηκαν, παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν στη διατύπωσή τους,¹⁶ μπορούν να θεωρηθούν ότι έχουν κοινή συνιστώσα και κοινή πρόθεση. Όμως οι θέσεις αυτές:

α. Αποδυναμώνονται και χάνουν οποιοδήποτε έρεισμα σε περίπτωση μελλοντικής αναθεώρησης των συνταγματικών διατάξεων στις οποίες στηρίζονται, αν ο αναθεωρητικός νομοθέτης δεχτεί ειδική ρύθμιση για την περίπτωση των καταδικασμένων σε στερητική της ελευθερίας ποινή. Επίσης δεν είναι υποστηρίξιμες σε περιπτώσεις που συνταγματικά κείμενα και άλλα κείμενα αυξημένης τυπικής ισχύος:

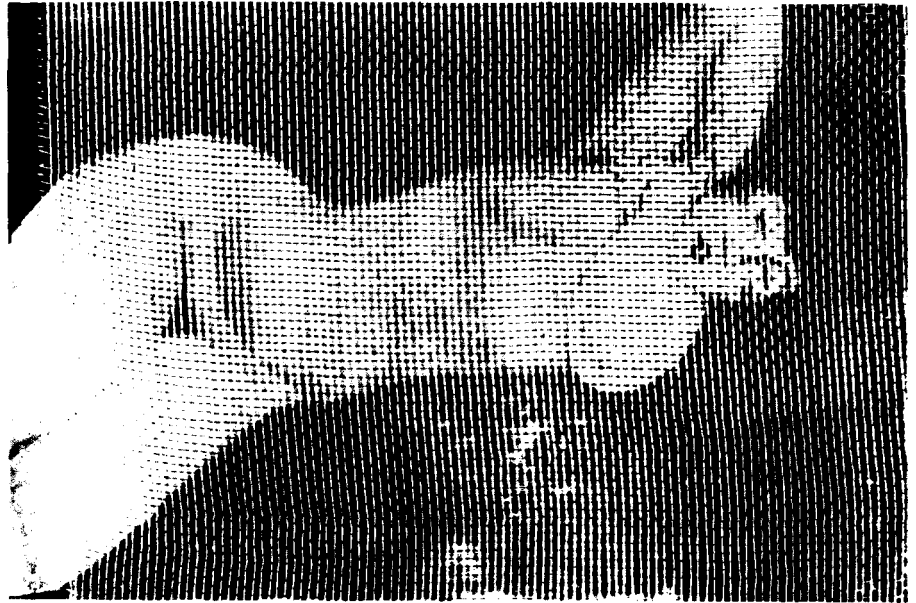
- έχουν επιφυλαχθεί υπέρ του κοινού νομοθέτη που μπορεί να ρυθμίσει διαφορετικά κάποιο θέμα σε σχέση με τους καταδικασμένους, ή

- ρητά διακηρύσσουν ότι η προστατευτική για τα ανθρώπινα δικαιώματα λειτουργία τους δεν αναφέρεται σε αυτούς.

Σε περίπτωση που υπάρξει παρόμοια εξέλιξη στο δικαιοθετικό χώρο (παρόμοιες ρυθμίσεις με επιφυλάξεις για τους κρατούμενους δεν είναι καθόλου σπάνιες διεθνώς), πού θα θεμελιώσουν οι υποστηρικτές της περιοριστικής άποψης την αντίθεσή τους, π.χ. στην επιβολή καταναγκαστικής εργασίας ή στη λογοκρισία των επιστολών ή σε άλλους περιορισμούς της επικοινωνίας των κρατουμένων;¹⁷

β. Δεν λαμβάνουν υπόψη ότι το ποινικό μέτρο της στέρησης της ελευθερίας με-

ταμορφώνεται κατά την έκτισή του σε σωφρονιστική λειτουργία: άσκηση ασφυκτικού ελέγχου με σκοπό την πειθαρχηση και καθυπόταξη του κρατουμένου σε συνθήκες που ευνοούν την αναπαραγωγή της εγκληματικότητας και συντελούν στη νομιμοποίηση του κρατικού κατασταλτικού

μηχανισμού (βλ. και Δημούλη, 1989, σελ. 52). Αν δεν συμβεί αυτή η «μεταμόρφωση», η φυλακή στερείται από τη βασική κοινωνική της λειτουργία, ουσιαστικά παύει να είναι «φυλακή», γίνεται εργαλείο μη χρησιμοποιήσιμο. Έτσι, οι προσδοκίες ότι τα δικαιώματα των κρατουμένων θα εξασφαλιστούν στο πλαίσιο του καθεστώτος της κράτησης αποδεικνύονται αντιφατικές και εκτός πραγματικότητας.

Για να γίνει ακόμη πιο σαφές: σε περίπτωση που γίνει δεκτή αυτή η άποψη στην καθαρή της μορφή, θα οδηγήσει στον απλό προσδιορισμό ενός χώρου στον οποίο θα εγκαθίστανται τα υπό περιορισμό της ελευθερίας τους άτομα. Μόνη επιτρεπτή επέμβαση, μόνος καταναγκασμός, θα είναι η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων που θα καθιστούν αδύνατη ή έστω θα εμποδίζουν την έξοδο αυτών των ατόμων από τη συγκεκριμένη περιοχή. Δεν νοείται ούτε ύπαρξη κελιών, ούτε θαλάμων, ούτε κυγκλίδων, ούτε πτερύγων, ούτε προαυλίων που κλειδώνουν εξωτερικά (δημιουργία πολλών μικρότερων φυλακών, σε διαδοχικά επίπεδα, δηλαδή ο σχηματισμός μιας ιεραρχίας χώρων που ο καθένας εγκλείεται μέσα στον άλλο: βλ. Μαραγκοπούλου-Τζαννετάκη, 1987, σελ. 210 - 212). Δεν νοείται ούτε υποχρεωτική συνδιαμονή με πρόσωπα που κάθε κρατούμενος ατομικά δεν επιθυμεί. Ακόμη περισσότερο δεν νοούνται ειδικοί περιορισμοί από κανονισμούς στα θέματα των ωρών ύπνου και αφύπνισης, του φαγη-

τού, της εργασίας, της διασκέδασης. Πρέπει να ισχύουν ακριβώς οι ίδιες συνθήκες με αυτές που ισχύουν στην ευρύτερη κοινωνία. Αναιρούνται λοιπόν όλοι εκείνοι οι όροι, που δίνουν στον τόπο εγκλεισμού (διαχωρισμού από την ευρύτερη κοινωνία) το χαρακτήρα του ως φυλακής.

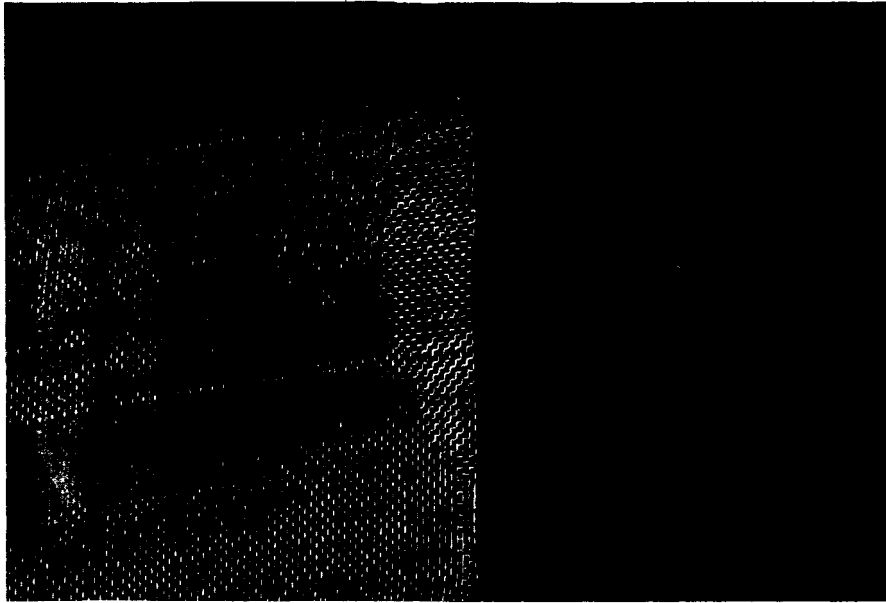
Ο θεσμός της φυλακής δεν είναι δεκτικός αλλαγών τέτοιας έκτασης που να αναιρούν την κοινωνική του λειτουργία. Όσο υπάρχουν φυλακές, η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα συνεχίζεται: *ανθρώπινα δικαιώματα και ποινή στερητική της ελευθερίας δεν μπορούν να συνυπάρξουν*. Σε αυτό το πλαίσιο μόνη ελκρινής και ρεαλιστική λύση είναι η *κατάργηση των φυλακών*. Εδώ πρέπει να γίνει σαφές ότι δεν προτείνω την *άμεση και χωρίς προϋποθέσεις κατάργηση των φυλακών*. Πιστεύω ότι για να επιτευχθεί αυτός ο (στρατηγικός) στόχος είναι απαραίτητο να αναληφθούν πρωτοβουλίες προς δύο τουλάχιστον κατευθύνσεις:

α. προς την ανάπτυξη ενός αγώνα για λήψη βραχυπρόθεσμων κοινωνικών μέτρων - προϋποθέσεων ευρύτερων δομικών αλλαγών του εξουσιαστικού, εκμεταλλευτικού και ανταγωνιστικού κοινωνικού συστήματος.

β. προς την ανάπτυξη *πρακτικών φθοράς του θεσμού της φυλακής*, με διαδικασίες που θα αποτρέπουν ή θα διακόπτουν τον εγκλεισμό σε κάθε είδους «σωφρονιστήρια».

Στο πλαίσιο της δεύτερης κατεύθυνσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία η άποψη που

να σαν αυτή του ΚΜετΚ, ούτε διαδικασίες προώθησής τους, ιδίως αν είναι σαν αυτή με την οποία επιβλήθηκε ο ΚΜετΚ. Η λύση του προβλήματος δεν βρίσκεται ούτε στους *εκσιγχρονισμούς* (που μοιραία συνδέονται και με τις νέες τεχνολογίες και τις αόρατες τεχνικές ασφυκτικής

προτείνει τον περιορισμό του περιεχομένου της στερητικής της ελευθερίας ποινής κατά την έκτισή της, με μόνο κριτήριο τις διατάξεις αυξημένης τυπικής ισχύος: μπορεί να συμβάλει στη διεκδίκηση ενός γενικού δικαιώματος κάθε κρατουμένου καταδίκου να αρνείται να υποβληθεί στο στερητικό της ελευθερίας του ποινικό μέτρο, όταν οι όροι κράτησης (νομικοί και πραγματικοί) συνιστούν παραβίαση κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του, ή ενός *ειδικού δικαιώματος να ζητά διακοπή της έκτισης της ποινής και απόλυση από τη φυλακή*, όταν κατά τη διάρκεια της δημιουργηθούν τέτοιοι προσβλητικοί για τα κατοχυρωμένα δικαιώματά του όροι.

Όλα αυτά προτείνονται σε συμφωνία με το σκεπτικό του Μανιτάκη, 1987, σελ. 55: «η πάλη μέσα από το δίκαιο δεν είναι ποτέ αμελητέα, όσο μικρή αποτελεσματικότητα και αν εμφανίζει. Ο αγώνας που στρέφεται κατά της εξουσίας και κατά κάθε μορφής εξουσιαστικής, έχει και μια όψη νομική, επειδή η εξουσία ασκείται πάντα με τη μορφή Δικαίου. Το Δίκαιο δεν είναι απλώς ένα όργανο στα χέρια της κυρίαρχης τάξης, ούτε ένα μέσο μόνο με το οποίο συγκαλύπτεται η βία και η εκμετάλλευση. Είναι ταυτόχρονα και μέσο υπεράσπισης και διεκδίκησης, και άρα πάλης των εξουσιαζομένων...».

Για να δημιουργηθούν οι αναγκαίοι όροι-προϋποθέσεις μιας ουσιαστικής εξέλιξης προς την επίλυση του σωφρονιστικού προβλήματος, δεν αρκούν ούτε νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, ιδίως αν εί-

πρακολούθησης που εξασφαλίζουν στην εξουσία),¹⁸ ούτε στους *εκδημοκρατισμούς* (που συνεπάγονται τη φιλελευθεροποίηση του σωφρονιστικού συστήματος στην κατεύθυνση μιας πιο συγκαλυμμένης καταπίεσης), ούτε στους *εξανθρωπισμούς* (που συντελούν στη δημιουργία συνθηκών μιας πιο ευπρεπισμένης ετερο-προγραμματισμένης διαβίωσης),¹⁹ ούτε στους *εξορθολογισμούς* (που μετατρέπουν την αγωνιώδη αναζήτηση λύσης ενός κοινωνικού προβλήματος σε υπολογιστική εργασία εκτίμησης της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας μέτρων που δοκιμάζονται σε ανθρώπους).

Εκείνο που χρειάζεται, κατά τη γνώμη μου, είναι ένα πλάνο δράσης με το οποίο θα επιδιωχθεί η κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των κοινωνικών δυνάμεων, ώστε να αναλάβουν πρωτοβουλίες για παρεμβατικές ουσιαστικές ενέργειες. Θεωρώ απαραίτητη τη συγκρότηση και δραστηριοποίηση μιας *συντονισμένης πρωτοβουλίας*, μιας κίνησης που θα διαμορφώσει και θα προωθήσει συγκεκριμένες *κοινωνικές παρεμβάσεις*. Μερικά από τα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει μια τέτοια πρωτοβουλία είναι:

- με βάση ποιο πρότυπο (κάθετο – ιεραρχικό ή οριζόντιο – συνεργατικό) θα οργανωθεί,
- από ποιους θα στελεχωθεί και πώς θα εξασφαλίσει τη συμμετοχή των ιδίων των κρατουμένων,
- ποιες μορφές παρέμβασης θα προωθήσει,

- ποιον τρόπο παρέμβασης θα επιλέξει (την άρθρωση ενός αυτόνομου αντιεξουσιαστικού λόγου ή την αναπαραγωγή του κυρίαρχου λόγου της εξουσίας),
- ποιος θα είναι ο στρατηγικός της στόχος και πώς θα συνδυάζεται με τους τακτικούς χειρισμούς.

Ο ακαδημαϊκός χώρος μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά σε αυτή την υπόθεση, ιδίως με την κατανόηση και την ανάδειξη του προβλήματος. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί, π.χ., τα μαθήματα των πανεπιστημιακών δασκάλων που αναφέρονται στα δικαιώματα των κρατουμένων και στην κατάσταση των φυλακών να διεξάγονται έξω από τους τοίχους των φυλακών και να προσλαμβάνουν μορφή «αντισωφρονιστικής» διαμαρτυρίας, μετατρέπόμενα σε κοινωνικά γεγονότα από τυπικές ακαδημαϊκές διαλέξεις. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η προτίμηση του όρου «γενικές» αρχές (αντί κάποιου άλλου: π.χ. «βασικές» ή «θεμελιώδεις») δηλώνει κατά την άποψή μου πρόθεση να αποκλειστεί η πιθανότητα διαμόρφωσης κάποιων συμπληρωματικών αξιωμάτων, ικανών να καλύψουν δευτερευόντως κάποια πιθανά κενά.
- 1α. Μπορεί φυσικά να υποστηριχθεί και η άποψη ότι το πρώτο κεφάλαιο του κώδικα δεν αποτελεί τίποτε περισσότερο από «βιτρίνα», που προτάσσεται για τη δημιουργία εντυπώσεων στον επιπόλαιο και βιαστικό αναγνώστη (βλ. Αλεξιάδη, 1983, σελ. 60), ενώ η εικόνα αλλοιώνεται όσο προχωρεί κανείς στην εξέταση των υπολοίπων διατάξεων. Η αποδοχή αυτής της σκέψης οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι συντάκτες κάθε παρόμοιου κειμένου είναι πρόθυμοι να το καταστήσουν ευπρόσβλητο σε κάθε προσπάθεια κριτικής, κίνδυνο που νομίζω ότι τουλάχιστον η νομοπαρασκευαστική επιτροπή δεν ήταν πρόθυμη να αναλάβει. Από την άλλη πλευρά, θα προσπαθήσω να δείξω ότι είτε περί «βιτρίνας» πρόκειται είτε περί σοβαρών διακηρύξεων, το λογικό οικοδόμημα που συνιστούν οι γενικές αρχές του ΚΜετΚ είναι σαθρό και το περιθώριο αντοχής του σε κραδασμούς πολύ μικρό.
2. Τα πρακτικά αυτά δεν έχουν γίνει ως τώρα αντικείμενο επεξεργασίας. Πρόκειται για κείμενα που τα μέλη της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής δεν έχουν διορθώσει και επικυρώσει. Για το λόγο αυτό παρατίθενται με επιφύλαξη.
3. Όμως, σε άλλα σημεία του κειμένου αποκτούσε τελείως διαφορετική σημασία (βλ. Αλεξιάδη, 1988, σελ. 105 – 106).
4. Βλ. σχετική προβληματική σε Παρασκευόπουλο (1987, σελ. 66 – 83) όπου ο παραδοσιακός χαρακτήρισμός της ποινής ως κακού και των μέτρων ασφαλείας ως μέτρων φυσικής προφύλαξης της κοινωνίας θεωρείται ως μη λυσιτελής, αφού ο-

δηγεί σε σύγκριση ετερογενών μεγεθών (φύσης αφ' ενός, σκοπού αφ' ετέρου) και προτείνεται ως ασφαλέστερο έρεισμα η φύση των δύο κυρώσεων, επειδή οι σκοποί συχνά μπορούν να διαψεύδονται ή και να συγκαλύπτονται: η ακούσια στήρηση της ελευθερίας γίνεται πάντα αισθητή ως δεινό και από αυτή την άποψη ποινή και μέτρο ασφαλείας δεν διαφέρουν. Η παρατήρηση αυτή νομίζω ότι δικαιώνεται από την πραγματικότητα (βλ. και Σκαργκά, 1987, σελ. 133 – 134). Πάντως, ο συγγραφέας σε πιο πρόσφατη εργασία του, όπου διαπραγματεύεται την ελαχιστοποίηση του «δεινού» ως σκοπό της ποινής στο πλαίσιο της φιλελεύθερης – εγγυητικής λειτουργίας της (βλ. Παρασκευόπουλο, 1989), θεωρεί ότι η επίγνωση του σκοπού διευκολύνει τη διάγνωση της φύσης και αντίστροφα, και ότι τόσο ο σκοπός όσο και η φύση πρέπει να αποτελούν αντικείμενο ανάλυσης. Ο Αλεξιάδης (1982, σελ. 31 – 32) σχολιάζοντας τον παραδοσιακό ορισμό της ποινής ως κακού, διατυπώνει την άποψη ότι ο χαρακτηρισμός της φύσης ενός μέτρου δεν μπορεί να κρίνεται από το «αίσθημα» που προκαλεί η εφαρμογή του, αλλά με μόνο κριτήριο τα αποτελέσματα που επιφέρει, και θεωρεί ότι «στον ορισμό της ποινής δεν έχουν καμία θέση οι χαρακτηρισμοί καλό – κακό, αλλά αν επιμένει κανείς να δώσει κάποιο χαρακτηρισμό θα πρέπει να τον επιλέξει μεταξύ των αντιθέτων κατάλληλο – ακατάλληλο, πρόσφορο – απρόσφορο». Κατά τη δική μου γνώμη το κρίσιμο στοιχείο είναι ο καταναγκαστικός χαρακτήρας του (οποιοδήποτε) μέτρου, η συστατική του «ικανότητα» βίαιης επιβολής, ανεξάρτητα από το αν το πρόσωπο που κάθε φορά υποβάλλεται στο μέτρο αντιδρά δυναμικά ή παθητικά, θετικά ή αρνητικά στην επιβολή του.

5. Η υποχρεωτικότητα μπορεί να προκύπτει και εξ αντιδιαστολής:

- α. από τη ρητή θέπιση δικαιώματος επιμώρφωσης – ενημέρωσης (ά. 43 παρ. 1),
- β. από τον προαιρετικό χαρακτήρα της θρησκευτικής αγωγής (ά. 44 παρ. 1) και μόνον αυτής.

6. Βλ. Δασκαλάκη, 1981, σελ. 75, κατά τον οποίο ως αγωγή νοείται η γραμματική μόρφωση, η επαγγελματική κατάρτιση, η ηθική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση. Κατά τον Πανούση (1989, σελ. 109), ο όρος «αγωγή» εμπεριέχει το στοιχείο της επίδρασης και του εμπότισμού και υποχρεωτικά παραπέμπει σε αλλαγή χαρακτήρα ανθρώπων με αντικοινωνική συμπεριφορά ή σε απόκτηση καλών τρόπων και αποδοχή κοινωνικών προτύπων ή και σε υποχρεωτική εφαρμογή προγραμμάτων μεταχείρισης για τη διάθωση στοιχείων της προσωπικότητας. Για τους λόγους αυτούς προτιμά τον όρο «εκπαίδευση». Όμως, στον ΚΜετΚ η εκπαίδευση δεν υπάγεται στην αγωγή σε στενή έννοια ενώ αποτελεί απλό στοιχείο του ευρύτερου περιεχομένου της [ο ίδιος, σελ. 187, παρατηρεί ότι ο νομοθέτης με το τελικό «πρόϊόν» της διαδικασίας διαπαιδαγώγησης (= εσωτερική κυρίως ηθικών κανόνων: Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 117) αναπαράγει το στερεότυπο του ανεύθυνου και εξαρτημέ-

νου εγκληματία, που δεν μοιάζει να συμβαδίζει με τη σύγχρονη εγκληματικότητα και τους εκπροσώπους της].

7. Όρος με φανερές επιδράσεις από τη σχολή της νέας κοινωνικής άμυνας: Δασκαλάκης, 1981, σελ. 12 – 13, 33, Αλεξιάδης, 1982, σελ. 27, Σπινέλλης, 1984, σελ. 20, Κουράκης, 1985, σελ. 238, Παπαδάτος, 1973, σελ. 74.
8. Βλ. και Τσαλίκιολου, 1989, σελ. 180 – 181, Λαμπροπούλου, 1986, σελ. 420 επ. Την εισαγωγή του προτύπου τροποποίησης συμπεριφοράς στην Ελλάδα έχει εισηγηθεί ο Φωτάκης, 1980, σελ. 168 επ., ενώ ένα μικτό αναμορφωτικό – εκπαιδευτικό πρότυπο προτείνει ο Φίλιας, 1989, σελ. 165 – 167.
9. Ο ίδιος προσθέτει: αποδείχτηκε πως η φυλακή δεν είναι και δεν μπορεί να γίνει, όσο και αν μεταρρυθμιστεί, θεσμός αγωγής (Πασιπιάς, 1986, σελ. 104). Η μετατροπή της σε ίδρυμα «μεταχείρισης» υπήρξε ευσεβής ανεκλήρωτος πόθος γιατί εκτός των αδυναμιών που παρουσιάζουν αυτές οι προσπάθειες (βλ. Λαμπροπούλου, 1987, σελ. 116 – 117), αντιμετωπίζουν και την αντίσταση των κρατουμένων, που αρνούνται την αυθαίρετη αντικειμενοποίηση τους. Ο μόνος ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει ικανοποιητικά η φυλακή είναι η φρούρηση και η εξουδετέρωση (βλ. Τσαλίκιολου, 1989, σελ. 162 – 171).
10. Παρέμβαση που έφτασε σε τόσο έντονες θεραπευτικές υπερβολές, ώστε (συνδυαζόμενη με τα απογοητευτικά αποτελέσματα των προγραμμάτων βελτιωτικής μεταχείρισης) να προκαλέσει αντιδράσεις για μια επιστροφή σε πρότυπα τιμωρητικής – ανταποδοτικής – προληπτικής αντιμετώπισης των εγκληματιών. Η παρακμή του ιδεώδους της αναμόρφωσης (rehabilitative ideal) συνοδεύτηκε από την άνοδο του ιδεώδους της δίκαιης ανταπόδοσης (just deserts – justice model). Έτσι, οι φυλακές αναγνωρίζονται ως κοινωνική αναγκαιότητα και υποστηρίζεται η μείωση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή στην επιμέτρηση της ποινής, η εγκατάληψη της υποχρεωτικής ιδρυματικής μεταχείρισης και η κατάργηση ή ο δραστησικός περιορισμός της απόλυσης με όρους (βλ. σχετικά MacNamara, 1978, σελ. 9 – 17, και συνολική εκτίμηση και κριτική του προτύπου δικαιοσύνης σε Hudson, 1987).
11. Βλ. ιδίως Τσαλίκιολου, 1989, σελ. 184 – 195 και (για τις ειδικές συνθήκες ψυχολογικής πίεσης που παράγονται στις φυλακές) Johnson – Toch, 1982.
12. Παρά το ότι επισημαίνεται η ανάγκη ένα νομοθέτημα που ρυθμίζει τα θέματα της έκτισης των ποινών κατά της ελευθερίας να περιλαμβάνει όσο το δυνατό πιο λεπτομερείς ρυθμίσεις, ο ΚΜετΚ καταφεύγει σε ρευστά και εξαιρετικά υποκειμενικά και επισφαλή κριτήρια όπως η τάξη και η ασφάλεια (Αλεξιάδης, 1988, σελ. 102, Μπάκας, 1988, σελ. 134).
13. Ο «κίνδυνος ανάμειξης ατόμων με ριζικά αντίθετα χαρακτηρολογικά στοιχεία» είναι πανταχού παρών στην καθημερινή ζωή. Αν γίνει δεκτή αυτή η λογική, καθώς μας πρέπει να κυκλοφορεί κλεισμένος σε προστατευτικό κέλυφος για να αποφύ-

γει τις ενδεχόμενες δυσμενείς επιδράσεις του περιβάλλοντός του! Οι επιδράσεις, που πραγματικά μπορεί να προκαλούνται από τη συμβίωση μεταξύ των κρατουμένων, δεν οφείλονται στη δύναμη του «κακού κρατουμένου» να παρασύρει τον «καλό κρατούμενο», αλλά στις συνθήκες της κράτησης που δημιουργούν αδιέξοδους περιορισμούς και ανεκπλήρωτες ανάγκες. Φυσικά, γι' αυτό δεν ευθύνονται οι κρατούμενοι (άλλο θέμα το ότι ορισμένοι αυτοαντίστοιχα επωφελούνται, συνήθως με τις ελπίδες της σωφρονιστικής υπηρεσίας, αφού διευκολύνεται το φυλακτικό της έργο).

14. Βλ. Morlok, 1989, όπου αναφέρονται οι εξής (επιπλέον) θεωρητικές κατασκευές για τη δικαιολόγηση των προσβολών των δικαιωμάτων των κρατουμένων: η σχέση εξαιρετικού καθεστώτος (η προσβολή τελεί υπό την τυπική προϋπόθεση της εξουσιοδότησης από το νόμο) και η έννοια των ενυπαρχόντων στο Σύνταγμα ορίων (σε περιπτώσεις σύγκρουσης μεταξύ περισσότερων κατοχυρωμένων δικαιωμάτων). Βλ. ακόμη Αναγνωστάκη, 1978, σελ. 99 – 102 (παράθεση απόψεων για τη δικαιοκή φύση του σωφρονισμού και τη σχέση κρατουμένων – σωφρονιστικής υπηρεσίας).
15. Αν και ο όρος «βελτίωση» χρησιμοποιείται μόνο μία φορά και αναφέρεται στους νέους (από άποψη ηλικίας: μέχρι 25 ετών) κρατούμενους, ο συνδυασμός του περιεχομένου της μεταχείρισης και του σκοπού της εκτέλεσης επιτρέπουν αυτόν το χαρακτηρισμό. Επίσης παρατηρείται προσπάθεια για τον περιορισμό της χρήσης των όρων «σωφρονιστικός – σωφρονισμός», που χρησιμοποιούνται σπάνια, με πιο «κραιβάλεες» περιπτώσεις το χαρακτηρισμό της προϊστάμενης διοικητικής αρχής ως σωφρονιστικής στο ά. 5 παρ. 2 και (κυρίως) το χαρακτηρισμό της μεταχείρισης ως σωφρονιστικής και μετασωφρονιστικής, κατά τον προσδιορισμό των καθηκόντων του εγκληματολόγου στο ά. 112.
16. Οι διαφορές αυτές δεν είναι μόνο τυπικές, πράγμα που φαίνεται μόνο αν εξεταστούν ενταγμένες στα κείμενα από τα οποία προέρχονται: έτσι, π.χ., ο Πανούσης αποδέχεται την ειδική λειτουργική σχέση που ο Αλεξιάδης απορρίπτει, ενώ ο Δασκαλάκης έχει ως αφετηρία της πρότασής του όχι τα δικαιώματα των κρατουμένων, αλλά την ανάγκη ιδεολογικής μεταρρύθμισης της φυλακής προς την κατεύθυνση της κοινωνικοποίησής της. Τέλος ο Μανιτάκης, 1987, σελ. 57, είχε διατυπώσει την άποψή του για πρώτη φορά, με τρόπο που έδειχνε ότι αποδέχεται «σύμφυτους περιορισμούς» στην άσκηση των ατομικών ελευθεριών, που προκύπτουν από τη φυλακιστική κ.λπ.
17. Θα προσπαθήσω να προτείνω ένα επιχείρημα, που μπορεί να προβληθεί και στην παρούσα κατάσταση απουσίας συνταγματικών επιφυλάξεων. Κάθε περιορισμός ενός δικαιώματος δεν είναι μονόδρομος: δεν περιορίζονται μόνο τα δικαιώματα των κρατουμένων, αλλά και τα δικαιώματα ενός ευρύτερου κύκλου προσώπων, που δεν υπόκεινται σε κανένα ποινικό μέτρο. Και αν τα δικαιώματα των κρατουμένων δεν κρίνονται άξια να χυθώσουν και

- προστασίας, πώς αντιμετωπίζεται το θέμα από την πλευρά των αντίστοιχων δικαιωμάτων όλων των άλλων (φίλων, συνεργατών, συγγενών κ.λπ.) που θίγονται εξίσου βάναναι;
18. Εξάλλου «εκσυγχρονισμός» δεν σημαίνει απαραίτητα καλύτερευση: εξαρτάται από το ποιος, πώς και γιατί εκσυγχρονίζεται (Αναγνωστόπουλος, 1988, σελ. 27).
19. Αφού η ίδια η ύπαρξη της φυλακής είναι μια ανεπανόρθωτη προσβολή σε κάθε μορφή ανθρωπισμού (Ντυράς - Λεβύ, 1987, σελ. 24).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Αλεξιάδης Σ.

- 1982: *Η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων στο «ελάχιστο πρόγραμμα» του κινήματος κοινωνικής άμυνας*, Νομικές Μελέτες ΕΔΠ/ΔΠΘ, III, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1983: *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1986: «Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 5 - 6, σελ. 3 επ.
- 1988: «Έκθεση παρατηρήσεων στο "Σχέδιο Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων"», στο: *Ο Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- 1989: *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Μια χαμένη ευκαιρία*, εισήγηση στην Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου με θέμα «Προβλήματα της Ποινικής Καταστολής και του Ποινικού Σωφρονισμού», Κομοτηνή, 16 - 17 Μαρτίου (υπό έκδοση).
- 1989α: Εισήγηση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινής, στο 42ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας με θέμα *Η στέρηση της ελευθερίας στα πλαίσια του ποινικού συστήματος από την άποψη των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Αθήνα, 18 - 22 Δεκεμβρίου (υπό έκδοση).

Αναγνωστάκης Σ.

- 1978: *Σωφρονιστικό Δίκαιο*. Γενικό μέρος, Θεσσαλονίκη.
- 1984: «Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους (και η ελληνική πραγματικότητα)», *Νομικό Βήμα*, 32, σελ. 1.473 επ.

Αναγνωστόπουλος Γ.

- 1988: «Ανοιχτός διαγωνισμός για κλειστή φυλακή», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 23, σελ. 27 επ.

Bean Ph.

- 1976: *Rehabilitation and Deviance*, Routledge and Kegan Paul, London.

Bemmann G.

- 1989: *Η έκτιση της ποινής στο κοινωνικό κράτος δικαίου*, εισήγηση στην Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου με θέμα «Προβλήματα της Ποινικής Καταστολής και του Ποινικού Σωφρονισμού», Κομοτηνή, 16 - 17 Μαρτίου (υπό έκδοση).

Γιωτοπούλου - Μαργακοπούλου Α.

- 1987: *Η επιμέτρηση της ποινής από εγκληματολογική άποψη*, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα.
- 1989: Γενική εισήγηση, στο 42ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας με θέμα *Η στέρηση της ελευθερίας στα πλαίσια του ποινικού συστήματος από την άποψη των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Αθήνα, 18 - 22 Δεκεμβρίου (υπό έκδοση).

Chapman D.

- 1968: *Sociology and the Stereotype of the Criminal*, Tavistock, London.

Council of Europe

- 1983: *Custody and Treatment of Dangerous Prisoners*, Strasbourg.

Δασκαλάκης Η.

- 1981: *Η μεταχείριση του εγκληματία*, α. Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1988: «Ο θεσμός της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 32 επ.
- 1988α: «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 38 επ.

Δημόπουλος Χ.

- 1989: Παρέμβαση στην Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου με θέμα *Προβλήματα της Ποινικής Καταστολής και του Ποινικού Σωφρονισμού*, Κομοτηνή, 16 - 17 Μαρτίου (υπό έκδοση).

Δημούλης Δ.

- 1989: «Από τη διαγμία στην αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου (η ποινική καταστολή στο αστικό κράτος)», *Θέσεις*, 29, σελ. 39 επ.

Ευαγγελάτος Δ.

- 1988: «Κατευθυντήριες αξόνες του Σχεδίου του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα - Ειδική αναφορά στην εργασία των κρατουμένων», στο: *Ο Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Hudson B.

- 1987: *Justice Through Punishment. A Critique of the "Justice" Model of Corrections*, St. Martin's Press, New York.

Johnson R. - Toch H. (eds)

- 1982: *The Pains of Imprisonment*, Sage.

Jones H. (ed)

- 1981: «Punishment of Correction?», στο: *Society Against Crime*, Penguin.

Kaiser G. (απόδ. Α. Κοτσαλή)

- 1982: «Σκόπιμη ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΒ, σελ. 833 επ.

Κόγκαν Β. (μτφ. Η. Πέππα)

- 1988: «Ποινή: Προβλήματα ουμανισμού» στο: *Ζητήματα εγκληματολογικού προβληματισμού στη Σοβιετική Ένωση*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Κουράκης Ν.

- 1985: *Ποινική καταστολή*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Λαμπροπούλου Ε.

- 1986: «Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα» *Ποινικά Χρονικά*, ΛΣΤ, σελ. 419 επ.
- 1987: «Οι λειτουργίες του θεσμού της φυλακής», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 113 επ.

- 1988: «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου "μεταχείριση" του σχεδίου του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (1987)» *Ποινικά Χρονικά*, σελ. 161 επ.

Lenckner Th. (απόδ. Α. Κοτσαλή)

- 1982: «Ποινική δίκη και κοινωνικοποίηση εγκληματιών», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΒ, σελ. 1 επ.

MacNamara D.

- 1978: «The Medical Model in Corrections» στο: *Incarceration* των D. MacNamara - F. Montanino (eds), Sage, σελ. 9 επ.

Μάνεσης Α.

- 1982: *Συνταγματικά δικαιώματα*, α. Ατομικές ελευθερίες, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

Μανιτάκης Α.

- 1987: «Τα συνταγματικά δικαιώματα των φυλακισμένων», *Πολίτης*, 75, σελ. 54 επ.
- 1989: «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΘ, σελ. 161 επ.

Μαργακοπούλου Α. - Τζαννετάκης Χ.

- 1987: «Αντικείμενα και χώρος σε ολοκληρωτικά ιδρύματα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 67, σελ. 206 επ.

Μαργαρίτης Α. - Παρασκευόπουλος Ν.

- 1984: *Θεωρία της ποινής*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

McConville S. (ed)

- 1975: «Future Prospects of Imprisonment in Britain» στο: *The Use of Imprisonment*, Routledge and Kegan Paul.

Morlok M.

- 1989: *Ποινικός σωφρονισμός και ατομικά δικαιώματα*, εισήγηση στην Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου με θέμα «Προβλήματα της Ποινικής Καταστολής και του Ποινικού Σωφρονισμού», Κομοτηνή, 16 - 17 Μαρτίου (υπό έκδοση).

Μπάκας Χ.

- 1988: «Συγκριτική εξέταση θεμελιωδών θεσμών του Σχεδίου Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» στο: *Ο Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Ντυράς Μ. - Λεβύ Τ. (μτφ. Α. Γρηγοριάδου - Β. Κολώνιας)

- 1987: «Ένας καταραμένος κόσμος», *Εντευκτήριο*, 1, σελ. 22 επ.

Πανούσης Γ.

- 1978: *Η εξατομίκευση της κυρώσεως στο γαλλικό δίκαιο*, Διογένης, Αθήνα.
- 1983: *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1985: *Οι κοινωνικές σχέσεις ως αναγκαίοι όροι της εγκληματογένεσης*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1987: «Το νομοσχέδιο για το Σωφρονιστικό Κώδικα», εισήγηση σε εκδήλωση της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων, 23 Νοεμβρίου (αδημοσίευτο).
- 1989: *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Παπαδάτος Π.

- 1973: *Γενικά αρχαί της συγχρόνου ορθολογικής και ανθρωπιστικής αντεγκληματικής πολιτικής*, Ι, Αθήνα.

Παππάς Β.

- 1986: *Το ποινικό πρόβλημα*, Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα.

Παρασκευάπουλος Ν.

- 1987: *Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.
- 1989: *Η ελαχιστοποίηση του «δεινού»*, ως σκοπός της ποινής, εισήγηση στην Ελληνο-γερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου με θέμα «Προβλήματα της Ποινικής Καταστολής και του Ποινικού Σωφρονισμού», Κομοτηνή, 16 - 17 Μαρτίου (υπό έκδοση).

Πασουνάκης Ε. (μτφ. Α. Χριστόπουλος - Μ. Ζορμπά)

- 1985: *Μαρξισμός και δίκαιο*, Οδυσσέας.

Ράουτερ Ε. (μτφ. Δ. Κούρτοβικ)

- 1982: *Η κατασκευή υπηκόων*, Αιγόκερως.

Σεράφης Τ.

- 1990: «Το σωφρονιστικό άλλοθι. Το ιδεώδες

της επανακοινωνικοποίησης», *Σύγχρονα Θέματα* (υπό έκδοση).

Σκαργκάς Δ.

- 1987: «Ο ακαταλόγιστος έγκλειστος ψυχασθενής. Ποινικός ή ψυχιατρικός έγκλειστος;» *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 133 επ.

Σπινέλλης Δ.

- 1984: *Εισαγωγή στις ποινικές και εγκληματολογικές επιστήμες*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Τσαλίκογλου Φ.

- 1989: *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Τσάτσος Δ.

- 1988: *Συνταγματικό Δίκαιο*, Γ. Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Φίλιας Β.

- 1989: *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Φουκά Μ. (μτφ. Κ. Χατζηδήμου - Ι. Ράλλη)

- 1989: *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράπτας.

Φωτάκης Ν.

- 1980: *Ποινή, τροποποίηση της συμπεριφοράς και κοινωνική αναπροσαρμογή*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Χάιδου Α.

- 1990: «Κριτικές παρατηρήσεις πάνω στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων», *Σύγχρονα Θέματα* (υπό έκδοση).

Zellick G.

- 1975: «Prisoners and the Law» στο: *The Use of Imprisonment* του S. McConville (ed), Routledge and Kegan Paul.

Κριτικές παρατηρήσεις πάνω στον Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων

ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΪΔΟΥ

Η ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΗ νομοθεσία ενός κράτους αποτελεί ένα ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης, δεδομένου ότι πρόκειται για νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες αναφέρονται —σε πρώτη τουλάχιστον ανάγνωση— στη λειτουργία της φυλακής και στη διαδικασία «επανακοινωνικοποίησης» των εγκλείστων «εγκληματιών».

Το ενδιαφέρον της μελέτης των ρυθμίσεων αυτών έγκειται στο γεγονός ότι αποτελούν ένα κανονιστικό σύστημα με πεδίο εφαρμογής ένα κλειστό κοινωνικό σύστημα —τη φυλακή— με έμφαση, μάλιστα, στην οργάνωση και την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος αυτού. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου με στόχο μάλιστα άτομα που βρίσκονται ήδη μέσα σε ένα σύστημα κοινωνικού ελέγχου, τη φυλακή.

Η φυλακή, εντούτοις, αποτελεί μια μικροκοινωνία, ένα κλειστό κοινωνικό σύστημα με ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση και δικό της κώδικα αξιών και κανόνων, αρχών και κυρώσεων, που λειτουργούν ανεξάρτητα από τους ισχύοντες νόμους, το σωφρονιστικό κώδικα ή οποιοδήποτε άλλο θεσμισμένο κανόνα.¹

Ο σωφρονιστικός κώδικας, λοιπόν, αποτελεί απλώς το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο οφείλουν να προσαρμόζονται οι ενέργειες και η συμπεριφορά των δύο εμπλεκόμενων πλευρών, κρατουμένων και διοίκησης. Στην πράξη, όπως είναι φυσικό, είναι το άτυπο πλέγμα κανόνων και εσωτερικών ρυθμίσεων που υπερισχύει και διέπει τις σχέσεις εγκλείστων και προσωπικού.

Η σημασία ενός τέτοιου νομοθετήματος συνίσταται στην ανάγκη αφ' ενός να λαμβάνονται υπόψη οι πραγματικές συνθήκες που επικρατούν στη φυλακή και να μην έρχονται οι επίσημες ρυθμίσεις σε έντονη αντίθεση με τις άτυπες, και αφ' ετέρου να διασφαλίζονται τα βασικά δικαιώματα και οι όροι αξιοπρεπούς διαβίωσης των κρατουμένων. Κάθε ρύθμιση, κατά συνέπεια, θα πρέπει να είναι εφικτή, ρεαλιστική και να αρμόζει στις εδώ κρατούσες συνθήκες, της ελληνικής δηλαδή κοινωνίας και της ελληνικής φυλακής.

Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας εκτέλεσης ποινών και ασφαλιστικών μέτρων του 1967 δεν κατόρθωσε, τόσο από τυπική όσο και από ουσιαστική άποψη, να ρυθμίσει με θετικό τρόπο τα σωφρονιστικά θέματα της χώρας. Από τυπική,

διότι η ισχύς των περισσότερο εκσυγχρονιστικών του διατάξεων εξαρτήθηκε από προεδρικά διατάγματα που δεν εκδόθηκαν ποτέ, και από ουσιαστική, διότι εξακολούθησε να διαπνέεται από την αντίληψη ότι πρωταρχικό μέλημα είναι η ασφάλεια και η τάξη του καταστήματος και όχι ο «σωφρονισμός των εγκλείστων», όποιο περιεχόμενο και αν δώσει κανείς σε αυτόν τον όρο.

Και ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων, που ψηφίστηκε το Μάιο του 1989 και τυπικά άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 1990, κινείται στα ίδια πλαίσια. Κατά τη διάρκεια ήδη των νομοπαρασκευαστικών του εργασιών, που άρχισαν το 1984, δημιουργήθηκαν πολλά ζητήματα που προκάλεσαν σοβαρές συζητήσεις και αντιδράσεις,² διότι μεταξύ άλλων δεν λήφθηκαν υπόψη τα συγκεκριμένα προβλήματα των ελληνικών φυλακών, δεν ερευνήθηκε προηγουμένως η δυνατότητα ή μη εφαρμογής διαφόρων νέων σωφρονιστικών θεσμών στην ελληνική πραγματικότητα και παραλείφθηκαν βασικοί από τους στοιχειώδεις κανόνες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των κρατουμένων.³

Μια πρώτη απόδειξη της αδυναμίας (ενδοχρόνως και απροθυμίας) υλοποίησης των ρυθμίσεων του είναι ότι ήδη με σχετική τροποποίηση⁴ αναστέλλεται για ένα χρόνο η εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν την ίδρυση κέντρων ημιελεύθερης διαβίωσης, τη θέσπιση επιστημονικών συμβουλίων και την εργασία των κρατουμένων.

Στο πλαίσιο μιας ορθής σωφρονιστικής πολιτικής δεν θα πρέπει να επιχειρείται μια νομοθετική επέμβαση στο στάδιο της καταστολής και μόνο, και να επιδιώκεται ή όσο το δυνατόν τελειότερη κατάρτιση ενός νομοθετικού κειμένου. Περισσότερο χρήσιμη είναι μια επανεξέταση του όλου προβλήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης, με βάση τα συγκεκριμένα ελληνικά δεδομένα.

Όταν εξακολουθούν να ποινικοποιούνται από την πολιτεία όλο και περισσότερες συμπεριφορές —μια πρακτική που αποτελεί ασφαλιστική δικλίδα για την αποτροπή της μη συμμόρφωσης του πολίτη στις διατάξεις ενός νόμου, σε όποια θέματα και αν αναφέρεται αυτός, άσχετα με το αν η παρεκκλίνουσα για το «νομοθέτη» συμπεριφορά αυτή προσβάλ-

λει ή όχι κάποιο έννομο αγαθό—, όταν πολλά «εγκλήματα» μικρής βαρύτητας συνεχίζουν να απασχολούν τα ποινικά δικαστήρια της χώρας και όχι τη διοικητική αρχή και όταν τα σωφρονιστικά καταστήματα γεμίζουν από καταδίκους που πρόκειται να εκτίσουν στερητικές της ελευθερίας ποινές μέχρι ένα χρόνο,⁵ είναι αναπόφευκτο τα βάρη του συστήματος να προσπαθεί να τα σηκώσει και να τα ελαφρύνει η σωφρονιστική καταστολή.

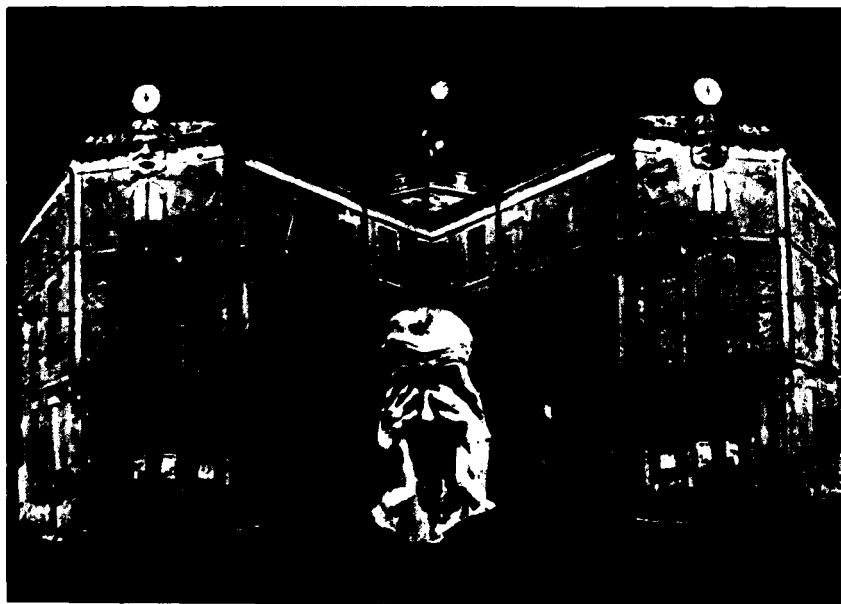
Η σωφρονιστική πολιτική στην Ελλάδα είναι συνυφασμένη με την κοινωνική αντίδραση, που εκδηλώνεται απέναντι στο έγκλημα και στον εγκληματία. Παρά το γεγονός ότι στις μέρες μας το έγκλημα έχει χάσει στην κυριολεξία τη σημασία και βαρύτητά του και δεν μπορεί πλέον να νοηθεί ως μια άδικη και καταλογιστή πράξη ενός δράστη που προσβάλλει ένα έννομο αγαθό, χαρακτηρισμός που ήταν δόκιμος ίσως πριν από μισό αιώνα, εντούτοις, η έννοια του εγκληματία εξακολουθεί να απηχεί κάτι το επικίνδυνο, το μισό και το αποδιοπομπαίο. Η αντίληψη αυτή, που φαίνεται ότι κυριαρχεί στην ευρύτερη κοινωνία, αντικατοπτρίζεται πιο συγκεκριμένα κάθε φορά που πρέπει να ληφθούν μέτρα για την καλύτερη αντιμετώπιση του σωφρονιστικού προβλήματος.

Δεν είναι τυχαίο ότι τα σωφρονιστικά νομοθετήματα, τόσο τα ελληνικά όσο και των άλλων χωρών, θεωρούν αυτονόητα ορισμένα στοιχεία της προσωπικότητας του πληθυσμού που πρόκειται να εκτίσει μια στερητική της ελευθερίας ποινή στις φυλακές: Λαμβάνεται ως δεδομένο ότι τα άτομα που εγκλείονται είναι ακοινωνήτα, απαίδευτα και άνεργα. Πρωταρχικός στόχος, επομένως, είναι η κοινωνικοποίησή τους και η εκμάθηση μιας τέχνης ή η σχολική τους κατάρτιση για την επιτυχή επανένταξή τους στο κοινωνικό περιβάλλον.

Και ο νέος νόμος δεν κατορθώνει να ξεφύγει από τη γοητεία των αντιλήψεων αυτών. Σε αυτό δεν μπορεί κανείς να επιρρίψει μεμονωμένα τις ευθύνες σε εκείνους που έτυχε να αποτελούν μέλη της συντακτικής επιτροπής. Με τη σημερινή κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα, όπως αναφέραμε και παραπάνω, οι προοδευτικές σκέψεις εκείνων που τολμούν και επιχειρούν να κινηθούν πέρα από τα καθιερωμένα, προσκρούουν στα γρανάζια του όλου μηχανισμού του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ανάμεσα στα άτομα που αποτελούν τον εγκλειστο πληθυσμό στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας υπάρχει ένα ποσοστό αγραμμάτων και άνεργων. Τι γίνεται, όμως, με εκείνους που όχι μόνο είχαν κοινωνικοποιηθεί (δίνοντας οποιαδήποτε έννοια και βαρύτητα στη λέξη αυτή) σε ένα περιβάλλον, είχαν μια εργασία και με

τον εγκλεισμό τους τη χάνουν; Ακόμη, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς βάσιμα ότι το ποσοστό ανεκπαιδευτων που βρίσκονται πίσω από τους τοίχους της φυλακής είναι δραματικά μεγαλύτερο από εκείνο της ευρύτερης κοινωνίας μας; Και αν ακόμη γίνει δεκτό ότι —για λόγους που

αποτελούν αντικείμενο έντονων διαφωνιών και διαξιφισμών στην εγκληματολογία—, τελικά, είναι άτομα με τέτοιου είδους χαρακτηριστικά που καταλήγουν στη φυλακή, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο η σωφρονιστική διαδικασία αποβλέπει στην «επανακοινωνικοποίηση» των ατόμων αυτών και, κυρίως, κάτω από ποιους όρους.

Με βάση τα δύο αυτά ερωτήματα, διαπιστώνουμε πόσο χαρακτηριστική είναι η μεγαλοστομία στη χρησιμοποίηση ορισμένων όρων όπως αυτού της «επανάταξης». Με την πάροδο του χρόνου γίνεται σιγά σιγά αντιληπτό ότι στόχος της μεταχείρισης των κρατουμένων κάθε άλλο παρά η επιτυχής προσαρμογή στην κοινωνία είναι. Οι στιγματιστικές συνέπειες του εγκλεισμού με τις δυσάρεστες επιπτώσεις (κοινωνικές και ψυχολογικές) για τον αποφυλακιζόμενο είναι σε όλους γνωστές. Η στέρηση της ελευθερίας, ακόμα και αν γίνεται κάτω από περισσότερο ανθρωπίνες συνθήκες, δεν είναι ποτέ δυνατό να «κοινωνικοποιήσει» ένα άτομο.

Στόχος της μεταχείρισης των κρατουμένων εξακολουθεί να είναι και θα είναι η τήρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, έστω και αν κάτι τέτοιο δύσκολα ομολογείται. Η διαχείριση του σωφρονιστικού ζητήματος γίνεται όπως γίνεται σήμερα, όχι λόγω έλλειψης ειδικών, ούτε λόγω απουσίας της κατάλληλης υποδομής. Και ειδικοί υπάρχουν και τρόποι για την κάλυψη δαπανών που αφορούν την υλικοτεχνική υποδομή. Δεν ενδιαφέρει ό-

μως μια διαφορετική αντιμετώπιση του εγκληματία, του κατάδικου, αλλά μάλλον η διατήρηση ενός σταθερού αριθμού κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές,⁶ που θα χρησιμοποιούνται ως «αποδιοπομπαίοι τράγοι» και ως άλλοθι μιας ανύπαρκτης κοινωνικής συναίνεσης. Η φυλακή, σε τελευταία ανάλυση, πρέπει να ασκεί μια εκφοβιστική επίδραση, να αποτρέπει εκείνον που θα τολμήσει να αμφισβητήσει την έννομη τάξη.

Επιπρόσθετη απόδειξη του ότι η «επανακοινωνικοποίηση» δεν αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο του σωφρονιστικού μας συστήματος είναι το γεγονός ότι στο νέο κώδικα εξακολουθούν να μην υπάρχουν κυρώσεις για το προσωπικό και τη διοίκηση των σωφρονιστικών καταστημάτων σε περίπτωση που δεν πληρούν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στους κρατουμένους, συνεχίζεται η παραβίαση ή η κατάργηση θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων των εγκλειστών και προβλέπονται βαρύτερες κυρώσεις στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά τους ερμηνεύεται ως απειλή για την ασφάλεια του καταστήματος, σύμφωνα με την αντίληψη αυτού που κάθε φορά έχει την εξουσία να αποφασίζει.

Στο τεράστιο θέμα της αντίστασης των κρατουμένων σε παράνομες ενέργειες της διοίκησης, αφ' ενός υπάρχει αόριστα διατυπωμένο το ότι οι κρατούμενοι δεν είναι υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται σε προφανώς παράνομες εντολές,⁷ ένα ζήτημα που είναι πολύ δύσκολο να κριθεί από

στην ουσία ο κρατούμενος περιορίζεται στη φυλακή ως προς την άσκηση θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων του, που δεν εξαρτώνται από την ελευθερία κίνησης. Εξάλλου, η αναφορά στα «δικαιώματα» των κρατουμένων είναι περιττή, διότι αυτά αναγράφονται διεξοδικά

τους έγκλειστους και αφήνει μεγάλα κενά ως προς τις άμεσες συνέπειες της ανυπακοής τους, και αφ' ετέρου στην περίπτωση που ο κρατούμενος αποφασίσει να κάνει προσφυγή, ποιες είναι οι κυρώσεις για τη σωφρονιστική διοίκηση που δεν θα διαβιβάζει την αναφορά του;

Πώς είναι, επομένως, δυνατό να επιδιώκεται η σωστή ένταξη των εγκλειστών στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον με μέτρα καταναγκασμού;⁸ Και αν ακόμα παραδεχτούμε ότι ο θεσμός της φυλακής δεν πρόκειται να αλλάξει χαρακτήρα⁹ και ότι το μόνο που μπορεί να γίνει στο στάδιο αυτό είναι οι πιο ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων —και με αυτό δεν εννοούμε αναβάθμιση με βελτίωση της υλικοτεχνικής υποδομής και εξωραϊσμό των χώρων κράτησης, παρά μια απόπειρα εξομοίωσης των συνθηκών διαβίωσης στη φυλακή με εκείνες της ευρύτερης κοινωνίας—, θα πρέπει να συμβούν ουσιαστικές και όχι μόνο γραμματικές μεταβολές.

Ήδη η παραπλανητική διατύπωση ξεκινά από τον τίτλο του νομοθετήματος, που τώρα ονομάζεται «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων».

Όσον αφορά τα συνταγματικά δικαιώματα των εγκλειστών, αυτά εξακολουθούν σε γενικές γραμμές είτε να παραβιάζονται είτε να καθίσταται αδύνατη η εφαρμογή τους. Έτσι, ενώ ο εγκλεισμός πρέπει να στοχεύει μόνο στον περιορισμό της ελευθερίας της κίνησης του ατόμου,

στο Σύνταγμά μας και ισχύουν για κάθε Έλληνα πολίτη. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι ουσιαστικά με τη μερική καταγραφή στο νόμο ορισμένων δικαιωμάτων, παραλείπονται άλλα σπουδαιότερα ή εξίσου σημαντικά. Ειδικά λόγω της μειονεκτικής θέσης στην οποία βρίσκονται οι έγκλειστοι, θα έπρεπε η προστασία όλων των ατομικών τους δικαιωμάτων,¹⁰ και ιδιαίτερα απέναντι σε τυχόν αυθαιρεσίες της διοίκησης, να είναι κατοχυρωμένη.

Και στον Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων επικρατεί η αντίληψη ότι ο άνθρωπος-πολίτης και ο άνθρωπος-κρατούμενος είναι τελείως διαφορετικοί και πρέπει και από το νόμο να αντιμετωπίζονται με διαφορετικό τρόπο!

Παρ' ότι μεγάλη βαρύτητα υποτίθεται ότι δίνεται στο θέμα της επανένταξης των κρατουμένων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, εξακολουθεί, στο πλαίσιο του καταναγκασμού, μέσα στο κλειστό περιβάλλον της φυλακής, να περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό το δικαίωμα εκείνο που είναι πρωταρχικό για την επίτευξη του σκοπού αυτού: η επικοινωνία των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Τόσο στο θέμα των επισκέψεων όσο και στο θέμα της τηλεφωνικής επικοινωνίας και αλληλογραφίας, παραμένει ο προβληματικός περιορισμός του κύκλου των προσώπων που μπορούν να επικοινωνούν με τον κρατούμενο.¹¹

Εξακολουθεί να ισχύει η απαράδεκτη παραβίαση του απορρήτου των επιστο-

λίων, μια πρακτική που πολύ σαφρώς δικαιολογείται με την επίκληση λόγων ασφαλείας. Είναι απορίας άξιο γιατί αρχικά αναγράφεται ότι το περιεχόμενο των επιστολών δεν ελέγχεται, αφού αναφέρεται ρητά ότι το απόρρητο αίρεται για διάφορους λόγους, στη συνέχεια δε, με την ποινική κύρωση των ατόμων που ανακοινώνουν σε τρίτους το περιεχόμενο της αλληλογραφίας των κρατουμένων¹² νομιμοποιείται η ενέργειά τους αυτή και επιβεβαιώνεται για μία ακόμη φορά η μη τήρηση του συνταγματικού δικαιώματος του απορρήτου της αλληλογραφίας¹³ των εγκλειστών. Για «λόγους ασφαλείας» θα αρκούσε η ψηλάφηση του φακέλου από το προσωπικό του καταστήματος και η αποσφράγιση του (από τον ίδιο τον κρατούμενο) υποχρεωτικά τη στιγμή της παραλαβής, παρουσία του σωφρονιστικού υπαλλήλου.

Τέλος, ενώ αρχικά είχε προβλεφθεί ο μη έλεγχος του περιεχομένου των επιστολών που απευθύνονται στο συνήγορο ή σε λοιπές αρχές, κατοχυρωμένο δικαίωμα των κρατουμένων στις περισσότερες νομοθεσίες,¹⁴ απαλείφθηκε αδικαιολόγητα στην τελική μορφή του κειμένου.

Ένα μέτρο διάκρισης σε βάρος των κρατουμένων-πολιτών στο πλαίσιο του εκφοβιστικού ρόλου της φυλακής είναι και η αδυναμία άσκησης του εκλογικού δικαιώματος εκείνων των κρατουμένων στους οποίους δεν έχει επιβληθεί στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Η επίκληση τεχνικών δυσκολιών δεν ευσταθεί εδώ. Υπάρχουν μέθοδοι (κάληψη σε κάθε σωφρονιστικό κατάστημα, επιστολική ψήφος, κ.λπ.) οι οποίες θα διευκόλυναν την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, κάτι το οποίο άλλωστε αποτελεί και υποχρέωση της πολιτείας.

Όσο για την εργασία, θέμα μεγάλο και πολύ σημαντικό, παρά την προσωρινή αναστολή των σχετικών διατάξεων,¹⁵ εξακολουθεί και στο νέο νόμο να έχει αναγκαστικό χαρακτήρα, παρά τις αντίθετες επιταγές του Συντάγματος.¹⁶ Θα ήταν προτιμότερο, αντί για τις εξαγγελίες προστασίας από εργατικά ατυχήματα και επαγγελματικές ασθένειες, να υπήρχε η πρόβλεψη, τουλάχιστον για τους κρατούμενους εκείνους που εργάζονταν τη στιγμή του εγκλεισμού τους, για τη συνέχιση της ασφαλιστικής τους κάλυψης, κατά το διάστημα που παρέχουν τις εργασίες τους στο σωφρονιστικό κατάστημα. Κι αυτό για δύο λόγους: επειδή είναι με μαθηματική ακρίβεια βέβαιο ότι μετά την αποφυλάκισή τους θα αντιμετωπίσουν τεράστιες δυσκολίες εύρεσης εργασίας (γιατί εκείνη που είχαν θα την έχουν χάσει με βεβαιότητα), αλλά και διότι με τον τρόπο αυτό θα καλύπτονται και τα μέλη της οικογενείας τους σε περίπτωση ασθενειών και θα θε-

μελιώνεται η μετέπειτα συνταξιοδότησή τους.¹⁷

Με έκπληξη παρατηρείται επίσης ότι για ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα των κρατουμένων, το σεξουαλικό, δεν υπάρχει καμιά απολύτως ρύθμιση στο νόμο. Είναι γελοίο να ισχυριστεί κανείς ότι το πρόβλημα μπορεί να λυθεί στο πλαίσιο χορήγησης αδειών που προβλέπονται,¹⁸ όταν λάβει κανείς υπόψη του το πότε δίνονται, αν τελικά δοθούν, και κάτω από ποιες τρομερές γραφειοκρατικές προϋποθέσεις...¹⁹ Φαίνεται πως το ζήτημα αυτό εξακολουθεί να παραμένει ταμπού στη χώρα μας, γεγονός που οδηγεί σε άλλους είδους προβλήματα, τόσο στο πλαίσιο της διαβίωσης στα διάφορα σωφρονιστικά καταστήματα, που είναι σε όλους γνωστά, όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όταν ο πρώην τρώφιμος των φυλακών προσπαθεί και πάλι να λειτουργήσει κοινωνικά.

Φυσικά, από ένα νομοθέτημα που εκ των πραγμάτων εκφράζει και απεικονίζει τον κατασταλτικό χαρακτήρα του ολοκληρωτικού θεσμού²⁰ της φυλακής, δεν μπορούσε να παραλειφθεί το θέμα της πειθαρχίας. Ανάμεσα στους δύο φαινομενικά συγκρουόμενους στόχους του σωφρονιστικού συστήματος, δηλαδή της μεταχείρισης των κρατουμένων και της ασφάλειας του καταστήματος, κυριαρχεί τελικά ο δεύτερος.²¹

Και στο νέο κώδικα δεν αποφεύγεται η περίφημη τακτική του «μπαστουνοίου και του καρότου», όπως πολύ πετυχημένα είχε χαρακτηρίσει τη μέχρι τότε πρακτική ο Ηλίας Δασκαλάκης,²² με τη δημιουργία «κινήτρων» για επίδειξη «καλής» συμπεριφοράς, και «αντικινήτρων» (κυρώσεων) για την κακή. Ο προβληματικός και, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξωπραγματικός χαρακτήρας των περιγραφόμενων παραπτωμάτων, των οποίων η έννοια είναι τόσο γενική που θα μπορούσε στην πράξη να περιλάβει οποιαδήποτε συμπεριφορά,²³ δίνει τη δυνατότητα για αυθαίρετη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων με αποκλειστικό στόχο τη χειραγώγηση των κρατουμένων.

Το γεγονός ότι στην πειθαρχική διαδικασία δεν προβλέπεται δευτεροβάθμια κρίση,²⁴ τη στιγμή που περιγράφονται στο νόμο μέτρα τάξης, προστασίας και κατευνασμού²⁵ που ξεκινούν από τη χρήση χειροπεδών, εγκλεισμό σε ειδικό πειθαρχικό κελί και καταλήγουν, μεταξύ άλλων, στη χρήση δακρυγόνων αερίων και κλομπς, θα πρέπει σοβαρά να μας προβληματίσει.

Πολύ σωστά προτείνεται, τόσο στην περίπτωση αυτή αλλά και σε άλλες παρόμοιες, όπου ο έγκλειστος δεν έχει τη δυνατότητα να προασπίσει τα δικαιώματά του, η εισαγωγή και στις ελληνικές φυλακές του θεσμού του «ombudsman», ο οποίος θα φροντίζει για την ορθή και δίκαιη ε-

φαρμογή των διατάξεων και θα επισημαίνει τις αυθαιρεσίες και παρανομίες της διοίκησης.²⁶

Στο πλαίσιο πάντα του υφιστάμενου συστήματος γίνονται και κάποιες (θετικές) εκσυγχρονιστικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης κάποιων δικαιωμάτων, τα περισσότερα από τα οποία εξάλλου είναι συνταγματικά κατοχυρωμένα και —όπως προαναφέρθηκε— αυτονόητα για τους εκτός των τειχών πολίτες. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τα μέχρι τώρα ισχύοντα, γίνεται διάκριση των εγκλειστών σε διαφορετικές ομάδες καθώς και των καταστημάτων κράτησης.²⁷ δίνεται η δυνατότητα σε κάθε κρατούμενο να επιμορφώνεται και να ενημερώνεται με βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές.²⁸ Επίσης, η θρησκευτική αγωγή γίνεται προαιρετική,²⁹ ρύθμιση που εναρμονίζεται προς τη συνταγματική επιταγή. Για πρώτη φορά γίνεται συγκεκριμένη αναφορά για την ιατρική περίθαλψη των κρατουμένων, τα άτομα που στελεχώνουν το υγειονομικό προσωπικό³⁰ και πολλά άλλα.³¹

Δεν θα ήταν πάντως σκόπιμη μια αναλυτική παράθεση και αξιολόγηση των ρυθμίσεων αυτών, διότι το ουσιαστικό ερώτημα που παραμένει είναι κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία μια τέτοιου είδους αποσπασματική αναφορά σε θέματα αυτονόητα, που δεν είναι δυνατόν εκ των πραγμάτων να έχουν σχέση με τον περιορισμό της ελευθερίας κίνησης που επιβάλλεται στα άτομα,³² και να εξαιρείται ο χαρακτήρας των σχετικών αυτών διατάξεων. Σε γενικές όμως γραμμές, ακόμα και στις περισσότερες θετικές διατάξεις, απουσιάζει ένας —έστω και στοιχειώδης— σχεδιασμός, που να θέτει κάποια πλαίσια και να χαράσσει κάποιες κατευθυντήριες γραμμές. Οι νέες ρυθμίσεις που εισάγονται, με αρκετή ομολογούμενης λιποψυχία, χαρακτηρίζονται ως προς τη διατύπωσή τους από ευρύτητα και μεγαλοστομία και εξαγγέλλονται χωρίς δυνατότητα υλοποίησης, λόγω έλλειψης της απαραίτητης υποδομής. Οι αόριστα δοσμένες εκφράσεις, όπως μεταξύ άλλων ο όρος «επιστημονικά κριτήρια»,³³ χαρακτηριστικό αρκετών διατάξεων του νομοθετήματος, στο πλαίσιο της εφαρμογής τους δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο να οδηγήσουν σε επιβολή αυθαιρεσιών εκ μέρους των αρμοδίων, σε συνάρτηση με διάφορες, ακόμα και πολιτικές, σκοπιμότητες.

Πρέπει, τέλος, να αναφερθεί ότι η σύντομη αυτή αναφορά σε ορισμένες από τις ρυθμίσεις του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων σε καμιά περίπτωση δεν φιλοδοξεί να καλύψει τα τεράστια θέματα που αναφύονται από ένα τόσο κρίσιμο νομοθέτημα. Προ-

σπαθεί απλώς να αποτελέσει ερέθισμα για μια ευρύτερη κριτική των διατάξεών του, επισημαίνοντας ορισμένα προβλήματα που αναμένεται ότι θα προκύψουν από την εφαρμογή του, και να προβληματίσει για μια επανεξέταση του όλου συστήματος απονομής δικαιοσύνης.

Ο νέος σωφρονιστικός κώδικας αποτελεί έναν ακόμη κρίκο στην αλυσίδα της ποινικής καταστολής την οποία η κρατούσα αντίληψη επιστρατεύει ως απάντηση στα κοινωνικά προβλήματα, με τα οποία έρχεται αντιμέτωπη η ελληνική κοινωνία.

Τα βήματα φαίνονται να είναι δειλά και προς λάθος κατεύθυνση, και πάντα στο πλαίσιο μιας κατασταλτικής ιδεολογίας, που αρνείται καν να εκσυγχρονιστεί. Οι συνθήκες όμως, τόσο στον κοινωνικό όσο και στον επιστημονικό χώρο, έχουν αρχικά ωριμάσει ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή αποδέσμευση από την αντίληψη αυτή: μια πρώτη προσπάθεια μπορεί να γίνει με το να στρέψουμε την προσοχή σε αυτούς που οι κατασταλτικοί μηχανισμοί τους έχουν ήδη οδηγήσει στο κοινωνικό περιθώριο, που ονομάζεται φυλακή. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η. Δασκαλάκης, *Η μεταχείριση του εγκλήμα-
τός, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή*
1981, σελ. 43.
2. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο κοινής εκδή-
λωσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκλημα-

- τολογίας και της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (15 Ιανουαρίου και 12 Φεβρουαρίου 1988) επιστημονήθηκαν οι σχετικές αδυναμίες και τονίστηκε η ανάγκη σύστασης αναθεωρητικής επιτροπής. Βλ. σχετική δημοσίευση της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου και της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, *Ο νέος σωφρονιστικός κώδικας (Σχέδιο βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων)*, Εισηγητική έκθεση, κείμενο, κριτική, Σάκκουλας, Αθήνα 1988.
3. Δυστυχώς, οι μικρές τροποποιήσεις που έγιναν έως την ψήφιση από το Κοινοβούλιο του τελικού κειμένου δεν κατόρθωσαν να μεταβάλουν στην ουσία τους τις αδυναμίες των αρχικών διατάξεων του νομοσχεδίου, πράγμα άλλωστε μοιραίο μια και τόσο η σύνταξη του νομοσχεδίου όσο και οι κάποιες αλλαγές που ακολούθησαν είχαν αποσπασματικό χαρακτήρα.
 4. Ανάμεσα στις διάφορες τροπολογίες που περιλήφθηκαν στο νόμο 1868/10.10.89 ο οποίος αφορούσε την αναθεώρηση του «δικαστικών κωδίκων», μια λιτής διατύπωσης διάταξη (άρθρο 22, παρ. 2α') αναστέλλει για έναν ακόμη χρόνο, έως την 31η Δεκεμβρίου 1990, την εφαρμογή των ρυθμίσεων σχετικά με τα «Κέντρα Παρατήρησης» και τα «Επιστημονικά Συμβούλια» (άρθρο 15, παρ. 1-3), τα «Κέντρα Ημιελεύθερης Διαβίωσης» (άρθρα 58-60) και την «Εργασία των κρατουμένων» (άρθρα 64-76): παράλληλα παραμένουν σε ισχύ οι περί εργασίας διατάξεις του παλαιού κώδικα. Παρατηρεί, δηλαδή, κανείς ότι το Υπουργείο Δικαιοσύνης —ανεξάρτητα από πολιτική ηγεσία— διστάζει να προχωρήσει στην εφαρμογή των ελάχιστων, έστω, θετικών μέτρων που προβλέπει ο νέος κώδικας. Η επίσημη (μονότονη) δικαιολογία περί έλλειψης πόρων, αφ' ενός είναι ελάχιστα πειστική (αναρωτιέται κανείς, για παράδειγμα, πόσο θα επιβάρυνε την κατάσταση το κονδύλι για τα επιστημονικά συμβούλια), από την άλλη δε κάποτε θα πρέπει να πάψει να αποτελεί το μόνιμο άλλοθι για την απουσία κάποιων έστω εκσυγχρονιστικών προσπαθειών.
 5. Βλ. σχετικά Η. Δασκαλάκη, «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος (αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη), Αθήνα 1988, σελ. 38-47 (42 επ.).
 6. Έχουμε έναν μέσο όρο 7.000 εγκλεισμών σε σύνολο 15 ετών (από το 1971 ως το 1985). Ιδιαίτερα από το 1981 και μετά ο μέσος όρος των εισερχομένων στις ελληνικές φυλακές ανέρχεται σε 4.500 άτομα. Βλ. στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος, *Στατιστική της δικαιοσύνης ετών 1971-1985*, Αθήνα.
 7. Βλ. άρθρο 6, παρ. 2.
 8. Πρβλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, ό.π., σελ. 59.
 9. Βλ. παραπάνω σημ. 5, σελ. 43.
 10. Εκτός φυσικά από την ελευθερία κινήσεων στο χώρο, που δεν συμβιβάζεται με το καθεστώς των κρατουμένων ατόμων: βλ. Η. Δασκαλάκη, «Ο θεσμός της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ό.π., σελ. 32-37 (36).
 11. Βλ. το σχετικό κεφάλαιο για την επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (άρθρα 49 επ.).
 12. Αυτό προκύπτει από τη σύγκριση των παρ. 2 και 3 του άρθρου 51.
 13. Βλ. άρθρο 19 του Συντάγματος.
 14. Πρβλ. G. Kaiser/H.-J. Kerner/H. Schöch, *Strafvollzug*, 3. voll. neubearb. u. erw. Aufl., C.F. Müller, Heidelberg 1982, σελ. 122 και 151.
 15. Βλ. παραπάνω, σημ. 4, για την τύχη αυτών των ρυθμίσεων.
 16. Σύμφωνα με το άρθρο 22, παρ. 3 του Συντάγματος απαγορεύεται οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας.
 17. Το θέμα αυτό είχε ήδη επιστημονήσει ο Η. Δασκαλάκης στο άρθρο του «Ο θεσμός της φυλακής», στην εφημερίδα *Τα Νέα* στις 14 Απριλίου του 1984. Βλ. και αναδημοσίευση του άρθρου αυτού στο ειδικό τεύχος της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών*, ό.π. σελ. 37.
 18. Βλ. άρθρα 52 επ.
 19. Όλα τα είδη αδειών δίνονται κάτω από τριτοετές γραφειοκρατικές διαδικασίες, εξαρτώνται από την αυθαιρεσία του κρίνοντος και ο αριθμός των προϋποθέσεων που απαιτείται να συγκεντρώνει ο κρατούμενος για τη χορήγηση της σχετικής άδειας αποκλείει εκ των πραγμάτων, αν όχι το σύνολο, πάντως τη συντριπτική πλειοψηφία των εγκλειστών από το ευεργέτημα αυτό.
 20. Βλ. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σελ. 60.
 21. Πρβλ. σχετικές εμπειρίες στο γερμανικό σωφρονιστικό σύστημα, H.-D. Schwind/G. Steinhilper/A. Böhm (Hrsg.), 10 Jahre hre Strafvollzugsgesetz. Resozialisierung als alleiniges Vollzugsziel? Kriminalistik, Heidelberg 1988, σελ. 51.
 22. Η. Δασκαλάκη, *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σελ. 61.
 23. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα περιλαμβανόμενα στα υπό στοιχεία β' και ιβ' του άρθρου 87, παρ. 2, όπου οι «ομαδικές θορυβώδεις συγκεντρώσεις χωρίς άδεια», οι «απειλητικές κραυγές», η «θρασύτητα», η «ανάρμοστη συμπεριφορά», οι «κραυγές», ο «θόρυβος», οι «ύβρεις» και οι «βλασφημίες» αποτελούν πειθαρχικά παραπτώματα (!), όχι μόνο εξωπραγματικά (εκτός και αν πρόκειται για τον κανονισμό λειτουργίας μονής), αλλά και τη βάση για αυθαιρεσίες από την πλευρά του προσωπικού της φυλακής.
 24. Μόνο στην περίπτωση που επιβάλλεται η πειθαρχική κύρωση του περιορισμού σε ειδικό κελί επιτρέπεται προσφυγή του κρατούμενου στο δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών (βλ. άρθρο 90, παρ. 7). Και εδώ υπάρχει το εξής άτοπο: «Η προσφυγή αυτή δεν αναστέλλει την εκτέλεση της απόφασης!» Αυτό σημαίνει ότι στην περίπτωση που ο κρατούμενος δικαιωθεί θα έχει προ πολλού εγκλεισθεί σε πειθαρχικό κελί από 1 έως 10 μέρες (όπως ορίζει η σχετική διάταξη του άρθρου 88, παρ. 1στ').
 25. Βλ. άρθρο 93, παρ. 1.
 26. Βλ. σχετική εισήγηση του Τ. Σεράση στο πλαίσιο της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας στις 17 Δεκεμβρίου 1987, με θέμα τις πειθαρχικές κυρώσεις στο «Σχέδιο βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων».
 27. Παρά τα θετικά σημεία της διάκρισης των εγκλειστών σε διαφορετικές ομάδες (νέοι κρατούμενοι ως 21 ετών, ενήλικοι κρατούμενοι που υποβάλλονται για πρώτη φορά σε στερητική της ελευθερίας ποινή και οι υπότροποι, καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα, ειδικές κατηγορίες κρατουμένων, στις οποίες ανήκουν τα άτομα με ψυχοπαθητική προσωπικότητα, οι ψυχικά ασθενείς και οι τοξικομανείς, υπόδικοι και κρατούμενοι για χρέη), η ανυπαρξία κατάλληλης υλικοτεχνικής και επιστημονικής υποδομής (σε θεωρητικό επίπεδο, η διάκριση των καταστημάτων κράτησης σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά δεν αρκεί για να υποδεχτεί τις προαναφερόμενες κατηγορίες εγκλειστών) καθιστά αδύνατη την πρακτική εφαρμογή του διαχωρισμού αυτού.
 28. Βλ. άρθρο 43, παρ. 1.
 29. Βλ. άρθρο 44 του Κώδικα και 13 του Συντάγματος.
 30. Βλ. άρθρο 28 επ.
 31. Πολλές από αυτές τις ρυθμίσεις αποτελούν ήδη καθιερωμένη πρακτική στις ελληνικές φυλακές: η νομοθετική τους κατοχύρωση, όμως, συμβάλλει αναμφισβήτητα στην προάσπιση των «εκκεντρωμένων» αυτών δικαιωμάτων αλλά και στην —ως ένα βαθμό— αποφυγή ενδεχόμενων αυθαιρεσιών εκ μέρους της διοίκησης.
 32. Πολύ σωστά επισημαίνει ο Στ. Αλεξιάδης ότι «κατά την έκτιση της ποινής κατά της ελευθερίας δεν προσβάλλεται ευθέως κανένα άλλο, παρά μόνο το ανθρωπινό δικαίωμα της φυσικής ελευθερίας μετακίνησής στο χώρο». Βλ. σχετικά Στ. Αλεξιάδης, *Η προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά τη διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινής*, εισήγηση στο 42ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας, Αθήνα, 18-22 Δεκεμβρίου 1989.
 33. Βλ., για παράδειγμα, το άρθρο 3 για την ισοσύνη της μεταχείρισης και πρβλ. το άρθρο 40 για τα μέσα αγωγής.

Βασική ελληνική βιβλιογραφία (μετά το 1980)

Επιμέλεια: ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ

Α. Γενικά έργα, μονογραφίες και βοηθήματα

Αλεξιάδης Σ.

- 1983: *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Αναγνωστάκης Σ.

- 1983: *Σωφρονιστικό δίκαιο* (Γενικό και Ειδικό Μέρος), Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Δασκαλάκης Η.

- 1981: *Η μεταχείριση του εγκληματία*, παραδόσεις, α, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.

- 1980-1985: *Στατιστική της Δικαιοσύνης*, Γ, Σωφρονιστική Στατιστική (ετήσια έκδοση).

Ερευνητική Ομάδα Εγκληματολογίας Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών.

- 1983: *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- 1988: «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα» (προκαταρκτική έκθεση), *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 237 επ.

Κουράκης Ν.

- 1985: *Ποινική καταστολή*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Μαργαρίτης Λ.-Παρασκευόπουλος Ν.

- 1984: *Θεωρία της ποινής*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

- 1985: *Σωφρονιστικός Κώδιξ*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη.

Πανούσης Γ.

- 1981: *Σωφρονιστικός Κώδιξ*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1989: *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Φωτάκης Ν.

- 1980: *Ποινή, τροποποίηση της συμπεριφοράς και κοινωνική αναπροσαρμογή*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.

Β. Ειδική βιβλιογραφία: άρθρα και άλλα δημοσιεύματα

Αλεξιάδης Σ.

- 1982: «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο 'ελάχιστο πρόγραμμα' του κινήματος κοινωνικής άμυνας», *Νομικές Μελέτες* — ΙΙΙ, ΕΔΠ/ΔΠΘ, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1984: «Οι άδειες των κρατουμένων που εκτίουν μακρόχρονες ποινές», *Αρμενόπουλος*, 38, σελ. 1 επ.
- 1984α: «Η έκτιση της βραχύχρονης ποινής υπό καθεστώς ημι-ελευθερίας», *Επιστημονική Επετηρίδα ΔΣΘ*, 5.
- 1985: «Το 'Σύνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων' του ΟΗΕ», *Αρμενόπουλος*, 39, σελ. 913 επ.
- 1986: «Η μεταχείριση των κρατουμένων και ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 5-6, σελ. 3 επ.
- 1987: «Γενικές παρατηρήσεις στο 'Σχέδιο Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων': 1987», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 163 επ.

Αμαντίδου Ε.

- 1986: «Η βία στις φυλακές», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 2, σελ. 17 επ.

Αναγνωστάκης Σ.

- 1984: «Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους (και η ελληνική πραγματικότητα)», *Νομικό Βήμα*, 32, σελ. 1.473 επ.
- 1987: «Παρατηρήσεις στο προσχέδιο

- του νέου σωφρονιστικού κώδικα», *Αρμενόπουλος*, 41, σελ. 729-732.
- 1987α: «Παρατηρήσεις στο σχέδιο του νέου σωφρονιστικού κώδικα», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΖ', σελ. 596 επ.
- Αναγνωστάκης Σ.-Θάνου Γ.
- 1982: «Ο θεσμός της δοκιμασίας (Probation)», *Αρμενόπουλος*, 36, σελ. 706 επ.
- Αναγνωστάκης Σ.-Σοφινιάς Ε.
- 1984: «Η απεργία πείνας των κρατούμενων», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΔ', σελ. 113 επ.
- Αναγνωστόπουλος Γ.
- 1988: «Ανοιχτός διαγωνισμός για κλειστή φυλακή», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 23, σελ. 27 επ.
- Αργυρίου-Κυρίτση Σ.
- 1986: *Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού*, Αθήνα.
- Baumann J. (απόδ. Α. Κοτσαλή)
- 1980: «Κατά της ποινής του ισόβιου εγκλεισμού», *Ποινικά Χρονικά*, Λ', σελ. 705 επ.
- Baccaria C. (μτφ. Α. Κοραΐς)
- χ.χ.: *Περί αδικημάτων και ποινών*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Βότσης Γ.
- 1988: «Σωφρονιστικοί νόμοι χωρίς αντίκρουσμα», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 18 Απριλίου.
- Buchholz E. (απόδ. Ν. Λίβου)
- 1988: «Η εξέλιξη του συστήματος ποινικών κυρώσεων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΗ', σελ. 561 επ.
- Γεωργακάκος Σ.-Μπέσκος Π.-Ραβάνης Κ.-Κοσμούπουλος Δ.
- 1987: Πειραματικό επιμορφωτικό πρόγραμμα Κλειστής Φυλακής Αγίου Στεφάνου - Πάτρας, Λαϊκή Επιμόρφωση Ν. Αχαΐας, Πάτρα.
- Γεωργιάδης Γ.
- 1989: «Όχι στο άβατο των φυλακών», εφημ. *Η Πρώτη*, 10 Οκτωβρίου.
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.
- 1987: «Το Επταπύργιο και οι παραώλαγές του», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 1 Φεβρουαρίου.
- 1988: «Η θανατική ποινή από εγκληματολογική σκοπιά», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 2, σελ. 43 επ.
- Γούλας Γ.
- 1985: *Το άδικο και το δίκαιο* (Η ποινική τύχη των ανηλίκων, σελ. 52 επ./Σωφρονιστική ανεπάρκεια, σελ. 58 επ.), Θεσσαλονίκη.
- Δασκαλάκης Η.
- 1988: «Ο θεσμός της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 32 επ.
- 1988α: «Οι επιστημονικές τάσεις έναντι του προβλήματος της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 38 επ.
- Δεγλερής Π.-Κορυφίδου Ε.-Νικολόπουλος Γ.
- 1988: «Φυλακές και ποινικό σύστημα στο 'Surveiller et Punir' του Μισέλ Φουκώ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 97 επ.
- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νομική Σχολή, Φροντιστήριο Σωφρονιστικής.
- 1981 και 1982: *Σωφρονιστικά σπονδαστικά μελήματα*, Ι. Π. Κομοτηνή.
- Δημόπουλος Χ.
- 1981: «Προβληματισμοί πάνω στη μετατροπή των στερητικών της ελευθερίας ποινών», *Νομικές Μελέτες - Π. ΕΔΠ/ΔΠΘ*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Δήμος Θεσσαλονίκης, Γραφείο Νεολαίας (επιμ. Ν. Γαβαλάς)
- 1986: «Οι νεαροί παραβάτες. Κοινωνική ένταξη ή αντιπαλότητα», Σεμινάριο, 12-14 Δεκεμβρίου 1985.
- Δημούλης Δ.
- 1989: «Από τη διγαμία στην αναπαγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου (η ποινική καταστολή στο αστικό κράτος», *Θέσεις*, 29, σελ. 39 επ.
- Διάκος Κ.
- 1987: «Ποινή, σωφρονισμός και κοινωνική αλλαγή», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 30 Ιουνίου.
- Δρατζίδης Θ.
- 1988: «Το έγκλημα του τύπου», *Σχολιαστής*, 64, σελ. 48 επ.
- Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου - Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας
- 1988: *Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Ένωση Αναρχικών
- 1988: «Νέος Σωφρονιστικός Κώδικας. Η ιστορική αλλαγή στο ρόλο των φυλακών», *Αναρχία*, 8, σελ. 1, 3.
- Ευθυμίου Π.
- 1987: «Ιδεολογία και φυλακή», εφημ. *Το Βήμα*, 1 Φεβρουαρίου.
- Ζαραφώνιου Χ.
- 1987: «Ημιελευθερία: Μια βασική μορφή σωφρονιστικής μεταχείρισης όπως προβλέπεται στο γαλλικό Κώδικα Ποινικής Δικονομίας», *Νομικό Βήμα*, 35, σελ. 1.130 επ.
- Hammet Th. (μτφ.-σχόλια Β. Καρύδη)
- 1987: «Aids στις φυλακές. Ζητήματα και επιλογές», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α. σελ. 32 επ.
- Kaiser G. (απόδ. Α. Κοτσαλή)
- 1982: «Σκόπιμη ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΒ', σελ. 833 επ.
- Καρατζαφέρης Σ.
- 1987: «Ο κ. Γενικός και το αίσχος των φυλακών», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 24 Ιανουαρίου.
- Κιάος Ν.
- 1986: «Πίσω από τα σίδερα της φυλακής», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 25 Σεπτεμβρίου.
- 1988: «Αντιστασιακοί και ξέχασαν τις φυλακές», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 14 Απριλίου.
- Κόγκαν Β. (μτφ. Η. Πέππα)
- 1988: «Ποινή: Προβλήματα ουμανισμού», στο *Ζητήματα εγκληματολογικού προβληματισμού στη Σοβιετική Ένωση*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Κουλούρης Ν.
- 1986: «Probation (Δοκιμασία)», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 3, σελ. 12 επ.
- Κουράκης Ν.
- 1986: *Ποινικό Δίκαιο και οντοπία*, Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία — Διεθνές Κέντρο Ανθρωπιστικών Μελετών, Αθήνα.
- 1987: «Συγκριτικές παρατηρήσεις για την έκταση της στερητικής της ελευθερίας ποινής», στο *Το γερμανικό Ποινικό Δίκαιο*, Η. Jescheck (απόδ. Ν. Κουράκη, Σ. Καρεκλά, Ν. Λίβου), Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- 1988: «Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 130 επ.
- 1988α: «Η κατάργηση της θανατικής ποινής: Παλαιότερες εξελίξεις και σύγχρονες προοπτικές», *Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας*, 2, σελ. 58 επ.

- Λαμνίδης Π.
— 1984: «Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην περίπτωση του κρατουμένου», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΔ', σελ. 978 επ.
- Λαμπροπούλου Ε.
— 1986: «Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα;», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΣΤ', σελ. 419 επ.
— 1988: «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου 'μεταχείριση' του Σχεδίου του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (1987)», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΗ', σελ. 161 επ.
- Lenckner Th. (απόδ. Α. Κοτσαλή)
— 1982: «Ποινική δίκη και κοινωνικοποίηση εγκληματιών», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΒ', σελ. 1 επ.
- Λιάνης Γ.
— 1982: *Φυλακές - Ν. Κοεμτζής*, Κάκτος.
— 1987: «Φυλακές. 'Φίδια μπλεγμένα με οχιές'», εφημ. *Τα Νέα*, 11 Φεβρουαρίου.
- Λογοθέτης Κ.
— 1989: «Η Δικαιοσύνη χθες και σήμερα», εφημ. *Η Πρώτη*, 4 Σεπτεμβρίου.
- Μανιτάκης Α.
— 1987: «Τα συνταγματικά δικαιώματα των φυλακισμένων», *Πολίτης*, 75, σελ. 54 επ.
— 1989: «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΘ', σελ. 161 επ.
- Μαραγκοπούλου Α.-Τζαννετάκης Χ.
— 1987: «Αντικείμενα και χώρος σε ολοκληρωτικά ιδρύματα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 67, σελ. 206 επ.
- Μεγαλοοικονόμου Θ.
— 1988: «Το μεταρρυθμιστικό κίνημα στο ποινικό και ψυχιατρικό σύστημα. Παγίδες και αδιέξοδα», *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 21-22, σελ. 23 επ.
- Μερακλής Μ.
— 1984: «Σωφρονισμός που σκοτώνει», εφημ. *Έθνος*, 30 Ιουλίου.
- Μεταξάς Α.
— 1987: «Η σύμβαση για τη μεταφορά των καταδίκων», *Ποινικά Χρονικά*, ΛΖ', σελ. 573 επ.
- Μιχαλόπουλος Θ.
— 1987: «Τα κάτεργα», *Σχολιαστής*, 47, σελ. 14.
- Μοσιάλος Χ.
— 1988: «Τα δικαιώματα των κρατουμένων και το Aids», *Σχολιαστής*, 64, σελ. 56 επ.
- Μπάκας Χ.
— 1983: «Προβληματισμός για το αδιέξοδο της φυλακής», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Σεπτεμβρίου.
- Μπαλέρμας Ε.
— 1984: *Το ημερολόγιο ενός βαρυνομένου*, Κέδρος, 1984.
- Μπεζέ Λ.
— 1985: *Ανήλικοι παραβάτες*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Μπέρκνερ Ρ.-Κούτσελας Γ.
— 1986: «Μέσα κι έξω», *Convoy*, 6, σελ. 26 επ.
- Μπιτσαξής Π.
— 1984: «Δύσκολο εγχείρημα η αλλαγή στο σωφρονιστικό σύστημα», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 2 Δεκεμβρίου.
- Νεβέσκας Θ.
— 1988: «Ποινικό δίκαιο και αποτελεσματικότητα», εφημ. *Η Πρώτη*, 3 Νοεμβρίου.
- Πανούσης Γ.
— 1985: «Φυλακή: Γιατί και για ποιους;», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 13 Σεπτεμβρίου.
— 1988: *Το «ζητούμενο» στην Εγκληματολογία*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Παπαδοπούλου Π.
— 1988: «Γνώσσα και φυλακή», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 163 επ.
- Παπαθεοδώρου Θ.
— 1987: «Ανάλυση της απόφασης Νο R (87) 3 της Επιτροπής Υπουργών των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης για το ευρωπαϊκό σωφρονιστικό σύστημα», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 169 επ.
- Παπαναστασάτος Μ.
— 1987: «Όταν κρατούν άλλοι τα κλειδιά», *Κάτα*, 10, σελ. 24 επ.
- Παπαρρόδου Ε.
— 1989: «Αρχιτεκτονική και φυλακές», *Σχολιαστής*, 76, σελ. 22 επ.
- Παππάς Β.
— 1986: *Το ποινικό πρόβλημα*, Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα.
— 1987: *Η νφ' όρον αναστολή εκτέλεσως της ποινής ως μέτρο αντεγκληματικής πολιτικής*, Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, Α' Πανελλήνιο Συνέδριο, Αφοί Σάκκουλα, Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος Ν.
— 1988: «Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας μέσων του ποινικού δικαίου ανηλίκων», *Νομικό Βήμα*, 36, σελ. 732 επ.
- Πασουκάνης Ε. (μτφ. Α. Χριστόπουλος-Μ. Ζορμπά)
— 1985: *Μαρξισμός και δίκαιο*, Οδυσσέας.
- Πατούρης Ν.
— 1982: «Τα αιτήματα των φυλακισμένων του Κορυδαλλού και οι κανόνες του Συμβουλίου της Ευρώπης και των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των φυλακισμένων», *Νομικό Βήμα*, 30, σελ. 609 επ.
- Πετρόπουλος Η.
— 1980: *Της φυλακής*, Νεφέλη.
- Πλωρίτης Μ.
— 1987: «Το κράτος του Επταπυργίου και τα προπύργια του Κράτους», εφημ. *Το Βήμα*, 25 Ιανουαρίου.
- Reeb W. (μτφ. Π. Πικραμένος)
— 1988: *Η αναζήτηση για τον ιδανικό τρόπο εξόντωσης - Φυλακές και Αρχιτεκτονική*, Αμχανία, Αθήνα.
- Ρούσσοι Χ.
— 1987: «Φυλακές Αλικαρνασσού - Φυλακές Κέρκυρας. Βασανισμοί κρατουμένων», *Της Φυλακής*.
- Σινόπουλος Π.
— 1985: «Η εργασία των εγκλείστων βοηθάει στην επαγγελματική τους αποκατάσταση μετά την αποφυλάκιση;», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 56, σελ. 147 επ.
— 1988: «Το ιερό και το βέβηλο στη ζωή των φυλακισμένων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 68Α, σελ. 209 επ.
- Σκαραγκάς Δ.
— 1987: «Ο ακαταλόγιστος εγκλειστος ψυχοσθενής. Ποινικός ή ψυχιατρικός εγκλειστος;», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 133 επ.
- Σπινέλλη Κ.
— 1982: *Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σπινέλλης Δ.
— 1984: *Εισαγωγή στις ποινικές και εγκληματολογικές επιστήμες*, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Τράγκας Γ.
— 1980: *Κορυδαλλός 1975-1979. Ημερολόγιο φυλακής*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Τσαλίκoglou Φ.

- 1981: «Η ιστορία μιας αυτοκτονίας ή η παθολογία ενός θεσμού», εφημ. *Το Βήμα*, 22 Μαρτίου.
- 1982: «Ελληνική αντεγκληματική πολιτική. Μια επίπονη πορεία αναμόρφωσης», εφημ. *Το Βήμα*, 4 Ιουνίου.
- 1986: «Φυλακές. Η εμπειρία του χαμένου παιχιδιού», *Κριτική Κοινωνία*, 1, σελ. 20 επ.
- 1989: *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Τσανανάς Γ.

- 1987: «Φυλακές και φυλακισμένοι. Προσέγγιση κοινωνιο-παιδαγωγική και ανθρωπιστική», *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α, σελ. 39 επ.

Τσιανίκας Χ.

- 1986: *Πίσω από τα κάγκελα*, Αθήνα.

Τσιλιμιγκάκη Β.

- 1987: «Οι καινοτομίες και οι σημαντικότερες ρυθμίσεις του νέου κώδικα για τη μεταχείριση των κρατουμένων», *Κοινωνική Εργασία*, 2, σελ. 145 επ.

Τσουραμάνης Χ.

- 1988: «Η δημοσιότητα στη σωφρονιστική δραστηριότητα», *Αρχείο Νομολογίας*, σελ. 201 επ.

Φουκώ Μ.

(μτφ. Κ. Χατζηδήμου-Ι. Ράλλη)

- 1989: *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Ράππας.

Χατζηνικολάου Μ.

- 1986: «Τάσεις και εξελίξεις της σωφρονιστικής πολιτικής στις ΗΠΑ», *Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης*, τ. 4, σελ. 19 επ.

Ψαρουδάκης Ν.

- 1985: *Η φυλακή*, Μήνυμα, Αθήνα.

Γ. Ειδικά έντυπα και αφιερώματα

- 1980, 1981, 1985, 1986: *Της φυλακής*, (χωρίς άλλα στοιχεία).
- 1981: *Η κοινωνία των φυλακών* (έκδοση της Ομάδας Πληροφόρησης και Αλληλεγγύης).
- 1984: *Διαβάζω*, 99: «Βιβλίο και φυλακή», σελ. 12 επ.
- 1987: *Εντεκτήριο 1*: «Σελίδες για τη φυλακή», σελ. 3 επ.
- 1987: *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α: «Για το σωφρονιστικό σύστημα», σελ. 113 επ.
- 1987: *Ιδεοδόρμιο* (ειδικό τεύχος): «Φυλακές και σωφρονισμός».

Δ. Πρακτικά επιστημονικών συναντήσεων

- 1988: *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων (ε-πανεκπαίδευση-επανένταξη)*, Ελληνογαλλικό Συμπόσιο, Αθήνα, 14-16 Οκτωβρίου (υπό έκδοση).
- 1989: *Προβλήματα της ποινικής καταστολής και του ποινικού σωφρονισμού*, Ελληνογερμανική Συνάντηση Ποινικού Δικαίου, Κομοτηνή, 16-17 Μαρτίου (υπό έκδοση).
- 1989: *Η στέρηση της ελευθερίας στα πλαίσια του ποινικού συστήματος από την άποψη των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, 42ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας, Αθήνα, 18-22 Δεκεμβρίου (υπό έκδοση).

Το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής: Βρεφοκτονία και ευθανασία

ΣΟΥΖΥ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

1. Εισαγωγή - Δυο περιπτώσεις

ΑΣ ΣΚΕΦΘΟΥΜΕ την παρακάτω περίπτωση. Ένα βρέφος γεννιέται με το σύνδρομο Down – τη μόνιμη διανοητική καθυστέρηση που είναι γνωστή ως «μογγολισμός». Όπως συμβαίνει συχνά σε τέτοιες περιπτώσεις, το βρέφος έχει επιπρόσθετα προβλήματα. Το σοβαρότερο από αυτά είναι ότι ο οισοφάγος του δεν είναι κανονικά διαμορφωμένος, ώστε να μην μπορεί να τραφεί φυσιολογικά. Ο παιδίατρος ενημερώνει τους γονείς ότι με χειρουργική επέμβαση είναι δυνατόν να διορθωθεί ο παραμορφωμένος οισοφάγος και ότι μια τέτοια εγχείρηση, μολονότι επικίνδυνη, έχει αρκετές πιθανότητες επιτυχίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η διανοητική καθυστέρηση του παιδιού ενδέχεται να βελτιωθεί. Οι γονείς αποφασίζουν ότι θα ήταν προς το συμφέρον του παιδιού τους, αλλά και αυτών των ιδίων, να μη γίνει η εγχείρηση. Χωρίς αυτήν όμως το βρέφος δεν μπορεί να τραφεί και σε λίγες μέρες πεθαίνει από αφιδάτωση και μόλυνση.

Ας σκεφθούμε μια άλλη περίπτωση. Η κ. Florian υποφέρει από την ασθένεια Alzheimer, η οποία προσβάλλει τον εγκέφαλο και δεν μπορεί ακόμα να θεραπευθεί. Τα αποτελέσματα της ασθένειας αυτής είναι συντριπτικά. Ενώ ο εγκέφαλος φθείρεται μέρα με την ημέρα, ο ασθενής καταλήγει να χάσει όλα τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας. Αμέσως μετά την προσβολή της από την ασθένεια, η κ. Florian χάνει την ικανότητα να κάνει ακόμα και απλά πράγματα, και της δημιουργούνται υπερβολικοί φόβοι. Καθώς η ασθένεια προχωρεί, ο σύζυγός της είναι αναγκασμένος να την ταΐζει κρατώντας το στόμα της ανοικτό, ενώ η ίδια φτάνει στο σημείο να μπορεί να αρθρώσει μόνο δύο λέξεις: «φωτιά» και «πόνος». Η ασθένεια Alzheimer είναι ανίατη αλλά δεν είναι θανατηφόρα – ο προσβεβλημένος από αυτήν ασθενής μπορεί να ζήσει για πολλά χρόνια. Γνωρίζοντας το γεγονός αυτό ο κ. Florian, που αγαπάει τη γυναίκα του υπερβολικά, αποφασίζει να δώσει τέλος στην οδύνη της και την πυροβολεί.¹

Περιπτώσεις όπως οι παραπάνω – η πρώτη παράδειγμα βρεφοκτονίας, και η δεύτερη ευθανασίας – δεν είναι ασυνήθιστες και γίνονται επιπλέον αιτίες ηθικών ερωτημάτων ιδιαίτερης σημαντικότητας,

όπως: α. Ήταν ηθικά δικαιολογημένη η απόφαση να μη χειρουργηθεί το βρέφος με το σύνδρομο Down; Δε θα υπήρχε βέβαια θέμα για το αν θα έπρεπε να γίνει η εγχείρηση σε περίπτωση που το βρέφος δεν ήταν προβληματικό. Θα μπορούσε λοιπόν να θεωρηθεί η διανοητική του καθυστέρηση ως καλός ηθικός λόγος για το ότι το νεογνό αφέθηκε να πεθάνει; β. Έπραξε ο κ. Florian κατά τρόπο ηθικά δικαιολογημένο; Έδωσε την εξήγηση ότι σκότωσε τη γυναίκα του διότι η ζωή της ήταν μαρτύριο και, επιπλέον, όντας δεκαεπτά χρόνια μεγαλύτερος από αυτήν, δεν ήθελε να πεθάνει πρώτος και να την αφήσει μόνη. Αποτελεί όμως η εξήγηση αυτή επαρκή δικαιολόγηση της πράξης του; Από τη νομική πλευρά, βέβαια, σε οποιαδήποτε χώρα της Δύσης, ούτε οι γονείς του μογγολικού βρέφους ούτε ο κ. Florian είχαν δικαίωμα να πράξουν όπως έπραξαν, και θα μπορούσαν να κατηγορηθούν και να κηρυχθούν ένοχοι φόνου. (Λέω «θα μπορούσαν» διότι, μολονότι οι νόμοι αποορίζουν τέτοιες πράξεις, δεν είναι ασυνήθιστη η περίπτωση κατά την οποία οι δικαστές και οι ένορκοι δεν συμφωνούν με τους νόμους και αρνούνται να καταδικάσουν τους κατηγορούμενους.) Αλλά δε μας ενδιαφέρει η νομική σκοπιά εδώ. Αυτό που είναι άμεσος ενδιαφέροντος είναι το ηθικό ερώτημα: έπραξαν κατά τρόπο ηθικά επιτρεπτό οι γονείς του μογγολικού παιδιού από τη μια πλευρά, και ο κ. Florian από την άλλη;

Όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με δύσκολα ηθικά ερωτήματα όπως αυτά, έχουμε την τάση να αναζητάμε απλές απαντήσεις. Στην προκειμένη περίπτωση μια τέτοια απάντηση είναι ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία. Έτσι, τόσο η ζωή του βρέφους με το σύνδρομο Down όσο και η ζωή της κ. Florian δεν διαφέρουν σε αξία από τη ζωή κανονικών ατόμων. Δεδομένου όμως ότι θα ήταν ανεπίτρεπτο να τερματίσουμε τη ζωή ενός κανονικού ατόμου, ήταν ανεπίτρεπτη η πράξη κατά την οποία αφέθηκε το μογγολικό βρέφος να πεθάνει, καθώς επίσης και αυτή του κ. Florian.

2. Το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής

Η άποψη ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία αποκαλείται πολλές

της «ιερότητας» της ανθρωπίνης ζωής. Εξάλλου το δόγμα αυτό περιγράφεται στη βιβλιογραφία κατά ποικίλους άλλους τρόπους: «η ανθρώπινη ζωή είναι μη αναγώγιμη αξία»· «η ανθρώπινη ζωή έχει άπειρη αξία»· «η ανθρώπινη ζωή είναι πολύτιμη»· «όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσα

φορές στη φιλοσοφική βιβλιογραφία ως «δόγμα της ιερότητας της ανθρωπίνης ζωής». Καθώς η λέξη «ιερότητα» έχει θρησκευτική χροιά, θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί το δόγμα αυτό ως θρησκευτικό. Όμως, μολονότι έχει τις ρίζες του στη χριστιανική παράδοση –όπως θα αναπτύξω αργότερα–, το δόγμα συναντάται σήμερα, και γίνεται από πολλούς αποδεκτό, στο πλαίσιο μιας ευρείας μη θρησκευτικής ηθικής. Η ιδέα στη βάση του δόγματος αυτού είναι ότι η ανθρώπινη ζωή έχει από μόνη της αξία, και δεν έχει αξία ως μέσο για κάτι άλλο που είναι από μόνο του πολύτιμο όπως, για παράδειγμα, τις ιδιότητες που είναι δυνατόν να εμπεριέχει – λ.χ. ευτυχία, αυτογνωσία, λογική, αυτονομία ή απλώς συνείδηση. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την άποψη, αν το βρέφος με το σύνδρομο Down είχε χειρουργηθεί με επιτυχία, η διανοητική του καθυστέρηση δε θα επηρέαζε την αξία της ζωής του. Η ζωή του θα είχε από μόνη της αξία, άσχετα από τη σχετικά χαμηλή της ποιότητα. Για τον ίδιο λόγο, αν ο κ. Florian δεν είχε δώσει τέλος στη ζωή της συζύγου του, η άθλια ποιότητα της ζωής της τελευταίας δε θα επηρέαζε με κανένα τρόπο την αξία της ζωής της.

Η σχέση ανάμεσα στην άποψη ότι η ανθρώπινη ζωή έχει αξία καθαυτή και στην άποψη ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία είναι προφανής: η πρώτη συνεπάγεται τη δεύτερη. Και οι δύο απόψεις κατατάσσονται στο δόγμα

δικαιώματα». Όσον αφορά το τελευταίο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το δικαίωμα ζωής θεωρείται ως ένα –το πιο βασικό– από τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσα δικαιώματα συνεπάγεται την απαγόρευση διακρίσεων ανάμεσα στα δικαιώματα ζωής διαφόρων ανθρώπων.²

Η άποψη ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία έχει κάποια διαισθητική γοητεία για τους περισσότερους από μας στο δυτικό κόσμο και, όπως προανέφερα, μας εφοδιάζει με απλές και ξεκάθαρες απαντήσεις σε δύσκολα ηθικά ερωτήματα, σαν αυτά που τέθηκαν παραπάνω. Η γοητεία της δε θα έπρεπε να μας εκπλήσσει, αν λάβουμε υπόψη μας τη μακρά της ιστορία –που αρχίζει με τον Χριστιανισμό– και την περαιτέρω συνεχή επιρροή της στις αξίες του δυτικού πολιτισμού. Όμως παρ' όλη τη σημαντική επιρροή της στους τρόπους μας του σκέπτεσθαι, η άποψη αυτή δεν μπορεί να αντισταθεί σε κριτική ανάλυση. Καταρχήν έχει ορισμένες πρακτικές συνέπειες που θα ήταν δύσκολο να γίνουν αποδεκτές.

3. Μια απαράδεκτη πρακτική συνέπεια του δόγματος

Ας υποθέσουμε ότι ένα βρέφος γεννιέται χωρίς, ή με ελάχιστο, εγκέφαλο. Ένα στα δύο χιλιάδες βρέφη περίπου γεννιέται με αυτή την αναπηρία, και παρόλο που είναι δυνατόν το νεογέννητο να πεθάνει

στη γέννα ή αμέσως μετά, με τα σύγχρονα ιατρικά μέσα μπορεί να κρατηθεί στη ζωή για βδομάδες ή και για μήνες. Ωστόσο, ακόμη κι αν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα, ποτέ δεν αποκτά συνείδηση. Τιθεται το ερώτημα: θα έπρεπε να προσφέρουμε στο βρέφος αυτό υποστηρικτική θεραπεία για να το παρατείνουμε τη ζωή, ή θα ήταν ηθικά προτιμότερο να την παραλείψουμε και να το αφήσουμε να πεθάνει;

Ας σκεφθούμε επίσης την υποθετική περίπτωση κατά την οποία ένα άτομο παθαίνει καρδιακή προσβολή και πέφτει σε κώμα. Οι γιατροί του χορηγούν αμέσως αναπνευστική βοήθεια και παρεντερική σίτιση. Καθώς όμως αυτοί κρίνουν ότι οι πιθανότητες για να επανέλθει από το κώμα είναι σχεδόν ανύπαρκτες, οι συγγενείς του ζητούν να σταματήσει η υποστηρικτική θεραπεία και να αφεθεί να πεθάνει. Γεννιέται το ερώτημα: θα ήταν ηθικά επιτρεπτό να αποκοπεί ο ασθενής από τα συστήματα υποστηρικτικής θεραπείας;

Οι περισσότεροι από μας θα συμφωνούσαν ότι οι γιατροί δε θα έπρεπε (με την ηθική σημασία του «πρέπει») να κάνουν προσπάθεια με τεχνητά μέσα να παρατείνουν τη ζωή ανθρώπων με τόσο σοβαρά προβλήματα όσο τα παραπάνω. «Ποιος ο λόγος να κάνουν κάτι τέτοιο;» θα μπορούσε πολύ ορθά κάποιος να αναρωτηθεί. «Με το να παραταθεί η ζωή σε τέτοιες περιπτώσεις δε δημιουργούνται προοπτικές για μια ζωή που να αξίζει τον κόπο». Ωστόσο αυτή η αντίληψη της κοινής λογικής έρχεται σε αντίθεση με την άποψη ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία. Διότι, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, η ζωή λ.χ. ενός βρέφους δίχως εγκέφαλο είναι ίσης αξίας με τη ζωή ενός βρέφους χωρίς καμιά αναπηρία. Και η ζωή ενός ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα έχει την ίδια αξία με τη ζωή ενός ασθενή που έχει καλές προοπτικές να επανέλθει σε μια φυσιολογική κατάσταση. Αν λοιπόν πιστεύουμε ότι οι γιατροί έχουν ηθική υποχρέωση να χορηγήσουν υποστηρικτική θεραπεία στο βρέφος χωρίς καμιά αναπηρία ή στον ασθενή που έχει καλές προοπτικές για μια φυσιολογική ζωή –και αναμφίβολα το πιστεύουμε–, τότε πρέπει να δεχθούμε ότι είναι ηθικά υποχρεωτικό οι γιατροί να προσφέρουν υποστηρικτική θεραπεία στο βρέφος χωρίς εγκέφαλο ή στον ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα. Η άποψη ότι οι ζωές όλων των ανθρώπων έχουν την ίδια αξία οδηγεί στο απαράδεκτο συμπέρασμα ότι οι γιατροί έχουν ηθική υποχρέωση να χρησιμοποιούν τεχνητά μέσα για να παρατείνουν τη ζωή όλων τους των ασθενών, ανεξάρτητα από τις προοπτικές που αυτοί έχουν για μια ζωή με ποιότητα.³

4. Η διάκριση «συνήθους/ασυνήθους»

Τόσο βαθιά ριζωμένο είναι το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής στις πολιτιστικές μας αξίες, και επομένως στην ηθική μας συνείδηση, που ακόμα και όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την παραπάνω πρακτική του συνέπεια αρνούμαστε να το απορρίψουμε – «πώς θα μπορούσαμε να απορρίψουμε ένα τόσο ευγενές δόγμα;» Προσπαθούμε λοιπόν να βρούμε τρόπους να παραποιήσουμε αυτή τη συνέπεια ώστε να πάψει να απειλεί το δόγμα. Ένας τέτοιος τρόπος επικαλείται την επανομαζόμενη «διάκριση συνήθους/ασυνήθους» (ordinary/extraordinary distinction).⁴ Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, οι γιατροί δεν έχουν ηθική υποχρέωση να χορηγήσουν σ' έναν ασθενή υποστηρικτική θεραπεία αν αυτή είναι «ασυνήθης». Ασυνήθης μέσα θεραπείας είναι ηθικά προαιρετικά. Μόνο «συνήθης» μέσα είναι ηθικά επιβεβλημένα. Εφόσον λοιπόν για να κρατηθεί στη ζωή λ.χ. ένα βρέφος χωρίς εγκέφαλο ή ένας ασθενής σε κωματώδη κατάσταση απαιτούνται ασυνήθης μέσα θεραπείας, είναι συνεπές με το δόγμα ν' αρνηθούν οι γιατροί να τα προσφέρουν και να αφήσουν τον ασθενή να πεθάνει.

Το ερώτημα βέβαια είναι τι σημαίνουν αυτοί οι όροι. Πώς διαφέρει μια συνήθης θεραπεία από μια ασυνήθη; Έχει προβληθεί η άποψη ότι συνήθης μέσα θεραπείας είναι κοινά, εύκολα και φθηνά· και ασυνήθης μέσα είναι σπάνια, δύσκολα και ακριβά. Αυτή η ερμηνεία της διάκρισης έχει το πλεονέκτημα ότι είναι απλή, πλην όμως είναι προβληματική. Καταρχήν δεν μας δίνει ξεκάθαρα όρια: πόσο κοινή, πόσο εύκολη και πόσο φθηνή πρέπει να είναι μια θεραπεία για να μπορέσει να χαρακτηριστεί ως «συνήθης»; Και πόσο σπάνια, πόσο δύσκολη, πόσο ακριβή για να μπορέσει να χαρακτηριστεί ως «ασυνήθης»; Επιπλέον η ερμηνεία αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μια συνήθης θεραπεία δεν είναι πάντα ηθικά επιβεβλημένη.⁵ Ας υποθέσουμε ότι ένας ασθενής που υποφέρει από κάποια θανατηφόρα και εξαιρετικά επίπονη ασθένεια παρουσιάζει διαβήτη. Θα ήταν φυσικό να σκεφθούμε ότι ο γιατρός δεν έχει ηθική υποχρέωση να του χορηγήσει ινσουλίνη για να προλάβει το ενδεχόμενο διαβητικού κώματος. Τουναντίον, ένα τέτοιο κώμα στην περίπτωση αυτή θα ήταν ευτύχημα. Και όμως, η ινσουλίνη είναι μια συνήθης θεραπεία: πολύ κοινή, χορηγείται εύκολα, φθηνή. Ας σκεφθούμε την περίπτωση στην οποία ο ίδιος ασθενής παρουσιάζει πνευμονία. Θα ήταν ηθικά υποχρεωμένος ο γιατρός να του χορηγήσει αντιβιοτικά για να καταπολεμήσει την ασθένεια που θα έδινε τέλος στην οδύνη του πιο γρήγορα; Και όμως, τα αντιβιοτικά είναι επίσης

κοινά, χορηγούνται εύκολα και είναι και φθηνά.

Εν όψει των δυσκολιών που παρουσιάζονται στην παραπάνω ερμηνεία της διάκρισης ανάμεσα στη συνήθη και στην ασυνήθη θεραπεία, έχουν γίνει μερικές άλλες προσπάθειες ερμηνείας από υπο-

στηρικτές του δόγματος της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής. Μια σημαντική προσπάθεια προέρχεται από τον ιησουίτη θεολόγο G. Kelly. Σύμφωνα με τον Kelly «συνήθης μέσα για να διατηρηθεί κάποιος ασθενής στη ζωή είναι όλα τα φάρμακα και όλες οι θεραπείες και οι εγχειρήσεις, που προσφέρουν λογική ελπίδα οφέλους για τον ασθενή», ενώ «ασυνήθης μέσα είναι όλα αυτά τα φάρμακα και όλες αυτές οι θεραπείες και οι εγχειρήσεις που... αν χρησιμοποιούνταν, δε θα πρόσφεραν λογική ελπίδα οφέλους».⁶

Έχουμε εδώ έναν ορισμό των όρων «συνήθης» και «ασυνήθης», όχι σε σχέση με τη φύση των μέσων θεραπείας που χρησιμοποιούνται, αλλά σε σχέση με αυτό που είναι, ή που δε θα μπορούσε να είναι, προς όφελος του ασθενή αντίστοιχα. Πώς μπορούμε όμως να καθορίσουμε τότε η υποστηρικτική θεραπεία θα ωφελήσει έναν ασθενή; Μια απλή απάντηση είναι ότι μια τέτοια θεραπεία είναι προς όφελος του ασθενή αν στην πραγματικότητα επιτύχει να του παρατείνει τη ζωή – διότι η παράταση ζωής είναι προς όφελός του. Ωστόσο δεν αληθεύει ότι η παράταση της ζωής ενός ατόμου του είναι πάντα κάτι ωφέλιμο. Το αν η συνέχιση ζωής είναι κάτι ωφέλιμο στο υποκείμενο εξαρτάται από την ποιότητα της ζωής αυτής. Έτσι, για ένα βρέφος χωρίς εγκέφαλο ή για έναν ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα, η προσωρινή συνέχιση ζωής δεν είναι όφελος, εφόσον η ποιότητα ζωής είναι εξαιρετικά χαμηλή: οι ασθενείς αυτοί δεν μπορούν

να έχουν καν εμπειρίες. Για έναν ασθενή που μπορεί να θεραπευθεί και να ζήσει φυσιολογικά, όμως, η συνέχιση ζωής είναι όφελος.⁷

Βλέπουμε λοιπόν ότι σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει ο Kelly στη διάκριση συνήθους/ασυνήθους, για να μπορέσουμε να καθορίσουμε αν μια υποστηρικτική θεραπεία είναι λ.χ. συνήθης, πρέπει πρώτα ν' αποφασίσουμε αν η συνέχιση της ζωής του ασθενή θα του ήταν ωφέλιμη, δεδομένης της πιθανής ποιότητας της ζωής αυτής. Σ' αυτή την περίπτωση όμως, παρά την άποψη του Kelly, η διάκριση συνήθους/ασυνήθους δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί από ένα γιατρό ως κριτήριο για το πότε να προσφέρει, και πότε να παραιλείται να προσφέρει, σ' έναν ασθενή υποστηρικτική θεραπεία. Διότι ο γιατρός πρέπει να αποφασίσει πρώτα αν μια τέτοια θεραπεία θα ήταν προς όφελος του ασθενή, δηλαδή αν ο ασθενής θα μπορούσε να έχει μια ζωή με ποιότητα, και μετά να απαντήσει στο ερώτημα αν είναι συνήθης ή ασυνήθης.

Σύμφωνα με την άποψη του Kelly, μια κρίση για το αν κάποια θεραπεία είναι συνήθης ή ασυνήθης φαίνεται εκ πρώτης όψεως να αφορά τη φύση των μέσων θεραπείας που χρησιμοποιούνται, αλλά στην πραγματικότητα αφορά το αν η συνέχιση της ζωής κάποιου ασθενή είναι επιθυμητή. Εν όψει της ποιότητας ζωής που είναι πιθανόν αυτός να έχει. Φαίνεται λοιπόν ότι πίσω από τη διάκριση σήθους/ασυνήθους βρίσκεται μια υποσυνεί-

δητη προσπάθεια απόκρυψης κρίσεων που αξιολογούν την ποιότητα ζωής ασθενών – κρίσεις που δεν επιτρέπεται βέβαια να διαμορφώσουν οι υποστηρικτές της άποψης, όπως ο Kelly, ότι όλες οι ανθρώπινες ζωές έχουν την ίδια αξία.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να πούμε

ότι το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής έχει μια απαράδεκτη πρακτική συνέπεια: και παρόλο που οι υποστηρικτές του έχουν προσπαθήσει να παραποιήσουν τη συνέπεια αυτή, οι προσπάθειές τους αποτυγχάνουν. Εν όψει της απαράδεκτης αυτής πρακτικής του συνέπειας το παραπάνω δόγμα δε θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό. Εξάλλου είναι δυνατόν να προβληθεί ένα επιχείρημα προς υπεράσπιση της άποψης ότι το δόγμα αυτό δεν είναι ούτε λογικά βάσιμο. Πριν όμως προχωρήσω στην παράθεση αυτού του επιχειρήματος, θα κάνω μερικές σύντομες ιστορικές παρατηρήσεις που, εκτός από το ότι παρουσιάζουν ενδιαφέρον από μόνες τους, συμβάλλουν στην εξήγηση του γιατί, μολονότι αβάσιμο, το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής έχει ασκήσει τέτοια γοητεία στους περισσότερους από μας στο δυτικό κόσμο.

5. Ιστορική αναδρομή

Όπως έχω προαναφέρει, το δόγμα έχει τις ρίζες του στη χριστιανική θρησκεία. Πριν από την περίοδο του Χριστιανισμού, η αντίληψη για τη ζωή και το θάνατο γενικά ήταν πολύ διαφορετική από τη δική μας. Οι αρχαίοι Έλληνες, για παράδειγμα, δεν πίστευαν στην ίση αξία της ζωής διαφόρων ανθρώπων και στην αναγκαιότητα διαφύλαξης της ζωής αυτής. Η βρεφοκτονία στην Αρχαία Ελλάδα ήταν κοινή πρακτική. Στη Σπάρτη ο τερμα-

τισμός της ζωής ελαττωματικών βρεφών ήταν απαίτηση των νόμων, ενώ στην Αθήνα ήταν επιδοκιμαστέος. Ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία* υποστηρίζει ανοικτά τη βρεφοκτονία και διατείνεται ότι με την εξαφάνιση των ελαττωματικών βρεφών, καθώς επίσης και των νεογνών απογόνων πολιτών της κατώτερης τάξης, η ποιότητα της «ιδανικής» του κοινωνίας θα κρατιόταν υψηλή.⁸

Η ευθανασία στην Αρχαία Ελλάδα ήταν αποδεκτή, παρόλο που δεν έλειψαν οι αντιφάσεις. Έτσι, ενώ ο Αριστοτέλης και πολλοί άλλοι αρχαίοι Έλληνες στοχαστές θεωρούσαν επιτρεπτό τον τερματισμό της ζωής ενός ατόμου που πάσχει από κάποια κακοήγη ασθένεια και από αφόρητους πόνους, ο Ιπποκράτης, γνωστός ως ο «πατέρας της ιατρικής», ήταν ο συγγραφέας του όρκου που ακόμα δίνουν οι νέοι γιατροί και στον οποίο υπόσχονται να μην τερματίσουν ποτέ τη ζωή ασθενών τους: «Οὐ δώσω δέ οὐδέν φάρμακον οὐδενί αἰτηθείς θανάσιμον, οὐδέ ὑφήγησομαι ξυμβουλὴν τοιγόνδε».⁹

Οι Ρωμαίοι ήταν λίγο ως πολύ σύμφωνοι με τις απόψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Στη Ρώμη οι νόμοι επέβαλαν τη βρεφοκτονία σε περιπτώσεις παραμορφωμένων νεογνών. Ακόμη και ο στωικός φιλόσοφος Σενέκας, γνωστός για τον ανθρωπισμό του, γράφει: «Πνίγουμε τα παιδιά μας σε περίπτωση που γεννηθούν αδύναμα και ελαττωματικά». Ο ίδιος φιλόσοφος είναι θερμός υποστηρικτής της ευθανασίας και της αυτοκτονίας. «Αν ξέρω ότι θα υποφέρω χωρίς καμιά ελπίδα ανακούφισης», λέει, «θα αποχωρήσω από τη ζωή, όχι από φόβο για τον πόνο, αλλά γιατί θα μου στερήσει όλα αυτά για τα οποία αξίζει κανείς να ζει».¹⁰

Η κατάσταση άλλαξε ριζικά με τον ερχομό του Χριστιανισμού. Κατά τους τρεις πρώτους αιώνες οι χριστιανοί στοχαστές καταδίκασαν τον τερματισμό οποιασδήποτε ανθρώπινης ζωής. Κατά συνέπεια, ακόμη και η συμμετοχή σε πόλεμο ή η θανατική ποινή ήταν απορριπτέα κατά την περίοδο αυτή. Αργότερα όμως, παρόλο που η αντίληψη για τη ζωή και το θάνατο γενικά παρέμεινε η ίδια, οι χριστιανικές απόψεις για τον πόλεμο και τη θανατική ποινή τροποποιήθηκαν κατά τρόπο συμβιβάσιμο με τις διάφορες πολιτικές απαιτήσεις. Ενώ λοιπόν η αρχική χριστιανική άποψη ήταν ενάντια στον τερματισμό της ζωής οποιουδήποτε ανθρώπου, η μετέπειτα χριστιανική αρχή απαγόρευσε τον τερματισμό ζωής «αθώων» ανθρώπων, με το σκεπτικό, προφανώς, ότι ούτε ο εχθρός στον πόλεμο ούτε ο εγκληματίας είναι αθώοι. Η βρεφοκτονία και η ευθανασία ήταν καταδικαστέες, σύμφωνα μ' αυτή την αρχή, καθώς θεωρούνταν πράξεις που αποσκοπούν να δώσουν τέλος στη ζωή αθώων ανθρώπων.¹¹

Διάφορα θεολογικά δόγματα έχουν συμβάλει στη χριστιανική αντίληψη για την αξία της ζωής και το ανεπίτρεπτο της στέρησής της. Για παράδειγμα, το δόγμα ότι η ανθρώπινη ζωή είναι στα χέρια του Θεού και ότι μόνο Αυτός έχει το δικαίωμα να την πάρει. Όπως ο θεολόγος Paul Ramsey λέει: «Είμαστε διαχειριστές και όχι ιδιοκτήτες της ζωής μας».¹² Ή το δόγμα ότι η ανθρώπινη ζωή έχει μοναδική σημασία καθώς οι ανθρώπινες ψυχές προορίζονται να ζήσουν για πάντα στον Παράδεισο ή στην Κόλαση. Ή ακόμα το δόγμα ότι ο άνθρωπος έχει πλαστεί κατ' εικόνα του Θεού· έτσι ώστε, όσο άθλια και αν είναι η ζωή κάποιου ανθρώπου, θα ήταν υβριστικό προς τον Δημιουργό να του τη στερήσουμε. Για περισσότερα από χίλια πεντακόσια χρόνια οι χριστιανικές απόψεις κυριάρχησαν στη δυτική ηθική σκέψη, αφού ακόμα και αυτοί που τις απέρριπταν καταδικάζονταν συστηματικά. Κατά τη διάρκεια αυτής της μακράς περιόδου ολοκληρωτικής επιβολής, η χριστιανική αντίληψη για την αξία της ανθρώπινης ζωής και το ανεπίτρεπτο του τερματισμού της κέρδισε μια σχεδόν ακλόνητη θέση στον ηθικό στοχασμό.¹³ Δε θα έπρεπε λοιπόν να μας εκπλήσσει το ότι η αντίληψη αυτή έχει ενσωματωθεί στην ηθική μας συνείδηση και απολαμβάνει, ακόμα και σήμερα, μια τέτοια διαισθητική γοητεία.

6. Μια περαιτέρω αντίρρηση στο δόγμα

Ας προβούμε τώρα στη θεώρηση του αν το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής ευσταθεί λογικά. Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, όλες οι ανθρώπινες ζωές (με την εξαίρεση της ζωής αυτών που δεν είναι «αθώοι») έχουν την ίδια αξία ή έχουν από μόνες τους αξία. Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε σ' αυτό το σημείο ότι η φράση «ανθρώπινη ζωή» είναι αμφίσημη.¹⁴ Θα μπορούσε να σημαίνει: η ζωή όντων με ορισμένες ιδιότητες «χαρακτηριστικές του ανθρώπου», όπως λογική, αυτογνωσία, αίσθηση του παρελθόντος και του μέλλοντος, ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους και ικανότητα επικοινωνίας με αυτούς, αυτονομία, περιέργεια. Αυτή είναι η σημασία της φράσης που έχουμε κατά νου όταν λέμε, για παράδειγμα, ότι η ζωή ενός ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα είναι πιο κοντά στη ζωή ενός φυτού παρά στη ζωή ενός ανθρώπου. Θα μπορούσε επίσης να σημαίνει: η ζωή ενός μέλους του είδους *homo sapiens*. Με αυτή την έννοια η ζωή ενός ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα είναι αναμφίβολα ανθρώπινη. Διότι παρόλο που ο ασθενής αυτός δεν παρουσιάζει «χαρακτηριστικές

του ανθρώπου» ιδιότητες, έχει όλα τα βιολογικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους ανθρώπους από τα άλλα ζώα.

Οι υποστηρικτές του δόγματος της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής αποδίδουν στη φράση «ανθρώπινη ζωή» τη δεύτερη, βιολογική σημασία. Κατ' αν-

τούς, η ζωή όλων των μελών του είδους *homo sapiens*, και μόνον αυτή, είναι πολύτιμη. Η ερμηνεία αυτή είναι φυσικό επακόλουθο της χριστιανικής καταγωγής του δόγματος. Διότι, σύμφωνα με την παραδοσιακή χριστιανική θεολογία, η ένταξη ενός όντος στο είδος *homo sapiens* είναι ένδειξη ότι κατέχει όλες αυτές τις ιδιότητες που συμβάλλουν στην «ιερότητα» της ανθρώπινης ζωής, όπως για παράδειγμα την αθανασία της ψυχής. Το πρόβλημα είναι ότι τα βιολογικά χαρακτηριστικά στα οποία στηρίζεται η διάκριση του είδους μας από τα άλλα είδη δεν έχουν ηθική σημασία, και επομένως δε συμβάλλουν στην ηθική σημαντικότητα της ζωής και του θανάτου, όπως ακριβώς τα βιολογικά χαρακτηριστικά στα οποία στηρίζεται λ.χ. η διάκριση μεταξύ μαύρων και άσπρων δεν είναι ηθικά σημαντικά. Όπως υποστηρίζουν πολλοί σύγχρονοι φιλόσοφοι,¹⁵ η ηθική έχει κάποιο «στόχο» ή «περιεχόμενο»: «να επιφέρει κάποιο καλό και να αποφύγει κάποιο κακό». Όταν λέμε ότι μια πράξη είναι ηθικά ορθή εννοούμε ότι προκαλεί όφελος σ' αυτούς που επηρεάζονται από αυτή· και όταν λέμε ότι είναι ηθικά ανεπίτρεπτη εννοούμε ότι είναι κατά κάποιο τρόπο επιβλαβής. Ωστόσο δεν ωφελούμε πάντα ένα μέλος του είδους *homo sapiens* με το να το κρατάμε στη ζωή, και δεν το βλάπτουμε κατ' ανάγκη όταν το σκοτώνουμε. Ας σκεφθούμε την περίπτωση ενός ασθενή σε μη αναστρέψιμο κώμα. Ο ηθικός κανόνας που μας απαγορεύει να τερ-

ματίσουμε τη ζωή του στόχο έχει να τον προστατεύσει από τη βλάβη που θα του επέφερε ο θάνατος. Όμως, ελλείψει συνείδησης, δεν έχει καμιά σημασία γι' αυτόν – δεν του είναι ούτε όφελος ούτε βλάβη – το αν ζήσει ή πεθάνει. Στην πραγματικότητα, δεν έχει καν νόημα να μιλάμε για όφελος και βλάβη σε τέτοιες περιπτώσεις.

Αυτό γίνεται ακόμα πιο σαφές με την παρακάτω σκέψη: Ας υποθέσουμε ότι κάποιος έχει να επιλέξει ανάμεσα στο να πεθάνει τώρα και στο να πεθάνει μετά από δέκα χρόνια, αφού πρώτα πέσει σε μη αναστρέψιμο κώμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα του ήταν τελείως αδιάφορο ποιο από τα δύο θα επέλεγε.¹⁶ Δέκα χρόνια ζωή χωρίς συνείδηση δε διαφέρει από το θάνατο. Ας σκεφθούμε επίσης την περίπτωση ενός ασθενή που πάσχει από κάποια θανατηφόρα ασθένεια και από αφόρητους πόνους, οι οποίοι όλο και θα χειροτερεύουν. Ο ηθικός κανόνας που μας απαγορεύει να επιφέρουμε το θάνατό του στόχο έχει να τον προστατεύσει. Είναι όμως λογικό να σκεφθούμε ότι δε θα του ήταν βλαβερός ο τερματισμός της ζωής του. Ίσως μάλιστα να του ήταν και ευεργέτημα. Από την άλλη μεριά θα ήταν λογική η άποψη ότι βλάπτουμε σοβαρά ορισμένα ζώα όταν τα σκοτώνουμε – συγκεκριμένα αυτά που κατέχουν κάποια υψηλή θέση στην κλίμακα της εξέλιξης όπως, για παράδειγμα, χιμπατζήδες ή γορίλλες.

7. Μια εύλογη ερμηνεία του δόγματος

Φαίνεται λοιπόν ότι καθώς το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής συμπεριλαμβάνει στο πεδίο του όλες τις ανθρώπινες ζωές, με τη βιολογική έννοια, και μόνο αυτές, είναι εσφαλμένο. Στην πραγματικότητα είναι τόσο εσφαλμένο όσο και ο ισχυρισμός των ρατσιστών ότι είναι ηθικά ανεπίτρεπτο να σκοτώσει κανείς ένα άτομο της φυλής του, αλλά όχι τόσο αδικαιολόγητο να σκοτώσει ένα μέλος κάποιας άλλης φυλής. Ωστόσο το δόγμα θα ευσταθούσε αν ερμηνευόταν ότι αναφέρεται σε όλες τις ανθρώπινες ζωές, με την πρώτη σημασία της φράσης που εκτίθεται παραπάνω – ως την αποκαλέσουμε «βιογραφική σημασία». Διότι οι «χαρακτηριστικές του ανθρώπου» ιδιότητες είναι σημαντικές από την ηθική σκοπιά, κατά τρόπο που δεν είναι τα βιολογικά χαρακτηριστικά στα οποία στηρίζεται η διάκριση του είδους μας από τα άλλα είδη. Ενώ όμως είναι αναμφίβολο ότι αυτές οι ιδιότητες είναι απόλυτης αξίας, μας είναι δύσκολο να εξηγήσουμε με βεβαιότητα το γιατί. Θα μπορούσαμε ενδεχομένως να πούμε ότι η αξία τους είναι αυτονόητη. Μια άλλη πιθανή προσέγγιση, η οποία τονίζει το ανεπίτρεπτο να στερήσουμε τη ζωή ενός όντος που παρουσιάζει αυτές τις ιδιότητες, βασίζεται στην εξής σκέψη: Ένα ον με αυτογνωσία και αίσθηση του μέλλοντος έχει επιθυμίες για το μέλλον. Όπως όμως βλέπουμε ένα άτομο όταν το εμποδίζουμε, ενώ είναι στη ζωή, να εκπληρώσει τις επιθυμίες του, έτσι ακριβώς βλέπουμε κάποιον με επιθυμίες για το μέλλον –και επομένως πράττουμε κατά τρόπο ηθικά αδικαιολόγητο– όταν του τερματίζουμε τη ζωή, και κατά συνέπεια του στερήσουμε την πιθανότητα εκπλήρωσης των επιθυμιών του για το μέλλον.¹⁷

8. Συμπέρασμα

Συμπερασματικά θα πρέπει να πούμε ότι το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής δεν ευσταθεί· και δεν ευσταθεί: α. διότι έχει ορισμένες απαράδεκτες συνέπειες, και β. διότι είναι λογικά αβέσαιο. Η ανθρώπινη ζωή δεν έχει αξία από μόνη της. Αντίθετα, η αξία της είναι συνάρτηση ορισμένων ιδιοτήτων της. Και ενώ μερικά μέλη του είδους *homo sapiens* έχουν αυτές τις ιδιότητες, άλλα δεν τις έχουν. Εξάλλου, έχει εξακριβωθεί ότι ορισμένα ζώα, όπως για παράδειγμα οι χιμπατζήδες, παρουσιάζουν, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, μερικές από αυτές τις ιδιότητες.¹⁸

Αρχίσαμε το δοκίμιο αυτό με την περι-

γραφή δύο περιπτώσεων στις οποίες ελήφθη η απόφαση να τερματισθεί η ζωή κάποιου ασθενή και στις οποίες το δόγμα της «ιερότητας» της ανθρώπινης ζωής αντιτάχθηκε. Σε μια πιο ώριμη προσέγγιση αξιολόγησης των αποφάσεων αυτών θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ποιότητα ζωής ή η πιθανή ποιότητα ζωής των ασθενών. Όταν είναι σωματικά υγιή τα παιδιά με σύνδρομο Down ενδέχεται να παρουσιάσουν, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, μερικές από τις ιδιότητες που δίνουν αξία στην ανθρώπινη ζωή. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, η απόφαση να μη χειρουργηθεί το μογγολικό βρέφος στην υποθετική περίπτωση με την οποία αρχίσαμε το άρθρο θα μπορούσε, ενδεχομένως, να θεωρηθεί ηθικά αδικαιολόγητη. Ωστόσο, η επιτυχία εγχειρήσεων όπως αυτή που απαιτούσε η κατάσταση του βρέφους δεν είναι σίγουρη, ενώ είναι ακόμα λιγότερο σίγουρη σε νεογνά με το σύνδρομο Down.¹⁹ Και όταν μια τέτοια εγχείρηση αποτύχει, το νεογνίτιο βέβαια υποφέρει υπερβολικά, πριν τελικά πεθάνει. Εν όψει αυτής της αβεβαιότητας και του κινδύνου που διέτρεχε το μογγολικό παιδί να υποφέρει έντονα αν υπήρχε αποτυχία, το σύνδρομο Down θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας καλός λόγος για να μη γίνει η εγχείρηση. Σε περιπτώσεις όπως αυτή δεν απομένει παρά να ζυγίσουμε τα πιθανά οφέλη ενάντια στις πιθανές απώλειες. Και βέβαια τα πιθανά οφέλη εδώ είναι σαφώς λιγότερα από τα πιθανά οφέλη στην περίπτωση όπου ένα διανοητικά κανονικό παιδί έχει ανάγκη μιας τέτοιου είδους χειρουργικής επέμβασης. Όσο για την κ. Florian, η ασθένεια Alzheimer κατέστρεψε, λίγο-πολύ, όλες αυτές τις ιδιότητες που δίνουν αξία στην ανθρώπινη ζωή. Όταν λοιπόν ο σύζυγός της τη σκότωσε δεν την έβλαψε. Ίσως μάλιστα τη βοήθησε. Επομένως, η απόφασή του να δώσει τέλος στην οδύνη της δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ηθικά αδικαιολόγητη. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η περίπτωση αυτή αναφέρεται στο: J. Rachels, *The End of Life* (Oxford University Press, Oxford 1986), σελ. 2.
2. Οι διάφορες εκφάνσεις του δόγματος αυτού συζητούνται στο: *The End of Life*, σελ. 102.
3. Η συνέπεια αυτή επισημαίνεται στο: H. Kuhse και P. Singer, *Should the Baby Live?* (Oxford University Press, Oxford 1985), σελ. 25.
4. Σχετικά μ' αυτή τη διάκριση, βλ. ό.π., σελ. 30-37. *The End of Life*, σελ. 96-100. J. Harris, *The Value of Life* (Routledge and Kegan Paul, London 1985), σελ. 39. J. Glover, *Causing Death and Saving Life* (Penguin Books, Harmondsworth 1977), σελ. 195-196.

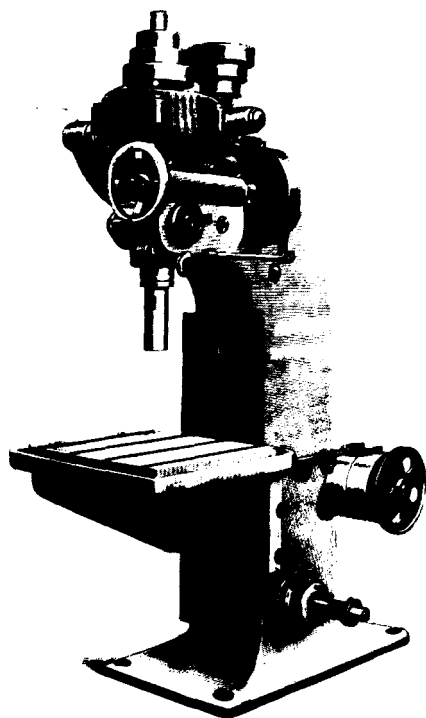
5. Βλ. *The End of Life*, σελ. 96-97.
6. G. Kelly, *Medico-Moral Problems* (The Catholic Hospital Association, St Louis 1958), σελ. 129.
7. Βλ. *The End of Life*, σελ. 99.
8. Πολιτεία V 459-461.
9. Ιπποκράτης Άπαντα τα Έργα (Μαρτίνο, Αθήνα) τ. Β', σελ. 306.
10. Η πρώτη παραπομπή είναι από το *DE IRA*, 15. Η δεύτερη από την 58η *Επιστολή στο Λουσίλιο*.
11. Βλ. *The End of Life*, σελ. 11.
12. P. Ramsey, *Ethics at the Edges of Life* (Yale University Press, New Haven and London 1978), σελ. 147.
13. Βλ. *Should the Baby Live?*, σελ. 117.
14. Η αμφισβησία αυτή και η σημασία της για μια αξιολόγηση του υπό συζήτηση δόγματος επισημαίνεται στο: *Should the Baby Live?* σελ. 121-123. Για μια παρόμοια διάκριση, βλ. *The End of Life*, σελ. 55-61.
15. Βλ. για παράδειγμα G. Warnock, *Contemporary Moral Philosophy* (MacMillan, London and Basingstoke 1967), σελ. 55-61.
16. Βλ. *The End of Life*, σελ. 26.
17. Για μια παρόμοια σκέψη βλ. *Should the Baby Live?*, σελ. 120.
18. Βλ. ό.π. σελ. 122. Επίσης P. Singer, *Practical Ethics* (Cambridge University Press, Cambridge 1979), σελ. 93-99.
19. Βλ. *Should the Baby Live?*, σελ. 12.

Οικονομική ανάπτυξη και η επιλογή μεταξύ «βαριάς» ή «ελαφράς» βιομηχανίας στη χάραξη οικονομικής πολιτικής*

ΓΙΩΡΓΟΣ Β. ΠΑΤΙΚΗΣ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

ΜΕ ΤΟ ΠΕΡΑΣ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ετέθη και στην Ελλάδα το πρόβλημα της «ανασυγκροτήσεως» της οικονομίας. Οι προταθείσες κατευθύνσεις ταλαντεύθηκαν μεταξύ της γεωργικής αναπτύξεως και της εκβιομηχανίσεως. Με την πολιτικής φύσεως προτίμηση που δόθηκε στη δεύτερη εκδοχή, ήρθη μεν η ανωτέρω αβεβαιότητα αλλά σχεδόν ταυτοχρόνως ετέθη το ζήτημα αν θα έπρεπε στην εκβιομηχάνιση της χώρας να δοθεί έμφαση και προτεραιότητα στην ανάπτυξη της «βαριάς» ή της «ελαφράς» βιομηχανίας. Το ερώτημα αυτό ήταν τότε κρισιμότερο για το λόγο ότι οι πολεμικές συρράξεις που μάστιξαν τη χώρα επέφεραν συγχρόνως και καταστροφές στο παραγωγικό δυναμικό και στην υποδομή της οικονομίας σε έκταση που το πεδίο εφαρμογής μιας οικονομικής πολιτικής να είναι κυριολεκτικά *tabula rasa*. Στην ουσία, ετίθετο περισσότερο ζήτημα θεμελιώσεως μιας νέας οικονομίας και λιγότερο θέμα προσαρμογής του υφιστάμενου δυναμικού στις μεταπολεμικές συνθήκες.

Κύριος εκπρόσωπος των θέσεων υπέρ της εμφάσεως στην παραγωγή κεφαλαιακών αγαθών υπήρξε ο Δ. Μπάτσης.¹ Στο βιβλίο του *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα*, χρησιμοποιώντας τη μαρξική ανάλυση, υποστήριξε την αναγκαιότητα αναπτύξεως και στην Ελλάδα της «βαριάς» βιομηχανίας. Οι προτάσεις του διατυπώθηκαν μετά από εξέταση προγενέστερων του 1947 οικονομοτεχνικών μελετών και μετά παράλληλη συνεξέταση της εμπειρίας της Σοβιετικής Ενώσεως, στην οποία γίνονται πολλές αναφορές. Το πρόγραμμα που πρότεινε ο Μπάτσης είχε ως ενδιάμεσο στόχο «την ολοκλήρωση του αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού»² και ως τελικό «τη σοσιαλιστικοποίηση της οικονομίας»³ της Ελλάδος. Στο συγκεκριμένο αυτό πολιτικό πλαίσιο εντάσσεται η δεοντολογία του για τους κλάδους της «βαριάς» βιομηχανίας, «να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν σαν εθνικοποιημένες μονάδες», με αποκλεισμό «να τοποθετηθεί με οποιαδήποτε μορφή ξένο κεφάλαιο σ' αυτούς τους κλάδους»,³ καθώς και η αναγκαιότητα «η οικονομία... να οργανωθεί και να καθοδηγηθεί σχεδιασμένα».⁴

Γενικότερα, εκπρόσωποι των απόψεων υπέρ της εμφάσεως στη «βαριά βιο-

μηχανία», δηλ. στην «παραγωγή μέσω παραγωγής» σε πιο δόκιμο όρο, ήταν διεθνώς οι οικονομολόγοι που εφάρμοσαν τη διδασκαλία του Κ. Marx, όπως αυτή διατυπώνεται στα κεφάλαια XX και XXI του 2ου τόμου του *Κεφαλαίου*. Προτού όμως γίνει αναφορά στη διαφοροποίηση της επικαιρότητας του διλήμματος «βαριά» ή «ελαφρά» βιομηχανία, θα προηγηθούν εισαγωγικές επισημάνσεις που αφορούν τις προϋποθέσεις οικονομικής αναπτύξεως.

Ι. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ

Βασικά προαπαιτούμενα για την έναρξη και τη διατήρηση της διαδικασίας οικονομικής αναπτύξεως σε μια γεωγραφική περιοχή αποτέλεσαν οι εξής παράγοντες:

α. Συγκέντρωση συντελεστών παραγωγής

Η συγκέντρωση ποσοτήτων από όλους τους συντελεστές παραγωγής – νοούμενους ως ειδικευμένη και ανειδίκευτη εργασία, ως πιστωτικά μέσα και υλικό, αναπαραγωγικό πάγιο κεφάλαιο και οικονομικώς εκμεταλλεύσιμους φυσικούς πόρους – σε μια διοικητικώς ενοποιημένη γεωγραφική έκταση,⁵ αποτελεί πολυεδρική προϋπόθεση αναπτύξεως. Η συγκέντρωση συντελεστών παραγωγής πρέπει να φθάσει ένα τεχνικώς μεν αλλά προσεγγιστικώς καθοριζόμενο ελάχιστο όριο συνδυαζόμενων ποσοτήτων, ώστε να γίνει εφικτή τεχνικώς και αποδοτική οικονομικώς η έναρξη της διαδικασίας οικονομικής αναπτύξεως. Ιστορικής φύσεως πα-

* Η διαπραγμάτευση του θέματος άρχισε το καλοκαίρι του 1987, όταν ο καθηγητής Γιάγκος Πεσμαζόγλου με προέτρεψε να διερευνήσω τα της επιλογής μεταξύ «βαριάς» και «ελαφράς» βιομηχανίας. Ευχαριστώ τον κ. Πεσμαζόγλου, για την επισήμανση του ενδιαφέροντος θέματος και για τα πολύτιμα σχόλια του. Μερικές από τις απόψεις που εκτίθενται στο κείμενο τούτο έχουν προέλευση συζητήσεις με τον φίλο, καθηγητή Νίκο Βερναρδάκη. Για τις παρατηρήσεις που διέτυπωσε, ευχαριστώ επίσης τον φίλο, οικονομολόγο Γιώργο Γιακουμή. Εξυπακούεται ότι οι αξιολογήσεις και οι προεκτάσεις που διατρέχουν – άλλοτε ρητώς και ενίοτε σιωπηρώς – το δοκίμιο αυτό, αποτελούν υποκειμενικές θεωρήσεις προβλημάτων, που διαπλέκονται με το εξεταζόμενο θέμα.

Αθήνα 6.4.1989

γράφοντες έχουν συντελέσει στο να μην έχουν κατορθώσει όλες οι χώρες, ιδιαίτερα δε οι «μικρές», να κινητοποιήσουν πόρους σε ποσότητες επαρκείς ώστε να έχουν προσεγγίσει το ελάχιστο αυτό όριο.

Οι λόγοι που επιβάλλουν την εξασφάλιση αυτού του συνδυασμού κρίσιμων ελάχιστων ποσοτήτων συντελεστών είναι οι ακόλουθοι:

ι. Αδιαιρετότητα κεφαλαίου και συμπληρωματικότητα συντελεστών

Με βάση την εκάστοτε χρησιμοποιούμενη τεχνολογία διαμορφώνεται σχέση συνδυασμού ποσοτήτων-συντελεστών παραγωγής, που δεν μπορεί να αγνοηθεί αν η οικονομικότητα στη λειτουργία κάθε παραγωγικής διαδικασίας που θα τεθεί σε λειτουργία είναι πρώτηστη μέριμνα. Συγκεκριμένα, η τεχνολογικώς καθοριζόμενη σχέση μεταξύ μηχανολογικού εξοπλισμού, δεδομένης τεχνολογίας και «ποσότητας», και αριθμού εργατών που θα χειρίζονται τις μηχανές αυτές, δεν μπορεί στην πράξη να αγνοηθεί και να ορισθεί αυθαίρετως. Πρέπει να είναι εντός ορίων, τεχνικώς καθοριζόμενων, συνεπής με τα τεχνολογικά προαπαιτούμενα αποδοτικής λειτουργίας κάθε μορφής υλικού παγίου κεφαλαίου. Η αναγκαιότητα αυτή είναι απόρροια της περιορισμένης *διαιρετότητας* του κεφαλαίου αυτού.

ii. Συμπληρωματικότητες παραγωγικών διαδικασιών

Με δεδομένη την τεχνολογία παραγωγής

διαμορφώνονται σχέσεις *συμπληρωματικότητας* παραγωγικών διαδικασιών. Αυτές νοούνται ως «κάθετες», όταν αφορούν συγκεκριμένες μεν παραγωγικές διαδικασίες που όμως είναι συστατικές ενιαίων οικονομοτεχνικών συμπλεγμάτων, κατά διαδοχικά στάδια τεχνικής επεξεργασίας πρώτων υλών. Νοούνται και ως «οριζόντιες», όταν θεωρηθούν ως παραγωγικές διαδικασίες που, με τις εκροές τους, στηρίζουν μονάδες παραγωγής προϊόντων που ταξινομούνται σε διαφορετική από τις πρώτες γραμμή παραγωγής. Παράδειγμα των πρώτων είναι οι συνδέσεις: εξόρυξη βωξίτου – παραγωγή αλουμίνας – παραγωγή αλουμινίου – παραγωγή ενδιάμεσων και τελικών προϊόντων από αλουμίνιο. Παράδειγμα των δεύτερων είναι η αυτοκινητοβιομηχανία που στηρίζεται σε προϊόντα πλείστων κλάδων μεταποίησης.

iii. Συμπληρωματικότητα υποδομής και παραγωγικών διαδικασιών

Για τη λειτουργία παραγωγικών δραστηριοτήτων ορισμένου μεγέθους προαπαιτείται οιονεί τεχνολογικώς η ύπαρξη ποσοτικώς αντίστοιχης με αυτές κοινωνικοοικονομικής *υποδομής* σε πάγιο και ανθρώπινο κεφάλαιο, που και αυτή διέπεται από αδιαιρετότητες και συμπληρωματικότητες, όπως και το *αμέσως* παραγωγικό πάγιο υλικό κεφάλαιο.⁶ Η σχέση παραγωγικού κεφαλαίου/υποδομής είναι κρίσιμη, γιατί υπερσυγκέντρωση του ενός έναντι του άλλου είναι δυνατό να οδηγήσει σε στρεβλώσεις ή και σε διακοπή της αναπτυξιακής διαδικασίας. Υπερεπένδυση στο πρώτο προοιωνίζεται αναποτελεσματική παραγωγή, γιατί εμποδίζεται η εσωτερίκευση εξωτερικών οικονομιών. Υπερεπένδυση στη δεύτερη είναι γενεσιουργός πληθωριστικών πιέσεων και διαταραχών στις εξωτερικές πληρωμές της χώρας, γιατί επενδύσεις υποδομής δημιουργούν τότε εισόδημα-ζήτησης, που δεν αντικρύζεται από αντίστοιχη αύξηση παραγωγής.

β. Διοικητική ενοποίηση μεγάλης γεωγραφικής περιοχής

Παρεπόμενη της προϋποθέσεως (α) είναι η εξασφάλιση της διοικητικώς ενοποιημένης γεωγραφικής περιοχής, οικονομικώς μεγέθους ικανού να στηρίξει, τόσο από πλευράς εισροών συντελεστών παραγωγής όσο και από πλευράς διαθέσεως παραγόμενου προϊόντος, την οικονομικότητα της αναπτυξιακής διαδικασίας: δηλαδή το μέγεθος της μιας, ενιαίας αγοράς εξαιρείται αναγκαιώς σε βασική προϋπόθεση επιτυχίας της οικονομικής αναπτύξεως. Τούτο δε διότι η μεγάλη οικονομική αγορά, *πρώτο*: συνεπάγεται τη χαλάρωση ποσοτικής φύσεως περιορι-

σμών που θα επιβάλλονταν σε μια «εθνική» διαδικασία αναπτύξεως και μεγεθύνσεως, η οποία θα βασιζόταν σε ποσότητες συντελεστών παραγωγής, διαθέσιμους τοπικώς, είτε χωρίς είτε με «ατελώς» διεξαγόμενο «διεθνές εμπόριο», και *δεύτερο*: εξασφαλίζει το μέγεθος της ζήτησεως εκείνο το οποίο θα καθιστούσε εφικτή την απόληψη οικονομικών κλίμακας παραγωγής, που είναι απόρροια της αδιαιρετότητας του «κεφαλαίου». Αυτή καθορίζει ένα οικονομοτεχνικώς άριστο μέγεθος παραγωγικής μονάδος και παραγωγής αντιστοίχως, πέραν του οποίου και πριν από αυτό δεν είναι δυνατή η απόληψη μεγίστων ωφελειών, και αύξηση παραγωγής. Με τη δεδομένη κατά χρονική περίοδο τεχνολογία, στην περίπτωση μικρής αγοράς θα σημειωνόταν μείωση της αποδοτικότητας μιας επενδύσεως αν η παραγωγή αυξανόταν μέχρι του επιπέδου που αντιστοιχεί στο συνδυασμό συντελεστών με ελάχιστο κόστος, δηλαδή αδυναμία επιτεύξεως αυτού του συνδυασμού. Τέλος, στη μεγάλη ενιαία αγορά η διοικητική ενοποίηση εξασφαλίζει και την άσκηση ενιαίας οικονομικής πολιτικής.

Η ανωτέρω αναφερθείσα επίδραση του λεγόμενου «νόμου των μεταβλητών αναλογιών των συντελεστών της παραγωγής» για τη *συνέχιση της διαδικασίας οικονομικής «μεγεθύνσεως»* επιβάλλει να ικανοποιείται μία άλλη προϋπόθεση:

γ. Το ρεύμα εφευρέσεων και καινοτομών και η οργάνωσή του

Πρέπει να εξασφαλίζεται ένα διαρκές ρεύμα εφευρέσεων και καινοτομών προς την παραγωγική διαδικασία.⁷ Η εφαρμογή καινοτομών στην παραγωγή, και την οικονομία γενικότερα, αυξάνει την παραγωγικότητα των χρησιμοποιούμενων εισροών και επιτρέπει την αύξηση της παραγωγής κατά τρόπο αποτελεσματικό, υπεραντισταθμίζοντας την πτώση αποδόσεων του «νόμου των μεταβλητών αναλογιών».

δ. Η διοικητική ενοποίηση σχεδιασμού – κατευθύνσεως – έρευνας και επενδύσεων

Καταλήγοντας, στην απαρίθμηση των προϋποθέσεων αναπτύξεως είναι σκόπιμο να αποσαφηνισθεί ότι η αναφορά στη διοικητικώς ενοποιημένη περιοχή έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία – ειδικά για το παρόν, αλλά περισσότερο για το άμεσο και το απώτερο μέλλον. Η διοικητική ενοποίηση ή συγκεντρωτισμός των αποφάσεων οικονομικής αναπτύξεως στη διαδρομή της ιστορίας φαίνεται ότι ήταν πλάτους ευρύτερου και σημασίας μεγαλύτερης στο στάδιο τοποθετήσεως μιας κοινωνίας σε αναπτυξιακή τροχιά, όταν δηλαδή εισάγονται οι κεφαλαιακές μέθο-

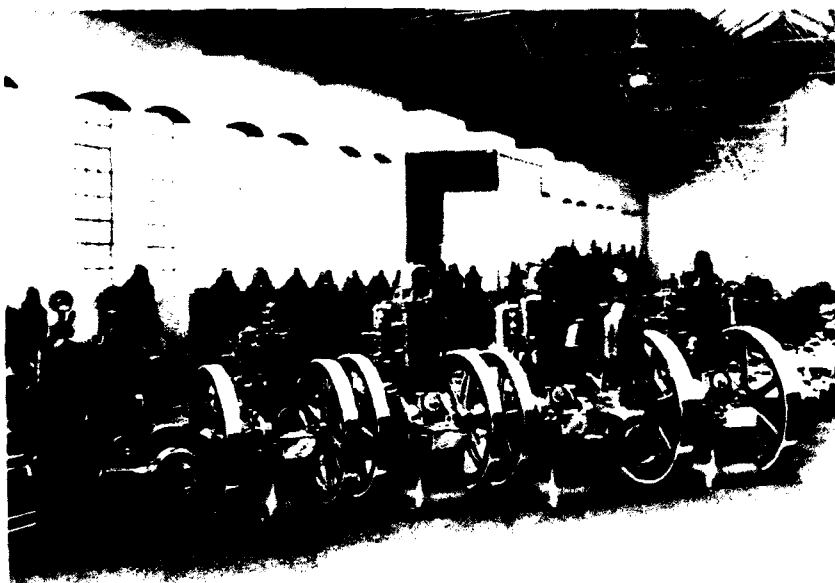
δοι στην παραγωγή. Σε προωθημένα ή ενδιάμεσα στάδια αναπτύξεως-μεγεθύνσεως παρατηρήθηκε αύξουσα τάση αποσυγκεντρώσεως των οικονομικών αποφάσεων και διατήρηση του συγκεντρωτισμού κυρίως στο πεδίο της βασικής έρευνας και αναπτύξεως καινοτομιών. Η διάδοση των γνώσεων και η αύξηση της πληροφορήσεως, αν δεν προσδιόρισαν, έκαναν δυνατή την εξέλιξη αυτή.

Οι σχετικές οικονομικές θέσεις των κρατών-οικονομιών καθορίζονται και μεταβάλλονται ολόένα και περισσότερο μετά από κρίσιμες γι' αυτές οικονομικές αποφάσεις διοικητικών οργάνων των κρατών-μελών της παγκόσμιας κοινωνίας, που αφορούν στους καίριους αυτούς τομείς της έρευνας και της αναπτύξεως καινοτομιών. Δεν είναι αυτονόητο ότι η διοικητική παρέμβαση στην οικονομία πρέπει να είναι γενική και να συντελείται κατά τρόπο συγκεντρωτικό, όπως σε ορισμένα μέρη του κόσμου. Είναι όμως αυτονόητο ότι οι αποφάσεις για δαπάνες, η κατεύθυνση βασικής έρευνας και η ανάπτυξη καινοτομιών, ως προϋποθέσεις οικονομικής αναπτύξεως, δεν είναι δυνατό να είναι αποτελεσματικές παρά αν η συναφής διαδικασία αποκτήσει συγκεντρωτικό χαρακτήρα και οι επιμέρους εκφάνσεις της συντονισθούν.

Ο λόγος είναι η εξασφάλιση πάλιν ενός κρίσιμου ελαχίστου μεγέθους ερευνητικών διαδικασιών. Η κινητοποίηση αυτών δυσχερώς εξασφαλίζεται αποκεντρωτικά. Τα οφέλη από αυτές διαχέονται σε ολόκληρη την οικονομία και η διάρκεια απολήψεως των υπερβαίνει τον συνήθη χρονικόν ορίζοντα δράσεως μιας επιχειρηματικής μονάδας. Έτσι η διανομή δεν εξατομικεύεται, με συνέπεια η αποτελεσματικότητα να υποεκτιμάται, με τρόπο που μέσα σε ένα σύνολο αποκεντρωμένων αποφάσεων να παρέχεται περιορισμένο μόνο κίνητρο αναλήψεως ερευνητικών πρωτοβουλιών και εφαρμογής των αποτελεσμάτων τους.*

Όμως, πέρα από τη σημασία της ενιαίας και συντονισμένης σε κυβερνητικό ε-

πίπεδο προσπάθειας στο πεδίο της έρευνας και της τεχνολογίας, ο συντονισμός φαίνεται να γίνεται αναγκαίος και στο πεδίο της επενδυτικής δραστηριότητας καθ' εαυτήν, λόγω της υπάρξεως εξωτερικών οικονομικών. Αυτές θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, δηλαδή να «εσωτερι-

κεύονται», ώστε να δείχνεται η αληθής αποδοτικότητα και οικονομικότητα μιας επενδύσεως. Υπό τους όρους αυτούς, ιδιαίτερα δε σε μια υπανάπτυκτη χώρα, δύσκολα νοείται οικονομικότητα μεμονωμένης επενδύσεως, χωρίς δηλαδή το συνδυασμό της με άλλες οικονομοτεχνικές συμπληρωματικές επενδύσεις. Οι επενδυτικές αποφάσεις στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να εξασφαλίζεται ότι θα λαμβάνονται συγχρόνως, και γι' αυτό το λόγο να συντονίζονται. Το συμπέρασμα αυτό υποβάλλει τη σημασία μορφής διοικητικής δράσεως και στο πεδίο επενδύσεων.⁹

Για όλους αυτούς τους λόγους η διοικητική ενοποίηση¹⁰ των δραστηριοτήτων, που έχουν σχέση με την προώθηση της τεχνολογικής έρευνας και της εφαρμογής

της αλλά και με την υπόδειξη και τον έλεγχο της κατευθύνσεως των επενδύσεων, ειδικότερα σε υπανάπτυκτες χώρες, θα εξαρθεί στο επίπεδο της αιθύπαρκτης προϋποθέσεως, συνεχίσεως και ενάρξεως της αναπτυξιακής διαδικασίας αντιστοίχως.

II. ΟΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

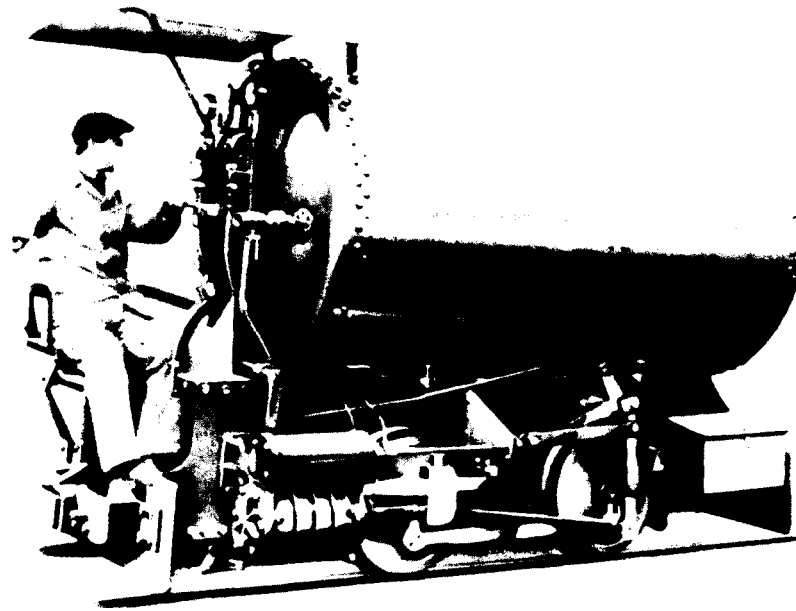
Τα «προαπαιτούμενα αναπτύξεως», που αναφέρθηκαν, αποτελούν ιλιγγιώδη αφαίρεση από τη μακρά και εξελικτική διαδικασία της διεθνούς οικονομικής ανάπτυξεως. Η στήριξη στην τεχνολογία για την αύξηση της παραγωγής ξεκίνησε ψηλαφητά, με το σιδερένιο άροτρο στη γεωργία τον V αιώνα, ακολούθησε η ανακάλυψη της δυνάμεως του ατμού τον XVIII και η εφαρμογή της στην οικονομία, που χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος της πρώτης βιομηχανικής επαναστάσεως. Η οικονομική ανάπτυξη άρχισε με προτεραιότητα στις καταναλωτικές βιομηχανίες και μόνο βαθμιαίως γινόταν συνειδητή τόσο η οικονομοτεχνική σημασία της εισαγωγής των μηχανών στα εργοστάσια όσο και η κοινωνική προέκταση του γεγονότος αυτού στα μέσα του XIX αιώνας. Έκτοτε, οι νέες τεχνολογικές επινοήσεις – εφαρμογές στην παραγωγική διαδικασία (ηλεκτρισμός και πρόσφατα μικροηλεκτρονική) συμπορεύονται με επιδιωκόμενη συνειδητώς αύξηση γνώσεων, ως παράγοντος που καθορίζει την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση και την έντα-

* Είναι γνωστό ότι αθροιστικώς τα κράτη-μέλη της ΕΟΚ δαπανούν για βασική έρευνα και ανάπτυξη καινοτομιών ποσοστό του αντίστοιχου αθροιστικού ΑΕΠ αρκετά μεγαλύτερο από εκείνο που διαθέτουν οι τεχνολογικοί πρωτοπόροι Ιαπωνία και ΗΠΑ χωριστά. Οι πρώτες όμως δεν εξασφαλίζουν πρωτοπορία στον κρίσιμο για τη συνέχιση της οικονομικής τους μεγεθύνσεως τεχνολογικό τομέα. Στερούνται των ωφελημάτων που προσπορίζει η εξειδίκευση και οι εξωτερικές οικονομίες, που η μία χώρα θα δημιουργούσε για την άλλη αν η προσπάθεια για έρευνα ήταν συντονισμένη υπό ενιαίο φορέα. Το παράδειγμα συντονισμού του ιαπωνικού ΜΙΤΙ προφανώς δεν έχει πείσει ακόμη την Κοι-

νότητα για την ορθή κατεύθυνση στο πεδίο αυτό, και η εμμονή σε αποκεντρωτικές πρακτικές σε ακατάλληλα πεδία ασκήσεως των δεν έχει μείνει χωρίς συνέπειες. Από την άλλη πλευρά είναι γνωστό ότι το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδοτήσεως βασικής έρευνας γίνεται με κυβερνητικούς πόρους.⁹ δηλαδή κατά συγκεντρωτικό τρόπο, με εξαίρεση την Ιαπωνία (1980: ΗΠΑ 65%, Αγγλία 57%, Γαλλία 46%, Γερμανία 40%, Σουηδία 30%, Ιαπωνία 7%), τα δε μερίδια κυβερνητικών κεφαλαίων στη χρηματοδότηση έρευνας υψηλής τεχνολογίας είναι ακόμη πιο μεγάλα (ΗΠΑ 88%, Αγγλία 95%, Γαλλία 90%, Γερμανία 67%, Σουηδία 70% και Ιαπωνία 20%).

σή τους. Η συσσώρευση μέσων και γνώσεως θέτει το ερώτημα πώς το απόθεμα αυτό είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για την άνοδο του επιπέδου ευημερίας. Στην ιστορία οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι δύο:

Η οικονομική ανάπτυξη έχει θεωρηθεί

ως μιμητική διαδικασία, στην ανάλυση της οποίας ενσωματώθηκε η «επίδραση της μιμήσεως», όπως διαμορφώθηκε από τους Veblen, Narkse και Duesenberry. Ο Wallich διακρίνει μια «παράγωγο ανάπτυξη» υπό την επίδραση μιμήσεως, ποδηγετούμενης είτε από την κατανάλωση είτε από την παραγωγή και τα αντίστοιχα πρότυπα των προηγμένων χωρών.¹⁰

Εγκαταλείποντας αυτό το επίπεδο αφαιρέσεως και εγγίζοντας πραγματικότητες του ΧΧ αιώνας, πρέπει να σημειωθεί ότι στις οικονομίες αγοράς ο πρώτος προσανατολισμός ήταν ο υπερισχύων και εκείνος που παρείχε κεντρίσματα για την έναρξη – προώθηση της αναπτυξιακής προσπάθειας και πρωτοβουλίας. Στις σοσιαλιστικές χώρες επενέργησε κυρίως ο δεύτερος προσανατολισμός με κίνητρα για τα οποία ο λόγος που εκφώνησε ο Ι. Στάλιν, το 1931, με θέμα τα καθήκοντα στελεχών επιχειρήσεων είναι αποκαλυπτικός: «Είμαστε πενήντα ή εκατό χρόνια πίσω από τις προηγμένες χώρες. Πρέπει να καλύψουμε την απόσταση σε δέκα χρόνια. Ή το επιτυγχάνουμε, ή μας συντρίβουν».¹¹ Αναλόγου περιεχομένου ήταν και λόγος του υπουργού Εξωτερικών της Κίνας Τσεν-Γι (New York Times της 4ης Μαΐου 1964): «Μπορεί να φθάσουμε τις προηγμένες δυνάμεις σε δέκα, είκοσι ή τριάντα χρόνια, αλλά ποτέ δε θα εγκαταλείψουμε την προσπάθεια. Αν αυτά στοιχειοθετούν μια ισχυρή, άκαμπτη στάση είναι γιατί η Κίνα απειλείται». Για να κατονηθούν οι σκοποί και οι στόχοι της

ΕΣΣΔ και της Κίνας πρέπει, κατά τον J. Berliner,¹² να γίνει αντιληπτό ότι στις χώρες αυτές επιδίωξη ήταν «να αποδοθεί η πρώτη θέση στη στρατιωτική άμυνα και κατά παράγωγο τρόπο στη βαριά βιομηχανία» στην ιεράρχηση των στόχων της οικονομικής αναπτύξεως των χωρών αυ-

τών.**

Είναι όμως ενδιαφέρον να προστεθούν εδώ και οι απόψεις του Ούγγρου Gyorgy Cukor,¹³ ο οποίος αναδιατυπώνοντας τους προμνησθέντες λόγους του Στάλιν και του Τσεν-Γι δηλώνει ότι «σε ένα πολιτικώς εχθρικό περιβάλλον ήταν αναγκαίο να αυξηθεί ταχέως το αμυντικό δυναμικό και να δημιουργηθεί η τεχνική βάση για ανεξάρτητη οικονομική ανάπτυξη, έστω και αν αυτά σήμαιναν θυσίες». Προσθέτει εντούτοις ότι η τωρινή κατάσταση για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες «είναι διαφορετική, γιατί η ύπαρξη των σοσιαλιστικών χωρών αποτελεί μια βοήθεια γι' αυτές τις χώρες και διότι η οικονομική συνεργασία είναι με τις καπιταλιστικές χώρες κατά το πλείστον στενή επίσης». Και συνεχίζοντας προσθέτει ότι τώρα «από τα πλεονεκτήματα του διεθνούς καταμερισμού των έργων μπορούν να επωφεληθούν (οι χώρες αυτές) καλύτερα και η βιομηχανία να αναπτυχθεί ευκολότερα, σύμφωνα με τις εσωτερικές ανάγκες, τους εσωτερικούς πόρους, την εσωτερική και εξωτερική αγορά». Συναφώς με το θέμα αυτό πρέπει να αναφερθεί ο Veblen, που πρώτος στην οικονομική φιλολογία προέβαλε τη δυνατότητα την οποία «ο δανεισμός» προηγμένης τεχνολογίας παρέχει στις αναπτυσσόμενες χώρες, να επιταχύνουν την οικονομική τους ανάπτυξη χωρίς αναγκαία να διέλθουν σταδιακά από τις φάσεις αναπτύξεως των ήδη προηγμένων χωρών (J. Berliner: Essays, σελ. 164).

Επιπροσθέτως, ο Cukor δηλώνει ότι το πρόβλημα-δύλημα «τεχνολογία εντάσεως κεφαλαίου ή εντάσεως εργασίας» δεν έχει ανακύψει στην οικονομική φιλολογία των σοσιαλιστικών χωρών. Συναφώς αναφέρει ότι «το πρόβλημα “τι να παράγουμε;”» αντιμετωπιζόταν στο πλαίσιο του προγράμματος και δεν δινόταν απάντηση σ' αυτό με βάση εξατομικευμένους υπολογισμούς αποτελεσματικότητας». Οι υπολογισμοί αυτοί είχαν να διαδραματίσουν «μεγαλύτερο ρόλο στη λήψη αποφάσεων όσον αφορά το θέμα πώς να παράγουμε». Μακρές συζητήσεις συνδέθηκαν με την επιλογή του μαθηματικού τύπου των υπολογισμών και, στο πλαίσιο αυτό, με την επιλογή της διάρκειας της αποσβέσεως του επενδυμένου κεφαλαίου καθώς και με την επιλογή του μεγέθους του επιτοκίου. Η διάρκεια της περιόδου και το ύψος του επιτοκίου επηρεάζουν τους υπολογισμούς, που μπορούν να δείξουν αν μια τεχνολογία εντάσεως κεφαλαίου ή εντάσεως εργασίας είναι αποτελεσματικότερη. Βραχείες περιόδοι αποσβέσεων και υψηλά επιτόκια θεωρούντο ακατάλληλα, γιατί απέκλειαν τη χρησιμοποίηση σύγχρονης τεχνολογίας.

Εν κατακλείδι, σημειώνεται ότι απόψεις όπως εκείνες του Cukor, για καταμερισμό των έργων που προαναφέρθηκαν, μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν το οικονομικό υπόβαθρο των μεταβολών που επέρχοντο στη σοβιετική οικονομική νομοθεσία.^{14***}

** Μια τέτοια ιεράρχηση στην κλίμακα προτεραιοτήτων – προγραμματισμών δεν αποκλείει – αντίθετα επιβάλλει – μεταξύ άλλων τη διατήρηση θετικού ποσοστού κέρδους, και για λόγους παροχής κινήτρων δράσεως στους πληθυσμούς των χωρών αυτών, τη βαθμιαία ύψωση της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών σε προσηκόν κλίμακιο ιεραρχήσεως. Επιβάλλει δηλαδή, μέσα σε διαδοχικούς προγραμματικούς ορίζοντες, την προσέγγιση παραγωγικών προτύπων «συμμέτρου αναπτύξεως» («balanced growth») à la von Neumann. Εντούτοις, ο J. Berliner¹² συμπεραίνει ότι οι μεταξύ βιομηχανικών κλάδων διαφορές στη συσσώρευση κεφαλαίου και στους ρυθμούς απόδοσης παραγωγής απέχουν από το να στηρίζουν την άποψη ότι ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός της οικονομικής αναπτύξεως στην ΕΣΣΔ κατέληξε σε «ισόρροπη ανάπτυξη» των τομέων παραγωγής καταναλωτικών και κεφαλαιακών αγαθών.

*** Ουσία των «μεταρρυθμίσεων» αυτών είναι η θεσμοθέτηση των διαδικασιών αποκεντρώσεως, οικονομικών αποφάσεων που αρμόζουν σε φάσεις οικονομικής μεγεθύνσεως, επόμενες του σταδίου αναπτύξεως. Η παγίωση των διαμορφώνει προοπτικές πολιτικών μεταβολών πιθανώς στις γραμμές της κριτικής του συστήματος που άσκησε ο Rudolf Bahro¹⁵ στο βιβλίο του Η Αλτερνατίβα. Καταληκτικό στάδιο εξελί-

Ενώ οι μεταβολές που αναγγέλλονται στην ΕΣΣΔ, και άλλες που οι γεγνημένες προσοικνίζονται, σημαίνουν χαλάρωση της πλέσεως των «προαπαιτούμενων αναπτύξεως», διότι θα ενισχύσουν τις τάσεις οικονομικής ολοκληρώσεως μέσα στην ΚΟΜΕΚΟΝ και τις σχέσεις συμπληρώσεώς της με την ΕΟΚ και τον λοιπό κόσμο μέσω της υιοθετήσεως των κανόνων της διεθνούς κατανομής των έργων – που πραγματώνεται σε αγορές λειτουργούσες αποκεντρωτικά– εντούτοις, υψηλός βαθμός συγκεντρωτικότητας θα εξακολουθήσει να διέπει, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, την προσπάθεια κατακτήσεως και αποκτήσεως νέας τεχνολογίας οικονομικής σημασίας. Τα ανωτέρω δεν αίρουν όσα αναφέρθηκαν στην παράγραφο Ι.δ. του σημειώματος αυτού, δηλαδή ότι στη Δύση, ακόμη δε πολύ περισσότερο στην Ανατολή, η τεχνολογία δεν δημιουργείται με επιταχυνόμενο ρυθμό μέσα από αποκεντρωμένες αποφάσεις, όπως άλλωστε επιβεβαιώνεται από τη βιομηχανική κατασκοπεία.

III. ΜΕΡΟΛΗΠΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΩΝ ΚΑΙ «ΒΑΡΙΑ» Ή «ΕΛΑΦΡΑ» ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

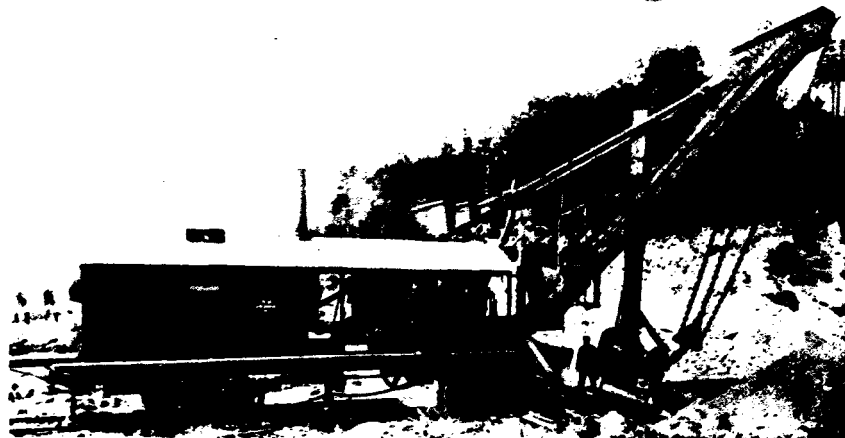
Η επιλογή αυτή θεματικώς υπάγεται στα οικονομικά κριτήρια των επενδύσεων, τα «στατικά» και «δυναμικά» συγκριτικά πλεονεκτήματα μιας χώρας μια θεματική που υποβάλλει αμέσως στο διεθνές εμπόριο και τις ανοικτές οικονομίες, χαρακτηριστικά δηλαδή της παγκόσμιας οικονομίας που αρχικώς οι ακραίοι υποστηρικτές της «βαριάς» βιομηχανίας δεν ελάμβαναν υπόψη. Για το λόγο αυτό, η υπογράμμιση της τεχνολογικής πλευράς του προβλήματος είναι απαραίτητη για την αποσαφήνιση της σημασίας της επιλογής αυτής.

α. Η επίδραση του Marx

Το θέμα του τίτλου του σημειώματος τούτου ετέθη στην οικονομική θεωρία ως πρόβλημα από τον Κ. Marx,¹⁷ ο οποίος διακρίνει δύο «τμήματα» παραγωγής της

ξενών σύμφωνων με τις απόψεις του Bahro, είναι η αναγνώριση της μη ταυτότητας Κόμματος-Κοινωνίας και η προβολή του πρωτείου της «Κοινωνίας» έναντι του «Κόμματος» στον καθορισμό των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων. Οι κριτικές αυτές στάσεις αποτελούν επανέκδοση και επαναφορά στο προσκήνιο, υπό συνθήκες οικονομικής μεγεθύνσεως (.), των θέσεων που διατύπωσε, το 1918, η R. Luxemburg¹⁸ υπέρ της αποκεντρωτικής λειτουργίας της «σοβιετικής» οικονομίας, στηριζομένης στα «σοβιέτ», τα οποία να αποτελούν φορέα αμέσου αντιπροσωπεύσεως της «Κοινωνίας» και των «προτιμήσεών της».

βιομηχανίας: το «Τμήμα Ι», που παράγει «μέσα παραγωγής», και το «Τμήμα ΙΙ», που παράγει «είδη καταναλώσεως». Διατυπώνει δε σαφώς ο Marx ως βασικό όρο οικονομικής αναπτύξεως το τρέχον προϊόν του τμήματος παραγωγής Ι («μέσων παραγωγής») να υπερβαίνει το μέγε-

λεχθεί ότι στηρίζεται (α) σε τεχνικές συμπληρωματικές ομαδοποιημένων κλάδων, η παραγωγικότητα των οποίων ενισχύεται από την εσωτερική τους σ' αυτούς εξωτερικών οικονομιών και από την απόληψη οικονομιών κλίμακος παραγωγής, με δεδομένες τις αδιαιρετότητες του παγίου

θος της ζητήσεως μέσων παραγωγής– αντικαταστάσεως του μηχανικού εξοπλισμού του δεύτερου τμήματος.¹⁸ Είναι προφανές ότι το μέγεθος αυτής της υπερβάλλουσας παραγωγής εξαρτάται από τον σχεδιαζόμενο σε μια σοσιαλιστική οικονομία ρυθμό συνολικής οικονομικής αναπτύξεως, σε δεδομένο χρονικό ορίζοντα. Ο ρυθμός αυτός, επίσης, προφανώς καθορίζει το μερίδιο του εθνικού εισοδήματος που θα αποτελέσει το (επενδύσιμο) «οικονομικό πλεόνασμα» και τη διανομή των επενδύσεων στα «Τμήματα Ι και ΙΙ». Σχετικά μεγαλύτερες επενδύσεις στους κλάδους παραγωγής κεφαλαιακών αγαθών συνεπάγονται μελλοντικούς ρυθμούς αναπτύξεως μεγαλύτερους, παρά αν η «έμφαση» δοθεί σε επενδύσεις του τομέα καταναλωτικών αγαθών. Όπως φαίνεται, περιοριστικό παράγοντα στη χρησιμοποίηση της τεχνικής συμπληρωματικότητας των «Τμημάτων Ι και ΙΙ», ως εργαλείου επιταχυνόμενης οικονομικής αναπτύξεως, αποτελεί η δυνατότητα προκλήσεως, διαμέσου αυτής, ανεπάρκειας καταναλωτικών ειδών, με συνέπεια οι σοβαρές οικονομικές και πολιτικές εντάσεις, που είναι δυνατόν να αναφούν, να δημιουργήσουν επίσης και προβλήματα στην πραγματοποίηση των οικονομικών προγραμμάτων στις σοσιαλιστικές χώρες.¹⁹ λόγω πτώσεως του ποσοστού κέρδους.

Χρησιμοποιώντας άλλη ορολογία, η «προτίμηση» των επενδύσεων στη «βαριά» βιομηχανία μπορεί, επομένως, να

κεφαλαίου, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω από Ι.α. i-iii, και (β) στον εστιασμό της έρευνας–τεχνολογίας κυρίως στην ανάπτυξη νέων «μέσων παραγωγής», που είναι «αποταμιεύσεως εργασίας» και αντικείμενο απασχολήσεως του «Τμήματος Ι».

β. Η ένταση κεφαλαίου των μεθόδων παραγωγής

Συμπληρώνοντας την αναφορά στις προϋποθέσεις Ι.β-δ, από πλευράς μαρξικής αναλύσεως θα πρέπει να προστεθούν τα εξής: Με τη μαρξική προτεραιότητα ανάπτυξεως του «Τμήματος Ι» συμβαδίζει η προτίμηση γενικευμένης χρησιμοποίησης τεχνικών μεθόδων παραγωγής εντάσεως κεφαλαίου, ή σε μαρξική διατύπωση: Με την επιδίωξη αυξήσεως «της οργανικής συνθέσεως του κεφαλαίου C/(C+V)», που σε μια σοσιαλιστική οικονομία έχει ως συνέπεια την αύξηση της επενδύσεως «υπεραξίας» (S/V). Ο M. Dobb²⁰ αναφέρει ότι «η επιλογή αυτή εξαρτάται ακριβώς από τις ίδιες στάσεις που καθορίζουν ένα υψηλό ή χαμηλό ποσοστό επενδύσεων... Η αιτιολόγηση ενός υψηλού ποσοστού επενδύσεων αιτιολογεί και υψηλό βαθμό εντάσεως κεφαλαίου των επενδύσεων αυτών, και αντιστρόφως». Και προσθέτει ότι «στην πραγματικότητα, οι μέθοδοι παραγωγής ελκυστήρων, εργαλειομηχανών, ηλεκτρικού εξοπλισμού ή αλουμινίου, αφήνουν πολύ λίγη άνεση επιλογής μεταξύ τεχνικών μεθόδων εντάσεως κεφαλαίου ή εργασίας: στις περισσότερες περιπτώσεις η απομένουσα ε-

πιλογή είναι να παραχθεί ή να μην παραχθεί συγκεκριμένο προϊόν...». ²¹ Ως κατακλείδα στην παρουσίαση του θέματος της τεχνικής ας αναφερθεί εκ νέου η άποψη του Dobb: «Το θέμα επιλογής της μεροληπτικότητας εντάσεως συντελεστού δεν εξαρτάται από την υπάρχουσα σε μία χώρα σχέση ποσοτήτων συντελεστών παραγωγής... αλλά από τη σημασία που προσδίδεται στην άνοδο της καταναλώσεως στο άμεσο μέλλον, σε σύγκριση με τη δυνητική άνοδο της σε ένα πιο μακρινό μέλλον, που ένα ειδικό ποσοστό επενδύσεων, ιδιαίτερου τύπου, μπορεί να εξασφαλίσει». Το σχόλιο αυτό του Dobb ωθεί σε μια άλλη διατύπωση, που θυμίζει τον Boehm-Bawerk και τον I. Fisher, ότι δηλαδή η επιλογή μεταξύ «βαριάς» ή «ελαφράς» βιομηχανίας και μεταξύ τεχνικών εντάσεως κεφαλαίου ή εργασίας – αν και όπου αυτή είναι εφικτή – αντιστοίχως εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τον βαθμό ανυπομονησίας μιας κοινωνίας να «απολαύσει παρούσα κατανάλωση» και από τον συναφή «λόγο» προεξοφλήσεως «μελλοντικών ικανοποιήσεων»...

γ. Οι διακλαδικές συνδέσεις Leontieff

Σε καθιερωμένους όρους της σύγχρονης οικονομικής, το επιχείρημα υπέρ της «βαριάς» βιομηχανίας εν μέρει μόνον δύναται να εκφραστεί και να στηριχθεί στην ιδιότητα των κλάδων, που ταξινομούνται στην κατηγορία αυτή, να προκαλούν σε βαθμό μεγαλύτερο από ό,τι η «ελαφρά»

βιομηχανία την ανάπτυξη κλάδων, τα προϊόντα της παραγωγής των οποίων οι πρώτες τα χρησιμοποιούν ως «εισροές» στην παραγωγική τους διαδικασία. Ή σε τυπικότερη διατύπωση: η «βαριά» βιομηχανία δημιουργεί περισσότερες από ό,τι η «ελαφρά» κάθετες κλαδικές διασυνδέσεις, όπως αυτές νοούνται σε έναν «πίνακα εισροών-εκροών» τύπου Leontieff.

Υπενθυμίζεται η επισήμανση του Hirschman (op. cit. σελ. 100) ότι υπάρχουν δύο μηχανισμοί κινητοποιήσεως αναπτυξιακής διαδικασίας: οι κάθετες διακλαδικές συνδέσεις μιας δραστηριότητας, που ωθούν προς την εξασφάλιση της προσφοράς εισροών απαραίτητων στη

συγκεκριμένη δραστηριότητα, και οι οριζόντιες, που ωθούν στην πρόκληση ζήτησης του προϊόντος για χρησιμοποίησή του ως εισροής σε άλλη δραστηριότητα.

Στο επίπεδο αφαιρέσεως που γράφεται το σημείωμα αυτό, η επισκόπηση του Πίνακα 1 θα οδηγούσε στο συμπέρασμα, ύστερα από ό,τι προηγήθηκε, ότι το επιχείρημα υπέρ της «βαριάς» βιομηχανίας σημαίνει προτεραιότητα σε επενδύσεις στους κλάδους I, εν συνεχεία στους κλάδους II και III και, τέλος, σε εκείνους της κατηγορίας IV, αν μια χώρα επιδιώκει να διδαχθεί από τη διάρθρωση της οικονομικής αναπτύξεως των χωρών του Πίνακα 1. Μια ανάγνωση του Πίνακα 1 του εί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μέσος βαθμός αλληλεξαρτήσεως οικονομικών τομέων στην Ιταλία, την Ισπανία και τις ΗΠΑ

Κατηγορίες βιομηχανιών	Διακλαδικές αγορές /συνολική παραγωγή Κάθετες διασυνδέσεις	Διακλαδικές πωλήσεις /συνολική ζήτηση Οριζόντιες διασυνδέσεις
I. Ενδιάμεσες βιομηχανίες (Υψηλές κάθετες και οριζόντιες διασυνδέσεις)	49-67	46-81
Σίδηρος - Χάλυψ	66	78
Μη σιδηρούχα μεταλλεύματα	61	81
Χάρτης - Είδη χάρτου	57	78
Προϊόντα πετρελαίου	65	68
Προϊόντα άνθρακος	63	67
Χημικά προϊόντα	60	69
Υφαντικά είδη	67	57
Είδη εξ ελαστικού	51	48
Εκτυπώσεις - Εκδόσεις	49	46
II. Τελική μεταποίηση (Υψηλές κάθετες, χαμηλές οριζόντιες διασυνδέσεις)	43-89	12-42
Προϊόντα αλευροποιίας	89	42
Δέρμα και είδη εκ δέρματος	66	37
Ξυλεία και είδη εκ ξύλου	61	38
Εξοπλισμός	69	12
Εξοπλισμός μεταφορών	60	20
Μηχανές	51	28
Προϊόντα εκ μη μεταλλ. ορυκτών	47	30
Διατηρημένες τροφές	61	15
Ναυπηγική	58	14
Διάφορες βιομηχανίες	43	20
III. Ενδιάμεση πρωτογενής παραγωγή (Χαμηλές κάθετες, υψηλές οριζόντιες διασυνδέσεις)	15-31	52-97
Εξόρυξη μετάλλων	21	93
Εξόρυξη πετρελαίου-αερίων	15	97
Εξόρυξη άνθρακος	23	87
Γεωργία, Δάση	31	72
Ηλεκτρισμός	27	59
Μη μεταλλικά ορυκτά	17	52
IV. Τελική πρωτογενής παραγωγή (Χαμηλές κάθετες και οριζόντιες διασυνδέσεις)	16-31	12-36
Αλιεία	24	36
Μεταφορές	31	26
Υπηρεσίες	19	34
Εμπόριο	16	17

Πηγή: A.O. Hirschman: *The strategy of economic development*, σελ. 106 και 107.

δους αυτού θα ήταν λανθασμένη κατά το ότι ο οικονομικός σχεδιασμός θα «αγνοούσε» τους κλάδους εξορύξεως μετάλλων, αντήλσεως πετρελαίου και αερίων και παραγωγής ηλεκτρισμού, οι οποίοι –στο χωρίς διεθνές εμπόριο σχήμα του παρόντος– είναι προαπαιτούμενοι για την ανάπτυξη των κλάδων πρώτης προτεραιότητας: εκείνων, δηλαδή, με τις μεγαλύτερες κάθετες κλαδικές συνδέσεις (I, II). Η «άγνοια» όμως αυτή θα οφείλεται στο γεγονός ότι ο Πίνακας I είναι μία σύνοψη των πινάκων Leonieff, οι οποίοι, και μόνοι αυτοί, δείχνουν την πλήρη σειρά των καθέτων και οριζοντίων συνδέσεων των διαφόρων βιομηχανικών κλάδων. Η διαθεσιμότητα τέτοιων πινάκων θα απεκάλυπτε και διαφορές στις εν λόγω διασυνδέσεις που υπάρχουν στις χώρες των οποίων τα οικονομικά χαρακτηριστικά συνοψίζονται στον Πίνακα I: διαφορές, που οφείλονται στον διαφορετικό βαθμό συμμετοχής καθεμιάς από τις χώρες αυτές στο διεθνές εμπόριο.

IV. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΜΕΤΑΞΥ «ΒΑΡΙΑΣ» ΚΑΙ «ΕΛΑΦΡΑΣ» ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο βιβλίο του Μπάτση η σχεδίαση της οικονομίας παίρνει τη μορφή των «πεν-

τάχρωνων σχεδίων». Ο συγγραφέας προτείνει τρεις περιόδους σχεδίων. Τα σχέδια αυτά παρουσιάζονται συνοπτικά στον Πίνακα 43α, στη σελ. 280 του βιβλίου, και αναπαράγονται στο σημείωμα τούτο επακριβώς. Βασική προϋπόθεση εφαρμογής των σχεδίων για την ανάπτυξη της «βαριάς» βιομηχανίας στην Ελλάδα ο συγγραφέας θεωρεί την ίδρυση ενός ενιαίου εθνικού δικτύου παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. Το προταθέν από τον ίδιο σχέδιο εκτίθεται συνοπτικά στον Πίνακα 20α, στη σελ. 266 του ίδιου βιβλίου, και αναπαράγεται αυτούσιο στο παρόν.

Σύμφωνα με όσα έχουν εκτεθεί στις προηγούμενες παραγράφους του κειμένου, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η επιλογή των βιομηχανικών κλάδων και η χρονική κλιμάκωση της ιδρύσεως ή επεκτάσεως των βιομηχανιών στα σχέδια Μπάτση βασίζονται σε οικονομοτεχνικές συμπληρωματικότητες ή διακλαδικές συνδέσεις, τις οποίες ο συγγραφέας αποκαλεί «τεχνικές προϋποθέσεις». Συγκριτική ανάγνωση του Πίνακα 43α (Μπάτση) με τον Πίνακα I (Hirschman) δείχνει σαφώς ότι οι κλάδοι του πρώτου πίνακα προέρχονται από τις κατηγορίες βιομηχανιών των σειρών I και II του άλλου πίνακα, που χαρακτηρίζονται κυρίως από αυξημένες κάθετες, ως επί το πλείστον, δια-

κλαδικές συνδέσεις (Backward linkages), με εξαίρεση... τον ηλεκτρισμό: τεχνική προϋπόθεση αναπτύξεως των βιομηχανιών. Έτσι, έστω και αν η συνήθης πρακτική των στατιστικών στη Δύση διαφέρει από εκείνη στη Σοβιετική Ένωση –που διακρίνει τα κατά Marx «Τμήματα I και II», που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο–, είναι δυνατή, για τις ανάγκες του παρόντος σημειώματος, η διατύπωση του επιχειρήματος υπέρ της «βαριάς» βιομηχανίας και σε όρους καθέτων και οριζοντίων κλαδικών διασυνδέσεων.

Ως προς τη μεροληπτικότητα εντάσεως συντελεστού των τεχνικών μεθόδων παραγωγής στις βιομηχανίες που προτείνει ο Μπάτσης –εκτός του ότι ισχύουν, κατά το μάλλον ή ήττον, όσα έχει υποστηρίξει ο Dobb, όπως αναφέρει ο Baran: *op. cit.* σελ. 288–, ο ίδιος ο Μπάτσης αναφέρει επί λέξει τα εξής:

«Περνούμε τώρα στην εξέταση του τρόπου της αξιοποίησης των προϋποθέσεων αυτών, της σύνθεσης και του συνδυασμού δηλαδή των δυνατοτήτων της χώρας σε πρώτη ύλη και ενέργεια με την εργασία, για τη δημιουργία των συγκεκριμένων παραγωγικών αποτελεσμάτων που επιδιώκουμε.

Αυτό εκφράζεται οικονομικά στη

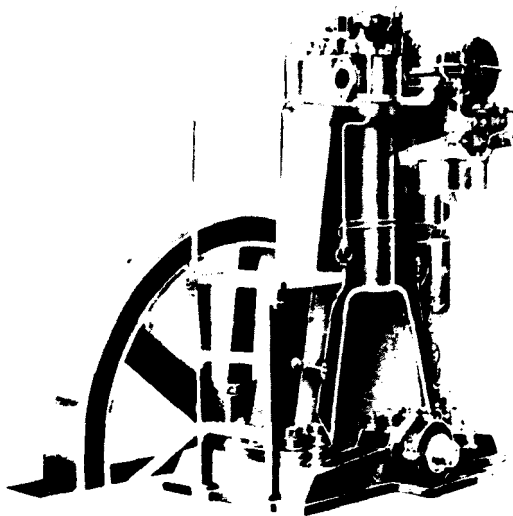
ΠΙΝΑΚΑΣ 43α (συνοπτικός)

Χρονική κλιμάκωση και γεωγραφική τοποθέτηση των βιομηχανιών για τη θεμελίωση και την επέκταση των κλάδων της βαριάς βιομηχανίας

Βιομηχανίες	Περίοδος πρώτου σχεδίου Συγκροτήματα		Περίοδος δεύτερου σχεδίου Συγκροτήματα				Προοπτική για τη μελλοντική ανάπτυξη Συγκροτήματα				
	Δυτ.-Κ Στερεά	Μακεδονία	Δυτ.-Κ Στερεά	Μακεδονία	Νοτ. Α Στερεά	Θεσσαλία	Δυτ.-Κ Στερεά	Μακεδονία	Νοτ. Α Στερεά	Θεσσαλία	Πελοπόννησος
Σιδηρομεταλλουργία-Χαλυβουργία Αλουμίνιο Μαγνήσιο Μεταλλουργία κραμάτων	Θ	Θ	Θ Ε Θ	Ε Θ			Ε Ε Ε Θ	Ε			
Μηχανήματα κ.λπ. για βαριά βιομηχανία Μηχανήματα κ.ά. για ελαφρά βιομηχανία Γεωργικά μηχανήματα, εργαλεία κ.λπ. Ναυπηγική βιομηχανία Πολεμική βιομηχανία Συγκοινωνιακά μέσα Μηχανολογία, μεταλλοτεχνία ¹				Θ Θ	Θ Θ ΕΘ ΕΘ ΕΘ	Θ	Θ Θ Ε Θ Ε	Ε Ε Ε Ε	Θ Ε Ε Ε	Θ Ε Ε	Θ Θ Θ ΕΘ
Άζωτο Καυστική σόδα Χλωριούχα προϊόντα Θεικόν οξύ Ανθρακική σόδα Ανθρακασβέστιο Χαρτοπολτός Τσιμέντα	Θ Θ Θ Θ	Θ Θ Θ Θ	Ε Ε Ε	Ε Ε Ε Ε			Ε Ε Ε Ε	Ε Ε Ε Ε		Ε Ε Ε	Θ

1. Για επισκευές και μικρές κατασκευές.

Παρατηρήσεις: α) Με το σύμβολο Θ (= θεμελίωση) δείχνουμε πως στη δοσμένη χρονική περίοδο (πρώτου, δεύτερου σχεδίου κ.λπ.) αρχίζει η λειτουργία ενός καινούργιου κλάδου, β) Με το σύμβολο Ε (= επέκταση) δείχνουμε πως στη δοσμένη χρονική περίοδο του πίνακα, επεκτείνονται οι εγκαταστάσεις του κλάδου αυτού, γ) Με τον αστερίσκο (*), δείχνουμε πως υπήρχαν πριν από την περίοδο του πρώτου σχεδίου, οι εγκαταστάσεις για το δοσμένο κλάδο. Άμα λοιπόν γίνεται παράθεση του αστερίσκου με το σύμβολο Ε, σημαίνει πως επεκτείνονται οι υπάρχουσες εγκαταστάσεις. Άμα γίνεται παράθεση του αστερίσκου με το Ε και το Θ σημαίνει πως επεκτείνονται οι παλιές και κατασκευάζονται και καινούργιες εγκαταστάσεις στον κλάδο αυτό, για την καθορισμένη από τον πίνακα χρονική περίοδο.

μορφή που θα πάρει η σύνδεση μέσων παραγωγής με την εργατική δύναμη στον παραγωγικό κύκλο. Και, ειδικότερα, για κάθε κλάδο της βαριάς βιομηχανίας: τι σταθερό κεφάλαιο θα χρησιμοποιήσει (πρώτη ύλη, ενέργεια, εγκαταστάσεις οικοδομικές και μηχανικές), πόσο δηλαδή και ποιο. Με ποια τεχνική μέθοδο θα λειτουργήσουν οι κλάδοι αυτοί (τρόπος δηλαδή σύνδεσης εργατικής δύναμης και μέσων παραγωγής).

Η εξέταση των δύο αυτών ζητημάτων για κάθε βιομηχανία είναι απαραίτητη, γιατί έτσι μονάχα προσδιορίζεται από οικονομική πλευρά η ποιοτική αξία του κλάδου που καθορίζεται από το βαθμό της παραγωγικότητάς του στο δοσμένο τεχνικοοικονομικό πλαίσιο. Ενδιαφέρει, δηλαδή, όχι μονάχα η παραγωγή του α ή β προϊόντος αλλά και η εξασφάλιση των τεχνικοοικονομικών προϋποθέσεων για το αδιάκοπο μέγιστο της παραγωγικότητας της εργασίας στην παραγωγή του δοσμένου προϊόντος. Αυτό πάλι είναι αποτέλεσμα σε γενικότερη κλίμακα της δημιουργίας κατάλληλων τεχνικών και οικονομικών συνθηκών παραγωγής, που στο σύνολό τους να εξασφαλίζουν τη δυνατότητα συνεχούς ελάττωσης του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου για την παραγωγή του ίδιου προϊόντος».

Από τις φράσεις της παραγράφου αυτής, ότι ο τρόπος που θα συνδυασθούν τα

τεχνικά μέσα με την εργασία θα είναι τέτοιος ώστε να εξασφαλισθεί «το αδιάκοπο μέγιστο της παραγωγικότητας της εργασίας» και η «δυνατότητα μείωσης του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου για την παραγωγή του ίδιου προϊόντος», προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Μπάτσης τάσσεται υπέρ των μεθόδων εντάσεως κεφαλαίου. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από την αρνητική του τοποθέτηση απέναντι σε προτάσεις υπέρ της ανάπτυξης της αγροτικής οικονομίας με κριτήριο τη δυνατότητα «μεγάλης απασχόλησης». Στη σελίδα 394 γράφει:

«Μια καινούργια αγροτική οικονομία δεν χρειάζεται ξένα εδάφη, παρά εντατικοποίηση της καλλιέργειας, μηχανοποίηση των καλλιεργειών και παραγωγικά έργα».

Γενικότερα όμως, εφόσον η «συνεργασία μηχανών» και «εργατικής δύναμης» αυξάνει την παραγωγικότητα της τελευταίας –νοούμενης ως μεγαλύτερο ποσοστό «υπεραξίας» ή μεγαλύτερης σχέσεως «υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας»– και ενισχύει τις προϋποθέσεις συνεχίσεως της συσσωρεύσεως κεφαλαίου της μαρξικής αναλύσεως, δεν ήταν δυνατόν ο Μπάτσης να αποτελούσε εξαίρεση, με διαφορετική θέση στο θέμα αυτό. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του κειμένου του καλύπτει η προσπάθειά του να δείξει ότι

στην Ελλάδα υπήρχαν οι υλικοτεχνικές προϋποθέσεις για να τεθεί η οικονομία της χώρας στην αφετηρία της τροχιάς που υποδείκνυε ο ίδιος.

Το βιβλίο του Μπάτση δεν έμεινε χωρίς επίδραση στην οικονομία της χώρας. Δεν είναι όμως ευχερές, ούτε και σκοπός του παρόντος, να δειχθεί ο ακριβής βαθμός επιρροής του έργου του. Στο βιβλίο του, όμως, ο Μπάτσης παραθέτει μια διατύπωση, που επιγραμματικά χαρακτηρίζει το έργο του και τη συμβολή του: τη *συνθετική επεξεργασία των οικονομοτεχνικών δεδομένων*. Πάντως, ήδη από το 1950 που ιδρύθηκε η ΔΕΗ, άρχισε η διαδικασία της ανάπτυξης της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στη χώρα από κρατικό φορέα. Η ανάπτυξη αυτή πήρε τη μορφή ανεγέρσεως γνωστών σήμερα υδροηλεκτρικών σταθμών σε περιοχές, μερικές από τις οποίες αναφέρονται στον Πίνακα 20α του Μπάτση. Στο έργο όμως του εξηλεκτρισμού συνέβαλαν και άλλοι μελετητές, όπως ο Ραυτόπουλος και ο Πεζόπουλος, που αναφέρονται από τον ίδιο τον Μπάτση. Είναι ακόμη διτώς ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας ανέφερε ήδη από το 1947 και άλλες δυνητικές πηγές ενέργειας της χώρας, και τέτοιες είναι «ο άνεμος, το ξυλοκάρβουνο και πιθανά το πετρέλαιο», αλλά τόνισε ότι «οι ως τώρα τεχνικές μελέτες» δεν νομίζει ότι «έ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 20α (συνοπτικός)

Χρονική κλιμάκωση και γεωγραφική κατανομή των υδροηλεκτρικών πηγών για τη συστηματική υδρενεργειακή αξιοποίηση

	Στάδιο Α	Στάδιο Β	Στάδιο Γ
Στερεά	Αχελώος Ι (Κρεμαστά) Λίκερι	Αχελώος ΙΙ, ΙΙΙ (Πρεβέντζα, Κριεκούκι) Γοργοπόταμος Ι, ΙΙ Καρπενησιώτικος	Μόρνος Φίδαρης
Μακεδονία	Αλιάκμονας ΙΙ (Παλιάλωνα) Λίσσε	Αλιάκμονας Ι, ΙΙΙ, ΙV Βόδας Ι, ΙΙ, ΙΙΙ Αράπισσα Τριπόταμος	Νέστος (Παπάδες)
Πελονησός	Λάδωνας Στυμφαλία Γλαύκος	Βουραϊκός Ι, ΙΙ Κράθις Ι, ΙΙ Κρύα Βρύση (Πηγή)	Λούσιος Αλφειός Σελινούς
Θεσσαλία		Πηνειός Ι, ΙΙ Ξυνιάδα	Σοφαδίτης Ξεριάς Κάρλα Νεζερός (Ολύμπου)
Ήπειρος			Λούρος Καλαμάς Ι, ΙΙ, ΙΙΙ

χουν καταλήξει σε θετικά αποτελέσματα, που να μπορούν κιόλας να χρησιμοποιηθούν για βάση σε συνθετική οικονομική επεξεργασία» (σελ. 271).

Ως προς μεν την ανάπτυξη της «βιο-
ριάς» βιομηχανίας θα πρέπει να σημειω-
θεί επίσης ότι επενδύσεις σε κλάδους του
Πίνακα 43α έγιναν, στη διαδρομή μιας
τεσσαρακονταετίας, πραγματικότητες
της ελληνικής οικονομίας. Από αυτές α-
ναφέρονται η βιομηχανία αλουμινίου, α-
ζωτούχων και άλλων λιπασμάτων, η τσι-
μεντοβιομηχανία, η βιομηχανία σιδηρο-
κελίου και προσφάτως η προσπάθεια της
ΕΤΒΑ να αναπτύξει τη βιομηχανία κρα-
μάτων.

Ως προς δε τη διάρθρωση της ελληνι-
κής βιομηχανίας, όπως αυτή προκύπτει
από τον Πίνακα 2, που στηρίζεται σε
στοιχεία του έτους 1980, πρέπει να παρα-
τηρηθούν τα εξής:

Πρώτον: Οι περισσότεροι κλάδοι της
ελληνικής μεταποίησης –με εξαίρεση
τους κλάδους παραγωγής χάρτου (27),
παραγωγών πετρελαίου και άνθρακος
(32) και βασικών μετάλλων (34)– δεί-
χνουν να έχουν υπεροχή των κάθετων έ-
ναντι των οριζοντίων διασυνδέσεων.

Δεύτερον: Ο λόγος κεφαλαίου εργα-
σίας δεν συσχετίζεται θετικά με το μέγε-
θος των καθέτων συνδέσεων, ούτε επίσης
και οι αντίστοιχες ταξινομήσεις, και

Τρίτον: Αντίθετα, η ένταση κεφαλαίου
συσχετίζεται θετικά με το μέγεθος των ο-
ριζοντίων διακλαδικών συνδέσεων (και
οι αντίστοιχες ταξινομήσεις τους επίσης),
ενώ η ένταση αυτή είναι ιδιαίτερη στους
τρεις κλάδους (27, 32, 34) που αναφέρθη-
καν πιο πάνω.

Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώ-
νουν ότι η έμφαση στη βιομηχανική ανά-
πτυξη, νοούμενη ως τεχνολογική αναβάθ-
μιση, δόθηκε από τις βιομηχανίες ως
γνώμων τους να ήταν οι οριζόντιες δια-
κλαδικές συνδέσεις, ενώ οι κάθετες δεν
φαίνεται ότι ήταν στοιχείο καθοριστικό
της επενδυτικής συμπεριφοράς, τουλάχισ-
τον στο βαθμό που αποτέλεσαν οι πρώ-
τες. Εξάλλου, και παρά τη δημιουργία
νέων βιομηχανιών στους κλάδους 31, 32
και 34 (τεχνικές προϋποθέσεις δημιουρ-
γίας οριζοντίων συνδέσεων) με υψηλούς
βαθμούς κεφαλαιακής εντάσεως, η παρα-
γωγή κεφαλαιακών αγαθών και ενδιαμέ-
σων προϊόντων το 1980 κάλυψε το 40% έ-
ναντι του 40,4% το 1970.

Όπως φαίνεται, η ποσοτική και τεχνο-
λογική διάρθρωση της ελληνικής βιομη-
χανίας εξακολουθούν να αποτελούν τη
ρίζα του χρονίου ελλείμματος στο εμπο-
ρικό ισοζύγιο, που επιβάλλει, σε πρώ-
τη φάση, την περαιτέρω τεχνολογική α-
ναβάθμιση ολόκληρου του φάσματος
προϊόντων μεταποίησης και, σε δεύτε-
ρη, την ένταση της διαδικασίας για ανα-
διάρθρωση της παραγωγής. Η συναφής

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κωδικός αρ.	Κλάδοι Βιομηχανίας	Κλαδικές συνδέσεις		Πάγια/σποσχόληση (σε χιλ. δρχ.) (3)
		Κάθετες (1)	Οριζόντιες (2)	
20	Διατροφής	1,31	0,74	1.068
21	Ποτών	1,22	0,64	2.075
22	Καπνού	1,05	0,58	1.053
23	Υφαντικών	1,15	0,95	1.058
24	Υποδυμάτων-Ενδυμάτ.	1,21	0,59	272
25	Ξύλου	0,97	0,91	1.478
26	Επίπλων	1,11	0,62	705
27	Χάρτου	1,04	2,04	2.565
28	Εκδόσεων-Εκτυπώσεων	0,95	0,95	641
29	Δέρματος	1,15	0,93	883
30	Ελαστικών-Πλαστικών	0,95	0,90	1.145
31	Χημικών	1,08	1,03	1.534
32	Πετρελαίου	0,92	2,02	6.439
33	Μη μεταλ. ορυκτών	1,02	0,71	2.141
34	Βασ. μετάλλων	0,95	3,62	4.358
35	Μεταλ. προϊόντων	1,06	0,94	1.022
36	Μηχανών	0,97	0,72	695
37	Ηλεκτρικών μηχανών	1,22	0,93	875
38	Μεταφ. μέσων	0,91	0,86	1.719
39	Διάφοροι	0,96	0,59	1.161

Συντελεστές συσχετίσεων

(1):(3) α. απλής συσχετίσεως -0,25

β. συσχετίσεως ταξινομήσεων -0,30

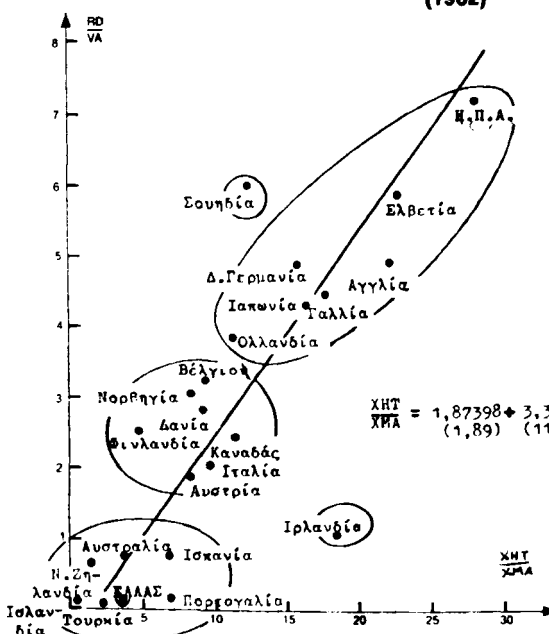
(2):(3) α. απλής συσχετίσεως 0,74

β. συσχετίσεως ταξινομήσεων 0,44

Πηγή: Π. Κουτσογιάννης: *Βασικές κατευθύνσεις της βιομηχανικής πολιτικής*, ΚΕΠΕ, Αθήνα 1984 (Πίνακες 1 και 10)

Σημ.: Τα στοιχεία της στήλης (1) είναι αριθμητικός μέσος στοιχείων εκ τριψηφίων κω-
δικών κλάδων του Πίνακα 1.

**Ποσοστό «R&D» στην προστιθέμενη αξία (VA) και ποσοστό εξαγωγών βιομηχανικών
υψηλού «R&D» στο σύνολο των εξαγωγών βιομηχανικών προϊόντων.
(1982)**

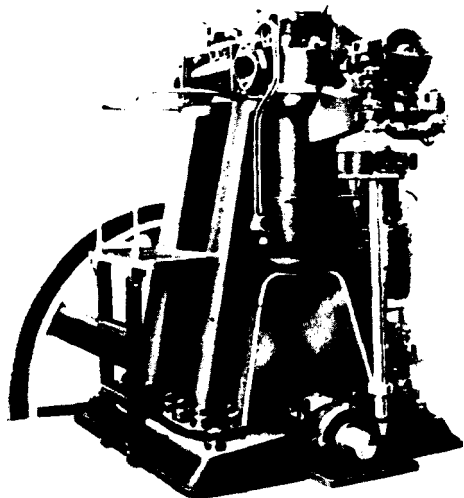
VA: προστιθέμενη αξία στη μεταποίηση.

RD: συνολική δαπάνη για R&D στη μεταποίηση.

XHT: εξαγωγές βιομηχανικών υψηλής τεχνολογίας.

XMA: σύνολο βιομηχανικών εξαγωγών.

OECD: *STI bulletin nr 2*, Sept. 1987.

υστέρηση της ελληνικής βιομηχανίας, σε σύγκριση με τη βιομηχανία άλλων χωρών, απεικονίζεται παρακάτω στο διάγραμμα, που δείχνει τη σχέση του ποσοστού των βιομηχανικών εξαγωγών υψηλής τεχνολογίας στο αντίστοιχο σύνολο με το ποσοστό του ΑΕΠ που δαπανάται για έρευνα και τεχνολογικές εφαρμογές κατά χώρα.

V. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΥΠΕΡΒΑΣΗ Ή Η ΧΑΛΑΡΩΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΩΝ ΑΠΟ ΤΑ «ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ» ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΝ «ΜΙΚΡΕΣ» ΧΩΡΕΣ

Υπό το πρίσμα των όσων έχουν προηγηθεί, η επιλογή «βαριά ή ελαφρά βιομηχανία» είναι δυνατόν να προσφερθεί σε μια διαφορετική ανάγνωση της σημασίας της. Επανερχόμενοι στην κατά Marx διάκριση των τομέων παραγωγής «μέσα παραγωγής» και «καταναλωτικά είδη», είναι φανερό ότι ως «βαριά» βιομηχανία θεωρείται το σύνολο των επιχειρήσεων που έχουν αντικείμενο την «παραγωγή μέσων παραγωγής». Οι λοιπές επιχειρήσεις αποτελούν την «ελαφρά» βιομηχανία. Επειδή όμως τα μέσα παραγωγής μεταβάλλονται, επηρεαζόμενα από την τεχνολογική εξέλιξη, στη «βαριά» βιομηχανία, με δυναμική έννοια, πρέπει να συμπεριληφθούν και οι δραστηριότητες που έχουν σκοπό τη διεξαγωγή βασικής έρευνας και την εφαρμογή των αποτελεσμάτων της στην οικονομία.

Είναι γνωστό ότι η εισαγωγή «καπιταλιστικών μεθόδων» στην παραγωγή είναι

ταυτόσημη με την αύξουσα χρησιμοποίηση τεχνικών μέσων, που ιστορικά έχουν περιορίσει τις αναγκαίες «ποσότητες» αμεινών εργατικής δύναμης ανά μονάδα προϊόντος. Με βάση τα προηγηθέντα, αυτό σημαίνει και αύξουσα χρησιμοποίηση ανθρώπινων τεχνικών γνώσεων, ενσωματωμένων στο πάγιο υλικό κεφάλαιο. Έτσι, ως «βαριά βιομηχανία» δεν θεωρείται αναγκαίως μόνο το σύνολο των επιχειρήσεων που απλώς παράγουν μηχανές. Ακόμη και μια επιχείρηση παραγωγής του «Τμήματος II», αν έχει σε λειτουργία τμήμα έρευνας και τεχνολογικών εφαρμογών, συμμετέχει με αυτό το τμήμα της στη «βαριά» βιομηχανία. Υπό τους όρους αυτούς, δεν νοείται «βαριά» βιομηχανία χωρίς δημιουργία και χρησιμοποίηση τεχνικών μεθόδων εντάσεως κεφαλαίου, ενώ συγχρόνως εντάσεως κεφαλαίου μπορούν να είναι και επιχειρήσεις παραγωγής ειδών καταναλώσεως.

Επομένως, το επιχείρημα υπέρ της «βαριάς» βιομηχανίας, όπως αυτή ορίστηκε ανωτέρω, δεν είναι ταυτόσημο με την επιχειρηματολογία υπέρ βιομηχανιών που έχουν αποκλειστικά είτε κάθετες είτε οριζόντιες διακλαδικές συνδέσεις. Το πρότερο πρόβλημα είναι, με δεδομένη ή δημιουργούμενη τεχνολογία, ο γενικός βαθμός κεφαλαιακής εντάσεως, με την ευρεία έννοια του «κεφαλαίου». Τούτο εισάγει το βαθμό ικανοποίησης των «προσπατιούμενων» και ιδιαίτερα το ζήτημα της μεγάλης οικονομικογεωγραφικής περιοχής. Το ύστερο πρόβλημα, αλλά και το ρεαλιστικότερο, είναι η επιλεκτική κεφαλαιακή αναβάθμιση, που εισάγει τα κριτήρια των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και τις κάθετες και οριζόντιες διακλαδικές συνδέσεις. Αυτό είναι το κύριο πρόβλημα της μικρής περιοχής.

Το γενικευμένο επιχείρημα υπέρ της εμφάσεως στη «βαριά» βιομηχανία αποτελεί δεοντολογική αναδιτύπωση των αναφερθέντων «προσπατιούμενων» αναπτύξεως. Εντούτοις, ο οιοσύνει ταυτολογικός χαρακτήρας του επιχειρήματος χάνεται όταν προβάλλεται εξειδικευμένα και χωρίς την εξασφάλιση των συνθηκών ισχύος του: Συγκεκριμένα δε, όταν αγνοείται ότι η οικονομία διεθνώς λειτουργεί κατακερματισμένη σε εθνικά πλαίσια. Το γεγονός αυτό μπορεί και καθίσταται πρόξενος εντάσεων και συγκρούσεων, επειδή ό,τι είναι εκ ταυτότητας ορθό για μια υποθετικώς ενοποιημένη διεθνή οικονομία δεν είναι, συγχρόνως, πάντοτε αναγκαίως εφικτό σε κάθε επιμέρους εθνική οικονομία. Εως την πραγματοποίηση εθνικοοικονομικών ολοκληρώσεων σε υπό διαμόρφωση ενιαίους οικονομικοπολιτικούς χώρους, και οι δυνατότητες αναπτύξεως «βαριάς βιομηχανίας» προσδιορίζονται από τα δυναμικά συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε χώρας. Το γεγονός

όμως ότι ο μηχανισμός της διεθνούς κατανομής των έργων δεν έχει αναδείξει τεχνολογικό μονοπωλητή, είναι ενδεικτικό των περιθωρίων που υπάρχουν για τη δημιουργία «βαριάς» βιομηχανίας μέσω της συμμετοχής στις διαδικασίες της παραγωγής.

Η δημιουργία γνώσεων έχει ύψιστη σημασία, χρηματοδοτείται δε και κατευθύνεται από τις κυβερνήσεις των χωρών της Δύσεως και, φυσικά, της Ανατολής. Οι τάσεις οικονομικών ολοκληρώσεων που παρατηρούνται και ακολουθούνται από εξειδικεύσεις στην παραγωγή των επιμέρους χωρών και από αποκέντρωση οικονομικών αποφάσεων, δεν μεταβάλλουν την ουσία της σημασίας του τομέα «παραγωγή μέσων παραγωγής». Οι τάσεις αυτές όμως αμβλύνουν την πιεστικότητα της ανάγκης των μικρών χωρών να αποκτήσουν νέα τεχνολογία αυτονόμως, με το να καθιστούν εφικτή τη συμμετοχή τους στην προσπάθεια αυτή, που θα εκδηλώνεται κατά θεσμοθετούμενο τρόπο μέσα σε ευρύτερους οικονομικοπολιτικούς γεωγραφικούς χώρους.

Το ερώτημα επομένως «πώς μία χώρα θα έπρεπε να τεθεί στην αφετηρία της οικονομικής της αναπτύξεως ή πώς να επιδιώξει να τη συνεχίσει, αν συμβαίνει να είναι ήδη μέσα στη διαδικασία αυτή», μπορεί να έχει την ακόλουθη γενική απάντηση:

Όχι άσχετα προς σωρευθείσες σχετικές εμπειρίες, εκτός αν μια μη ανεπτυγμένη σήμερα χώρα διαθέτει ακριβώς εκείνα τα χαρακτηριστικά που ορίζουν τα «προσπατιούμενα» και, επιπλέον, επιδεικνύει τη δυνατότητα εκούσιας και συνεπούς με τα «προσπατιούμενα» συμπεριφοράς των κατοίκων της, ώστε να μεγιστοποιεί εντός των «σινικών τειχών», σε διαδοχικούς χρονικούς ορίζοντες, το ρυθμό οικονομικής ανόδου με αντάλλαγμα την ελαχιστοποίηση του ετήσιου ρυθμού ανόδου της κατά κεφαλήν καταναλώσεως. Οποιαδήποτε άλλη χώρα, συμπεριφερομένη ως να ικανοποιούσε αυτά τα προσπατιούμενα, θα ερχόταν αντιμέτωπη με απώλειες σε όρους οικονομικής μεγεθύνσεως, οφειλόμενες στην αγνόηση των στατικών αρχικά και των δυναμικών μεταγενέστερα συγκριτικών πλεονεκτημάτων της.

Απώλειες του είδους και της αιτιολογίας που αναφέρθηκαν θα υποστεί και η υποθετική χώρα ενδιαμέσου σταδίου αναπτύξεως, αφού θα έχει αγνοήσει τα οφέλη που θα προσποριζόταν αν εξειδίκευε την παραγωγή της στο πλαίσιο του, έστω και ατελούς, ανταγωνισμού που το διεθνές εμπόριο και ο διεθνής καταμερισμός των έργων διεξάγονται. Ήδη η Ιαπωνία, με πολιτικοοικονομικές στάσεις που συμβιβάστηκαν για πολύ χρόνο με τα

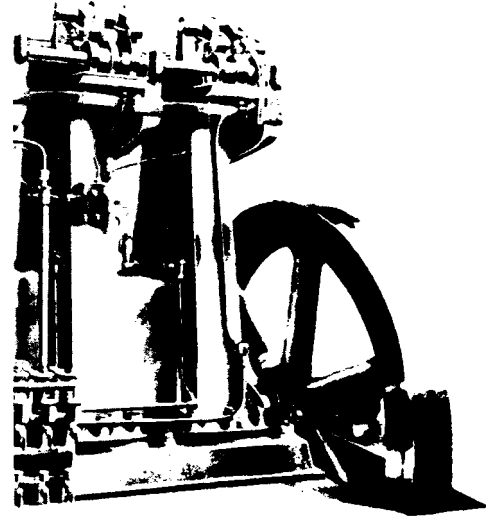
«προαπαιτούμενα» και που της επέτρεψαν να θεωρηθεί ως η χώρα με το «απόλυτο πλεονέκτημα» στο διεθνές εμπόριο, ωθείται σε βαθμιαία εγκατάλειψη των στάσεων αυτών. Από το άλλο μέρος η ΕΣΣΔ, χώρα με οικονομία που τέλει υπό ύψιστο βαθμό συγκεντρωτισμού στο σχεδιασμό της οικονομικής ανάπτυξης και μεγεθύνσεως, εισάγει τη σταδιακή αποκέντρωση των οικονομικών αποφάσεων, ενώ συγχρόνως αφήνει ορισμένες δραστηριότητες να ασκούνται με βάση την ατομική ιδιοκτησία επί των μέσων παραγωγής. Είναι, επομένως, δυσχερές και να εφευρεθεί ακόμη μία χώρα —μία Ιαπωνία με τους πόρους των ΗΠΑ και τη συγκεντρωτική διοίκηση της ΕΣΣΔ, στο τέλος του ΧΧ αιώνας— που να επαληθεύσει τα θεωρητικά «προαπαιτούμενα» καθ' ολοκληρίαν. Τα προαπαιτούμενα αυτά και η μαρξική παραλλαγή τους υπήρξαν πολιτικώς προκρούστια, από πολλές πλευρές, στην εφαρμογή τους σε διάφορες χώρες και «εθνικές» οικονομίες. Η στάση, π.χ., της Γερμανίας να εξειδικευθεί στη βιομηχανία, που την ανέπτυξε χωρίς να θυσιάσει την αγροτική της οικονομία, ήταν η υφέρπουσα οικονομική αιτία δύο ευρωπαϊκών πολέμων.²²

Ήδη η αναζήτηση όρων για την εξασφάλιση προϋποθέσεων μεγεθύνσεως—ανάπτυξης είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι λαμβάνει τη μορφή οικονομικής και πολιτικής εντάξεως χωρών σε ευρύτερους γεωγραφικούς χώρους, όπου προετοιμάζεται οικονομική ένωση επιμέρους αγορών σε μία ενιαία και μεγαλύτερη («Προαπαιτούμενο» β). Η διαδικασία αυτή είναι ενδιαφέρον ότι προχωρεί στα κρατίδια τόσο της Δυτικής όσο και της Ανατολικής Ευρώπης, έχοντας δώσει γένεση στην ΕΟΚ και στην ΚΟΜΕΚΟΝ αντιστοίχως, και στη μεταξύ τους συνεννόηση.

Υπό τους όρους αυτούς, ο χαρακτήρας των εθνικών οικονομικών πολιτικών μεταβάλλεται: επενδύεται σ' αυτές τις πολιτικές μια συμμετοχική στάση απέναντι σε θεσμούς που βρίσκονται υπό διαμόρφωση και που έργο τους θα είναι η χάραξη κατευθύνσεων για την οικονομική ανάπτυξη και τη διατήρησή της. Στο πλαίσιο αυτό, η επιδίωξη επιτεύξεως μεγίστου δυνατού εθνικού βαθμού καθέτων και οριζοντίων κλαδικών διασυνδέσεων ή της κατά προτεραιότητα ανάπτυξης της παραγωγής κεφαλαιακών αγαθών χάνει την εθνική οξύτητα των εξωοικονομικών προεκτάσεων, στις οποίες είχε εμπλακεί τόσο η διεθνής όσο και η ελληνική οικονομία.

Το θέμα όμως της μεροληπτικότητας συντελεστή των μεθόδων παραγωγής παραμένει ως το κατ' εξοχήν θέμα κάθε αναπτυξιακής πολιτικής, και της πολιτικής γενικότερα. Μετά την εποχή του «Παρα-

δόξου του Leontieff»,²³ που επισήμανε ότι οι ΗΠΑ δεν συμμετέχουν στο διεθνές εμπόριο κυρίως με προϊόντα που παράγονται με μεθόδους παραγωγής όπου ο λόγος «μηχανών»/«εργασίας» είναι υψηλότερος από ό,τι στις ανταγωνιστριές τους χώρες, αλλά με προϊόντα που ενσωματώνουν το αποτέλεσμα αυξημένων, σχετικά με άλλες χώρες, τεχνικών γνώσεων —το «ανθρώπινο κεφάλαιο»—, η κλασική και σχεδόν ταυτολογική υπέρ των τεχνικών μεθόδων εντάξεως «κεφαλαίου» στάση αναδιατυπώνεται ως προτίμηση για τεχνολογία και μεθόδους παραγωγής εντάξεως γνώσεων ή ανθρώπινου κεφαλαίου. Ακολούθως όμως αποσαφηνίζεται ότι με την ενσωμάτωση μικρών χωρών—οικονομιών σε ευρύτερες οικονομικογεωγραφικές ενότητες διευκολύνεται το εφικτό της πραγματοποίησης των αναγκών επενδύσεων έρευνας και τεχνολογίας μέσα από ενοποιημένους θεσμούς, ενώ αμβλύνεται και η πολιτική οξύτητα που περιέβαλλε τη σχετική προβληματική, για λόγους εγγενείς των εθνικιστικών οικονομικών πολιτικών, έτσι ώστε η συναφής θεωρητική αμφιλογία να χάνει μια διάστασή της. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δ. Μπάτσιος: *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1947.
2. op. cit. p. 1.
3. op. cit. p. 160.
4. op. cit. p. 183.
5. W. Fellner: *Trends and Cycles in Economic Activity*, H.R. & B.W. 1956, Κεφ. 13, σελ. 341 κ.ε.
6. A.O. Hirschman: *The strategy of economic development*, Tale, U.P. 1958, Κεφ. 2, σελ. 40.
7. W. Fellner: op. cit. Κεφ. 8, σελ. 195 κ.ε.
8. OECD: *OECD, Science and Technology Indicators no 2. Invention and Competitiveness*, σελ. 62, Paris 1986.
9. Ν. Βερναρδάκης: *Το τραίνο της Ανάπτυξης και η Ελλάδα του Ε' Kondratiev*, Κεφ. Ι, ΙΙ, Αθήνα, Παπαζήσης 1988.
10. W. Fellner: op. cit. p. 343.
11. T. Scitovsky: «Two Concepts of External Economies» στο *Journal of Political Economy*, Απρίλιος 1954.
12. H.B. Chenery: «Interdependence of investment decisions» στο M. Abramowitz: *The Allocation of Economic Resources*, Stanford U. Press, 1959, σελ. 114. Εκεί ο Chenery υποστηρίζει ότι «ανακύπτουν τρεις τύποι μηχανισμών του συντονισμού επενδυτικών αποφάσεων: (I) με διατήρηση ιδωτικού ελέγχου στις επενδύσεις, (II) με σύστημα κεντρικού καθορισμού τιμών, και (III) ο άμεσος έλεγχος των επενδύσεων».
13. W. Wallich: «Some Notes towards a theory of derived development» στο *The economics of under-development* των Agarwalla και Singh, Oxford, U. Press N.Y. 1963.
14. J. Stalin: *Leninism - Selected Writings*, International Publishers N.Y. 1942, p. 200.
15. J. Berliner: «The economics of overtaking and surpassing» στα *Essays in honour of Alexander Gerschenkron*, John Wiley and Sons, Inc., 1966.
16. G. Cukor: *Strategies of industrialisation*, G. Hurst & Co, London 1974, Budapest 1971, p. 60.
17. ΕΧΠΡΕΣΣ 10.1.1988: «Ο νέος οικονομικός μηχανισμός στη θεωρία και στην πράξη για τη μεταρρύθμιση στην ΕΣΣΔ».
18. Rudolf Bahro: *L' Alternative*, Traduit de l' Allemand par Patrick Charbonneau, Editions STOCK 2, Paris 1979.
19. Ρ. Λουΐξενμπουργκ: *Η Ρωσική Επανάσταση*, μετάφραση Α. Στίνα, Αθήνα 1958.
20. K. Marx: *Capital*, Vol. II, Ch. XX, p. 396, Ch. XXI, p. 496, Progress Publishers, Moscow 1974.
21. Ρ. Baran: *The Political Economy of Growth*, Monthly Review Press, New York 1957, p. 284.
22. United Nations: *Economic Bulletin for Europe*, August 1955: «The Economy of Hungary; 1950 to 1954».
23. M. Dobb: *A note on the so-called degree of capital intensity of investment in underdeveloped countries*, P. Baran: op. cit. p. 287.
24. P. Baran: op. cit. p. 288.
25. David Calleo: *The german problem reconsidered*, Cambridge U.P. 1978.
26. Leontieff W.: *Domestic production and foreign trade*, Proceedings of the American philosophical Association, Sept. 1953 and: *Factor proportions and the structure of American trade: further analysis*, Rev. Econ. and Stat., Nov. 1956.
27. Kreinin M.: *Comparative labor effectiveness and the Leontieff scarce-factor paradox*, A.E.R., March 1962.

Η σχολική ιδεολογία σήμερα: Ο «ηγεμονικός λόγος» των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου

ΘΕΟΠΟΥΛΑ ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ των αναγνωστικών εκφράζουν στο σύνολό τους¹ μια σειρά αντιλήψεων για την πραγματικότητα, όχι μόνο για το πώς είναι αυτή η πραγματικότητα, αλλά και για το πώς πρέπει να είναι. Οι αντιλήψεις αυτές απεικονίζονται ή και δραματοποιούνται σε απλές ιστοριούλες, που παρουσιάζουν συνήθως απλές καταστάσεις. Το περιεχόμενο των αναγνωστικών είναι ιδεολογικό, από την άποψη ότι με όλους αυτούς τους τρόπους εκφράζονται αντιλήψεις για τις συνθήκες ύπαρξής μας ως ανθρώπων και ως Ελλήνων· δεν απεικονίζεται στα κείμενα η πραγματικότητα αυτούσια, δεν πρόκειται δηλαδή για μια αντανάκλαση της πραγματικότητας. Πρέπει, όμως, να κατανοηθεί ότι μια τέτοια αντανάκλαση δεν είναι ποτέ δυνατή και σε καμιά γλώσσα απ' όσες διαθέτει και χρησιμοποιεί ο άνθρωπος (ούτε καν στη φωτογραφική απεικόνιση, αλλά ούτε και στην επιστημονική γλώσσα). Βέβαια κάθε γλώσσα συγκροτείται από ένα σχετικά διακριτό σύστημα σημείων· θεωρείται, π.χ., επιστημονική η γλώσσα, που περιορίζει κατά το δυνατό τις αμφισημίες, τις αντιφάσεις, τις αξιολογικές κρίσεις. Η ιδεολογική γλώσσα ανέχεται και τις αμφισημίες και τις αξιολογικές κρίσεις, ακόμη και τις αντιφάσεις, πράγμα που δε σημαίνει ότι συγκροτείται οπωσδήποτε από ψεύδη και παραμορφώσεις της πραγματικότητας και ότι αντιπαράθεται στη γνώση και στην αλήθεια (ή στην Αλήθεια, όπως θα προτιμούσαν μερικοί). Η αντιπαράθεση της ιδεολογίας στην Αλήθεια είναι μια θεολογικού τύπου αντίληψη, από οπουδήποτε και αν προβάλλεται.

Ως προς τη συγκρότηση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ιδεολογικού λόγου, η ανάλυση των σχολικών εγχειριδίων παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον:

α. Όλες οι αναλύσεις που έχουν γίνει ως τώρα έχουν δείξει ότι τα σχολικά εγχειρίδια δεν προβάλλουν μια συγκροτημένη κοσμοαντίληψη, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κοσμοαντίληψη της άρχουσας τάξης. Η Α. Φραγκουδάκη ονομάζει «ιδεολογικά αμαλγάματα» τη σύνθεση «μικροαστικών» και «προαστικών» στοιχείων στα μετεμφυλιακά αναγνωστικά. Με μια ανάλογη ορολογία, Γάλλοι κοινωνιολόγοι εντοπίζουν «μικροαστικά» στοιχεία σε γαλλικά αναγνωστικά.

Εάν μάλιστα δεν περιοριστούμε μόνο

στα αναγνωστικά, αλλά εξετάσουμε και τα εγχειρίδια των υπόλοιπων μαθημάτων, η άποψη ότι το σχολείο δεν είναι φορέας μιας αμιγούς «αστικής ιδεολογίας» θα ενισχυθεί ασφαλώς σημαντικά. Μπορούμε να διαπιστώσουμε αποκλίσεις στις αντιλήψεις που προβάλλουν τα διάφορα μαθήματα (τα θρησκευτικά, π.χ., και η φυσική ή η ιστορία) κατά εποχές και ιστορικές συγκυρίες, πράγμα που μπορεί να αποτελέσει αυτό καθ' εαυτό ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα έρευνας.

Το πρόβλημα που τίθεται εδώ αναφέρεται στη διάκριση της τυπολογίας των ιδεολογιών από την ιδεολογία ή τις ιδεολογίες που συγκροτούνται ιστορικά στο εσωτερικό ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

β. Ένα δεύτερο και επίσης ενδιαφέρον πρόβλημα είναι ότι η σχολική ιδεολογία δεν εξαντλείται στα κείμενα των εγχειριδίων αλλά συγκροτείται και από άλλους λόγους, τους λόγους των δασκάλων, και από ιδεολογικές πρακτικές (παιδαγωγικές και διδακτικές), που διαμεσολαβούν στην επαφή του μαθητικού κοινού με τα σχολικά κείμενα, τα ερμηνεύουν, τα επεκτείνουν, κ.λπ.

Η σχετική αυτονομία των ιδεολογικών μηχανισμών, ακόμη και όταν αυτοί είναι κριτικοί, είναι ένα ζήτημα που αφορά τη διάκριση κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Στις απόψεις πολλών εκπαιδευτικών ότι όλη η δουλειά τους είναι προκαθορισμένη και ότι επομένως είναι παθητικοί ιμάντες μεταβίβασης και τίποτε περισσότερο, φαίνονται οι συνέπειες μιας ελλιπούς αναγνώρισης των δυνατοτήτων που υπάρχουν στις δημοκρατικές κοινωνίες και που εναπόκειται στα κοινωνικά υποκείμενα να τις ενεργοποιήσουν.²

γ. Ένα τελευταίο πρόβλημα είναι η διαθεσιμότητα του ίδιου του κοινού στο οποίο απευθύνεται η σχολική ιδεολογία. Αν απορρίψουμε τον παραπλανητικό χαρακτήρα των ιδεολογιών, το ψεύδος και την αντιστροφή της πραγματικότητας ως κύριο χαρακτηριστικό τους, είμαστε υποχρεωμένοι να απορρίψουμε επίσης την έννοια της «ιδεολογικής εγχάραξης». Ούτε *tabula rasa* είναι τα παιδιά όταν έρχονται στο σχολείο, ούτε τόσο παθητικές συνειδήσεις ώστε να τους «εγχαράσσεται» η σχολική ιδεολογία. Η αποδοχή αλλά και η απόρριψη στοιχείων αυτής της ιδεολογίας δεν είναι άλλωστε καθόλου ομόθυμη

και ομοιογενής στο σύνολο τον μαθητικού πληθυσμού. Θα ήταν ενδιαφέρον, λοιπόν, να διερευνηθεί και αυτή η πλευρά της ιδεολογικής λειτουργίας του σχολείου, ποιος και τι αποδέχεται ή απορρίπτει, και γιατί. Μια τέτοια προσέγγιση, υποθέτω, θα μας έδειχνε επίσης ότι τα «ιδεολογικά σημεία», κατά την έκφραση του Μ. Μπαχτίν, συγκεντρώνουν διαφορετικούς «δείκτες αξίας», και αυτός είναι ένας επιπλέον λόγος που μπορούν να ενσωματώνονται σε διαφορετικούς ή και αντικρουόμενους ιδεολογικούς λόγους. Το πρόβλημα, τέλος, συνδέεται στενά και με την ύπαρξη ή την ανυπαρξία συγκροτημένου αντίλογου από τις κυριαρχούμενες τάξεις.

Ας αφήσουμε τα δύο τελευταία προβλήματα ανοιχτά σε μελλοντικές προσεγγίσεις και ας περιοριστούμε στο πρώτο πρόβλημα που εντοπίσαμε, πώς θα μπορούσε να διατυπωθεί το βασικό ερώτημα ως προς το σημασιολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων. Δεν αναζητούμε μια συμπαγή ιδεολογία (την «αστική» ιδεολογία), που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι απορρέει από την ίδια τη φύση της «άρχουσας» τάξης· οι υποθέσεις μας αφορούν τη συγκρότηση ενός ηγεμονικού λόγου από διάφορα και ετερόκλητα στοιχεία, στοιχεία δηλαδή που δε συνδέονται οντογενετικά με κάποια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη, αλλά τα προσεταιρίζονται διάφορες κοινωνικές τάξεις ή κοινωνικές ομάδες. Τέτοια στοιχεία είναι, π.χ., το εθνικό και θρησκευτικό στοιχείο καθώς και το απαρασάλευτο της οικογένειας σ' όλη τη νεότερη ιστορία των ιδεών. Αυτά τα στοιχεία, το ξαναλέμε, δεν είναι φύσει ταξικά, γιατί μπορούν να υιοθετηθούν από όλες ανεξαιρέτως τις τάξεις· ας μην ξεχνάμε ότι το θρησκευτικό στοιχείο είχε ενσωματωθεί στις ιδεολογικές πρακτικές του ΕΑΜ και οπωσδήποτε δε συνδέεται πάντα ιστορικά με την αστική ιδεολογία στις ευρωπαϊκές, π.χ., χώρες. Η ειδική όμως συγκρότησή τους σε έναν ηγεμονικό λόγο συντελείται πάντα μέσα στο συγκεκριμένο πλέγμα των ταξικών (κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών) σχέσεων. Είναι αυτή η ειδική συνάρθρωσή τους που τους δίνει κάθε φορά ταξικό χαρακτήρα.

Εκτός από τη συνάρθρωση μη ταξικών στοιχείων, ένα άλλο χαρακτηριστικό του ηγεμονικού λόγου είναι ότι στη φιλελεύθερη-δημοκρατική εκδοχή του ενσωματώνει επίσης θέσεις των κυριαρχούμενων τάξεων, όπως π.χ. τις εργατικές διεκδικήσεις για το ωράριο, τις συνθήκες εργασίας κ.λπ. «Η χαρακτηριστική μέθοδος» για τη μερική απορρόφηση, που είναι συγχρόνως αποδυνάμωση αυτών των θέσεων, συνίσταται —όπως λέει ο Ε. Λακλάου— «στην εξάλειψη του στοιχείου του ανταγωνισμού και στο μετασχηματι-

σμό τους σε απλή διαφορά. Μια τάξη καθίσταται ηγεμονική όχι τόσο στο βαθμό που μπορεί να επιβάλλει στην υπόλοιπη κοινωνία μια ενιαία κοσμοαντίληψη, αλλά στο βαθμό που μπορεί να συναρθρώνει διαφορετικά οράματα, έτσι ώστε να αδρανοποιούνται τα εν δυνάμει ανταγωνι-

στικά της στοιχεία».³

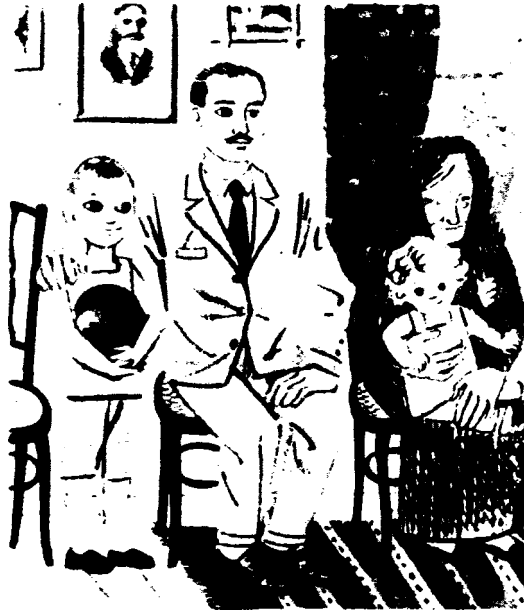
Μια τέτοια οροθέτηση του αντικειμένου μας επιβάλλει και ορισμένες μεθοδολογικές προφυλάξεις στην ανάλυση του περιεχομένου των αναγνωστικών. Η εννοιολογική ανάλυση των θεμάτων, η μέτρηση της συχνότητας με την οποία εμφανίζονται, η συνάρθρωση των θεμάτων, συνιστούν βέβαια απαραίτητες στιγμές στην επεξεργασία του υλικού μας. Η ανάλυση αυτή θα μας δώσει τα γενικά χαρακτηριστικά της συγκρότησης του ηγεμονικού λόγου. Πρέπει, όμως, να σημειώσουμε εδώ ότι το ιδιαίτερο περιεχόμενο των θεμάτων και οι συχνότητες με τις οποίες εμφανίζονται ορισμένα θέματα έχουν σχέση επίσης με το άμεσο παρελθόν και με τις ιδεολογικές μετατοπίσεις των κυριαρχούμενων· εδώ έγκειται ακριβώς και η αναλυτική αξία της αντίληψης που βλέπει στον ηγεμονικό λόγο τη συνάρθρωση ανόμοιων και συχνά αντιφατικών ιδεολογημάτων, που ουδετεροποιούνται και αφομοιώνονται σε έναν συνεκτικό λόγο. Οι εννοιολογικές και emphaticές μετατοπίσεις, πάντως, δε μας αποκαλύπτουν αναγκαστικά τις βαθύτερες ταξικές συνδηλώσεις. Εάν, π.χ., το θρησκευτικό στοιχείο είναι υποτονισμένο και η οικογένεια γίνεται αντιταξική, αυτά τα χαρακτηριστικά δε μας αποκαλύπτουν από μόνα τους τον ταξικό σημασιολογικό πυρήνα γύρω από τον οποίο συναρθρώνονται.

Ένα άλλο στοιχείο που πρέπει να εισαχθεί στην ανάλυσή μας είναι ο τρόπος με

τον οποίο ουδετεροποιούνται οι λαϊκές διεκδικήσεις. Οι στρατηγικές του λόγου που ενεργοποιούνται προς αυτή την κατεύθυνση (τα χωροχρονικά π.χ. πλαίσια της αφήγησης) είναι ενδεικτικές.

Το βασικό, τέλος, ερώτημα αφορά την κεντρική διαρθρωτική αρχή γύρω από την οποία συναρθρώνονται αυτά τα στοιχεία και η οποία τους προσδίδει τον ειδικό ταξικό τους χαρακτήρα, διαφορετικό σε κάθε εποχή. Στην Ελλάδα το θρησκευτικό στοιχείο υπήρξε πάντα λαϊκό στοιχείο και δεμένο με την παράδοση. Πήρε, όμως, κατά καιρούς πολύ διαφορετικό περιεχόμενο και αυτό γίνεται εμφανές στα αναγνωστικά. Στη μεταπολεμική π.χ. και μετεμφυλιακή περίοδο κατά την οποία η κυρίαρχη τάξη προσπαθούσε να οικοδομήσει ένα ισχυρό συγκεντρωτικό κράτος, ο ταξικός χαρακτήρας στο θρησκευτικό στοιχείο με τα μεταφυσικά και παγανιστικά του ισοδύναμα εναπόκειται στην αδράνεια των ατόμων και των συλλογικών υποκειμένων και στην παραχώρηση όλων των πρωτοβουλιών σε ξεχωριστά υποκείμενα (το κράτος ή την προσωπικότητα των ηγετών). Αντίθετα στο μεσοπόλεμο, και για το διάστημα τουλάχιστον που κυριάρχησε η αναπτυξιακή ιδεολογία, η θρησκεία αποδεσμεύεται από μεταφυσικά και παγανιστικά στοιχεία (ο παπάς γίνεται συνεργάτης του δασκάλου)· το θρησκευτικό, δηλαδή, παραμένει ένα στοιχείο ενοποιητικό και λαϊκό, αλλά δεν παρεμποδίζει τη γνώση· επιπλέον ενισχύει την ατομική πρωτοβουλία και την

πουσιάζει τελείως απ' αυτό το εγχειρίδιο. Δε γίνεται όμως και καμιά απολύτως αναφορά στην οικονομία και τις οικονομικές σχέσεις, με μόνη εξαίρεση τα οικονομικά του κράτους (φόροι, δασμοί, προϋπολογισμός). Ούτε λόγος για οικονομικές και πολιτιστικές ανισότητες. Τονίζεται ι-

ατομική αίσθηση ευθύνης (τις ατομικές ενοχές μάλλον) και γίνεται συνεργός της «προόδου». Όπως εύστοχα παρατηρεί η Άννα Φραγκουδάκη, τα αναγνωστικά του μεσοπολέμου «καλλιεργούν τη θρησκευτικότητα, παρουσιάζοντάς την σαν φυσική ιδιότητα του Ανθρώπου, και καταπολεμούν τη δεισιδαιμονία με στόχο κυρίως την οικονομική ανάπτυξη. Έτσι συνδυάζεται η υπεράσπιση της αστικής προόδου και καταπολεμείται έμμεσα η υλιστική θεωρία».⁴ Για τα αναγνωστικά που εξετάζουμε, ο ταξικός πυρήνας του ηγεμονικού λόγου πρέπει να αναδυθεί μέσα απ' όλες τις μορφές επεξεργασίας στις οποίες θα υποβληθούν τα κείμενα. Η προσεκτική ανάγνωση, επίσης, ορισμένων άλλων κειμένων (π.χ. των αναλυτικών προγραμμάτων και των εγχειριδίων για τα μαθήματα Μελέτη του Περιβάλλοντος και Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή) θα αποδειχθεί οπωσδήποτε χρήσιμη.

Τα εγχειρίδια για το μάθημα Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, που διδάσκεται στην Ε' και στη Στ' τάξη, είναι ένας καθρέφτης της «νομικοπολιτικής» ιδεολογίας. Ο «νομικοπολιτικός λόγος» συναπαρτίζεται –κατά τον Νίκο Πουλιαντζά– από τα στοιχεία «ελευθερία, ισότητα, δικαιώματα, καθήκοντα, βασιλεία του νόμου, κράτος δικαίου, έθνος, άτομα-πρόσωπα, γενική θέληση».⁵ Είναι ενδιαφέρον ότι η τεχνοκρατική ιδεολογία (πρόοδος, ανάπτυξη, προγραμματισμός, σχεδιασμός καθώς και ο «μικροαστικός θανατισμός» για τις τεχνολογικές επιτεύξεις) α-

διαίτερα ότι το πολιτικό σύστημα πρέπει να είναι ισχυρό, γιατί υπάρχουν και κακοί πολίτες που το επιβουλεύονται:

«Το πολίτευμα ενός κράτους μπορεί να αλλάξει. Στις 21 Απριλίου 1967 το πολίτευμα της Ελλάδας άλλαξε με τη βία και από δημοκρατικό έγινε δικτατορία. Στις 24 Ιουλίου 1974, μετά από τους σκληρούς αγώνες του λαού, καταλύθηκε η δικτατορία. Οι πρωταίτιοι της δικάστηκαν και φυλακίστηκαν. Έτσι το πολίτευμα ξανάγινε δημοκρατικό...»

Είπαμε ότι το κράτος θεοπίζει τους νόμους, που είναι κανόνες υποχρεωτικοί για όλους. Ακόμη, ότι πρέπει να έχει τη δύναμη και την εξουσία να τους επιβάλλει στο λαό. Το πολιτικό σύστημα, για να μπορέσει να διατηρηθεί, πρέπει να διαθέτει αυτήν ακριβώς τη δύναμη να επιβάλλει στους πολίτες τις αποφάσεις που λαμβάνονται. Και αυτοί με τη σειρά τους να τις αποδέχονται ως δίκαιες και νόμιμες».⁶

Πολιτική ισχύς που νομιμοποιείται με τη συναίνεση των πολιτών είναι, νομίζω, ακριβώς το σηματολογικό κέντρο γύρω από το οποίο αναπτύσσονται όλοι οι θεματικοί άξονες των αναγνωστικών. Ο ταξικός χαρακτήρας αυτής της κεντρικής έννοιας είναι ότι η δημοκρατία παρουσιάζεται ως αυταξία υπερχρονική και υπερταξική, που εξασφαλίζει πράγματι την ελευθερία, την ισότητα και τη δικαιοσύνη για όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες και, επομένως, αν υπάρχει μια κοινωνική ιεραρχία, μορφωμένοι και αμόρφωτοι,

διανοούμενοι και χειρωνακτες, αυτό οφείλεται στις ικανότητες, που είναι διαφορετικές από άτομο σε άτομο.

Στα αναγνωστικά δεν βρίσκουμε βέβαια θεωρητικά κείμενα για τη δημοκρατία, εκτός από ένα απόσπασμα από τον Ε-πιτάφιο.⁷ Κατά τα άλλα, απουσιάζει ως θεματική ενότητα, όπως απουσιάζει και το κράτος και οι κρατικοί θεσμοί, αν εξαιρέσουμε το σχολικό θεσμό, που έχει μια έντονη παρουσία στα αναγνωστικά. Αναπτύσσονται, όμως, μια σειρά από σημασίες που δείχνουν μια κοινωνική ζωή διαποτισμένη από κοινωνικές αρχές, και άλλες που ουδετεροποιούν έμμεσα τον ταξικό χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας: τέτοιες έννοιες είναι οι ατομικές διαφορές, η ατομική ευθύνη, τα κοινωνικά ελαττώματα των ατόμων και η «πρόνοια των αναξιοπαθούντων», σύμφωνα με μια χαρακτηριστική έκφραση του αναλυτικού προγράμματος. Θα λέγαμε ότι οι δύο αυτές σειρές σημασιών διοχετεύονται με διάφορες στρατηγικές του λόγου.

Α. Μια κοινωνία δημοκρατική

Το πρώτο έκδηλο στοιχείο είναι το παιδαγωγικό ύφος των αναγνωστικών. Είναι ένα ύφος αντιαυταρχικό, όπου όχι μόνο το παιδικό παιχνίδι αλλά και η σκανδαλιά έχει τη θέση της. Το παιδί παίζει παντού, παίζει στο δρόμο, στο σπίτι, ακόμη και στο σχολείο, και το παιχνίδι του είναι ζωηρό και γεμάτο κίνηση. Ο φρόνιμος φαντάζει παράταιρος μέσα στην παιδική συντροφιά.⁸ Το παιδί προτιμάει την εκδρομή από το σχολείο και δεν υπάρχει κανένα κείμενο που να ασχολείται με την επιμέλειά του στα μαθήματα, είναι φλύαρο, κάνει ζημιές (σπάζει π.χ. το βάζο με το γλυκό), λέει ακόμη και ψέματα στους γονείς του, χωρίς αυτό να φαίνεται ότι του δημιουργεί ή ότι θα έπρεπε να του δημιουργεί ενοχές.⁹ Οι σχέσεις του με τους μεγάλους δεν είναι σχέσεις πνευματικής και συναισθηματικής εξάρτησης. Οι μεγάλοι παίζουν μαζί του, ξαναγίνονται μερικές φορές παιδιά (ο παππούς συμμετέχει στην τυφλόμυγα, ο θείος και ο πατέρας παίζουν μπάλα), χωρίς όμως να υπερβαίνουν, ακόμη και αν το επιθυμούν, τη χρονική απόσταση.¹⁰

Η οικογένεια δεν έχει πάντα ιδανικές σχέσεις και αναγνωρίζεται στο παιδί το δικαίωμα να κρίνει τους μεγάλους (τους γονείς που φιλονικούν, τη δύστροπη θεία) ή και να αντιστέκεται στον ενοχοποιητικό αυταρχισμό των μεγάλων. Όταν η γιαγιά ενοχοποιεί τη μικρή εγγονή, λέγοντάς της ότι εξαιτίας της έχουν ασπρίσει τα μαλλιά της, η μικρή απαντάει: «Καλή μου γιαγιούλα, τα μαλλιά σου δεν ασπρίσανε από δικό μου φταίξιμο. Τα μαλλιά σου ανθίσανε σαν τη βυσσινιά».¹¹

Πρόκειται, βέβαια, για μια «ροζ» αντίσταση και δεν είναι χωρίς σημασία ότι το κοριτσάκι αντιδρά κατά την «τρυφερή του φύση», αλλά πάντως το παιδί δεν υποκύπτει στο συναισθηματικό εκβιασμό και χειρίζεται τελικά την κατάσταση.

Μια άλλη διάσταση, τέλος, που κατέχει σημαντική θέση στα αναγνωστικά είναι η εκτίμηση και η υλοποίηση από το παιδί των αρχών της κοινωνικής συνεργασίας. Π.χ. σε μια κατασκήνωση:

«καθένας εργάστηκε για τον εαυτό του, αλλά και για όλους· όλοι πάλι δούλεψαν για τον ένα. Έτσι έκαμαν εκείνο που λέμε κοινότητα».

Το παιδί με τα ευγενικά και λεπτά αισθήματα, το παιδί που συμμετείχε στους εθνικούς αγώνες με ηρωισμό και αυταπάλη, τα παιδιά που παίζουν ειρηνικά την ίδια ώρα που οι γονείς τους μαλώνουν, και ο συνειδητός και εκπεφρασμένος φιλειρηνισμός τους, συνθέτουν την εικόνα του παιδιού-προτύπου που προετοιμάζεται για μια δημοκρατική κοινωνία.

Ένα άλλο στοιχείο του δημοκρατικού χαρακτήρα των αναγνωστικών είναι η θέση της γυναίκας στην κοινωνία και στην οικογένεια. Η γυναίκα εργάζεται (είναι εργάτρια, χειροτέχνης, αρχαιολόγος, γιατρός κ.λπ.) και αυτό διαφοροποιεί τη θέση της μέσα στην οικογένεια (όλοι συνεργάζονται πλέον στις δουλειές του σπιτιού), και της αναγνωρίζεται κοινωνικά. Δεν πρόκειται όμως απλώς για την αναγνώριση των διεκδικήσεων ενός κοινωνικού κινήματος – όπως είναι το γυναικείο κίνημα –, αλλά και για σχετική αποδυνάμωσή του. Η στρατηγική του λόγου που χρησιμοποιείται σ' αυτή την περίπτωση είναι ότι η ισότητα των γυναικών στην εργασία και στις κοινωνικές τους σχέσεις εμφανίζεται ως γεγονός τετελεσμένο (πράγμα που καθόλου δεν ισχύει) και ότι οι σχετικές αντιδράσεις ανήκουν στο παρελθόν, ή στη γενιά που σήμερα γίνεται πλέον παρελθόν. Ο παλιός εξηγεί στη γιανιά ότι άλλαξαν πια τα πράγματα και ο αυταρχικός πατέρας κατανοεί μέσα από μια προσωπική του περιπέτεια πως πρέπει να ευγνωμονεί τη γιατρό κόρη του, που τον έσωσε από βέβαιο θάνατο (Δ' 2, σελ. 72).

Διαφορετικός είναι ο χειρισμός του οικολογικού προβλήματος. Η φύση και ιδίως η αισθητική της φύσης, αλλά και ο σεβασμός στην ισορροπία της και στο περιβάλλον γενικά εξαιρούνται ιδιαίτερα. Το χωριό επίσης εμφανίζεται ως φυσικός χώρος και η σύγκρισή του με την πόλη αποβαίνει πάντα εις βάρος της τελευταίας. Ένα έμμεσο μήνυμα που θα μπορούσαμε ίσως να εισπράξουμε απ' αυτά τα θέματα είναι η αντίθεση στην αστυφιλία: στην Πολιτική και Κοινωνική Αγωγή υπάρχει μάλιστα, στο κεφάλαιο για την προστα-

σία του περιβάλλοντος, ένα θέμα που προτείνει ουσιαστικά την επιστροφή στο χωριό και στη φύση, το θέμα της αποκέντρωσης:

«Επίσης, τον τελευταίο καιρό λαμβάνονται μέτρα για την αποκέντρωση. Πώς η αποκέντρωση μπορεί να βοη-

θήσει στην εξυγίανση του περιβάλλοντος;»¹²

Η οικονομική διάσταση του οικολογικού προβλήματος δίνεται αρκετά αόριστα (το εργοστάσιο π.χ. ενοχλεί την αισθητική του τοπίου ή είναι ένα απρόσωπο και αναγκαίο κακό¹³): η κοινωνική πάλι διάσταση δίνεται μόνο σε ορισμένες συνέπειες που έχει το περιβαλλοντικό πρόβλημα (το παιδί δεν έχει πια πού να παίξει μέσα στην πόλη, το δέντρο εκδικείται τους ανθρώπους για την αλόγιστη καταστροφή του κ.λπ.). Η ατομική ευθύνη (το κυνήγι, τα σκουπίδια, οι απροσεχείς με τη φωτιά) και η ατομική αντίσταση υπερτονίζονται: μια ομάδα παιδιών, π.χ., αντιστέκεται σθεναρά στο ξερίζωμα ενός δέντρου κ.λπ.

B. Η ουδετεροποίηση του ταξικού χαρακτήρα της δημοκρατικής κοινωνίας

Μια από τις βασικές αντιθέσεις των καπιταλιστικών και σοσιαλιστικών κοινωνιών είναι η αντίθεση χωριού-πόλης. Αυτή η αντίθεση δεν υπάρχει στα αναγνωστικά παρά μόνο σαν διαφορά, και μάλιστα μια διαφορά, που –όπως είδαμε– ευνοεί το χωριό και όχι την πόλη. Η διαφορά στο πολιτιστικό επίπεδο τονίζεται σαφώς, αλλά είναι μια διαφορά που εγκαθίσταται και νομομοποιείται στο λόγο: π.χ., το παιδί του χωριού δεν ξέρει πολλά γράμματα, διδάσκεται όμως από τη φύση ένα

σωρό πράγματα. Το παιδί της πόλης γίνεται φίλος με το παιδί του χωριού, αλληλογραφεί μαζί του και, όταν περνάει τις διακοπές κοντά του, διασκεδάζει μιμούμενο τις συνήθειές του.¹⁴

Μια άλλη αντίθεση είναι αυτή που δημιουργείται στο εσωτερικό των παραγωγικών σχέσεων. Μια σειρά θεμάτων στα αναγνωστικά αφορούν την εργασία. Η εργασία από οικονομική άποψη είναι η κυριαρχία του ανθρώπου στη φύση και οι οικονομικές σχέσεις των ανθρώπων που εργάζονται για την εκμετάλλευση της φύσης. Η ευρύτερα κοινωνική άποψη της εργασίας αφορά τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν οι άνθρωποι μεταξύ τους κατά την εκτέλεσή της ή χάρη σ' αυτήν. Όταν αυτές οι απόψεις συλλαμβάνονται διαλεκτικά, συνιστούν ιστορικές κατηγορίες. Ας δούμε πώς εκφράζονται αυτές οι πλευρές της εργασίας στα αναγνωστικά:

1. Η εργασία ως κυριαρχία στη φύση αναπτύσσεται θεματικά: α. ως αναδρομή στον προϊστορικό άνθρωπο, που κατασκεύασε τα πρώτα εργαλεία. Σε ένα σχετικό κείμενο, εμφανίζεται η ειδυλλιακή εικόνα ενός προϊστορικού οικογενειαρχή, που λυπάται το ζώο που σκότωσε για τις βιοτικές ανάγκες της οικογένειάς του, έχει επίσης καλλιτεχνικές επιδόσεις κ.λπ. (Δ' 2, σελ. 49).

β. Ως δεσμός του άμεσου παραγωγού (του αγρότη) με το αντικείμενο της εργασίας του (πόσο δένεται ο φρουτοπαραγωγός με τα δέντρα που καλλιεργεί. Τα δέν-

στη, του εκμισθωτή, ο οποίος άλλωστε θλίβεται που χάνονται σιγά σιγά οι καλοί τεχνίτες· ο τσαγκάρης και ο βαφέας που κάνουν τη δουλειά τους με μεράκι, έχουν την ικανοποίηση να προσελκύουν το ενδιαφέρον των εγγονών τους κ.λπ.

γ. Τα αποτελέσματα της επέμβασης

τρα κατά κάποιο τρόπο αποτελούν επέκταση της ίδιας του της υπόστασης, ζει μ' αυτά και γι' αυτά, κ.λπ.)

Δύο παρατηρήσεις μπορούμε να κάνουμε πάνω σ' αυτό το θέμα: δε δίνεται η κοινωνική, παρά μόνο η συναισθηματική πλευρά του θέματος. Η κοινωνική πλευρά συνίσταται στο γεγονός ότι ο παραγωγός, που δεν έχει αποχωριστεί από τα μέσα παραγωγής, βλέπει σ' αυτά μια επέκταση της υποκειμενικότητάς του ως υλική μορφή της ατομικότητάς του. Ο απογυμνωμένος, αντίθετα, από κάθε μέσο παραγωγής εργαζόμενος δεν ταυτίζεται με τα αντικείμενα της εργασίας του, διότι ακριβώς δεν του ανήκουν. Στο κείμενο έχουμε έναν τύπο ανθρώπου, που ανήκει κατά κάποιο τρόπο στη λαϊκή παράδοση και που τείνει να εκλείψει. Το μήνυμά που ενυπάρχει είναι ότι δεν υπάρχουν πια τέτοιοι άνθρωποι που να αγαπούν τόσο πολύ τη δουλειά τους, και όχι ότι πρόκειται για έναν τρόπο παραγωγής που πεθαίνει, καθώς οι άμεσοι παραγωγοί απογυμνώνονται ολοένα και περισσότερο από τα μέσα παραγωγής τους. Ο βιομηχανικός εργάτης εξάλλου εμφανίζεται μόνο μέσα από μια παρουσίαση των Μοντέρνων καιρών του Τσάπλιν, στους οποίους η έμφαση δίνεται στη μονοτονία των επαναλαμβανόμενων κινήσεων στο εργοστάσιο. Το ίδιο περίπου νόημα έχουν και τα υπόλοιπα κείμενα που ασχολούνται με παραδοσιακά επαγγέλματα: ο τεχνίτης που κάνει προσεγμένη δουλειά κερδίζει την κοινωνική εκτίμηση από την πλευρά του χρή-

στη φύση δεν συνδέονται τελικά με την ανθρώπινη εργασία, αλλά είτε οφείλονται στην ενίσχυση της φυσικής οικονομίας (για να εξοντωθούν τα φίδια πολλαπλασιάστηκαν οι γάτες στον Κάβο της Κύπρου, Ε' 4, σελ. 24, και Ε' 4, σελ. 30), είτε σε κάποιο τυχαίο περιστατικό που καθορίζει την ιστορική εξέλιξη της κυριαρχίας στη φύση: Οι γαίδαροι, π.χ., δίδαξαν το κλάδεμα των αμπελιών στους ανθρώπους (Γ' 2, σελ. 97), και από μια τυχαία πυρκαγιά οι άνθρωποι ανακάλυψαν ότι το ψητό κρέας είναι νοστιμότερο από το ωμό (Δ' 2, σελ. 115). Καμιά αναφορά δεν γίνεται στο γεγονός ότι τα τυχαία περιστατικά αποτέλεσαν την απαρχή ιστορικών εξελίξεων, χάρη στην κοινωνική οργάνωση και την κοινωνική εκμετάλλευσή τους.

δ. Οι τεχνολογικές επιτεύξεις εμφανίζονται, από την πλευρά του χρήστη κυρίως, ότι διευκολύνουν τη ζωή μας και επεκτείνουν τις ανθρώπινες δυνατότητες (ο Ισθμός της Κορίνθου, εξερευνήσεις, υπερατλαντικά και διαστημικά ταξίδια, Γ' 1, σελ. 54/Ε' 4, σελ. 73/Στ' 1, σελ. 69/Στ' 1, σελ. 75). Μια άλλη επίπτωση από τη χρήση των τεχνολογικών επιτεύξεων είναι η καταστροφή της ειδυλλιακής παραδοσιακής ζωής, εξαιτίας π.χ. της τηλεόρασης (Β' 2, σελ. 7-9), ακόμη και της ηλεκτροδό-τησης.

2. Η οικονομική άποψη της εργασίας, η εργασία δηλαδή ως σχέσεις παραγωγής και εκμετάλλευσης, δε λείπει από τα αναγνωστικά. Ο σκληρός αφέντης που εκμεταλλεύεται και βασανίζει τους δούλους

του τιμωρείται, όχι όμως από τους δούλους αλλά από το αγριεμένο αγριογούρουνο (τη θεία δίκη δηλαδή). Πρόκειται για μύθο που τοποθετείται σε άλλες εποχές και σε ηθικό επίπεδο (Γ' 2, σελ. 104).

3. Μια σειρά άλλων θεμάτων αφορούν την κοινωνική διαίρεση της εργασίας. Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η παρουσία της χειρωνακτικής εργασίας στα αναγνωστικά είναι εμφανής, κι αυτό είναι ένα επιπλέον καινούργιο στοιχείο και πολύ προχωρημένο σε σχέση με τα προηγούμενα αναγνωστικά. Υπάρχει ο χειριστής της μπουλντόζας, ο γκαραζιέρης, ο ξυλουργός, ο εργάτης κ.ά. Αλλά είτε είναι εντελώς δευτερεύοντα πρόσωπα στην αφήγηση, που αφορά άσχετα προς αυτούς θέματα, είτε προβάλλεται βασικά το επαγγελματικό τους ήθος και η τέχνη τους. Υπάρχουν ωστόσο ορισμένα κείμενα, που πηγαίνουν πολύ μακρύτερα. Πρόκειται για τα κείμενα:

3.1. της Ε' δημοτικού (δεύτερο μέρος, 1986, σελ. 69 και 91)

α. Το στοιχείο (του Νότη Περγιάλη),

β. Ένα δάκρυ για τον μάργα Τζίμη (της Θεανώς Πατάζογλου),

3.2. της Στ' δημοτικού (τέταρτο μέρος, 1986, σελ. 33 και 59)

α. Τα μεταλλεία του Λαυρίου (της Έλενας Δ. Χατζηιωάννου),

β. Χτίστες (του Ναζίμ Χικμέτ).

Το κείμενο για τα μεταλλεία του Λαυρίου είναι ίσως η πιο ολοκληρωμένη αναφορά που μπορεί να βρει κανείς στα αναγνωστικά για τους οικονομικούς και κοινωνικούς όρους της εκμετάλλευσης και εξαθλίωσης των δούλων μεταλλωρύχων και των νεότερων «σκλάβων-μεταλλωρύχων» οι συνθήκες δουλειάς και η αποτυχία των απεργιών και των εξεγέρσεων δίνονται με ζοφερά χρώματα.

Το ποίημα του Ναζίμ Χικμέτ για τους χτίστες αναφέρεται στις δυσκολίες της δουλειάς,

«...η σκαλωσιά δεν είναι μια πλατεία για γιορτές,
εκεί 'ναι λάσπη κι άνεμος και χιόνι
τα χέρια που ματώνουν...»

καταλήγει όμως σ' ένα είδος σταχανοβισμού, τόσο περισσότερο περιέργου όσο δεν γνωρίζουμε σε ποιον χτίστη αναφέρεται, ποιας εποχής και ποιας κοινωνίας:

«...να χτίζεις μη θαρρείς που 'ναι να
τραγουδάς ένα τραγούδι,
μα είναι λεβέντες όλο πείσμα οι χτίστες,
κι η οικοδομή ανεβαίνει, μ' έφοδο τον ουρανό
κυρμίζει
ψηλά και πιο ψηλά, πάντα ψηλότερα...».

Το αφήγημα του Νότη Περγιάλη εικονογραφεί με ζοφερά χρώματα την εργατική συνοικία, το άχαρο παιχνίδι του παιδιού, τις ανθρώπινες σχέσεις (με μόνη τρυφερή νότα τη μητρική στοργή). Το κείμενο πάντως είναι μάλλον αφηρημένο ως προς τα χωροχρονικά του πλαίσια.

Η ιστορία του μπάμπια Τζίμη, τέλος, εξαιρεί τους λαϊκούς αγώνες για καλύτερους όρους δουλειάς και καλύτερη αμοιβή της εργασίας. Τα χωροχρονικά πλαίσια είναι η Αμερική των πρώτων δεκαετιών του αιώνα. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το κείμενο αυτό, μαζί με το κείμενο του Άρη Φακίνου για τη μετανάστευση,¹⁵ δίνουν τον αντίποδα του μύθου του πλούσιου ομογενούς και ευεργέτη. Γενικά, η μετανάστευση –και υπάρχουν κείμενα και για τη σύγχρονη μετανάστευση– εμφανίζεται αρνητικά, συνήθως μέσα από το λαϊκό μοτίβο της ξενιτιάς, που αναφέρεται σ' αυτούς που μένουν πίσω· το παιδί, που η φτώχεια του στέρησε τους γονείς, μεγαλώνει με τη γιαγιά, η μητέρα περιμένει με λαχτάρα γράμμα από τον πατέρα, οι γυναίκες (πάντα και μόνο γυναίκες) θρηνούν και πενθούν τους χαμένους σφουγγαράδες και ναυτικούς. Υπάρχει και ένα κείμενο για την ερήμωση της υπαίθρου, τόσο αφηρημένο όμως (δεν εξηγείται ούτε πού βρίσκεται το έρημο χωριό ούτε γιατί ερήμωσε ούτε καν οι άλλες συνέπειες της ερήμωσής του), που μόνο οι παραστάσεις των αναγκαστών συνδέουν την αφήγηση με τη μετανάστευση (εσωτερική και εξωτερική).

Συμπεράσματα

1. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι δεν λείπουν από τα αναγνωστικά τα θέματα που αφορούν την κοινωνική δομή, την οργάνωση της κοινωνίας και τη λειτουργία της. Υπάρχουν μάλιστα για πρώτη φορά στα ελληνικά αναγνωστικά τα θέματα της προλεταριακής εξαθλίωσης και των λαϊκών διεκδικήσεων.

2. Η δεύτερη διαπίστωση είναι ότι τα θέματα αυτά αναπτύσσονται με ορισμένες στρατηγικές του λόγου και αποδυναμώνονται χάρη σ' αυτές.

α. Παρατηρούμε μια αποσυνάρθρωση των στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται αποδυναμωμένα, και όχι στη διαλεκτική τους σχέση. Η χειρωνακτική εργασία εμφανίζεται αποδεσμευμένη από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, η κυριαρχία στη φύση ως λειτουργία της φυσικής οικονομίας ή από την πλευρά της χρησιμότητάς της. Η διαλεκτική σχέση των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής και η ταξική πάλη ως μοχλός της ιστορίας, δεν υπάρχουν ως θέμα· το κείμενο για τον μπάμπια Τζίμη δίνει έμφαση στη συνδικαλιστική πλευρά των λαϊκών διεκδικήσεων, και προπαντός τοποθετείται αλλού και σε άλλες εποχές. Το στοιχείο που υποβάλλεται με τη χωροχρονική διάσταση των αφηγήσεων είναι ότι όλα αυτά έγιναν κάπου, κάποτε και οπωσδήποτε δεν ανήκουν στη δική μας κοινωνία.¹⁶ Έχουμε σήμερα ένα κράτος

δικαίου και πρόνοιας, και εναπόκειται σε μας να το κάνουμε καλύτερο.

β. Όπως είπαμε, η απορρόφηση και ουδετεροποίηση των κοινωνικών αντιφάσεων γίνεται με το πέρασμα από ένα λόγο ρήξης σε ένα λόγο που οργανώνει τις αντιφάσεις ως διαφορές· διαφορές που ανα-

γνωρίζονται και συναρθρώνονται στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Υπάρχουν ορισμένα θέματα που επεκτείνουν αυτή την άποψη:

• Η διαφορά ως θέμα εμφανίζεται συχνά (διαφορά των παιδιών της πόλης από τα παιδιά του χωριού, γλωσσική διαφορά και πολιτισμική διαφορά, ανέκδοτα για τον χωρικό που δεν προσαρμόζεται στη ζωή της πόλης, επαγγελματική ποικιλία κ.λπ.).

• Η νομιμοποίηση της διαφοράς γίνεται έμμεσα με όλους τους τρόπους παρουσίαισής της αλλά και με αλληγορίες, στις οποίες εμφανίζεται ως φυσική και ανυπέρβλητη. Όποιος θέλει ή υποχρεώνεται να υπερβεί τη «φύση» του γίνεται γελοίος, όπως ο γαϊδαρός που ήθελε να γίνει χορευτής, ή δεν τα καταφέρνει να ανταποκριθεί στις υπερβολικές απαιτήσεις που του επιβάλλονται και γίνεται δυστυχής, όπως τα πουλιά που ο βασιλιάς απαιτούσε να τραγουδάνε όλα σαν το αηδόνι. Τα πουλιά έγιναν ευτυχισμένα, όταν τα «άφησαν επιτέλους να λένε όποιο τραγούδι θέλει το καθένα, με όποια φωνή μπορεί» (Δ' 3, σελ. 66). Το ανυπέρβλητο, τέλος, της φύσης εμφανίζεται ως ανυπέρβλητη φυσική τάξη στο χαριτωμένο κείμενο του Ευγ. Τριβιζά για τον Ιγνάτιο (Ε' 2, σελ. 50-52 και 56-58), τον ποντικό που έβγαλε φήμη γατοφάγου γιατί ροκάνιζε φωτογραφίες γάτων και φυσικά την έπαθε, όταν θέλησε να αναμετρηθεί με έναν αληθινό γάτο.

Δύο θεματικοί άξονες διαπερνούν επι-

πλέον το σημασιολογικό κέντρο της συνάρθρωσης των διαφορών στο πλαίσιο της δημοκρατίας: οι ικανοί δεν πρέπει να εγκαταλείπονται, και η κοινωνική συνεργασία και η κοινωνική ειρήνη συμβάλλουν στην πρόοδο και στην ανάπτυξη του τόπου. Στον πρώτο άξονα ως σημασιολογικά ισοδύναμα αναπτύσσονται:

α. η κοινωνική ενοχή του διανοούμενου για τη «σπαταλημένη ευφυΐα» (για το φτωχό συμμαθητή με το «αστραφτερό πνεύμα»), που δεν κατάφερε να σπουδάσει (Στ' 4, σελ. 105), και

β. η φροντίδα των φτωχών παιδιών με δίψα για τα γράμματα (ο ανιδιοτελής δάσκαλος δεν αφήνει το τσομπανόπουλο στην τύχη του, Δ' 3, σελ. 46, και Δ' 4, σελ. 69).

Η κοινωνική συνεργασία και ειρήνη αναπτύσσονται στα εξής σημασιολογικά ισοδύναμα:

α. η απληστία νεκρώνει τη ζωή γύρω μας (ο φετιχισμός του χρήματος μέσα από το μύθο του Μίδα, Γ' 2, σελ. 90 – ο φετιχισμός του χρήματος ως παραλογισμός, Στ' 2, σελ. 69-72) και μας αφήνει χωρίς κοινωνικό στήριγμα (ο ιδιοτελής ατομιστής εγκαταλείφθηκε από τους συντρόφους του στην τρικυμία): η τιμιότητα όμως και η ανιδιοτέλεια αμείβονται πάντα (Δ' 2, σελ. 67).

β. η σκληρή δουλειά (η τεμπελιά είναι πάντα πηγή συμφορών), «η συνεργασία, η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια, η αγάπη και η ομόνοια, βοηθούν τον άνθρωπο να κατορθώσει κάποτε και πράγματα

που θεωρούνται ακατόρθωτα ή έστω πολύ δύσκολα», όπως έγινε με τους τριάντα ψαράδες της Καβάλας, που ίδρυσαν ένα συνεταιρισμό και πέτυχαν να νικήσουν τη φτώχεια (Στ' 4, σελ. 52).

γ. η κοινωνική ειρήνη είναι χαρακτηριστικό ότι δεν αποτελεί μια διακριτή σημασιολογική ενότητα, αλλά παρεισφρεί σαν συμπληρωματικό ή δευτερεύον στοιχείο στα πάμπολλα κείμενα που πραγματεύονται τη διεθνή ειρήνη και την παγκοσμιότητα. Δύο απ' αυτά τα κείμενα, δύο ποιήματα, είναι ενδεικτικά αυτού του χαρακτηριστικού συγκρητισμού (Χάρη Σακελλαρίου *Η ειρήνη*, Γ' 1, σελ. 11, και του ίδιου *Πρωτομαγιά*, Γ' 4, σελ. 38).

ΕΙΡΗΝΗ

*Η ειρήνη είναι ζεστή φωλιά
γεμάτη ολόχαρα πουλιά,
είν' ήλιος και λουλουδιά
και γέλια και τραγούδια.*

*Η ειρήνη πόρτα είν' ανοιχτή
κι είναι χαρά κι είναι γιορτή,
είναι φλουριά κι αστέρια
στα κοιρασμένα χέρια.*

*Έχει η manoύλα τα παιδιά
κόκκινα μήλα στην ποδιά
κι έχει η γιαγιά τ' αγγόνια
σαν λούλουδα στα κλώνια.*

*Τραγούδια ακούς μες στα σχολεία,
στις φάμπρικες και στα χωριά
κι είν' το ζεστό καρβέλι
μοσκοβολιά και μέλι.*

ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ

*Γαλανομάτα, ροδομάγουλη
η αυγή ξυπνάει
απλώνει, κόβει ένα τριαντάφυλλο
και το φοράει.*

*Η παπαρούνα ηλιόχαρη με κόκκινο
τα χείλια βάφει
κι είναι μια θάλασσα από φλόμπουρα
κάθε χωράφι.*

*Φωνές, πανό, σημαίες, συνθήματα
παντού στην πόλη
για ειρήνη, για δουλειά αδερφώνονται
γιορτάζουν όλοι.*

*Τραγούδι πύρινο, βροντόφωνο
φετερούγα ανοίγει.
Πρωτομαγιά! Την πλάση αγκάλιασε,
τους κόσμους σμίγει.*

Το γενικό συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί απ' αυτή την ανάλυση είναι ότι ο λόγος που συγκροτείται στα αναγνωστικά δεν αποκρύπτει ούτε αναιρεί την ύπαρξη των τάξεων, αλλά ουδετεροποιεί τις ταξικές θέσεις περιθωριοποιώντας τις με τατρέποντάς τις σε αφηρημένα στοιχεία ενός δημοκρατικού λόγου. Οι κοινωνικές τάξεις συγχωνεύονται στο λαό, «που είναι ένα σύνολο ανθρώπων, συνήθως με κοινή καταγωγή και κοινή μοίρα, που ζει και εργάζεται μόνιμα στη χώρα».¹⁷

Μια τελευταία παρατήρηση: Το «εγώ» στα αναγνωστικά έχει μια ταξική συνδή-
λωση αρκετά σαφή. Το «εγώ» χρησιμο-

ποιείται μόνο από το παιδί της πόλης, την κόρη του γιατρού, το γιο της οικογένειας που μισθώνει τον ξυλουργό, το γιο αυτού που πηγαίνει το αυτοκίνητό του στο γκαράζ ή από το διανοούμενο που θλίβεται για τον ταλαντούχο συμμαθητή, κ.λπ.

Η ιδεολογική ανάλυση – που είναι μια μορφή σημασιολογικής ανάλυσης – μας δίνει γενικά τη δυνατότητα να ξεπεράσουμε το τεχνικό μέρος της γλωσσικής διδασκαλίας, που αυτό καθαυτό έχει μια συγκεκριμένη ιδεολογική λειτουργία με την πραγματοποίηση της γλώσσας, καθώς δηλαδή εμφανίζει τη γλώσσα αποκομμένη από τους ιστορικούς και κοινωνικούς της προσδιορισμούς. Η χρήση των χρόνων και των προσωπικών αντωνυμιών στα αναγνωστικά είναι τα πιο εύγλωττα παραδείγματα. Εάν ο δάσκαλος θέλει να υπηρεθίσει μια παιδαγωγική της χειραφέτησης¹⁸ και όχι απλώς και μόνο μια παιδαγωγική της κοινωνικοποίησης «μέσα σ' έναν κόσμο φτιαγμένο έτοιμο»,¹⁹ θα πρέπει να αποκαθιστά αφ' ενός τη χρονική διάσταση στα δρώμενα ως «δομή δυνατότητας» (Έκο) και αφ' ετέρου το «εγώ» ως συντελεστή στην κοινωνική παραγωγή νοήματος, ως διαφορά δηλαδή προς το εσύ, αλλά συχνά και ως αντίφαση. Γι' αυτό και η ιδεολογική ανάλυση των σχολικών κειμένων συνιστά μια γραμματική των κοινωνικών σχέσεων, αποκαλύπτοντας το διαλεκτικό βάθος των γραμματικών κατηγοριών. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στα αναγνωστικά του δημοτικού υπάρχουν κείμενα κατασκευασμένα ad hoc και κείμενα συνήθως λογοτεχνικά. Ακόμη και όταν αυτά τα τελευταία δεν είναι αποσπασματικά, το ιδιαίτερο περιεχόμενό τους είναι αποτέλεσμα και ενός αλληλοκαθορισμού με τα άλλα κείμενα του εγχειριδίου, με τα οποία συναποτελούν μια σχετική συνεκτική ολότητα. Μια ολότητα που μπορεί να διαρραγεί, λιγότερο ή περισσότερο, με την αναφορά σε ολόκληρο το κείμενο ή σε ολόκληρο το έργο του συγγραφέα, με την ενεργητική δηλαδή παρέμβαση του δασκάλου.
2. Βλ. σχετικά και Π. Άντερσον, *Οι αντινομίες του Α. Γκράμσι*, Εκδ. Μαξιστική Συσπείρωση 1985, σελ. 41-44. Είναι γνωστό ότι η «ηγεμονία» είναι μια έννοια, που την επεξεργάστηκε αρχικά ο Α. Γκράμσι. Η μεθοδολογική όμως χρησιμότητά της συνδέεται και με την προβληματική για το κράτος, στην οποία η συμβολή του Α. Γκράμσι είναι από ορισμένες απόψεις συζητήσιμη, όπως π.χ. ως προς τη διάκριση κρατους και κοινωνίας των πολιτών.
3. Ε. Λακλάου, *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία*, Εκδ. Σύγχρονα Θέματα 1983, σελ. 182-183.
4. Α. Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου*, Εκδ. Θεμέλιο 1978, σελ. 154.

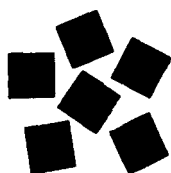
5. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Εκδ. Θεμέλιο, γ' έκδ. 1980, β' τόμος, σελ. 45-46.
6. ΥΠΕΠΘ, *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή*, Στ' δημοτικού, ΟΕΔΒ, 7η έκδ. 1987, σελ. 19-20.
7. Θουκυδίδη, «Επιτάφιος», *Η γλώσσα μου για τη Στ' δημοτικού*, τρίτο μέρος, ΟΕΔΒ, β' έκδ. 1986, σελ. 75.
8. Γ. Άννινου, «Το απόβροχο», *Η γλώσσα μου για τη Στ' δημοτικού*, β' έκδ. 1986, πρώτο μέρος, σελ. 29.
9. Σπ. Τσίρου, «Ο ήλιος με τα κρόσια», *Η γλώσσα μου για τη Δ' δημοτικού*, τεύχος δ', ΟΕΔΒ, β' έκδ. 1985, σελ. 32-33.
10. «Όταν οι μεγάλοι ξαναγίνονται παιδιά», *Η γλώσσα μου για τη Β' δημοτικού*, τρίτο μέρος, ΟΕΔΒ, γ' έκδ. 1985, σελ. 48. Πρβλ. και Α. Σαμαράκη, «Ο ξανθός υπότης», *Η γλώσσα μου για τη Στ' δημοτικού*, πρώτο μέρος, ΟΕΔΒ, β' έκδ. 1986, σελ. 55-57 και 63-65.
11. Ντόρα Γκάμπε, «Η γιαγιά», *Η γλώσσα μου για τη Γ' δημοτικού*, δεύτερο μέρος, ΟΕΔΒ, γ' έκδ. 1985, σελ. 63.
12. *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή*, ό.π., σελ. 49.
13. *Η γλώσσα μου για τη Γ' δημοτικού*, πρώτο μέρος, ΟΕΔΒ, 4η έκδ. 1986, σελ. 24.
14. Άλκης Ζέη, «Φεύγουμε στην εξοχή», *Η γλώσσα μου για την Ε' δημοτικού*, τέταρτο μέρος, ΟΕΔΒ, 3η έκδ. 1986, σελ. 120.
15. Το κείμενο του Άρη Φακίνου για τη μετανάστευση στην Αμερική, τον Καναδά, την Αυστραλία, είναι μια σχεδόν νατουραλιστική εικονογράφηση της ζωής από την οποία ήθελαν να ξεφύγουν, και των άθλιων συνθηκών που αντιμετώπιζαν κατά το ταξίδι τους οι μετανάστες. Βλ. *Η γλώσσα μου για την Ε' δημοτικού*, δεύτερο μέρος, ΟΕΔΒ, 3η έκδ. 1986, σελ. 81.
16. Σχετικά με την ανιστορική χρήση του χρόνου στα παιδικά αναγνώσματα, εξαιρετικές οι αναλύσεις του Ουμπέρτο Έκο στο βιβλίο του *Κήνοςορες και Θεράποντες*, Εκδ. Γνώση, 1987.
17. *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Στ' δημοτικού*, ΟΕΔΒ, δ' έκδ. 1986, σελ. 15.
18. Μ. Μανασκόγντα, *Για μια σύγχρονη παιδαγωγική*, Εκδ. Οδυσσέας 1983, β' έκδ., σελ. 65.
19. Κ. Μαξ-Φρ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, Γκούντεμπεργκ, 4η έκδ. 1979, τ. 1ος, σελ. 182.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΤΗ

BASIL BERNSTEIN
Παιδαγωγικοί κώδικες
και κοινωνικός έλεγχος
Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις:
Ι. Σολομών
Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
Αθήνα 1989, σελ. 237

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ
ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ

Εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις:
Ι. ΣΟΛΟΜΩΝ

1. Το βιβλίο που φέρει τον ελληνικό τίτλο *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος* και αναγράφει ως συγγραφέα του τον Άγγλο κοινωνιολόγο Basil Bernstein δεν είναι μια απλή μετάφραση ενός αντίστοιχου αγγλικού πρωτοτύπου. Πρόκειται, αντιθέτως, για συλλογή τριών από τα σημαντικότερα άρθρα του συγγραφέα, που μαζί με την εισαγωγή και τις σημειώσεις του μεταφραστή αποτελούν μια επιτυχημένη παρουσίαση του έργου του Bernstein στο ελληνικό κοινό. Παίρνοντας υπόψη τα προβλήματα που υπάρχουν στον ελληνικό εκδοτικό χώρο με τη μετάφραση και παρουσίαση του ξένου επιστημονικού έργου, το βιβλίο συγκαταλέγεται στις λίγες εκείνες περιπτώσεις που αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση. Η σημασία του είναι διπλή: α. Παρουσιάζει βασικά στοιχεία του έργου ενός από τους σημαντικότερους Ευρωπαίους διανοητές στον ευρύ χώρο που είναι οι επιστήμες του ανθρώπου, της κοινωνίας και της αγωγής. β. Είναι μια άριστα επιμελημένη έκδοση, που έχει και την πρωτοτυπία να εμπεριέχει και κείμενα σε πρώτη παγκόσμια έκδοση.

2. Έχει επανειλημμένα ειπωθεί ότι η ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία δεν πάσχει μόνον από πρωτότυπο έργο –φαινόμενο κατανοητό σε μια χώρα όπου η παραγωγή της επιστημονικής γνώσης είναι πολύ περιορισμένη–, αλλά στερείται επίσης της μετάφρασης και παρουσίασης κλασικών έργων. Ο Bernstein μπορεί σήμερα να θεωρηθεί ένας σύγχρονος κλασικός θεωρητικός, ένας εκ των λίγων επιζώντων μιας δημιουργικής μεταπολεμικής γενιάς στην Ευρώπη.

Όμως, ο Bernstein αποτελεί, παράλληλα, και μια πολύ ιδιότυπη περίπτωση διανοητή. Αν και το έργο του έχει ιδωθεί ως θεωρία μεγάλης εμβέλειας για τις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας –γεγονός που ο Σολομών θίγει εκτενώς στην εισαγωγή– ο ίδιος έχει γίνει ευρύτερα γνωστός για ένα μόνο μέρος του έργου του, που φαίνεται να αφορά πιο στενά την κοινωνιογλωσσολογία και την παιδαγωγική. Το έργο, που έχει γίνει γνωστό κυρίως μέσα από εισαγωγικά εγχειρίδια παιδαγωγικής και κοινωνιογλωσσολογίας, παρουσιάζεται συνήθως ως μια σημαντική, εν μέρει, αλλά κυρίως ξεπερασμένη αντίληψη για τη γλώσσα και την κοινωνία. Πρόκειται για την πολυσυζητημένη ιδέα που θέλει την εργατική τάξη

κάτοχο μιας φτωχής γλώσσας και την αστική τάξη κάτοχο μιας πλούσιας γλώσσας. Όμως, η παραπάνω εκλαίκευση δεν είναι παρά μια διαστρεβλωμένη παρουσίαση κάποιων αρχικών ιδεών που ο ίδιος είχε για τη χρήση διαφορετικών κωδικών επικοινωνίας από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Ακόμη και σε αυτή την πρώτη τους ανιχνευτική μορφή, οι ιδέες αυτές αποτελούν μια πρωτότυπη και σημαντική προσέγγιση ενός κοινωνικού φαινομένου και, το κυριότερο, αποκτούν ένα νόημα μόνον στα πλαίσια μιας ευρύτερης κοινωνιολογικής κατά βάση θεώρησης για την κοινωνία και τον πολιτισμό, που ο ίδιος είχε πάντα ως στόχο.

Το ενδιαφέρον ερώτημα είναι γιατί αυτές οι πρώτες ιδέες απομονώθηκαν από την ευρύτερη θεωρητική τους προοπτική, και γιατί επιπλέον προωθήθηκαν ευρύτατα και χρησιμοποιήθηκαν και πολιτικά για να στηρίξουν πρακτικές στο θεσμό της εκπαίδευσης. Η ιδέα της αντισταθμιστικής αγωγής –που ο ίδιος έχει επανειλημμένα κατακρίνει– στηρίχθηκε στην εκλαίκευμένη εκδοχή κάποιων αρχικών του προτάσεων, που παρανοήθηκαν ως προτάσεις περί ελλείψεων γλωσσικών και γνωστικών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Κι ακόμη, θα πρέπει να αναρωτηθούμε στη συνέχεια γιατί ένα θεωρητικό έργο τόσο σημαντικό για όλες τις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας δεν αναγνωρίστηκε ευρέως.

Είναι ανάγκη να αναζητήσουμε κάποιες απαντήσεις, όπως είναι ανάγκη και το να γνωρίσουμε το σύνολο και την ουσία του έργου του. Κι αυτό γιατί ο Bernstein είναι αρκετά γνωστός και στην Ελλάδα, κυρίως στο χώρο των εκπαιδευτικών, ως κοινωνιογλωσσολόγος της εκπαίδευσης και μάλιστα με βάση αυτές τις πολυδιαφημισμένες ιδέες περί γλώσσας, κοινωνικής τάξης και σχολικής επιτυχίας/αποτυχίας. Και θα έχουμε οι περισσότεροι/ες ακούσει, βέβαια, την ιστορία για το γλωσσολόγο Labov, ο οποίος –«μέσα στο πλαίσιο της προόδου της επιστήμης»– ανέτρεψε «ευτυχώς» αργότερα αυτές τις λαθεμένες ιδέες περί γλωσσικής στέρησης. Όμως, ο Bernstein είχε εξαρχής στόχο μια μακροθεωρία της κοινωνίας, κι αν μίλησε για διαφορετικούς γλωσσικούς κώδικες ήταν γιατί τον ενδιέφερε η διαφορετική θέση των κοινωνικών τάξεων στη διαδικασία αναπαραγωγής του πολιτισμού. Άλλωστε, ποτέ δεν αποδέχτηκε

την κοινωνική αξιολόγηση των κωδίκων, και δεν ασπάστηκε μια στατική σχέση τους με τις κοινωνικές τάξεις.

Βέβαια, η αρχική εκδοχή της έννοιας του γλωσσικού κώδικα ήταν περιορισμένη. Αναφερόταν στους τρόπους χρήσης της γλώσσας και μόνο, αλλά δεν ταυτίστηκε ποτέ με την έννοια της κοινωνικής διαλέκτου ή της γλώσσας, όπως μας λένε συχνά τα εγχειρίδια. Μια μακρόχρονη θεωρητική επεξεργασία έχει σήμερα διευρύνει την έννοια του κώδικα, ώστε να περιλαμβάνει και στρατηγικές χρήσης της γλώσσας, εν γένει τρόπους επικοινωνίας αλλά και τρόπους σκέψης και πράξης. Μάλιστα, αυτή η έννοια του πολιτισμικού κώδικα είναι μια από τις σημαντικότερες κληρονομίες που μας αφήνει, πολλαπλά χρήσιμο θεωρητικό εργαλείο για πολλούς επιστημονικούς κλάδους.

Η ταύτιση, όμως, της έννοιας του κώδικα με την έννοια της γλώσσας – που έχει συντελεστεί γενικότερα στο λόγο περί παιδαγωγικής – μπορεί να εξηγηθεί εάν πάρουμε υπόψη μας δύο γεγονότα. Το ένα είναι ότι ο ίδιος χρησιμοποίησε λαθεμένα – όπως αναγνώρισε αργότερα – τον όρο «γλωσσικός» κώδικας. Κι αυτό έγινε επιτρεπτό γιατί τη δεκαετία του '50, η κατάσταση των πραγμάτων στο χώρο των επιστημών της γλώσσας δεν είχε ακόμη κατοχυρώσει διακρίσεις όπως αυτήν ανάμεσα στη γλώσσα και στη γλωσσική επικοινωνία ή στη γλωσσική δομή και στη γλωσσική χρήση. Κλάδοι όπως η κοινωνιογλωσσολογία και η πραγματολογία ουσιαστικά δεν υπήρχαν ακόμη. Με σημεινούς όρους, μπορούμε να πούμε ότι ο Bernstein μίλησε εξαρχής για επικοινωνιακούς κώδικες, για να φτάσει αργότερα στην ευρύτερη έννοια του πολιτισμικού κώδικα. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι η έννοια της γλώσσας είναι πιο προσιτή από την έννοια της γλωσσικής επικοινωνίας. Στην καθημερινή ζωή, προσέχουμε και σιγματίζουμε πιο εύκολα κοινωνικές παραλλαγές της γλωσσικής δομής, ενώ είναι εξαιρετικά δύσκολο να συνειδητοποιήσουμε ότι υπάρχουν διαφορές στους τρόπους χρήσης της γλώσσας. Η έρευνα της τελευταίας κυρίως δεκαετίας έχει, μάλιστα, υποδείξει ότι η σχολική αποτυχία ορισμένων κοινωνικών στρωμάτων δεν οφείλεται στη γλωσσική τους διαφορά από το επίσημο πρότυπο – όπως υπερτονιζόταν κάποτε –, μεταξύ άλλων, γιατί αυτή η διαφορά φαίνεται να είναι μι-

κρότερη από ό,τι πιστεύαμε. Αντιθέτως, η αποτυχία φαίνεται πως συντελείται μέσα από μηχανισμούς αόρατους, που έχουν σχέση με τη διαφορά στους τρόπους επικοινωνίας και σκέψης.

Δεν θα σταθούμε εδώ στην ουσία της θεωρητικής προβληματικής του Bernstein – ουσία που θίγεται αρκετά στο βιβλίο. Θα πρέπει να αναφέρουμε, όμως, αυτό που σημειώνεται επιγραμματικά και στην εισαγωγή που έγραψε ο Σολομών (βλ. κυρίως σελ. 17), ότι πρόκειται για μια θεωρία που προσπαθεί ταυτόχρονα να κατανοήσει το πώς συνδέονται οι ταξικές σχέσεις εξουσίας και οι τρόποι κοινωνικού ελέγχου με τις κοινωνικές πρακτικές και τις διαδικασίες πολιτισμικής αναπαραγωγής καθώς και με τη διαμόρφωση της συνείδησης των υποκειμένων. Καταπίνεται ταυτόχρονα με ζητήματα που παραδοσιακά ανήκουν σε διαφορετικές επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας. Όσο κι αν η έμφαση παραμένει σε μια κοινωνιολογική οπτική – μιας και ο ίδιος έχει άλλωστε εκπαιδευτεί ως κοινωνιολόγος κυρίως, παρά τη θητεία του και σε πανεπιστημιακά τμήματα γλωσσολογίας και παιδαγωγικής –, η θεωρία είναι κατ' εξοχήν διεπιστημονική.

Όμως, η εμβέλεια του έργου του παραμένει παραγνωρισμένη ακόμη και στην ίδια του τη χώρα, την Αγγλία. Κι αυτό φαίνεται ότι οφείλεται σε διάφορους λόγους. Η ιδιόμορφη επιστημολογική υφή του έργου καθώς και το κοινωνικό κλίμα μέσα στο οποίο παρήγαγε τις πρώτες ιδέες του φαίνεται πως είναι δύο σοβαροί λόγοι, τους οποίους θα συζητήσουμε περισσότερο παρακάτω. Αλλά κι άλλοι δευτερεύοντες λόγοι ίσως έπαιξαν ρόλο. Το έργο του αποτελείται κυρίως από σειρά άρθρων, που αν και έχουν εκδοθεί και ως συλλογές σε μορφή βιβλίου, δεν πήραν ποτέ τη μορφή της εκτενούς μονογραφίας που είναι συνήθως το βιβλίο. Θυμίζουν περισσότερο υποθέσεις – σκιαγραφίες εργασιών, ακόμη κι όταν αποτελούν ολοκληρωμένες προτάσεις κατ' εξοχήν θεωρητικού και μακροκοινωνιολογικού προσανατολισμού, όπως είναι το ανέκδοτο κείμενο «Περί Παιδαγωγικού Λόγου». Δεν δημοσιεύει άλλωστε αμέσως και ξαναεπεξεργάζεται συχνά τα παλιά κείμενά του. Τέλος, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για την εκπαίδευση, ως κομβικού πεδίου για την αναπαραγωγή του πολιτισμού και της κοινωνικής δομής, τον

έχει κατατάξει στα μάτια ενός ευρύτερου κοινού στην παιδαγωγική σκέψη. Κι όλοι/ες γνωρίζουμε την υποτίμηση της παιδαγωγικής και την ιδιόμορφη θέση της στον ευρύτερο χώρο των επιστημών του ανθρώπου.

Ας δούμε, όμως, και την εποχή στην οποία πρωτοδούλεψε ως ερευνητής και θεωρητικός, τη δεκαετία του '50 στην Αγγλία. Επρόκειτο για μια ιστορική περίοδο, όπου οι κοινωνικές ανισότητες στο χώρο της εκπαίδευσης και αναγνωρίζονταν και αμφισβητούνταν. Η ανάγκη να περιγραφούν, να ερμηνευτούν και να ανατραπούν ή να διατηρηθούν οι ανισότητες, ίσως ώθησε και τα δικά του ενδιαφέροντα στη διαφορετική σχέση των κοινωνικών τάξεων με το σχολείο. Οι επιστημονικές ιδέες είναι, άλλωστε, πάντα και προϊόν της εποχής τους. Όμως, η κοινωνία φαίνεται πως άντλησε από τις ιδέες του τα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να στηρίξουν την ιδέα μιας έλλειψης γλωσσικής και γνωστικής στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, για να δικαιολογηθεί με νέους και έμμεσους τρόπους η ταξική διάσταση της σχολικής αποτυχίας.

Και από επιστημολογική άποψη, το έργο του ξεχωρίζει γιατί είναι ταυτόχρονα και διεπιστημονικό αλλά και διαπολιτισμικό, μιας και δεν ανήκει καθαρά σε ένα και μόνο ρεύμα ευρωπαϊκής σκέψης. Καταρχήν, η διεπιστημονική σύνθεση που καταφέρνει είναι σπάνια. Τον ενδιαφέρουν εξίσου το έργο της ψυχολογίας για τη σκέψη, της γλωσσολογίας για την επικοινωνία, της ανθρωπολογίας για τις μορφές κοινωνικής δράσης και πολιτισμικής οργάνωσης, της κοινωνιολογίας για τις σχέσεις εξουσίας και τις μορφές ελέγχου. Κι αν κρίνουμε το έργο του, σε τελική ανάλυση, κοινωνιολογικό είναι κυρίως γιατί εντάσσει ως κομβικές, στη θεωρία του περί συνείδησης, πολιτισμού και κοινωνικής δομής, τις ταξικά διαμορφωμένες δομές εξουσίας και τις μορφές ελέγχου – φαινόμενα που παραδοσιακά αποσχολούν την κοινωνιολογία. Έχουμε, αντιθέτως, συνηθίσει να ακούμε για διαμόρφωση της σκέψης χωρίς αναφορές στην κοινωνική δομή (π.χ. Πιαζέ), ή για διαμόρφωση του πολιτισμού χωρίς αναφορές σε ταξικές σχέσεις (π.χ. Φουκώ), ή για ταξικές σχέσεις χωρίς ουσιαστική ενασχόληση με την ιδεολογία και τη συνείδηση του υποκειμένου (νεο-μαρξιστές).

Ο Bernstein έχει και την ιδιότητα να μην αποτελεί αντιπροσωπευτικό είδος Άγγλου διανοητή. Έχει επανειλημμένα υποδειχτεί η ιδιαίτερη συγγένεια του με τη γαλλική σκέψη, κι επειδή ο Durkheim έχει καθορίσει την προβληματική του έργου, του αλλά και λόγω της σχέσης του με το γαλλικό στρουκτουραλισμό. Όμως, ο ίδιος αρνείται την κατάταξή του στο στρουκτουραλιστικό ρεύμα. Κι έχει δίκιο. Όπως σωστό είναι ότι η σκέψη του είναι ταυτόχρονα και αγγλική και γαλλική. Συγγένεια με τη γαλλική σκέψη σημαίνει, μεταξύ άλλων, και στόχος για μια θεωρία μεγάλης εμβέλειας, και όχι ένα εμπειρικά κατασκευασμένο και μερικό συμπέρασμα. Συγγένεια με το στρουκτουραλισμό σημαίνει στόχος για μια θεωρία αρχών – μια θεμελιώδη γραμματική όπως θα την αποκαλούσε ο ίδιος – που μπορεί να ερμηνεύσει τις ποικίλες μορφές κοινωνικής και πολιτισμικής οργάνωσης.

Ο Bernstein είναι, όμως, γέννημα και θρέμμα της αγγλικής κοινωνίας, και δεν είναι βέβαια τελείως μόνος. Η συνεργασία του με το γλωσσολόγο Halliday και την ανθρωπολόγο M. Douglas υπήρξε στενή – επιστημονικές μορφές επίσης ιδιότητες, μιας και φαίνεται πως πιο πολύ ενδιαφέρουν τη γαλλική παρά την αγγλική διάνοηση. Δύο τουλάχιστον στοιχεία στο έργο του το καθιστούν χαρακτηριστικό της αγγλοσαξωνικής προβληματικής στις επιστήμες του ανθρώπου. Το πρώτο είναι η χρήση της εμπειρικής έρευνας, που ο ίδιος τη θεωρεί θεμελιώδους σημασίας για τον έλεγχο και την ανατροφοδότηση της θεωρίας. Δεν ενδιαφέρεται, σε τελική ανάλυση, για την περιγραφή συγκεκριμένων κοινωνικών πραγματικοτήτων αλλά για μοντέλα που μπορούν να τις ερμηνεύσουν και να τις προβλέψουν. Το εμπειρικό έργο της Μονάδας Κοινωνιολογικής Έρευνας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου του Πανεπιστημίου του Λονδίνου στρέφεται σε συγκεκριμένες περιγραφές μόνον όταν αυτές φαίνονται χρήσιμες για τον έλεγχο και τον πλουτισμό της θεωρίας. Το δεύτερο στοιχείο, κι αυτό που ίσως τον ξεχωρίζει πιο πολύ από το γαλλικό στρουκτουραλισμό, είναι η ύπαρξη και η δράση του υποκειμένου στο θεωρητικό μοντέλο. Ιδιαίτερα στο πιο πρόσφατο έργο του, η αναπαραγωγή του πολιτισμού, π.χ., συντελείται μέσα από συμβολικούς κώδικες σκέψης και επικοινωνίας που διαμορφώνουν αλλά ταυτόχρονα και δια-

μορφώνονται από το υποκείμενο.

Τελικά, παραμένει το γεγονός ενός έργου, που εν μέρει αγνοήθηκε, παρανοήθηκε, δέχτηκε ανελέητη κριτική, και εν μέρει προωθήθηκε ευρύτερα – γεγονός με το οποίο θα πρέπει κάποια στιγμή να ασχοληθούμε εκτενέστερα μιας και δεν φαίνεται να είναι ούτε τυχαίο ούτε μεμονωμένο φαινόμενο. Στο ίδιο του το θεωρητικό μοντέλο, συναντούμε άλλωστε και την έννοια της «αναπλασίωσης» της γνώσης, σε μια προσπάθεια να εξηγήσει το γιατί και το πώς η επιστημονική γνώση μεταφέρεται από το αρχικό της πλαίσιο παραγωγής σε άλλα πεδία – όπως τα χειρίδια ή τη λειτουργία των θεσμών – έχοντας υποστεί μεταλλάξεις. Ο ίδιος είπε κάποτε, χαριτολογώντας, ότι θα μπορούσε μετά το θάνατό του να γραφτεί ένα βιβλίο, κατ' αναλογία με το γαλλικό *Après Foucault (Μετά τον Φουκώ)*, με τον αντίστοιχο τίτλο στην αγγλική *After Bernstein*. Μόνο που στην αγγλική, ο τίτλος παίρνει επίσης την έννοια του «Κατατρέχοντας τον Bernstein». Εννοούσε, προφανώς, ένα βιβλίο που θα μπορούσε να θίξει και το φαινόμενο της αναπλασίωσης των επιστημονικών ιδεών, με αφορμή και τη δική του ιδιόμορφη περίπτωση – το γεγονός, δηλαδή, ότι συχνά λειτούργησε ως αποδιοπομπαίος τράγος, ως δείγμα διανοητή που η πρόοδος της επιστήμης δήθεν τον ξεπέρασε.

3. Το βιβλίο, πάντως, που επιμελήθηκε με κάθε έννοια ο Σολομών παρουσιάζει τρία από τα σημαντικότερα κείμενα του Bernstein, ιδιαίτερα όσον αφορά το πρόσφατο έργο και την οικοδόμηση μιας θεωρίας για την αναπαραγωγή του πολιτισμού, όπου κομβικό θεωρείται το πεδίο της εκπαίδευσης. Πρόκειται για τα κλασικά πλέον κείμενα «Περί ταξινόμησης και περιχάραξης της εκπαιδευτικής γνώσης», το «Κοινωνική τάξη και παιδαγωγικές πρακτικές», καθώς και το «Κώδικες, τρόπος και διαδικασία πολιτισμικής αναπαραγωγής». Τα δύο τελευταία αποτελούν μάλιστα αναθεωρημένες εκδόσεις των πρωτοτύπων, που ο ίδιος ο συγγραφέας μόλις πρόσφατα ξανάγραψε. Αποτελούν παγκόσμια πρώτη έκδοση. Το γεγονός ότι αυτή η παρουσίαση των άρθρων συνοδεύεται από μια συνέντευξη του συγγραφέα, όπου διασαφηνίζονται κύριες πτυχές του έργου του, καθώς και από μια εισαγωγή του μεταφραστή–επιμελητή για το έργο του συγ-

γραφέα, είναι γεγονότα αξιοσημείωτα. Το ίδιο πρέπει να ειπωθεί και για τις ιδιαίτερα χρήσιμες σημειώσεις του μεταφραστή.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ακόμη την τεράστια δυσκολία της μετάφρασης ενός τέτοιου έργου στην ελληνική, όπου η αγγλική ορολογία είναι καινούργια και στο πρωτότυπο και βέβαια αποτέλεσμα μακρόχρονης επεξεργασίας αφηρημένων εννοιών. Σπάνια συμβαίνει η μετάφραση ξένου επιστημονικού έργου στην ελληνική να πραγματοποιείται από άτομο που γνωρίζει καλά το ίδιο το έργο και δεν εκτελεί απλώς χρέη μεταφραστή. Και σπάνια μπορεί να εξάρει κανείς/καμιά την απόδοση ενός δύσκολου κειμένου, που μαζί με τις σημειώσεις ως προς τους όρους της μετάφρασης θέτουν γόνιμους προβληματισμούς για τις συγκεκριμένες ελληνικές αποδόσεις.

Όμως, με αφορμή τη μετάφραση ενός τέτοιου αφηρημένου κειμένου, ίσως θα ήταν χρήσιμο να σταθούμε στα προβλήματα που τίθενται για μια χώρα με ιστορικό κενό στην επιστημονική σκέψη και γλώσσα. Δύο γλωσσικά ζητήματα μπορούμε να θέσουμε, σε μια προσπάθεια να κάνουμε τέτοια κείμενα λιγότερο δυσνόητα. Το ένα αφορά το πώς θα αποδώσουμε στην ελληνική τα αφηρημένα ουσιαστικά των δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών. Βλέπουμε π.χ. τους όρους «ανοιχτότητα» και «κλειστότητα» (σελ. 14). Ίσως, θα ήταν προτιμότερο για τη δομή και το πνεύμα της δημοτικής, να παραφράζαμε μιλώντας π.χ. για «ανοιχτό/κλειστό χαρακτήρα» των θεωρητικών υποθέσεων. Αν και το κατά πόσο, εν τέλει, τα αφηρημένα ουσιαστικά θα ενσωματωθούν στην ελληνική είναι ένα ανοιχτό αυτή τη στιγμή θέμα, μιας και η χρήση τους σε επιστημονικές μεταφράσεις έχει γίνει συνηθισμένη. Άλλο πρόβλημα είναι η χρήση της παθητικής σύνταξης, που είναι μεν συνηθισμένο φαινόμενο στις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες αλλά φαίνεται πως παραμένει ακόμη ιδιαίτερα ξένη για την ελληνική. Και λέμε ακόμη, γιατί είναι γεγονός ότι την τελευταία δεκαετία οι πρόχειρες μεταφράσεις κειμένων σε εφημερίδες και περιοδικά έχουν εισαγάγει τη χρήση της παθητικής σύνταξης. Όμως, η σύνταξη αυτή (και όχι βέβαια η χρήση ρημάτων που η ελληνική αποκαλεί παθητικά) παραμένει αφύσικη και μεταξύ άλλων προσδίδει έναν ακόμη πιο αφηρημένο χαρακτήρα στις εκφράσεις. Βλέπουμε, π.χ., στη σελ. 100: «Η ιδεολο-

ΝΙΚΟΥ ΔΕΜΕΡΤΖΗ
*Κουλτούρα, νεωτερικότητα,
 πολιτική κουλτούρα*
 Εκδόσεις Παπαζήση
 Αθήνα 1989

γική βάση του κώδικα συλλογής είναι ένα συμπυκνωμένο συμβολικό σύστημα που επικοινωνείται μέσω ρητών στοιχείων διαφύλαξης των συνόρων». Αυτό το «επικοινωνείται» εξακολουθεί να ακούγεται –κι ίσως θα παραμείνει για πάντα– ξένο. Βέβαια, η απόδοση στην ελληνική θα απαιτούσε αλλαγή της όλης δομής της πρότασης ή εν γένει του κειμένου, που ο μεταφραστής μάλλον θέλησε να αποφύγει. Όμως, ίσως θα άξιζε τον κόπο κάποια τόλμη, που θα απέδιδε –παρά τις αλλαγές– ζωντάνια στο κείμενο. Άλλωστε, υπάρχει μια μεγάλη διαφορά στη γλώσσα του Bernstein από τη γλώσσα της γαλλικής διάνοησης. Οι θεωρητικοί προβληματισμοί του πραγματώνονται –θα λέγαμε– στον αγγλικό επιστημονικό γλωσσικό κώδικα: αφηρημένες έννοιες μεν αλλά μια απόλυτα λιτή έκφραση απ' όπου λείπει το υπονοούμενο και το παιχνίδι με τη γλώσσα. Κι έτσι, η όποια δυσκολία στη μετάφραση –τεράστια μεν λόγω του κενού αφηρημένων εννοιών στην ελληνική– δεν είναι τόσο μεγάλη όσο θα απαιτούσε, π.χ., η μετάφραση του Lacan.

4. Ο επιμελητής–μεταφραστής υπόσχεται συνέχεια στην παρουσίαση του έργου του Bernstein, την οποία δεν μπορούμε παρά να περιμένουμε με ανυπομονησία. Όμως, ίσως θα έπρεπε, στην εισαγωγή, να σταθεί λίγο περισσότερο στο να εξηγήσει τη σχέση της όλης θεωρητικής πορείας του Bernstein με το πρώτο του έργο *περί γλωσσικών κωδίκων*. Κι αυτό, γιατί η εκλαϊκευμένη εικόνα που έχει και το ελληνικό κοινό για το συγγραφέα πρέπει να ανατραπεί όπως και να εξηγηθεί η συνέχεια του έργου του. ■

Ο ΝΙΚΟΣ Δεμερτζής στο βιβλίο του *Κουλτούρα, νεωτερικότητα, πολιτική κουλτούρα* (εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1989) τονίζει ότι ο όρος «Κουλτούρα», τον οποίο αναλύει στη συνέχεια, δεν μπορεί ν' αποδοθεί στα ελληνικά με άλλους όρους όπως «παιδεία», «μόρφωση», «καλλιέργεια» κτλ., γιατί δεν έχει έναν κανονιστικό χαρακτήρα. Ξεκινώντας από μια κριτική αντιπαράθεση με τις διάφορες θεωρίες περί κουλτούρας στην ανθρωπολογία και στην κοινωνιολογία, μαρξιστική και μη, θεωρεί ότι η έννοια αυτή μπορεί να έχει μια αναλυτική και γόνιμη σημασία για την κοινωνιολογική θεωρία, αν ξεπεράσει τους μη διαλεκτικούς δυϊσμούς ανάμεσα σε οικουμενικότητα και ιδιαιτερότητα. Κεντρική ιδέα του είναι η κουλτούρα ως πράξη. Έτσι γράφει ότι: «Η κουλτούρα αποτελεί την αφετηρία, το τέρμα, την προοπτική, την αναγκαιότητα, το εμπόδιο, αλλά και την κλίμακα υπέρβασης του ανθρώπου, γιατί είμαστε πάντοτε μέσα στην κουλτούρα, πράττουμε διαμέσου της κουλτούρας, σκεφτόμαστε και τη μελετούμε όντας μέσα στη δικαιοδοσία της, ζούμε και πεθαίνουμε μέσα στην κουλτούρα. Εάν η κουλτούρα ως πράξη είναι σε θέση να μας οδηγήσει σε χειραφεσιακά συμπεράσματα και απελευθερωτικές καταστάσεις, εξαρτάται εξ ολοκλήρου απ' την ανθρώπινη δράση και θέληση» (σελ. 113). Παραπέρα εντοπίζει ότι η διάσταση της οικουμενικότητας είναι αδιάρρηκτα δεμένη με τη διάσταση της ολότητας (βλ. σελ. 126): μόνο στο πλαίσιο της τελευταίας μπορεί κανείς ν' αποφύγει τις μονομέρειες του δογματικού μαρξισμού. Όσον αφορά την οικουμενικότητα, ο συγγραφέας καθορίζει ευριστικά ως οικουμενικούς χαρακτήρες την εργασία, τη γλώσσα (ως σημειοδοσία) και το συμβολισμό (βλ. σελ. 218). Ο συγγραφέας είναι ένας από τους λίγους Έλληνες κοινωνιολόγους (και διανοούμενους) με βαθιά γνώση και κατανόηση της έννοιας της διαλεκτικής στον Hegel, και θεωρεί ως βασικές τις εργασίες της σχολής του Birmingham, στην προσπάθειά τους να προτείνουν μια διαλεκτική και φαινομενολογική ερμηνεία του μαρξισμού.

Ένα από τα βασικά σημεία που αναλύει στη συνέχεια, είναι το περιεχόμενο της έννοιας της ιδεολογίας και η σχέση της με την κουλτούρα. Αναφέρει σχετικά ότι «οι ιδεολογίες, ως συστηματοποιη-

μένα σχήματα δικαίωσης και απόκρυψης των υφιστάμενων κοινωνικών αντιφάσεων, πηγάζουν απ' τις αντιφάσεις αυτές και συγκροτούνται απ' τους διανοούμενους μέσα από μια ηθελημένη ή αθέλητη επιλογή των διάχυτων σημασιών και τη χρήση ή την επίκληση συμβόλων και επιθυμιών» (σελ. 164). Έτσι, «η κουλτούρα ως σφαιρικό πλαίσιο περιλαμβάνει την ιδεολογία... η ιδεολογία θα πρέπει να αποδεσμευθεί από την έννοια της ψευδούς συνειδήσης και να αντιπαραταχθεί στην κανονιστική έννοια της κριτικής κοινωνικής θεωρίας...» (σελ. 164/5). Όσον αφορά τη χρήση ή την επίκληση συμβόλων και επιθυμιών αναφέρεται στο «μάγμα ριζικών κοινωνικών φαντασιακών σημασιών ανάμεσα σε ιδεολογία και κουλτούρα» (βλ. σελ. 163/4) σύμφωνα με τη θεωρία του Καστοριάδη. Έτσι γράφει: «Οι κοινωνικές φαντασιακές σημασίες, θεσμισμένες αλλά και ταυτόχρονα διάχυτες σ' όλο το σώμα και την έκταση του κοινωνικού βίου, διαπερνούν όλες τις σφαίρες και τις περιοχές του και άρα μπορούν να εκληφθούν ως ενδιάμεσος κρίκος που συνδέει την κουλτούρα με την ιδεολογία. Η κουλτούρα είναι ένα πολύπλοκο όλο που εμπεριέχει την ιδεολογία, οι σχέσεις τους είναι σχέσεις ενότητας και διαφοράς» (σελ. 164).

Ωστόσο η επιστημονική έννοια της κουλτούρας αναπτύχθηκε σε συσχετισμό με τον προβληματισμό της νεωτερικότητας.

τας. Ο Ν. Δεμερτζής συλλαμβάνει πολύ ορθά το διφορούμενο χαρακτήρα αυτής της νεωτερικότητας για την οποία γράφει: «Η νεωτερικότητα δεν είναι μόνο αρνητικότητα, δεν χαρακτηρίζεται μόνο από μηδενισμό και ηδονισμό, έκλειψη νοήματος και αποσύνθεση των βιωματικών ατομικών και συλλογικών καταστάσεων. Έχει μια εγγενή διαλεκτική. Εάν η σκοτεινή πλευρά της διαλεκτικής αυτής είναι δυτική ορθολογικότητα, η γραφειοκρατία, η μαζική κοινωνία, η ξένωση και η πραγματοποίηση των ανθρωπινων σχέσεων, η φωτεινή της όψη μαρτυρά την οικουμενικότητα, τις απελευθερωτικές χειραφετητικές δυνατότητες του ανθρώπινου είδους, τη δυνατότητα της ανάδυσης ενός ολικού, πλειαδικού και δημιουργικού ανθρώπου, την αυτο-πλασία καλύτερων κοινωνικών οργανωτικών αρχών» (σελ. 188). Στη συνέχεια διαφοροποιεί επίσης την έννοια της κοινωνίας από αυτή της κουλτούρας: «Η διάκριση κοινωνίας-κουλτούρας έχει μεθοδολογικό-αναλυτικό και όχι επιστημολογικό χαρακτήρα» (σελ. 190). Αυτό έχει μεγάλη σημασία και το διευκρινίζει παρακάτω: «α) Από την υποκειμενική άποψη, η κοινωνία μπορεί να ιδωθεί ως ο δημιουργός της κουλτούρας, η κουλτούρα είναι η συνολική και ολοκληρωμένη πράξη της κοινωνίας, καθώς κουλτούρα είναι αυτό που πράττει και φαντάζεται μια κοινωνία, β) υπό το πρίσμα της αντικειμενικότητας, η κοινωνία μπορεί ν' αντιμετωπισθεί ως μια δομημένη ολότητα αποκρυσταλλωμένων και ρυθμιζόμενων κανονικοτήτων, κανόνων και δραστηριοτήτων, ως "πρακτικό-αδρανές". Παράλληλα, όμως, εκείνο που δίνει ζωή στις αποκρυσταλλωμένες αυτές δομές είναι η κουλτούρα, το ζέον νόημα και η ζώσα πρακτική» (σελ. 192).

Περνώντας στον τελικό στόχο του βιβλίου, στον επαρκή ορισμό της πολιτικής κουλτούρας, ο Ν. Δεμερτζής αναφέρεται διά μακρού στην έννοια της Ηγεμονίας στον Gramsci και προτείνει έναν περιεκτικό ορισμό της κοινωνικής τάξης (βλ. σελ. 230), που αποφεύγει τις μονομέρειες και τον αντιδιαλεκτικό χαρακτήρα της παραδοσιακής μαρξιστικής σκέψης. Ο συγγραφέας αναφέρεται ιδιαίτερα στις εργασίες του Giddens (δομοποίηση, κτλ.) και του Bourdieu (Habitus, Distinction) και είναι αξιοσημείωτη η ικανότητά του να κάνει μια κριτική χρήση αυτών των συγγραφέων, αξιολογώντας τα θετικά

στοιχεία τους. Στη συνέχεια αναλύει κριτικά το κλασικό παράδειγμα πολιτικής κουλτούρας των Almond – Verba ως σημείο εκκίνησης για τη σύγχρονη συζήτηση. Γράφει: «Το '60, ο συνδυασμός της θεωρίας της κοινωνικής δράσης του Parsons με τη συστηματική ανάλυση του Easton, το συμπεριφορισμό και τις συγκριτικές αναπτυξιακές έρευνες λειτούργησε ως η απαραίτητη θεωρητική βάση για την εμφάνιση και επεξεργασία της έννοιας της πολιτικής κουλτούρας. Σήμερα, ένας νέος συνδυασμός της μεταπαρσονικής δυτικής κριτικής κοινωνιολογίας με τις πρόσφατες πολιτικές μελέτες των "μεταβιομηχανικών" κοινωνιών και των "μεταυλιστικών αξιών" φαίνεται να είναι το απαραίτητο θεωρητικό βάθος μιας άλλης προσέγγισης η οποία, όπως έχουμε δει, έχει ήδη αργά αλλά σταθερά δρομολογηθεί» (σελ. 302). Δηλαδή, σήμερα πρέπει κανείς να είναι σε θέση να συλλάβει τις αλλαγές της κοινωνίας μέσω της έννοιας της πολιτικής κουλτούρας (υπο-κουλτούρες), χωρίς να προστρέχει σε επιπόλαιες περιγραφές και σε έννοιες της μόδας. Σε αναφορά στον Cl. Offe ο Ν. Δεμερτζής θεωρεί ότι μια διαλεκτική έννοια της κουλτούρας είναι η μόνη που εξαιρεί την αναγκαιότητα και τη δυνατότητα μιας ενεργητικής συμμετοχής των πολιτών στα κοινά πράγματα, αλλά μ' ένα διαφορετικό και ουσιαστικότερο τρόπο απ' ό,τι στην παραδοσιακή αγγλοσαξωνική παράδοση. «Στα πλαίσια της διευρυμένης προσέγγισης της πολιτικής κουλτούρας η πολιτική συμμετοχή νοείται λοιπόν ως επένδυση στο δυνητικό, διερεύνηση του νέου και διεύρυνση της ετερότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο η ίδια η έννοια της πολιτικής κουλτούρας προσλαμβάνει μια αδήριτη κριτική κανονιστική σκοπιά και προσβλέπει όχι στη συντήρηση του δεδομένου πολιτικού περιβάλλοντος, αλλά στο μέγιστο της δυνατής αυτοσυνειδησίας και πολιτικής αυτοπραγμάτωσης των κοινωνικών υποκειμένων» (σελ. 318).

Η σύντομη ανάλυση του έργου του Ν. Δεμερτζή δεν μπορεί να παραθέσει εδώ τον κοινωνιολογικό πλούτο του βιβλίου αυτού. Από τη μεριά μας θα θέλαμε να κάνουμε μερικές παρατηρήσεις ως προτάσεις για συζήτηση με τους κοινωνιολόγους. Αυτό που κάνει εντύπωση σε όλες τις αναλύσεις του βιβλίου είναι το στοιχείο του επανειλημμένου τονισμού των εννοιών «ενεργητικότητα», «παρου-

σία», «ολότητα», «ζωή». Επίσης η προτεραιότητα, καστοριαδικής προέλευσης, του ριζικού Φαντασιακού απέναντι στο Συμβολικό (ή του νοήματος απέναντι στο σημαίνον). Νομίζουμε ότι εδώ διαφαίνεται η «αισιοδοξία» και ο «βιταλισμός» των μαρξιστών φαινομενολόγων και το πνεύμα των Sartre και Merleau-Ponty. Θεωρούμε ότι εδώ αυτές οι αναλύσεις εμμένουν σε μια προοπτική του ανθρωπισμού, για την οποία το «υποκείμενο» της ιστορίας εξακολουθεί και «υπάρχει» και δρα ως ένα προμηθεϊκό ον. Αυτή η εντύπωση προέρχεται από την άρνηση, ή την εγγενή ίσως αδυναμία της ίδιας της κοινωνιολογίας να λάβει υπόψη της την ψυχανάλυση του υποκειμένου. Για την τελευταία, οι έννοιες του «υποκειμένου της ιστορίας», της «ζωής» κτλ. είναι προβληματικές· αντί τούτου τονίζει τη σημασία της «παθητικότητας» (ως «υποδεκτικότητα»), της «απουσίας» («έλλειψης»), της «Διαφοράς» (και του «διχασμού» του υποκειμένου). Το Συμβολικό εδώ έχει προτεραιότητα απέναντι στο Φαντασιακό και η Αρνητικότητα αποκτάει έτσι μια άλλη σημασία. Η σημασία αυτών των παρατηρήσεων φαίνεται αν σκεφθεί κανείς ότι μόνον έτσι μπορεί να κατανοήσει το φαινόμενο της αμφιρροπίας, της επανάληψης και της παλινδρόμησης στην ιστορία: το ότι κοινωνικά κινήματα έχουν εξίσου παλινδρομικά και «προοδευτικά» στοιχεία, ή το ότι ο μαρξισμός κατέληξε να γίνει ένα δογματικό σχήμα ψευδοθεωρησκείας και ο σοσιαλισμός ένα σύστημα αστυνόμευσης των πολιτών. Δηλαδή, η διαλεκτική κοινωνιολογία (η καλύτερη «δυνατή» κοινωνιολογία), εντοπιζόμενη στις συνειδησιακές διαδικασίες, δεν μπορεί να δείξει επαρκώς και την άλλη, σκοτεινή, «παθο-λογική» μεριά των ασυνείδητων διαδικασιών. ■

Α. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΗΣ

L.M. DANFORTH

Firewalking and Religious Healing
The Anastenaria of Greece
and the American
Firewalking Movement

Princeton University Press, Princeton,
New Jersey, 1989, σελ. 333

ΟΤΑΝ εμφανίστηκε το βιβλίο του Danforth στα γραφεία των *Σύγχρονων Θεμάτων* είχα την εντύπωση ότι ήταν ακόμη ένα βιβλίο για το «θαυματοουργό» φαινόμενο των αναστενάρηδων στη Βόρεια Ελλάδα. Πριν από μερικά χρόνια τα Αναστενάρια και τα θαύματα στην Τήνο (15 Αυγούστου) αποτελούσαν για αρκετούς αφελείς σημαντικές ενδείξεις θεϊκών εντολών, που ο άνθρωπος δεν μπορούσε να τις εξηγήσει. Ήταν επίσης γνωστό ότι τα Αναστενάρια τράβηξαν το ενδιαφέρον πολλών επιστημόνων.

Το βιβλίο του Danforth είναι εξαιρετικό, τόσο από την ανάλυση των στοιχείων που συγκέντρωσε όλα αυτά τα χρόνια για τους αναστενάρηδες, όσο και για την περιγραφή των αντίστοιχων κινήματων σε πολλές πολιτείες των ΗΠΑ. Το φαινόμενο αναλύεται από την ανθρωπολογική πλευρά του και με την περιγραφή όλων εκείνων των λαογραφικών στοιχείων που συνοδεύουν τη μύηση των αναστενάρηδων, την προετοιμασία πριν να περπατήσουν πάνω στα στρώματα των καμένων ξύλων,

αλλά και μετέπειτα στον περίγυρο του χωριού και τον αυξανόμενο τουρισμό που προσελκύεται από το ασυνήθιστο θέαμα των αναστενάρηδων.

Οι αναστενάρηδες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην Ανατολική Θράκη σαν γιατροί για ψυχολογικές ασθένειες, και η πυροβασία χρησιμοποιούνταν για θεραπεία. Η ανθρωπολογική έρευνα πάνω στο θέμα των αναστενάρηδων αναλύεται με κάθε λεπτομέρεια, συνοδεύεται δε με αρκετό φωτογραφικό υλικό.

Ο Danforth προσφέρει επίσης τα γενικά συμπεράσματα των ιατρικών ερευνών, αλλά και των άλλων πειραμάτων που έγιναν σε πανεπιστημιακά εργαστήρια για να εξηγήσουν το φαινόμενο. Οι επιστημονικές εξηγήσεις, αν και δεν είναι απόλυτα πειστικές για την προστασία των ποδιών από εγκαύματα, δίνουν όμως μια γενική εξήγηση που πλησιάζει περισσότερο στα δεδομένα της κατάστασης που δημιουργείται κατά την πυροβασία.

Οι αναστενάρηδες και το φαινόμενο της πυροβασίας σαν θεραπευτικό μέσο με την επίκληση θεϊκών συμβόλων έχει διαδοθεί σε πολλές πολιτείες των ΗΠΑ, και πολλές επιδείξεις έχουν γίνει και σε άλλες χώρες. Η θρησκευτική θεραπεία που προσφέρει η πυροβασία σε ανθρώπους ενός πολιτισμού με υψηλό μορφωτικό επίπεδο είναι αρκετά πειστική από ανθρωπολογική άποψη και η σημασία της με τα άλλα θρησκευτικά κινήματα στις ΗΠΑ περιγράφεται με εξαιρετικό τρόπο.

Θεωρώ το βιβλίο του Danforth ένα θαυμάσιο βιβλίο ανθρωπολογίας και εξαιρετικό στη δομή του και στις εξηγήσεις που συγκέντρωσε για ένα τόσο σπάγιο και συγχρόνως φολκλορικό γεγονός. Αντίθετα με ό,τι περιμένει κανείς, σήμερα υπάρχει σοβαρή μελέτη «θαυματοουργών» εθίμων πολλών περιοχών του πλανήτη μας και οι εξηγήσεις που μπορεί να φανούν από τη συστηματική διερεύνηση των εθίμων αυτών ξεσκεπάζουν το μυστικισμό και το ακατανόητο που περιβάλλονταν (ο Danforth έχει γράψει διδακτορική διατριβή για τους αναστενάρηδες). Στη βιβλιογραφία βρίσκει κανείς και όλες τις μελέτες των Ελλήνων επιστημόνων για τους αναστενάρηδες.

Το βιβλίο αυτό έρχεται σε μια περίεργη εποχή. Από τη μία η επιστημονική έρευνα έχει διερευνήσει πολλά «μυστήρια» του φυσικού κόσμου και έχει δώσει αρκετές εξηγήσεις για φαινόμενα που

πριν από λίγα χρόνια θεωρούνταν θαυματοουργά, ενώ από την άλλη αυξάνεται το ποσοστό των ανθρώπων, ανεξάρτητα από μορφωτικό επίπεδο, που πιστεύουν σε θαύματα, φαντάσματα, παραψυχολογικά φαινόμενα, αστρολογία και επισκέψεις εξωγήινων.

Δεν υπάρχει τίποτα πιο εκνευριστικό για έναν επιστήμονα να βρεθεί σ' ένα φιλικό σπίτι και να πέσει πάνω σε μια συζήτηση για αστρολογία, ανεξήγητα φαινόμενα, διηγήσεις για μαγικές επιδράσεις, υπνωτισμούς και θαύματα. Στην αρχή διασκεδάζεις με τη συζήτηση και τον ανάλαφρο τόνο των απόψεων, αλλά σιγά σιγά ανακαλύπτεις ότι πίσω απ' όλη αυτή την ευχάριστη κουβέντα και τις αστείες διηγήσεις υπάρχει μια διευρυνόμενη «βιομηχανία» με αστρολόγους που αμείβονται με πολλά λεφτά, αστρολογικά διαγράμματα, περιοδικά με υψηλή κυκλοφορία, και μεγάλο πλήθος αφελών που δίνουν μεγάλη σημασία στις διάφορες θεωρίες και πολύ εύκολα απορρίπτουν τις αμφιβολίες σου για την αξία αυτών των φαινομένων.

Στις ΗΠΑ η διάδοση των θεωριών για ανεξήγητα φαινόμενα και την αστρολογία καλύπτει ευρύτατα στρώματα του πληθυσμού και επηρεάζει την προσωπική ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Στη Γαλλία ένας στους δύο Γάλλους πιστεύει στα φαντάσματα, στον πνευματισμό, την αστρολογία ή τα παραψυχικά φαινόμενα (*Ta Néa*, 25.10.1989). Στην Αγγλία αρκετοί γνωστοί επιστήμονες ασχολούνται με τα ανεξήγητα φαινόμενα και την παραψυχολογία (R. Brandon: «Scientist and the supernormal», *New Scientist* 16.6.1983). Ήδη πολλοί επιστήμονες εκφράζουν την ανησυχία τους για τη διάδοση των θεωριών αυτών και, εκτός από το περιοδικό *The Skeptical Inquirer* (τριμηνιαίο περιοδικό Αμερικανών επιστημόνων για την επιστημονική έρευνα των ισχυρισμών για υπερφυσικά φαινόμενα), μια ομάδα γνωστών επιστημόνων από το Πανεπιστήμιο Στάμφορντ της Καλιφόρνιας κήρυξε τον πόλεμο για τη διάδοση της αστρολογίας ιδιαίτερα μεταξύ των νέων (δημοσκοπήσεις έδειξαν το 1984 ότι 55% των νεαρών Αμερικανών πιστεύουν στην αστρολογία, ποσοστό που το 1978 ήταν 4%, ενώ 69% πιστεύουν στους αγγέλους και 59% στα υπερφυσικά φαινόμενα, *New Scientist* 15.11.1984). ■